

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

SOSYAL DEMOKRATLARIN DİNE BAKIŞI
-BARTIN ÖRNEĞİ-

Doktora Tezi

Zehra KURT KARA

ANKARA 2021

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

SOSYAL DEMOKRATLARIN DİNE BAKIŞI
-BARTIN ÖRNEĞİ-

Doktora Tezi

Zehra KURT KARA

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İhsan TOKER

ANKARA 202

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

Zehra KURT KARA

SOSYAL DEMOKRATLARIN DİNE BAKIŞI
-BARTIN ÖRNEĞİ-

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İhsan Toker

Tez Jürisi Üyeleri

Adı Soyadı

Prof. Dr. İhsan TOKER

Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU

Prof. Dr. Zülfikar GÜNGÖR

Doç. Dr. Salih AYDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Hicret K. TOPRAK

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınav Tarihi: 22.06.2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

Zehra KURT KARA

ÖNSÖZ

Din geçmişte olduğu gibi bugün de insan hayatında en önemli etkiye sahip sosyal kurum olarak var olagelmıştır. Bu kurum aydınlanma ve modernleşme süreçlerinin iddia ettiği gibi insan hayatında etkisini yitirip yok olmak yerine dönüşerek; canlı bir organizma gibi değişimlere ayak uydurarak var olmaya devam etmiştir. Öyle görünüyor ki Sosyal bilim araştırmacıları, din konusunda daha çok uzun zamanlar okumaya, yazmaya, düşünmeye, yeni fikirler ortaya koymaya devam edecektir. Çünkü toplumu anlamak, toplumsal yönelimleri anlamlandırmak, yordamalar yapabilmek için dini, dinî duyguları, dinî temayülleri anlamamız kaçınılmaz bir durum olarak var olacaktır.

Avrupa’da yaşanan aydınlanma ve modernleşme biraz geç olmakla beraber Osmanlı İmparatorluğu ve devamında Türkiye’yi önemli ölçüde etkilemiş ve değiştirmiştir. Bu değişimin ilk hedefi sürecin doğası gereği din olmuştur. Genç Türkiye Cumhuriyeti’nin Çağdaş Batı Medeniyeti hedefi, bu hedefi yakalamak için yapılan devrimlerle özellikle toplumun muhafazakar ve dindar kesimleriyle devleti ve modernleşme taraftarı toplum kesimlerini karşı karşıya getirmiştir. Sonuç olarak toplumsal ve siyasal anlamda aşılması zor gruplaşmalara, çatışmalara neden olmuştur. Bugün yaşadığımız sosyal problemleri anlamak şüphesiz bu süreci iyi anlamakla mümkün olacaktır.

Öncelikle tez konusunun belirlenip olgunlaşmasını sağlayan, tez hazırlama süreci boyunca teorik ve uygulama konularında bilgi, kaynak, tecrübe, motivasyon desteği sağlayan, sadece tez danışmanlığı değil her anlamda bana rehberlik eden, bu uzun ve zor yolculukta sabırla ‘olmamı’ bekleyen hocam Prof. Dr. İhsan TOKER’e; tez izleme

komitesindeki hocalarım, Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU ve Prof. Dr. Zülfikar GÜNGÖR'e teşekkür ederim. Araştırmaya büyük bir istekle katılan, değerli zamanını ayıran, sorularımı samimiyetle cevaplayan tüm katılımcılara, bu süreçte bana sonsuz destek veren eşim Aydın KARA, kızlarım Aydan KARA ve Berrin KARA, ablam Zübeyde GÜRSOY'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Şubat 2021, Ankara

Zehra KURT KARA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR.....	vi

GİRİŞ

1. PROBLEM.....	1
2. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	2
3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	3
4. ARAŞTIRMA SORULARI.....	5
5. SINIRLILIKLAR.....	6
6. METOT.....	6
6.1. Araştırma Sahası ve Örneklem.....	8
6.2. Araştırmacının Rolü.....	10
6.3. Araştırmanın Verileri.....	11
6.4. Verilerin Analizi.....	14

BİRİNCİ BÖLÜM: TEORİK ÇERÇEVE

1.1. SOSYAL DEMOKRASİ KAVRAMI.....	16
1.2. TÜRKİYE'DE SOSYAL DEMOKRASİ HAREKETİ.....	21
1.2.1. CHP MERKEZLİ SOSYAL DEMOKRASİ HAREKETİ.....	25
1.2.1.1. Tek Parti Dönemi.....	25
1.2.1.2. 1950-1980 Arası.....	28
1.2.1.3. 12 Eylül Sonrası.....	31
1.2.1.4. Bugünkü Durum.....	33
1.2.2. CHP'nin Söylemi.....	36
1.2.2.1. Kurucu Değerleri.....	36
1.2.2.2. Statükoculuk ve Otoriteryanizm.....	39

1.2.2.3. Toplum Tasavvuru.....	41
1.2.2.4. Din Tasavvurları.....	43
1.2.2.5. Atatürk Kültü.....	44

İKİNCİ BÖLÜM: BİR İNANÇ, RİTÜEL VE SOSYALLEŞME OLARAK DİN

2.1. BİR KAVRAM OLARAK DİN.....	47
2.2. SOSYALLEŞME SÜRECİNDE DİN.....	63
2.2.1. Aile.....	63
2.2.2. Okul.....	69
2.2.3. Sosyal Çevre.....	72
2.3. İNANÇ UNSURLARI.....	75
2.3.1. Tanrı İnancı.....	75
2.3.1.1. Teistik Tanrı İnancı.....	77
2.3.1.2. Deistik Tanrı İnancı.....	86
2.3.1.3. Agnostik Tanrı İnancı.....	90
2.3.1.4. Ateistik Tutumlar.....	91
2.3.2. Peygamber İnancı Sünnet Anlayışı ve Vahye Bakış.....	96
2.3.4. Ölüm ve Sonrası /Ahiret İnancı.....	108
2.3.5. Kader İnancı.....	115
2.4. İBADETLER.....	121
2.4.1. Namaz.....	121
2.4.2. Oruç.....	138
2.4.3. Hac.....	150
2.4.4. Zekat.....	161
2.4.5. Kurban.....	171
2.4.6. Dua.....	177
2.4.7. Meal/Kur'an Okuma.....	185

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: DİN VE TOPLUM

3.1. DİN VE MODERNLEŞME.....	193
3. 2. KURUMSAL DİN.....	202
3. 2. 1. Diyanet.....	202
3. 2. 2.Camiler.....	210
3. 2. 3. İmam Algısı.....	220
3. 2. 4. Din Adamı ve İlahiyatçı Algısı.....	223
3. 3. DİN VE EĞİTİM.....	226
3. 4. DİN VE TOPLUMSAL CİNSİYET.....	232
3. 5. DİNE İLİŞKİN BAZI TARTIŞMALI MESELELER.....	239
3. 5. 1. Tesettür.....	239
3. 5. 2. İçki ve Faiz.....	249
3. 5. 3. Tarikatlar ve Cemaatler.....	256
3. 5. 4. Mezhepler.....	266
3.6. DİN VE SİYASET.....	271
3.6.1. Laiklik Kavramı ve Din-Siyaset İlişkisi.....	275
3.6.2. İslam Devleti ve Endişeler.....	280
3.6.3. Atatürk İmajı.....	288
SONUÇ.....	296
KATILIMCI BİLGİLERİ.....	301
KAYNAKÇA.....	303
ÖZET.....	308
ABSTRACT	309

KISALTMALAR

akt. : Aktaran

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

AKP : Adalet ve Kalkınma Partisi

Çev. : Çeviren

dk. : Dakika

DP : Demokrat Parti

s. : Sayfa

S. : Sayı

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerleri

vol. : Volume

vs. : ve saire

yay. : Yayınları

yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

1. PROBLEM

Türkiye'nin modernleşmesini kavrayabilmek için Osmanlı'nın gerileme dönemine kadar gitmek gerekir. Zira Batı'daki modernleşme sürecini kaçırmayı, yenilikleri takip edememeyi İmparatorluğun çöküşünde en temel neden olarak görmek en genel geçer yargı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun doğruluğunun tartışılır olması bir tarafa bu algı, aydınların, devletin ve halkın bakış açısını önemli ölçüde etkilemiştir. Bundan kaynaklanan birçok ıslahat, yenilik hareketleri tarih kitaplarının sayfalarını doldurmaktadır. Biz ise sosyal bilim araştırmacıları olarak bunun toplumdaki etkileri üzerinden meseleyi ele almak durumundayız. Acaba halk bu yeniliklere, ıslahatlara nasıl bakıyordu? Değişik toplum kesimlerinde; aydınlar arasında başlayan, devlet eliyle devam ettirilen, Cumhuriyet döneminde daha da hızlanarak devam eden modernleşme hareketleri halk tarafından nasıl karşılanıyordu? Özellikle daha muhafazakar ve dindar diyebileceğimiz toplum kategorilerinde bu gelişmelerin ciddi bir mukavemetle karşılandığı yadsınamaz bir gerçektir. Çünkü modernleşme ve yenileşmenin değiştirmek için ilk hedefi her zaman din, gelenekler ve yaşam tarzları olmuştur. Bu noktalar insanların değişime en çok direnç gösterecekleri alanları teşkil etmektedir. Nitekim tarihsel süreç ve yaşanan olaylar da, bu yargıyı desteklemektedir.

Burada halkın modernleşme sürecine ve yeniliklere yaklaşımını, karşı çıkanlar ve destekleyenler olarak kategorize etmek bilindik bir sınıflamadır. Daha dindar, muhafazakar, daha geleneksel toplum kesimlerinin bu yeniliklere karşı çıktığını, kabul etmek istemediğini ve direndiğini; daha seküler kesimler tarafından ise devlet eliyle yapılan inkılaplar ve devrimlerin daha çok kabul gördüğünü söylemek genel bir değerlendirme olarak yanlış olmaz.

Bu çerçevede yapılan çalışmalarda odak noktası genellikle devrimlere yapılan itirazlar, isyanlar, ayaklanmalar olmuştur. Şöyle bir zihnimizi yoklarsak tarih derslerinden aklımızda kalacak temel konuların bunlar olduğunu kolayca hatırlarız. Genç Cumhuriyet'in kendini, devrimleri ve demokratik kazanımları koruma refleksiyle ortaya koyduğu korumacı yaklaşımın kabul edilebilir bir tavır olduğu iddia edilse de toplumun önemli bir kısmı değişik sosyal enstrümanlarla muhalif tavırlarını ortaya koymuşlardır.

Diğer taraftan devrimlerin, yeniliklerin savunucusu, hatta kendilerini devrimlerin yılmaz bekçileri olarak tanımlayan CHP'yi destekleyenlerin veya tarihsel süreç içinde sosyal demokratlar olarak şekillenen toplumsal kategorilerin dinle, gelenekle, dindarlarla, değişen

toplumla nasıl bir ilişkileri vardır? Değişen dünya ve Türkiye, değişen toplumsal dinamikler, siyasetteki değişiklikler bu toplumsal kategoriyi nasıl etkilemiştir? Bu yenilikçi ve modern kesimlerin dinle ilişkisi bugün nasıldır?

Bu iki muhalif grup Cumhuriyet tarihi boyunca; çok partili hayata geçiş süreçlerinde, tüm siyasi seçimlerde ve siyasi hayatımızda iki ana akım olarak var olagelmıştır. Bugün de fazla analiz etmeye bile gerek kalmadan yüzeysel bir değerlendirme ile bunu kolayca tespit edebiliriz. Toplum içindeki bu iki ana akımın birbirini tanınması ve anlaması, birlikte yaşama ve ötekine saygı gösterme, toplumsal uzlaşa bakımından son derece önemlidir. Konunun bu çerçevede incelenmesi önemli bir ihtiyaçtır; yeniden ve toptancı yaklaşımlardan uzak; bilimsel, anlamaya; tanımaya dönük bir şekilde yapılan çalışmalarla ortaya konulması gerekmektedir. Toplumda belirginleşen laik-dindar, modern-muhafazakar gibi siyah beyaz çizgilerin içinde bulunan gri tonları fark edebilmek, toplumsal barış ve uzlaşa noktasındaki çözüm arayışlarına katkı sağlayacaktır. Bu nedenle bu çalışmada sosyal demokratların dine ve dinî konulara bakışları tespit edilmeye ve bu çerçevede değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Din, tarih boyunca insanın kol kola yürüdüğü, yanından ayırmadığı sosyal bir mekanizma; ve yaşarken hayata karşı en güçlü silahı olarak ortada durmaktadır. Din insanın hayatla baş etmesinin yollarını ararken çoğunlukla başvurduğu bir enstrümandır. Dinin toplumun bakış açısını, yaşantısını, geleneklerini, değerlerini, dilini, kanunlarını vb. toplumsal dinamikleri etkileyen en önemli sosyal kurum olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Bu anlamda sosyal bilimcilerin yaklaşımı ise bir toplumu anlamak için o toplumun inançlarına bakmak olmalıdır.

Toplumların dine ilişkin algılarına, inançlarına bakarken dinin kutsal, aşkın, teolojik boyutlarına değil; toplum ve toplumsal hayat üzerindeki etkilerine bakılmalıdır. Çünkü dine ilişkin algı, bakış açısı olumlu ya da olumsuz; kabul ya da ret; beğeni ya da eleştiri, nasıl olursa olsun din sosyolojisinin odaklandığı nokta olmalıdır. Dinin toplum içindeki varlığı ve etkileri, din sosyologlarının dikkat kesilmesi gereken noktalar olmalıdır.

Bu çerçevede dinin nasıl tanımlandığı da önem arz etmektedir. Aslında dini, hayata baktığımız pencere, yaşamı algılamakta kullandığımız filtreler olarak da kabul edebiliriz. Dolayısıyla din, tüm konularda bizi belli yerlere, fikirlere, yaşantılara ulaştıracak bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Geldiğimiz noktada tüm iddiaların aksine din-insan birlikteliği

bunun bir kanıtı olarak gösterilebilir. Bu sebeple dini anlamak (sosyolojik manada) toplumu anlamakla eşdeğer kabul edilebilir. Türkiye’de toplumu anlamak, analiz etmek istediğimizde yolumuz kaçınılmaz olarak yine dinle kesişecektir.

Türkiye’nin yakın tarihinde modernleşmenin izini sürersek devrimleri, yenilikleri daha fazla benimsemiş, desteklemiş toplum kesimleri olarak karşımıza çıkacak olanlar sosyal demokrat olarak niteleyeceğimiz bireyler olacaktır. Aslında hem modernleşmenin hem de sosyal demokrasinin kaynağının Batı toplumları olması, sosyal demokrasinin daha muhafazakar, geleneksel, dindar olarak nitelediğimiz kesimlerde ilgi görmemesinin sebebidir. Çünkü Batı’dan gelen değerlerin dinle çatışması, onu erozyona uğratması genel bir kabul sayılabilir. Dahası modernizmin kendisi bile dinin varlığıyla sorunlu olarak var olagelmıştır. Bu paralelde sosyal demokratların dinle nasıl bir bağ kuracakları, onu kabul ve benimseme noktasındaki yaklaşımları ve çatışmalı noktaları nasıl uzlaştırdıkları araştırmaya değer bir konudur.

Bu araştırmada sosyal demokratların dine bakışları, dinle ilişkileri, bireysel ve toplumsal düzeyde ele alınarak analiz edilmeye çalışılacaktır. Yargılamadan, kategorize etmeden, ön kabullerden sıyrılarak anlamaya, anlamlandırmaya dönük tespitler ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Yukarıda ortaya koyduğumuz çerçevede araştırmanın konusunu, sosyal demokrat değerleri benimsemiş, kendisini sosyal demokrat olarak niteleyen ve Bartın ilinde yaşayan katılımcılardan oluşan bir örneklemin dine bakışları oluşturmaktadır. Çalışmamızla sosyal demokratların inançlar, ibadetler, sosyal yaşam, eğitim, siyaset üzerinden dinle ilişkileri analiz edilerek ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Sosyal demokratların dine bakışı konusunun ele alınacağı bu araştırmanın amacı; sosyal demokrat değerleri benimsemiş bireylerin bu bakış açısı ile dine yaklaşımları, bu değerlerle oluşturduğu dinî kimlikleri, dinin sunduğu ilkelerle siyasî ideolojilerinin çatışma noktalarındaki çözümleri ve bu bağlamda dini yeniden yorumlayıp anlamlandırmalarının tespiti ve analizidir.

Modernleşmenin ve getirdiği değerlerin dinlerle, gelenekle probleminin olduğu ön kabulünden hareket ederek toplumun dinden uzaklaşacağını, hatta dinin insan hayatında tamamen yok olacağını iddia eden sekülerleşme tezlerinin realiteyle uyuşmadığı artık genel kabul gören bir gerçektir. Din, insan hayatından çekilmek yerine modernleşme ile etkileşime

girerek yeni formlarla karşımıza çıkmaktadır.¹ Dinle farklı bir ilişki içinde olan Sosyalizm ve onun türevleri olan diğer sol ideolojileri benimsemiş bireyler, hayatlarında dinle nasıl etkileşimlere girip, ne gibi dönüşümler yaşamışlardır? Sol değerlerle hayatına yön veren bireyler iddia edildiği gibi dini hayatlarından uzaklaştırmış ve Cumhuriyet tarihi boyunca da tamamen hayatlarından çıkarmışlar mı yoksa onlar da dini yeniden yorumlayıp değişik şekillerde yaşamaya devam mı etmişlerdir? Sosyal bilim araştırmacıları olarak yapmamız gereken, ön kabullerle konuşmak ve tespitler yapmak yerine, toplumu nesnel bir şekilde gözlemleyerek yaşanan gerçekliğe odaklanmaktır. Bu şekilde daha doğru sonuçlara ulaşabiliriz. Bu bağlamda araştırmanın bir başka amacı; Türkiye’de sosyal demokrat bireylerin dini yaşayışları ve dini algılayışları konusunda daha bilimsel veriler ortaya koymaktır.

Çalışmamızda ele aldığımız sosyal demokrat değerleri benimsemiş ya da kendini sosyal demokrat olarak kabul eden toplumsal kategorinin, Türkiye nüfusu içinde sosyo-ekonomik açıdan nispeten daha üst bir grubu temsil ettiği söylenebilir. Onların Cumhuriyet’in kurucu kadroları olarak Türkiye’nin yakın tarihinde de siyaseten belirleyici bir unsur olduklarını kabul etmek gerekir. Diğer yandan son 20 yılda bu belirleyicilik, yerini gelişmeleri uzaktan takip etmek ve zorunlu² bir eylemsizliğe bırakmıştır. Bu siyasi ve toplumsal değişiklik, sosyal demokratların dine bakışlarında nasıl bir etki oluşturmuştur? Bu konuda analiz ve tespitler yapmak da araştırmanın amaçları arasındadır.

Bir yandan toplumu gözlemlerken diğer yandan ve daha da fazla bireye odaklanmak, bireysel bakış açılarını, farklılıkları dikkate almak, doğru tespit ve analizler yapma noktasında daha verimli sonuçlar ortaya koyacaktır. Araştırmamız derinlemesine mülakat tekniğiyle katılımcıların duygu, düşünce, inanç, kabul vb. konulardaki fikirlerini ortaya koymalarıyla daha somut, ayakları yere basan, nesnel, bilimsel veri üretmeyi amaçlamaktadır. Başka bir deyişle metodolojik yönden nitel araştırma yöntemleri kullanılarak katılımcıların kendi ifadeleri üzerinden genellemeler yapmak; özel olan durumları da dikkate sunarak sonuçlara ulaşmak amaçlanmaktadır.

Bu araştırma ortaya koyduğu veriler çerçevesinde, Türkiye siyasetinde kuruluşundan bugüne kadar ana bir akım olarak gelen ve varlığını sürdüren bir siyasi hareketi ve onu

¹.Grace Davie, ‘Modern Avrupa’da Din, Çev: Akif Demirci, İstanbul: Küre Yayınları, 2000, s.1.

².2002 yılında Ak Parti’nin iktidara gelişi ile birlikte sosyal demokratik ideolojinin iktidardan uzaklaşarak sosyal demokratların yönetim alanından adım adım çekildiklerini görüyoruz. Bu dönemde sosyal demokratlar pasif eleştirici bir konuma geçmişlerdir.

benimseyenleri, yakından tanımak ve anlamak gibi amaçlar gütmektedir. Tanımak, anlamak ve anlamlandırmak iletişimin, uzlaşmanın ve hoşgörünün oluşmasında önemli sac ayaklarıdır. Çalışma bu amaca yönelik bir çabayı yansıtmaktadır. Elde edilen verilerin yeni yaklaşımlara kapı açacağı düşünülmektedir. Oluşması amaçlanan bu bakış açısı araştırmanın önemine işaret etmektedir.

Diğer yandan sosyal demokratlar ve din ilişkisi üzerine niteliksel bir araştırmanın yapılmamış olması araştırmayı gerekli kılmakta ve özgün bir araştırma ihtimalini de öne çıkartmaktadır. Aslında Türkiye’de farklı sosyal gruplar üzerinde yapılan niteliksel çalışmalar çok yeni olup, az sayıdadır. Tezin bu çalışmalara dikkat çekmesi ve onlara eklenmesi de beklenmektedir.

4. ARAŞTIRMA SORULARI

- Sizin için din ne anlam ifade eder?
- Ailenizden nasıl bir din eğitimi aldınız? Ailenizin nasıl bir dinî bir yaşantısı vardı?
- Okulda nasıl bir din eğitimi aldınız?
- Sosyal çevrenizin dinî yaşantısı/dine bakışı nasıldır?
- Nasıl bir Tanrı’ya inanıyorsunuz?
- Peygamber ve sünnete bakışınız nasıldır?
- Ölüm sonrası hayata inanıyor musunuz?
- Kader inancınız var mıdır?
- Namaz, oruç, hac, zekat, kurban ibadetlerine ilişkin duygu ve düşüncelerinizi açıklar mısınız?
- Dua eder misiniz? Dua sizce ne ifade eder?
- Kur’an/ Meal okur musunuz?
- Sizce modernlik ve modernleşme nedir?
- Diyanet kurumuna ilişkin düşünceleriniz nelerdir?
- Camiler ve imamlar hakkında ne düşünüyorsunuz?
- Sizce din eğitimi nasıl olmalıdır?
- Başörtüsü/tesettür konusundaki fikirleriniz nelerdir?
- İçki ve faiz helal midir? Haram mıdır?
- Sizce laiklik nedir? Din ve siyaset ilişkisi nasıl olmalıdır?
- Din ve inanç özgürlüğü konusunda endişeleriniz var mı?

-Atatürk sizin için ne anlam ifade ediyor?

5. SINIRLILIKLAR

Araştırma dinin sosyolojik boyutlarına odaklanmaktadır. Dinin teolojik boyutları araştırma kapsamına alınmamıştır.

Metodolojik açıdan nitel araştırma yöntemlerinden mülakat ve gözlem teknikleri kullanılmıştır. Nicel araştırma teknikleri kullanılmamıştır.

Araştırma Bartın ilinde yaşayan ve kendini sosyal demokrat olarak kabul eden bir araştırma grubu üzerinden yürütülmüştür. Bu özellikleri taşımayan kişiler kapsam dışında tutulmuştur.

Son olarak bu çalışma katılımcıların sorulara verdikleri cevaplar ve bu cevapların araştırmacının yorumları ve inşası üzerinden yürütülmüştür. Araştırma katılımcıların dürüst ve doğru cevaplar verdiği varsayımıyla sınırlıdır.

6. METOT

Metot, bilimsel bilgiye ulaşmak için uyguladığımız tekniklerdir. Metotlarımızın araştırdığımız konuya, çözmek istediğimiz probleme ve araştırmamızın amacına uygunluk arz etmesi önemlidir. Bu uygunluk sağlanmazsa istediğimiz amaçların, bilimsel bilginin ve faydalı verilerin ortaya çıkması pek olası değildir.³ Bu bilgiler ışığında sosyal demokratların dinle ilişkisinin anlaşılmasına çalışılacağı bu araştırmada özelden genele, parçadan bütüne, bireylerden topluluğa gitmek amaçlanmaktadır. Bireysel farklılıklar, özel deneyimler, kişilerin anlam dünyaları, eleştirileri, tarihsel ve kültürel arka planları, araştırmanın amaçları açısından önemli görüldüğünden metot olarak nitel yaklaşım teknikleri benimsenmiştir.

Modernleşme süreci, insanı ilgilendiren tüm konularda önemli değişikliklere sebep olmuştur. Bundan araştırma yöntemleri, bilgi üretme şekilleri, saygı duyulan ya da kabul görmeyen bilgiler, yöntemler de nasibini almıştır. Bu süreçte akıl, tartışılmaz bir konuma gelmiş, önceki yüzyıllarda kabul gören pek çok yöntem ve bilgi saygı ve kabul görmez olmuştur. Pozitivizmle birlikte ölçülemeyen, sınıranmayan bilgiler, bilgi olarak bile kabul edilmez olmuştur. Bu katı gerçekçilik ve deterministik yaklaşım, insanın bazı yönlerinin geri planda kalmasına ve yok sayılmasına sebep olmuştur. İnsanın ölçülemeyen, denenemeyen

³ Ole Preben Riis, Metodoloji Sorunu, Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem, çev: Ahmet Onay, Ed. Peter B. Clarke, Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem, Çev. Ed. İhsan Çapcıoğlu, Ankara, İmge Kitabevi, 2012, s. 366.

yönleri ihmal edilmiş ve bu durum insan gerçekliğinin bazı yönlerini açıklamada yanlış sonuçlara ulaşılmasına sebep olmuştur. Çünkü insanı, iç dünyasını araştırmak isteyen bir araştırmacının, cevabı zorunlu birkaç seçenekten oluşan anket sorularının sonuçlarını bilgisayar destekli analizlerle açıklamaya çalıştığında yanlış sonuçlara ulaşması kaçınılmaz olacaktır. İnsan denen varlığın iç dünyası, sayılar ve mekanik analizlerle açıklanamayacak kadar kompleks yapılardan oluşur. İnsanı anlamak hangi yaklaşımla olursa olsun, kolay bir iş değildir; ama nitel yaklaşımlar bu konuda daha geniş perspektifler sunma vaadinde bulunmaktadır. Bu sebeplerle özellikle sosyal bilimlerde nicel yaklaşım tarzlarının eleştirilerek sorgulanması gerektirmektedir.⁴

Nitel yaklaşımlar ise insanın iç dünyasından, duygularından, özel yaşantılarından, farklılıklarından, içsel tecrübelerinden yola çıkarak insanı anlamayı, davranışlarını anlamlandırmayı hedeflemektedir. Bu hedeflerle uyumlu olarak araştırılacak konuya uygun örneklem seçmek ve katılımcıları doğal ortamlarında gözlemlemek, notlar almak, onlarla aynı ortamlarda zaman geçirmek, görüşmeler yapmak ve elde edilen verileri analiz etmek gerekmektedir.

Nitel yaklaşım araştırma tarzı, katı kuralları içermeyen, araştırmacının doğasına göre, araştırma süreci içinde ve karşılaşılan yeni durumlara göre şekillenen esnek bir yöntemdir. Bu esneklik, nicel araştırmalarda gözden kaçan kör noktalara ulaşmamızı sağlayarak daha kullanışlı bir tarzı mümkün kılar.

Nitel yöntemlerin araştırma basamakları nicel yöntemlerden farklı olarak belli bir sırayı takip etmez. Veriler toplanırken notlar alınarak analizler yapıldığı gibi, raporlaştırma sırasında tekrar veri toplama basamağına dönülebilir. Bu, belli bir sırayı takip etmeyen dögüsel bir süreçtir.

Nitel yaklaşım Pozitivizm'in getirdiğı katı bir sebep sonuç ilişkisine odaklanmak yerine olabilecek tüm sebepler ve sonuçlara dikkat eder.⁵ Çünkü insanın anlam dünyası, böyle basit bir sebep sonuç ilişkisiyle açıklanamayacak kadar karmaşık bir yapıdır. Bu yapı, belirlenmiş soru kökleri, sınırlı ve alternatif cevaplı sorularla anlaşılamayacağı gibi kısıtlı bir sebep sonuç ilişkisine de indirgenemez. Nitel araştırma teknikleriyle elde edilen veriler üzerinden, insan zihninin engin zenginliğine arz edilerek anlamlı sonuçlar skalasına

⁴ İhsan Toker, 'Nitel Araştırma Paradigması ve Din', Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.26 s.55.

⁵ John W. Creswell, Nitel Araştırma Yöntemleri, Çev: Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2015, s. 23.

ulaşılmaya çalışılır. Böylelikle görünmeyeni görmek, hatta hissetmek, sadece genel ve çoğul olanı değil, özel ve tekil durumları ortaya koymak mümkün olabilmektedir. Bu çaba bizim derinlerde kalmış, ortaya çıkamamış hakikatlerin kapısını aralamamıza imkân sağlar.

Nitel yaklaşım; araştırmacıların çıkıp, üzerinde konuşacakları toplumun içinde yaşayarak, empati kurarak, anlayarak, anlamlandırarak; insanı sayılar, istatistikler ve tablolara indirgemeneden, gözlemler, görüşmeler ve yorumlar üzerinden genellemelere ulaşarak anlamaya çalışan bir bakış açısıdır.

Nitel araştırma yöntemlerinde ve aslında tüm araştırmalarda dikkat edilmesi gereken en önemli noktalardan biri de etik konusudur. Bu konu araştırmanın en başından en sonuna kadar her aşamada araştırmacının dikkat etmesi gereken bir konudur. Creswell araştırma boyunca dikkat edilmesi gereken konuları şöyle sıralamaktadır: Çalışmaya başlamadan önce gerekli izinlerin alınması, araştırma yapılacak mekanlardaki yetkililerin bilgilendirilmesi, katılımcılara araştırmanın amacından bahsedilmesi, araştırmacının rolünün açıklanması, görüşme yapılacak kişilerin gönüllü olmaları, katılımcıların din, cinsiyet, kültür vb. farklılıklarına saygıyla yaklaşılması, katılımcıların kimliklerini deşifre etmemeye özen gösterilmesi, katılımcıların özeline saygı gösterilmesi, katılımcıların olası risklere karşı korunmaları, sonuçları etkileyecek yönlendirici sorulardan kaçınmaları, sonuçların yansız bir şekilde raporlaştırılmaya özen gösterilmesi.... vb⁶

6.1. Araştırma Sahası ve Örneklem

“Sosyal demokratların dine bakışı” konulu araştırmamız için Bartın ili seçilmiştir. Araştırma sahası seçilirken dikkat edilmesi gereken birçok belirleyici vardır.⁷ Bunlardan en önemli ikisi sahanın araştırılacak konu için veri zenginliği sunması ve araştırma mekanına erişim kolaylığıdır. Bu perspektiften bakıldığında Bartın ilinin bu araştırmanın amacına uygun olacak şekilde veri sağlayacağı düşünülmektedir. Genel seçimler dikkate alındığında Bartın ilinin iki milletvekili çıkardığı görülmektedir. Bu milletvekillerinin hangi partilere ait olduğuna bakıldığında bir milletvekilinin istisnasız olarak Cumhuriyet Halk Partisi’nden olduğu görülür. Bu durum partinin (CHP), Bartın ilinde kemikleşmiş bir oyu olduğunu göstermektedir. Sosyal demokrat kimliğin, Türkiye siyasetinde genel anlamda karşılık bulduğu parti olan CHP oylarıyla ifade etmek yanlış olmaz. Bartın ilinde CHP oylarının

⁶ akt:Creswell, Nitel Araştırma Yöntemleri, s.56-59.

⁷ W. Lawrence Neuman, ‘Toplumsal Araştırma Yöntemleri’, Çev: Sedef Özge,Ankara, Yayıncısı, 2012, s. 552.

özellikle şehir merkezinde toplandığını da eklememiz gerekir. Bütün bu bilgilerin ışığında Bartın ilinin bu araştırma için oldukça zengin bir kaynak sağlayacağı düşünülerek araştırmanın katılımcıları Bartın ilinden seçilmiştir.

Araştırma mekanı seçiminde diğer önemli belirleyici unsur ise mekana erişim kolaylığı olmasıdır. Çünkü nitel araştırmalarda veri toplama süreci uzun, meşakkatli ve öngörülemez bir süreçtir. Aslında veri toplama tam olarak ne araştırmacının ne de katılımcıların belirleyebildiği ve planlayabildiği bir süreçtir. Bu süreç kendi doğası içinde yürüyen, karşılıklı ilişkilerle belirlenen bir yapıdadır. Bu özelliği dolayısıyla tekrar tekrar araştırma mekanına dönmek, araştırma açısından sağlıklı sonuçlar ortaya konulması önem arz etmektedir. Araştırmacının Bartın ilinde yaşaması bu açıdan mekanın seçiminde tercih sebebi olmuştur.

Araştırma mekanının belirlenmesi kadar örneklem yöntemi de önem arz etmektedir. Sosyal demokratların dine bakışı başlıklı araştırmamızda amaca yönelik örneklem kullanılmıştır. “Amaca yönelik örneklem çeşitli yöntemler kullanarak belirli kriterlere uyan olası tüm örnek olayları seçme”⁸ olarak tanımlanabilir. “Nitel araştırmalar doğaları gereği rastlantısal olmayan örneklem seçimini gerekli kılarlar. Çünkü örneklemin temsil gücünden ziyade araştırmanın konusuna uygunluk ön planda olmalıdır. Nitel araştırmacı örneklemini yavaş yavaş ve içeriğe uygunluğa bakarak belirler.”⁹

Bu araştırmada örneklem Bartın’da yaşayan ve kendini sosyal demokrat olarak tanımlayan, sosyal demokrat değerleri benimseyen kişiler çerçevesinde oluşmuştur. Bu çerçevede araştırmaya katılmaya gönüllü 60 kişi araştırmanın katılımcılarını oluşturmaktadır. Örneklem “kartopu örnekleme” yöntemiyle genişletilmiş ve yeni katılımcılara ulaşılmıştır. “Kartopu örnekleme araştırmacının bir örnek olayla başladığı, daha sonra o örnek olaydan aldığı bağlantılı ilişkilerle ilgili bilgilere dayanarak başka örnek olaylar belirlediği ve süreci tekrarladığı rastlantısal olmayan örneklemdir.”¹⁰.

⁸ W Lawrence Neuman, ‘Toplumsal Araştırma Yöntemleri’, cilt 1 s .321.

⁹W Lawrence, Neuman, ‘Toplumsal Araştırma Yöntemleri’, cilt 1 s. 320.

¹⁰W Lawrence Neuman, ‘Toplumsal Araştırma Yöntemleri’, cilt 1 s.324

6.2. Araştırmacının Rolü

Nitel araştırmanın unsurları; araştırmacı, gönüllü katılımcılar ve bu iki taraf arasında oluşan ilişkidir. Araştırmaya veri toplama ve sonrasında sonuçlar ortaya koyma sürecini etkileyen en önemli belirleyicilerin başında bu ilişki gelir. Bu ilişkiyi belirleyen ise araştırmacının konumlandığı yerdir.

Creswell nitel araştırmacıların yazılarında kendilerini konumlandırmaları gerektiğine vurgu yapar. “ Bu, yazarın nitel bir çalışmaya kattığı önyargıların, değerlerin ve deneyimlerin bilincinde olduğu yansıtıcılık kavramıdır. İyi bir nitel araştırmacının özelliklerinden biri araştırmacının duruşunu belli etmesidir.”¹¹

Yansıtıcılık, nicel yöntemlerin aksine, nitel araştırmaya zenginlik, derinlik ve değer katar. Çünkü nitel araştırmalar kişisel deneyimler, özel yaşantılar ve farklı bakış açılarına odaklanarak sonuçlara ulaşır. Araştırmacının yaklaşımı verileri yeniden şekillendirerek yeni bilgiler oluşturur.

Sosyal bilim araştırmalarının nihai amacı; kişiler üzerinden toplumsal kategorileri, toplumsal grupları ve nihayetinde toplumu anlamaktır. Bu eylem ise empati kurma, karşıdakini anlama, sağlıklı iletişim kurma vb. duygusal süreçler devreye girmeden mümkün olamaz. Araştırmacının bu tarz yetenekleri nitel araştırmalar için önemli bir katkıdır.

Diğer yandan araştırmacı, kendi değer ve yargılarından kaynaklanan duruşunun yeni fikirler, yorumlar, değerlendirmeler ve keşiflerine engel teşkil etmesine izin vermemelidir. Odaksızlaşma¹² kavramıyla ifade edebileceğimiz bu durum da dikkatlerden kaçırılmamalıdır. Sosyal demokratların dine bakışı konulu bu araştırmada araştırmacı, araştırma sürecinin tamamında odaksızlaşma kavramına riayet etme çabası içinde olmuş ve dışardan bir bakış açısıyla verileri analiz etmeye çaba göstermiştir. Ne var ki araştırmacı 2013-2019 yılları arasını kapsayan uzun süreçte nitel çalışmalarda ortaya çıkan “yerlileşme”¹³ deneyimini zaman zaman yaşamıştır. Bu deneyim aynı zamanda içerden bir bakış açısını da içermektedir. Bu durum, araştırma açısından bir dezavantaj değil; aksine yorum zenginliği oluşturan bir unsur olarak değerlendirilmelidir.

¹¹ John W Creswell, ‘Toplumsal Araştırma Yöntemleri’ cilt 1, s.216

¹² W Lawrence Neuman, ‘Toplumsal Araştırma Yöntemleri, cilt 1, s.552-553

¹³Yerlileşme: Nitel araştırmalarda araştırma sahasında yaşanan etkileşimler sonucu araştırmacının katılımcılara zihinsel olarak yaklaşması ve özdeşleşmesi.

Araştırmacının rolü analiz ve rapor yazma aşaması kadar veri toplama aşamasında da önemlidir. Katılımcıların araştırmaya katılmaya gönüllü olmaları, mülakatlar sırasında sorulara açık yüreklilikle cevap vermeleri, zihinlerini ve anlam dünyalarını araştırmacıya açmaları, araştırmacının kendini doğru ve dürüst bir şekilde ortaya koymasıyla yakından ilgilidir. Karşılıklı güven ilişkisini kurmak ve araştırmanın tüm aşamalarında devam ettirmek, sonuçların sağlıklı olabilmesinin ön şartıdır. Bu sebeple veri toplama aşamasında katılımcılara doğru ve doyurucu bilgiler verilmeye özen gösterilmiştir.

Çalışmanın handikapı ise katılımcıların bir kısmında gözlenen dine, din adamlarına, ilahiyatçılara, dinî içeriklere yönelen eleştirel bakış açılarıdır. Nitekim bu sebeple katılımı reddeden kişiler de olmuştur. Araştırmanın konusu ilk etapta rahatsız edici bulunmakla beraber gerekli ve yeterli bilgi verildiğinde bu sorunun ortadan kalktığı gözlemlenmiştir.

Veri toplama aşamasından sonra verilerin analiz edilmesi aşamasında da araştırmacının önemli bir rolü vardır. Gözlem, saha notları, görüşmeler vb. tekniklerle elde edilen veriler doğru bir şekilde yorumlanıp, değerlendirilmezse araştırma için yararlı sonuçlar yerine ortaya konulmuş veri yığınları olarak kalmaya mahkumdurlar. Doğru yorumlama ve analizler yapmak içinse; araştırmacının deneyimleri, yaşantıları, sosyal ilişkide olduğu kişiler yani sosyal arka planı çok önemlidir. Bu çalışmada araştırmacının sosyal arka planı, çalıştığı ortamlar, tercih ettiği sosyal ortamlar da bu araştırmanın analiz ve yorumlanmasında olumlu katkılar sağlamıştır.

Son olarak etkisi yıllar içinde azalmakla beraber devam eden bir sorun da başörtüsüne bakış açısıdır. Başörtüsüne yaklaşım Türkiye’de hem muhafazakar hem de laik diyebileceğimiz kesimlerin zihinlerinde hâlâ bir kategorizasyon unsurudur. Bir kadını sosyal kategorizasyona tâbi tutarken hâlâ neredeyse ilk ve tek ölçü tesettürdür. Bu manada araştırmacının başörtülü olmaması, katılımcılarla daha güvene dayalı ve iş birliğine açık bir ilişki kurmasını sağlamıştır.

6.3. Araştırmanın Verileri

Sosyal demokratların dine bakışının incelendiği bu çalışmada amaçları doğrultusunda nitel araştırma yöntem ve teknikleri kullanılmıştır. “Nitel metotlar çeşitli yaklaşımlardan meydana gelen bir kategoriye işaret eder. Nitel metotlar bilimsel görüşlere amaçlara ve pratik prosedürlere göre farklılık gösterir. Karmaşık ve ortama bağlı kültürel olayların hermenötik

yorumuna odaklanma, nitel metotların genel özellikleri arasındadır. İnsana ait anlamların araştırmacı tarafından yorumlandığı çalışmalardır.”¹⁴ Yukarıda bahsedilen yaklaşımlar belirli tekniklerle veri toplamayı gerektirir. Bu teknikler gözlem, katılımlı gözlem, görüşmeler, odak grup görüşmeleri, sahadan elde edilen dokümanlar, alınan notlar vb. olarak sıralanabilir.¹⁵

Bu araştırmada veri toplama tekniği olarak gözlem, katılımlı gözlem ve görüşmeler ana veri kaynaklarını oluşturmaktadır. Özellikle görüşmeler¹⁶ verilerin en temel kaynağını teşkil etmektedir. Bu çerçevede 2011 Eylül ve 2012 Temmuz ayları arasında araştırmaya katılmaya gönüllü, Bartın’da yaşayan, sosyal demokrat değerleri benimsemiş kişilerle görüşme yapılmıştır.

Araştırmada amaçlı örneklem kullanılarak cinsiyet, yaş gibi değişkenlere de dikkat edilerek gönüllü olan 34 kadın 26 erkek olmak üzere toplam 60 kişiyle görüşme yapılmıştır. Bu kişiler Bartın’da farklı okullarda görev yapan öğretmenler, okul çalışanları, hemşireler, değişik mesleklerde çalışmış emeklilerden oluşmaktadır. Örneklem lise ve üniversite mezunlarına ek olarak 2 yüksek lisans, 1 doktora öğrencisinden oluşmaktadır. Örneklem eğitim ve sosyo-ekonomik açıdan değerlendirildiğinde yüksek bir düzeyi temsil etmektedir. Bu durum anlam ve kendini ifade üzerinden hermenötik yoruma odaklanan nitel çalışmalar için veri zenginliği sağlaması açısından önemli bir katkı sağlamıştır.

Örnekleme erişim öncelikle araştırmacının kendi sosyal çevresinden başlamış ve örneklem kitlesi için önem arz eden kişiler (keepgater) aracılığıyla yeni katılımcılara ulaşılmıştır. Bu aşamada araştırmanın konusu ve yöntemi tam olarak anlatılmış, dürüstlük ve açıklık ilkelerine dikkat edilmiştir. Görüşme uzun ve ayrıntılı olacağı için ses kaydı yapılacağı mutlaka belirtilmiştir. Tüm görüşmeler katılımcıların kabulüyle ve isteğiyle gerçekleşmiştir. Görüşmenin ses kaydı yapılarak uygulanması bazı katılımcılarda rahatsızlık oluşturmuş ve tereddütlere neden olmuştur. Katılımcılar görüşmenin başında bu rahatsızlığı dile getirirler de belirli bir süre sonra alıştıklarını ve kayıt cihazını unuttuklarını ifade etmişlerdir. Bu rahatlama durumu araştırmacı tarafından da gözlenmiştir.

¹⁴Ole Preben Riis, ed., Din Sosyolojisinde Metot, Peter B Clarke, ‘Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem’, s. 374.

¹⁵İhsan Toker, ‘Bir Yapılaşma İlişkisi Olarak Kadınlar ve Din-Başkent Kadın Platformu Örnek Olayı’, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005, s.20-26.

¹⁶İhsan Toker, ‘Bir Yapılaşma İlişkisi Olarak Kadınlar ve Din-Başkent Kadın Platformu Örnek Olayı’, s. 21.

Yukarıda ifade edildiği üzere önceden katılımcılarla görüşülmüş ön bilgi verilmiş, araştırma anlatılmış ve gönüllü olanlarla gün ve saat belirlenerek görüşme planlanmıştır. Görüşmeler katılımcıların işyerleri, çalıştıkları okullar, kendi evleri veya araştırmacının evinde gerçekleştirilmiştir. Görüşme mekanı sağlıklı bir ses kaydı yapılabilmesi için sessizlik kriterine özellikle dikkat edilmiş ve uygun zamanın belirlenmesine özen gösterilmiştir. Görüşmenin bölünmemesi için gerekli önlemler alınmıştır. Ortamın sessizliği ve rahatlığı görüşmenin sağlıklı verilere ulaşması açısından son derece önemlidir.

Ses kaydının yanı sıra görüşme öncesinde, görüşme sırasında ve görüşme sonrasında araştırmacı tarafından tutulan özel bir deftere görüşmenin tarihi saati, yeri, dikkat çekici unsurlar, ses kaydına yansımaya detaylar not alınmış ve araştırmaya katkı sağlaması muhtemel ayrıntılar da gözden kaçırılmamaya çalışılmıştır. Çalışmaya katkı sunacak her detay, her fırsat, her imkân dikkate alınarak saha araştırması yürütülmeye çalışılmıştır.

Görüşmeler 60 ile 90 dk. arasında değişen sürelerde gerçekleştirilmiştir. Görüşme öncesi katılımcıyı tanımak, hassasiyetlerini, ilişki tarzını anlayabilmek için bir ön görüşme yapılmıştır. Burada katılımcının kendinden bahsetmesi, hayatını ana noktalarıyla özetlemesi istenmiş; eksik kalan yönler ise sorularla tamamlanmaya çalışılmıştır. Bu ön görüşme ile asıl görüşme için sağlam bir altyapı oluşturmak amaçlanmıştır. Görüşme bu bilgiler ışığında keşfetmeye açık bir mahiyet kazanmış ve ifadelerin anlam derinliğine ulaşma imkânı sağlamıştır.

Görüşmeye, katılımcıyla güvene dayalı bir ilişki kurmak amacıyla; verilerin gizliliği, isimlerin araştırmada rumuzlarla belirtileceği, elde edilen verilerin sadece bu araştırma için kullanılacağı konusunda teminat verilerek başlanmıştır. Yönlendirici olmayan fakat katılımcının zihin dünyasını açığa vurmasını sağlayan sorularla görüşme devam ettirilmiştir. Görüşme boyunca katılımcının zihnindeki din algısı, dine bakışı, dine yaklaşımı; kelimelerinden, cümlelerinden, jest ve mimiklerinden, konuşmalarından ve sessizliklerinden süzülen anlam yakalanmaya çalışılmıştır.

Görüşmelerin tamamı akıllı telefonun ses kaydı uygulaması ile kayıt altına alınmıştır. Görüşmenin hemen ardından kayıtlar bilgisayar ortamına aktarılmış, yedeklenerek saklanmıştır. Bu aşamada hem verileri muhafaza etme hem de katılımcıların mahremiyetinin korunması konusunda titizlik gösterilmiştir.

Görüşmelere, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği çerçevesinde önceden taslak olarak hazırlanmış bir konuşma planı ile başlanmıştır. Nitel çalışmaların doğası gereği katılımcı ve araştırmacı arasındaki ilişki, görüşmenin seyrini belirlemiştir. Çünkü “saha görüşmesi, bir araştırmacıyla üyenin ortak ürünüdür. Üyeler anlayışları, hisleri ve iş birliklerinin öznel anlamlar açığa çıkararak bir tartışma sürecinin bir parçası olduğu etkin katılımcılardır.”¹⁷ Görüşmenin zaman zaman araştırmacının planlamadığı noktalara gittiği durumlar da olmuştur. Bu durum negatif etkiler oluşturmaktan ziyade araştırmaya yeni bakış açıları ve anlam dünyaları keşfetme konusunda kapılar açmıştır.

Araştırmanın verileri ile ilgili son bir söz de, verilerin analiz etme ve sonuç çıkarma için yeterli noktaya ulaşması ve veri toplama sürecinin sona erdirilmesidir. Nitel yaklaşımlarda veri toplama ve analiz etme sıralı değil, döngüsel bir süreç olsa da, bir noktada veri toplama işine son vermek gerekmektedir. Son verme, araştırmacının öngörüsüyle anlaşılacak bir durumdur. Bu araştırmada ise görüşme sayısı belli bir noktaya geldikten sonra yeni verilere ulaşılamaması¹⁸ durumu tespit edildiğinde görüşmeler bitirilmiş ve sahadan ayrılış gerçekleştirilmiştir.

6.4. Verilerin Analizi

Nitel verilerin analizi konusunda kaynaklarda çok değişik tarzlar ve yaklaşımlar görmekteyiz. Aslında her araştırmanın kendine has bir tarzı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitel araştırmalar bir taraftan analiz konusunda esneklik ve zenginlik sağlasa da diğer taraftan ciddi bir zorluğu da beraberinde getirmektedir. Fazla seçenek olması bazen işleri zorlaştırarak içinden çıkılmaz hâle getirebilmektedir. Nitel yaklaşımlarla yapılan araştırmaların veri analizinde karşımıza çıkan tam olarak da budur. Seçeneklerin ve verilerin fazla olması yöntem ve veri yığınları altında çıkmaz sokaklara sapmamıza neden olabilir. Ayrıca verilerin seçilmesi kullanılabilir, yararlı verilerle, görüşmede dolgu malzemesi olarak nitelendirilebilecek verilerin ayırt edilmesi de ayrı bir zorluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Fenomenin derinliklerinde yer alan örüntüleri, benzerlik ve farklılıkları tespit etmek, ideal tipler yakalamak, söylemlerin altına gizlenen anlamı yakalamak bize önemli açılımlar sunar.

Araştırmamızda görüşmelerden elde edilen ses kayıtları bilgisayar üzerinden dikkatle dinlenerek, kelime kelime word programında deşifre edilip metin hâline getirilmiştir. Toplam

¹⁷ Neuman, ‘Toplumsal Araştırma Yöntemleri’, s.585.

¹⁸ Neuman, ‘Toplumsal Araştırma Yöntemleri’, s. 591.

60 görüşme yaklaşık 700 sayfaya karşılık gelen bir dosya oluşturmuş, araştırmanın amacı ve görüşmelerden elde edilen veriler doğrultusunda ana ve alt temalar belirlenmiştir. Görüşmelerin deşifre edilmesinden elde edilen metinler, temalara göre sınıflandırıldıktan sonra, konuyla ilgisi olmayan bölümler çıkarılmıştır. Temalar doğrultusunda elde ettiğimiz yeni metinler genellemeler, özel ve biricik durumlar, dikkat çeken ayrıntılar, toplumsal duyarlılıkları işaret eden durumlar vb. özelliklerine göre değerlendirerek sosyal demokratların din algısı resmedilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla araştırmacı, görüşme verilerinden azami ölçüde alıntılar yapmış ve bu verileri hiçbir değişikliğe uğramadan araştırma raporuna yansıtmaya gayret etmiştir.

Daha önce örneklemden bahsedilirken katılımcıların eğitim düzeyi ve sosyo-ekonomik düzeyinin yüksekliğine değinmiştik. Buna bağlı olarak görüşmelerde katılımcıların kendilerini; duygu ve düşüncelerini ifade düzeyi de yüksektir. Bu nedenle araştırma raporunda katılımcıların ifadelerine çokça yer verilmiştir. Bu ifadelerde değişiklik yapılmamış anlaşılamayan kısımları ise anlaşılır hâle getirmek için köşeli parantez [] kullanılarak araştırmacı tarafından eklemeler yapılmıştır. Konuşmalar aynen yazılmış, konuşma dilinin farklılıkları, yöresel ağız ve ifadeler aynen yansıtılmış, anlatım bozuklukları ve yanlış kelimeler düzeltilmeden alınmıştır.

Özet olarak bu araştırmanın verileri temelde görüşme kayıtlarının çözümlenerek metin hâline getirilmesinden ve gözlemlerden elde edilen notlardan oluşmaktadır. Bunlar sözel verilerin analiz edilmesine yönelik yöntemler kullanılarak değerlendirilmiştir. Veriler öncelikle araştırmanın temaları çerçevesinde sınıflandırılıp, kategorize edilmiş, oluşturulan kategoriler özelden genele, soyuttan somuta vb. ilkelerle benzerlikler, farklılıklar, orijinallik ve sıradanlıklar tespit edilip analizler yapılmıştır. Analizler yapılırken sahada alınan notlar ve gözlemler eklenerek araştırmaya dâhil edilmiş ve bu çerçevede araştırma raporu yazılarak son hâli verilmiştir. Araştırma raporunda sonuçlar sunulup, değerlendirmeler yapılmış, bu sonuçlar ışığında öneriler ve yeni çalışma fikirleri sunulmuştur.

1. BÖLÜM: TEORİK ÇERÇEVE

1.1. SOSYAL DEMOKRASİ KAVRAMI

“Sosyal Demokratların Dine Bakışı” başlıklı bu tezde öncelikle sosyal demokrasi kavramının anlamına bakmak yararlı olacaktır. Sosyal demokrasi kavramı öyle kesin hatlarıyla ve net olarak tanımlayabileceğimiz bir kavram değildir. Hele Türkiye’de bu kavrama yüklenen anlam daha da farklılaşmaktadır. Biz bu kavramın akademik anlamda, siyaset arenasında ve toplumda kullanıldığı ve kabul gördüğü anlamda nelere karşılık geldiğini ortaya koymaya çalışacağız. Kısaca kavramsal, tarihsel ve sosyolojik açıdan ele alarak bir çerçeve oluşturmaya çalışacağız.

Sosyal demokrasi 20. yy’da ortaya çıkmış siyasî bir akımdır. Cevizci bu kavramı “Alman düşünürleri Bernstein ve Lasalle ile başlayıp, Fransız Jaures ve Blum, İngiliz Cole gibi düşünürlerin katkılarıyla gelişen ve amacı sosyal adalet, insanlar için daha iyi bir yaşam, özgürlük ve barış olan akım”¹⁹ olarak tanımlamaktadır. Bu tanımdan yola çıkarak Sosyal demokrasiyi Fransız İhtilali’nin Avrupa’da ortaya çıkardığı eşitlik, adalet, özgürlük, kardeşlik gibi kavramların politikadaki yansıması olarak nitelendirebiliriz. Sosyal demokrasinin tanımını yapmak oldukça güçtür. Kabul gördüğü toplumsal koşullara göre değişen esnek bir kavramdır:

Sosyal Demokrasi değişken bir kavramdır. Kalıplaşmış, donmuş bir ideoloji değildir. Toplumsal boyutta farklı değer yargılarıyla ilişkilendirilir ve etkisi toplumsal olduğu için farklı çıkar grupları tarafından savunulur veya reddedilir. Kuramsal boyutta da üzerinde uzlaşmış, yekpare ve bağlayıcı bir tanımı yoktur.²⁰

Aslında kavram ve tanımların toplumdan topluma, ülkeden ülkeye, zamandan başka bir zamana farklılık göstermesi çok sık karşılaştığımız bir durumdur. Mesela: “Sosyalizm kavramı Türkiye’de devrimciler/Marksistler için kullanılırken, Avrupa’da iki farklı anlamda kullanılmaktadır: Birincisi sol, ikincisi ise reformcular/sosyal demokratlar. Avrupa’da özellikle sosyalizm olmak üzere bu kavramların anlamlarındaki dönüşüm Türkiye’ye yansımamıştır. Birçok kavramda olduğu gibi, Sosyal Demokrasi ve Sosyalizm kavramları

¹⁹ Ahmet, Cevizci, ‘Felsefe Sözlüğü’, İstanbul, Paradigma, 1999, s. 789.

²⁰ Friedrich Ebert Stiftung, Sosyal Demokrasi Temelleri, Çev:Recai Hallaç, 2010, Sena Ofset, s. 7.

da, onları kendilerini tanımlamak için kullanan grupların tercihlerini değiştirmeleri nedeniyle zaman içinde anlam değişikliğine uğramıştır. Bunun ilk tipik örneği sosyal demokrasi kavramıdır. Bilindiği gibi, Sosyal demokrasi kavramı ilk olarak Marx tarafından devrimci hareketi tanımlamak amacıyla ortaya atılmış ve uzun süre bu anlamda kullanılmıştır.”²¹ Zamanla kendi mecrasında şekillenerek uygulanabilir bir Sosyalizm formu olarak kullanılmıştır. Ayrıca kendi doğasında var olan değişim ve dönüşüm özelliği, yeni durumlara uyum sağlaması, siyasî koşullara göre şekil alması hem kabul görmesini sağlamış, hem de eleştirilmesine sebep olmuştur.

Przeworski daha farklı bir yaklaşımla sosyal demokrasiyi şöyle tanımlamakta ve bunun uygulanabilirliğine ve pragmatik yönüne dikkat çekmektedir: “Sosyal demokrasi, işçilerin demokratik kapitalizmin altında örgütlenmesinin yaygın biçimiydi. Reformist partiler işçilerin desteğine mazhar oluyorlardı. Muhtemelen daha da fazlası: İyi ya da kötü, sosyal demokrasi işçilerin lehine rekor seviyede reformu hayata geçirebilmiş Sol dahilindeki yegane siyasî güçtü.”²² Stiftung da sosyal demokrasinin sürekli değişimden beslenen bir anlayış olduğuna dikkat çeker:

Sosyal demokrasinin katı, değişmez, her zaman aynı şekilde uygulanabilecek bir kalıp olmayıp, sürekli yeniden pazarlığının yapılması, ve demokratik mücadeleyle kazanılmasının gerektiği açıktır.²³

Sosyal demokrasinin farklı açılardan bazı gündelik tanımları şöyle sıralanabilir:

*Sosyal demokrasi siyasal bir harekettir. Demokratik hak ve özgürlükler sistemine dayanır.

*Sosyal demokrasi ekonomik bir hareket olup daha adil bir bölüşüm için mücadele eder. İleri teknolojiye dayalı pahalı yatırımların devlet tarafından yapılmasını savunur.

*Sosyal demokrasi bir sosyal hizmet hareketi olup toplumdaki herkesi sosyal güvence altına alır işsizlik durumunda destekleyici politikaları savunur.

*Sosyal demokrasi bir uygarlık hareketidir. Toplumsal yapıyı hümanist kültürün ölçülerine göre modernleştirme amacı güder.

²¹İhsan Kamalak, ‘Einstein’in ‘Sosyalizm’i , Sosyal Demokrasi ya da Demokratik Sosyalizm Olarak Türkçeye Çevrilebilir mi?’, Toplum ve Demokrasi 2(2), Ocak-Nisan, 2008 s.187.

²²Adam Przeworski, ‘ Kapitalizm ve Sosyal Demokrasi’, Çev: Naim Atabağsoy vd., Ankara, Phoenix Yayınevi, 2012, s.11.

²³Friedrich Ebert Stiftung, ‘Sosyal Demokrasi Temelleri’, s. 7

*Sosyal demokrasi bir barış hareketidir. Savaşsız bir dünyayı savunur.²⁴

Sosyal demokrasinin diğer bazı tanımları şöyle sıralanabilir:

Günümüzde sosyal demokrasi deyince, eşitliğin özgürlük kavramı zemininde vurgulandığı emeğin değeri temelinde yükselen bir dayanışma bilincinin oluşturduğu bir siyasal ve sosyal duruştan bahsediyoruz demektir.²⁵

Sosyal demokrasi “Batı Avrupa kökenli işçi sınıfı temelli ama işveren ve yaygın toplum desteğine sahip parlamenter demokrasiyi, serbest piyasayı kapitalist toplum yapısını kabul eden ekonomik ve toplumsal bir ideolojidir/hareketir.”²⁶

“Kuram ve ideoloji olarak sosyal demokrasi fikrinin özü serbest piyasa ekonomisini reddetmeden sosyal devlet anlayışını hayata geçirmeye çalışmak olarak ifade edilebilir.”²⁷ Sosyal demokrasi farklı ülkelerde değişik deneyimlerin ürünü olarak gelişimini sürdürse de²⁸ mevcut siyasi ve ekonomik sistemlerin eksiklerini tamamlamak, onları ıslah etmek, yeniden şekillendirmek üzerine kurulmuş bir düşünce sistemi olarak ifade edilebilir. Şöyle ki: Marksizm’in sosyal devlet anlayışını önceleyen, liberalizmin serbest piyasa ekonomisini benimseyen, bireye ve bireyselliğe daha çok vurgu yapan bir yamalı bohça olarak isimlendirebiliriz. Yani ortaya konan ana siyasi ve ekonomik sistemlerin mevcut koşullarda uygulanamayan fazlalıkları törpülenerek daha uygulanabilir, daha reel bir sistem arayışının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Sosyalizm’de devlet bireyi yoksulluktan, açlıktan, soğuktan vb. korurken, birey devlet eliyle gelen kısıtlama, müdahale ve zararlara maruz kalabilmektedir. İşte bu noktada sosyal demokrasi, hem sosyal devlet anlayışıyla bireyi desteklemekte, hem de ona özgür ve değer gördüğü bir kişisel alan vadetmektedir. Bu vaatler modernitenin ortaya çıkardığı insan tipolojileri için hayati önem taşımaktadır. Nitekim modern çağın çocukları için özgürlük ve bireysellik vazgeçilmezlerdendir.

Tüm bu avantajlar ve handikaplar yeni bir sistem arayışını beraberinde getirmiş, sosyal demokrasi hareketi bu ihtiyaçlara karşılık bulmak için ortaya çıkmıştır. Dünyaya

²⁴Gülgün, Erdoğan, Tosun, Sosyal Demokrasi ve İlkeleri, Alabanda Akademi, 2016, s.8

²⁵ Hamdi Turşucu, ‘Sosyal Demokrat Teori ve Pratiğe Kısa Bir Giriş’, Toplum ve Demokrasi 2, Ocak-Nisan, 2008, s.75.

²⁶Hüseyin Gül, ‘Keynesçi Refah Devleti’nin temeli Olarak Sosyal Demokrasi ve Yeni Liberal Dönüşümün Yansımaları’, Toplum ve Demokrasi 2(2), Ocak- Nisan, 2008, s. 109.

²⁷Gülgün Erdoğan, Tosun, ‘Sosyal Demokrasi ve İlkeleri’, s.10.

²⁸Gülgün Erdoğan, Tosun, ‘Sosyal Demokrasi ve İlkeleri’, s. 9.

baktığımızda birçok Avrupa ülkesinde farklı yorumlarını görebileceğimiz Sosyal demokrasi hareketi gibi sosyal demokrasi tanımı da farklılaşmaktadır.

Sosyal demokrasi özgürlük, eşitlik, adalet, dayanışma gibi temel değerleri gerçekleştirmeyi amaçlayan, liberalizmi adaletsiz; sosyalizmi uygulanamaz bulan bir arayışın ortaya çıkardığı bir ideoloji olarak vasıflandırılabilir. Sanayi devrimiyle değişen toplum yapısı bireyleri toprağa bağlı yaşamdan koparıp, fabrikalardaki makinelerin kollarına atmıştır. Bu toplumsal değişim yeni bir sınıfın doğmasına sebep olmuş ve çalışma koşulları işçi sınıfının birbirleriyle daha çok etkileşime girmelerini sağlamıştır. Fabrikalardaki zorlu yaşam koşulları ve ortak problemleri olan işçileri birbirine daha da yakınlaştırmış ve dayanışmalarını sağlamıştır. İşçi dayanışması, Sosyalizm ve devamında sosyal demokrasinin itici gücü olmuştur. Dolayısıyla sosyal demokrasi ezilen ve haksızlığa uğrayan toplum kesimlerinde taraftar bulmuştur.

Sosyalizmin demokratik yönünün eksikliği ve uygulamadaki aksaklıkları görülerek ona bir demokrasi ayrıntısı eklemek birçok noktada açılım sağlamak ve özgürlük alanını genişletmek amaçlanmıştır. Nitekim Sosyal demokrasi için en temel ilkelere biri özgürlüktür.

Sosyal demokrasinin diğer temel değerlerine bakacak olursak; adalet, eşitlik, dayanışmadır. Fransız Devrimi'nin ortaya koyduğu ve hızlı bir şekilde dünyaya yayılan bu temel değerler bugün hiçbir siyasi ideolojinin karşı çıkamayacağı değerlerdir. Bu değerleri, insanlığın insan olma serüveninde önemli bir aşama olarak görmek gerekir. İnsanlık bu değerlere öyle acıkmıştır ki ortaya çıktığında su gibi, ekmeğe gibi sarılmıştır. “Özgürlük! Eşitlik!, Kardeşlik! Fransız Devrimi'nin sloganı buydu ve demokratik partiler bugün de büyük ölçüde bu temel değerlere atıfta bulunurlar. Temel değerlerin formüle edilmesi burjuva dönemiyle birlikte başlar ve dünya çapında zaferleri en geç 20. yüzyılın ortalarından itibaren gerçekleşir. -bugün bu değerler devletlere ve toplumlara yönelik beklentiler olarak “common sense” hâline gelmişlerdir.²⁹

Bu temel değer ve ilkeler çok yaygın kabul görse de her toplumda eşit derecede uygulama alanı bulamaz. Bunun birçok sebebi vardır: Toplumların sahip olduğu değerler, geleneksel yapıları, demokrasi deneyimleri ve geçmişleri gibi... Şöyle ki; Fransız İhtilali gibi

²⁹Friedrich Ebert Stiftung, ‘Sosyal Demokrasi Temelleri’, s. 9.

bir halk hareketi ile demokrasiye, özgürlüğe vb. temel değerlere susayarak, ihtiyaç duyarak, bedeller ödeyerek kazanan toplumun demokrasiye sahip çıkışıyla, demokrasinin tepeden indiği, verildiği bir toplumun sahiplenişi aynı olamaz.

Sosyal demokrasinin uygulama ve anlaşılma şekli toplumdan topluma, ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir: “Bugün Avrupa’ da sosyal demokrat, demokratik sosyalist ya da işçi partileri gibi adlarla anılan ve 19. yüzyılın ikinci yarısında kurulan partilerin otoriter, totaliter anlayışları reddetmek, özgürlük, eşitlik, demokrasi ve parlamentarizm gibi ilkelerden ödün vermemek gibi ortak özellikleri bulunuyordu. Başlangıçta her ülkenin kendine özgü yapısı, ekonomik, politik, kültürel alanlardaki gelişmesi bir diğer ülkeye göre farklılıklar gösterdiğinden bunların örgütlenme modelleri, ideolojik yaklaşımları da doğal olarak farklı oldu.”³⁰

Sosyal demokrasi kavramını irdelenirken “refah devleti” konusu da mutlaka gündeme gelmelidir. Çünkü refah devleti hayata geçmeden gerçek anlamda bir sosyal demokrasiden bahsedemeyiz. Sosyal demokrasinin olmazsa olmazı refah devleti; devletin vatandaşlarının eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, kültür-sanat ve estetik ihtiyaçlarını karşılamayı ve belli bir sosyo-ekonomik standardı tutturmayı görev edinen, gerekirse bunu ekonomiye müdahale ederek de yapan bir devlet modeli olarak tanımlanabilir. Hatta toplum yararı için temel hak ve özgürlükler bile sınırlandırılabilir. Bu sosyal demokratik ilkelerden özgürlüğe ters görünmekle birlikte devletin toplumun çıkarına davranmasının bir gereğidir:

Sosyal refah devletinin temel özelliği sosyo-ekonomik yaşama müdahaledir denilebilir. Sosyal refah devleti, sosyal güvenlik, sağlık ve eğitim harcamalarının yanı sıra tam istihdam sağlanmasından, özel kişi ve kuruluşların faaliyetlerinin bireyin yaşam koşullarını iyileştirecek şekilde kontrol altına alınmasına kadar çok değişik görevler üstlenmiştir.³¹

“Sosyal demokrasi düşüncesi, Batı Avrupa’da özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Savaş sonrasında yüksek bir istihdam düzeyi sağlandığı gibi ücretler yükselmiş, çalışma koşulları iyileştirilmiş, sosyal güvenlik uygulamaları genişlemiş ve sosyal demokrasinin önemli bir bileşeni olarak “Refah Devleti” kavramı gündeme gelmiştir. Ancak 1970’lerin ortalarından itibaren sosyal harcamaların önemli

³⁰Fehmi Kaya, ‘Demokratik Sosyalizm ya da Sosyal Demokrasi Nedir? Toplum ve Demokrasi’, 2, Ocak-Nisan, 2008, s. 211.

³¹Akt: Ramazan Gökbnar, Birol Kovancılar, ‘Sosyal Refah Devleti ve Değişim’ Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1998, S .3 (Güz), s. 252.

ölçüde artış göstermesi ve 1980’lerde küreselleşme sürecinin hızlanması ve Sovyetler Birliği’nin dağılması nedeniyle sosyal demokrat partiler ciddi bir açmazla karşı karşıya kalmıştır. İşte bu açmazı aşmak için ve sosyal demokrasinin karşılaştığı sorunlara çare olarak üçüncü yol düşüncesi ortaya atılmış ve sosyal demokrat partiler yeniden iktidara gelmeye başlamıştır.”³²

Sosyal demokrasinin yarınını bilemesek de geçmişinin bize öğrettikleri çok açık. Sosyal demokrasi modern toplumların oluşumunda merkezi bir role sahiptir. 20. yüzyıl boyunca Avrupa sosyal demokrat partileri büyük seçim başarıları kazandı ve sosyal demokrasi Avrupa siyasetini şekillendiren temel güçlerden biri oldu. 1980’lerden itibaren sosyal demokrasi Avrupa dışında da etkili oldu ve birçok küresel çevre ülkesinde de etkili oldu.³³

1.2. TÜRKİYE’DE SOSYAL DEMOKRASİ HAREKETİ

Siyasi ve ideolojik kavramların; toplumlara ya da yorumlayanlara göre ciddi manada değişiklikler gösterdiğinden yukarıda bahsetmiştik. Sosyal demokrasi kavramı da bu anlamda geniş bir anlaşılma, isimlendirme ve tanımlanma yelpazesine sahiptir. Bu kavramın Türkiye’de, Avrupa’daki örneklerinden oldukça farklı bir anlama geldiği ve farklı uygulandığı tarihsel süreç izlendiğinde görülecektir. Daha önce de bahsedildiği gibi toplumun daha önceki siyasî deneyimleri ve sosyolojik yapıları bunda önemli bir belirleyici olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş serüveni düşünüldüğünde Türk toplumunun bir bağımsızlık mücadelesi olmasına rağmen özgürlük, adalet gibi temel insani değerler noktasında talepleri olmadığı görülecektir. Bu talepler, Batı kültürünü tanımış aydın ve entellektüeller tarafından yazılıp çizilen, tartışılan değerler olsa da, geniş halk kitlelerinde böyle bir uyanışın olduğunu söylemek mümkün değildir. Cumhuriyet’in kuruluşu yüz yüze gelen evrensel değerlerin toplumda ve siyasette nasıl bir karşılık bulduğunu bu çerçeveden bakarak değerlendirmenin daha doğru bir yaklaşım olduğu görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihine baktığımızda kurucu siyasî kadrolar tarafından halk için düşünülmüş bir batılılaşma ve modernleşme projesi aynı zamanda Türkiye’de sol ideolojinin de tarihidir. Bununla beraber Bülent Ecevit’in “Cumhuriyet Halk Partisi, “sol”un ayırtılarının anlatılmasına yardımcı olmaz ve kendisinin ne ölçüde solda olduğunu belirtmezse, “aşırı sol”

³² Orkunt Canyaş, CHP’nin Sosyal Demokrasi Serüveni” Alternatif Politika, Cilt 7, Sayı 1, Nisan 2015, s. 8.

³³Yunus Emre, ‘CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 15.

damgası, haksız olarak, gerçeğe aykırı olarak üstünde kalabilirdi.”³⁴ sözleri sola karşı temkinli bir duruşu ortaya koymaktadır.

Çok partili dönemden sonra siyasal baskının yön değiştirmesi ve farklı düşüncelerin de siyasette yer almaya başlaması ve halkın oylarının belirleyici bir unsur olmaya başlaması yönetenlerin kendilerini sorgulamalarına sebep olmuştur.

Cumhuriyet Halk Partisi kendisini 1960’ların ortalarından itibaren “ortanın solu,” 1970’lerde “demokratik sol,” 1980 sonrasında ve 1990’lı yıllarda “yeni sol” ve 2010’dan beri yeni CHP söylemiyle sosyal demokrat parti olarak tanımlamaktadır.³⁵

Bugün sosyal demokrat olmakla CHP’li olmak neredeyse özdeş görülmektedir. Nitekim bu çalışma için gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler, çalışma boyunca (2013-2020 yılları arası) gözlenen ve fark edilen tüm toplumsal veriler de bu realiteyi desteklemektedir. CHP’nin sosyal demokrat kimliğinin sorgulanması bir yana bunun toplumsal ve genel bir kabul olması bir realitedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi ideolojileri ve fikirleri, her toplum kendi gelenekleri, yaşanmışlıkları ve toplumsal dinamikleri üzerine inşa eder. Türk toplumu mevcut koşullar içinde demokrasiyi, solu, sosyal demokrasiyi bugün de gelişimini devam ettirerek ortaya koymuştur. Bu yeni modeli bir anlamda “Türk tipi bir sosyal demokrasi” olarak kabul edebiliriz. Türk tipi sosyal demokrasi Batı tipi sosyal demokrasilerden farklıdır:

Evrensel anlamda sosyal demokrasinin reflekslerini anlayabilmek için yine onun gerisindeki birikime vakıf olmak gerekir. Yoksa özellikle ülkemizdeki gibi sol ve sosyal demokrasi adına sergilenen eklektik ve pragmatik duruşları anlamakta zorluk çekeriz. Sosyal demokrasi deyince özgürlük ve insan hakları temelinde yükselen eşitlik, kardeşlik ve barış, zayıf kesimlerin öncelendiği sosyal adalet, çoğulcu ve katılımcı demokrasi vurgusu ile emeğin değerinin kutsal kabul edildiği bir ideolojiden bahsediyoruz demektir.³⁶

Türk tipi sosyal demokrasinin Batıdaki örneklerinden birçok farkı vardır. Şöyle ki; Avrupa’da sosyal demokrasi Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali’nin etkileri sonucu ortaya çıkan işçi hareketleri ve ezilen halk kitlelerinin başkaldırısı ile liberalizm ve sosyalizmden sonra üçüncü bir yol³⁷ olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye’deki durum ise bambaşkadır. Kurtuluş Savaşı’ndan sonra Atatürk ve arkadaşlarının sonrasında da Türk siyasetindeki etkin

³⁴ Bülent, Ecevit, ‘Ortanın Solu’, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1968. s. 21.

³⁵Orkunt Canyaş “CHP’nin Sosyal Demokrasi Serüveni”, Alternatif Politika, Cilt 7,Sayı 1, Nisan 2015, s.6.

³⁶Hamdi Turşucu, Sosyal Demokrat Teori ve Pratiğe Bir Giriş, s. 82.

³⁷Akt: Oya Yağcı, ‘19. Yüzyıldan Günümüze Üçüncü Yolun Serüveni, ‘Sosyalizm ve Liberalizm Arasında Çatallanan Yollar’, Memleket, Siyaset, Yönetim, Cilt:2, sayı:5, 2007/5, s. 71.

kadroların siyasi tercihleriyle ortaya çıkmış bir siyasi tecrübenin devamı olarak gelişim göstermiştir. Avrupa'daki gibi ne işçi hareketleri ile ne de ezilen kitlelerin hareketi olmuştur.

Türkiye'de 'sosyal demokrat' ya da daha doğru bir ifadeyle merkez sol siyaseti temsil etme iddiasındaki partiler, sınıf siyasetinden uzak durmuşlardır. İşçi sınıfı hareketiyle, emekçilerle organik bağları olmadığı gibi, ideolojik olarak da sosyal demokrasinin Marksizm'den beslenen toplum analizini görmezden gelmişlerdir. Dahası, merkez sol siyasetin CHP'nin, yani devleti kuran partinin bünyesinde ortaya çıkması, bu siyasal akımın kurulu düzene muhalif olmak bir yana, onun varlığını devam ettirme misyonuyla kendisini tanımlamasına yol açmıştır.³⁸ "CHP'nin kurucu misyonu ve değerleri, devleti yöneten erkleri elinde bulundurması da sosyal demokrat değerlerle çatışmış ve ortaya karışık bir sosyal demokrasi tecrübesi ortaya çıkmıştır. Sosyal demokrasinin doğuşuna sebep olan işçi hareketleri ve sınıf siyaseti Türk siyasetinde kendine zemin bulamamıştır. Aksine; halk Osmanlı'dan kalan sınıf ayrımlarına karşı 'sınıfsız, kaynaşmış, imtiyazsız bir kitle'³⁹ olarak birleştirilmeye çalışılmıştır.

Dolayısıyla Türkiye'de Batı tipinde bir sosyal demokrasi toplumsal kodlar, tarihsel arka plan, sosyal ve ekonomik gelişmeler sebebiyle ortaya çık(a)mamıştır.⁴⁰ Onun yerine İmparatorluğun son dönemlerinde başlayan modernleşme ve batılılaşma ekseninde ilerleyen bazen seçmen talepleri bazen seçilen genel başkanın tavrıyla belirlenen Türk tipi bir sosyal demokrasi deneyimi ortaya çıkmıştır.

Tüm bu bilgilerden yola çıkarak Türk tipi bir sosyal demokrasiyi Cumhuriyet Halk Partisi ile özdeş görmek yanlış olmayacaktır. Türkiye'de sosyal demokrasi tarihi deyince bir partinin ya da ideolojinin Türkiye'deki serüveni değil genç ve acemi Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî devlet politikasını ve devlet geleneğini anlamamız gerekir. Çünkü kuruluşun sonra çok uzun bir süre (1950'lere kadar) başka düşüncelerin, ideolojilerin, fikirlerin siyasette etkili olmasına izin verilmemiştir. Bu fikirler devlet dışında toplumun değişik kesimlerinde kaçınılmaz olarak doğup gelişmiştir; ama siyaseti etkilemeleri daha sonraki dönemlerde görülecektir. Yani gözden uzak bir yerlerde muhalif siyasi görüşler demlenip mayalana dursun sosyal demokrat düşünce -söylem olarak da olsa- siyasetin en ana damarı olarak devleti yönetmeye devam etmiştir. Bundan dolayı Türkiye'de sosyal demokrasinin gelişim sürecini CHP ile koşut götürmek gerekmektedir. Bunu aynı zamanda en azından tek parti döneminde Türkiye'nin siyasi tarihi olarak görmek de yanlış

³⁸Derya Kömürcü, 'Kılıçdaroğlu Sonrası CHP', İktisat Dergisi, Sayı 515-516, Haziran 2011, s. 43.

³⁹Murat Belge, 'Türkiye'de Sınıf' 5 Şubat 2013' t24.com.tr.

⁴⁰Yunus Emre, CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol, s. 12.

olmayacaktır. Diğer yandan bu, solun ve sosyal demokrat değerlerin gerçek anlamda bir kabul ve benimseyişi olmamış ve teoride kalmıştır.

Aslında CHP'nin tarihi sosyal demokrat bir dönüşüm için pek de uyumlu değildi. 1960'lara kadar CHP sosyal demokrat özellikler taşımamıştı. Türkiye'de solun gelişimi CHP'nin dışında hatta CHP'ye rağmen gerçekleşmişti.⁴¹

Özetle Türkiye'de Sosyal demokrasi ne bir işçi hareketi, ne de özgürlüğe susayan halk kitlelerinin özgürlük ve adalet çığılığı olabilmıştır. Türkiye'deki sosyal demokrasi kendi mecrasında akıp şekillenerek devletin resmî siyaseti olarak teoride var olagelmıştır. CHP'nin parti programını açtığımızda ilk gördüğümüz şey de bundan başkası olmayacaktır:

Partimizin ideolojisini besleyen, üç ana kaynak:

Atatürk'ün modernleşme devrimi ve altı ok ilkeleri,

Sosyal demokrasinin evrensel kuralları ve Anadolu ve Trakya'nın tarihsel ve felsefi birikimidir.

CHP bu temel kaynakları çağdaş ve gerçekçi bir anlayışla özümsemektedir.⁴²

Atatürk'ün hedef gösterdiği 'Muasır Medeniyeler Seviyesi' bu temel değerlere ve gelişmiş Batı medeniyetine işaret etmektedir. "Türk siyasal hayatında sosyal demokrasi pratiği CHP'de somutlaşmıştır. Fakat CHP'nin sosyal demokrasi ile ilişkisi korumaya çalıştığı temel ilkelerle sorunludur. Sosyal demokrasi halkın talepleri üzerine oturan politik bir ideolojidir. Oysa CHP'nin halkçılığı halka göre biçimlenen değil, halkı biçimlendirmeye çalışan bir anlayıştır. Devlet halka ait olması gereken politikliği uhdesinde bulundurmakta ısrarlıdır. CHP'de altmışlı yıllarda başlayan sosyal demokrasi pratiği, söylemdeki uyumluluğa rağmen Sosyalist Enternasyonal'in çizgisine oturmamıştır. Sosyal demokrasi ideolojisinin dönüşümlerini takip edemeyen CHP, son olarak küreselleşen kapitalizmin yarattığı yeni politik ortama da ayak uydurmakta zorlanmaktadır. Kendi politik ilkeleriyle hesaplaşamayan CHP'nin sosyal demokratlaşması da zor görünmektedir."⁴³

Emeğin kitle partisi olmakla merkezin partisi olmak arasında gidip gelen; özelleştirmeye hem karşı çıkan, hem savunan; IMF ve dünya bankasının neo-liberal yapısal ayarlama programlarını ne destekleyen, ne de karşı çıkan; demokratikleşme talebini kurulu düzeni değiştirme hedefiyle

⁴¹Yunus Emre, CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol, s. 10.

⁴²CHP parti programı chp.azureedge.net (Erişim Tarihi: 20.07.2020)

⁴³Bünyamin Bezci, 'Siyasetsizleştirilmiş Toplum ya da Halksız Cumhuriyet: Sosyal Demokrasinin CHP Pratiği', Bilgi (21), 2010 Kış, s. .38.

bütünleştirmekten çekinen bir siyasal akımın kendisini gerçek anlamda var edebilmesi son derece zordur. Ana referans noktasını oluşturan ideolojik bir temel, çıkarları için mücadele verilen belirli bir toplumsal bir taban, tutarlı bir kimlik ve konjonktüre göre değişim gösterebilen stratejilerden yoksun bir siyasal hareket olarak Türkiye sosyal demokrasisi özellikle 1990'lardan itibaren derin bir krizin içine girmiştir.⁴⁴

Sonuç olarak Türkiye'de sosyal demokrasi deneyimi ortaya çıktığı yer olan Avrupa'dan çok farklı bir şekilde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Türk toplumunun din, gelenekler, tarihsel arka planı vb. sosyal dinamikleri, onu Avrupa'dan ayıran önemli unsurlardır. Bu unsurlar Türkiye sosyal demokrasinin kendi mecrasında doğup, büyüyüp şekillenmesini beraberinde getirmiştir. Burada bu sürecin kendiliğinden olmayıp bir toplum mühendisliği şeklinde geliştiğini, bu farklılıkta, müdahalenin de etkili olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Özet olarak Avrupa'ya giden genç aydınların eliyle⁴⁵ önce Osmanlı'ya sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne getirdiği bu düşüncenin spontan değil de tepeden inme gelen şekli halkta gerçek anlamda bir karşılık bulmakta güçlük çekmiştir. CHP'nin ve sosyal demokrasinin bugün yaşadığı açmazlar hâlâ bu sürecin etkisinden kurtulamamıştır.

1.2.1. CHP Merkezli Sosyal Demokrasi Hareketi

1.2.1.1. Tek Parti Dönemi

Türkiye'de sosyal demokrasi tarihi her ne kadar SODEP, DSP gibi partilerle arada bir zenginleşse de CHP ile başlamış, gelişmiş ve bugün de devam etmektedir. Bu sebeple Sosyal demokrasi hareketini CHP merkezli Sosyal demokrasi hareketi olarak açıklamanın uygun olacağını ifade etmiştik. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri ve Cumhuriyet'in kuruluşunun ilk yılları, 1950'lere kadar ki tek partili dönemi sosyal demokrasi hareketinin erken dönemleri olarak ele alacağız. Bu dönemde her ne kadar sosyal demokrasinin özgürlük, eşitlik, adalet gibi temel değerleri devlet politikalarında yer bulamasa da bu zaman dilimini sosyal demokrasiye hazırlanma süreci olarak '*sosyal demokratlaşamayan sosyal demokrasi*' dönemi, olarak isimlendireceğimiz bir dönem olarak kabul edebiliriz. Geçmişten gelen alışkanlıklarla tek parti dönemi sosyal demokrasinin içinden çıktığı toplumların yaşam tarzlarını taklit etmekten öteye geçemeyen bir modernleşme ve batılılaşma hareketi olarak

⁴⁴Derya Kömürcü, 'Türkiye'de Sosyal Demokrasi Arayışı', Agora Kitaplığı, İstanbul 2010, s. 1-2.

⁴⁵Tanıl Bora, 'Türkiye'de Cereyanlar', İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 574.

kalmıştır. Türk toplumunun, sosyolojik yapısı ve birikimleri düşünüldüğünde de daha fazlasını beklemek safdillik olur.

Biçimsel olarak cumhuriyet rejiminin kurumlarını barındıran tek parti yönetimi, kendini koruyabilmek amacıyla sıkı bir kontrol mekanizması oluşturmuş ve devlet örgütünün tamamına seçkin ve bürokratik bir dünya görüşü hakim olmuştur. Çağdaşlaşma parolasıyla yola çıkan bu zümre, ülke ve halk için neyin iyi neyin kötü olduğuna cahil ve gelenekçi köylülerin karar veremeyeceğine ve bu konuda kolayca aldatılabileceklerine inanmıştır.⁴⁶

“CHP, 1923’den 1950’ye kadar süren tek partili dönemde, Türkiye’deki sosyal kültürü dönüştüren ana aktördür. CHP Osmanlı’nın son dönemlerinde başlayan devleti ve toplumu modernleştirme teşebbüslerini radikalleştirerek devam ettirme tercihindan dolayı sosyal ve ekonomik vasatın inşasında belirleyici bir yere sahiptir.”⁴⁷

“9 Eylül 1923’te ‘Halk Fırkası’ adıyla kurulan parti önce 1924 yılında ‘Cumhuriyet Halk Fırkası’ sonra da 1935’te ‘Cumhuriyet Halk Partisi’ adını almıştır. 1935 aynı zamanda, Kemalizm prensiplerinin yani Altı Ok’un CHP programına kabul edilmiş yıllarıdır. 1923-1945 yılları arasındaki tek parti döneminin çok partili hayata geçişle birlikte sona erişini, bu çalışmaya kaynaklık eden, ‘CHP’nin büyük çelişkisi’ ile ilk kez yüzleşmeye başladığı evredir. Bütün meşruiyetini ve gücünü devlet koruması altında olmaktan alan tek-partiler, varlıklarını sürdürebilmek için ilk defa halkın onayına ihtiyaç duydukları bir evrede, tek partili iktidarları döneminde halkı ihmal edişlerinin ve kendilerini halka ulaştıracak doğru stratejileri bilememenin bedelini ağır bir biçimde ödemişlerdir. CHP’nin yaşadığı deneyimden hareketle söylenecek olursa, bu kitleleri harekete geçirme yeteneğinden yoksunluk hali, ilk defa adil ve şeffaf bir biçimde yapılan 1950’deki seçimlerin sonuçlarına fazlasıyla yansımış ve DP, 27 yıllık CHP iktidarına son vermiştir.”⁴⁸

Cumhuriyet’in kuruluş yıllarına baktığımızda CHP’nin halktan kopuk, elitist yaklaşımı aslında kendi ortaya koyduğu değerler, eşitlik, adalet, özgürlük vb. sosyal demokrasinin temel değerleri ile tam bir zıtlık göstermektedir. Sosyal demokrasinin ezilenlerin, zayıf halk kitlelerinin sesi olması gerekirken CHP tek parti olmak ve devletin desteğine sahip olma avantajını kullanamamış, bu rehavet onun halktan kopmasına sebep olmuştur. Aslında

⁴⁶Yusuf,Ziya Keskin, ‘Demokrat Parti İktidarı ve Günümüze Yansımaları’, Erzincan Üniversitesi, SBE Dergisi 2012, (V) I 107-130, s. 108.

⁴⁷ Mustafa Altunoğlu, “Geçmişin Yüküyle Yenilik Arayışı”, Seta Yayınları, 2014, Ankara, s.12

⁴⁸ Mustafa Altunoğlu, ‘Geçmişin Yüküyle Yenilik Arayışı’, s.18.

Kurtuluş Savaşı'nın ve Genç Cumhuriyet'in kuruluş mottosu millet egemenliğini üstün kılmak, Osmanlı'da geçerli olan bir sınıfın, zümrenin, ailenin egemenliğine karşı çıkmaktır. Cumhuriyet'in kurucu kadroları çok eleştirdikleri Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi geleneğini ironik bir biçimde devam ettirmişlerdir. Çünkü siyasi gelenekleri ve alışkanlıkları gömlek değiştirir gibi çıkarıp, atmak kolay olmadığı gibi mümkün de olmamıştır. “Siyasal hayatına bir devlet Partisi olarak katılan CHP'nin bununla ilişkili önemli vasfı ‘devletlu’lerin, yani yönetenler sınıfının partisi olmasıdır. CHP'ye biraz da pejoratif bir anlam yükü ile donatılarak atfedilen elitizm, onun yönetenler sınıfının partisi olmasında temellendirilmektedir.”⁴⁹ Yani CHP kuruluşu ve kurucuları itibarıyla sosyal demokrat ilkeleri benimseye müsait değildi, bu durum paradoksal bir tarihi süreci beraberinde getirmiştir.

“Gelişmiş ülkelerin sosyal demokrat partilerine baktığımızda, geçmişle çok sağlam ilişkileri olduğunu kolayca görürüz. Bunda süreklilik unsuru şüphesiz hayati bir etkidir. Batı Avrupa Sosyalist ve Sosyal demokrat partilerinin tümü, kökenlerini örgütsel süreklilik içinde 19. yüzyıla kadar götürebilmektedir. İlginç olan şudur ki Kıta Avrupa'sında sol partilerin yasaklandığı ve kapatıldığı dönemler olmuştur. Fakat sol partiler bu kara dönemleri örgütsel bağlarını koparmadan atlattımlardır, yani bu kara dönem geçip özgürlükler geri gelince kaldıkları yerden devam etmeyi becermişlerdir. Çünkü bunlar yapay partiler değildi; güçlü gelenekleri olan bir işçi sınıfı hareketinin siyasi örgütü olma niteliğini taşıyorlardı. Sosyal demokrat hareketin işçi sınıfı ile organik bağlarının bu sürekliliği ve gücü, sosyal demokrat partilerin kara günlerde bile örgütsel olarak direnebilmelerine imkan vermiştir.”⁵⁰

Oysa CHP'nin hiçbir zaman böyle bir geleneği ya da örgütsel yapısı olmamıştır. Sosyal demokrasi CHP'nin üzerinde iğreti duran, ödünç alınmış bir ideoloji gibi durmaktadır. Tek partili dönemde Türkiye'de sosyal demokrat değerlere ve siyasete uyan ve onu destekleyen belki de tek uygulama 1946- 1950 yılları arasında varlığını sürdürmüş eğitim projesi olan Köy Enstitüleri'dir. Bugün bile zihinlerde saklanması ve sık sık gündeme gelmesi bunun bir kanıtıdır. Bu çalışmada yapılan mülakatlarda da yaşı genç bile olsa bir çok katılımcının bunu dile getirdiği gözlemlenmiştir. “Bu proje [köy enstitüleri] siyasî ve ideolojik işlevlerinin yanı sıra, temel nitelikleri itibarıyla devletin öncelikli görevlerinden biri

⁴⁹Mustafa Altunoğlu, ‘Geçmişin Yüküyle Yenilik Arayışı’ s. 21.

⁵⁰Arif, Savaş Akat, ‘Sosyal Demokrasi Gündemi’, Armoni Yayınları, İstanbul, 1991, s.120.

olarak eğitim hizmetinin nüfusun farklı kesimlerine eşit biçimde ulaştırılması anlamında bir sosyal politika uygulaması olarak hayata geçirilmiş bir projedir.”⁵¹ Eşitlik, adalet gibi sosyal demokrasi ilkeleri ve sosyal devlet anlayışının gereği olarak toplumun bütün kesimlerini eğitmek açısından tam bir sosyal demokrat politika olarak başarıyla hayata geçirilmiştir.

Sonuç olarak genç Türkiye Cumhuriyeti ve onun hakim gücü Cumhuriyet Halk Partisi’ ne sosyal demokrat değerleri ne de kendi koyduğu halkçılık, eşitlik, laiklik gibi değerleri tam olarak içine sindirebilmiştir. Tabii ki bunun için uzun zaman gerekmektedir. Belli ki bugün yaşadığımız sancılar da bu sürecin hâlâ devam ettiğini göstermektedir.

1.2.1.2. 1950- 1980 Arası

Cumhuriyet’in ilanından 1950’ye kadar ülkeyi tek başına yöneten CHP, 14 Mayıs 1950’de yapılan genel seçimlerde CHP’nin 416’ya karşı 69 milletvekili çıkararak Demokrat Parti’ye iktidarı teslim etmiştir. Bu seçimlerle uzun tek parti iktidar deneyiminin sonuna gelinmiştir. Bu sonuca giden süreçte genel seçimlere hazırlık kampanyası ve seçim beyannamesine bakıldığında CHP’nin işçilerin grev hakkı konusunda katı tutumlar ortaya koymaları, aday belirleme konusunda demokrat olmayan yaklaşımları, aday belirleme kriterlerini yönetenler ve imtiyazlı toplum kesimlerinden yana kullanmaları, seçimlerde işçiler yerine köylülerden oy almayı umarak çiftçilere yönelik iyileştirmeler vaat etmeleri vb. şekilde siyasi hamleleri görülmektedir.⁵² CHP; İktidarda kalabilmek ve oy alabilmek için yayınladıkları seçim beyannamesinde ve yaptıkları seçim çalışmalarında, anlaşılmaz bir biçimde yine sosyal demokrat değerlere uzak bir siyaset izlemiştir. Yukarıda bahsedilen işçilerin grev hakkı, dezavantajlı toplum kesimlerine yakın olmak ve böyle bir siyaset gütmek yerine tam tersine bir tavır alışla halktan kopuşlarını perçinlemişlerdir. Yine ve yeniden sosyal demokratiğin CHP için sadece bir etiket olarak kaldığını ve özümsemediğini söylemek yanlış olmaz.

Demokrat Parti’nin programı ise iki ana görüşe vurgu yapmıştır: Partinin siyasal hedefi ülkede demokrasinin evrensel boyutta gerçekleşmesini sağlamak, temel hak ve özgürlükleri genişletmek.⁵³ CHP’nin muhalifi olan Demokrat Parti evrensel demokrasi,

⁵¹Ali Babahan, ‘Bir Sosyal Politika Projesi Olarak Köy Enstitüleri, Alternatif Politika, Cilt 1, Sayı 2, Eylül 2009, s. 194.

⁵²Çağatay Benhür, “14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP ve DP’nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları” ,Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi, 2007, Sayı 17, s. 74.

⁵³ Yusuf, Ziya Keskin ,Tarık Zafer Tunaya, ‘Türkiye’de Siyasi Partiler’, Arba Yayınları, İstanbul, 1995, s. 662.

temel hak ve özgürlükler vaatleri sunarak halkın karşısına çıkmış; halkı kendine inandırmış ve seçimleri kazanmıştır. Oysa evrensel demokrasi, temel hak ve özgürlüklerin sosyal demokrat bir parti olan CHP'nin hassasiyet göstermesi gereken ilkeler olmalıydı. Nitekim CHP izlediği siyasetin bedelini iktidarı kaybederek öderken; kısmi ve geçici de olsa bazı politikalarını gözden geçirmeye başlamıştır. Bu dönemden sonra CHP'nin parti programlarında ve söylemlerinde bazı değişiklikler olduğunu görüyoruz.

Çok partili yaşama geçişten kısa bir süre sonra, 1947 yılında kabul edilen CHP programından itibaren sosyal adalet, sendikal haklar gibi kavramlar partinin gündeminde yer almaya başlamıştır. 1947 Programının 2. maddesinde 'mesleki dernek ve sendika kurma özgürlüğüne' yer verilmiştir. Programın 13. maddesi ise "Milli ekonomide çalışma hayatının sosyal adalet güvenlik içinde korunmasını sağlayacak tedbirlerin alınması devletçiliğimizin amaçlarından" biçiminde düzenlenmiştir. 1953 programının 1 ve 5. maddelerinde sosyal adalet sosyal güvenlik kavramlarına yer verilmiş 34. maddede ise 'Milli varlığın dayanılacak ve korunacak en önemli değer kaynağının vatandaşların emeği olduğu' emeği sömürüden korumak için gerekli önlemleri almanın devletin görevi olduğu" belirtilmiştir.⁵⁴

Belki de CHP parti programının bu maddeleri ile sosyal demokrasiye, sosyal adalet, işçi hakları gibi sosyal demokrat değerlere küçük bir adım atarak yaklaştığı söylenebilir. "1950 seçimlerinden sonra Demokrat Parti Döneminde kabul edilen 1961 anayasasında da sosyal demokrat değerlerin ve refah devletinin izlerini sürebiliriz. Türkiye'nin tek partili hayattan çoğulculuğa geçmesi, demokrasi tecrübesinin yaşanması, dünyadaki gelişmeler vb. etkenler daha demokratik, çoğulcu, sosyal devleti önceleyen bir anayasanın hazırlanmasını ve kabulünü sağlamıştır. 1961 Anayasasının 2. maddesinde yer alan sosyal devlet "fertlere yalnız klasik hürriyetleri sağlamakla yetinmeyip aynı zamanda onların insan gibi yaşamaları için zaruri olan maddi ihtiyaçlarını karşılamalarını da kendisine vazife edinen devlet" olarak tanımlanmıştır. 10 yıl kadar sonra 12 Mart Muhtırası ile bu kazanımlar tersine bir şekilde temel hak ve özgürlükler yürütme lehine kısıtlanmıştır.⁵⁵ 1972 yılında ise CHP'de İnönü'nün yerine gelen Bülent Ecevit, partisini elitist olmakla eleştiriyor ve halkın desteğini gün be gün daha çok kazanıyordu. Bülent Ecevit'in önderliğindeki CHP artık sosyal demokrat bir çizgiye bürünmüş oldu, ortanın solu söylemi işe yaradı ki 1973 seçimleri CHP'nin zaferiyle

⁵⁴Erol Tuncer, 'Ortanın Solundan Demokratik Sola ve Sosyal Demokrasiye', 19 Ocak 2011 s.1 www.tesav.org tr. (Erişim Tarihi 05.07.2020)

⁵⁵Sertaç Güleç, '1945-1980 Yılları Arasında Türkiye'de Refah Devleti Kentsel dönüşüm/Kentsel Yenilenme, Yerel Siyaset 2008, s .49.

sonuçlandı.⁵⁶ Bu zafer CHP'nin sosyal demokrat ve sol değerlere yaklaştığında halka ulaşım iktidarı elde ettiği gibi bir değerlendirmeyi doğru kılar. CHP'nin uzun muhalefeti ise bu değerleri benimseme yolculuğunu devam ettirdiğini göstermektedir.

“1980 öncesi dönemde CHP ilk bakışta, Sosyalist Enternasyonal'e üye olması, çalışan kesimlerin sözcüsü olması iddiasında bulunması, piyasa mekanizmalarını kabul etmesi ve özellikle 1974'den sonra işçi sendikalarıyla bağlarını güçlendirmiş bir görüntü vermesi nedeniyle sosyal demokrat parti olarak değerlendirilebilir. Ancak sınıf farklılığına değil sınıflar arası kaynaşmaya yaptığı vurgu, ülkenin kendine özgü koşullarına bağlı olarak işçi sınıfına ait bir parti özelliklerine dayanmaması ve tarıma verdiği önem nedeniyle CHP'yi gerçek anlamda sosyal demokrat bir parti olarak değerlendirmek zor”⁵⁷ olsa da bunları zamana yayılmış bir sosyal demokratlaşma süreci olarak değerlendirebiliriz

“1968 ile 1980 arasında, asıl sahnede olan gençlik olmuş ve aktif rol oynamıştır. Dünyada görülen birçok örgütlenme tarzı ve stratejileri, bu dönemde Türkiye'de de denenmiştir. Bunu, “acil iktidar arayışı” olarak betimlemek mümkündür. Yine bu dönemde, bütünsel ve kapsayıcı bir ulusal kimlik söylemi çerçevesinde işçiyi, köylüyü, ezilen halkı temel alan bir sol mevcuttur. Türkiye Solu, 1970'lerde ülkenin en yoksul ve mağdur kesimleriyle buluşabilmiş, dinsel, etnik, cinsel farklılıkları birleştirici bir şekilde nitelmiş ve bunlara sınıf mücadelesi içinde bir çözüm getirmeye çalışmıştır. Ancak, özellikle işçi sınıfı bu dönemde politik parti olarak değil, sendikal bir örgüt olarak ortaya çıkmış ve soldaki hiçbir parti işçilerin kitlesel anlamda temsilini sağlayamamıştır.”⁵⁸

⁵⁶ Mete Kaan Kaynar- Gökhan Ak, ‘1980 Darbesi Sonrasında Ana Akım Sol Partiler: Benzerlikler ve Farklılıklar’, International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies, Vol:4, Issue: 9; s:365

⁵⁷Orkunt Canyaş,” CHP'nin Sosyal Demokrasi Serüveni”, s. 14.

⁵⁸Akt: Mete Kaan Kaynar- Gökhan Ak, “1980 Darbesi Sonrası Türkiye'de Ana Akım Sol Partiler: Benzerlik ve Farklılıklar”, s.380.

1.2.1.3. 12 Eylül Sonrası

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde en önemli olaylardan biri şüphesiz 1980 yılında Türk ordusu tarafından gerçekleştirilen ve literatüre 12 Eylül Darbesi olarak geçen demokrasiye ara verilerek, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime el koymasındır. . Bu tarihten önce ülkenin içinde bulunduğu durum, siyasi karışıklıklar, ekonominin kötüye gidişi, toplum içindeki karşıt gruplar arasındaki gerilimin artması, toplumsal huzursuzluğun giderek dönülmez noktalara ulaşması, şiddet olaylarında yaşanan can kayıpları gibi birçok neden 12 Eylül Darbesi'nin sebebi olarak gösterilmiştir. Tüm bu gelişmeler ve nihayetinde Silahlı Kuvvetlerin içinden çıkan ve kendisini Milli Güvenlik Kurulu olarak isimlendiren 5 general demokrasiye bir virgül koymuştur. Bu kadar önemli bir olayla ilgili pek çok şey yazılıp çizilmiş; sebepleri, sonuçları, suçluları aranmıştır. Etraflı bir analiz yapıldığında karşımıza çıkan sonucun 57 yıllık Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ve halkının demokrasiyi benimseyemediği ve tepeden inme demokrasinin olgunlaşmadığı olduğunu söylemek yanlış olmaz. 12 Eylül Darbesi'nin çalışmamız açısından bir başka önemi de bu tarihte 62 yıllık CHP tarihinin sekteye uğramasıdır. Çünkü Milli Güvenlik Kurulu tüm siyasi partilerle beraber CHP'yi de kapatmıştır. Siyasi Partilerin kapatılması, Türkiye Cumhuriyet'ini tekrar tek partili dönemin demokratik olmayan koşullarına taşımıştır. Türkiye Cumhuriyeti 12 Eylül darbesi sonrasında darbe mimarları tarafından yapılan 1980 Anayasası ile yönetilmiştir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi temel hak ve özgürlükler konusundaki kazanımlar kaybedilmiştir. Tek parti döneminden sonra Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinde ve sonraki politik tercihlerinde etkili olan dine bakış açısı, 1980 sonrası siyaseti belirleyici bir unsur olmuştur. Çünkü 1980 sonrası siyaset yapıcılarını tek parti döneminin dini yok sayan uygulamalarını da, Demokrat Parti'nin 'dini siyasete alet etme'lerini yanlış bularak devletin kontrolünde bir din politikası geliştirmişlerdir. Din, devletin istediği vatandaş profilini oluşturmak için en elverişli enstrüman olacaktır. Dinin bu etkisini uygulayabileceği en etkili alan ise şüphesiz eğitimidir. Devlet eliyle anayasal bir zorunlulukla zorunlu eğitim içinde verilen zorunlu din öğretimi ile bunun sağlanması amaçlanmıştır.

Türkiye'de egemen ideolojinin bunalımına, olağanüstü devlet biçimi altında askeri rejimin müdahalesi, Kemalizmin omurgasını oluşturan laiklik anlayışının dinle sulandırılmasıdır. Egemen ideolojinin bu çerçevedeki yeniden yapılandırılmasına verilebilecek en iyi örnek, 1982 Anayasası ile ilk ve orta öğretime din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin konması ve zorunlu hale getirilmesi yönündeki adımımızdır. Üretici güçlerin sosyalizasyonu karşısında,

yasal-politik üst yapının bunu karşılayamamasından kaynaklı egemen ideoloji bunalımı, ideolojik bir alt sistem olan Türk-İslam sentezinin, egemen ideoloji olan Kemalizmin yanında yerini alması ve bu doğrultuda egemen ideolojinin yeniden yapılanmasıyla çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. İdeolojik alt sistem olan Türk-İslam sentezi, 1982 Anayasası'nın özellikle kişisel hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemeleri ile birlikte söz konusu anayasanın ruhunu oluşturmaktadır.⁵⁹

İşte 1980'lerden sonra sıkıyönetim koşulları altında yasak ve korkunun kol gezdiği bir toplumda tüm sesler susacak, bu suskunluğun içinde doğal olarak sol, sağ, fikir, ideoloji, yenilik, demokrasi vb. filizlenmesi mümkün olmayacaktır. Aradan geçen sessiz yıllarda siyasetteki sağ-sol çatışması laik-İslamcı çizgiye evrilerek devam etmiştir.

1990'lardan itibaren ise, dünyada iki kutuplu sistemin çöküşü ile sağ-sol eksenindeki siyasal kutuplaşma yerini İslamcı-laik eksenindeki yeni ölçekli siyasal bir kutuplaşmaya bırakmıştır.⁶⁰

Darbe sonrasında tüm siyasi partiler gibi tekrar siyaset sahnesine dönen CHP, özellikle 90'lardan sonra bu laik-islamcı tartışmalarında laik kanadın baş aktörü olarak sahnede yerini almıştır. CHP bu dönemde tüm sosyal demokrat değerler, eşitlik, özgürlük, adalet, fırsat eşitliği vb. görmezden gelerek takıntılı bir laiklik söylemiyle var olmuştur. 1990'lar boyunca CHP penceresinden tek sorun ve gündem laiklik ve irtica tartışmaları tüm diğer konuları gölgede bırakarak var olmaya devam etmiştir. Bu dönemde CHP'nin tek parti dönemindeki dini yok sayan uygulamalarına ve zihniyetine döndüğü yanlış bir yorum olmasa gerektir.

Sosyal demokrasinin kendine yer bulabildiği kısa dönemler ya da hareketler olarak CHP dışında başka siyasî hareketler de olmuştur. 80 sonrası dönemde SHP ve SODEP gibi partiler ve özellikle DSP'yi anmak gerekir. Bu çerçevede yine sosyal demokrasi ilkeleri kabul edilmekle birlikte DSP'nin 90'lı yıllar siyasetinde vurguladığı ulusalcılık söylemini hatırlamak gerekir. DSP'nin benimsediği ulusalcılığın Sol ve Sosyal demokrat değerlerle örtüşmediği de açıktır.

DSP siyasal hayatında benimsediği “ulusçuluk” veya diğer deyişle “ulusalcılık” şeklindeki siyasi argümanı ve söylemidir. DSP'nin bu önemli vurgusunun aksine, CHP/SHP ise, politik argüman ve seçim söylemi olarak Atatürkçülük/Atatürk'ün partisi ve özellikle de o dönemin siyasi konjonktürüne en uygun ve sağlam olarak düşündüğü “laiklik” vurgusunu

⁵⁹ Pınar Kaya, Özçelik, “12 Eylül'ü Anlamak”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi”, volüme 66, issue 01, 2011, s. 85.

⁶⁰ Mete Kaan Kaynar, Gökhan Ak, “1980 Darbesi Sonrasında Ana Akım Sol Partiler: Benzerlikler ve Farklılıklar International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies”, 365.

benimsemiştir. Ve bunları da, dönemin sağ partileri ve hatta DSP'ye karşı kullanmıştır.⁶¹

Bu dönemde CHP'nin irtica tehdidi söylemleri ve laiklik muhafızlığı tüm amaçları, ihtiyaçları, sorunları, ilke ve değerleri bir kenara bırakıp, tek başına gündemi belirlemeye devam etmiştir. Toplumun beklentileri ile örtüşmeyen bu dayatmacı siyasî tutum refleks olarak onu iyice iktidardan uzaklaştırmıştır. Bu tutumun sosyal demokratik bir yaklaşıma uymadığı tartışılmaz bir gerçektir.

1.2.1.4. Bugünkü Durum

Bu bölümde CHP'nin ve sosyal demokrat ideolojinin bugünkü durumu ele alınacaktır. Bugünkü durumdan kastedilen zaman dilimi CHP'nin korumacı laiklik tutumu ve söylemlerinden sonra 2002 seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi karşısındaki aldığı yenilgi ile başlayan yeni bir dönüşüm dönemidir. Bu dönemi Kemal Kılıçdaroğlu ve ona yakın kadroların yönetime gelmesiyle başlayan ve bugün de devam eden süreç olarak belirleyebiliriz.

Türkiye'de genelde sosyal demokrasi, özelde CHP tarihine baktığımızda sosyal demokratinin var olmaya başlayamayan, bir görünüp bir kaybolan bir ideoloji olduğunu görürüz. CHP'nin tarihi göz önüne alındığında, Sosyal demokrasiye en çok yaklaşılan söylemlerle, eylemlerle ve uygulamalarla sosyal demokrat ruhu yansıtan dönem olarak günümüz CHP'sini kabul edebiliriz. Bunun gerçek bir dönüşüm mü yoksa CHP içinde yönetime gelen kadrolar ve genel başkanla mı ilgili olduğunu zaman gösterecektir. Nitekim geçmişte kısa dönemlerde böyle politikalar uygulanmış ama parti içinde bir sosyal demokrasi ruhu oluşmadığından devamlılığı olmamıştır. Belki de bu Türk siyasetinin genel karakteristiğinde de yer alan bir özelliktir. Türkiye'nin siyasi tarihine baktığımızda sadece genel başkanıyla/lideriyle var olan ve liderin yokluğunda geleneğini sürdüremeyen birçok parti olduğunu görürüz. CHP bu anlamda istisnalar hariç Türk siyaset tarihinin tamamına şahitlik eden tek parti olmasına rağmen, köklü bir gelenek oluşturamamış; duruşunu ortaya koymadan, alternatiflerinin siyasî tercihleri üzerinden siyaset sahnesinde kalmaya çalışmıştır. CHP üzerine yapılan çalışmalar ve yorumlar da, onun sosyal demokratlaşamayan

⁶¹Mete Kaan Kaynar-Gökhan Ak, 1980 Darbesi Sonrasında Ana Akım Sol Partiler: Benzerlikler ve Farklılıklar' s.367.

bir parti olduğu yönündedir. Kömürcü, Kılıçdaroğlu'nun ve CHP yönetiminin bu dönüşümü gerçekleştiremeyeceği kanısındadır:

CHP'deki lider ve söylem değişiminin onu bir anda sosyal demokrat bir partiye dönüştürmeyeceği çok açıktır. Böyle bir beklenti CHP'de sosyal demokrat bir 'öz' olduğu yanlışlığının ötesine geçemez. Baykal'ın liderliği bir ara dönem ya da sapma olmadığı gibi, Kılıçdaroğlu dönemi de bir 'öz'e dönüş olmayacaktır. CHP geleneği içinde 1970'lerin Ecevit liderliğindeki CHP'si ya da 1980 sonrasında SODEP ve SHP deneyimleri gibi kısa dönemli "sosyal demokratlaşma" hamleleri yaşanmış olsa da, tarihi, gelenekleri, kadroları, ideolojik ve toplumsal dayanakları itibarıyla CHP, sosyal demokrat bir parti değildir ve sosyal demokrat bir partiye dönüşme olasılığı oldukça düşüktür.⁶²

Bununla beraber Kemal Kılıçdaroğlu 2010 yılında CHP genel başkanı olduktan sonra CHP'nin ve genel başkanın söylemleri, uygulamaları, politik tasarrufları incelendiğinde sosyal demokrat bir ideolojinin izleri sürülebilir. Daha çok demokrasi vurgusu, eşitlik, adalet, özgürlük temalarını dillendirme, işçilere emekçilere yönelik söylemler,⁶³ dezavantajlı toplum kesimlerine yönelik bu iddiaları desteklemektedir.

Kılıçdaroğlu'yla birlikte gündeme gelen yenilenmenin, ideolojik ve sosyolojik boyutlarda çok kısıtlı kalırken, siyasal boyutta daha açık yansımaları olduğu gözlemlenebiliyor. Birincisi, parti içi güç mücadelesinde, belirgin bir program olmasa da yenilikçi grubun iktidarını sağlamlaştırmış olması, CHP'yi –seçim sonrası dönem için– yeni politika arayışlarına açık hale getiriyor. İkincisi, seçimler öncesinde milletvekili adaylarının 29 ilde ön seçim yöntemiyle belirlenmiş olması ve önümüzdeki dönemde ön seçimin bir istisna değil kural haline getirileceğinin vaat edilmesi, hem farklı toplum kesimlerinin beklentilerinin partiye yansımaları, hem de parti teşkilatına dinamizm kazandırması açısından önemlidir. Bu durum, CHP'nin sendikalarla, meslek odalarıyla, sivil toplum örgütleriyle, gençler ve kadınlarla yeni bir ilişki biçimi tarif etmesini kolaylaştıracak bir etki yaratabilir. Üçüncü olarak, partinin söyleminde emekten, ezilenlerden yana unsurlar daha belirgin biçimde yer almakta, AKP eleştirisi daha sol eksenli bir bakış açısıyla dillendirilmektedir. Örneğin Baykal CHP'sinin açık bir biçimde mesafe koyacağı üniversite öğrencilerinin eylemleri, 'yeni' CHP tarafından desteklenmekte, toplumsal muhalefetle ilişkili olarak zaman zaman 1980'lerin ikinci yarısında SHP'nin sergilediğine benzer tutumlar sergilenmektedir.⁶⁴

CHP'deki sosyal demokratlaşma sürecinin önemli göstergelerinin biri de şüphesiz 2017 yılının Temmuz ayında CHP tarafından gerçekleştirilen ve farklı toplum kesimlerinin de desteklediği 'Adalet Yürüyüşü' dür. Sosyal demokrasinin en önemli üç ilkesinden biri olan

⁶² Derya Kömürcü, 'Kılıçdaroğlu Sonrası CHP', İktisat Dergisi, Sayı 515-516, Haziran 2011, s.42

⁶³ CHP 2018 Seçim Bildirgesi, chp.org.tr (Erişim Tarihi: 22.07.2020)

⁶⁴ Derya Kömürcü, "Kılıçdaroğlu Sonrası CHP", s.44.

adalet bu sivil toplum hareketinin motive edici gücü olmuştur. Ne yazık ki adalet isteyen taraf her zaman olduğu gibi zayıf taraf olmuştur. CHP siyasete hakim konumdayken dezavantajlı toplum kesimleri için adalet istememiştir. Çünkü adalet güçlü için değil zayıf için gereklidir. Demek ki CHP'nin sosyal demokrat olması için bu değerlerin yokluğunu yaşaması gerekiyormuş. Her nasıl olursa olsun 'Adalet Yürüyüşü' CHP'nin sosyal demokratlaşma yolunda en önemli adımlarından biri olarak anılmalıdır. Buna ilaveten Son 10 yılda CHP sosyal demokrasi düşüncesinin geliştiğini gösteren bazı icraatları aile sigortası, kolay askerlik vb. tezimizi destekleyen uygulamaları olarak söylenebilir.

CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, 18 Aralık 2010 kurultayında şöyle özetliyordu: "CHP bürokratik devlet solculuğu yapan bir parti değil, halkın partisidir." Kılıçdaroğlu ve Tekin ikilisi, 10 ay gibi kısa bir sürede CHP gibi 87 yıllık statükocu bir partide farklı fikirlerin seslendirilmesine zemin hazırlayarak "değişimin" hangi yönde seyredeceğinin sinyalini verdi. Araya seçim süreci girdiği için bir süre ara verilen bu fikri tartışma, seçim sonrası belki küçük de olsa bir ayrılık getirebilir ama "Yeni CHP'nin devre dışı kalmasına yol açmaz. Çünkü bu son arayışı, 1966'larda ortaya atılan "ortanın solu" ve onun bir devamı olan 70'lerdeki "demokratik sol" arayıştan farklı kılan, Türkiye'deki toplumsal dinamizmin CHP yönetimine yansımalarıdır. Bu yansıma siyaset dilini ve parti politikalarını da etkiliyor. Biraz geç kalırsa da CHP, 12 Haziran 2011 seçimlerine giderken toplumun karşısına farklı projelerle çıkıyor. Sadece son iki proje, "Aile Sigortası" ve "Kolay Askerlik" projeleri bile yeni siyaset dilinin halkla buluştuğunu gösteriyor. Doğrusu CHP, Türkiye'nin temel sorunlarına henüz neşter atacak bir siyasi yaklaşım sergilemiyor ama 10 ayda gelinen bu nokta, nereye doğru gidileceği açısından önemli. Az da olsa CHP, Türkiye toplumuyla buluşmak için halka dokunan politikalar üretiyor.⁶⁵

Son bir soru CHP'nin özgürlükçü, daha demokrat, emekçilerin yanında yer alan, dezavantajlı toplum kesimlerinden yana tavır alan politikaları acaba toplum nezdinde ne kadar karşılık buluyor? 2019 yerel seçimlerine kadar toplumda bunun bir siyasi karşılığı görüldüğü söylenemez. 2019 yerel seçimlerinde özellikle İstanbul'da ve diğer büyük şehirlerde yapılan seçim propagandaları⁶⁶ sosyal demokrat yaklaşımı benimseyen bir seçim hazırlığını göstermektedir. CHP İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan Adayı Ekrem İmamoğlu'nun semt pazarlarını dolaşması, kadın çalışanlar için her mahalleye ücretsiz bir kreş açma vaatleri, ekonomik ve sosyal anlamda dezavantajlı kesimlere ulaşmak için doğru bir yöntem olarak kullanılmıştır. 2019 yerel seçim sonuçlarına özellikle büyük şehirlerin seçim

⁶⁵Mahmut Övür, "12 Eylül'den 12 Haziran'a Siyasi Partiler: CHP", Seta Analiz, Mayıs 2011, s.15 (www.setav.org.)

⁶⁶CHP, 2019 Yerel Seçim Bildirgesi (chp.org.tr), (Erişim Tarihi: 22.07.2020)

sonuçlarına yansıyan bu başarı, CHP'nin halka ulaşabildiğinin göstergesi olarak kabul edilebilir. Öte yandan CHP'nin sosyal demokrat değer ve yaklaşımlara ne kadar sarılıp, sahip çıkacağını ise zaman gösterecektir.

1.2.2. CHP'nin Söylemi

Çalışmaya kuramsal bir temel oluşturmak ve verilerin değerlendirilmesi CHP'nin sosyal demokrasi yolculuğu kadar bakış açısı, kendini tanımlayışı ve konumlandırışını bilmek de çalışmaya önemli katkı sağlayacaktır. Bu başlık altında CHP'nin kurucu değerleri, Statükoculuk ve otoriteryanizm, Atatürk Kültü, Din ve toplum tasavvurları ele alınacaktır.

1.2.2.1. CHP'nin Kurucu Değerleri

CHP'nin parti tüzüğünde yer alan siyasal değerler ve ilkeler; kendini konumlandığı yer ve ideoloji şöyledir:

Cumhuriyet Halk Partisi; programındaki anlamlarıyla

Cumhuriyetçilik,

CHP Cumhuriyetçidir; Türkiye Cumhuriyeti tüm yurttaşların ilke ve ideal beraberliği üzerinde kurulmuştur. Cumhuriyet, gücünü, bu beraberliği oluşturan tüm insanların, hakları, eşitliği ve bütünlüğü ilkesinden almaktadır. Cumhuriyetçilik; tebaanın yerini yurttaşın almasıdır.

Milliyetçilik,

CHP Atatürk milliyetçiliğini benimsemektedir: Türkiye Cumhuriyeti din, dil, ırk ve etnik köken temelleri üzerinde değil, siyasal bilinç ve ideal beraberliği zemininde kurulmuştur. Milliyetçilik, ırk, köken, din, mezhep, bölgecilik, kavimcilik anlayışlarının, ulusal düzeyde aşılmasıdır. Türkiye hiçbir zaman ırk, kan ve kafatası esasına göre yönetilen bir devlet olmamıştır, olmayacaktır. Ülkenin sorunlarının çözümüne ırk temelinde değil yurttaş temelinde yaklaşmaktayız. Türkiye'nin bölünmesine ve parçalanmasına yönelik tüm düşünceleri CHP kesinlikle reddeder. CHP sosyal demokrat anlayışın gereği olarak iktisaden ve siyasi açıdan güçlü sınıfın bu güce sahip olmayan sınıflar üzerinde egemenlik kurmasını reddeder.

Halkçılık,

CHP Halkçıdır: CHP'nin halkçılık anlayışı; siyasal meşruiyetin temelini halkın iradesi olduğunu kabul etmektir. Bazı sınıf ve zümrelerin ekonomik ve siyasal imtiyazlarının kaldırılmasıdır,

Devletçilik,

CHP Devletçidir: CHP'nin devletçiliği, devletin halka hizmet için yapılanmasını, katılımcı yönetimi, demokratik hukuk devletini öngörür. Yurttaş, devlet için değil; devlet, yurttaş için, anlayışının yaşama geçirilmesidir. Devletin tüm ekonomik, sosyal ve siyasal hedeflerinin odağında insanın olmasıdır.

Laiklik,

Laiklik, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı tutulmasıdır. İnanç ve vicdan özgürlüğünün omurgası, toplumdaki farklı inançların barış içinde birlikte yaşamalarının ön koşulu ve güvencesidir. Cumhuriyetin ve demokrasinin, ulusal bütünlüğün ve iç barışın temel değeridir. Devletin ve kurumlarının, toplumun, hukukun ve eğitimin laik olması, asla ödün veremeyeceğimiz temel kuraldır. Laiklik ilkesinin temel amacı aklın özgürleştirilmesidir.

Devrimcilik,

CHP Devrimcidir: CHP'nin devrimciliği, kurucumuz Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhuriyet'i kurarak başlattığı çağdaş medeniyeti hedefleyen kökten değişim sürecinin devam ettirilmesidir, çağı paylaşmadır, geleceğe atılımdır. Bu anlayışla, CHP, halkla birlikte, halktan güç ve yetki alarak, demokratik hukuk devleti kurallarına ve barışçı yöntemlere bağlı kalarak devrimciliği sürdürür.⁶⁷

Yine parti programında CHP bağlı olduğu ilkler arasında Evrensel sosyal demokrasinin ilkelerini sayar:

“Evrensel Sosyal Demokrasinin ilkeleri

Özgürlük,

Eşitlik,

Dayanışma,

Barış,

Emeğin yüceliği,

Hukukun üstünlüğü,

Dengeli kalkınma,

Gönenç (Refah),

Doğanın ve çevrenin korunması,

⁶⁷Tanımlar CHP parti programından alınmıştır.(chp.azureedge.net)

Çoğulcu ve katılımcı demokrasi değerlerine ve insan haklarına dayanan, gücünü halktan alan, çağdaş demokratik sol bir siyasi kuruluştur.

Kısaltılmış adı "CHP" olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin yukarıda yazılı ilkelerini ifade eden ve biçimi, ölçüleri, niteliği yönetmelikle belirlenen "ALTI OK" lu özel bir simgesi ve kırmızı zemin üzerine beyaz "ALTI OK"lu bayrağı vardır.”⁶⁸

Öte yandan 97 yıllık CHP tarihine baktığımızda bakış açısının ve ideolojisinin her zaman bu ilkeler üzerinden gitmediğini ifade etmiştik. Siyasi tarihimize geriye doğru baktığımızda CHP’de toplumun verdiği tepkilerle, siyasi ekonomik gelişmelerle vb. farklılaşan ve yavaş yavaş kimlik kazanan bir ideoloji görürüz:

CHP’nin sosyal demokrat ideolojik kimliğinin ilk temelleri 1950’li yıllarda bir muhalefet partisi olarak ortaya koyduğu özgürlükçü söylemlerle atılmış, 1965 yılında “ortanın solu” ve 1974 yılında “demokratik sol” ile yaşanan ideolojik değişim ve dönüşüm ile daha somut hale gelmiştir. CHP’nin Kemalist ideolojik temelleri de 1919’da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin işgal güçlerine karşı gösterdiği anti-emperyalist, tam bağımsızlıkçı ve milliyetçi tavır ile başlayan süreçte “6 ilkenin 1931 yılında CHP parti programına eklenmesi ile atılmış, 6 ilkenin dayandığı Kemalizm 1935 yılında partinin resmi ideolojik kimliği olarak kabul edilmiştir. 1950 yılında iktidarın kaybedilmesine kadar geçen süreçte -her ne kadar ideolojik kimlik olarak Kemalizm’e sıkı sıkıya bağlılık gösterilmişse de- iç ve dış dinamiklerin etkisiyle siyasi söylemlerde ve hükümet politikalarında yaşanan ilkesel ve anlamsal değişim ve dönüşümler CHP’nin ideolojik çizgisinde kırılmaları beraberinde getirmiştir. Başka bir ifadeyle, 1950’nin CHP’si ile 1935’in ve 1923’ün CHP’sini aynı ideolojik kimlik ile tanımlıyor olsak da, tek parti iktidarı süresince CHP’nin siyasi söylemlerinde ve hükümet politikalarında farklılaşmalar göze çarpmaktadır. Bu durum, günümüzde halk arasında oluşan genel algının aksine, CHP’nin tek parti iktidarı döneminde sınırları kesin çizgilerle çizilmiş bir ideolojik konuma sahip olmadığını, iç ve dış siyasi gelişmelerin etkisiyle kimi zaman siyasi söylemlerinde ve hükümet politikalarında köklü değişimlere gittiğini, kimi zaman da bağlı olduğu ideolojik ilkelere aşırılaşma ve ılımlaşma eğilimleri içerisine girdiğini ortaya koymaktadır.⁶⁹

CHP’nin ideolojik kimliği ve bakış açısını değerlendirirken Kemalizm’den de mutlaka söz açmak gerekir. CHP sosyal demokrat kimliği gibi Kemalizm çizgisinde de her zaman

⁶⁸CHP Tüzük madde. 2 (9-10 Mart 2018 Tarihli, 19. Olağanüstü Kurultayda Kabul Edilmiştir.)

⁶⁹Caner Erdoğan, ‘Tek Parti İktidarı Dönemi’nde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi’nin İdeolojik Değişim ve Dönüşüm Sürecinin Çözülmesi’, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt: 10, Sayı: 51, Ağustos 2017 , s.271.

tartışmalar ve gel-gitler yaşamış olsa da, Atatürk ilkeleri, devrimleri en azından söylem olarak bakış açısının en önemli parçası olmuştur.

1923'ten 1950'ye giden süreçte CHP ideolojik kimliğini Kemalizm'de bulmuş, ancak gelişen iç ve dış siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerin etkisiyle siyasi söylemler ve hükümet politikaları açısından ideolojik çizgisinde sürekli bir değişim ve dönüşüm süreci yaşanmıştır. Bu ideolojik değişim ve dönüşüm sürecini bir ideolojik kaos hali, bu ideolojik kaos halini de CHP'nin karşıtlıklar içinde sürekli yön arayışı olarak da değerlendirmek mümkündür.⁷⁰

Sonuç olarak CHP'nin siyasi çizgisini Cumhuriyet'in kurucu değerlerini oluşturan, bayrağında da yer alan Altı ok, sonraki dönemlerde Kemalizm, evrensel sosyal demokrasi ilkelerinin sentezlenmesi olarak özetleyebiliriz.

1.2.2.2. Statükoculuk ve Otoriteryanizm

CHP'nin ve aslında genç Cumhuriyet'in siyasî geleneğindeki otoriter tavrı anlamak için kuruldukları dönemde mevcut toplumsal koşulları ve üzerinde yükseldikleri 600 yıllık devlet geleneğini iyi değerlendirmek gerekir. Her ne kadar bu miras reddedilse de bu gelenekten gelen siyasî aktörler, gayri ihtiyari ve kaçınılmaz olarak, Genç Cumhuriyet'in kurumlarına da aynı ruhu taşımışlardır. Bir yandan da sömürgeci ve emperyalist güçlere karşı verilen mücadele ve kazanılan zaferle elde edilen kazanımların kaybedilme korkusu da büyümektedir. Bu sebeplerden ötürü İmparatorluğa ait ne varsa iyi, kötü her şeye toptan bir savaş açılmıştır. Cumhuriyet'i korumak tek amaç haline getirilerek birçok mesele bu amaca hizmet ettiği sürece kabul görmüş değilse reddedilmiştir. CHP'nin kendine varoluş felsefesi oluşturduğu bu siyasî tavır birçok toplumsal problem üretmiştir:

CHP, bir Kurtuluş Savaşı'nın ardından kurulan bir devletin kurucu partisi olmanın verdiği avantajları uzun bir süre yaşamıştır. Halk kesimlerinin yaşadığı yoksulluğa ve demokrasi yoksunluğuna rağmen, emperyalizmin siyasal boyunduruğundan kurtulmuş olmanın sağladığı heyecan, bu sürecin örgütleyici partisi olarak görülen CHP'ye bağlılığın belirli dönem yaşamasında etkili olmuştur. Kurulan İstiklal Mahkemelerinin verdiği kararlar ve Kürt isyanlarına karşı takınılmış olan resmi tavra rağmen, CHP, tüm bunları "uluslaşma süreci" nin gerekleri olarak sunmuş, genç cumhuriyeti

⁷⁰Caner Erdoğan, 'Tek Parti İktidarı Dönemi'nde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi'nin İdeolojik Değişim ve Dönüşüm Sürecinin Çözümlemesi', s. 278.

yıkmak isteyen "iç ve dış düşmanlara" karşı kendisini bir teminat gibi göstermeye çalışmıştır.⁷¹

CHP içindeki otoriterliğin statükoculuğun bir başka göstergesi ise liderlerin abartılı bir şekilde yüceltmesi ve kült haline getirilmesidir. Padişahın otoritesine başkaldırıp savaşı kazanan bir kadronun başka otoriter liderler yaratması özüne ve köküne dönüşün de işaretidir. Karşı çıktığı ve yok etmeye çalıştığı yapının içinde varlığını korumaya çalışması tam bir ironi olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Mustafa Kemal Paşa'nın ve İsmet İnönü'nün “Değişmez Genel Başkan, “Ebedi Başkan”, “Şef”, “Millî Şef” gibi unvanlarla anılıp, parti içinde son derece etkili, güçlü ve tartışılmaz bir konuma gelmeleri, ülkede yaşanan siyasi gelişmelere paralel olarak ortaya çıkmıştır. Bu tür gelişmeler, devletin siyasi, sosyal ya da ekonomik düzeninde radikal birtakım değişimlerin yaşandığı, buna bağlı olarak toplumsal huzursuzluk ve muhalefetin arttığı yıllarda ya da Atatürk'ten sonra siyaseten doğacak olası bir boşluktan endişe duyulduğu sıralarda gerçekleşmiştir.”⁷²

1950 seçimlerinde bu siyasî tavra sandıkta gösterilen tepki bazı adımlar atılmasını sağlamışsa da CHP otoriter ve statükocu siyasetinden sıyrılmakta başarılı olamamıştır.

22 Haziran 1953'te toplanan 10. Kurultay'da, “Hukuk Devleti” kavramı, iki meclisli bir sisteme geçilmesi, Anayasa Mahkemesi'nin kurulması, seçim güvenliği, yargıç bağımsızlığı, sendika ve meslek örgütleri kurma özgürlüğü, işçilere grev hakkı gibi yeni fikirler parti programına girdi. Bu arayışlar da DP'nin toplumla kurduğu ilişkiyi zayıflatmaya, toplumun CHP'ye yönelmesine yetmedi. Yetmedi, çünkü devletçi, otoriter geleneğin izleri hala canlılığını sürdürüyordu.⁷³

Bu otoriter siyasetin bir başka boyutu ise toplumu bir kategorizasyona tabi tutmak olmuştur. Çünkü Genç Cumhuriyet'in değerleri toplumun tüm kesimleri tarafından aynı derecede kabul görmüyordu. Devletin ideolojisi olan Kemalizm kendini kabul etmeyen kesimler üzerinde baskı kurabiliyordu.

Kemalist özne kategorisi başlangıçta Türk ulusuyla eşdeğerdi, Türk ulusçuluğu Kemalizm'in göstereniydi. Kemalizm'e gelince, hegemonikti; çünkü modernleşmenin, yeninin, ulusun, laikliğin ve ilericiğin temsilcisi olarak söylemsellik alanının sonsuz akıcılığını modern(lik)/geleneksel(lik), dinsel/laik, eski/yeni, gerici/ilerici ikilikleri (eşdeğerlik/farklılık dizgeleri)

⁷¹Hakan Uzun, ‘Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları’, ÇTTAD, IX/20-21,(2010/Bahar-Güz), s. 243.

⁷²Hakan Uzun, ‘Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları’, s. 265.

⁷³Mahmut Övür, ‘12 Eylül’den 12 Haziran’a Siyasi Partiler: CHP’, Seta Analiz, Mayıs 2011, s. 4.

ekseninde üst belirlemede, dolayısıyla da siyasal uzamı bu eksenler üzerinde antagonistik kutuplara bölmekte başarılı olmuştur.⁷⁴

Bu cümleden olarak CHP tek parti döneminden sonra istisnalar dışında iktidara gelmemiş olsa da kurucu bir gelenek olarak otoriterliği devlet yönetiminde var olagelmiştir. Kendisi iktidarda olmasa bile siyasi geleneği devleti yönetmeye devam etmiştir.

Hülasa CHP kuruluştan 2002 seçimlerine kadar bu otoriter ve hegemonik siyaseti sürdürmüştür. Bu tarihten sonra AK Parti'nin iktidara gelişiyle siyasi dengeler değişmiş iktidar zihniyet olarak ilk defa el değiştirmiştir. CHP muhalefet tecrübesiyle yavaş yavaş demokrasinin değerini anlamış ve otoriterliğe karşı çıkmaya başlamıştır. Nitekim bu gelişmeler karşısında söylem değişiklikleri, muhalefet tarzları, özgürlük söylemleri, daha sosyal demokrat bir yaklaşım benimsemeleri bu cümleden gösterilebilir. CHP'nin "siyasî anlayış olarak" iktidardan muhalefete geçişi Türk siyaset pratiğinde otoriterlik konusunda bir değişim yaratmamıştır. Ne yazık ki yaşanan gelişmeler otoritenin sadece el ve şekil değiştirdiğini fakat toplumun genetik kodlarından aktararak devam ettiğini göstermektedir. Siyasette otoritenin yerini demokrasiye bırakması için daha kat edilecek çok yol olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

1.2.2.3. CHP'nin Toplum Tasavvuru

CHP ve onun sonraki dönemlerdeki ideolojisi olan Kemalizm'in otoriter tavrı, aslında partinin toplum tasavvuru hakkında da bir bakış açısı sunar. Kemalizm'in temel ilkelerinden biri halkçılık olmasına rağmen CHP tarihinde, halka araç olmaktan öte önem atfetmeyen bir yaklaşımın izlerini sürebiliriz. Halka bir gömlek biçilmiş ve halk bu gömleği giymeye zorlanmıştır. Bu gömleğe sığmayan tüm fazlalıklar kesip biçilip; budanarak yok edilmeye çalışılmıştır.

Kemalistler için halk homojen bir varlık olarak heterojenliği yok edilmiş ya da görmezden gelinmiş bir kimliktir. Devrim kanunları ile "ad"landırılmış/kavramsallaştırılmış halk'ın içine sığdırılamayanlar yok sayılmıştır. Halk, somut tarihsel belirlenimlerinden arındırılmış tek ve bölünmez olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle tüm partiküleristik iktidar odakları halkın düşmanı konumunu kazanmıştır.⁷⁵

⁷⁴Nur Betül Çelik, 'Kemalist Hegemonya Üzerine', Birikim Dergisi, Sayı:105-106-Ocak/Şubat 1998, (birikimdergisi.com).

⁷⁵Bünyamin Bezci, 'Siyasetsizleştirilmiş Toplum ya da Halksız Cumhuriyet: Sosyal Demokrasinin CHP Pratiği', Sosyal Bilimler Dergisi, 2010, s. 43

Oysa kurucu değerlerden bahsederken halkçılığın “sahipsizlerin sahibi olmak, çözümleri halk için, halkla beraber bulmak”⁷⁶ diyerek tanımlandığını söylemiştik. Bunun yerine halkı göz ardı ederek, ihtiyaçlarını karşılamak yerine çizilen sınırların dışına taşanlardan düşman bir kitle yaratmış ve Halkçı olduğunu söylerken halka tepeden bakan elitist bir yönetim anlayışını benimsenmiştir.

Halkçılık tanımını literatüre hâkim olan anlamında anlarsak Kemalizm’in kurduğu politik sistemi halkçı olarak adlandırmak zor değildir. CHP modern anlamda halkçı olduğunu iddia ettiği 1970’li yıllarda bile bir taraftan gerçek iktidar sahibinin halk olduğunu belirtmekte, diğer taraftan lideri halkın üstüne/dışına yerleştirerek halkın aczini itiraf etmektedir.⁷⁷

CHP’nin sahip olduğu bu elitist yönetici ve bürokratlar, halk için ne gerekliyse bilir ve yaparlardı. Devleti korumak gibi halkı kendilerinden fazla ancak onlar koruyabilirlerdi:

Batılılaşmış, modern, eğitilmiş bürokratlar ülke ve halk için neyin iyi olduğunu biliyorlardı, zira ülkelerini seviyorlardı. Köylüler ise cahil ve gelenekçiydiler. Kendileri için neyin iyi olduğu konusunda kolaylıkla aldatılabilirlerdi, dolayısıyla, onları rejimin muhaliflerinden sakınmak gerekti. Kitleler "cahil" ve anlayıştan yoksun olduklarından CHP, politikalarını açıklamaya çaba harcamıyordu. Parti devletti, herhangi bir temsilcilik sistemi yoktu; partinin kimseye karşı bir sorumluluğu bulunmuyordu; parti görevlileri aynı zamanda devlet memuru konumundaydı. Tüm bunlar devlet memurlarının elitist dünya görüşleriyle birleştiğinde, bu memurlar halka karşı otoriter bir tavır takınır hale gelmişlerdi. Halk için en iyiyi onlar biliyordu ve eşraf da dahil bürokrat olmayan herkes onların hükmündeydi.⁷⁸

Halk adına karar vermek, onu bir kalıba sokmak amacıyla hayata geçirilen bu uygulamalar, devlet eliyle yapılan bir çeşit toplum mühendisliği olarak görülebilir

İçişleri Bakanlığı’nın Matbuat Umum Müdürlüğü kanalıyla 1937’de yayımladığı genelge, yayınevlerine ve yazarlara popüler kültürün nasıl bir mühendisliğe tâbi tutulması gerektiğini varetmesi açısından oldukça önemli: İçişleri Bakanı ve CHP Genel Sekreteri Ş. Kaya’nın tanınmış edebiyatçılara bir mektupla beraber gönderdiği genelgede şöyle deniyor: “1. Halk kitaplarının kahramanlarını halk seviyor. Bu kahramanlar aynen bırakılsın; yalnız bunlar, rejimin ruhuna uygun, yüksek manalı, yeni vakalar içinde

⁷⁶ CHP parti programı. (chp.azureedge.net)

⁷⁷Bünyamin Bezci, ‘Siyasetsizleştirilmiş Toplum ya da Halksız Cumhuriyet: Sosyal Demokrasinin CHP Pratiği’, s.45

⁷⁸Ayşe Güneş Ayata, ‘Türkiye’nin Demokratikleşme Sürecinde Ortanın Solu Hareketi’, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 50 (03), 1995, s. 81.

gösterilsin. Böylece halka, sevdiği kitaplar vasıtasıyla telkin etme imkânı hazırlansın.”⁷⁹

Aslında CHP'nin halka üstten bakan bu yaklaşımının izlerini, mirasını reddettiği Osmanlı'nın siyasî geleneğinde sürebiliriz. Bu siyasi gelenek, halkı varlığı devlet için olan; vergi veren, askere giden bir anlayışı temsil ediyordu. CHP'nin de bildiği tek yol olan bu anlayışı Türkiye Cumhuriyeti toplum ve siyaset kültürüne aktarmıştır. Bu sadece CHP geleneği değil aslında Türk toplumu ve siyasetinin bugün de devam eden geleneği olmuştur.

1.2.2.4. CHP'nin Din Tasavvuru

CHP'nin ve genç Cumhuriyet'in belki de en çok kavgalı olduğu toplumsal kurum din olmuştur. Çünkü yönünü Batı'ya ve Batı uygarlığına çeviren yeni Cumhuriyet eskiye ait ne varsa silip atmak ve baştan, yeniden, sıfırdan bir medeniyet inşa etmek istiyordu. Kurulması amaçlanan inşanın içinde dine yer yoktu. Bununla beraber din gibi bir toplumsal kurumu devre dışı bıraktığımızda eskiye ait ne varsa onları da devre dışı bırakmış oluyordunuz. Çünkü Türk toplumu yüzyıllardır oluşturduğu Türk-Müslüman kimliğiyle var olagelmişti. Batı'yı hedef olarak gören kurucu kadro, söz sahibi aydın ve entellektüeller son yüzyıldaki askeri, sosyal ve ekonomik alandaki geriliği din kaynaklı gördükleri için din ortadan kalktığına hem tüm bu sorunlar ortadan kalkacak hem de yeni toplumsal yapıyı inşa etmek için yepyeni büyük bir alan açılacaktı. Batıdaki sekülerleşme tezleri de göz önüne alınca bu yaklaşımın gayet mantıklı görüleceği şüphe götürmez bir gerçek olarak görünmekteydi. Bu amaçla Cumhuriyet'in ilk yıllarında tek parti döneminde laiklik uygulaması olarak din toplum yaşantısından tamamen uzaklaştırılmış ve yok sayılmıştır. Aslında dinin yok sayılması toplumun özellikle muhafazakar ve gelenekçi kesimlerinde kendilerinin yok sayılması olarak algılanmıştır. Çünkü eğer din, kimliğin önemli bir parçasını hatta tamamını kapsıyorsa bu kesimlerin kendilerinin yok sayıldığını hissetmesi kaçınılmaz olacaktır.

Bu kapsamda CHP eliyle Genç Cumhuriyet tarafından dinin toplumsal hayattan uzaklaştırılması ve zaman zaman da araç olarak kullanılması bağlamında birçok uygulama görebiliriz:

Cumhuriyet'i kuran kadro, Batı'nın on altıncı yüzyılda yaptığı dinde reformun benzerini İslam inancına da uygulama amacındaydı. 1928 yılında gündeme

⁷⁹ Necmi Erdoğan, 'Popüler Anlatılar ve Kemalist Pedagoji', Birikim Dergisi, sayı 105-106-Ocak-Şubat, 1998.

getirilen “Dini İslah Projesi” bunun kanıtlarından biridir. Bu proje ile ulusal bir din oluşturulmaya çalışılmıştır. İbadetin Türkçeleştirilmesi de bu çabanın bir ürünü olarak kabul edilebilir.⁸⁰

Dinin araçsallaştırılmasına bir başka örnek ise okullardaki din dersleridir:

Cumhuriyet rejimi, din dersleri aracılığı ile doğru bulduğu bir İslam yorumunu vermeyi amaçlamaktaydı. Bu yorum ise, İslamiyet’i güzel ahlaka, ibadete indirgeme şeklindedir. Bu yeni İslam anlayışı, soğuk savaş döneminin başlamasıyla Türkiye’yi tehdit ettiği düşünülen komünizm karşısında ulusal birliğin ve kültürün önemli bir unsuru olarak görülmekteydi.⁸¹

Dinin bu şekilde araçsallaştırılması ve yeniden şekillendirilmeye çalışılması aslında model alınan Batı uygarlığından da farklılaşıyordu. Devlet laiklik gereği olarak din ve devlet işlerini ayırmaktan çok dini baskı altında tutarak kontrolcü bir tarz benimsemiştir:

Cumhuriyetçi sekülerleşme politikası Lockçu anlamda din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını değil daha ziyade dini devlet kontrolü altında almayı önceleyen bir yaklaşıma sahiptir. Dolayısıyla liberal değil otoriter özellikler gösteren bu seküler düşünsel geleneğe Osmanlı İmparatorluğu’nun 20. Yüzyıl’ın başında yaşadığı ağır yenilgilerin ve travmaların etkisiyle milliyetçilik boyutu da eklenince CHP’ye sonraki yıllar boyunca, hatta bugün bile, rengini veren seküler pozitivist, modernist-milliyetçi (Türkçü) ideolojik terkip ortaya çıkmış oldu.⁸²

CHP’nin dine bu pragmatik ve ıslah amaçlı yaklaşımı 90’lı yıllara kadar devam etmiş, 90’lı yıllarda otoriterlik ve baskı yönünde ivme kazanmış ve özgürlükler aleyhine zirve yapmıştır. Bugün CHP’nin dine yaklaşımına gelecek olursak Deniz Baykal’dan sonra genel Başkan olan Kemal Kılıçdaroğlu ve kadrolarının CHP’de yenilenme ve dönüşüm hareketi içinde özgürlüklere ve din özgürlüğüne vurgu yapan bir söyleme dönüşmüştür. CHP’de özünde din ve vicdan hürriyeti olan laiklik tanımına dönülmüş görünmektedir.

1.2.2.5. Atatürk "Kültü"

Baştan beri belirttiğimiz gibi CHP’nin siyasi geleneği Türkiye Cumhuriyeti’nin hâkim geleneğini ve uygulamalarını da içermektedir. Atatürk’e bakış açısını toplumun ve

⁸⁰Doğan Duman, ‘1950 seçimleri Öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Bir Manevrası Olarak İmam-Hatip Kursları’, Belgi, Sayı 10(Yaz 2015/II) s.1344.

⁸¹Doğan Duman, , ‘1950 seçimleri Öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Bir Manevrası Olarak İmam-Hatip Kursları’, s. 1348.

⁸²Cengiz Kurtuluş, ‘CHP Seçmenlerinin Din Algıları ve Pratikleri, Mülkiye Dergisi’, 40, (1), 2016, s. 61.

özellikle yeni nesillerin zihninde konumlandırmak ve tanımlamak devlet geleneğinin önemli bir görevi olmuş, adeta Türkiye Cumhuriyeti ile Atatürk, özdeş şeyler olarak kabul edilmiştir. Türkiye'yi sevmek ve korumak Atatürk'ü sevmek ve korumakla eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bu politikaya bir de Atatürk'e dinî bir kimlik ve misyon eklemek de katılınca işin boyutu bambaşka noktalara taşınmıştır. Gerçek bir başarı hikayesi olan Kurtuluş Savaşı ve Milli Mücadele destansı ve mistik öğelerle zenginleştirilerek Atatürk iyi bir komutan ve başarılı bir liderden insanüstü karizmatik bir kimliğe büründürülmüştür. Milli Mücadele dönemi ve sonrasında yazılıp çizilenlere şöyle bir göz gezdirmek bile bunun kolayca tespitini mümkün kılar. “Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Falih Rıfkı Atay, Şeref Aykut vb. birçok yazar Kemalizm'i din, tarikat gibi benzetmelerle vasıflandırmışlardır.”⁸³ Bu gayretkeşlik çalışmanın, azmin, çabanın değerini gölgede bıraktığı gibi dini hassasiyetleri olan toplum kategorilerinden tepki görerek toplumsal ayrımlaşmanın da temellerini atmıştır. Zira muhafazakar toplum kesimleri Cumhuriyetle, laiklikle ve Atatürk'le barışamamışlardır. Bu yaklaşım Atatürk'ün bir kült haline gelmesine sebep olmuş ve gerçek tarihi şahsiyetini gölgede bırakmıştır. İnsel de bu yaklaşımı eleştirerek yeni bir bakış açısı oluşturmanın gerekliliğini şu sözleriyle dile getirir:

Bugün Türkiye'de solun Mustafa Kemal'i değerlendirmeye başlarken, önce bu şahsiyeti bugünkü halleri içindeki Atatürk milliyetçiliği ve çeşitli Kemalizmlerden ayırması olmazsa olmaz bir gerekliliktir. Hemen belirtelim ki, böyle bir ayırım çabası, bugün bir anayasal dogma konumunda olan Atatürk milliyetçiliği ve sol ve sağ Kemalizmler Mustafa Kemal'in düşün ve eylem dünyasından bütünüyle farklıdır türünden bir püritenizme savrulma tehlikesi içerir. Bu tehlikeyi de dikkate alarak, Mustafa Kemal'i tarihî ve toplumsal ortamı içinde, ölümünden yarım yüzyıl sonra değerlendirmek, yani Atatürk'ü epigonlarından ayırmak, günümüzde Atatürk fetişizminin yarattığı karşılıklı saplantılardan sıyrılmanın ilk adımıdır.⁸⁴

Siyasi tarihimizin Kemalizm'i ve Atatürk'ü bir kült haline getirdiği yadsınamaz bir gerçektir. CHP'nin sahip olduğu bakış açısını anlayabilmek için dikkatlerden kaçmaması gereken bu durum bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde yüceltme, kutsallaştırma, dinî figürler yerine koyma, eleştirilememe vb. yaklaşımlar, Atatürk'ü kült haline getirmenin işaretleri olarak sayılabilir. Bu bakış açısının yol açacağı sosyal problemler de dikkate alınmalıdır:

Türkiye toplumunda zaman zaman toplumsal bir patolojiye dönüşen ve belki de düşünce özgürlüğünü benimseyen tam demokratik bir ülke olmamızın önündeki

⁸³ Aytacı Yıldız, 'Kemalizm: Resmi İdeolojinin Kavramsal Tarihi' Doğu Batı Dergisi Sayı 66, s.170.

⁸⁴ Ahmet İnsel, 'Hangi Atatürk', Birikim Dergisi, 6 Kasım 2005.

büyük engellerden biri olan “atacılık sendromu”, Kemalist ideoloji çeşitli yönlerden incelenirken, genelde arka planda kalan bir konudur. Oysa Kemalizm’in liderlik anlayışı ve bu anlayışın toplumsal sürece yansımaları siyasî kültürümüzün oluşumunda büyük önem taşımaktadır. Günümüzde de Atatürk imgesi köktencilikle savaşmak için şursuzca kullanılmakta, neredeyse “onların Allah’ı varsa bizim de Ata’mız var!” denmektedir. Gericiliğe karşı savaşmak zorunda olsak ve Kemalizm’i laikliği öne çıkarması bakımından benimsesek bile, bireyler üzerine kurulu kişi kültürünün yol açabileceği patolojileri unutmamamız gerekiyor.⁸⁵

Türkiye’de Sosyal demokrasiyi benimsemiş bir parti olan CHP’yi anlamak için Atatürk’ün ne anlama geldiğini anlamak olmazsa olmazdır. Atatürk siyasi erkler tarafından bir kült halinde, kutsal, eleştirilemez, tarihî bir şahsiyet haline getirilmiştir. Bahsi geçen kültleşme süreci ve sonucu Atatürk’ün toplumla kucaklaşması, toplum tarafından kabul görmesi ironik bir biçimde engellenmiştir. Atatürk’ün dine bakışını daha objektif bir dille ortayan koyan İlber Ortaylı şöyle demektedir:

Şurası açıktır ki; Atatürk dine karşı olacak, pozitivism uygulayacak diye beklemek gülünç olurdu. Tutun ki daha muhafazakâr biri olsaydı; zannediyor muyuz ki her yerde tekkeleri besleyecek, her gün bir yerde cami yaptıracaktı? Bu her iki halde söz konusu değildi.⁸⁶

Sonuç olarak sosyal demokrat bakış açısı Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinden başlayarak Cumhuriyet tarihi boyunca ve bugün de geniş toplum kesimleri tarafından kabul görmüş ve benimsenmiştir. Bu benimseyiş Türk toplumunun kendi sosyal dinamikleri çerçevesinde gelişerek ve etkileşerek ortaya çıkmıştır. Bir sonraki bölümde sözü edilen etkileşim; inanç boyutu, ibadet boyutu, toplumsal boyutlar, siyaset boyutu, laiklik gibi boyutlarda nasıl şekillendiğinin ortaya konması amaçlanmıştır. Özetle Türkiye’de kendi mecrası içinde yeniden şekillenen sosyal demokrat bakış açısı dinle ilişkisi bağlamında ele alınmaya çalışılmıştır.

⁸⁵ Aslı Daldal, ‘Mustafa Kemal Kültü’, Birikim Arşiv, Sayı 105-106, Ocak/ Şubat 1998 (birikimdergisi.com).

⁸⁶ İlber Ortaylı, ‘Gazi Mustafa Kemal Atatürk’, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s. 378.

2. BÖLÜM : BİR İNANÇ, RİTÜEL ve SOSYALLEŞME OLARAK DİN

2.1. Bir Kavram Olarak Din

Sosyal demokratların dine bakışlarının inceleneceği bu çalışmada öncelikle katılımcıların dini nasıl tanımlandığı, dinin onlara ne gibi çağrışımlar yaptığı ve dinin zihinlerinde ne gibi anlamlara karşılık geldiğini hakkıyla anlamak gerekmektedir. Bu çerçevede araştırma grubuna sorduğumuz araştırma sorularına⁸⁷ verilen cevaplar üzerinden oluşturulmuş temalara ve bunların analizlerine yer vereceğiz. İlk olarak din kavramının tanımı ve anlamları üzerinde duracağız. Bu kavramın tanımlanma zorluğu sadece çalışmamız ve katılımcılar açısından değil profesyonel olarak araştırma yapanlar da dâhil olmak üzere her düzeyde karşımıza çıkmaktadır. Toker bu zorluğu şöyle dile getirmektedir: “Din, gündelik dilde çok sık olarak kullanılan ve herkes tarafından anlaşıldığı varsayılan bir kavram olarak görünmesine karşılık, akademik ve entelektüel bir çerçevede ele alındığında - özellikle de siyasî boyutları bulunuyorsa- o, yerini belirsizlikler ve hatta çok sayıda çelişkilere bırakmak durumunda kalmaktadır.”⁸⁸ Bu çelişki ve belirsizlikleri biz de çalışmamız boyunca katılımcıların ifadelerinde sıkça gözlemledik. Çünkü doğduğumuz andan itibaren bize sunulanlar, yaşantılarımız, bu konudaki olumlu ya da olumsuz deneyimlerimiz, aldığımız eğitimler, karşımıza çıkan insanlar ve olaylar sürekli bu yeniden ve yeniden yapılandırmaya, dini yeniden tanımlamamıza sebep olmaktadır. Bu karşılıklı etkileşim yaşamımızın sonuna kadar da sürüp gidecektir. Biz bu farklılıkları kabul etmekle beraber araştırmamızdan elde ettiğimiz veriler çerçevesinde bu farklılıkları sınıflandırmaya, daha anlaşılır kılmaya ve kategorize etmeye çalışacağız. Görüşmelerden elde edilen veriler ışığında katılımcıların din yaklaşımlarını şu beş başlık altında topladık:

- a) Ahlak Yönelimli Din Yaklaşımları**
- b) Mantık Yönelimli Din Yaklaşımları**
- c) Bireysellik Yönelimli Din Yaklaşımları**
- d) Siyasal/Doktrinel Yönelimli Din Yaklaşımları**
- e) Dindarlık/Dincilik Ayırımı Temelli Din Yaklaşımları**

⁸⁷ Giriş Bölümünde yer verilmiştir.

⁸⁸ İhsan Toker, ‘Teolojik Bir İnşa Olarak Laiklik’, Ankara, Eskiye, 2009, s. 23.

Şimdi bu yaklaşımları daha ayrıntılı bir şekilde ele alalım:

a) Ahlak Yönelimli Din Yaklaşımları

Dinin kendileri için ne ifade ettiği sorulan katılımcıların birçoğu dinin ahlak olduğu, ahlakla dinin ayrılmaz olduğu, ahlak olmadan din olmayacağını dile getirmişlerdir:

Ahlaki olanın etkisi güzel, ben yani benim aklıma yatan din kavramı zaten ahlak üzerine kurulu, yani diğer o yasaklar, günahlar, şunlar bunlar, korkutmalar, cennetler cehennemler yani eee öyle olmamalı diye düşünüyorum ya da öyle olamaz diye düşünüyorum... yani öyle olmadığına inanıyorum, ahlak üzerine kurulu olduğuna inanıyorum ben hani din kavramının, iyi ahlak güzel huylar bunların mutlaka ödüllendirileceğini düşünüyorum. Tamamen onun üzerine kurulmalı diyorum. Yani din kavramı tamamen ahlaki boyut üzerine kurulmalı... kişisel... ahlaki boyut geneline yayılmalı. (Asude)

Katılımcılardan Aliye ve Serpil, ahlakı iyi insan olmak, dürüst olmak; düzgün olmak olarak nitelendirmektedir:

Ha o kadar için özü o Allah kalbinize bakar, içinizden geçene bakar.

Ben dini kendi çapımda önce dürüstçe yaşamaya çalışıyorum ve en önemlisi objektif olmaya çalışıyorum. Ben Müslümanlığı şöyle yorumluyorum. Müslümanlık, iman şartları, İslamiyet'in şartlarını yerine getirildikten sonra düzgün olmak o önemli bence insanın kendine ve çevresindekilerine dürüst olması.

Serpil, dini vicdanla özdeşleştirerek sözlerine şöyle devam etmektedir:

Yani din bi kere vicdanla çok ilişkilendiriyorum ben, hani vicdanı olan insan veya vicdansız olan bir insanın kıldığı namazın, tuttuğu orucun çok fazla kabul olacağını düşünmüyorum kendi adıma, hani adalet duygusuyla vicdanla ne bilim ben işte insan sevgisi ile saygısıyla hani biraz daha evrensel değerler ile ilişkilendiriyorum ben.

Aliye de dini tanımlarken temiz kalp ve vicdan vurgusu yapanlardandır:

Hıı ya kendimi çok dindar olarak şey yapmıyorum. Yani insanların temiz kalbi, vicdanı bence... dinde önemlidir. Bence vicdan olması lazım merhamet olması lazım insanların içinde, yatıp kalkması beş vakit, ya da aç kalmasının bir anlamı yok ben o onu çok fazla ibadet olduğuna inanmıyorum... Ha sen bir çiçeğe baktığında, bir kuşa bir böceğe baktığında onda Yaradan'ın bir şeyini görebiliyorsan ibadet o işte.

Esmâ da din tanımında iyi insan vurgusu yapmaktadır:

İşte bu düşüncelerimiz var, yani ama kimseye kötülük düşünmemek kalbin temiz olması... Allah için bir şeylerin yapılması iyilik yapılması bunlar benim için önemli, zaten kişiliğimde var bunlar onlara güveniyorum Rabbim affeder diye affetsin diye de her gece duamı ederim affet diyorum hatalarımızın olduğunu söylüyorum ...

İnsanların ölüm korkusunu daha çok yaşamaya başladıktan sonra bunları [ibadetleri] yaşıyor olması aslında çok acı bir gerçek çünkü hani din çocukluktan itibaren insanın gelişiminde de, orta yaşlarında ve yaşlılığında da aslında bir yaşam modeli sunuyor insana, o yaşam modelinde iyi şeyler var, kötü şeylerden uzak durma var, ahlaklı olma var, açıkçası ben şuna inanıyorum. Ben hayatımı dürüst bir insan olarak yaşıyorsam, çevremdeki insanları kandırmıyorsam, onlara ahlaksızlık yapmıyorsam, onlarla ilgili bir ahlaksız davranışa girmiyorsam, insani değerlere bağlıysam, şu dine inanıyorum ya da bu dine inanıyorum diye bir ayrımın olmaması lazım bence.. ve bunu düşünüyor olsa insanlar bu dünyada gerçekten aldanırlar diye düşünüyorum. (Remzi)

Halil, dinin kurallar bütünü olarak kabul edilmesini eleştirip evrensel ahlaki değerlere vurgu yaparak din tanımını yine ahlaki bir temele oturtmaktadır:

Şimdi gerçekten kurallarında ifade edildiği gibi olmalı. Ama temelinde müthiş bir insan sevgisi ve müthiş bir insana saygı, hoşgörü olması gerekiyor. Ne olursa olsun, hangi dinden olursa olsun müthiş bir hoşgörü olması gerekiyor. Yani onları kesinlikle baskı altına almaya çalışacak yönde olmaması gerekiyor. Öyle olunca da insan yaptığın şeyden dolayı mutluluk, daha çok mutluluk duyacaktır.

Zeliha, din tanımını; dindar ve dinin istediği ayrımı üzerinde temellendirerek açıklamakta dinin istediği şeyin de ahlak olduğuna vurgu yapmaktadır.

Ben belki çok dindar çocuklar yetiştiremedim ama dinimizin istediği gibi çocuklar yetiştirdim, hani ahlaki yönünden dürüstler, ne bileyim harama el uzatmazlar, paylaşmayı bilirler, kimseye zarar vermezler, bence de önemli olan bu çocuğun beş vakit namazını kılmasını zorlanmaktansa birinin malını almamayı bi şeyi bulduğunda onu sahibine ulaştırmayı yani benim çocuklar bi şey bulsalar onu asla el sürmezler, onun sahibini arayıp bulana kadar bulurlar, kesinlikle iyi niyetliler kimseye zarar vermezler yani ben o yüzden iyi yetiştirdiğimi düşünüyorum ve dinimizce zaten topluma yararlı insan yetişmesini istenmiyor mu bence hani namazını belki kılamıyor hani namaz ve oruç belki ilk çok görsel bi şey ilk bakışta ama ben onların dışında iyi yetiştirdiğimi düşünüyorum ama çok da fazla olmuyor çocuklar artık uzaklaşıyorlar yuvadan erken uçuyor çocuklar.

Zeliha dinin kapanmakla (tesettür) eşdeğer tutulmasını da eleştirerek ahlaki özellikler olmadan bunun eksik kalacağını vurgulamakta ve bu uygulamanın tarihsel olduğunu iddia etmektedir:

Bence din için bu devirde din deyince kapanacaksın, yüzünü gözünü işte gerektiği kadar açacaksın, işte yani böyle anlaşılıyor illa kişi kapanacak diye algılanıyor ama bana göre hiç öyle değil dindar kişi dinin gereklerini yerine getiren kişi eee tamam belki hepsini yerine getiremiyor olabilir ama başını kapatmışsın etrafında dindar görünüyorsun ama dedikodu sende, birine zarar vermek sende, fesatlık sende, eee ne bileyim hile hurda sende, o zaman bunun dinle ne alakası var? Bence hiçbir zaman aşırıya kaçmadan modern olucaksın ama dinin bütün gereklerini de yerine getireceksin yani ben böyle düşünüyorum, kesinlikle kapanmakla hiç bir alakası olmadığını düşünüyorum belki çok eski dönemlerde o dönemler de belki kapanmak gerekiyordu, öyle bir kural geldi ama o kadar devir değişti ki yani gelişen çağda o çok ta pek gerekli değil diye düşünüyorum- yani başörtüsü konusunda hani çok gündemde böyle dini bir sembolü...

Meryem ise dini, kurallardan ibaret kabul etmediğini aksine salt ahlaki bir kavram olduğunu iddia etmektedirler:

Ben inançlı bir insanım gerçekten benim inançlarım birtakım kurallara bağlı değil mesela Kur'an'da şu yazıyor diye ben onu yapmıyorum. Ben onu insani olarak, ahlaki olarak yani etik değerler açısından uygun olmadığını için yapmıyorum ya da Kur'an'da yazıyor mu yazmıyor mu çok da ilgilenmiyorum açıkçası...

Hale ise dinin tanımını Alevilerin ahlak yaklaşımını beğenisiyle açıklamakta; kurallardan ve ritüellerden uzak kalp temizliği vurgusu yapmıştır:

Yani Müslümanlık şey ben öğrencilerime de sürekli söylerim. Şu Alevilerin dedikleri gibi Alevilerin “eline, diline, beline” Müslümanlığın bence ana fikri eee Alevilerin de dediği gibi özü bence bu. Eline, diline, beline hakim olabiliyorsan gerçek Müslümanlık bitmiştir. Yani baş kapatmamış yok işte namaz kılmış oruç tutmak. Hadi onlar belki dediğiniz gibi hani bir arınma gibi diyelim diye düşünüyorum ben onu. Arınma anlamında olabilir ama gerçek Müslümanlık üçte Alevilerin şeyine bağlıyorum hani öğrencilerime de onu söylerim. Yani gerçek Müslüman olacaksınız ki Müslümanlığı ben kimseye kanıtlamak zorunda değilim. Allah'la benim aramda olan bir şey. Allah şuran temizse (kalbini gösteriyor) ha iş bitmiştir bence Müslümanlık orada bitiyor diye düşünüyorum.

Din kavramı katılımcılar tarafından tanımlanırken ahlak sıklıkla karşımıza çıkmakta veya dinin en önemli göstergesi olarak sunulmaktadır. Araştırma çerçevesinde yapılan derinlemesine mülakatlarda ortaya konulan din tanımlarından en sık karşılaştığımız yaklaşım dini ahlak boyutuyla tanımlamak olmuştur. Dinin ibadet ve ritüel boyutu ya hiç gündeme getirilmemekte, ya da çok arka planda bırakılmaktadır. Bu yaklaşımda dinin, Allah'la kul arasında bir tecrübe olarak kabul eden toplumsal boyutlarını arka planda tutan bir laiklik anlayışının izlerini sürebiliriz.

“Din ahlaktır” önermesine dikkat çeken katılımcılar arasında yaygın olan bir yaklaşım da “kul hakkı” ve kalp temizliği vurgusudur. Din kavramı tanımlanırken dinin inanç ve ibadet boyutlarından ziyade ahlak boyutunu ortaya koymaktadırlar.

b) Mantık Yönelimli Din Yaklaşımları

20 yy. Batı’da başlayıp dünyaya yayılan her şeyi bilimle açıklamaya çalışan pozitivism akımı etki alanına dini de almış, dinsel olanı açıklarken rasyonellikten ayrılmama durumu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla din olgusu tanımlanırken de rasyonel, akla uygun, mantıklı olma gibi özellikler ön plana çıkmıştır. Pozitivizmin sunduğu bu bakış açısı Türkiye’de de etkisini göstermiş ve en fazla da çalışmamızın konusunu oluşturan “sosyal demokratlar” toplum kategorisinde karşılık bulmuştur demek yanlış bir yorum olmaz. Bu durumu görüşmelerimiz boyunca biz de sıkça gözlemledik. Toplumda sıkça karşılaşılan hurafeler, batıl inançlara bir tepki olarak da ortaya çıkan bu tavır mantıklı olanı arama veya rasyonellik arayışı olarak katılımcılar tarafından ortaya konulmaktadır. İstisnalar olmakla birlikte katılımcılar arasında bunu genel geçer bir kabul olarak gözlemlemekteyiz. Din nedir? Nasıl olmalıdır? Mantıklı mı olmalıdır? Sorusuna İlyas’ın cevabı şöyledir:

Şimdi akla mantığa uyması gerekir biraz. Ya o kısım [mantık] önemli. Tabi yani ne diyeyim? Mesela sırat köprüsü diyoruz, kılıçtan keskin kıldan ince. Şimdi gideceksiniz size orada geç diyecekler görmüyorsun nereden geçeceğini sorgularsın herhalde nereden geçeceğim diye. Burada ne var ki geçeceğim diye yani.

İlyas dini olanı kabulde sorgulamanın kaçınılmazlığına dikkat çekmektedir. Nisa ve İlkay da benzer yorumlar yapmaktadırlar:

Din, mantıklı olmalı çünkü kişi aklına yattığını kabul eder, mantığına uymayan bir şeyi kabul edip uygulayamaz, yani görevlerini yerine getiremez en azından diyeyim bari mesela dinin hangi yapması gerekiyordur ama o kişinin mantığına uymuyorsa yapmıyorsa kişi yapmaz gerçekleştirmez yani. (Nisa)

Aklıma uygun olması gerekir kesinlikle mantığıma yatması gerekir. (İlkay)

Bu yorumları çoğaltmak mümkündür. Bilal ve Hayriye ise dinî olanın zaten mantıklı da olacağına dikkat çekmekte, mantıklı olmayanın dini de olamayacağını dile getirmektedirler:

Yani bi kere mantık süzgecinden mutlaka geçirmek gerekir. Yani ben aklıma uydurmam gerekir ama dini temeli varsa aklıma uyar zaten. (Bilal)

Valla ben biraz mantığıma göre davranıyorum eğer benim mantığıma uymuyorsa ben onu kabul etmiyorum yani mantıklı olması lazım mantığımın kabul etmesi lazım.(Hayriye)

Hakan, akla uygunluk arayışını hac ibadeti üzerinden örneklendirerek şöyle açıklamaktadır:

Hac ın ibadeti başta saçma geliyordu, sonra bi velim şey dedi bana şöyle bi açıklama yaptı o beni etkiledi. Orda bi manyetik alan var ve seni sıfırlıyo hani karma yasası falan var ya senin karmanı sıfırlıyo, seni arındırıyor yani o anlamda mantıklı geldi yani demek ki gidiyosun başta bi yere gidiyosun, dönüyorsun şeytan taşıyorsun ne anlamı var diyodum ama o açıklama bana mantıklı geldi öyle bi alan varsa hani olabilir yani mesela ben bi camiye gitmişim çok etkilemişti beni İstanbul'da Kılıç Ali Paşa Camii tesadüfen bulmuştum. Ankara'da Hacı Bayram Camii içine girdiğinde çok değişik bi ortam var böyle arındırıcı bi şey var yani onu gördüğüm için öyle bi yere eğer iyi bişey o zaman demek ki orda arınıyorsun, döndüğünde de onu devam ettirmen gerekiyor ama tekrar bozulmaman gerekiyor, o zaman mantıklı geldi yani şeye gitmek isterim hacca gitmek isterim aslında hac değil de oraya gitmek isterim.

İnanırken bilimsel dayanak arama yaklaşımını Mesut da, inandığı şeyi bilmeden inananları geleneksel olarak nitelendirip eleştirme yoluyla ortaya koymaktadır:

İçimde bu inanç varsa...111 çünkü bilmediğiniz bi şeye inanamazsınız ben ona da yani çok kabul etmiyorum insanın bilmediği, görmediği, tanımadığı, anlayamadığı şeye inanamaz. Tamam Allah'ın varlığını tam olarak delillendirmek mümkün değil ama en azından onu inançla ilgili bir sağlam kendini ikna edebilecek göstergeler olmadıktan sonra belki çevresine öyle görünür ama...geleneksel bir inanç bence... çünkü inandıkları şeyin aslında ne olduğunun da farkında değiller, bi yandan çok inançlı gibi davranıyorlar ben bunlara samiyetsizler demiyorum hani bize rol yapıyorlar demiyorum yani gerçekten inanıyorlar ama neye nasıl inandıklarını bilmiyorlar. Çünkü şeyin kendilerine yasak kıldığı yapmaması istediği her şeyi yapabiliyor o insanlar...

Remzi, Aliye, Seren, Canan, Seçil, Arda, İrem ve birçok katılımcı da akla uygunluk prensibine bağlılığını vurgulamaktadır. Mutlak rasyonellik arayışı ve akli ön planda tutanların yanı sıra aklın her zaman yetmeyeceğini bazı konularda istisnalar olabileceğini ifade edenlerden Fulya ve Gülcan'ın düşünceleri ise şöyledir:

[Dinin aklıma]Yatması gerekir de bazı durumlarda aramayacaksın çünkü akli aşıyo bazı şeyler, hani neden neden diye sorguladığında her şeyi sorgulayamıyorsun. Şimdi mesela ben dönem dönem şöyle düşündüm ya Allah'ım dedim yani niye hep bakıyorsun fakirler sürekli fakir sürekli fakir ya bunların arada bir yüzü gülse ya Allah'ım onları niye güldürmüyorsun. Nedenler oluyo ondan sonra diyosun ki sınav dünyası sen karışma yani akıl bittiği yerde her şey bitiyor. (Fulya)

Her şeyi bence akla uydurmakta olmaz böyle düşünürsek işin içinden de çıkamayız kesinlikle öyle düşünürsek o kitap nasıl oraya indi işte o mağaraya nasıl gitti ya da o kadar yolu nasıl yürüdü hani bunları hep sorgulamamız gerekiyor ama ben çok fazla sorgulamıyorum sorgulayınca dinden çıkılır falan diyorlar, çok derinden düşünmüyorum açıkçası...(Gülcan)

Dini hayata dayanmak için, insana psikolojik destek sağlayan bir düşünce sistemi olarak nitelendiren Demet akli aşan bir duruma dikkat çekmektedir:

Hem o bi düşünce sistemi mi diye düşündüm afrodizyak mı acaba, hayata dayanmak için diye düşündüm sonra bizi aşan çok fazla şey olduğunu düşündüm bi de kendi hayatımda kendi küçük gelişimler tam bi şey bitti derken yeniden başlaması hiç olmayacağını düşündüğüm şeylerin bi anda ya da hiç olmayacağını düşündüğüm şeylerin ona sığındığımda bana gelmesi bu gibi şeyler de o zaman tekrardan uzaklaştım ya da buna inanmak gerçekten bana daha iyi geliyor.

Benzer bir yorum da Berrin'e aittir. O bu durumu kadercilik olarak nitelendirmektedir:

Yani kadere inanmak biraz insanı rahatlatıyor. Yani bir çıkış noktası bulamadığın zaman insan çıldıracaktıymış gibi oluyor. Niye bunu yaşadığını falan.

Farklı bir ses olarak Hasan, dinde mantık aramanın yanlış olduğunu şu sözlerle ortaya koymaktadır:

Din rasyonel olamaz dinde akıl mantık yoktur dine beyninizle inanamazsınız, zaten kalbinizle inanmak zorundasınız zaten çelişkiler de burdan doğuyor, bana kalkıyor Hz. Muhammet'in gökyüzüne gidişini Mirac'ı Burak adlı deveye binerek uçarak anlatmaya çalışıyor, rasyonellik bunun neresinde burda tökezliyor aslında bunları benim öğretmem lazım burda bunu anlatamazsın inandım dersin inanırsın, hani derler ye ee sormuşlar Allah isterse deveyi bir iğne deliğinden geçirir mi? Peki geçirirken deveyi mi küçültür yoksa iğne deliğini mi büyültür rasyonel olarak sorduğumda sizden cevap bekleyemem ama öğrencilere sorduğumda ya deveyi küçültür ya da iğne deliğini büyültür bu inançsızlıktır. Eğer sen inanıyorsan ona geçirirse geçirir o senin sorunun değil yani orda bitmiştir. Dinlerde rasyonellik arayamazsın orda bitmiştir. Dinde akıl mantık olmaz ve bunu dinciler ısrarla yapmak istiyor ve bunda çok büyük handikapların içerisine giriyorlar. Sen bana 2000 yıl boyunca 2010 yıl boyunca gökyüzünde yaşayan insan kanıtlayamazsın yani.

Aslında Hasan bu sözlerle rasyonelite arayışı sonunda inanmamayı seçmenin kaçınılmazlığını temellendirmektedir. Rahmi de Hasan gibi dışardan bir bakışla sorgulamaları sonunda inanmamayı seçtiğini söylemektedir:

Ya tabii ki de ilk sorguladığım şeyler söyle bir şey akla mantığa yakın olması gerekir olamayan şeyi zaten sorgulamam gerekir, sorgulamadım şeyi ise inanmak bana aykırı geldi, yeri geldi sorguladım zamanlarda arkadaşlarla tartıştık tartıştığım süre içerisinde de yalnız kaldım, çünkü diğer insanların hepsi sorgulamadan kabul ediyolardı, Mesela Peygamber Efendimiz ayı ikiye bölüp iki yanına indirdi arkadaşlar bunun mantıklı açıklaması var mı diyorum yok diyolar ama olmuş diyolar. Bana mantık gelmiyor diyorum yani görenler de onun yanındaki insanlar mı görmüş başka kimse görmemiş mi diyorum. Bu insanlar bu doğruya inanıyorlar ta ben bu doğruya inanamıyorum.

Din rasyonel midir? Mantıklı olmalı mıdır? Sorusuna verilen cevapları bu şekilde özetledikten sonra katılımcıların bu bağlamda dile getirdikleri [yukarıda] Rahmi'nin ifadelerinde yer aldığı gibi mucize, rüya, dini tecrübe konusuna da kısaca değinmek yerinde olacaktır. Özellikle dini tecrübe genel bir tavır olarak kabul görmemekte ve eleştiri konusu yapılmaktadır. Rüyalara ise genellikle bilimsel bir bakış açısı ile değerlendirilerek bilinçaltı ile bağdaştırılmaktadır. Mucize ise peygamberler tarafından gösterildiği ve Kur'an'da geçtiği kadarıyla genellikle kabul görmektedir.

c)Bireysel Din Yaklaşımları

Sizce din nasıl yaşanmalıdır? sorusuna “din” Allah’la kul arasında, gizli, mahrem, özel, aracı olmadan yaşanmalıdır diyen katılımcıların cevapları tasnif edildiğinde kurumsal dine alternatif olarak bireysel din özelliklerini öne çıkardıklarını görmekteyiz. Dinin kurumsal özelliklerine karşı çıkan katılımcılar bireyselliğe ve bireyciliğe de vurgu yapmaktadırlar. Bu bağlamda Halil bireyselliği şöyle dile getirmektedir:

Din bireysel olmalı ama toplumsal şeye dönüşmeli, toplumsal harekete dönüşmeli ama hiçbir şey olmadan. Tabi hiçbir baskı olmadan. Kendi kendine dönüşmeli.

Mehmet de dinin bireysel olarak yaşanmasından yana olduğunu şu sözlerle dillendirmektedir:

Tabi [din] kesinlikle bireysel yaşanmalı, yani bence bireysel. Herkesin Allah’la kendisi arasındaki bir duygu bir din.

İnsanların toplu olarak dini yaşamasını işte ben bireyselciyim galiba o konuda mesela şey konularında da bir yere üye olmak falan ben hani kendim kendi doğrularıyla... he o tür yerlerde de yani katılırsın sohbetine, dinlersin sohbetini o insanı hiçbir zaman yargılayamazsın, o bir gruba katılıp her sabah ya da her öğleden sonra arkadaşları ile birlikte sohbette paylaşmak istiyordur o cemaatin içindedir. Hani ona bir şey diyemem ama ben... hayatta biraz daha öyleyim gibi hani..(Elif)

Aslı, Gamze, Hale, Canan ve Süleyman da dinin bireysel yaşanması gerektiğinden yanadırlar. Bu bireyselliği Berrin, din “Allah ile kul arasında olmalıdır” ifadesiyle dile getirmektedir:

Tabiki tabiki kendi adına yaşamalı yani, kendi ile Allah arasında bir şeyde yaşamalı, ben de yaşıyorumdur ama ben farklı boyutta yaşıyorum. Ben namaz kılmadan, oruç tutmadan yaşıyorum, kendi dinimi yaşıyorumdur ama ben kendim için kendimi rahatlatan şeyleri yapıyorum işte gidiyorum kurban kesiyorum, ya da fitre vermek bana uyguladığım kısımları, bunun dışında çok bölümünü uygulayamıyorum ama bana göre de ben o kadar yaşıyorumdur. Farklı yaşıyorumdur.

Burak ise dini Tanrı ile kul arasında olan bir ilişki olarak tanımlamaktadır. Katılımcılar dinin bireyselliğine, Allah ile kul arasında bir olgu oluşuna bağlarken aracısız bir şekilde Allah’a ulaşma durumuna da sık sık dikkat çekmektedirler. Mesela İlkay bireysel bir din vurgusuna bu açıklamayı da eklemektedir:

[Din] Bireysel olarak yaşanmalı ama örnek model olabilecek kişilerin hayatları yaşantıları olmalı insanlar için ama o ne derse sözümüzden hani liderlik anlamında bir şeyhleri, şıhları doğru bulmuyorum.

Burak ve Vural da aracısız bir din anlayışına şöyle vurgu yapmaktadır:

Ya tabi din insanın kendi içerisinde yaşadığı ya zaten ibadeti kime yapar insan? Tanrı’ya yapar. Ya Tanrı’ya ibadet etmek için hani Kur’an’da yazdığı gibi Tanrı her şeyi görüyorsa, duyuyorsa, biliyorsa, işitiyorsa yani onun için işte araya bir imam koymak ya da işte bir parti koymak, parti lideri koymak, bir cemaat koymak gerek yok yani. Din kendi içerisinde yaşarsın. Toplumsal kurallar ayrıdır.

Allah’la kul arasına kimse giremez. Temel konu bu, girmemeli yani saf aciz olan insanların şeyi de bu ya ben kendime hakim olamıyorum eee ne yapmalıyım işte içkiyi bırakamıyorum işte falan şehirde bir yer var... oraya gidelim, bu acizlik buna katılmıyorum ve oraya gidildiğinde orada yapılan uygulamalar da ayrı konular ne oluyo ne bitiyö falan filan ee ayrı konular. (Vural)

Canan, Nisa, Asude, Barış, İlkay, Zeliha, Süleyman da bu konuya dikkat çekenler arasındadırlar. Süleyman Allah ile kul arasındaki bu ilişkinin gizli olması gerektiğini şu sözleriyle ortaya koymaktadır:

Göstermek zorunda değilim. Beni yargılayacak olan Allah’tır benim yani o yargılayacak kimse yargılayamaz ama biz kendimizi ne yapıyoruz Allah yerine koyup haşa, kendimizi başkalarına yargılatmak zorunda kalıyoruz. İnsanları bizi yargılıyorlar Allah adına karar veriyorlar; sen dinsizsin, sen

namaz kılmıyorsun, sen bi şey yapmıyorsun diye bunun örneklerini çok yaşadığımız için eee gerçek Müslüman kavramı çoğu zaman yapıyoruz yani gerçek Müslüman kavramı nedir tam anlamıyla öğrenemedik hala öyle diyeyim ben ama bunun mesela bir memurum vardı benim pansiyon tam sekiz sene gerçekte sevdiğim bir kardeşim erkek kardeşim yok kız kardeşim var benim kardeşim olsa ancak bu kadar severim. Ben bir kere olsun onun namaz namazını her gün kılardı. Bir kere olsun namazını kullandığını görmedim. Sessizce giderdi odasını kitlerdi, namazını kılardı gelirdi. Bana hiçbir zaman gelip te hocam ben namazımı kılmaya gidiyorum demezdi hiçbir zaman ha ben dedim ki o zaman gerçek Müslümanlık gerçekten buymuş dedim ve gerçekten bir sempati uyandı bende anlatabiliyor muyum, yani onun o yaklaşımı, içinde yaşaması yani göstermeye gitmemesi hiçbir zaman anlatabiliyor muyum yani güzel şeyler güzel şeyler bunlar, daha samimi daha samimi olduğunu düşünüyorum. Yani medyalaştıkça, gösterişe girdikçe, başkalarına gösterme ihtiyacı duydukça işin özünden uzaklaşıyoruz bunu gören insanlarda daha da uzaklaşıyorlar.

Süleyman, gerçek Müslümanlığı gizli yaşanması özelliğine bağlamış, dinin ve inancın gösterilmesi konusunda hassasiyetini ortaya koymuştur. Benzer hassasiyetleri Songül, Cemre, Demet, Betül de dile getirmektedirler. Katılımcıların büyük bir kısmı da Allah'la kul arasındaki ilişkinin gizli olmasının aslında özel ve mahrem bir yön taşıdığını iddia etmektedirler. Meryem bu mahremiyeti; sorduğumuz soruları cevaplamanın bile bu mahremiyeti ihlal ettiğini söyleyerek ve rahatsızlığını ortaya koyacak noktaya taşımaktadır:

Ay çok özel şeyler bunlar yani ben dini duygularımı genellikle hiç paylaşmam, nedir ne yaparım ne ederim insanlar benim en yakınımındaki bile bilmez bunu eşim bile bilmez, böyle olması gerekir diye düşünüyorum, dinin çok bireysel olduğunu düşünüyorum ve şu soruyu da çok bireysel özel buluyorum sizin sorduğunuz soruyu.

Hale ise ibadetin gizliliğinin güzelliğini kendi deneyimi üzerinden örneklendirmektedir:

Din de öyle değil midir? Allah'la kişi arasında değil midir? İkisi de aynı şey aslında. Asıl temelleri hani dini şeyi kendi içinde yaşa. Benim mesela kayınvalidem eee kendi babası dedesi pardon Kur'an'ı eskiden bilir kişi olarak da mahkemelere falan çıkarmış. Kur'an'ı çok iyi hatim etmiş, çok bilgili bir insanmış. O da mesela asla insanların önünde mesela ben iki sene kaldı kayınvalidem bende ben kayınvalidemi namaz kılmıyor diye biliyorum. Çünkü o dedesinden namaz kimsenin gözü önünde yapılmaz demiş. Ne kadar güzel dedim. İlk defa duydum böyle bir şey. Yani göstermelik olmayacak. Değil mi? Ne kadar ince bir ruh? Yani işte din bu yani. Ne kadar ince bir ruh. Namaz kılıyorum "Hadi ben namaza gidiyorum" diye insana göstere göstere, "abdest aldım" hadi ben takunyalarımı taktım namaza gidiyorum demek. Bu ne yani? Göstermekten başka bir şey mi? Hiç göstermemiş emin olun. Namaz kıldığını he ben iki sene namaz kılmıyor dedim anneme. Görmedim ki. Odasında onun bir odası vardı hani kızımın odasını ona vermiştim. Ben

bilmiyordum yani namaz kıldığını. Meğer o öyle yetiştirildiği için göstermezmiş kimseye.

Cemre ise gizliliğin ibadetin sıhhati açısından önemine dikkat çekmektedir:

[Din] Çok göstere göstere yaşanmamalı bence herkes kendi içinde yaşmalı... Ha sokaklarda hoş gelmiyo bana, yani ihtiyaç olsa tamam belki ama yerlerde belki pis dışardan bir sürü uyaran var o insanın tamamen gönlünü Allah'a açabileceği bir ortam yok ki orda ben yolumdan geçiyorum, adam orda namaz kılmaya çalışıyo... hem geçeni rahatsız ediyö... ben ondan geçtim onun rahatsız olduğunu düşünüyorum en başta, yani o ortamda namazı ne kadar insanın düşünsene ordan çocuk geçiyö ağlıyo, simitçi geçiyö, bilmem neci geçiyö, yani huzurla ibadet yapılamaz öyle bir ortamda bence gösterilmesi çok doğru değil o açıdan diye düşünüyorum.

Bu mahremiyet ve gizlilik vurgulanırken bazı katılımcılar da dinin toplumsal hayatın çok içinde olmasını, göstererek yaşanmaya çalışılmasını ve bunun çıkar aracı yapılmasını eleştirmektedirler. Songül dinin menfaat aracı yapılmasını söz konusu etmektedir:

Şimdi günümüze bakıyoruz herkes menfaat peşinde dini yönlerden insanları sömürme peşinde diye görüyorum ben bunu görüyorum ben o din içte yaşanan bi şey bence insanlarla tabii ki etkileşimler oluyo da, eee böylee ailede bile biri yokken diğeri duygularını daha çok öne geçiyö yani dine daha çok yöneliyosun ibadetini yapabiliyosun artık günümüzde her şey aleni din de din de gizli yapılmalı bence inançlar da kişiyle Tanrı, Allah arasında olmalı diye düşünüyorum.

Hı bunun sürekli dillendirilmesine taraftar değilim çünkü inanç meselesi insanın içinde olan bir şeydir bunu eğer başkalarına göstermek için yapıyorsa bu bir inanç değildir bu sadece göz boyamaktan ya da insanları kandırmaktan ki hakaten de en büyük kandırmacanın o olduğuna inanıyorum ben, yani insanın parasını dolandırabilirsiniz bu bir suç olabilir, bu bir kandırmaca olabilir ben onun bile Allah'ı kandırmak veya Allah'ı insanlar adına kandırmanın daha suç olduğuna inanırım.

Yukarıda Remzi'nin bahsettiği Allah ile kandırmak Yaşar Nuri Öztürk'ün 'Allah ile aldatmak' olarak ortaya koyduğu kavramın katılımcılar üzerindeki etkisi olarak yorumlanabilir. Benzer durumları çalışmamız boyunca sıkça müşahade ettik. Süleyman ise dinin gözler önünde yaşamanın, ya da kamusal alanda öne çıkarmanın çıkar elde etmek amaçlı yapıldığını söylemekte ve bunu eleştirmektedir:

Bir de rant elde ediyor anlatabiliyor muyum rant elde ediliyor. Nasıl kötü bakmayacaksınız ki, din kesinlikle rant unsuru elde edilmeyecek bir kurum. Nasıl inanç diyelim yanlış bir cümle kullandım, yani kesinlikle nasıl diyeyim siyasetle ne bileyim çıkarlarla birlikte anılmaması gereken bir şey ama biz maalesef en çabuk kullandığımız konu...

Buraya kadar dinin bireysel olması gerektiğini, özel ve mahrem bir alan olarak bakıldığını, aksi durumların da eleştiri konusu yapıldığını görmekteyiz. Katılımcıları çoğu bu fikirde olmakla birlikte az da olsa dinin toplumsal yönlerine de dikkat çeken kişiler mevcuttur. Rahmi, dinlerin özellikle İslamiyet'in bireysel yaşanamayacağını iddia etmekte, dışardan bir bakışla şöyle demektedir:

Bireysel yaşamak mümkündür ama bazı ibadetler mutlaka toplu yapılacaktır, bireysel olarak da diğer insanlara ama İslamiyet'te mutlaka iletme duygusu vardır ondan dolayı İslamiyet tek başına hiç bi zaman bireysel yaşanacak bi din değildir.

Rahmi bu düşüncesiyle katılımcılar arasında bir istisna arz etmektedir. Sadece Cemre ve Esmâ Ramazan ayında yapılan toplu ibadetlerin ve iftarların birleştirici yönüne dikkat çekmekle beraber yine de bireysel bir din anlayışını benimsemektedirler.

d) Siyasal/ Doktrinel Yönelimli Din Yaklaşımları

Katılımcıların dini anlama, anlamlandırma ve tanımlarında siyasal/doktrinel bakış açısı da dikkat çekmektedir. Aslında bu bakış açısı bireysel din tanımlarının devamı olarak görülebilir. Dinin özel yaşamda kalması, kamusal alana taşmaması gerektiği kabulünden yola çıkarak dinin bireyselliğine vurgu yapmaktadırlar. Yukarıda bireysel yönelimli din tanımları başlığı altında bu konuya değinmiştik. Bireysellik beraberinde laik bir yaklaşımı da getirmektedir. Öyle ki katılımcılar arasında laiklik bir inanç olarak bile kabul görmektedir. Nitekim Toker "Teolojik Bir İnşa Olarak Laiklik" adlı kitabında bu duruma işaret etmekte laik deneyimin dinsel bir boyut alabildiğine işaret etmektedir.⁸⁹ Serpil'in dine bakışı ve din tanımını bu manada bir örnek teşkil etmektedir:

Eskiden biz çocukluğumuz Ramazanlar yaz tatilinde geçerdi, biz iftara kadar oyun oynar. İftar saatine yarım saat kala sofraya gider suyumuzu doldurur kapının önünde beklerken birisi gelip geçerken bize iftarlık verecek mi diye... çok güzeldi ve o hevesle orucumuzu tutardık. Çocuklarımız onların şimdi hiçbirini yaşayamıyorlar o mutluluktan bizim dini mutluluklarımızı onlar yok şimdi o mutluluklar... Özel günlerde mesela bir kandilde ekmek yapardık, lokma dökerdik, aşure dağıtırdık Muharrem ayında... Ayyy muhteşemdi ya ve biz yemekten sonra biz hemen abdest alır doğru camiye teravih namazına koşardık bir de camileri gezerdik topluca mahallenin kızları... İşte benim din anlayışım bu, o sonra da geldik başımızı açardık, kapının önünde erkek

⁸⁹ İhsan Toker, "Teolojik Bir İnşa Olarak Laiklik, s.120.

arkadaşlarımızla da sohbet ederdik. O ayrı bi şey o ayrı bi şeydi benim için işte laiklik te bu.

Din tanımı yapılırken laikliğin ya da modernliğin gündeme gelmesi sıkça karşılaştığımız bir hassasiyettir. Benzer bir hassasiyet de laikliğı bir inanç olarak tanımlamak ve vurgulamaktır. Berrin'in yaklaşımı ise buna örnek olarak gösterilebilir. Berrin'in sözleri şöyledir:

Ya şu andaki daha doğrusu dinin yanlış anlaşılması, dediğimiz gibi geleneksel din yaşadığımız için ben bu işte ne diyeyim laikliğı tam olarak inanan bir insanım. İyi ki de laikliğı getirmiş insanlar, özgür dinini rahat yaşasın istiyorum ama şimdi bundan uzaklaşıyoruz. Ötekileştiriliyoruz açık olarak, bunları hissediyorum.

Zübeyde de din tanımına başlarken ilk cümlede laikliğı dikkat çekenlerdendir:

Benim kafamdaki din şunu söyleyeyim insan laik olabilmeli, insan Cumhuriyetçi olabilmeli, insan halkçı olabilmeli, insan namaz kılmalı, insan dinini sevmeli, insan milliyetçi olabilmeli, insan ya milliyetçi, ya dindar, ya laik, ya anti laik, ya inançlı ya inançsız insan hepsi olabilmeli... Bunları düzgün harmanladığında aslında insanı kusursuzlaştırdığını inanıyorum ben. Yani insan tek din gözlüğü ile bakarsa hata yapar, sırf laik diye bakarsa hata yapabilir. Yani karşıya olan toleransı kendisi gibi olmayanlara karşı bakmadığını düşünüyorum. Diğer türlü insanı herkese karşı eşit mesafede tutar, herkese aynı gözle bakabilmek, inançlara, insanlara, düşüncelere saygı duymak bence bu biraz zor ama ütöpik gelir belki ama biraz zor zor zor...

Remzi ise, laik yaşam ve din ilişkisinde özgürlüğe vurgu yapmaktır:

Ya şimdi kendini çok laik gören insanlar ya da laik olduğunu düşünen insanların bazıları dini kurallara göre öyle bir saçmalık olmaz diye düşünüyorlar. Ben öyle düşünmüyorum açıkçası ben laik yaşamda dini şöyle düşünürüm. Benim bugün ne yapacağıma neyi yapıp yapmayacağıma, neyi sorgulayıp sorgulamayacağıma ben karar verebilirim zaten.. Bir başkasının benim hakkımda karar almasına asla razı değilim. Ama ben de bunu başkasına dayatamam. Çünkü o zaman karşımdakinden bir farkım kalmaz. İşte bana göre laik yaşam ve din algısı böyle olmalı kimse kimsenin inancı ile ilgili olarak bir sorgulama içine girmemeli. Kim neyi inanmak istiyorsa inansın. Ona inanıyorum.

Siyasal din tanımları bağlamında Aslı ise kapitalist bir din anlayışına karşı çıkarak kapitalizmle dinin zıtlığına vurgu yapmakta ve Anti-Kapitalist Müslümanlar⁹⁰ adıyla bilinen

⁹⁰Emre Başçı, 'Türkiye'de Anti-Kapitalist Müslümanlar: Politik Dönüşümleri, Amaçları ve Tüketim Davranışları Üzerine Nitel Bir Model', Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:4, sayı:13, Eylül 2017, s. 113.

sosyal hareketten övgüyle bahsetmektedir. Halil de benzer düşüncelerini şöyle ortaya koymaktadır:

Mesela bak bu gezi olaylarından şey vardı. Evet, antikapitalist şeyler. Bak oradaki insanlar çok güzel açıkladılar, çok doğru buldum şeyleri. Bir şeye kendi inançlarınızdan dolayı öyle, öyle olması gerekiyor şeyin. Din öyle bir şeydir, İslam dini öyle bir dindir zaten.

Siyasi bir ideolojiye sahip toplumsal bir kategorinin dine bakışında, din tanımlarında o ideolojiden izler olması doğal ve beklenen bir durumdur. Fakat sosyal demokratlarla yapılan bu çalışmada katılımcıların dine bakışlarını belirleyen en önemli unsurun sahip oldukları siyasi görüşler ve bu çerçevede yaşadıkları, etkileşimleri, okudukları vb. olduğunu söylemek yanlış olmaz. Daha açık bir ifadeyle sosyal demokratların dini algılayışlarını belirleyen en temel nokta, dini siyasi görüşlerinin süzgecinden geçirmeleridir.

e)Dindarlık/Dincilik ayrımı Temelli Din Yaklaşımları

Katılımcıların dine bakış açılarının tam olarak anlaşılması için “Sizce din nedir?” sorusunu sorduğumuzda aldığımız cevaplarda sık sık karşımıza çıkan dindarlık ve dincilik kavramlarıdır. Bu sebepten bu kavramları ayrı bir başlık altında açıklamanın yararlı olacağı kanaatindeyiz. Katılımcıların bu kavramları nasıl tanımladıkları, dindarlığın zihinlerinde neye karşılık geldiği önem arz etmektedir. Yapılan görüşmelerde katılımcıların zihninde bu iki kavramın birbirine alternatif olduğu görülmektedir. Dindarlığa çok olumlu anlamlar yüklenirken, dincilik aynı oranda eleştirilmektedir. Bu yaklaşımları ve eleştirileri özetlemek gerekirse dindarlık; hoşgörü, dürüstlük, samimiyet, çağdaşlık gibi kavramlarla nitelendirilirken, dincilik ise; gösteriş, ikiyüzlülük, çıkarıcılık, yobazlık kavramlarıyla özdeşleştirilmektedir. Bunlara ek olarak dincilik kavramı siyasetle ilişkilendirilmekte; bunun çıkar ve rant aracı olduğu iddia edilmektedir. Dincilik kavramının siyaset ve çıkar aracı olduğunu Cemre şu cümlelerle dile getirmektedir:

Dindarlık işte benim ailemden gördüğüm... dindarlardı ama benim şu anda toplumda gördüğüm dinciler.. hakim görüyorum. Hani dindarlık insanın inandığı gibi yaşaması, ne bileyim hani samimiyetle kimse görsün diye değil de, Allah katında kendini iyi bir insan kılmak adına yaptığı bütün eylemler sonucunda insan dindar olur bana göre. Yani Allah'ı gerçekten vicdanında yaşıyorsa attığı her adımı düşünerek atıyorsa ne bileyim hani budur ama; dinciler bu işi işte siyaseten kullanırlar, ne bileyim hani rant aracı olarak kullananlar var, dinden bi şekilde yükselmeye çalışanlar var dini istismar edenler.

Betül de dincilik tanımında siyaset vurgusu yapanlardandır:

Dindarlık bizim yaşadığımız (gülüyor) hani tam dört başı mamur yaşamıyoruz ama hani dindarlık işte dini görevlerini yerine getiren kendi halinde, kimseye hani bundan çıkar sağlamayan kişileri ben dindar olarak görüyorum. Onlara saygımız sonsuz, ama dinci olanlarda dinci dediğimiz tipler daha çok etrafına kendi şeylerini empoze etmeye çalışan onu işte siyasete alet eden, işte kapanma şöyle şöyle baskı kuran işte bunu yapmıyorsun, işte sana uzaylı yaratık gibi bakanlar baskı kuranlara dinci olarak nitelendiriyorum ve öyle görüyorum zaten. Dindar olanlara her zaman saygımız sonsuz zaten gerçek dindar olmayan kişiye baskı kurmaz, temiz insandır. O bilir çünkü Allah ile kulun arasına girilmeyeceğini istersen sen yaparsın yapmak istersen yaparsın yani baskı ile yapılmayacağını bilir ama dinci kafa yıkamaya çalışan tipler diyeyim onlar daha çok çoluk çocuğu etkileyip işte kapan şunu bunu yap diyen baskı kuran kişilerdir.

Burada katılımcıların sık sık başvurduğu dindarlara saygı göstermek söylemi gündeme gelmektedir. Dinciler ise eleştirilerek, onlardan gelen toplumsal baskı ve ötekileştirilme duygusu ortaya konmaktadır. Cihan, Demet, Mehmet ve İlkay da aynı şekilde siyaset vurgusu yapanlardandır. Siyasi amaçlar söz konusu edilirken bunun çıkar amaçlı olduğunu dile getirmek bir refleks olarak karşımıza çıkmaktadır.

He dindar demek dine inanıp belli ritüellerini gereklerini yerine getirmek ve inandığı için yapmak, ama dincilik diyince bu cilik culuk bana hep bir şeyi alıp satan anlamına geliyor ya da bundan bir kâr çıkar sağlama bir rantiyeye dönüştüğünü düşünüyorum. O yüzden dincilik diyince... biraz durmak gerekiyor. Dindarları ise bundan tenzih ederek söylüyorum. Onlara saygım ben de inançlı bir insan olarak onlara asla kötü bir şey söyleyemem, onlar inandığı gibi yaşayan ve dini gerçek anlamıyla yaşayan keşke herkes dini öyle yaşayabilse.

Yukarıda Zübeyde'nin sözlerinde de görüldüğü gibi katılımcıların dindarlık ve dincilik kavramlarına bakışı ilgi çekici bir biçimde birbirine benzemektedir. Başka benzer düşüncelere göz atacak olursak Emre'nin sözlerine kulak verebiliriz:

Dindarlık benim tasvip ettiğim bir şey. Yani onayladığım bir şey yani dini duygularımı yaşamak istiyorsan yapmalı ama, dincilik dediğiniz zaman o işin içine sanki dini kullanarak çıkar veya başka bi şeyleri etkilemek için yapıyorsa o konunun ben çok tehlikeli olduğunu söyleyebilirim. Hani bu şöyle bi şey ya yapmak istediğiniz bi şey için kendi ruhunuzu değiştiriyorsunuz ve bu konuda etrafa bi şeyler anlatıyorsunuz. Bu dindarlık güzel ama yapmak istediğiniz bi şey için kendi ruhunuzu besliyorsunuz etrafınızdakine bir şey anlatmıyorsunuz. Kendi ruhunuzdakileri empoze ediyorsunuz. Karşıdakinin de öyle yapmasını istiyorsunuz bu dincilik, hiçbir insan bunu kabul etmez.

Emre de diğer birçok katılımcı gibi dincilikte kendi inancını empoze etme ve baskı aracı olarak kullanma kriterine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda kelimenin yapısı üzerinde durularak dinciliğin din satan kişi olduğu ve bundan çıkar sağladığı dile getirilmektedir:

Bazı insanlar dindardır bazıları da dincidir. Dinci bi kere dini satıyo. Belli -cı,-ci ekinden anlıyorsun. Dinci dini satar, ama dindar değildir, içinde yoktur o satıcıdır ya şöyle diyeyim sana mesela dindar insan içinde yaşayan insandır dindardır, ben dindarım ama aynı zamanda ben dindarım fakat dinci değilim, ama dinci çok insan var hani beğenmediğim tipler var ya anlattığım onların hepsi dinci bence... İstismar eden dinci oluyor. (Fulya)

Hasan da Fulya gibi dinciye din satan bir tüccar olarak nitelendirmektedir:

Dinci bence dini satandır...oduncu kömürcü gibi bir şeydir... Din çok güzel para kazandırılan bir aslında dine yönelmeyi aslında işsiz kalırsam dine yönelmeyi düşünüyorum, yani çok güzel bir para kaynağı var (gülüyor.) Hani insanlar çok farklıdır, yani inanın yani büyük camileri biri özelleştirse bizim insanlar karşı çıkmaz. Çok farklı yani işte biz şu olanağı veririz, bu olanağı veririz, yani çok istismara açıktır yani çok karşı çıkmasınlar mesela eee sabit tutan benim projem var yani namaz siz kılamıyorsanız bize gönderin 5 kontör karşılığında biz sizin yerinize kıldıralım yani insanlar yani bunu bekliyor böyle bir ihtiyaç var yani ben bunu vereyim oruç işte 13 lira vereyim de ben bunu tutmuyayım günlük 13 lira vereyim tutmuyayım yani buna getirebilecek kadar veya televizyonları açtığımız zaman işte şunun cd'si, bunun cd'si, bu din satıyor Allah'ı satıyor yani bunlar, mesela bir kitap açıp da mesela bir sürü yabancı kanal var bende İncil satanlar görmedim hediye edenler gördüm. Oysa Müslümanların özünde vardır Kur'an-ı Kerim satılmaz hediyesi alınır diyor, yani bu konuda kesinlikle ticarete dökmüşler yani öyle...

Seçil, Zübeyde, Aylin de aynı tanımlamaları yapmaktadırlar. Dinciliği yobazlık olarak nitelendiren Serpil ve Barış dinciliği şöyle anlatmaktadırlar:

Dini çok fazla, gereğinden fazla yaşayan diyeyim. Yani günümüze uyarlamadan, geçmişe dönük ııı geri kafalılık diye düşünüyorum. Dincilik de dini alet ederek insanları kullanmak...(Barış)

Dindarlık dinin gerektirdiklerini yerine getirmektir. Dincilik din kisvecisi din kisvesi altında yobazlıktır. (Serpil)

Serpil'in sözlerinde dikkat çeken bir başka nokta da kullandığı jargondur. Katılımcıların çok kullandığı kelimelerden olan kisve, yobazlık, vb. kelimeleri ortak bir siyasi kültürel altyapıyı ortaya koymaktadır. Dinciliği bölünme ve tarikatlaşma olarak tanımlayan Vural şunları söylemektedir:

Dindarlıktan amaç Yaradan'ın verdiği kişiyi anlıyorum kendi adına dincilik dediğinizde -cilikler kalıplar gruplar anlaşılıyor. Yani birinde yani bir ilişki cemaat, tarikat bi şey anlıyorum. Diğerinde dindarlıkta benim kişisel yorumum tabi ilahi emirle çok basit insanları terbiye etmeyi amaçlayan,

toplumsal yapıyı, ahlakı bulmaya çalışan bir yapı. Ha bunun detaylarına indiğinizde, ekonomik ilişkilere girdiğinizde çatışmalar başlıyor. Ama dincilik dediğinizde ben kendi adıma bölünmeye gidebilecek bir anlayıştır.

Katılımcıların dincilikle ilgili tanımlamaları ve eleştirilerini bu şekilde özetledikten sonra dindarlıkla ilgili düşüncelerini samimiyet, hoşgörü, çağdaşlık vb. kavramlarla açıklamak mümkündür. Mesela Bilal dindarlığı samimiyet olarak tanımlamaktadır:

Dindarlık, şimdi dindar olan insan bunu bir gösteriş için yapmıyor. Yani inandığı için bunu yapıyor. Ama dinci denilen herhalde o ayrım öyleydi dinci denilende gösteriş için yapıyor gibi geliyor bana ve bunla da baskı unsuru oluşturuyor. Kendine taraftar toplamak için, diğer taraftan dindar adam zaten inanmış, kendi özünden inanıyor, ibadetini kimseye göstermeden, uzaktan elinden geldiğince yapmaya çalışıyor. Ama dinci adam bastıra bastıra gösterecem diyor ve bu anlamda uğraşılıyor, çalıştığı özellikle resmi kurumlarda bence de baskı unsuru oluşturuyor.

Fulya, Cemre ve İlyas da, Bilal gibi dindarlığı samimiyet olarak tanımlamaktadırlar. Demet ve Betül ise dindarlığı hoşgörü olarak tanımlayanlardandır:

Bana göre dindar insan var dinci insan var çok farklı dindar insan kendi içinde kendi koşullarında dinini yaşayan bizim dinimiz hoşgörü dini değil mi en önemlisi hoşgörüsün, seveceksin ama biz o kadar tahammülsüz hoşgörüsüz ve sevgisiziz ki birbirimize karşı, birbirimizi bu yüzden de yargılıyoruz yani ben kapalı olmadığım için bazı girdiğim ortamlarda yargılanıyorum ben de bazı girdiğim ortamlarda kapalı olan insanların gerçekten dini inançları gereği hissettiklerini samimi olduklarını düşünemiyorum, birbirimiz hakkında daha birbirimizi tanımadan oluşmuş bi yargı var yani. (Demet)

Sonuç olarak din, inanç, dindarlık vb. kavramlar gündeme geldiğinde katılımcılar dikkat çekici bir şekilde siyaset konusuna gelmektedir. Katılımcıların zihni din konusunda sosyal baskı, ötekileştirilme, özgürlüklerine müdahale edilmesi çağrışımını barındırmaktadır.

2.2. Sosyalleşme Sürecinde Din

2.2.1. Aile

Çalışmanın bu bölümünde katılımcıların nasıl bir dini özgeçmişe sahip oldukları, ne tür ailelere mensup oldukları, hangi dini ortamlarda büyüdüğü, hangi dini eğitimleri aldıkları incelenecektir. Bireyleri anlamak büyük ölçüde onların aldıkları eğitimi, ailelerini ve beslendikleri sosyal ortamları anlamaktan ve değerlendirmekten geçer. Bu bakımdan katılımcıların dine ilişkin algılarına geçmeden önce bu konuyu irdelemekte ve ortaya koymaya çalışmakta fayda vardır. Katılımcılar dinle ilk temaslarının aileleri vasıtasıyla gerçekleştiğini ifade etmektedirler. Aile kelimesinin içeriği çoğunlukla babaanne, dede,

anneanne gibi aile büyüklerini de içine alan geniş aile olarak doldurulmalıdır. Aile eğitimi ise çoğunlukla bir model alma yoluyla gerçekleşmekte, asıl eğitim ise cami ve Kur'an kursu gibi kurumlar aracılığı ile verilmektedir. Şimdi öncelikle aile içinde nasıl modellerle beslenerek din anlayışlarını geliştirdiklerine bakalım. Katılımcıların ailelerinden aldıkları eğitim konusunda genelde sınırlı bilgiler vererek cami ve Kur'an kursu konusuna geçmişlerdir. Nisa'nın izahı şöyledir:

[Dini eğitimim]Ailede başladı hani onların yaptıklarını hani taklit görerek evet ailede başladı ve namaz kılmaydı, oruç tutmaydı, hani ailemden gördüklerimi hani sen de onlarla birlikte eee yapıyorsun.

Hayriye de ailesinden aldığı eğitimi şöyle açıklamaktadır:

Dini eğitimi önce aileden aldık. Bi de babaannem hem yeni yazı hem de eski yazı bilen çok ender bir bayandı ama hem Arapçayı biliyordu hem yeni yazıyı, dini bilgileri. Mesela bazı şeyleri ben duyardım şu günah bu günah babaannem onu daha başka bir türlü açıklardı, yani onu söylerdi bizim için çok çok ileri görüşlü bir bayandı, derdi ki mesela derdi biz tırnak gece kesmek bize günah derlerdi. Ama babaannem onu, gece karanlık gaz lambası, mum ışığında görünmediği için, günah sayılır derdi yani bizim dinimiz derdi aslında çok esnek bir din yani Kur'anı iyi bilmek gerekir ki okurdu birçok şeyleri anlatırdı ama bundan korkun şundan korkun demezdi, başkasının malına doğru olun dürüst olun derdi. Asla yalan söylemeyin hani Allah affedicidir derdi. Mutlaka bu dünyada Allah tarafından ödüllendirilirsin hem de cezalandırılırsın derdi, yani buna inanırdı. Yani babaannem genelde gelirdi yanımıza. Annem bilgi verirdi. Rahmetli babamdan alırdım. (Hayriye)

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi model alınan figürler de genelde anne baba yerine dede, anneanne gibi aile büyükleridir. Dini ve gelenekleri aktarma işi çoğunlukla onlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Modernleşme süreciyle geniş aile yerini çekirdek aileye bırakırken bu görevlerin icra sorunu da ortaya çıkmaktadır. Bu durum genel olarak diğer toplum kategorileri için de genellenebilir bir durum olarak görülmektedir. Katılımcıların ailelerine ilişkin düşünceleri baskıcı, katı; dindar, ılımlı; hoşgörülü; laik, klasik geleneksel olarak sınıflandırılabilir. Vural ise, klasik Türk ailesi tanımlamasıyla geleneksel aile tipine işaret etmektedir:

Ya klasik Türk ailesi öyle biz hiçbir zaman dini yoğun bi şekilde hiç olmadı. Şu anda birçok yerde gözlemlediğimiz kadarıyla bi de şekil kısmında hani namazı kılma ibadetin özünü algılama tabi benim yaşım için düşünüyorum, o günkü yaşlarım için, özünden ziyade şekil ile başlıyorsun, önce namaz kılacak, oruç tutacak gibi falan filan... Babam da annem de evde kendi kendilerine evde kılmaya çalışırlardı. Yoğun bir bilgi tecrübeleri yoktu. Onu

dışında dini bilgileri ve tecrübeleri yok. Benim de öyle bir yapım da yok. Çok olmadı, ha ister miydim bilemiyorum.

Kemal de aynı doğrultuda beyanlarda bulunmuştur:

Şöyle söyleyeyim yani bizim tabi genel Türk ailesi olarak tanımlanabilecek orta sınıf olarak tanımlanabilecek bir ailemiz vardı, işte memur anne baba, onla ilgili olarak da biraz memleketimizde kaynaklanan biraz daha muhafazakar yapıları vardır. Trabzon'da olduğumuz için biraz daha muhafazakar, biraz daha din eğitimine önem veren bir anlayışları vardı. Küçük yaşta işte herkesin daha doğrusu bir Kur'an Kursu ile başladı. Onun arkasında tabi çok yaygın değildi ama arkasından çok da devam etmedim türbe eğitimine.

Burak ise laik; seküler aile tipine vurgu yapmaktadır:

Tabi ilk dinle karşılaşmamız ıı aile içerisinde oluyor genellikle. İşte annemle beraber herhalde ilk dini görmüşüzdür diyelim. Hiçbir dini eğitim almadım bu yönde. Ya da çocuklar olur ya şuraya git buraya git diye Kur'an Kursu'na git. O tür hiçbir şeye dini eğitime katılımım olmadı benim. Çok hani böyle yoğun bir din eğitiminin olduğu bir ailede yetişmedim. Zaten kalabalık bir aileydik ama eee hiç öyle şuraya gidin buraya gidin, hadi gidelim bayram namazına, cuma namazına gibi. Yani öyle bir şeyimiz olmadı. Çocukluğum Adapazarı'nda geçti. Tabi çevrede hani bize garip bakıyorlardı zaten. Hani çocuk olup da Kur'an Kursu'na gitmemek gibi eee hala bu bölgede de aynı şekilde şey var. Ama yok yani öyle bir şey olmadı.

Meryem ise ılımlı; hoşgörülü aile tipine örnek teşkil etmektedir:

Benim babam öğretmen ve asla şey ıı dayatmacı bir tutumları yok, ancak ben mesela ilkokuldan liseye kadar oruç tuttum, ondan sonra hiç tutmamama rağmen çünkü çok güzeldi yani o şey iftar sofrasının güzelliği sahurulara kalkmanın verdiği heyecanla ailemin de tabi o şekilde yönlendirmesiyle oldu o, çünkü tuttum zevkle tuttum. İlkokul birde dahi oruç tuttum hatta unutmadığım şeyler var arkadaşlarım elma falan getiriyorlardı tutmuyorlardı, ben yemezdim işte akşama kadar beklerdim şeklinde kendimi iyi hissedirdim o dönemde tuttum oruç.

Mehmet baskıcı; katı dindar bir ailede büyüdüğünü şöyle ifade etmektedir:

Valla benim annem, babam ikisi de dindar. Eee özellikle anne tarafım aşırı dindar. Yani böyle her şeyi böyle dine cevap veren. Her şeyi böyle dinle yapmaya çalışan bir anne tarafımız var yani hepsi hacı hoca tarzı böyle. Baba tarafında biraz daha böyle eee onlar kadar değil ama yani babam da beş vakit namazını kılardı rahmetli. Eee biz de çocukluğumuzda öyle büyüdük yani. Biz annemin zoruyla böyle eee sabah namazlarına bile cami bize çok yakındı. Eee yollardı annem bizi. Hatta sabah pijama ile bile gittiğimizi hatırlıyorum. Yani sabah namazına camiye. Fakat o çok fazla devam etmedi tabi üniversite

yaşamı bizde çok şey değiştirdi. Farklı bir arkadaş grubunun içinde eee şey yaptık. Eee biraz dinle fazla alakası olmayan bir arkadaş grubumuz vardı.

Baskıcı; katı dindar olarak nitelendirebileceğimiz aile tipinin yetiştirdiği katılımcılarda dikkat çekici bir durum ise bu kişilerin üniversite eğitiminden sonra dini hayatlarında ciddi kırılmalar yaşadıklarını ifade etmeleridir. Kendi ifadeleriyle fazla muhafazakar olarak tanımladıkları aileleriyle ciddi anlamda farklılaşmalar yaşamışlardır. Aslında bu durum Türkiye'nin modernleşme sürecine koşut gibi görölse de, bu toplum kategorisinde farklılaşmanın daha keskin olarak gerçekteşiği açıkça görölmektedir. Bu anlamda ailelerinden ciddi ölçüde farklılaştıkları kendi ifadelerinde şöyle yer bulmaktadır:

şimdi benim ailem annem babam rahmetli oldular gerçi ama onlar oldukça dindar insanlardır. İki de hacca gittiler geldiler zaten. Ailem birini 97'de birini de 2009 yılında kaybettim annemi de 2009 yılında kaybettim. Ailemdeki tüm bireyler benden inanç yönünde güçlü inançları var. Açıkçası benim üç tabi üç tane çocuğu olan kardeşlerim de var onların çocukları bile biz çocukluğumuzdan itibaren yani kendimi bildiğimden bu yana biz oruç tuttuk, işte teravih namazlarına gittik. Cuma namazlarına gittik yani o şekilde aile içinde dini terbiye aldım ben. Hatta benim yeğenlerim beş altı yaşlarından beri oruç tutarlar hala öyle mesela... En küçükleri bile oruç tutarlar düzenli olarak.

Hasan, Rahmi, Emre gibi katılımcılar da benzer tecrübelerini aktarmışlardır. Araştırmadan elde edilen verilerden yola çıkarak yapılabilecek başka bir değerlendirme katılımcıların genel olarak ilk dini eğitimlerini çoğunlukla camide; yaz kuran kursu olarak isimlendirilen, devletin Diyanet kanalıyla yaptığı eğitimle aldıkları gözlenmektedir. Katılımcıların bu eğitimi de aile eğitimi sorusuna cevap olarak verdikleri için aile konusu başlığı altında incelenecektir. Neredeyse tüm katılımcıların isteyerek ya da istemeyerek; kısa ya da uzun süreli olarak bu eğitimle karşılaştıkları görölmektedir. Bu eğitimlerin Türkiye'deki tüm dini algıları etkilediği de çok uzak bir yorum olarak kabul edilmese gerekir. Bu konuda çok geniş bir örnekleme yapılabilir.

Cami o zaman dönemde bizim çocukluğumuzda 80 ihtilali dönemiydi. Babam Adapazarı'nda doğmuş büyümüş o günkü ailenin temel imkanları cami kapsamında, işte anne ve babanın ilgilendiği kadarıyla ve cami hocamızın verdiği kadarıyla, üç aylık tatil döneminde genel temel bilgileri üzerine fazla bi şey konulmadı. O dönemde tam Kur'an-ı Kerime elif be biterken okul başlar. Tekrar biz başa döneriz. İbadet sadece namaz, sure, temel klasik şeyler... (Varol)

Gülcan da camide din eğitimi aldığını ama devamlılığı olmadığı için bunun verimli olmadığını söylemektedir:

İlk eğitimim camiye gittik biz, küçük yaşta belki beş yaşında okumaya geçmeden işte kuzenlerim falan gidiyor diye, biz mahallemizin camisi var oraya giderdik ben bi 12 yaşına kadar mahallede camiye gittim her yaz gidiyorduk, çok eğlenceli geliyordu bana. Yani aslında çok şey öğrenemedim, hani bazı arkadaşlarım sureleri falan evde hallettikleri için onlar Kur'an'a geçebiliyorlardı, ben tam Kur'an'a geçiyordum işte şeylere harflere geçiyordum elif be te se bizim işte cami orda bitiyordu, eee seneye ben yine tekrar baştan hani bi Kur'an eğitimim olmadı o yüzden aslında üzülüyorum keşke olsaydı çünkü şu an vakit ayırlamıyor gerçekten hani önemli bir süre.

Cami eğitiminin eksiklikleri birçok katılımcı tarafından dile getirilmektedir. En önemli eleştirilerden biri ise eğitime eşlik eden şiddet olgusudur. Cami eğitiminde şiddet gördüğünü ve korktuğunu söyleyenler oldukça fazla sayıdadır. Buna en iyi örneklerden biri de Serpil'in sözleridir:

Evet ama camii hocalarının verdiği eğitim beni çok korkutuyordu... Ayy gitmem mi. Altı sene gittim. Sürekli orda bir korku düzeni vardı. Yaparsan senden iyi kimse yok, yapamazsan çok kötüsün kafana bi tane sopayı yersin, ya yapacan, ya o gün gitmeyecen, direkt şiddet. Mesela bizim Bilal hocamız vardı o ikinci katta cami iki katlıydı ikinci katta biz otururduk mesela okumayan bir çocuk oldu mu aşağıya o çocuğu kulaklarından tutar sallardı. Ayyy nasıl hem de...

İlkay da korku ve şiddet unsurlarına dikkat çekmektedir:

Camiye gitmekten korkardım çünkü hocaların şeyi vardı eee çocuksun ama bir eğlence gibi gördüğüm tarafları da vardı. Ama çok dayak yediğimi de hatırlıyorum. Yani dövdüğünü hatırlıyorum. Okuyamadığımda, ezberleyemediğimde, canımın yandığını hatırladığım zamanlarım var. O bana bir şey kattı mı çok bir şey kattığımı düşünmüyorum.

İlyas, Cemre, Betül, Rahmi, Gamze de cami eğitiminde şiddet ve korku unsurlarıyla karşılaştıklarını söylemektedirler. Cami eğitimine eleştiri getiren bir diğer kişi Berrin ise, şiddete ek olarak ahlaki zaafı olan kişilerin din eğitimi vermesinin yanlışlığına da dikkat çekmektedir:

Zaten dediğim gibi şimdi düşünüyorum da imam şeyin de değildi, yani köyden seçilmiş namaz kılan cemaatten biri idi. Elinde sopa olurdu ya da şey olurdu. Bunun dışında da bi tanesinin ahlaki yönü zaten şey değildi. Yani köyde öyle tanınan bir imamdı. Sonradan düşünüyorum da öyle tanınan bir kişiyi köyde din eğitimi vermek için ne kadar doğrudur. Köyde öyle bir intibası vardı ve bize din eğitimi veriyordu.

Şiddet ve taciz konusunda en trajik deneyimi aktaran kişi ise Hasan'dır. Hem şiddet, hem de cinsel tacize tanık olduğunu şu sözleriyle ortaya koymaktadır:

Mesela ben küçüklüğümde 7 yaşında şu olaya şahit oldum; e benim büyük abim Kur'an kursuna verilmişti, bayağı da başarılı güzel gidiyordu, Babam demiryollarında çalışıyordu. Demiryollarından gelip bir gün imama soruyor benim oğlum ne durumda, sorduğunda, imam diyor ki: Bir aydır senin oğlum ne beni görmüştür ne de ben senin oğlunu görmüşümdür. Babam da Kur'an-ı bilen biriydi köy evi kerpiçten yapılmıştı, evin yakınında da bir kerpiç çukuru vardı. Ondan toprak çıkarmıştı onun abimi çağırmıştı ona Kur'an-ı gösterdi şurayı oku dedi; Tabi bu yanlış okudu okuyamadı başka yeri okudu tabi babam biliyordu yine başka yeri okudu yine yanlış olunca, yaş söğüt dallarıyla dövüldüğünü ve diri diri oraya atıldığına ben şahit oldum. Babam ben seni Kur'an-a gönderdim sen nasıl olur Kur'an-ı terk edersin gibisinden şimdi böyle olumsuz mu diyeyim artık böyle ortamda tabi komşular geldi abimi ordan aldılar. tabi abim Cuma günüydü bizi bıraktı Muş ovasındayız; böyle her taraf düz bi köye doğru yürüdü tabi babam gidince iki üç gün sora annemde korkudan onu getirmeye gittik. Sonraki çocukluk yıllarım Siirt'te geçer. Siirt'e Kur'an kursuna yazıldık. Kur'an Kursunda bir aile vardı. Onlara halifegil derler. Bunların evleri vardı. Bir evi Kur'an kursu için tahsis etmişlerdi. Onların da bir oğlu vardı bize ders verirdi ama bu ders verme büyükler öğrenenler onlar bir küçüğüne bir küçüğüne kendisi en büyüklerine verirlerdi. Şimdi bu en büyüklerine verince kızlara veriyordu dersi. Ve biz çocuk aklımızla defalarca bunu fark ediyorduk. Kızlara ders verirken ellerini kızların omuzlarına koyup resmen tacizde bulunuyordu. Biz şahit olduğumuz ve gördüğümüz içinde su ile cezalandırılıyorduk. Siz su getirin yani abdest almak için sürahilerle su alma yerleri vardı. Biz buna şahit olduğumuzu gördüğü için bizi dövüyordu hani gelmememiz için bizi dövüyordu. Zaten bizde razıydık buna, gitmemeye başladık. Yani bunu görmeye başladık.

Cami ya da Kuran kursuna gidip de olumlu anlamda deneyimlerini paylaşan Halil ise şunları söylemektedir:

Çocukken çok başarılı ve çok yoğun bir din eğitimi aldım ve çok da başarılı oldum. Ve bulunduğum ortamda ıı çok sevilen ve ıı çok da çabuk öğrenen, çabuk kavranan bir şeyim olmuştu. Camiye gitmiştim. İşte hatim etmiştim. Ve çok etkilenmişti şeyden. Aşırı derecede etkilenmişti. Daha sonra ortaokula gidince... Camide Kur'an öğretiyorlardı. Yani şey, gelenek geleneksel bir şey ama tabi oradaki insanlar ıı o yörenin insanları olduğu için, o bölgenin insanları olduğu için şey yani sonuçta şey bir her şeyden önce güvenin olduğu bir yani güveniyordunuz anlatılan şeylere. O yönüyle güzel bir, mutlu bir şeyim olmuştu.

Meryem de Halil'e benzer deneyimlerini şöyle paylaşmaktadır:

Din eğitimi aileden onun dışında gördüğüm hı onun dışında herkes gibi ben de Kur'an kursuna gittim örneğim ordaki hocamı hâlâ unutmam çok iyiydi. Şu anda öyle insanlar olduğunu düşünmüyorum, çok sevecen, çok sevgi

doluydu asla kızmadan, şey yapmadan güzelce, güler yüzle ben hatta alfabeyi bile sökmüşüm nerdeyse o dönemlerde ııı Arap alfabesini. Öyle bir şeyim vardı sureleri o zaman ezberledim ben. (Meryem)

Bilal, Aylın, Burak, Hakan, Süleyman gibi bazı katılımcılar ise ailelerinin bu kurumlara karşı olumsuz tavırlara sahip oldukları için cami ya da Kur'an Kursu gibi bir eğitim ortamına hiç girmediklerini söylemektedirler.

2. 2. 2. Okul

Bu bölümde katılımcıların dine ilişkin tavır, düşünce ve algılarını oluştururken Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullardan aldıkları eğitimin nasıl bir etkisi olduğu incelenecektir. Mülakatlardan elde edilen verilerden ulaşılabilecek yargıları sıraya koyarsak ilk başta ve en yaygın düşüncenin bu eğitim sürecinin bu kişiler üzerindeki etkisinin yok denecek kadar az olduğudur. Birçoğu bu dersi içeriğini ve öğretmenlerini hiç hatırlamadıklarını ifade etmektedirler. Gülcan'ın sözleri bunun en güzel örneğini teşkil etmektedir:

Yani çok fazla bir şey hatırlamıyorum çok iyi değildi sanki. Hiç hani din kültürü öğretmenim bile su an görsem dahi hatırlayamam o derece yani hiçbir etkisi olmadı. Ben İstiklalden[Bartın'da bir ortaokul] mezunum su an hala orda Suat mıydı acaba ya olabilir tam da hatırlamıyorum ismini bilmiyorum yani.

Gülcan formaliteden konulmuş bir ders olarak görülen ve lisenin sonuna kadar da devam eden Din kültürü ve Ahlak bilgisi dersinden şöyle bahsetmektedir:

Ya normal kitabımızdan hep okuyarak gecen bir dersti benim gözümde din kültürü okuyorduk işte parça parça bugün sen oku yarın o okusun okurduk sonra sınavda da onla ilgili bir şeyler çıkardı en sondada en arkaya bir suremiz belirlenirdi o sınavda o yazılırdı o da genelde kopya çekerdik ben Ayete'l Kürsi'yi hiç ezberleyebilen bir insan değilim, sıranın üzerine kopyayla geçtim. Ee lisede sanırım din kültürü var mıydı ben güzel sanatlarda okudum sanırım yoktu . Ya da din kültürü öğretmenimiz yoktu tarih öğretmeni mi giriyordu hiç güzel sanatlar lisesinde hiç din kültürünü hatırlamıyorum.

Bu düşünceyi destekleyen bir başka kişi ise Cemredir:

Öğretmenimiz ortaokulda tabi herhalde ortaokuldaydı bayan öğretmenimiz vardı çok da beğendiğimiz sevdiğimiz bir öğretmendi. Yani o çok fazla bi şey hatırlamıyorum ama olumsuz bi imajı yok gözümde olumlu hatırlıyorum ama şu dersleri yaptık şunları gördük diyebileceğim de çok şey olmadı hatırlayamıyorum çok fazla.

Okul eğitiminin ezbere dayandığını ve faydalı olmadığını düşünen Serpil de tecrübelerini şöyle aktarmaktadır:

Milli Eğitimin vermiş olduğu müfredat doğrultusunda tüm dinlerin özelliklerini anlamadığımı, okuyoduk, ezberliyoduk, yazılı oluyorduk. Ortaokulumuzda da din bilgisi öğretmenimiz vardı o da kafasına göre din eğitimi insanıydı zammi süre, namazı öğretiyö zammi süre, zammi süre, zammi süre Allah'ım nedir ki bu zammi süre soruyor kızım sen nasıl bir eğitim aldın zammi süre nedir diyordu bilmiyor musun? Zammi sureyi ben bilmeden ortaokulu geçtim. Evdekilere de sormadım. Zammi surelerden biri ama ne olduğunu bilmiyorum zammi gelmiş üstüne bi şey mi ilave edilmiş, zammlı mı tam olarak nedir bi türlü anlamıyorsun yani bana tam anlamıyla böyle güzel ortaokulda lisede din öğreten kimse olmadı.

Rahmi, Zeynep, Aslı, Barış, Şevval, Canan da okul eğitiminden dikkate değer bir şey hatırlamayanlar arasındadırlar. Öte yandan okuldaki din eğitimine dair olumsuz anılarından bahseden katılımcılar da azımsanmayacak ölçüdedir. Berrin bu olumsuz duruma örnek olabilecek tecrübesini şöyle açıklamaktadır:

Ya o daha çok okul yıllarında oldu din dersine giren hocamız da oldu hatta hatırlıyorum da bir gün dersten eve gelince oturup ağlamışım.

Bu olumsuz tecrübelerden biri de katılımcıların okul yaşantılarında sıkça rastladığımız şiddet olgusudur. Şevval ortaokulda öğretmeninden gördüğü şiddeti şöyle anlatmaktadır:

Ortaokulda iken din hocam çok berbat bir adamdı. normalde hocalar böyle vururdu ama bizim kafamıza cetvelle vururdu ben tabi çok haşere bi çocuktum ve o sinirlendikçe daha beter olurdu ama bu zaman kadar hep din dersinden en iyi puanla ile geçtim ve ortaokulda da.

Aylin de ortaokul eğitimi sırasında gördüğü şiddeti şu cümlelerle paylaşmaktadır:

İlkokulda yani dualar üzerine duaları öğrenme aşaması ama benim takıntım ortaokulda, ders olarak soğumam bir noktada ortaokulda olmuştu. O günkü öğretmenim sağ olsun, erkek bir öğretmenimizdi, çok fazla tutucuydu etek boylarımıza kadar karışırdı, oturmamıza karışırdı yani her ders bacaklarımıza sopa yerdik...Din Kültürü dersinden ısrarla nefret etmemi sağlayan kişi kendisi oldu.

Katılımcıların okuldaki din eğitimiyle ilgili vurgu yaptıkları bir diğer korku ve stres unsuru öğretmen masasının üzerinde namaz kılma uygulamasıdır. Din kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi denince ilk akla gelen sahne olması araştırmacı tarafından da sıkça rastlanan bir durum olarak gözlenmektedir. Bu durumu da bize Aylin aktarmaktadır:

Yani bana ilginç gelen çocukluk aklımla bile şu öğretmen masasının üzerinde namaz kıldırılmaya çalışılıyordu. Yani o bana çok garip geliyordu. Sonuçta dualar kısmında hala benim çok fazla dilim dönmez hani içinden okursun ya çok fazla onu yüksek sesle okuduğunda dilimiz dönmezdi. vururdu bize yani o aklımda kaldı. Tamamen bir noktada ılımlı bir anlayış söz konusu değildi.

Mesut da aynı durumu işaret etmektedir:

Çok fazla bi şey anımsamıyorum aslında ama sıranın üzerinde namaz falan kıldırıyorlardı bize, onu anımsıyorum. İşte sureleri ezberletiyorlardı. Onları ezberliyorduk, onları hatırlıyorum yani daha çok Din Kültürü dersleri ile bir şeyleri hatırlıyorum ama din eğitimi anlamında kafamda bi şey yok. Yani komik komik bulurdum. Yani bi de aslında kendi kafamda da bazı şeyler sorguluyorum işte son yıllarda sıkça söylenen hani bunların anlamını bilmek okumaktan daha önemlidir diye ben bunları o zamanda düşünüyordum evet okuyorduk ezberliyorduk ama o surede ne diyo biz bunu bilmiyorduk. Evet ezberliyorduk söylüyorduk anlamını hep bilmeyi daha doğru olacağını düşündüm kendimce ama çevremizde de bu şekilde konuşan söyleyen insanlar olmadığı için işte sureyi bil, sen onu ezberle, namaz kılarken oku Allah kabul eder düşüncesiyle yani o şekilde söyleniyordu bize, daha çok kurallar işte benim hoşlanmadığım şeyler de hani belki onlar doğru söylüyorlardı ama hep kalıptan çıkmış gibi kalıbın konuşmaları gibi geliyordu bana işte sureler, ayetler işte şöyle yapılacak böyle yapılacak ama hani ne bileyim böyle kendi kimliğini, kendi kişiliğini katarak, evet doğru budur, doğrular bunlardır şeklinde bi öyle iz bırakan bi din eğitimi veren bir din öğretmeni olmadı. Belki öyle öğretmenler vardır şimdi o yaşta 15-16 yaşlarında insanlarız. O günlerde ben fark etmemiş olabilirim ama bugünlere baktığımızda öyle ben de acaba bi şimşek çaktıracak hakkaten güzeldi etkileyici idi diyebileceğim bir din eğitimi almadım.

Mesut'un açıklamaya çalıştığı eğitimin sadece kurallar, yasaklar ve bilgi aktarımı üzerinden yapılması mülakata katılanlar arasında sık sık dile getirilen bir eleştiri olarak tespit edilmektedir. Burada eğitimin ahlaki boyutunun ihmal edilmesi de bu eleştirilere eklenebilir.

Hiç şey olarak olmadı ahlak eğitimi ile ilgili; çok fazla bir şeylerden bahsetmezdi direk motomot böyle sureleri okuyun geçelim. Ortaokuldaki hoca halen daha orda, hani benim gözümde çok değeri olan bir hoca değil, çünkü kahvede kumar oynayan, o hani bildiğimiz için hani ben Gölbucaklıyım[Bartın'da bir mahalle] 20 yıldır ailemiz de orda hepimiz ordayız herkes birbirini tanıyor işte değişik bir hoca, o yüzden hani bizim gözümüzde böyle hani çok imanlı bir insan şey uyandırmıyor o hoca da... (Gülcan)

Gülcan derste ahlaki boyut olmamasının yanında öğretmenin de ahlaki zaaflarına vurgu yapmaktadır. Benzer şekilde birçok katılımcının da dile getirdiği gibi din eğitimcileri şiddet ve baskı unsurları içeren bir eğitimle anılmaktadırlar. Bazen bu cinsel tacize varan yaşantıları da sıkça dile getirmişlerdir. Aldıkları din eğitimini çoğunlukla etkisiz, yararsız, formalite icabı, travmatik, tepki geliştirmelerine yol açan bir süreç olarak tanımladıkları şeklinde özetleyebiliriz.

2.2.3.Sosyal Çevre

Din algısını belirleyen unsurlardan bir başkası ise aile ve okul eğitimi dışında kalan kişinin sosyal hayatıdır. Çalışmamızda özellikle üniversite hayatı ve getirdiği yeni sosyal ortamlar, iş ortamları, evlilikle katılmış olunan yeni bir aile, tanışılan yeni kişiler vb. sosyal çevre olarak tanımlanmıştır. Bu çerçevede sosyal çevrenin insanların dini algılamalarını, dini yaşantılarını, dinle ilişkilerini önemli ölçüde etkilediği gözlemlenmiştir. Araştırma verileri ışığında sosyal çevrenin katılımcıların dine bakışını ne ölçüde ve nasıl belirlediğini ortaya koymaya çalışacağız. Araştırmaya katılanların büyük bir kısmı dini yaşantılarını belirleyen en önemli unsurun üniversite yaşamları ve bu dönemde etkileşim içinde oldukları sosyal çevreler olduğunu söylemişlerdir. Bu etkileşim bazen dinden uzaklaşma ve sorgulama yapmaya sebep olan etkileşimler olurken bazen de dini hassasiyeti yüksek dini kesimler ile - cemaat ve tarikat etkileşimleri- dine yaklaşma ve dindarlaşma olarak gerçekleştiği söylenebilir. Öncelikle daha seküler etkileşimleri içeren deneyimleri ele alacağız. Böyle bir etkileşimi deneyimleyen Mehmet'in sözleri şöyledir:

Ama üniversitede...Ankara'da okudum ben. Gazi Eğitim'de okudum ama yani arkadaş ortamımız şeydi. Biraz böyle doğudan gelen arkadaşlar çok vardı bizim mesela. Benim ev arkadaşlarım falan da Antepli, Antakyalı falandı. Böyle eee bizim o yetiştiğimiz mutasıp aileden farklı bir ortamdı o. Yani tabi o yaşlarda eee arkadaş ortamımız genç eee şeyiniz zihninizdeki fikirler, dine bakışınız tam olarak o yaşlarda olgunlaşıyor, şekilleniyor. Yani tabi belki onların etkisiyle ama biz biraz böyle eee o ailenin vermiş olduğu eee vermeye çalıştığı din. O dinsel şeylerden biraz uzaklaştık yani açıkçası.

Selim de Mehmet gibi üniversite döneminde dinden uzaklaştığını ifade etmektedir:

Üniversite yaşantım. Orda biraz daha dini yaşamdan dini hayattan tamamen kopuktuk. İdeal vardı yani o dönemde 80li dönemlerde okuduğum için o dönemlerde siyasetin en yoğun olduğu dönemler. Sorgulayan, araştıran ya da bir beklenti olmayan bir dönemdi yani benim için çilgınlık dönemiymiş yani birazcık öyleydi.

Hakan da üniversite hayatının dinle ilişkisine etkisini şöyle anlatmıştır:

Sonra üniversiteye gittim üniversitede yine benzer hani şöyle sosyalist ateist derken çok da politik değil bunlar hani böyle çok eylemlere felan gitmiyolar hani bi çok da örgütlü değil bunlar, bi örgüt ya da parti peşinde de değiller hani bağımsızlar ara sıra bir şeylere katılırlar, ama çok katı değiller yani özgürlükçü olmaları benim için önemliydi ama Türkiye de ateist olmalarını sıra dışı karşıladım yani bana göre marjinal bi şey öyle olmaları ve bunu söylemeleri çok şey geldi takdir ettim yani dini konuları çok konuşmadık da içlerinden geldiği gibi yaşiyolardı belli bi kurala göre yaşamak istemiyolardı, yani bu da bana çok mantıksız gelmedi yani... Ya ben inancımı hiç

kaybetmedim hiç ateist olmadım mesela ama o günden sonra da dinle ilişkim hiç olmadı.

Berrin de aynı durumu ifade ederken sonradan korkarak bu inançsızlıktan vazgeçtiğini eklemektedir:

Biraz üniversite yıllarında biraz dinden uzaklaşma oldu. Belki de girdiğim şeylerin vermiş olduğu ilk kanıksamalardan sonra inançsız kalmaktan da korktum yani birden bir geri dönüş oldu ordan (gülüyor) yani uçurumun kenarına giderseniz şey olur ya sonradan inanç olmadan bi şey yapamayacağımı düşündüm, inancın gerekli olduğunu mesela bizi ayakta tutan en zor zamanımızda dua ediyoruz yani bence maneviyat açısından gerekli... Ya içinde bulunduğum arkadaş ortamım büyük çoğunluğu ateistti zaten... Sorguladım...

Rahmi, İlyas, Hasan, Meryem, Aslı gibi birçok katılımcı da üniversitedeki sosyal ortamın getirdiği yeni sosyal ilişkilerle dinden uzaklaştıklarını söylemişlerdir. Üniversite yıllarında dinden uzaklaştığını söyleyenlerin yanında daha dindar sosyal çevrelerle etkileştiğini ve bundan etkilendiğini ifade edenler vardır.

İşte orada[Üniversitede] biraz daha bilinçlendiğimi düşünüyorum. O da büyümenin verdiği bir şeydi bilmiyorum, yirmi, yirmi ikilerde falan işte daha belirgin oldu bunlar. Hani orda Mevlana'dan çok etkilendim biraz daha böyle çevremdeki insanlara baktığımda bu konuda biraz daha bilgileri var. Onlarla ilgili işte zaman zaman tartışmalar olurdu. Böyle sohbetlerimiz olurdu hatta eee namaz kılardım ama ilk düzenli namaz kılışım bir yıl hiç kaçırmadan diyebilirim, nerdeyse çok güzel, çok dolu dolu geçen bir ibadet zamanı oldu sonra bıraktım nasıl olduysa bıraktım. (Zeynep)

Benzer şekilde Seren ve Senem de üniversite hayatının kendilerini dine, ibadetlere yakınlaştırdığını ama daha sonra bu etkinin ortadan kalktığını söyleyenlerdendir. Soner gibi bazı katılımcılar ise üniversitelerde dini grupların ve cemaatlerin kendilerini etkilemeye çalıştıklarını ama karşılık bulmadığını ortaya koymaktadırlar. Bu durumu Burak şu sözleriyle ifade etmiştir:

İletişimim bir grupla iyiydi. Yani özellikle çok camiye götürmeye çalıştılar ama her seferinde kaçtım ellerinden. Hani bire bir din kaynaklı bir sorun yaşamadım hiçbir arkadaşım. Ama çok uğraştılar yani beni camiye götürebilmek için. İşte bir gün oruç tutturabilmek için falan. Çok uğraştılar ama, yok başarılı olamadılar.

Araştırmamıza katılanların dini algılayışlarını etkileyen bir diğer önemli unsur ise okudukları kitaplardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi sosyo-ekonomik ve eğitim düzeyi açısından orta

sınıfı oluşturan bu sosyal kategoride yer alan kişilerin çoğunlukla düzenli bir kitap okuma alışkanlığı olduğu tespiti yanlış olmasa gerektir. Bu sebepten karşılaştıkları sosyal ortamların belirlediği kitapları okumak da dini algılayışlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle kendi tabirleriyle ‘devrimci-sosyalist’ gruplarla karşılaşmak ve bu literatüre ait kitaplardan beslenmek dine bakışlarını önemli ölçüde değiştirmiştir.

Ya ben şimdi ilk önce Allah kavramı ya da Tanrı kavramı işte bizim üstümüzde duran bizi kontrol eden işte bizim iyi olmamızı isteyen biriydi çocuklukta ama o nasıl biriydi dediğim gibi bizim büyüklerimiz nasılsa onların da kontrol eden hepimizi birden kontrol eden bir mekanizma var diye düşünüyordum ben. Tabi daha sonra bunlar dünyayı algılamayla ama yaptığım şu tercihler önemli yaptığım okumalar ortaokuldan sonra ilkokuldan sonra hatta başladığım bu kitap okumalar Muzaffer Üzgü, Aziz Nesin, Fakir Baykurt daha sonra tabi Sabahattin Aliler ve özellikle Turan Dursun ile tanışmak çok daha farklı deneyimlere yol açtı. İşte Turan Dursun’un “Din Bu” adlı kitabını okuduğumda ben daha lisedeydim sanırım “Din Bu” serisinin büyük bir kısmını okudum o sıralarda ama bunu da şöyle tepki duyarak okumadım orda, o sıralarda da etrafımda da bu kitapları okuyan insanlar olduğu için belki de ben de okudum ve o zaman sorgulamalar başladı. Tipik felsefi sorular ile başladım ya burda işte kendi ile çelişen bazı durumlar gördüm... Din içinde olsun, etrafımdaki dini yaşayan insanlar ile ilgili olsun, dine bakıyorsun şimdi burda söylenen bu adam iletecekse bunu burda bir yanlışlık var demeye başladım. İşte burda söyleneni bunlar kullanıyorsa hayır burda birde yanlışlık var. Ya toplum eğer dinle buraya gidecekse hayır gitmemeli demeye başladık sonraları... İşte dediğim gibi ilkokul sonu kitaplarla tanışmak onları okumak yani kitap aslında bir şekilde dünya ile tanışmanı sağlıyor. Hani şimdiki çocuklar için internet neyse nasıl bir bağlantı kuruyorlarsa dış dünya ile o zamanlarda da internet olmadığı için ve ben ilkokulun sonunda yatılı okumaya başladım. Bilirsiniz yurtlarda o dönemde liseyi okuyan çocuklar da vardı sonuçta kitap okuyan bir kitle oluyor... (Emre)

Katılımcıların dini yaşayış ve algılayışlarını belirleyen bir diğer önemli unsur ise üniversite eğitiminden sonra katıldıkları iş hayatlarıdır. Değişik şehirlerde ve kurumlarda karşılaştıkları insanlarla kurdukları sosyal ilişkilerin dini hayata etkisi araştırmamıza yansıyan sonuçlar arasındadır. Bir diğer önemli etki ise katılımcıların eş tercihleridir. Evlendikten sonra eşinin dine bakışından ve dini algılayışından etkilendiğini söyleyen katılımcılar da mevcuttur. Öte yandan ailesinden aldığı eğitimle dini yaşayışını ve algılayışını belirleyen sonraki sosyal etkileşimlerin ve yaşayışların dine bakışında hiçbir değişikliğe neden olmadığını söyleyenler de vardır.

Yine dini yaşantısını ve algılayışını anlamaya çalıştığımız katılımcıların hayatlarında yaşadıkları önemli bir kırılma noktası olarak ifade ettikleri yakınlarının kaybı da eklenmesi

gereken bir detaydır. Mesela sevdiklerinin kaybı ile dine bakışlarının ve dini yaşantılarının değiştiğini söyleyen Merve “Benim dini anlamda en çok hani öğrenimim olduğu dönem babamın vefatından sonra aslında biliyor musunuz?” sözleriyle ortaya koymaktadır. İlkay ve Zeynep de yakınlarının kaybının dine yaklaştıkları dönemler olduğunu söyleyerek aynı vurguyu yapmışlardır.

Sonuç olarak katılımcıların aileleri, aldıkları eğitimler, üniversite yaşamları ve yeni sosyal çevreler, evlilikleri, çalıştıkları ortamlar, etki bırakan yaşantılar, dini özgeçmişleri hem dine yaklaştırarak hem de tepkisel olarak uzaklaştırarak dine bakışlarını belirlemiş ve şekillendirmiştir.

2.2.İNANÇ UNSURLARI

2.2.1.Tanrı İnancı

Sosyal demokratların dine bakışlarını konu edinen bu çalışmada dinin inanç boyutunun en önemli ayağını oluşturan tanrı inancının anlaşılması, katılımcıların tanrı tasavvurları, tanrıyla ilişkilerinin değerlendirmeye tabi tutulması vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Katılımcıların tanrı inancı ve tanrıya bakışına geçmeden önce bu kavramın teolojik açıdan ve bir kavram olarak tanımlanması konuyu daha anlaşılır kılacaktır. Zira dini yaşantı ve diğer inanç unsurları bu minvalde gelişecek ve anlamlandırılacaktır.

Akarsu Tanrıyı doğaüstü ve olağanüstü nitelikleri, güçleri olan yetkin bir öz olarak en yüksek varlık⁹¹ olarak tanımlamaktadır. Biz burada katılımcılardaki tanrı inancını teistik, deistik, ateistik ve agnostik/ bilinemez olarak dört başlık halinde değerlendireceğiz. Bununla birlikte özelde katılımcıları genelde tüm insanları bu inançlardan tam olarak birinde kategorize etmek oldukça zordur. Nitekim katılımcılarda da teist inançla birlikte deist inancı işaret eden yaklaşımlar; ateist inançla deist inanca işaret eden yaklaşımlara sık sık rastlanmıştır. Bizim sınıflandırmalarımız ise en çok yoğunlaşılan durum üzerinden yapılmıştır.

2.2.1.1.Teistik Tanrı İnancı

Teizm Yunanca theos kelimesinden türetilen; yaratıcı tek bir tanrı olduğunu ve bu Tanrının evrenle vahiy, peygamberler, melekler gibi yollarla sürekli bir ilişki içinde kabul eden bir inançtır. İlahi dinlere bakıldığında doğaları gereği teistik bir tanrı inancına sahip

⁹¹Bedia Akarsu ‘Felsefe Terimleri Sözlüğü’ İnkılap Kitabevi ,1987, s.168

oldukları görülür. İslam'daki tanrı inancı da genel hatları itibariyle bu çerçevede ele alınabilir. Çalışmamıza katılan katılımcıların büyük çoğunluğu da teistik bir Tanrı inancına sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Mesela Betül evrendeki her şeyde Tanrı'nın izlerini gördüğünü şu şekilde ortaya koymaktadır:

Allah zaten baktığımız her yerde Allah olduğunu, mucize ile bu dünyanın ve evrenin oluşumunda zaten O'nu görüyoruz zaten her tarafta hani bir canlının büyümesi bile hani Allah etkisi olduğunu görüyoruz etrafımıza baktığımızda.

Seçil ise Tanrı'nın yaratıcılığına ek olarak yöneten ve kendisine borçlu olunan bir Tanrı'yı şöyle vasıflandırmaktadır:

Çocukken çok fazla bilinçli değildim ama büyüyünce işte beni yaratan, bana güç kuvvet veren, beni yöneten ona karşı borçlu olduğum yerine getirmem gereken şeyler bir varlık olarak düşünüyorum yani...

Canan da Allah'ın yaratıcı vasfına vurgu yaparak şöyle demektedir:

Ben Allah'ı şöyle yani eee hep göklerde olarak düşünüyorum. Ama diri olduğunu hani bizi gördüğünü, ya muhakkak bir yaradan var mesela şöyle Yaradan var küçük bir ceninden bir insan oluyor, güneş sistemler, yaprağın kıpırdanışı, bir Yaradan'ın olduğunu bir Allah'ın varlığının olduğunu yani Kur'an Kerimde peygamberimiz aracılığıyla geldiğine inanıyorum ben...

Vural ise Yaradan ve mükemmel olan bir Tanrı algısına ilaveten müdahale eden, uyarıcı bir Tanrı tasavvuruna işaret etmektedir. Bu iddiasına Kur'an'daki peygamber kıssaları ve duayı delil olarak göstermektedir:

Ya mükemmel bir yaratan var. Kafamda şekil olarak canlandıramıyorum, mükemmel bir varlık ve eee bizim görmediğimiz, algılayamadığımız tarzda ciddi bir melekler tabir edilen ya da diğer tabir edilen bir ordu var diye düşünüyorum. Bu sistem bu şekilde Ya yaşadıklarına müdahale edildiğini hissediyorum. Mutlaka ediliyordur birebir olmasa bile uyarıcı mekanizması ile edildiğini kendi kişisel yaşamımda birebir görmemiş olsam bile veya geçmiş de yaşananları biraz sorgulayıp, ölçüp biçtiğinizde Kur'an'ı Kerim'de yer alan yine peygamber olaylarından bakıldığında birçok kavmin yaşadığı çok şeyler var. İşte belli sürelerde geçen işte Fil Suresi'nde geçen kuşların gagalarında taşıdığı taşın bir kavmi yok ettirilmesi ki Kur'an'da da yer alıyor. Kişisel olarak bilmesem bile kullarını yaratıp bıraktığına inanmıyorum. Gerektiğini uyarıldığını zaman zaman yaşanan dualar sebep olabilir belki insanların veya toplumların zayıflığı çöküş noktalarına gittiğinde kendi kişisel hayatımda görmemekle beraber uyarıcı mekanizmaya bırakıldığı yani yaratıcıya bırakıldığına inanıyorum.

Hakan ise bağışlayıcı, hatta mizah anlayışı olan; hayattaki tehlikeler konusunda uyarıcı bir Tanrı tasvir etmektedir.

[Allah] Valla bi kere cezalandırıcı görmüyorum, gayet bağışlayıcı hoşgörülü hatta espirili olduğunu düşünüyorum yani bilmiyorum mizah gibi yani başımıza gelen şeylere bazen çok mizah gibi oluyo, bazen çok absürd şeyler yaşıyoruz, bu da Allah'ın mizah anlayışı gibi geliyor bana, çok ciddi olduğunu düşünmüyorum hayatımıza müdahale ediyö, yani bazen sarsılıyoruz, toparlıyor tabii görebilirseki yani mesela sana bi trafik kazası yaşatıyo, ben orda şöyle düşünüyorum ben o sıralar çok dalgındım toparladı diyorum, yani dürtüyo yani seni bi düzene sokuyo ama görebilirsen yani.

Demet bu affediciliği, anne metaforunu kullanarak inandığı Tanrı'nın merhametine ve koşulsuz sevgisine vurgu yapmaktadır.

Bu Allah'ın sınırsız bi affediciliği olduğu kendisinden geldiğimize göre nasıl bi anne çocuklarına yaramazlık da yapsa onu ayıramıyor demi seni reddediyorum diyemiyor ne yaparsa yapsın onu koşulsuz seviyo cezalandırıyor, yerine göre daha iyi olması için cezalar veriyö, yerine göre ödülleri veriyö, ama hiç bırakmıyor o da yaradan o yüzden onun yarattığı bi şeyle dalga geçmek eleştirmek bizim önümüze iyiyi kötüyü koyuyo sınavlar var önümüzde bizi denemek için ondan geldiğini düşünüyorum o yüzden eleştirmek onun çok gücüne gidecektir.

Katılımcılar arasında yukarıda bahsedilen anne metaforu tarzında yaklaşımlar oldukça yaygındır. Senem ise annenin affediciliği yanında doğruları yapma beklentisi konusunda da anneye benzeyen bir Tanrı algısı sergilemekte ve yine affedici olmasını dilemekte bunu da çok günah işlemesine bağlamaktadır:

Affedici, çok günah işledim ya affedici olmasını diliyorum (gülüyor), sonra anne olduktan sonra da şeyi düşündüm hep ben bu kadar merhamet gösteriyorsam bu kadar parçamsa Ömür O'da kendi ruhundan bize üflemiş O'da bizi... aslında çok merhametlidir, çok sahipleniyordur ama bir taraftan da diyorum ki nasıl ben gözünün içine bakıyorsam doğruları anlattıktan sonra yanlışları yapmasın diye O'da bizim için (gülüyor) aslında hep böyle bi Allah baba derler ya hep annedeki özellikler aklıma geliyor.

Benzer bir şekilde Aylin de tasavvuf okuduktan sonra Tanrı algısının sevgi yönünde ağır bastığını; hoşgörü, cennet vurgusu, bağışlama ve affedicilik gibi kavramların hayatına girdiğini açığa vurmaktadır.

Yani ben tasavvuf okuyuncaya kadar yani çok da fazla içinde değildim. Yani tasavvuftaki o hoşgörü dediğim gibi sürekli cehennemi anlatmaktan ziyade cennetin güzelliklerini, Allah'ın bağışlayıcılığı bir de annenin sıfatının eklenmesi ile daha farklı bakmaya başladım. Kişi nasıl evladına kıyamazsa sen ne yaparsa yapsın şüursuz bir sevgi varsa ben buna inanıyorum Tanrı'nın da kullarına koşulsuz bir sevgi ile bağlı olduğunu yani bir şekilde bağışlanmak istedikten sonra sen O'nun seni bağışlayacağına inanıyorum. Yani görüntüden ziyade kalpte bir din anlayışına inanıyorum ben. Belki çok fazla anlamda şu an sorumluluklarımızı yerine getirmiyoruz ama ben kalben inanıyorum.

Serpil'in açıklaması ise Allah'ın cezalandırıcı yönünün reddederek koruyucu yönünü ön plana çıkartmakta, Allah'ın cezalandırıcı olarak tanıtılmasının ise en büyük yanlış olduğunu ortaya koymaktadır:

Allah koruyucu, bana göre öyle; ben Allah'ın cezalandırıcı olduğuna inanmıyorum. Ama bizim toplumumuzda Allah hep cezalandırıcı olarak gösteriliyor en büyük yanlış burda yapılıyor. Ailem tarafından böyle anlatılmadı. Ama arkadaşlar arasında bir araya gelindiğinde, özellikle ilkokul çağındayken bu tip şeyler çok anlatıldı, şu anda kızımın sınıfında çok konuşuluyor ve kızım çok korkuyor. Ben hep sevdim O'nu, bana hep Allah sevgisi aşılandı.

Merve de Rabbi tarafından korunduğunu şöyle ifade ediyor:

Rabbi'min beni her şekilde bir yerlerden koruduğuna hep inanırım ve gerçekten. Ben Allah inancını hiçbir zaman sorgulamadım. Çünkü hani ne kadar sosyal demokrat bir insan olsam da maneviyatım güçlü bir insanım. Hani o ibadet kısmında benim eksiklerim var.

Mülakat yapılan kişilerden İlkay da Tanrının hayatını yönlendirdiği, cezalandırıp sevdiğini beyan ederek aynı şekilde teist inanca işaret etmektedir:

En yüce varlık yani eee dünya eee kainattaki en yüce her şeyi bilen en yüce varlık. Sevgi, korku, Allah korkusu, Allah sevgisi eee korku beraberinde cezalandırmayı da getireceği için eee sevgi daha ağır basıyor diyelim. Hayatı yönlendiriyor kesinlikle her şekilde her şekilde her şeyin saati vakti zamanı geldiğinde O'nun tarafından yönetildiğini düşünüyorum. Hiçbir şey tesadüf değil.

Nasıl bir Tanrı sorusuna ilginç bir cevap da İlyas'tan gelmektedir. İnsancıl ve gazap düşünmeyen sorgulamayan bir Tanrı karşımıza çıkmaktadır:

Daha insancıl yani gazap düşünmeyen yani öldükten sonra gel seni sorgulayacağım, şunu yapmışsın bunu yapmamışsın, niye yapmadın diyebilir.

İlyas Tanrı'yı insancıl olarak nitelemesi ilginçtir. Öte yandan Gülcan Tanrı'nın özellikle insana benzemediği konusuna dikkat çekmektedir:

Allah, nasıl bir Allah'a inanıyorum. Çocukluğumuzdan beri gözümüzde canlanan tabii ki insana benzer bir yönü yok ama böyle kocaman böyle yukardan bize bakan öyleymiş gibi insanın gözünde canlanıyor ama halen daha öyle canlanıyor ama ne olduğunu bilmiyorum artık o şekilde yani büyük bir güç her şeyi yaratan, ben her zaman yanımda olduğuna inanıyorum.

Mülakat yapılan kişilerde ağırlıklı olarak seven, koruyan, merhamet eden, ceza vermeyen bir Tanrı tasavvuru görülmekle beraber Tanrının cezalandırıcı yönüne vurgu yapan katılımcılar da vardır. Mesela İlkay tanrının hayatımızı yönlendirdiği, cezalandırıp sevdiğini söylemektedir: Bu çerçevede Gülcan da İlkay'a katılır görünmektedir:

Yani çok yüce bir şey ama gözümün önünde şey yapamıyorum hani getiremiyorum eksikliğim var. Bence yani herkese göre değişebilir bi gün bi hata yaparız birisini kırarız Allah da bizi cezalandırır yani ben öyle hep düşünüyorum bi gün bi şey yapıyorum mesela o gün kötü bi şey olursa cezalandırıldığımı falan düşünüyorum. Yani hani benim ailem çok fazla Allah seni çarpar böyle yapar diye çok fazla bir şey duymadım.

Katılımcıların Tanrı algısı üzerinde yoğunlaştıkları bir başka konu hastalık, başarısızlık, yakınların kaybı, doğal afetler gibi zor yaşantılarda destek alınan daha çok hissedilen, sığınılan bazen isyan edilen sorgulanan bir varlık oluşudur. Bu konuda Songül'ün izahı şu şekildedir:

Mesela biz küçükken 68 depremi oldu. Depremde hep Allah'a çok sığındık, onu hatırlıyorum ben 8 yaşındaydım ben, pek çok bina yıkıldı çadırların içindeyiz Allah'ım Allah'ım diye Allah'a sığındık onu hiç unutamam mesela...

Vural da kardeşinin ve babasının ölümlerinde bu yoğunlaşmayı yaşadığını şöyle dile getirmektedir:

Hep aynı çizgideydim. Hani zaman zaman bir acı olay yaşama döneminde olumsuzluklar karşısında insan ın ölüm gibi 2003 yılında 33 yaşındaki kardeşim 32 yaşında benden bir yaş küçük kardeşimi kaybettim. Yurt dışında bir kaza sonucunda vefat etti. O çok an için ne bileyim çok şey yapıyorsunuz iki yıl babamı kaybettim. Ölüm tabi çaresizliğiniz aslında çaresiz belki de yaşamadınız sürece hoyratlık içerisinde olabiliyoruz, insanoğlu olarak o duygular içinde ya da eş dost akraba çevreleriniz içinde olan kazalar, ölümler vesaireler o dönemlerde bütün toplum gibi bir yoğunlaşma oluyor ama doğrusu yine hayat, koşturma, telaş sürüp gidiyor.

Selim de aynı paralel de süregelen bir isyankar tavra rağmen zor ve acı yaşam olaylarında Allah'a sığındığını ve yalvardığını ortaya koymaktadır.

Bize öğretilen sığınma Allah'tır yani en büyük sığınmamız Allah'tır. Bununla ilgili başka bir gene çocukluğumla ilgili korktuğumuzda normal bir isyankar bir tavrımız var. Her şeye isyan edersiniz. Gök gürlediği zaman Allah'a yalvarırsınız, deprem olduğu zaman Allah'a yalvarırsınız. Koru beni, kurtar beni. İşte ben hiç unutmuyorum gök gürlediği zaman başımızı elimizin arasına alıp Allah'ım ne olur kurtar beni diye yalvardığımızı biliyoruz. Demek

ki Allah'a karşı inanç o dönemde hiç bitmemiş hala da aynı şey devam etmektedir.

Bu konuda fikrini ortaya koyan başka bir katılımcı da İrem'dir. O düşüncelerini şöyle ifade ediyor:

Yani çünkü onun güç verdiğini onun bazen çıkmazlardan çıkardığını düşünüyorum. Eee ama daha çok hissetmek istiyorum aslında onu içimde hissedemediğim için aslında bu yoksunluğu yaşıyorum.

Bu şekilde zor yaşam olaylarında sığınılan ve güç alınan bir Tanrı inancı yanında bunu sorgular ve isyan eder bir tutumla karşılayanlar da görülmektedir. Mesela İlknur böyle bir durumda dini sorguladığını ama daha sonrasında dine daha çok sarılarak bu zor durumu atlattığını şöyle ifade ediyor:

Biraz isyan oldu çünkü abimi kaybetmem beni çok etkiledi. Biraz isyan gibi oldu neden neden diye çok sorguladım, kalp krizi...33 yaşındaydı. Ondan sonra yani o anlamda biraz dini sorgulamaya başlamıştım. Ondan sonra bu elimi tutabiliyorsam, gözüm bunu görebiliyorsa, kulağım duyabilirse bunu yapan bir varlık var, o yönde düşünce işte o zaman daha çok dine sarılmaya başladım. İşte onun için Kur'an okumaya başladım. Yani daha çok sarılmama vesile oldu. Hani onu tekrar görebilmek, inancıyla yaşadım, olsun... aklımdan çıkmıyor zaten, altı yıl oldu 2008'de kaybettik. İnancın verdiği güçle kuvvetle, yani tekrar görebileyim babamı, abimi o yüzden din, Allah inancı, destek verdi.

Arda ise insanın zor durumlarda isyan ettiğini ama başka bir çözüm üretemeyince tekrar Allah'a yöneldiğini kendi yaşantısından örnekle şöyle temellendiriyor:

Eee yani ergenlik çağında genellikle şey oluyor hani başınıza kötü bi şey geldiğinde neden benim başıma geldi, ondan sonra hani Allah beni sevmiyor mu eee ya da hani gerçekten acaba hani böyle şey var mı? Hani bunu hani daha metaryelist yaklaşıyoruz heralde göremiyoruz ya daha maddeci oluyoruz ya inanç noktasında kopuşlar oluyor sonra bizim başımıza üniversite sınavı diye bi şey geliyor (gülüyor) orda bi sığınma ihtiyacı hissediyoruz, sanırım orda ister istemez öğreniyorsunuz, tecrübe edersiniz olumlu sonuçlanırsa bunu tekrar etmek istersiniz. Sonrasında başınıza gelen her bi şeyden sonra istersiniz. Bi süre sonra diyosunuz ki, bu kendiliğinden olmuş olamaz. Onun tesadüfen gerçekleşmediğini anlıyorsunuz o sorgulama dönemi daha az bi duruma düşüyor. Sıkıştığımız zaman önce bi inkar etmeye gidiyoruz sonradan da çare üretemeyince döndüğümüzü biliyoruz.

Tanrı algısı ile ilgili olarak üzerinde durulan bir başka konu ise Allah'ın adaleti temasıdır. Katılımcıların birçoğu Nasıl bir Allah? sorusuna adaletli, haksızlık yapmayan emeklerin karşılığını veren, haklıyı haksızdan ayıran bir Tanrı imajı çizmişlerdir. Bu algı inanışlarını

temellendirmede de hareket noktası teşkil etmiştir. Allah'ın adaleti konusu Esmâ'nın ifadelerine şu şekilde yansımıştır.

Kesinlikle kesinlikle ama gerçekten hiç kimseye kötülük düşünmem gerçekten ne yaptıysan onun bir gün sana yapılacağına inanırım ilahi adalete inanırım.

Bu çerçevede bir inancı ortaya koyan bir başka katılımcı da Seren'dir:

Eee Allah'ın adaleti olduğuna gerçekten inanıyorum. Hep denir işte bu dünyada olmasa bile öbür dünyada mutlaka görecek. Bu arada gözlemlediklerim var şu yaşıma kadar adaletin olduğuna inanıyorum. Ve başkaları hakkında iyi niyetli insanları Allah'ın çok sevdiğine inanıyorum. O insanların işlerini rast getirmek için yaptıklarına inanıyorum.

Cemre da Tanrıyı adalet kavramıyla özdeşleştirmektedir:

Nasıl bir kavram evet zor şimdi (gülüyor) düşünüyorum yani mutlak bir varlık mutlak olarak görüyorum. Şimdi edebiyattan da tasavvuftan da bahsettiğimiz için hani tek gerçek tek mutlak varlık olarak var olduğuna inanıyorum yani adalet olarak, adalet kavramını çağrıştırıyor beni.

Ekrem ise Tanrı'nın adaletini; herkesi eşit seven olarak vasıflandırarak açıklamaktadır. Katılımcıların Tanrı tasavvuru irdelenirken zaman zaman Tanrı'nın varlığı, yokluğu konusunda sorgulamalar yaptıkları, bu sorgulamaların özellikle ergenlik dönemi ve üniversite eğitimi dönemlerinde inançsızlık noktasına ulaştığını söylemişlerdir. Bununla beraber bazı katılımcılar hiç böyle bir sorgulama yapmadıklarını çocukluktan getirdikleri geleneksel inançlarını devam ettirdiklerini dile getirmektedirler. Bu meyanda öncelikle Teist inancı benimsemiş katılımcılardan Varol bunu şöyle temellendirmektedir:

Teslimiyetçi, belki öğretilen kabullenmenin verdiği bi şey ama öyle bir sorgulama hiç yaşamadım yani, kabullenmişlik vardı öyle bir şey düşünmedim eee genel yapım itibari ile bu kainatın tesadüfen oluşma ihtimalini görmüyorum. Bir yaratıcı mantığı olma zorunda diye düşünüyorum bugün itibariyle de bi ilahi düzen var. Hee bu dinler nasıl bakar detayına inince peygamberler, dinler ilahi bir düzen var burda yoksa hiçbir şey bu kadar mükemmel bir şekilde planlanamaz orda kesin hiçbir şekilde isyan gibi bi şey düşünmedim kişisel olarak.

Yıldız da bu paralelde şu açıklamayı yapmaktadır:

Allaha inancımız sonsuz. Allah'a şükür çocuklarımızda Allah sevgisini Allah korkusuyla yetiştirdik ailemiz halen torunuma bile yavrum günahtır şöyledir, diye söylerim.

Arda üniversite döneminde ateist arkadaşları olduğunu onlarla zaman zaman tartışmalara girdiklerini ama bundan hiç etkilenmediğini ve her zaman inandığını söylemektedir. Nisa ise

Erdem gibi çevresinde ateist insanların olduğunu ama kendisinin bundan etkilenmediğini söylerken buna sebep olarak Kuranı okumamasını göstermekte ve çevresinde Kuran'ın tamamını okuyanların kafasının karıştığını söylemektedir. Aslında bu mülakatlarda sık karşılaştığımız bir düşüncedir:

Yani o dönemde [üniversite eğitimi dönemi] hani sorgulamışımıdır. Ama bu hiçbir zaman bu şey noktasına gelmedi. Allah yoktur hani nasıl oldu böyle bi şey diye hiç olmadı. Ooo noktaya gelmedim. Aile ve ailenin verdiği ortam zannedersem. Bi de çevremdeki insanlardan Kuran hiç okumadım, okuyanların bazen kafasının karıştığını söylüyorlar. Hani eğer okusaydım bir şey olur muydu bilmiyorum ama hani sureleri falan okumaya çalışıyorum, Yasin okuyorum ama Kuran'ı Kerim'i hehehepsini okumadım. (Nisa)

Süleyman ise hiçbir zaman sorgulama yapmadan inandığını ama bazı yaşantılar karşısında Allah'ın adaleti konusunda sitemkar serzenişlerde bulunduğunu da eklemektedir:

Yok yani şu var hiç bi zaman hiçbir zaman yani peygamberimizi veya Allah'ın bir sorgulaması olmadı. O anlamda hiçbir zaman sorgulama olmadı ve girmedim kitabımız konusunda da girmedim yani öyle olumsuz veya olumlu bir sorgulama bazen şöyle oluyor yani isyan etme gibi demeyelim de mesela bi şey oluyo adam her türlü fenalığı yapmış oluyor biliyorsunuz her türlü şeyi yapmış oluyo ama çok farklı görünüyor çok farklı yerlere geliyor anlatabiliyor muyum bu ister istemez Allah'ım diyosun adaletin bu mu diyorsun yani ister istemez bi yakarış bir serzeniş oluyor yani onu.

Yine benzer şekilde yaşadığı zorluklarda yaşadıklarına isyan etme duygusuyla hareket eden, sonrasında pişmanlık duyup tövbe ettiğini ve yapmaması gerektiğini ifade eden Songül de şöyle söylemektedir:

Ama zaman zaman Allah'ım niye ben bunu yaşadım ben ne yaptım gibi oldu tabi oluyo mesela eşimi kaybedince çok yaşadım ben buna layık mıydım ha sonra düşünüyorsun sonra Allah'ım yanlış yaptım diye af da diliyorsun her şeyi gören, bilen Allah olduğuna inanıyorum ben demek ki bunda da bir hayır vardır demeyi şimdi öğrendim ama çok zaman geçti az bi zaman değil beş sene zaman oldu, belki isyanlarım ama bundan da affet beni Allah'ım beni diye yalvarmayı da bildim . Ben isyan ettim etmemek lazım ama artık öyle bi karmaşık duygular içinde oluyosun ki kabullenmek zor ama işte yanında sevdiklerin olduğunda onu atlatmak ta kolay geliyor bazen öyle karmaşık duygular yaşanıyor.

Katılımcıların Tanrı tasavvuru irdelenirken Tanrıyla ilişkilerinde dikkat çeken bir nokta da yaşadıkları pişmanlık suçluluk duygularıdır. Bunun sebebi genellikle Allah'ı unutma, iletişimsizlik ve özellikle ibadetlerini yapmama durumlarıdır. Seren bu durumu şöyle ortaya koymaktadır:

Eeee yani Allah'ın varlığına ve birliğine her zaman inandım ve eee Allah herkesi eee yani herkesin karakterine göre ya da kaderine göre insanlara yardımcı oluyor. Ha şu vicdan azabı çekmiyor muyum, dini gereklerimizi yapmıyoruz sıkıştığımız zamanlarda dua ediyoruz o zaman yüzüm olmuyor. O'na karşı ee hani insan dua bile etmek istemiyor, sonra hadisleri hatırlıyorsun hani mutlaka sıkıştığımızda Allah'a bi şekilde onu duyar veya görür şeklinde eee benim hayatımda Allah bana eee stresi sıkıntıyı önümdeki engeller çıkıyor yaşıyorum o olumsuzlukları, olmayacak, gerçekleşmeyecek, bi ümidim bir yerden bir beklentim varsa çok daraldığım dönemlerde o zirve yapıyor o duygular sonra Allah bana o istediğimi veriyor. Ömrüm yaşıntım boyunca ben bunu gözlemlerdim.

İrem de benzer ifadelerle Seren'i desteklerken duygularını şu şekilde ortaya koymaktadır:

Eee şu son zamanlarda içimde daha fazla olmasını itiyorum çünkü iletişim ağımızın eee uzaklaştığını eee hani onun beni unuttuğunu düşündüğüm zamanlar da oluyor. Belki bunda benim de bir etkim var daha çok içimde daha çok yanımda yakınımda hissetmek istediğim bir varlık. Amam ibadet yapmadığım, vermiş olduğum sözlerin bazılarını yerine getirmedığım için O'nunla iletişim kuramıyorum bu aralar herhalde ve suçluluk duyuyorum.

Diğer yandan Tanrı ile ilgili sorgulamalar yaptığını beyan eden katılımcılar da değişik izahlar yapmışlardır. Bu şekilde düşünenlerden İrem sorgularken korktuğunu ve Allah'ın var olduğuna inanmak istediğini de eklemektedir:

Şimdi eskiden daha çok içinde olduğumu, daha çok konuştuğumu, daha çok yüreğimde olduğunu, olan bir varlık çok merak ettiğim bir varlık. Bazen hani şöyle de düşünüyorum. Hani evet böyle bir varlık var ama var eee bazen de şöyle düşünüyorum acaba var mı böyle ikilemler bir durumum var. Çünkü biz öyle doğduk, Allah inancı olan bir ailenin içinde yetiştik, ona uyduk ona göre bu inanç sisteminin içindekileri biz aldık ve o şekilde biz yaşıyoruz, kabullenmekle birlikte biz gidiyoruz. Eee şu süreçte Allah var mıdır dendiği zaman var mıdır düşüncesini getirmeye bile korkuyorum bazen yani bunu bile irdelemeye korkuyorum çünkü Allah vardır diyorum.

Sözü geçen sorgulamanın herkes tarafından yapıldığını iddia eden Cemre ise bunun kafa karıştırdığını ve bundan kaçındığını ve kaçınarak mutlu olduğunu itiraf etmektedir:

Ay tabii ki herkes zaten gerçekten Allah var mıdır sorgulamasını yaptı ve madem Allah bizi yaratıyor, kaderlerimizi madem baştan yazılıyo o zaman niye sorgulanıyoruz gibi, sorguladığımız zamanlar oldu ama bunları hangi yıllara denk geliyor, ben çok onu hatırlayamıyorum ama zamanla kendimize geldiğimiz dönemlerde biraz daha oturduğunu düşünüyorum. Bu olgunun yani yerleştiğini düşünüyorum her şeyin. Bi de çok fazla sorgulamamak gerektiğini de düşünüyorum kendi adıma, çünkü çok net değil şöyle bir bakınca hani sorguladıkça biş eyler ya eksiliyo ya hani ne bileyim, aksıyo, karışıyo bu kadarı bana yetiyo ben bu kadarı ile benim bunu bu kadarıyla hayatımı sürdürebiliyorum demek ki bana bu yetiyo çok fazla sorgulamıyorum yani

hani net bir Allah inançım var hani bununla mutluyum. Öyle diyebilirim. (gülüyor)...

Bu konuda ilginç bir yorum da Mesut'un bu duygusal yaşantıyı şeytanın bir yoldan çıkartma çabası olarak görmesidir. Daha sonrasında bu durumun öğretilenlere teslimiyet gösterilerek üstesinden gelinmeye çalışılmıştır.

Eee insan ister istemez bununla ilgili düşünce içerisine giriyor, yani sorgulamayı tabii ki yapıyorsun ama sonuçta bunu çok fazla şey yapma eylemi içerisine girmedik. Sorgulamayı Allah'ı tanıma noktasında bir sorgulama içerisine hiç girmedik. Sonuç olarak zihnimiz yani benim zihnim bunun var olduğuna dair bir yanılsama işte... kendi kendimizi bir aldatma işte şeytanın bizi belki de yoldan çıkartma çabasıymış gibi değerlendiriyorum, öyle gördük hep yetiştirilişimizden de illaki Müslüman'sın sen yani Müslüman olarak yetiştiriliyorsun, alternatifinin farklı bi şey olması mümkün değilmiş gibi geliyor insana, aaa tabii ki farklı görüşler olduğunu görüyorsun yani ataist görüşlülerin olduğunu görüyorsun, değişik görüşlerin olduğunu görüyorsun, farklı farklı Tanrı'ya farklı bir yaklaşımın olduğunu biliyorsun, farklı dinlerde farklı Tanrılara inananların olduğunu biliyorsun ama belki de küçüklükten gelen işte o yetiştirilişimizden kaynaklanan şey sürekli bunun yanılsama olduğunu, bu farklı görüşlerin bir yanılsama olduğunu çok fazla böyle öze inerek Tanrı'nın, Allah'ın varlığının reddetmesine giren bi şey olmadı hiçbir zaman için, ama o bir soru olarak bir soru işareti olarak kaldı. Öyle bir soru işareti var. Sonuçta bunu kabul ediyorsunuz yani.

Ergenlik döneminde Allah'ın varlığını sorguladığını hatta bunun muhakkak yapılacağını söyleyenlerden biri de Aylin, O da bu duyguyu "yaratan bir Tanrının" mutlaka olması gerekir kabulüyle bertaraf ettiğini şu sözlerle açıklamıştır:

Dediğim gibi ortaokul lise döneminde. Yani hani var mı? Yok mu? Herkeste olur bu bir şekilde bir dönemde muhakkak sorgularsın. Zaman zaman aklıma geliyo hatta ama şöyle düşündüğün zaman etrafına baktığında bir sürü şey var hani şu masa örtüsü masa sıra bunları elbette ki yapan yaratan bi şey varsa muhakkak bizi de yaratan bi şey var diye düşündüğüm zaman kendimi telkin etmiş oluyorum. Yani zaman zaman oldu ama sorguladığım.

Mesut da inanç konusunda yaşadıklarını gelgitler olarak vasıflandırıp inanmayı tercih ettiğini söylemektedir:

Zaman içinde kendi gelgitlerim oldu. Yani bazen yok mu acaba ya da bunlar bir uydurma mı gibi gelgitlerim oldu ama en sonunda inanmamaktan daha mantıklı olduğunu kabul ettim.

Katılımcılardan Zübeyde hissedilen bir Tanrı'ya da özellikle vurgu yaparak bunun sarsılmaz bir şey olduğunu ifade etmektedir:

İşte kalbimizde düşündüğümüz her yerde olduğunu öyle öğrendik. Ben tabi biraz farklı olabilir ama hala kalbimde hissediyorum. Yani Allah'a şükürler olsun dediğimde bile ne bileyim büyüdüğümü hissediyorum. Genişlediğimi hissediyorum yani Allah inancı kesinlikle sarsılmaz bilmiyorum artık nasıl ifade edilir bunu çünkü hissetmek duyguları ifade etmek aslında o kadar zor bir şey ki yani kelimeler tam demek istediğin şeyi yansıtamıyor ama şu var yani çok fazla ibadet etmesem de çünkü çok fazla Allah'ım yardım et bi de ben Allah'tan hani hiçbir şeyi şunu yani nasıl diyeyim bir şeyi istemek değil de nasıl diyeyim ben dua ediyorum.

Varlığı hissedilen bir Tanrı algısı yanında rahatlatan ve iyi hissettiren duyan hissedilen bir Tanrı algısı da göze çarpan bir özelliktir. Bu konuda Serpil şunları söylemektedir:

Çok... İçimi rahatlatıyor. Belki Allah benim şu hareketim vardır ben Allah diyince mutlaka bir köşeye bakarım. Niyeyse çocukluğumdan beri bi köşeye bakarım yukarı bakarım ama bi köşeye sabitlenirim. Bilmiyom bu nasıl bi şekilde gelişti benim böyle tuhaf şeylerim vardır. Eee dua ettiğim zaman kendimi Allah'la yakın hissediyorum O'nun benim daha iyi hissedebileceğini, duyabileceğini hissediyorum yani vicdanen kendimi rahat hissediyorum. En azından derdimi anlattığımı düşünüyorum.

İstisnai olarak görülen başka tanımlardan Songül'ün tanımı sürekli anılan ve hatırdan çıkarılmayan bir Tanrıdır:

Ooo Allah ben yerimden kalkarken Allah'lan kalkarım kapımı açarken bismillahla girerim, benim ağzımdan içimden bismillah sözü hiç düşmez, Allah'ın ismi hiç düşmez her işe Allah'ın adıyla başlarım açarken yatarken, kalkarken her şeyde benim için yani hem ulaşılabilen hem ulaşılması çok güç yol gösterici her işimizde her işimin sonunu hayırlı eyle ya rabbi diye kalkarım, sabah kalkarken ben çok içimde yaşarım yani her işimizde rast gider her işimizin de olduğunu düşünüyorum yani Allah'ım seni çok seviyorum diye dua ederim, evimi seviyorum, dünyayı seviyorum diye ismiyle başlarım işime.

Mesut ise tüm dinlerden karma bir Tanrı algısını tasavvufi bir yaklaşımla şöyle ortaya koyuyor:

Yani şöyle ne bileyim sanki dinlerin anlattığından çok daha farklı gerçeği dinlerde üç aşağı beş yukarı aynı Allah'ı anlatıyor hani bi beyit vardı "Katlı dildara kimi arzede kimi elif cümlesinin maksudur ama rivayet muhtelif" yani sevgilinin boyunu kimi ardıc ağacına benzetti kimi de onu selvi dedi. Aslında hepsi neyi anlatmak istiyor. Sevgilinin güzelliğini anlatıyor. Güzelliğini anlatırken bi de ona bak selvi kadar güzel bir ardıc ağacı kadar güzel hepsinin maksadı bir amma söyleyişler farklı. Dinleri de ben aslında böyle görüyorum. Hepsi farklı yollardan Allah'ın varlığının Allah'ın güzelliğini anlatmaya çalışıyorlar...Hepsi Allah'ın güzelliğini anlatmaya çalışıyorlar. Bende belki hepsinden bi şeyler var.

Tüm bunlara ek olarak emeklerin karşılığını veren, hayatı bir sınav olarak yaratmış, korkulan, ölümle daha çok hatırlanan, iyiliğe yönelten Tanrı olarak tanımlanan tanrı tasavvurları da ifade edilmiştir. Sonuç olarak katılımcıların çoğunun yaratan, yaşatan, işiten, gören, dünyanın gidişine müdahale eden bir Tanrı'ya inandıkları görülmektedir.

2.2.1.2.Deistik Tanrı İnancı

Deist inanç Tanrı'yı evrenin nedeni, başlatıcısı olarak kabul eden ve sonrasında evreni etkileyen bir Tanrının söz konusu olmadığı bir tanrı inancıdır.⁹² Tanrı'nın evrenin nedeni ve başlatıcısı olduğunu ve Tanrı'nın evrene bir müdahalesi olmadığını Sami şu şekilde dile getirmektedir:

Yani benim kafamdaki bi Allah hı dünyayı oluşturmuş, insanları oluşturmuş mükemmel bir düzenek, saatin bile işleyemeyeceği bir düzeneği kurmuş, ama yağmuru yağdıracağına inanmıyorum şahsen, çünkü doğa olayları kendiliğinden oluşuyor. Bunun bugün yağmurlu değil de çok güneşli bir gün yaşamadım. Meteoroloji uzmanları yağmur yağacak deyince çok böyle yağmur yağmadığını görmedim şahsen, bu bir doğa olayı olduğu için her şeye dört dörtlük bir sistem içinde o günkü rüzgarların oluşumu, rüzgarların yönü nereyeyse bunun bizi değiştirmedğine inanıyorum. Allah insana müdahale etmiyor. Yaratmış yani sistemi kurmuş burda da insanların nasıl yaşayacaklarını nasıl değişik icatlarını hazırlamış, her şey böyle bir sistem üzerinde insanlar yaratılmış, bunların bir alt seviyesi yaratılmış, daha geri zekalı hayvanlar, hiç zekası olmayan bitkiler yaratılmış... Her şey bence insanların yaşamına insanlar nasıl yaşayacaksa bir gün gelecek insanlar bütün bunların onların zeka ve potansiyellerinin olacağını, çoğalma gruplarının en fazla onlarda olduğunu, onların zaten egemen olacağını zaten biliyor. Bence sadece insanların eee gününü belirliyor. Yaptıkları veya yapmadıkları ile değerlendirilecek bana göre Allah böyle...

Sami Tanrı'yı evrenin ilk nedeni görmekle beraber insanların Tanrı tarafından değerlendirileceğini eklemektedir. Caner dinlerin aynı coğrafyalara hitap etmesinin tutarsızlığı ve Nuh kıssasındaki çelişkileri ortaya koyup şüphelerini temellendirerek; Tanrı var ama din göndermiş midir? sorusuyla deist inancısını ortaya koymaktadır:

Şüphe... zaman emin olacağım şimdi bakıyorum. İnsanlığın gelişimine bakıyorum tarihçi olduğum için merak ediyorum benim kafamda küçük bir Tanrı olabilir ama üç dinin birbiriyle olan bağlantısı işte İslamiyet'in Museviliğin aynı coğrafyada olması bana Tanrı olabilir ama dinler konusunda şey geliyor. Gönderdi mi acaba gerçekten çünkü İslamiyet'in gelişimine bakıyorsanız Sümer'den itibaren Babillerde Mardu tek Tanrı, Gök tanrı ortaya çıkıyor... İbrahim'li dinler diyoruz Hz. İbrahim'den bakıyorsanız

⁹² Bedia Akarsu, 'Felsefe Terimleri Sözlüğü, s.168

büyük çoğunluğu aynı geleneği inancı devam ettiriyor. Fakat bu dönemde Amerika'da ve Çin'de de milyonlarca insan yaşıyor neden gönderilmemiş ama şey de samimi gelmiyor. Konfüçyüs diyolar peygamberdi ama olmuyo işte Konfüçyüs'ü biliyorum ben onlara da yüz on bin mevzu şey getirildi mesela ben yıllarca şeyi düşündüm toplumda mesela kendinize de filmi de çıktı ya Nuh aleyhisselam bunun ben şey olduğunu o zaman da biliyodum bölgesel şey olduğunu ama hala toplumda insanlar bunu global dünya çapında bi şey olduğunu evet e onu söylediğin zamanda söylenmiyor... Öğrenci şey algılıyor otomatikman dine karşı ama bunu toplumda şey yapamadık ordaki hayvanlarında ev hayvanları olduğunu, topluma aslında orda anlatmak istediğini anlatamazsın sadece insanlar şey sanıyo, ordaki bütün dünyadaki şeylerin olduğunu sanıyolar dediğim şeyler bunu toplumda insanlar yönlendirmiyor, anlatmıyorlar, temel sıkıntı problem oradan kaynaklanıyor...

Hale ise Tanrı'yı biraz da panteist bir inanca yaklaşarak doğayla özdeşleştiriyor ve kendi kendini yöneten bir sisteme vurgu yapıyor:

Biz bu yaz onu eşimin kız kardeşi ile de sorguladık. Hatta eee onlar şey diye düşünüyor. Ha ben pek öyle düşünmedim açıkçası. Bir varlık var evreni yönetiyor. Ama ne olduğunu hani bilmiyoruz. Onu bir şeyin onu hissediyorum ama ne olduğu hakkında hiç öyle sorgulamamıştım açıkçası. Bu yaz bayağı bir sorguladık. İşte şey kanaatine vardık. Doğanın kendisi herhalde Allah dediğimiz şey. Hani kendi kendine bir şekilde yönetiyor. Yani evet öyle bir sistem var diye düşündük. Hani öyle bir beyin jimnastiği yaptık. Öyle kendi aramızda.

Benzer bir yaklaşım da Aslı'ya aittir. O da Tanrı'yı doğayla değil insanla özdeşleştirmekte aynı özden geldiğimizi ve aynı öze döneceğimizi şu sözleriyle ortaya koymaktadır:

Hani mucize dinde çok farklı tanımlanabiliyor belki ama yani bir çocuğa sahip olmam, eşimle karşılaşmam, birkaç başıma gelen kötü olaydan ciddi anlamda kurtulmam, bunlar bana mucizevi geliyor o zaman ben gerçekten Tanrı'yı hissediyorsun yanında. Bi de birlik inancı, bunu hep duyardım ve tam olarak ne olduğunu birkaç yıldır biliyorum... hepimiz biriz biz bir bütünden geldik, işte Tasavvuftaki o görüş ve anlatım benim hoşuma gider hani Allah aynaya bakıp dış güzelliğini görmüş ve bunu dünyada yansıtmak ve görmek istemiş ve dünya, insanlar bazı şeyler bizler var olmuşuz. Demek ki bir güzellikten geliyoruz biz hepimiz aynı kaynaktan ve aynı yöne döneceğiz. Bu böyle beni çok etkileyen bir tarzı. Aynı zaman da ben romantikte bir insanım. Bunlara inanmam için bir parça romantik olmam lazım. İşte bu konular tamamen keskin hatlarla sınırlandırılmış düşüncesi bana hiç iyi gelmiyor ki üniversite hayatımda ben bile Ateizme çok yaklaşmış insanım belki...

Meryem de benzer inancını bilim, doğaüstü güçler ve tanımlayamadığı soyut bir varlık olarak tasvir ederken katılımcılardan teist inanca sahip olanlarda da sıkça rastladığımız cezalandırıcı değil koruyan kollayan bir varlığa atıf yaptığı görülmektedir:

Dua ettiğim zaman ya benim için bir güç var doğa üstü bir güç, adı ne olursa olsun...onu öyle ulaşacağımı düşünürüm...ya ne bilim ben doğa üstü bir takım güçlere inanıyorum, güce inanıyorum ben... yani bi şeyleri düzenleyen bi şey var bir güç var e ben bu gücü tanımlayamıyorum gerçekten... ben hep canlıları koruyan ve kollayan bir güç olarak düşünüyorum onu... ya asla zarar veren değil, onu cezalandıran değil din benim gözümde böyle bi şey çünkü bunun eğer bir şeyi de varsa işte o da böyle birisi değil aslında... böyle bir varlık ama varlık da ney tam olarak bilmiyorum... soyut bir şey yani benim için...

Meryem bu açıklamayı yaparken ateist yaklaşımı da anlayamadığını, bunun pek mümkün olamayacağını şu sözleriyle ortaya koyuyor.

Benim eşim ateist açıkçası ama ben değilim. Zaman zaman bunun ben zaten genel olarak ateistim diyenlerin de gerçekte ateist olabilmeleri... çok radikal kimsenin bir insan insanın ben çok sınırlı olduğunu düşünüyorum. Bu sınırlı güç de ateist olmak kadar güçlü olabileceğini de düşünmüyorum, çünkü ben ateistlik böyle bana şey gibi boşta çırılçıplak bir insan gibi yani tutunacak...bir dalı olmayan insan bu çok büyük bir güç gerektirir benim düşünceme göre. Çünkü onları da görüyorum ateistim diyorlar ama bi yerde sıkıntıya düştükleri bir anda sığınacak bir arıyorlar, bir güç arıyorlar, bu hiç etkilemedi... yani kendi düşüncelerimizle yaşıyoruz ayrıca yani dinle ilgili herhangi bir şey yok biz onla hayatımıza devam ediyoruz din bizim hayatımızda.

Hasan dünyanın evrenin çok küçük bir parçası olduğunu söyleyerek deist inancın kendisine daha mantıklı geldiğini şöyle dile getirmektedir:

Eee şuna cevap getiremiyorum ben eee dünyanın bu kadar büyük olduğuna inanmıyorum bütün insanların bütün kainatın bizim bir toplu iğnenin ucunda yaşadığına inanıyorum bana göre biz toplu iğnenin ucundaki milyarlarca atomdan biriyiz bu bana daha mantıklı geliyor yerine göre bu kadar büyük düşündüğüm kainat bi bakmışım ki bir bilyedir, Aydan dünyaya baktığımızı düşünürsek çok farklıdır şimdi eee Tanrı konusuyla dinler konusunu birbirinden ayırmak gereklidir şimdi bi Şintoist te Tanrı'ya inanıyor ve bir Ataist te anlattığım şekilde varlığı yokluğunu sorguladığı ve inanmadığı şekilde onun için bir Tanrıdır ve hiçbir şeye inanmamak inanmakta öledir ve onu da öyle görürüm yani hımm...Deist daha mantıklı geliyor... Tanrı'ya inanıyorum fakat Tanrıya ulaşacak herhangi bir yolun akıl yoluna buna ulaşabileceğine inanmıyorum...

Hasan aslında deist inancın daha mantıklı olduğunu söylemekle beraber agnostizmin inancın temeli olduğunu da vurgulamaktadır. İnsanın inanma duygusunun bilinmezlikten kaynaklandığını şu sözleriyle temellendirmektedir. Burada bir kafa karışıklığı ve çelişiklilik durumu dikkat çekmektedir:

Ama Allah'ın varlığı yokluğu konusunda orda sorgularım... şimdi insanoğlu yapısı gereği bilinmeze aşkıtır bilmediği için sever yani bir kız bir delikanlıyı niye sever onu bilmediği için sever hayalimdekine benziyor diye sever ama onu çözdüğü zaman onun için bitmiştir. Bir insan bir türkünün nakaratını tekrarlar durur. Ama bir gün şarkının hepsini bildikten sonra en fazla bir defa söyler ve ondan sonra ona bıkkınlık verir. Çünkü onu çözmüştür. Bir üniversite sınavında bakın bi geometri sorusuyla uğrasan çocuk soru yanlıştır der pes eder bırakır ama uyuyamaz eninde sonunda sorunun peşine düşer çözer ve çözdükten sonra bi daha o soruyu çözmez en fazla dener acaba gerçekten çözdüm mü diye ve 3. defa çözmez ve insan da böyledir doğayı çözdün mü ilgilenmezsin Tanrı'nın varlığını da çözmek budur. Tanrı'nın varlığını da çözdüğün zaman ilgilenmezsin yani burda ki bilinemezliktir eee hani felsefede agnostisizm derler hani varlığın veya yokluğun bilinmeyeceği...

2.2.1.3. Agnostik Tanrı İnancı

Bilmeme, bilememe haline işaret eden akım olarak tanımlayabileceğimiz agnostizm Tanrı'nın olup olmadığının bilenemeyeceği ve bu konuda fikrini beyan etmeme olarak⁹³ tanımlanmıştır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Tanrı inancı konusunda katılımcıların cevaplarını irdelerken belli bir kategoriye koymak çok zor görünmektedir. Özellikle İslam'ın sunduğu inanç sistemini eleştirenler ve ateist olduğunu söyleyen katılımcıların bu konuda daha fazla kafa karışıklığına sahip olduklarını söylemek mümkündür. İnanmadıklarını ya da deist olduklarını söylerken görüşme çerçevesinde sorduğumuz diğer soruları cevaplarırken teist bir inancın izlerini sürmek mümkündür. En çok karşılaştığımız cevap ise Tanrı'nın varlığı konusunda duyulan şüpheleri ifade etme olarak sunulabilir. Mesela cevaplayıcılardan Halil, Allah'ın varlığı konusunda şüphelerinden bahsetmektedir. Bu durumu sadece inanç bu diye tasvir etmekte işin içinden çıkamadığını ve şüpheci olduğunu itiraf etmektedir:

Allah'ın varlığına inanıyor muyum? Bu konuda Allah'ın varlığına inanıyoruz ama sadece inanç bu. Bu işin içinden çıkmış değilim yani burada bir şey var yine. Mesela tam olarak farklı şeyler de... Şimdi Allah'ın var olduğuna inanıyorum. Onu bir kere şey yapalım ama onun dışında neden biz evrende Dünya gezegenindeyiz, başka gezegenlerde de hayat var mı başka sistemler var mı, başka hayatlar var mı, insanlara benzeyen başka canlılar olabilir mi acaba? Hep bunlar kafamı düşündürüyor. Ve bu bilgiler kitaplarda yazıldığı farklı şekilde olabileceğini de düşünüyorum. Yani en azından şüpheciyim daha doğrusu.

Caner bir yandan deist inancı kabul ederken bir yandan da şüpheciliğini şöyle izah ediyor.

Kendimi asla teslim etmem. İnancın temelinde yüzde yüz teslimiyet olması lazım. O zaman gerçekten şey yapabiliyorsunuz ama gittiğiniz zaman bi yere

⁹³Ahmet Cevzici, Felsefe Sözlüğü, Paradigma. İstanbul, 1999, s. 146.

inançta benim kafada şey diye düşünüyör yüzde yüz teslimiyet şüphe dolaşiyor. Şüpheyi yenemiyorum. Yıllarca uğraştım yenmeye çalıştım ama yapamıyorum yani o yapıyla alakalı mı yoksa dediğim gibi altyapıyla mı alakalı bilmiyorum, ama gördüğüm insanlar var onlara hayranım çünkü o şey yapabiliyor konsantrasyon mudur tam olarak ismi nedir bilmiyorum ama onu ben yapamadığım için problem olduğuna inanıyorum.

Katılımcılar arasında genel itibariyle bir kafa karışıklığı ve değişik zamanlarda Tanrı'ya bakışın değiştiği durumlar sık sık görülmektedir. Bu değişimlerden bahsedenlerden biri de Aliye'dir. Aliye; teizmden, deizme ve agnostizme kadar değişebilen bakış açılarını şu sözlerle ortaya koymaktadır:

Hiç hee deprem anında çok yoğun hissettim a tabi depremi yaşadım. 17 Ağustos'u gece rüyamdaydı ama Kasım depremi idi. O Kasım'daki depremi, tabi burda iyi hissettik beşinci kattaydık o zaman o gacı gacı elektrikler de gitmedi, her şey sallandı görüyorsun, ha dedim gidiyoruz biz. Allah'ım oğlumla ikimiz evdeyiz, iki kapının arasında Allah'ım diyorum yani gidiyoruz. Gidiyoruz yani öyle anlarda şey yapıyoruz onun haricinde sorgulama şeyim yok açıkçası... gerçekten var mı yok mu diye bazen şüphe duyduğum anlar oluyor. Niye oluyor bakıyorsun bu kadar çok kötülük var, bu kadar çok şey var, niye diyorsun varsa niye bu kadar kötülük var. Kötü olan insanlar var niye bunlara yardım etmiyorsun, niye bunları bu hale düşürüyorsun, diye insanın sorguladığı oluyor. Olanlar karşısında bi bakıyorsun kötü her zaman güçlü o zaman diyorsun ki var mısın yok musun sorguluyorsun. Sorguladığın zamanda oluyor tabi... Yani inancının sarsıldığı dönemler de oluyor. Yani zor durumda kaldığında tabi öyle geleneksel yetiştirilmişsin ki tamamen böyle inkardan Allah'ın olmadığına inanmıyorum diye bir düşünce yapısı bir bilinç altı olmuyor çünkü, temelde var çünkü... Allah'ın var olduğu bilinci var. O senin bir yerinde var tamam ne kadar çok sorgulasan da O'nu tamamen silip atamıyorsun ki, Allah yoktur, inanmıyorum diye tabi ki kaç otuzlu yaşlarımdan sonra ciddi ciddi yani sorguladığım dönemler oluyor. Yani yaşanan haksızlıkları çevremdeki şeyleri görünce sorguladığım oluyor.

Aliye burada kötülük problemini de gündeme getirerek Tanrı'nın varlığını sorgulamaktadır. Bir yandan da geleneksel teist inançtan tam olarak kurtulamadığını itiraf etmektedir. Rahmi ise agnostizme işaret ederek, şüphelerini ortaya koymuştur:

Ya oturup dua etmem... he annem vefat ettiğinde Tanrı varsa dua ettim, neden edeyim ki var olan olmayan bir şeye dua etmek saçma geliyor bana. Tanrı yok değil de bilinmezlik geliyor he vardır %100 he yoktur %100, bunu kimse bilemez valla, iki tarzlı bi korkulan cahil olan insanları düşünüyorum bi de dua edersem beni korur, beni affeder, bir sopalı Tanrı bir sopasız Tanrı, bana göre ikisi de yoktur, iyilik de kötülük de insandan kaynaklanır.

2.2.1.4. Ateistik Tutumlar

Ateizmi Tanrının varlığına inanmamak ya da Tanrı'nın varlığının imkanını bir takım etkili yollarla reddetmek⁹⁴ olarak tanımlayabiliriz. “Ateizm sık sık Agnostizm ile kıyaslanır. Aralarındaki farklılık, kavramsal olarak tamamen açık değildir”⁹⁵ Agnostizm ve Ateizm arasındaki anlam geçişliliği görüşmelerimize de yansımıştır. Barış inancı açıklarken insanın zayıflığından ve büyük bir güce tapma ihtiyacından yola çıkıyor ve bunun sorgulana bilirliliğinden ve insanın yarattığı sanal bir Tanrı'dan bahsetmektedir:

Yani ama zaman içerisinde bazı şeyleri sorgulamaya başladığımız zaman dinin şey olarak görüyorsunuz; yani insanlar bi kendinden büyük bir güce inanma ihtiyacı doğmuş. İnsanlığın doğuşundan beri baktığımız zaman bu var. İşte güneşe tapmışlar, ne bileyim yeri gelmiş hayvana tapmışlar. İnsanlarda bi kendinden güçlü kişiden şey yardım isteme durumu var.

Barış bu düşünceler çerçevesinde kendisine öğretilen ve sunulan Tanrı algısı karşısında eleştirilerini ortaya koymaktadır. Korkutucu, kendini öven ve ön plana çıkaran bir tanrı imajını saçma bularak reddetmektedir:

Tabi yani daha böyle şey olması gerekiyor. Bizim öğrendiğimiz mi diyeyim artık hep korkutucu, işte ben şöyleyim, ben böyleyim, her şeyi ben yarattım, her şeyi ben yaptım. Yani bu kadar şeyi övmenin şeyi saçma geliyor bana.

Barış bu reddiye ile birlikte evrendeki düzen, mükemmellik durumunu açıklama ihtiyacıyla; büyük bir sistemin parçası olarak ya da uzaylılardan etkilendiğimizi ifade ederek tekrar Allah'ın Kur'an'da kendisinden bahsetmesine dönüp bunun kendisini inanmaktan uzaklaştırdığını vurgulamaktadır:

Yok, bu kadar büyük bir... Her şeye baktığın zaman çok düzenli... Yani her şeyin bu kadar tesadüfi olması insana ıı şey geliyor, biraz farklı geliyor ama şöyle de düşünüyorum bazen; hani bir insanın içerisinde ayrı bir sistem var. Biz de işte çok daha büyük bir sistemin içerisinde ne bileyim uzaylılardan da etkilenmiş olabiliriz. Yani mesela sonsuzluk insanın... Uzaya baktığımız zaman bir sonsuzluk gibi hala kimse ulaşamadı. Biz de diyoruz acaba biz işte bizim gibi insan gibi bir şey var. Biz de onun içerisinde ayrı bir sistemiz, onun parçasıyız diye düşünebiliyoruz. Değil. Oralarda mesela şu beni çok şey yapar; okuduğunuz zaman işte her şeyi yaratan benim, ben şöyleyim, ben böyleyim. Ya tamam her şeyi yarattıysan bu kadar kendini övmenin gereği yok. Yani o tip şeyler beni maalesef uzaklaştırıyor.

⁹⁴William Sims Bainbridge.”Ateizm”, çev: Ömer Bozkurt, Ed. Peter B. Clarke Din Sosyolojisi, Yaşadığımız Dünya' Çev. Ed. İhsan Çapcıoğlu İmge Kitabevi, 2012, s.36.

⁹⁵William Sims Bainbridge, “Ateizm” s.36

Burak, Tanrı'nın varlığını kabul etmediğini söylerken çevresinde gördüğü tutarsızlıkları da eleştirmektedir. İnsanların sadece zor durumlarında Allah'ı hatırladığını, çözüm üretemeseler bile bir rahatlama sağladığı için, böyle bir sığınma ve kendini avutma durumunu yaşadıklarını söylemektedir:

[Allah'a] inanmıyorum. Yani şimdi genel olarak baktığımız zaman insanların Allah'a bakışı ancak başları sıkıştığında yani büyük bir çoğunluğunun hani normal koşullarda belki akıllarına bile gelmez. Ama başları sıkıştığı zaman ya da bir şey olduğu zaman, yani çözüm üretmediği zaman belki de sığındıkları tek noktadır ki hani çözüm oluyor mu olmuyor mu hani belki kendilerini rahatlatıyorlardır. Ya zayıf olmak değil, çözümsüz olmak. Hani insan birçok konuda zayıf olabilir ama sonunda çözüme kavuşabilir belki ama bu tamamen çözümsüz kalıyorsa insanlar hiçbir çözüm üretmiyorlarsa o zaman işte Allah'a yöneliyorlardır ya da, ona havale ediyorlardır bazı şeyleri.

Burak inanmadığını bu şekilde dile getirirken sosyal hayatta ateizm inancını açıklamanın zorluğunu da eklemektedir:

Ya tabi hani bu konu genelde çoğunlukla insanların rahat konuşamadıkları konudur. Ben her ortamda ifade ediyorum. Hani bunu bütün arkadaşlarım da biliyordur aşağı yukarı benim hani bu görüşler bir şeyler. Hatta burada çalışan arkadaşlarımız bile bazen şaşırırlar bana, "hocam hiç mi inanmıyorsunuz?" Yani diyorum arkadaşlar inanmanın hiçi, azı, çoğu olmaz. İnsan ya inanır, ya inanmaz. Yani bunun böyle şeyi olmaz.

Mehmet de bu paralelde dindarlığı açıklamanın çok rahat olabileceğini ama tersinin çok zor olduğunu şöyle ortaya koyuyor:

Yani tabi bunu bizim toplumumuz da ben dindarım demek çok kolay. Bunun tersini söylemek çok zor, çok zor inanın çok zor. Ee yani ateistler bile ben piyasada ateist olduğunu itiraf edenlerin belki yüz kat daha fazla ateist olduğuna inanıyorum. Yani kalplerinin Ateist olduğuna ama ağızlarına bunu söyleyemediklerine inanıyorum. Benim arkadaş grubumda da çok var böyle insanlar yani. Dolayısıyla yani o noktada olan bir kişinin Allah'a inanması, Allah'ın varlığını kabul etmemesini normal karşılıyorum ben. Yani ben de hayatımda hiçbir zaman eee öyle bir hayat tarzı benimsemedim. Yani çok fazla böyle dini ön planda tutarak yapmadım yani. Allah konusundaki fikrim de ee çok böyle somut değil açıkçası yani mutlaka vardır, tektir. İşte böyle çok fazla bir şeyim inanç mı diyelim artık yok, nasıl isimlendirirsiniz bilmiyorum. Çok fazla düşünmüyorum açıkçası.

Mehmet aslında kendisini açıklayanlardan daha fazla sayıda ateist olduğunu, çevresinde de bu tür insanların olduğunu, kendisinin de dinden ve inançtan uzak bir yaşamı olduğunu, üzerinde çok düşünmediğini ifade ediyor. Konuşmasının devamında bu düşünceye otuz yıldır

sahip olduğunu ve hep aynı çizgide olduğunu, bu konuda kafasının rahat olduğunu; suçluluk duymadığını ve saygı görme isteğini ısrarla, şu sözlerle ortaya koymaktadır:

Yok, ben yani dediğim gibi yirmi yaşından itibaren doğru ya da yanlış bu görüşlerim sabitlendi ve hiç değişmedi o zamandan beri yani bende öyle bir vicdan azabı falan düşündüklerimin doğru olduğunu düşündüğüm için hiç vicdan azabı falan olmadı yani açıkçası. Hiç, hiç olmadı. (...) Tabi ona da şey yapıyorum, annemi de eleştiriyorum bazen yüzüne karşı eleştiririm yani eee hani sen kılıyorsun, inanıyorsun benim de dünya görüşüm bu, sen de ona saygı duy ama mümkün değil tabi, onun böyle onun yetişme tarzı o dönemde öyleymiş biz onu öyle kabul ettik artık.

Ateizmi benimsemiş hikayesini anlatan katılımcılar arasında göze çarpan bir tecrübe de ciddi bir okuma sürecinden sonra gelen sorgulamalarla başlayan yaşantılardır. Katılımcılar bu okumalarla dine ilişkin eleştiriler ve tespit edilen çelişkilerden yola çıkılarak ateizmi benimsediklerini ifade etmektedirler. Emre bu durumu şu şekilde izah eder:

Tabi daha sonra bunlar dünyayı algılamayla... ama yaptığım şu tercihler önemli yaptığım okumalar ortaokuldan sonra ilkokuldan sonra hatta başladığım bu kitap okumalar Muzaffer İzgü, Aziz Nesin, Fakir Baykurt daha sonra tabi Sabahattin Aliler ve özellikle Turan Dursun ile tanışmak çok daha farklı deneyimlere yol açtı. İşte Turan Dursun'un "Din Bu" adlı kitabını okuduğumda ben daha lisedeydim sanırım, "Din Bu" serisinin büyük bir kısmını okudum, o sıralarda ama bunu da şöyle tepki duyarak okumadım orda, o sıralarda da etrafımda da bu kitapları okuyan insanlar olduğu için belki de ben de okudum ve o zaman sorgulamalar başladı. Tipik felsefi sorular ile başladım ya burda işte kendi ile çelişen bazı durumlar gördüm... Din içinde olsun, etrafımdaki dini yaşayan insanlar ile ilgili olsun, dine bakıyorsun şimdi burda söylenen bu adam iletecekse bunu burda bir yanlışlık var demeye başladım. İşte burda söyleneni bunlar kullanıyorsa hayır burda bir de yanlışlık var. Ya toplum eğer dinle buraya gidecekse hayır gitmemeli demeye başladık sonraları.

Rahmi de hikayesinde bu okuma sürecinden sonra sonuca ulaşamayacağını ifade ederek agnostik bir yaklaşım sergilemektedir:

Üniversiteye gittikten sonra sosyal çevrem daha da genişledi aslında ilk başlarda milliyetçi insandım ve üniversiteye gittikten sonra daha da sol içerisindeydim, tavır ve davranışlarım orda da yargılandı sürece de antipati savunma mekanizmasına geçtiğiniz anda karşiki taraf sizde savunma mekanizması geliştirirsiniz o çerçevede ben de de bi savunma mekanizması oluştu ve çevremde ki arkadaşlarım onlar da sorgulayan insanlardı onlar da sorguladıkça tabi ki yalnızlaştık eee ve bu çerçevede geliştik sonra çok okuduk eee okumak esasen ufkunu genişletiyor, hatta felsefi de yatkınım felsefeyi de çok severim değerlendiririm orada ki kavramlar da ya insan oğlu taaa ilk çağda sorgulamış gelmiş bizden sonraki insanlar da sorgulayacaktır. Çeşitli fikirler

sunmuş ve hala sürecektir bizden önce insanlar var mı yok mu gibisinden çok da bi sonuca ulaşılacağını düşünmüyorum akıl ve duygu çatışan kavramlardır ya akli ya da duyguyu seçersin, ben akli seçtim bazıları duyguyu seçer orada bir sıkıntı oluyor sorgulamalardan kiminin duygularından dünyayı algılamak duygularıyla hareket ettiğini aklın yanıltıcı olduğunu aklın çözemediğini, kimilerinin ise aklın ön plana çıkarttığını görüyorum duyguların yanıltıcı olduğunu... ben akli seçtim haa akıl her zaman doğruyu tam olarak gösterir mi tartışılır, duygu da aynı şekilde sentez yapılabilir mi yapılır fakat bu yapılan sentez de yine aklın ön planda olması gerekir.

Emre de bu bağlamda kavramsal olarak Allah inancının olmadığını, ama kafasında şüpheler de taşıdığını dile getiriyor. Bununla birlikte bir anlamlandırılmama durumu yaşadığını, hem inanmama durumunu ifade eden cümleler, hem de Allah yoktur diyemeyeceğini ortaya koyan cümleler kurarak bir çelişkililik durumu ortaya koymaktadır. Bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir:

Varlık konusunda kavramsal olarak Allah inancım yok. Kavram olarak bir Allah kavramı benim için yok. Ama şöyle de bir şey söylemek istemiyorum, ya bizi de yaratan bir güç var diye bi şey yok eee tabi elma kabuğundan da çıkmadık. Bu sorgulanması gereken şey, hakaten bilimle mi bulunması gerekiyor, felsefe ya da bunun içine dogmalar mı girmesi gerekiyor. Bu konuda aslında benim de şüphelerim var. İşte BBC'nin yaratılış belgeselini incelediğimde ona da bir yere kadar eyvallah dedim, tamam budur Allah yoktur diye (gülüyor) işin içinden çıkmadım.

Emre buna ek olarak hiçlik kavramını da gündeme getirmekte, bir sebep sonuç ilişkisi ve döngüsellikten bahsederken bunu sorgulamanın da anlamsızlığından dem vurmaktadır. İnsanın kendinden sonra bir şey bırakma isteği, dinî tecrübeler gibi konuların bilimle açıklanamayacağı vurgusunu yapmaktadır. Döngünün başlangıç noktasıyla ilgili sorumuza bir başlangıca gerek olmadığı şeklinde cevap vermekte ve bu konudaki kafa karışıklığını ortaya koymaktadır.

Ama şöyle bir şey de var okuduğum, bir şey var hiçlik kavramı üzerine yani evet, hayır ya bu hiçlik kavramı benim için önemli olan kavram. Yani burada yaşayıp gidiyoruz ama bunun bir sebep sonuç ilişkisinde olduğunu düşünüyorum. Bütün canlıların yaşayıp bir şekilde hayatını sonlandırdıklarını ya da bi şekilde o döngüyü tamamladıklarını düşünüyorum. ...yani hiçlik kavramı derken orda şöyle bi şey üzerinde ben çok kafa yormaya başladım. Bütün bu neden sonuç ilişkilerini sorgulamanın çok da fazla anlam ifade etmediğini, neden varız neden yaşıyoruz bunlar bir yere kadar sorgulanabilir. İnsanın kendinden sonra bi şey bırakma isteği, ya da yaşam olgusunda bir sürü götürdüğü getirdiği şeyler, dini tecrübeler, şunlar bunlar ama bunların hepsinin artık ben döngü dışında olduğunu inanmaya başladım ve bu döngünün hani bilimle kontrol edilebilir bir şey değil kendi dolaşımı ve

dengesi içinde olduğunu düşünüyorum, başlangıç noktasında tabi ki bir soru işareti var. Tamam bir döngü var da o döngünün başı ne diye düşünmek gerekiyor. Ama bu döngünün başı ile ilgili bu hiçlik sonsuzluk yani bu döngünün başı olması gerekmiyor. Yani bu döngü bir şekilde ya kendini tamamlıyor, tekrar farklı bir döngü oluyor, yani şey gibi işte zincir halkalar gibi çok basit amiyane bir tabir olacak, o döngü var ya onun bir başını aramanıza gerek var mı? Bence yok, sonuçta hani bunu biraz da hayata bakınca da öyle görüyorum işte yaşamak, doğmak doğduktan sonra belli bir edimler elde etmek, sonra yine toprak, toprağın altında içimizde ruh varsa ruhun belli bir şeylere karışması bu ama şeyi reddetme değil hani dini şunu bunu toptan reddetme değil, ama bunun insanlar tarafından belli amaçlar için kullanıldığını düşünüyorum. Bu var olan bi şey olsa bile bu da bu döngünün içinde dolaşıyor zaten...

Emre, dinî inanç olarak olmasa da kültür olarak dine ve inanca sahip çıkmanın gereği üzerinde de durmakta ve keşke sorgulama yapmadan yaşayabilseydik diyerek pişmanlığını da dile getirmektedir:

Ben çok iyi hatırlıyorum yemeğe oturduğumuzda, oğlum besmele ile başlayın karnınız doymaz, bunlar hep algıdır aslında ya da ben çocukluğumda bacalarımı çok sallamışım, işte oğlum öyle yapma şeytan çağırırsın derlerdi. Ama şimdi bunlara baktığımda bunlar hep kültür ama güzel dini bir kültürmüş ve gerçek yaşanması gereken bu, keşke bunu yaşayabilseydik, o zaman belki bu kadar sorgulamalar yapmayabilirdik.

Yukarıda bahsettiğimiz şekilde kendini ateist olarak vasıflandıran cevaplayıcılar olduğu gibi yaşamının belli dönemlerinde özellikle ergenlik yaşlarında ve üniversite eğitimi dönemlerinde Tanrı'yı reddetme deneyimlerini paylaşanlar; yaşadıklarını anlatırken daha sonraki dönemlerde teist inancı benimsediklerini belirtmişlerdir. Bunlardan biri olan Ekrem bunun duygusal bir ilişki ve şükür durumundan sonra bir isyan tecrübesi yaşadığını ifade ediyor:

Üniversitede a'dan z'ye bir değişim oldu üniversite de ama bunu bir kız arkadaş süreciyle de etkili tabi, bu kız arkadaşla buluşma, tanışma ve ondan ayrılığı tamamen dini öğelere sığdırdım ben, o bende psikolojik anlamda biraz sıkıntı açtı bu.. sıkıntılar da uzun... Yani hani şükürler olsun anlamında senin sayende tanıştım kız arkadaşıyla, Allah'ım dua bağlamında yine ayrılınca da bu şükür biraz şey karışıyor araya isyana karıştı o isyan da yaşım gereği kontrol altına alamayınca uçlaşmaya başladım hani, inkar noktasına geldi...

Benzer bir durumu İlyas'ta da görmekteyiz:

Ya şimdi sorguladığımız kısımlar o dönem tabi oldu. Bizim derslerden[felsefe bölümü mezunu] dolayı da oldu, hatta zaten olmasa da o bölümde durmamız çok şey olmazdı bizim için işin gerçeği olmazdı. Sorgulama kısmı orda gittik yani gitmedik desek yalan olur.

Ekrem de İlyas'la aynı görüşleri paylaşmaktadır:

...Sanal ortamda bildiğiniz dernek kurmuşlar inanmayanlar derneği diye altına da mizahi bir cümle kurmuşlar bunu kimin sayesinde açtınız gibi falan tarzı evet ironik bir şeydi hani üniversite yılları dediğim gibi hani metalik sistem ufo genelde sanırım hani bu insanların da inançsal yapılarında, Hristiyan insanlar zaten çoğu Yahudi, Hristiyan insanlar şey vardı olumsuz taraflar vardı... Sadece müziği dinlemekle kalmadım ben biraz da onların yaşayış şekliyle ilgilendim...her şeyiyle kabul etmedim müziklerini... eleştirmedim hani müziklerini çok severek beğenerek dinliyordum, yalnız kişilerin hayatlarına baktığımda siyasi düşüncelerine baktığımda onlara eleştirel yaklaşıma başladım zamanla...

Katılımcıların Tanrı inancına genel olarak baktığımızda büyük bir çoğunluğunun Allah'ı, İslam inanç esasları çerçevesinde teist bir inancı benimsediklerini söyleyebiliriz. Teist inancı benimsemeyenlerin ise agnostizm, deizm ve ateizme varan değişik tercihleri olduğu görülmektedir.

2.2.2. Peygamber İnancı, Sünnet Anlayışı ve Vahye Bakış

İnanç unsurlarını ele alırken Tanrı inancından sonra irdelememiz gereken bir ikinci unsur peygamber inancı ve peygamberin getirdiği kutsal kitaba inanç noktasındaki fikirlerdir. Çünkü dini yaşantı, uygulamalar genelde tüm dinler özelde İslam dini düşünüldüğünde önemli ölçüde peygamberlerin hayatları çerçevesinde gelişmektedir. Araştırmaya katılan cevaplayıcıların sorularımıza verdiği yanıtları incelediğimizde de peygamberlik konusunda güçlü bir sevgi ve bağlılıktan reddetme ve eleştiriye kadar çeşitlilik gösteren bir durum tespit edilmektedir. Şimdi peygamberlik ve sünnet anlayışı konusundaki yaklaşımları ele alalım. Şevval Hz. Peygamber'e bağlılığını, hayranlık noktasına varan sevgisini şöyle dile getirmektedir:

Valla ben onun hayatına hayranım. Çok hayranım. Yani ben çok kitap okudum. Şurda çalışma dönemimde çok fazla okuyamıyorum. Çünkü eve zaten yedide gittiğim için bi de oğlumun dersleriyle çok ilgileniyorum. Şimdi valla ben bilmiyorum ama benim için hayatımda üç şey çok değerli: Biri Allah, biri Muhammed, biri de Atatürk. Yani ben bilmiyorum o dönemde nasıl neler çekmişsin sen. Bi Mekke'den bi Medine'ye nasıl gitmişsin yürüyerek. Ne bileyim bi örümcekle kuş nasıl saklamış seni o dağda. Mesela ben her zaman takılırım. Kız çocuğu doğurcam adını Hira koycam. Yani ben kendimi bildim bileli kızım olsa adı Hira olcaktı. Yani o mesela beni çok etkilemiştir. Evet işte o örümceğin şey kurup da işte bi güvercinlerin yuva yapıpta yumurtlamaları. Ama şeye mesela inanmıyorum. Hz. Muhammed'de ki şeylere inanıyorum mucizelere inanıyorum ama bi Nuh'un tamam ama o çevrede nasıl yapmış o gemiyi o şey nasıl olmuş onca hayvan. Benim ona

aklırm ermiyor. Bazı Şeylere inanasım gelmiyor. Mesela Şey de var eee denizin ortadan ikiye ayrılmasına da inanasım gelmiyor. Evet ona da inanasım gelmiyo. Onlar bana hikaye gibi geliyor. Ama Hz. Muhammed'in yedi kat gōge çıkıp ta miraca yükselmesi o bana çok inandırıcı geliyor. Çünkü Allah onu seviyor. Yani olur, olabilir. Mantıksız gelmiyo. Nasıl biz mesela gece rüyamızda mesela istiŐareye yatmak bile var mesela Hz. Muhammed'i rüyada görmek ya da tuttuğun bir Şeyin gerçekleşmesi için.

Bu ifadelerde Şevval Hz. Muhammed'e hayranlığını ifade ederken onun mucizelerini kabul edip diğer peygamberlerin mucizelerini reddetmekte ve sebebini de Allah'ın onu sevmesi olarak açıklamaktadır. Hz. Muhammed söz konusu iken, mantık süzgecinden geçirmezken diğer peygamberlerin mucizelerini mantık süzgecinden geçirip reddetmesi tutarsız bir yaklaşım olarak görülmektedir. Kendisi için değerli ve kutsal olan Şeyleri sıralarken Allah, Peygamber ve Atatürk ifadesi dikkat çekicidir. Başka bir katılımcı Esmayine bu bağlamda peygamberin çok kutsal olduğunu söylemekte elçilik vasfını ne çıkararak sevgi ve saygısının sonsuz olduğunu söylemektedir. İlkey ise bu bağlılığı; görmeyi, tanımayı çok istediği bir kişi olduğunu söyleyerek ifade etmektedir:

Peygamberlik...görevlendirdiği özel seçilmiş eee insanlar... Peygamberimiz çoğunluğunu biliyorum. Ama tanımayı çok istediğim, görmeyi çok istediğim keşke dediğim kişilerden biri yani... keşke.

Aylin de Peygamberin kusursuzluğunu vurgulayarak Şu ifadeleri kullanmaktadır.

[Peygamberi]Tanıyorum. Evet kusursuz insan. Yani her insanın hataları vardır. Ama bize öğretilen kusursuz bir insan. rnek insan, güzel insan...

Peygamber hakkında bir başka yaygın yaklaşım tarzı onun bir kahraman, bir toplumsal lider olduğu fikridir. Songül bu kanıyı destekleyen Şu ifadeleri kullanmaktadır:

Peygamberimiz de, o da bizim gibi bi insan, Allah'ı seven bi insan, o da bize yol gösterici, bi kahraman, zamanın kahramanı diye değerlendiriyorum ben tabii onun yaptığı Şeyleri o da iyi meziyetleri olan bi insan, iyi meziyetleri olan insanlara peygamber denmiş, zaten bizim yol göstericimiz, o zamanda en modern, o zamanın akıllı düşünen bi insanı diye düşünüyorum, yol gösterici herhangi başka biri olmamiŐ herkes orda içerken ordan biri seçilmiş, iyi ahlaklı insan seçilmiş, peygambersin denilmiŐ, işte peygamberimiz iyilik yapardı, peygamberimiz haram yemezdi , e bunlar nedir güzel olan güzel huylu olan insanlar yol göstericidir örnek aldığımız kişidir Peygamberimiz.

Zamanının en modern kişisi ifadesi peygamber inancına farklı bir bakış açısı getirmekte, siyasi/ideolojik bakış açısı kendini göstermektedir. Sünneti uygulamaya çalışmak ve taklit etmek katılımcılar arasında nadir olarak karşımıza çıkmaktadır. Ama bu uymaya çalışma

durumu şekli bir taklit değil ahlaki özellikler konusundadır. İlkay'ın ifadeleri bu doğrultudadır.

İşte Peygamberimizin sünnetidir bu denilen şeyleri, hani gücüm yettiğince yapmaya çalışıyorum ama taklit anlamında işte doğruluğu dürüstlüğü hani örnek olabilecek rehber olabilecek şeyleri vardır hep. [Şekil olarak taklit] Yok hayır hayır günümüzde onu çok fazla yapılabilecek bir şey olduğunu görmüyorum. Onaylamıyorum. Onaylamıyorum yani o günün koşullarına göre öyleydi bugünün koşullarına göre böyle. Şu an belki bi Osmanlıda yaşıyor olsaydık farklı bir cevap verebilirdim, ama hani bizim ülkemiz için cumhuriyet Türkiye devleti için o tür giyinip hani sokakta gezen insanları gördüğümde hani beni çok şey yapmıyor yani o ona has bir şey olmalı diye düşünüyorum.

Aylin de bu konuda İlkay'a benzer ifadeler kullanmıştır:

Eeee nasıl diyeyim. Sonuçta yaşanan dönem toplum, çağ bunlar çok önemli, Peygamberimizin yaşadığı dönemi şu an yaşadığımız dönemi kıyaslarsak tabii ki farklı gelir. Evet farklı gelir. Yani o dönemi yüzde yüz aynı yaşayacağım diye bir kaide yok. Kılık kıyafet açısından ya da yemek yeme açısından ama farklı şeylerde hoşgörüsü sevgisi işte doğruluğu atıyorum kabulümdür. Ama şekilsel din anlayışı karşıyım.

Peygamberi ahlaki olarak örnek aldığını ifade ederken şekil olarak taklit edenleri de eleştirmeyen Merve, insanlar kendilerini öyle iyi hissediyorlarsa o şekilde davranabilmeli demektedir:

Peygamber mi? Peygamber deyince de hani o şey ııı çok güvenilir bir insanmış, ya güven, adalet geliyor peygamber deyince aklıma. Hz. Muhammed'in İslam Tarihi kısmını hep İslam Tarihi kısmından biliyorum, tanıyorum. Örnek aldığım davranışları var tabii ki. Doğru sözlü olmasını, ondan sonra güvenilir bir kişi olmasını, onların hep örnek alıp önemserim. Uygulamaya çalışırım. Benim için... Benim için ahlaki boyutu daha önemlidir. Şekil boyutu... Şekil boyutunu da çok eleştirmiyorum. İnsan kendini nasıl rahat hissediyorsa, kimi örnek almak istiyorsa o şekilde davranabilmeli. O şekilde giyinsin, saçını o şekilde bıraksın, sakalını o şekilde bıraksın benim için önemli değil. Önemli olan insanın ne hissettiği, nasıl davrandığı...

Kadriye ve Gamze de, Peygamberin Allah'ın en çok sevdiği kul olmasına, dini yaydığına sünnet ve farzların ondan öğrenilerek uygulandığına dikkat çekerek onun sevilmesi gerektiğini ve sevdiklerini belirtmişlerdir. Çok istisnai de olsa peygamberlik inancı ve sünnet konusunda daha geleneksel yaklaşımlar ve geleneksel bir jargon da mevcuttur. Örneğin Yıldız, peygamber konusundaki fikrini sorduğumuzda şöyle cevap vermiştir:

Eee Allah'ın elçisi diyoruz, son gönderilen peygamberimiz diyoruz Hz. Muhammed. Ondan sonra, dua ederken de Peygamberimize komşu et beni Allah'ım yani... Peygamberimizin şefaatine nail eyle Allah'ım. Bildiğimiz kadar (gülüyor) işte yani ne kadar biliyorsak, Peygamberimiz bildiğim kadarıyla temizliği öneriyor. Ondan sonra kul hakkı olmasın istiyoy, çok sevecen insanlara karşı, yani hep ben de onları kendimde görüyorum gibi... Uygulamaya çalışıyorum, hiç bir kötü alışkanlığımız yok Allah'a şükür, ne eşimin ne kendimin...E tabi Bismillahirrahmanirrahim diye oturuyoruz. Hani olmayanlara da ver Allah'ım deriz...

Fulya da benzer bir şekilde geleneksel bir yaklaşımı benimsemiştir:

Yaptığı şeyi işte Bismillahirrahmanirrahim diyip sağ adımla eve girme, hani şeyi ondan bilmiyorum yani tuvalete girdiği zaman destur sözü, bak bu küçüklükten beri bende kalmış, bi destur anlamı şeytanı kovmak anlamındaymış, onlar yani sünnetse eğer ben onları yapıyorum yani.

Halil de peygamberin ahlakına vurgu yaparak toplumu düzeltme konusundaki başarısından şöyle söz etmekte ve bazı anlayışların modernize olması gerekliliğinden bahsetmektedir:

Bakın Peygamberimiz o dönemde birçok olumsuz şeyleri ııı şeyleri gidermiş ve bunu başarmış ve muazzam bir ahlak anlayışı, yapısı var: Kimsenin hakkını yememe, herkesin hak ettiği şeyi verme gibi. Fakat biraz şey yapılması gerekiyor; çağın şartlarına göre modernize olunabilir bazı şeyler, anlayışlar.

Katılımcıların üzerinde çoğunlukla ittifak ettikleri bir konu olan sünnetin modernizasyonuyla ilgili Cemre'nin düşünceleri ise şöyledir:

Bir dış fırçası ya da misvak kullanılması olmayacak şeyler diyorum, yani bugünkü dünya düzeninde artık misvak mı kalmış ya da ne bileyim başka şeyler birebir aynısı yapılması şekil yapılmasının çok daha önemli değil, onun özünün yaşanması, ha revize etmek işte o Peygamberimiz günde üç kez yapıyorsa onu dişlerini veya her ne kadar bilmiyorum artık o oranda dişlerini fırçalamak da aynıdır diye düşünüyorum. Yani bugün alıp da bir tahta parçasını ağza sürmenin çok ağza sürülmesi peygamberimizin yolunda olma anlamına geldiğini düşünmüyorum. Onu niçin yapmış temizleyebilmek için yapmış bugün dişi temizleyebilmek için başka bir yol var. O anlamda revize edilebilir. Yapılabilir bence... uyarılabiliyorlar mı? Belki uyarlıyanlar vardır bilmiyorum hani şimdi mesela din adamları, imamlar onlar bunlar misvak mı kullanıyor yoo. Yani onu yapanlar vardır da sırf sünnet diye ama birçoğu yapmıyor devam etmiyordur herhalde.

Peygamberi ilgi odağı kabul edip, seven, bağlılık gösterenlerin yanında Peygamber'e karşı ilgisiz olan katılımcılar da vardır. Bu konuda ilk olarak Peygamber'i tanıyor musunuz sorusuna verilen cevaplar genellikle katılımcıların Peygamber'i çok tanınmadığı ya da okulda aldığı bilgiler çerçevesinde bir bakış açısı oluştuğu yönündedir. Bu tarz cevap veren

katılımcılar peygamberi tanımak için özel çaba harcamadıklarını söylemişlerdir. Yusuf bunu şöyle dile getirmektedir:

Ya çok bilgim yok ama çok iddialı bir şey de söyleyemem. Yani çok iyi tanıyorum çok iyi biliyorum, hayatını çok iyi inceledim işte çok iyi yaşıyoruz da diyemem ama ben şu şu konuyu da eleştiriyorum peygamberin yaşadığı süreçte yaptıklarını da Kur'an'ın önüne konulmasına da karşıyım. Yaşanan en büyük sıkıntılardan biri de budur.

Yusuf, Peygamber'in Kur'anın önüne geçmesine itirazını da eklemektedir. Nisa da; Peygamber'i öğrenmek için özel bir çaba harcamadığını okuldaki bilgilerinden ve çevresinden duyduğu bilgilerle sünneti takip etmeye çalıştığını ifade etmektedir:

Peygamber, Allah'ın kulu, elçisi, kendim hani araştırma değil de, hani merak edip din derslerindeki bilgilerimden yola çıkarak onu takip ediyorum. Yani eee sünnet, şunu araştırayım bunu araştırayım isimleri, hangileri sünnettir değil de hani halk arasında bilinen... bilinen şeyler vardır. Mesela yenen tabağı bitirmek, mesela sofradan doymadan kalmak ya da suyu oturarak içmek, hediyeye hediye vermek, hani bu tarz şeyler hani yaptığım zaman onu düşünerekten yapıyorum yani.

Cemre de şu sözleriyle yukarıda anlatılan duruma işaret etmektedir:

Yani çok... açıkçası ben çok dini bilgilerim çok güçlü değil, çok fazla öğrencilik yıllarımda... kaldığı kadar ve dediğim gibi öyle Kur'an kurslarına falan da gitmedim çok da fazla araştırdığım öğrendiğim yok ama hep tabii ki Peygamberimiz olarak kabul ediyorum. O da dinimizin gereği olarak kabul ediyorum. Fakat o kadar çok onun öğretileri üstüne çok fazla çalışmam yok. Yani şöyle güzel ahlak bakımından onu takip etmeye çalışıyorum, biliyorum en azından, ama dini vecibelerimi tam anlamıyla hiçbir zaman bitiremediğim için takip edemiyorum. Ama hani yeryüzünde güzel ahlakın temsilcisi olarak inanıyorum. onun öyle olduğuna, fakat tabii ki çok fazla takip edebildiğimi söyleyemem.

Peygamber konusundaki fikirlerini sorduğumuz katılımcılardan bazıları ise bunun amentüden olduğunu; inanmak gerektiğini, inkar etmemek gerektiğini, Allah'ın emirlerini, Ku'ran'ı bize getiren kişi olarak tanımladıklarını söylemişlerdir:

Peygamberimiz tabii ki Allah'ın elçisi, yani bize kitabımızı taşıyan mı diyeyim...şimdi büyüklerimden de çok fazla duyuyorum. Peygamberimiz böyle yaparmış, Peygamberimiz karnını tam doymadan sofradan kalkarmış. Şöyleymiş, böyleymiş eee şey etmiyorum saygı duyuyorum. Aman bunlar boş şeyler gibi düşünmüyorum asla...(Seçil)

İlknur, Arda, Hayriye de konuya peygambere inanmanın gerekliliği cihetinden yaklaşmışlar; ama şüpheleri de olduğunu eklemişlerdir. Bu durumu Serpil şöyle dile getirmektedir:

Şu anda İslamiyet aman ııı imanın şartlarından bi tanesi meleklere inanmak mı? Eğer ona da inanıyorsam ona da inanmak zorundayım diye düşünüyorum... Mantıken eğer o dönemde Allah'ın yapamayacağı hiç bir şey yok deniliyor ya... belki gelmiştir rüyayla şununla bununla... kendi yazmış olabilir de. Çünkü hep o dönemde İslamiyet'in yayılmasından itibaren neler yaşandıysa Kur'an-ı Kerim'de geçen o farklı bi şey yok. Allah kelamı olarak ne var, yani hepsi Allah'ın kelamı olarak kabul ediliyor ama...

Asude de Serpil'i şu sözleriyle desteklemektedir:

Peygamber ne ifade ediyor? Bunca insan inanıyorsa ben de inanıyorum eee peygamberin de böyle iyi, doğru yol gösterici bir insan olduğuna, örnek bir insan olduğuna inanıyorum. Bazı konularda bazı sorgulamalar yapıyorum zaman zaman, hayatı ile ilgili de ne bileyim gerçekten Kur'an'ı Allah mı gönderdi? Yoksa Hz. Muhammed hani kendisi mi şey yaptı? Yani insanları doğru yola götürmek için böyle bazen sorguluyorum, sorgulamadan kabul etmek, ama sorgulayamayınca biraz zor oluyor.

Allah'ı peygambere tercih etme ve ilgi alanından çıkartma yaklaşımı da ilginç bir tavır olarak karşımıza çıkmaktadır. Caner, peygamberleri yozlaşmış toplumları düzeltmek amacıyla yapılan ilahi dürtmeler olarak nitelendirerek düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

Peygamberle ııı çok özel olarak ilgilenmedim yani, ben hani direk Allah'la; onunla pek ilgilenmedim ama onun hakkında ne düşünüyosun dersin işte o şey toplumlarda bazı o kötü yozlaşmış toplumlarda öylee bi insan çıkıyo ve ihtiyaç var ve o toplumları biraz toparlıyor, vahiy aldığına kesinlikle inanıyorum, o kutsal kitap onlara özel gönderilmiş artık heralde dürtmeler işe yaramıyo, birisinin çıkıp gelmesi gerekiyor, o zaman ki özellikle şey toplumlarda yozlaşmış bozulmuş... onları toparlıyor...Peygamberin hayatını uygulama ya da öğrenmem yok, Peygamber gibi olmaya çalışmak bana biraz şey geliyo samimi konuşursam zorlama geliyor, hani iyi niyetli bi şey olabilir ama herkes bence kendi olmalı yaa onun hayatı okunabilir ya o biraz zorlama geliyor bana onun gibi olmaya çalışmak bi çabalama gerektiriyor, gerek yok ve zor insan şöyle düşünebilir yani olamıyorum, beceremiyorum gibi bi de insanın şey tarafı var yani insanın bi de karanlık tarafı var onu da kabul etmek gerekiyor bunu felsefeden söylüyorum, her şey zıddıyla var yani içimizde iyi taraf da var karanlık taraf da var ikisinin de olduğunu kabul etmek çok önemli peygamber gibi olmaya çalışırsan o ne olacak o seni bırakmaz gölge benlik deniyo ya o seni bırakmaz ve sonra sen kendini suçlarsın niye olmuyo, öyle düşünüyorum yani...

Ayrıca Caner'in sünnete uymayı zorlama ve insanın kendisi olamaması olarak değerlendirmesi de pek rastlanmayan bir durumdur. Benzer bir şekilde Aslı da sebebi açıklanmadan sünneti taklit durumunu eleştirmekte; bunu insanın kendini geliştirme ve sorumluluktan kaçma durumlarına sebebiyet vereceğine işaret ederek şöyle demektedir:

Peygamberin sünneti ile ilgili duyduğum da çok güzel şeyler oluyo ama bilgim eksik bu konuda yanlış anlatılıyor peygamber bi çok şey de o yapmış, biz de yapalım, sebebinin açıklanmaması bu bana rahatsız edici geliyor, benim nedenini anlamam lazım, yaparım yapmam bu da bana kalmış; bu ne demek oluyo o konuda gelişmenin ya da gelişmemenin sorumluluğunu almam gerekiyor şimdiki aklımla takip etmeyi ya da etmemeyi seçiyorum ve sorumluluğu alıyorum şeklinde bakıyorum ben...

Peygamberin kendinden çok bahsetmesi, kendini övmesini de peygambere yakışmayan bir tavır olarak nitelendiren Sami bunu şöyle açıklıyor:

Kafamdaki din yani bi sürü şeyler dönüyor mesela ben mesela din kitaplarını okuduğumda daha çok peygamberin övüldüğünü görüyorum yani orda peygamber eee yani devamlı ayetleri okuyorum. Türkçe'den okuyorum tabi; belki değişmiş olabilir de peygambere dahi kendini övüyor beni anın, beni bilin bizim algılamamız gereken şeyin Allah olduğuna inanıyorum, ama ayetleri okudukça ben daha çok soğuyorum. Bi bakıyorum Hz. Muhammed hep kendini övüyor. İşte beni anın, beni şey yapın, benim yanımda olun, bir öğretmen edası, yönetici edası seziyorum...

Peygamberin abartılması eleştirisine Yusuf da şu sözlerle katılmaktadır:

O konuda ben yüzde yüz değil ama Kur'an bize yeterli rehberliği yapıyor, yani peygamberin hayatı... biz abarttık çünkü biz peygamberin giydiği şeyi... tapıyoruz biz, giydiği hırkayı koyduk camiye binlerce insan gelip elini yüzünü sürüyor. Ya siz bu işin ilmini yaptınız ne kadar yeri var ne kadar yeri var...

Arda da bu konudaki düşüncesini ve şüphelerini ortaya koymaktadır:

Çok kafamı karıştıran bi konu işin aslı. İnancım gereği inanmam gerektiğine inanıyorum. Ama işte hani belki de şeytanın verdiği vesvese yok mu var. Çok şey söylemiş gerçekleri de söylemiş ama hani çok mu acaba putlaştırıyoruz? düşüncesi bazen bende çok eee ortaya çıkıyor...

Peygamberin yeri ve putlaştırılması konusunu şirk noktasına taşıyan Serpil ise; sakal-ı şerif konusunu şöyle değerlendirmektedir:

Bi de şey olayı var hani Müslümanlıktan önceki dönemde putlaştırma olayı vardı ya eee o zaman neden sakalı şerif gidilir öpülür? Ya kıl sonuçta keratin maddesi peygamber efendimizin olması Allah'a şirk koşmak gibi geliyor bana bu bana ters geliyor bir... ikincisi Hz. Muhammed'in birçok şey tarafından korunduğu söylenir, işte yaşamadığımdan birçok şey havada kalıyor, mantığım almıyor havada kalıyor, mantığım almadığı için de Hz. Muhammed'in sünnet olarak yaptığı birçok şey bana ters geliyor, ama şu da var, sağlık için önerdiği bilgilerin hepsini de kabul ediyorum o da ayrı. İşte mide açken tam doymadan kalkılıyorsa olması...

Peygambere yönelik bir diğer bakış açısı ise peygamberi kabul ederken peygamberin ait olduğu kültürle bir ayırma gitme durumudur. Bunun bir milliyetçilik ya da Arap kültürünün

başka bir deyişle, İslam'ın Arap yorumunun reddi olarak görülmesi mümkündür. Süleyman bunu şöyle ortaya koymaktadır:

Yani benim düşüncem şudur tamam bir din herkes için değişmez Kur'an'ı Kerim emirleri vardır, Peygamberin emirleri vardır ve dolayısıyla ona göre hareket edilmesi gerekir. Ama ne oldu işte Araplar bunu algılar, kendilerine göre bir yorumlama yaptılar, ne oldu biz kendi yorumumuzu yapmadan direkt ordan hazır aldık ve onların kendi İslam anlayışını kendimize motive etmeye çalıştık. Ama bizim yapımız farklı, çok farklıyız biz ve dolayısıyla ne oldu bize ters gelen olaylar oldu, sorgulamasız kabul etmek durumunda kalıyorsunuz, sorgulayamıyorsunuz tabi karşıdaki insan öyle bir empoze etmiş ki yani sen buna karşı çıktığın zaman seni dinsizlikle suçlandı ve en büyük sınavı bizi demeyelim de çoğu insanı dinden uzaklaştırdı öyle diyeyim size... Yani kimin imanlı olduğu kimin gerçekten temiz bir insan olduğu kimin ahlaklı olduğunu Allah bilir herkes kendi dinini içinde yaşar. Sonuçta yani herkes ne yaptıysa bunun karşılığını görecek yani bu sonuçta tartışmak sen işte çok mukaddes adamsın sen şöylesin sen böylesin demenin anlamı yok, herkesin içini Allah biliyor zaten ne olacağını o zaman göreceğiz.

Süleyman, İslam'ın Türk Kültürüne uyarlanmasından yanadır. O, uyarlama yapılmadığı için dinin bize uymadığını iddia etmekte bunun da birçok insanı dinden uzaklaştırdığını söylemektedir. Süleyman sünnete uyma konusundaki yanlışlıklara dikkat çekerek bu konuyu örneklerle açıklamaktadır:

Şekil ama peygamberimiz sakal bıraktı sen de bırak diyor. Bırakacaksın diyor, mesela çalıştığımız arkadaşlarımız arasında var, yemekten önce tuz yiyor. Yani arkadaş yemek yiyoruz niye tuz yiyorsun? Ddediğimizde sünnet diyor. Yani böyle bir İslam yaşıyoruz biz. Böyle bir anlayış yaşıyoruz biz ve bu bir üniversite mezunu insan... Ha yemeği tabağı bitirdikten sonra ekmekle şey yapıyor, ekmek yemek zaten zararlıdır, hani bizim sağlığın olmadığı sürece senin eee ibadetin olsa ne olur şeyin olsa ne olur önce sağlığın, biz ekmek yemeyeceğiz, tuz yemeyeceğiz ama şey diye.. O dönemdeki Peygamber efendimiz yaşadığı dönemdeki tuz algısı, tuzu bulma veya tuzun sağlayacağı şeyleri alabileceği şeyleri var mıydı yok muydu, şimdi o günkü uygulamada belki zaruriydi ama bugün buna ihtiyaç olmadığı halde biz bunu uyguluyoruz. Niye onun gibi yaşayalım diye. O'nun gibi yaşamak tuz yemek midir yani? Veya sakal bırakmak mıdır?

Bu konuda kültürle birlikte zamanın ve şartların da değiştiğini ifade eden Bilal Süleyman'ın düşüncesine katılarak şunları söylemektedir:

Ya o dönemdeki koşullar ile bu dönemdeki koşullar bir değil. O dönemde belki o şekilde yapmak gerekiyor, ama şimdi de mesela hacca gidip geliyor sakal bırakıyor, Peygamberimizin sünneti böyle, şimdi o dönem niye sakal bırakıyormuş tıraş bıçağı varmış da mı kesmiyormuş yoksa bırakmak gerçekten Kur'an'da varmış da öyle sakal bırakmışlar bilmiyorum. Şimdi

peygamberin sünneti diye sakal bırakanlara ben çok doğru bulmuyorum... yaşayışını daha çok kılık kıyafetinden çok yaşayışını mesela hep derler sofradan doymadan kalkıyor evet bence de doymadan kalkmak lazım şimdi tıka basa doyduktan sonra zaten insan doyduğunu anlamıyor. O şekilde dolduracam diyince rahatsız oluyor. Bu bence olması gereken bi şey Peygamberimizin yemek tarzı yapmamız gereken bir şey...

Bu sözlerde de sünnetin şekil olarak değil peygamberin davranışları üzerinden yürümesini ifade eden yaklaşımları görmekteyiz. Peygamber konusunda gözlenen bir başka yaklaşım ise peygamberi bir devrimci olarak nitelendirme durumudur. Varol bu düşüncelerini şöyle açıklamaktadır:

Eee benim kişisel hayatımda dünyadaki en büyük devrimci Hz. Muhammed için söylüyorum. Diğer peygamberleri Kur'an'ın emri olarak tabii ki kabul ediyoruz, tanıyoruz. Ama hem bizim dinimiz açısından hem de yaşanan yönlendiren yarattığı etki dünyaya... çünkü diğerlerinin hepsi kısmi olarak buldukları anlarda, dönemlerde bir etki yaratmış, ama tabii Hristiyanlık konusunda belki sonradan yayılma süreci vesaire olanlar bir tarafa en büyük devrimci olarak görüyorum, dünya tarihinin yön verip ciddi bir toplumsal olarak dünyaya etki etmiş tabii peygamberden sonraki dönemler hep tartışmalı, eee halifeler sonrasında İslam coğrafyasının bölünmesi aslında şu an kişisel olarak zorlandığım, sıkıntı yaşadığım konular algılamakta zorlandığımız konular şu an güncel olaylara doğru geldiğiniz. Halifelik Emevi, Abbasi, Selçuklu, Osmanlı vesaire derken eee bu konu yakın dönemde şey. Peygamberi en büyük devrimci olarak görüyorum. Eee burda din faktöründe her şeyi algılama şansı insanoğlunun yok.

Araştırmaya katılan cevaplayıcılar arasında Hz. Muhammed'i, peygamber değil de tarihi bir şahsiyet, devlet kurucu, toplumu düzeltmeye çalışan bir lider, kanun koyucu, veli gibi sıfatlarla nitelendirenlerden Emre bu konuda şunları söylemektedir:

Ya o zamanki yaşayış tarzına göre bana sorarsan devrimci miydi evet devrimciydi. Kız çocuklarını kurtarmak bile şimdiki kadın hakları için büyük bir olgu bakın şimdi bi sürü kadın cinayetleri var. Çıksın şimdi biri bunu düzelsin o şartlarda onu yapabilmek bile... yani ben onu bir devrimci olarak görüyorum. O vurucu cümle benim için çok önemli... ya ben onu devrimci olarak görüyorum ama handikapları var mı yok mu konusunda o konuda bi şey söylemeyeceğim...

Peygamber için Emre'nin gündeme getirdiği ve sorguladığı başka kavram da Sosyalistliktir:

Ben bu konuda da çok ilginç bir kitap okumuştum Türkler Nasıl Müslüman oldu? diye yalnız o benim okuduğum kitabın yazarını şimdi tam hatırlayamayacağım ama çok ilginç bir cümlesi vardı. O benim için vurucu bir cümleydi önemli bir cümleydi, cümlede şu işte, peygamberimiz Hz. Muhammed bir sosyalistti. Tabii o zamanlar için ilginç olur. Birden darmadağın oluyorsun o zaman. Sosyalistti peygamber, nereye koyacağını

bilemiyorsun, sonra yazarın bunu açıklaması ile baktım ki Türklerin yani buradaki sosyalist kavramı şunu eşitlikçi, adalet, özgürlük gibi kavramları yaşatmış... ben içine bakıyorum hayatına söyledikleri ile beraber yaşa eee söylediklerini uygulayarak yaşamış bir insan ama bunla ilgili birkaç yerde bazı soru sordum. Mesela ticaretle uğraşması, ticaretin mübah olması falan bunlar biraz zorlama işin içine sanki sonradan sokulma şeyler gibi geliyor bana...

Aslında tam olarak bu sözlerle olmasa da katılımcıların benzer yaklaşımını görebiliriz. Dinin siyasallaşması, siyasetin dinselleşmesi de ironik bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Öte yandan Demet peygamberlik kavramını velilik kavramıyla özdeşleştirdiğini şöyle izah etmektedir:

Peygamber bazılarımızı tabii bizimle ilişki kurmak için kullanılabileceğini düşünüyorum tabii bi şey kullanması lazım ama bunu velilik gibi düşünüyorum, ben velilik sistemi gibi peygamberin de çok fazla tapılmasından yana değilim benim için ikinci sırada, Allah daha önemli yani çok da ilgilenmiyorum, yani rehber gibi aracı yol gösterici seçilmiş insan adı altında çok irdelediğim üzerinde çok düşündüğüm bi kavram değil, çünkü o da bi insan, onun da hataları var, o da bi sınavdan geçiyo, aslında sınavında belki Allah ona biraz daha rehberlik ediyö, sınavında biraz daha yanında oluyo, onun her yaptığı yüzde yüz doğru, ona tapacağın, onu Allahlaştıracam, ona tapacam diye bi şey yok tabii, ona müteşekkirsin seni tanıştırdı buluşturdu diye düşünebilirsin, benim için seçilmiş insan ki mutlaka O seçtiğine göre bi bildiği vardır.

Caner, Hz. Peygambere insan hakları savunucusu olarak saygı duyduğunu ifade etmektedir:

Kimdir? O da Hz. Muhammed saygı duyulan birisi gibi gelir ama Hz. Muhammed'e saygı duymadığım anlamına gelmez çünkü aynı zamanda insan haklarıyla [için] mücadele eden bir insandır... Yani Arap toplumuna getirdiği dünya toplumuna getirdiklerine baktığım zaman peygamber olarak kabul etmemem ve insan olarak saygı duymayacağım anlamına gelmiyor, veda hutbesi mükemmel bir örnektir. Okuduğun zaman zaten onun kişiliği ve karakteri çok iyi anlaşılıyor. Orada söyledikleri...

Rahmi de peygamberin toplumu düzenleyen bir yönü olduğuna dikkat çekmektedir. Ama okuma yazması olduğunu ve vahiy almadığını iddia etmektedir.

Eee, peygamberler birçok olay yaşamıştır, vardır bu peygamberler, bu toplumu anlayan yön verendir. Okuma yazma kesinlikle biliyordu, yani ticaret yapıyordu, bilmemesi mantıksız gelir yani toplum için iyi insan düzenli insan yani Arabistan yarım adası için önemli biri yani ileri çıkması beklenmiştir Hz. Muhammed akıllı insan olarak çıkıyor ve kuruyor bu toplumu he Hz. İsa'yı diyorsan Hz. İsa peygamber olduğundan bile haberi yoktu yani. Yahudi peygamberlerin o zaman toplumda kıramazdın şahsiyetleri sürdüren kişiler yani bir toplumu öne çıkan kişi peygamber olan kişilerdir, yani gelmişlerdir yani he vahiy toplumu düzenleyen kurallardır he ben yukarıdan aldım dersiniz biter he... Fetullah Gülen bundan yüzyıl önce gelmiş olsa peygamberdi yani bu kadar saygılı olmak canını verebilmek kadar saygılı olabilmek peygamberliktir, peygamber dediğin böyle olmalı demektir...

Meryem de peygamberi akıllı, zeki ve toplumu yönlendiren tarihi bir şahsiyet olarak kabul ettiğini şu sözleriyle ortaya koymaktadır:

O konuyu da söyleyeyim peygamber benim için hiçbir şey ifade etmiyor... İnsan olarak düşünüyorum onu çok akıllı bir insan olarak düşünüyorum, çok yani o günün koşullarında çok zekiymiş... ve böyle bi şeyde insanları peşinden sürüklemiş...

Barış ise peygamberi benzer bir şekilde döneminin en zeki insanı olarak tanımlayıp o günkü sorunları çözmek için ortaya çıkmış bir insan olarak kabul ettiğini bunun da bugüne uymayacağına ve çelişkilere sebep olduğuna işaret etmektedir:

Daha sonra peygamberin hayatına falan baktığımız zaman orda bazı çelişkiler görüyoruz. Yok, korku pek yok. Daha şey ama hiç düşünmedim yani o tarafı, oraya gelmedim. Ya ben, bana göre biraz dönemin en zeki insanıymış. O dönemde de çok büyük sıkıntılar oluyor. O sıkıntıları çözmek için ortaya çıkmış birisi diye düşünüyorum...Ama şu anda işte yok peygamberimiz şunu yapıyordu da biz de şöyle yapalım artık bunlar çağ dışı geliyor O dönemde şimdiki dönem arasında çok büyük farklar var. Ve bu tür şeyler de insanları daha çok dinden soğutuyor.

Hız. Peygamber'i peygamber olarak kabul etmekle beraber anlam dünyasında bazı sorgulamalar yapan ya da özellikle onun bazı yönlerine eleştiri getiren katılımcılar da çoktur. Bu eleştiriler genellikle Hız. Peygamber'in evlilikleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Aliye bunun tipik bir örneğini teşkil etmektedir:

Daha sonraki dönemlerde daha fazla olaylar ön plana çıkarılmış, ilk dönemlerde daha basit onda da eleştirdiğim şeyler var tabi o dönemin yaşantısıyla mesela o kadar yaşlı bir kadınla evlenmesi mesela ben bazen diyorum ki yani para ve güç için yapılan bir evlilik galiba diyorum Hız. Hatice ile evlenmesi, kendin o kadar büyük ve zengin bir kadınla evlenmesi güç ve para için yapılan evlilik, daha sonraki çok eş tabi Arap kültüründe olan bir şey ama küçük yaştakilerle de evlenmesi de bu kadar büyük yaştakilerle evleniyorsun, bu kadar küçük yaştakilerle evleniyorsun. Arap toplumunda olan biri ama böyle dini öğretilerle gelen birinin de örnek olması gerekiyor diye düşünüyorum, yani tabi eleştirdiğim noktaları var bu konularda...

Bu konularda eleştiri yapan başka bir katılımcı Serpil ise şu açıklamayı yapmaktadır:

Ben... Hız. Muhammed konusunda eleştirdiğim çok konu var. Sorguladığım çok konu var. İnanmak istediğim çok konu var. Somut bi şey görmediğim için hep böyle şuşuşu şunun dediği, çok eski zamanda geçmiş olan bir kişi. Yani bilmiyorum sorguladığım zaman çok oluyor...O dönemin şartları ile tabii ki şimdiki şartlar karşılaştırmamız mümkün değildir. Belki de din adına sahiplendi ama ondan nasıl çocukları oldu mesela. Onun büyümesini mi bekledi [ondan çocuğu olmamıştır] Yok mu?...

Bu açıklamalarda Hz.Peygamber'in hayatı ve evlilikleri konusunda bilgi eksiklikleri de dikkat çekmektedir. Kemal'in ifadeleri ise bu konuda önceleri eleştiri getirdiği ama değişik kaynaklardan bilgilendiği zaman bunları anladığı ve kabul ettiği yönündedir:

İnanıyorum evet... Ya biraz belki çok fazla tabi şeye bakmadım ama incelediğim veya düşündüğüm bir konu olmadı çok fazla bu yani tabi küçük yaşta evlilik yapması belki biraz şey olmuş olabilir. Bilmiyorum ama anlatıldığı kadar doğru değil mi bilmiyorum işte değişik kaynaklardan okuyunca etkileniyο da olabiliriz. İşte Aişe herhalde Hz. Aişe'le mi herhalde dokuz yaşında evleniyor o beni biraz rahatsız yaptı. Onun dışında çok fazla da böyle olumsuz bi şeyini bilemiyorum yani... Tabii ki o dönemki toplumsal yaşamda buna müsait bi şey de olabilir, şu andaki şeyle düşünüyoruz biz. Düşünüyorum daha doğrusu. Şu anki şeyle bana dokuz yaşındaki biri ile evlenmek ters geliyor, o dönem ki şey toplumsal yaşam buna müsait olabilir...

Peygamberlik konusundaki bir başka eleştiri ise peygamberlerin hep aynı bölgelere gelmesi, dünyanın başka yerlerindeki insanlara haksızlık olması ve evrensellik iddiasının tutarsızlığıdır. Cihan bu tutarsızlığı ve açıklamasını da yine kendisi yapıyor:

Şimdi Peygamberimizin ben şöyle düşünüyorum. İlk peygamber Adem'den bu yana bir sürü peygamberler gelmiş yüz küsür sanıyorum. Bunun içinde dünyayı gözümün önüne getiriyorum. Haksızlık yapıldığını, bazı milletlere haksızlık yapıldığını var diye düşünüyorum... Bunun başında neden hep Araplara peygamberler gelmiş? Bu toplumlar çok kötü toplumlardı, bu toplumların ıslah edilmesi gerekiyordu, bu şekilde gelmiş veya Allah da bu toplumları insan üstü bir güç olarak şey yapmış, Arap toplumunu... insanları yönetsin diye...

Ekrem'in Cihan'ı destekleyen sözleri şöyledir:

Kabul ediyorum [peygamberi] peygamberlerle ilgili de sorguladığım dönem oldu yalnız sorgulama merkezi genelde şeydi. Niye özellikle Arap Yarımadası, niye Orta Doğu, Kutsal Kitaplar neden Meksika'dan bahsetmiyor? Mutlaka bahsediyordur hani ya da yanlış bilgi eksikliği ile ilgili olumsuz düşüncelerim vardı...

Kur'an'ın vahiy ürünü olmadığını ya da içine vahiy dışında kaynaklardan ulaşan bilgiler karıştığını kabul edenler de mevcuttur. Burak bu düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

Vahiy kavramı var ama...yok yani mutlaka önceden getirmiş bir takım bilgilerin metinleştirildiği, yazıldığı bir şey. Hani kötü mü? Eğer yazıldığı gibi uygulansa çok da kötü diyemem bazı şeylerde ama eee tabi herkes çok farklı yorumluyor yani binlerce sene önce gelmiş birçok din. Çok fazla.. Hıh yani önceden getirilmiş olan bazı kuralların işte eee bir kâğıda dökülmüş halidir. Belki toplumsal kuralların ya da hani toplumsal düzenin bozulması sonucunda hani yukardan geldi değil de, insanların oturup hani şunu şöyle yaparsak daha

düzenli yaşarız gibisinden bir oluşturulmuş. Eee en iyisi şudur denmiş gibi düşünüyorum yani.

Meryem de bu noktada Burak gibi düşünmekte ve peygamberi bir toplum mühendisi olarak kabul ettiğini açıklamaktadır:

Aynı şeyi düşünüyorum herhangi bir peygamber[vahiy aldığını] sanmıyorum... sanmıyorum... kendisi yazmıştır... doğru bulmuyorum çok yanlış yani dediğim gibi o günün koşullarıyla bu günün koşulları aynı değil, zaten ben onu yani peygambere inancım yok açıkçası normal bir insandan hiç farkı yok benim için, ama bir takım yasalar koymaya çalışmış, belki bir toplum düzeni oluşturmaya çalışmış oldukça da zeki bir insanmış muhtemelen de iyi niyetli bir insanmış yani o günün koşullarında yani ıı onun yaptığını yapmak, onun giydiğini giymek, onun sakalına el sürmek, çok saçma buluyorum... Sonuçta benim için bir insan o, yani şimdi benim kitapla da problem... hani yazılanlarda olduğu için...

Bu konuda şüpheleri olduğunu ifade eden Mehmet de şunları söylemektedir:

Yani birçok sosyal demokrattan daha fazla dinî bilgim var. Yani peygamberle ilgili, peygamberlik tarihi ile ilgili, tabi çok net bir şekilde bilgim var. Yetiştığımız ortamdan dolayı hep böyle bu tür hikâyelerle büyüdük. Fakat tarihsel olarak varlığına inanıyorum, son peygamber olduğuna inanıyorum. Fakat vahiy konusunda aslında şüphelerim var. Yani o konuda çok fazla net bir şekilde hep böyledir diye söyleyemiyorum. Çünkü ben umreye gittiğimde de bizzat oraları da gezdim. Ee yani bunun bir inançtan kaynaklandığını düşünüyorum. Bende de o inancın zayıf olduğunu düşündüğüm için işte orda şaibelerim var açıkçası emin olmadığım şeyler var.

Modernleşme deneyimi, Peygambersiz bir İslam anlayışını da beraberinde getirmiştir, demek yanlış bir yorum olmaz. Modernleşme sürecinin batıdan dünyaya yayıldığını düşünürsek Hristiyan kültürünün hakim olduğu Batı medeniyeti temelinde peygambersiz bir dindir. Bu inanç modernleşme ile Türk toplumunda ve sosyal demokratlar üzerinde de etkisini göstermiştir. Çünkü araştırma çerçevesinde aldığımız cevapları değerlendirdiğimizde Allah'a inancının tam olduğunu ifade eden birçok katılımcı peygambere olan ilgisizliğini, eleştirisini, şüphelerini, sorgulamalarını ve reddedişlerini dile getirmişlerdir.

2.2.3. Ahiret İnancı/Ölüm ve Sonrası

Sosyal demokratların dine bakışı ele alınırken incelenmesi gereken bir başka önemli konu, ölüm ve sonrasındaki yaşam, ahiret hayatı, cennet-cehennem kavramlarıdır. İslam dininin inanç esaslarından biri olan ahiret inancı, dine bakışı anlamada bize önemli bir perspektif sunacaktır. Bu çerçevede elde ettiğimiz verilerden yaptığımız değerlendirmeler ışığında katılımcıların ölüm ve sonrası yaşamla ilişkilendirdikleri temel kavram korkudur.

Katılımcılar görüşmelerimiz boyunca ölüm korkusu, dinin üzerine bina edildiği korku kültürü, cehennem korkusu vb. konuları değişik bağlamlarda gündeme getirmişlerdir. Mesela Mesut bahsi geçen korku kültürünü en büyük yanlışlarımızdan biri olarak nitelendirmekte ve Allah korkusu yerine Allah sevgisi kavramının konulması gerektiğini şöyle açıklamıştır:

En büyük zaten bizim yanlışlarımızdan biri bu, Allah çarpar, ha hep korkutuluyor, sende hiç Allah korkusu yok bak bu çok önemli ben bütün konuşmaların hepsinde insanların nasihat edilirken öğüt verilirken Allah korkusu yok mu sende insanlara deniyoy, ya sende hiç mi Allah korkusu yok mu diyorsun, Allah'tan niçin korkuyum ben... benim Allah'ı sevmekten niye korkuyum, insan niye sevdiğinden korkar. Bana söyleyin kim sevdiğinden korkar. Kim aşık olduğu kişiden korkar. Kesinlikle korku ile olmaz ya da bana kim korktuğu için bi şeyleri sürekli düzgün yapar. Bunu bir yaparsınız, iki yaparsınız ama üçüncüde, dördüncüde fırsat bulduğunuz anda onu yapmamaya başlıyorsunuz... Hep korku üzerine verildi. Evet evet hep korku üzerine... ailemizde de, büyüklerimizde de, çevremizde de hep korku üzerine verildi bize din eğitimi, sevgi üzerine hiç verilmedi. Ben Allah'ı sevmek... Allah sevgisi hiç verilmedi yani ben aslında çok da çirkin bi şey Allah'tan korkmaz mısın? Çünkü insanları dinleri maalesef insanları bir baskılamak, toplumları bir arada tutmak, ya da kendi düşüncesini kendi fikrini empoze etmek ona göre bi takım grupları çevreleri bi şekilde yönetmek amacı ile maalesef din kullanıldı. Dinler kullanıldı sadece İslamiyet değil diğer dinler de kullanıldı.

Mesut bu korkunun amacının da toplumları baskı altında tutmak, yönetmek ve bazı şeyleri insanlara kabul ettirmek olduğunu savunmaktadır. Aylin de bu noktada Mesut'u destekleyen düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

İslam dininin Kur'anı Kerim'in yorumlanırken bile hatalı baskıcı bir zihniyetle yorumlandığını düşünüyorum. Sanırım zayıf noktamız korku yani korkularak daha mı insanları o yöne itebileceklerini düşünüyorlar. Baskıcı bir zihniyetle daha mı o yöne meyillendirmeye çalışıyorlar, ama ben bilmiyorum ben kesinlikle yanlış olduğunu düşünüyorum.

Meryem de Allah'tan korkma ifadesini eleştirirken konuya annelik deneyimi üzerinden yaklaşmaktadır :

En önemlisi bunun içinden çıkartılacak şey bence Allah'tan korkmak gerekir. Bence Allah'tan korkmak gerekmez şimdiki düşüncemde ve ben çocuğuma asla Allah'tan korkman gerekir, yanarsın, cehennem var, işte günah, ayıp, bunların çok olumsuz olduğunu hala bile hissedebiliyorum. Yani geleneksel dinî kurallar dışında bir şey yaptığımda kendimi suçlu hissedebiliyorum...

Katılımcılar Allah ve cehennem korkusu motivasyonunu, dinî ve ahlaki olarak problemlilik olarak görmektedirler. Mesela İlyas korku unsurunu şu cümleleriyle eleştirmektedir:

Hani korkudan dolayı yapıyorsa o zaman insanın yaşamasına da anlamında da bir problem olur yani. Şimdi siz korkarak yaşıyorsanız, sürekli korkarak onu yapıyorsanız bir anlamı olmaz yani. Bence olmaz yani. Ee ne bileyim yani var olduğu kısımlar tamam ama işte gideceğiz cehennemde yanacağız, şöyle olacak son çıkacaksın bilmem ne. O insanları biraz daha ürkütür. Ha ne yapar? Zorlama ile dine doğru yaklaşırsın yani...

Bu yaklaşımın yanlışlığı ve etkisizliğini vurgulayan Gamze kendi hayatından örnek vererek iddiasını delillendirmektedir:

Evet, kesinlikle okullarda da her yerde de din bize korkutularak öğretildi. Ve kesinlikle karşıyım ona, sevdirilerek öğretilmesi gerektiğini düşünüyorum. Ben mesela korkutularak öğretildi ama o korktuğum şeyleri yapmadım mı dersin, yaptım da. Ya mesela bir erkek arkadaşın olmayacaktı, bir erkek arkadaşınla el ele tutuşmayacaktın günahtı. Mesela bir keresinde bana öyle bir şey ki her el ele tutuştuğun erkekle mesela tokalaşıyorsun ya bana artık hangi din öğretmenim söylediye, ondan bir çocuğun olurmuş, o çocuğun ileride cennete cehenneme gidince karşına çıkarmış. Mesela böyle bir şey öğretilmişti. Artık kim söyledi hatırlamıyorum şu anda ama. Mesela ben bir dönem erkekle tokalaşırken mesela çok rahatsız oluyordum tokalaşmaktan. Yani hala daha böyle hep bu tip mesela sonra ben onu düşündükçe düşündükçe ne kadar saçma bir şey olduğunu anladım.

Hiçbir dini ve inancı kabul etmediğini söyleyen Burak, dışardan bir bakışla, din, cehennem ve cehennem korkusu kavramlarının ilişkisini şöyle vurgulamaktadır:

Korku... Din zaten korku üzerine kurulmuş. Yani şimdi ayetlere falan bakın hani Türkçelerini okuyorum Arapçasını bilmiyorum da. Aşağı yukarı her şeyin sonunda cehenneme gidersiniz, Allah sizi yakar, Allah sizi taş eder, şöyle yapar böyle yapar. Yani zaten korku üzerine kurulmuş bir sistem din... Onun için doğaldır yani. İnsanlar hani daha çok nasıl söyleyeyim korktuklarından dolayı inanıyorlar mı desem yoksa inandıklarından dolayı mı korkuyorlar? Bilmiyorum ama korku etken bayağı bir etken.

Hakan ise cehennem korkusunun iyi insan olmanın ön şartı olarak sunulmasını şiddetle eleştirmekte ve bunu insana hakaret olarak kabul etmektedir:

Ama o lisedeki grupta şöyle aldık, şöyle dediğini duydum sınıfta bi insanın, cehennem korkusu yoksa iyi bi insan olamaz, yani onu iyi insan yapan cehennem korkusudur. Çok net duyduğum bi laf mesela böyle bi şeyi ben kabul etmem valla çok yobaz, çok tutucu olduğunu düşünüyorum, bu insana hakarettir bence.

Benzer bir bakış açısı ifade eden Kemal ise bu korkunun etkisi üzerinde durmuş ve bunun çocuklukta etkisi olabileceğini ama sürekli bir etki oluşturmayacağını şöyle ifade etmektedir:

Ya en temel bir şeylerden birisidir, insan davranışını biçimlendirmede işte Pavlov'un insanların temel davranışlarını şekillendirmede temel şeylerden

birisi ödül ve ceza kuramı, bu tabi eee şöyle ortandan eğer şeyi çekerseniz o korkuyu çekerseniz; işte cennet,-cehennem olgusu, güna- sevap olgusu o tür bi şeyi ortadan çekerseniz o kurallara uymamaya başlar. O yüzden ödül ve cezanın, işte korkutmanın fazla bir etkisinin olduğunu düşünmüyorum, belki çocukluk döneminde etkili olduğunu, yaş büyümeye başladığında etkisinin azalmaya başladığını, davranışın sönmeye başladığını ondan ziyade daha çok bilişsel özelliklerin kullanılması gerektiğini düşünüyorum, daha da içselleştirilmesi, başta da söylediğim gibi kendi kitabını, kendi kaynaklarını birinci elden öğrenme çok daha önemli...

Katılımcılar arasında yine yaygın bir kanaat de dinin öbür dünyaya yönelik bir yaşantı olması ve bunun dünyayı ihmal eden bir bakış açısına sahip olmasıdır. Mesut bunu şu cümlelerle dile getirmektedir:

İşte sohbetimiz boyunca bahsettiğimiz konulardaki farklı tutumlar, yanlış algılayışlar mesela bugün dünyaya bakıyorsunuz bi tane bana gelişmiş İslam Devleti gösterin. Ne varsa yoksa öbür taraf, öbür dünya, ya o zaman Allah niye bu dünyayı yarattı? Bizi direkt öbür dünyada da yaşatmaya başlatabilirdi. Sadece biz sınava girmek için mi biz bu dünyaya geldik? Yani bunu çok iyi anlaması gerekir insanın, bakın mesela evrenin varlığı 14-15 milyar yıldan bahsediliyor. Bu çok büyük bir zaman işte dünya var olalı 4-5 milyar yıl olmuş. İnsan ömrüne bakıyorsunuz 70-80 yıl, yani böyle mükemmel bir varlığın 14 milyar 15 milyar yıl içerisinde sadece 70 yıl 80 yıl bi bakıma ne diyeyim sizi bir göz açıp kapama süresi kadar, bu dünyaya var olması düşüncesi bana tuhaf geliyor, bunun öncesi sonrası başka bi şeyleri var diye düşünüyorum yani, bu kadar kısa olmamalı bu kadar mükemmel yaratılmış varlık. Bu kadar bir göz açıp kapama mesafesinde görünecek kadar kısa bir zaman dilimi için yaratılmadı. Dünya için de insan için de ya düşünsenize ne kadar kısa bir zaman 60 yıl 70 yıl; 14-15 milyar yılı düşündüğümüzde daha kısa yaşayanlar da var.

Süleyman da, cennet ve cehennemin bir kısmı da bu dünyadadır, diyerek bu dünyaya yönelmeyi vurgulamaktadır:

Dolayısıyla yani kesinlikle ben ve şuna inanırım tamam cennet cehennemimiz var, ama cennet cehennemin bir kısmı şu anda dünyada da var. Siz yaptığınız her türlü kötülüğün cezasını öbür dünyaya kalmadan bu dünyada mutlaka karşılığını görürsünüz. Cezasını mutlaka görürsünüz, ben Allah'ın adaletine bu anlamda da inanıyorum. Öbür dünyada zaten ayrı orda zaten var, ama bu dünyada da iyiliklerinin karşılığını iyilik olarak geleceğini, yaptığın kötülüklerin karşılığının da senin başına çok büyük bela getireceğine inanan bir insanım. Tek duamız çocuklarımızdan çıkmasını. Yani en büyük dileğimiz o yani sen yaptıysan senden çıksın çoluğundan çocuğundan çıkmasını, ama tabi Allah'ın takdiridir çoluk çocuktan da çıkabiliyor yani...

Bir başka eleştirisi konusu ise dinin sunumunda ölümden sonraki hayatın çok vurgulu ve korku üzerinden yapılmasıdır. Senem bunu eleştirmekte ve çocuğuna dini anlatırken sevgi vurgulu bir eğitim yaptığını söylemektedir:

Ya hala mesela, kapanmasan şöyle olacak, ondan sonra şöyle hani her şeyin sonu cehennem ateşine dönüyor ya, güneşi o kadar çok seviyorum vallahi ondan korkar oldum...Tabi kendi kendine sürekli yanan bi şey güneş, herhalde diyorum cehennem böyle bir şey. Böyle mi, olacak ne bileyim böyle olmamalı, ömrümde birkaç kere geçti cehennem lafı burda arkadaşlar arasında çok geçti. Fakat biz evde cehennemi konuşmuyoruz hani Allah'a olan sevgiyi anlatıyorum ki zaten Ona karşı bir sevgisi oluşacak diye düşünüyorum. Keşke en başından beri böyle anlatılsaydı bize de... daha farklı olurdu yani.

Senem, çocuklukta korkuyla verilen bu dinî eğitimin yetişkin hayatında bazı problemler oluşturduğunu da eklemektedir:

Şu an şöyle düşünüyorum birçok korkumun şu an yaşadığım kaygının temelinde o tip şeylerin olduğunu düşünüyorum. Yani o cehennem korkusu, istenilmeme yanlış bir şey yapıldığında, istenilmeme korkuları temelinde onların olabileceğini düşünüyorum. Çünkü entelektüel kesimin ağırlıkta olduğu kalabalık olduğu bir toplum değiliz ve genelde insanlar dini o yönüyle gösteriyorlar, bence sevgi, hoşgörü yönünden daha çok bana öyle geliyor...

Cihan, Aylin ve Hayriye de Senem'i destekleyen şekilde düşüncelerini ifade etmişlerdir. Ahiret inancı ve ölümden sonraki inancın olumsuz tesirleri yanında destekleyici yönüne vurgu yapan Kemal, insanın sonsuzluk duygusunu beslediğini ve rahatlatıldığını ifade etmektedir:

İşte yani şey hissediyorsunuz öyle korkunca, kaybettiğiniz, sevdiğiniz birisi sizden ayrılınca onun ölümü sona ermeyi kabullenemiyo insan, tabii ki onun bir devamlılığı olduğu hep o şekilde kendinizi şey yapıyorsunuz avutuyorsunuz. Devam ediyor başka bir alemde tekrar varlığı devam ediyor yaşıyor, bu anlamda değil ama öbür dünya anlamında değil... ama yine ruhani anlamda yaşamaya devam ediyor. Bi gün bir araya geleceğiz göreceğiz. O tabi insanı biraz daha rahatlatıyor.

Bu korku eleştirisine ek olarak katılımcılarda ölümden sonraki hayat inancı konusuna genel olarak yoğun bir ölüm korkusu ifadesi de eşlik etmektedir.

[Ölümden] Korkuyorum ,çünkü mutlaka yani bi cehennem azabı çekicem yani mutlaka. Düşünüyorum çünkü başta alkol alıyorum. Ama alkol almayı da seviyorum, çünkü beni çok rahatlatıyor. Alıyorum dediğim öyle çok da büyük almıyorum. Mesela haftada iki gün, eğer çok moralim bozuksa sinirlerim bozuksa iki tane, bira üç tane bira. Onun haricinde önüme gelen içkiyi içeyim bilmem falan yok. (Şevval)

Ölümden korkmadığını ifade eden Serpil bunu kendini aşmak olarak nitelendirip ailesinden aldığı doğru eğitimle ilişkilendirip, güçlü olduğunu vurgulamaktadır:

Yok beni etkilemiyor... ben okulda bilmiyorum kendimi çok fazla mı aştım çok mu fazla güveniyorum benim ölümle ilgili bile hiçbir korkum yok. Ben sadece neden korkuyorum? Birine herhangi bir zararım olursa ben onu nasıl öderim nasıl karşılıyorum? Benim öyle bir korkularım var. Kul hakkından ben çok korkuyorum. Ama benim kendi ailemden aldığım eğitim bana o konuda hiçbir şekilde korkmamam gerektiğini öğretti. Sen birisine bir zarar vermiyorsan karşılığında herhangi bir zarar görmezsin. Görürsen de mutlaka onun bir geri ödemesi oluyo, karşındaki insandan da mutlaka ben haksızlık gördüysen onda başka bir şekilde onun cezasının çıktığını görürsün.

Ahiret konusunda eleştiri getirilen bir başka konu da sadece Müslümanların cennete gidecek olması inancıdır. Serpil şu sözlerle bu eleştiriye iyi bir örnek teşkil etmektedir:

Ama şu fikre de karşıyım hani işte Müslümanlar belirli bir süre sonra mahşer gününden orda cezalarını çekecek daha sonra cennete girecek onun hikayesi var ya ne kadar doğru... ha ne kadar doğru işte o konularda bana mantığıma ters geliyor. Onları da Allah yarattı. Ona bakarsan Allah onlara ceza veriyor da bize mi ödüllendiriyor biz miyiz en iyi kul? Niye ne özelliğimiz var? Hz. Muhammed bizim peygamberimiz diye mi ödüllendirildik ve onların şanssızlığı önceden doğmuş yaşamış o ne olacak bu bana mantıklı gelmiyo. Adil de gelmiyo mantıklı da gelmiyo.

Fulya tam tersine buna inandığını ifade ederek ölümden sonraki hayata inancını tasvir etmiştir:

Öldükten sonra dirileceğiz diye biliyorum. İnşallah cezamızı çektikten sonra güzel yaşayacağız. Ölüm korkusu var tabii ki... var var. Kendim için değil bu dünyada o kadar kötü bi şey ki Allah'ım evlat acısı verme diyorum bi yandan da diyorum ki ben önce ölürsem bu çocuklar ne olacak diyorum o kadar... o ölüm bende şeydir zaten ölümden korkuyorum o anlamda korkuyorum. Hem kendim ölmek önce istiyorum hem de bi yandan da bıraktıklarını düşünüyosun. Allah'ım hayırlı sağlıklı ömür versin tatlım ama öldükten sonra her şeyin son buluyor.

Ölümden sonraki hayata dair inançlarını sorduğumuz Yıldız ise cehennem azabını anlamadığını, inanmadığını, anlamsız ve faydasız bulduğunu ifade ederken konuyu tesettürle ilişkilendirmiştir. Bu yorumda toplumda yaygın olan cehennem ve tesettür arasında kurulan sıkı ilişki hissedilmektedir.

Ya başka türlü niye cehenneme gidelim ki...Biz cehenneme gitsek te Allah bizi yaksa Allah'a ne faydası olacak... Niye kullarını yaksın? niye ızdırap? Niye cehennem? Öyle içimden geçer benim... Hiç inanmıyorum yani ona.. herkesi cehenneme koyacak derler işte, saçının bir teli bile görünürse bilmem

kaç sene yanacaksın, inanmıyorum... niye yaksın? Kapalıların da görünüyor kenarında... Hayır, Allah yaratmış bu saçımı niye yaksın ki? Saçımın telini gösterdim diye.. Onlara inanmıyorum ama bütün hacca gitmek, namaz kılmak, orucumuza bütün dini eğitimlerimize inanıyorum da o saçın bir teli görünürse yok şöyle yok böyle yok tokalaşınca ateşler mesela benim görüncem çok kapalıydı eşi o şekilde tokalaşmaz bile bizimle diğer dünyada ahirette bütün ateşler çıkacakmış ellerimizden hiç onlara inanmıyorum o şekilde... Tokalaşmaz ben de tutarım bak bayramdan bayrama olsun ver abi elini öpeyim derim. Yani baya çekine çekine elini verir. Hani espi olsun diye, baya benden yaş farkı var. Yani bu elden erkekle tokaşlaştığımda ateş çıkacak yani çok da bazen yani çok gericiyiz bilmiyorum.

Yıldız gibi Aslı da ölümden sonraki cezalandırmaya inanmadığını ve inanmak istemediğini ve reenkarnasyonel bir yaklaşımın daha ümit verici olduğunu ve bunu yeni bir şans olarak nitelendirdiğini söylemektedir. Yeni dini hareketlerden olarak Reenkarnasyon inancı katılımcılar arasında çok da kabul görmeyen bir yaklaşımdır. Aslı bu konuda birkaç istisnadan biridir:

Onun çok fazla düşünmediğimde rahatım ki bununla ilgili okuduğum öbür dünyayı anlatan mistik böyle nasıl diyeyim masalsı kitaplar olarak yorumlayabilirim, okumuştum ve kulağa hoş geliyor o an orda yazılanlar fakat yine de ben bunu çok fazla canlandıramıyorum. Bi de öyle olduğuna inanmak istiyorum sadece ölümden sonra bir cezalandırma olmayacağını kötü bir şey olmadığına inanıyorum. Mesela kaybettiğimiz sevdiklerimizle kavuşacağımızı zaten hepimizin orda aynı olacağına... Yani o reenkarnasyon kafa karıştırıcı işte bazı inançlara göre var bazılarına göre yok ben bazen şey diyorum reenkarnasyon bu dünya için bile geçerli olabilir ki Allah inancım olduğu için her şeyi yapabilecek kudretinin olduğunu düşünüyorum... Bu dünya için mesela ben dün ile bugün aynı değilim yeniden doğmuş bir insanım ya da bir düşünce ile karşılaşıyorum yaşam şeklim değişiyor. Yeni bir insan gibi oluyorum bir reenkarnasyonel gibi oluyor. Tabi düşünsel olarak bir reenkarnasyon tam anlamıyla eşdeğer değil, daha bir fikirsel olarak çünkü her an yeniden başlama şansının bize verilmesi bana çok coşku veren bir şey... Hemen yeniden başlayabiliyoruz çok iyi veya çok kötü şeyler yaşadık ama farklı bir bakış açısıyla tabi birden olmuyor işte en zoru o, farklı bir şekilde farklı bir yere doğru gidebiliyoruz. Şansımız var diye düşünüyorum yani...

Canan ölümden sonraki hayatta verilen cezayı anne babanın çocuğuna kızması ve cezalandırması olarak yorumlayıp doğal karşıladığını şöyle ifade etmektedir.

Bana benim düşüncem. Eğer o da günahsa nasıl bir anne baba hata yaptığında bize kızıyor ceza veriyorsa ama sonuçta bizi affedeceğini biliyoruz. Ha öyle düşünüyorum ama böyle korkunç bir o şekilde hiç düşünmedim.

Rahmi de ahiret inancı ve cehennem konusundaki tutarsızlığı ifade etmekte ve ahirete inanmadığını söylerken bu konuya şu yorumu getirmiştir:

Ölüm korkusu, ölüm korkusu şimdi insan kabullenemedi durum ölümden sonra hiç bi şey yok bunu insan kabullenemiyor kimse kabullenemez. Siz gittiğiniz anda geride bi dünya bırakıyorsunuz ve eşiniz çocuklarınız geride kalmış düşünüyorsunuz bensiz dünya olur ergenlikte düşündünüz şey yani ölmek ölümden sonraki hayat sizi sonra şey çok mantıklı gelmedi öldükten sonra yeni bi hayat olacak bu hayatta cennet olacak cehennem olacak cezalandırılacak ödüllendirilecek ha cezalandırma kısmında çok gaddarca bi ceza var korkusu var e bi yandan da çok güzel bir ödül var ki ödül konusunda da bi sıkıntı var sınırsız ödülün olduğu yerde ödül ödül değildir, sınırsız mutluluğun oldu yerde mutluluk mutluluk değildir, insan acıyı tatmadan sevinci anlayamaz mutlaka zıddıyla beraber olması gerekir cennette zıddı yok her şeye ulaşabiliyorsunuz her şeye ordaki haz farkı diyor haz farklıysa eğer yani bunu aklım ve mantığım algılayamıyor nasıl bi haz olabilecek ben şu an mesela bazen insan çok acıdığı zaman bi insan bi zeytin ekmek yer tadı damağında kalır bu benim için çok değerlidir. Bir de insanı yaratmış kendi nefesinden üfürmüş ve kendi parçasını insanı cezalandırıyor cezalandırırken de ateşlere atıyor işte kıldan ince köprüden geçmesini istiyor yani gayya kuyusuna atıyor yani bunlar çok... Neden cezalandırırsın ki bu kadar cezayı neden çektirirsin? Azıcık parmağımız yandığı zaman ne kadar canımız acıdığını biliyoruz ıı günahkar bi kulunu bu kadar acıyı çektirecek ve kendi varlığı aslında bütün evren Tanrı eğer ceza veriyosa kendine veriyosa bana vermiyor ki sonuçta öyle bi kavram varsa vahdeti vücut anlamında düşünüyorsak evrendeki hiç bi varlığın Tanrı'dan bağımsız olmadığını düşünürsek kendi kendine ceza veren bir şey var, mantık var onun için kabullenemiyorum yani...

Araştırmamıza katılan kişilerle yaptığımız görüşmelerden elde edilen veriler ışığında Ahiret ve ölümden sonraki yaşamla ilgili bir değerlendirme yaptığımızda katılımcıların, Tanrı inancı ve peygamber inancı gibi ahiret inancına da sahip oldukları ve bu konuya da sosyal demokrat değerler penceresinden baktıkları görülmüştür. Eşitlik ve adalet kavramlarına uymayan esasları ya tamamen reddetmişler, ya da sorgulamalarını ortaya koymuşlardır. Genellikle cehennemi ve ahiret hayatındaki cezaları makul ve mantıklı bulmadıkları için kabul etmemişlerdir. Ahiret ve ölümden sonraki hayata inancı da iman etme, eleştiriler getirme ve reddetmeye varan çeşitli yaklaşımlar mevcuttur diyerek özetlemek mümkündür.

2.2.4. Kader İnancı

İslam'ın amentüsünden sayılan kader inancının tarih boyunca en çok tartışılabilen, üzerinde konuşulan, düşünülen ve uzlaşa sağlanamayan bir konu olduğunu söylemek yanlış olmaz. Öyle ki bu ayrılıklar mezheplerin oluşmasında, şekillenmesinde,

ümnet içinde önemli çatışmaların yaşanmasında da etkili olmuştur. Bu ayrılıklar ve çatışmalar etkisini yitirmekle beraber güncelliğini korumaktadır. Kader inancı konusunda ortaya koyulan düşüncelere geçmeden önce bu kavramın nasıl algılandığına kısaca değinmek yerinde olacaktır. Kader kavramı katılımcılar nezdinde genel itibariyle “insanın hayatının Allah tarafından kesin ve değiştirilemeyecek bir şekilde belirlenmesi, alınyazısı” olarak kabul edilmektedir. Şimdi bu konudaki görüşleri ve istisnaları ortaya koymaya çalışacağız. Kader inancı noktasında mülakata katılan kişilerin görüşleri de geniş bir yelpazede çeşitlilik arz etmektedir. Kaderle ilgili görüşlerini sorduğumuz katılımcılar kaderi inanç olarak kader ve mantık ve ahlaka uygunluk çerçevelerinden ele almışlardır. Mesela Aylin Tanrı'nın insana yaklaşımını anne benzetmesiyle açıklayarak değerlendirip kader anlayışını şöyle açıklamaktadır:

Kendi haline bırakmamış muhakkak ki dualarımızı duyuyor biz her defasında anne ile bağdaştırıyorum ama çocuklarımızın yaşantısına nasıl ki umar gözetmeden müdahale ediyorsak yani muhakkak olacak kaderci bi anlayış diyeyim. Öyle derler ya hani doğduğun, öldüğün başına gelebilecek her şey önceden yazılmış yani ona inanıyorum ama bi noktada da insanın elinde olduğu bazı şeylerin elinde olduğunu düşünüyorum. Tamamen yüzde yüz bir kaderci anlayışım yok.

Benzer bir şekilde Fulya da kızının geçirdiği beyin tümörü hastalığında yaşadıklarıyla zenginleştirerek ifade ettiği kader konusunu inanç olarak kabulünü hikaye etmektedir. Hastalığı Allah'ın verdiği ve yine O'nun iyileştireceğine inancını vurgulamış; hastalığın tedavisi ve iyileşme sürecinden sonra daha güçlü ve kendini Allah'a yakın hissettiğini söylemiştir:

Daha böyle yani çok daha böyle Allah'a yakınlaştım. Çünkü ben orda hakaten yani çünkü bu sıkıntıyı Allah verdi dedim ama derdim var, fakat derdim büyük demeyeceksin ondan büyük Allah var. Allah'ım sen bunu verdiysen vardır bir hikmeti belki daha kötü bir şeyden bizi korudun dedim iyileştim. Hep olumlu da düşündüm. Yani Allah beni duydu. Bizi duydu hepimizi duydu. Niye ben hatta eşim niye biz dediği de oldu ben ne yapmışım anlamında kendimizi suçluyoruz, Allah için değil bu ne yaptım acaba bi dönem dedik onu ama ben öyle demedim ya. İnsanlar bin türlü oraya gittiğin zaman görüyorsun zaten tek değilsin sen, senin gibi çok insan var. Artık umursamıyorum hayatı tesbih yapmışım Zehracığım eskisi gibi hiçbir şeyi takmıyorum yani çok üzüleceğim başka var her şey olabilir insanın hayatında, insanın başına her şey gelir aslında Allah'ım her şeyden önce sağlık versin, hiçbir şeyin derdine düşmeyeceksin.

Kader inancının Allah inancının zorunlu bir sonucu olduğunu kabul eden Varol, belirlenmiş bir hayat çizgisinden şu şekilde bahsetmektedir:

Ona [kadere] inanıyorum. Zaten halen hoş inanıyorum... İnanmazsanız bile Allah'ın emri zaten kadere ve ahiret gününe iman konumuz var, ona inanıyorum. İnsanoğlu bu kişisel yaşamımızda bazen ya bu tabi sizin bunu kurgulamanıza bağlı hiç düşünmediğiniz bir anda işte ben Kastamonulu eşim Sinoplu burda buluyoruz evleniyoruz, kızımız oluyor, Bartın'da yaşıyoruz şu an öyle bunlara inanın bazı insanlarda da olumsuz şeyler insanlar mutlaka var. Yani kadere inanıyorum yani bizim hazırlanmış bir şeyimiz olduğunu düşünüyorum. Yani Yaradan tarafından.

Vural kader inancını bu şekilde ortaya koyduktan sonra kaderle ilgili yaşadığı kafa karışıklığını ve bunun toplumsal düzlemde ortaya çıkardığı problemlere değinmektedir:

Kader var ama şimdi burda kişilikler ortaya çıkıyor. Şimdi geçen akşamda Soma'daki maden kazası ile ilgili programda da bir profesör İTÜ'deki hocamız vardı. Takdiri ilahi diyerek geçilecek bir konu değil. Yani orda o sektörde olası riskleri biliyorsunuz. Buna karşı alınabilecek önlemler biliyorsunuz. Takdirle elde edilecek bi şey değil, o kablolar atıyorum çok kaliteli bir kablo metresi bir liraya alınan kablo olduğuna göre gene çıkara dayanan bi şey var. Yani söylenen orda ki yapılan, işin kolayına kaçıyoruz her konuda deprem kader, ama bina kader değil. Şu binayı sağlam bir şekilde demirini, betonunu vesairesini yaparsan yani bizden 8.2, 8.4 deprem yaşayıp bir kişinin ölmediği ülkeler var. Şili o madene altmış dokuz gün sonra insanlar çıktı. Yani bunlar kaderle izah edilemez. Kaderse şimdi hoca da soruyor bende soruyorum; Allah'ın bu Türk toplumu ile İslam toplumuyla bir derdi mi var o zaman? Neden bizi buluyor? Ya bu ciddi bir soru, yani hükümetteki adam dahil herkes hemen işin kolayını buluyorlar. İşletmenin sahibi dördüncü gün çıkıp salak salak, ekibi yorumlar yapıyorlar. Dördüncü gün bu arada başbakan ve bakanlar çıkıp konuşuyorlar. Siz niye konuşuyorsunuz ki, işletmenin sahibi niye yok. Yani şimdi SGK bunlara maaş bağlayacak her şeyi devlet üstleniyor. Peşkeş çekerek sattınız özelleştirdiniz devlet 135 dolara üretiyordu, bu adam 124 dolara üretiyormuş alenen her şey ortada. Buna takdiri kader demek çok şey, ya irade kesinlikle var insanoğlu sonuçta tutunabileceği bi şey var, kişisel hayatımızda da var, hakim olduğumuz işgal ettiğimiz konu ne ise mutlaka var, yani kader diyip kaçmanın çok ya bizim gibi oryantalist ülkelere özel bir metot yani başka bi şey değil. Toplumun da hiç umrunda değil.

Bir başka kafa karışıklığı yaşayan ve sorgulamalar yapan katılımcımız Bilal ise sorgulamaktan korktuğunu ve sorgusuz inanmak gerektiğini ifade etmiştir:

Soru işaretleri yani böyle işte... Yani üniversite dönemlerinde vardı ama kaderle ilgili çok vardı mesela yani kader varsa niye bize günah yazılıyordu gibi o dönemler için, fakat şimdi Allah akıl fikir vermiş işte doğru da var yanlış da var benim kaderimde doğruyu seçiyorsam doğru o şekilde düşünüyorum. Bazen de sorgulamadan inanmak gerekiyor. Sorgulamak mutlaka korkutuyor.

Yani bazı şeyleri sorgularsak o zaman inancımızı da sorgulamak gerekiyor. Çok da doğru bulmuyorum kendimi sorgulamayı...

Kaderin çizilmiş, belli bir çizgi olduğunu sadece belli noktalardaki kararlarda bizim dahlimiz olduğunu söyleyen İlkay da konuya farklı bir bakış açısı getirmiştir:

Kader çizilmiş bizim için sadece yol dönemeçlerini bizim belirleyebileceğimiz gittiğimiz yönün belli olduğu bir çizgi olarak düşünüyorum, sadece döneceğin yerler sana ait nereden döneceğin sağdan mı soldan mı ama onun dışında gideceğin istikamet belli o gideceğin yol belli, o yola varıncaya kadar yaşadığın şeyler kader, bence alın yazın yani ama önemli kesinlikle tercihlerimiz kaderimizi etkiler diye düşünüyorum...

Kemal de kaderin belirlenmiş bir çizgi olduğunu kabul etmekte bir yandan da insanın özgürlüğüne vurgu yaparak şunları söylemektedir:

Yani elbette ki şöyle [Allah]müdahale etmez derken elde öteki bir kader var. İnananlara çizilmiş olan bir yol var eee bu yolda daha önceden belirlenmiş ama işte son dakkada uçağa bindiğimiz anda kendi örneğimden hareket edecek olursam işte ölüm korkusu ile işte uçağa bi şey olur diye dua edip de Allah'ın bize bi şey vereceğine ya da hayata döndürecekğine tekrar döndürecekğini zannetmiyorum, zaten ana emirleri vermiş onları uygula, yani siz onları uygulamayıp da son dakkada son dakika golü ile kurtulacağımı düşünüyorsan biraz şey yapıyorsun hata yapıyorsun diye düşünüyorum. Tabii büyük bir güç, evreni biçimlendiren ve düzenleyen bir güç diye düşünüyorum ama direkt böyle zaten belirli bi şey var yol var güzergah var bu yolda ve bu güzergahta, hakkını sana vermiş özgürlük tanımış sana irade vermiş, vicdan vermiş, ona uy demiş... Tercihlerinde işte son dakkada şöyle yapayım diyip de seni kurtaracak bir güç olarak da görmüyorum. Sana seçkinliklerini vermiş, sen bunlara uyacaksın, uyarsan zaten bunun bir şeyi var karşılığı var, uymazsan yine bunun bir karşılığı var. Sorumluluğunu üstleneceksin diyor özgürlüğünün netice olarak.

Kaderle ilgili sık karşılaşılan bir yaklaşım ise kader inancının psikolojik anlamda rahatlama sağlamasıdır Berrin bu konuda şöyle diyerek bunun bir çıkış noktası olduğunu ifade etmiştir:

Yani kadere inanmak biraz insanı rahatlatıyor Yani bir çıkış noktası bulamadığın zaman insan çıldıracaktı gibi oluyor. Niye bunu yaşadığını falan, ya isyan ediyorsun dinî yaşantını da etkiliyor adalet istiyorsun. Yani Allah'tan çok şey istiyoruz ama...

Kendisi inanmasa bile kadere inanmanın insana fayda sağladığı için tüm toplumlarda görülen bir inanç olduğunu vurgulayan Barış da, Berrin'i destekleyerek bunun psikolojik rahatlama sağladığına katıldığını ortaya koymaktadır:

Ya şu aslında şu var: Bu insanın psikolojik olarak mutlaka büyük bir güce 111 işte şeylere bakıyorsunuz Budistlere herkesin bir şeye bağlanma ihtiyacı

doğuyor. Şu avantaj var: Dine bağlanan insanlarda psikolojik pek sorun yaşanmıyor çünkü biraz kaderci oluyorlar. Yani çünkü insan olarak değiştireceğimiz çok bazı şeyler olmuyor; yanlışları görüyorsunuz bu da sizi sürekli bir şey yaratıyor, öfke yaratıyor. Ama kaderci işte kademiş dedikten sonra o olayı bırakıyorsun unutuyorsun o zaman. Bence o [kader inancı] kendi kafalarındaki yani u kurma gibi geliyor, yani çok bir şeye çok fazla inanınca biraz halüsinasyon diye düşünüyorum.

Katılımcılar arasında Kader inancıyla ilgili yapılan en yaygın eleştiri ise kadercilik olarak ifade bulan, insanın özgürlüğünü ve sorumluluğunu dışlayan yaklaşımlardır. Bu görüşe katılan Gülcan insanın kaderini kendi belirlediğini şu sözleriyle açıklamaktadır:

Kader aslında çok kaderci olmamak gerek insanların kaderlerini kendilerinin belirlediğini düşünüyorum hani ben beş yaşında yetenekli olduğumu fark etmişler, okula erken başlamışım daha sonra ilkokul öğretmenim sonra benim ailem destek olmuşlar, hani şu an resim öğretmeni olmam, kadere bağlamıyorum. Ben tamamen yönlendirme ama yok benim alımda matematik öğretmeni yazıyordu da beni farklı yönlendirdiler diye bir şey demiyorum, evet inançlı insanlar ama bence insan kendi kaderini kendi belirliyor. Çabalar kesinlikle çabalar çok önemli...

Aynı eleştiriyi yapan Süleyman ise bunun Kur'an'dan değil onun yorumlamasından çıktığını söylerken kaderin çizildiğini ama insanların bunu değiştirebileceğini ifade etmiştir:

Ya şunu görüyorum ben diyorum ya kitabımızda yazanlarda bir problem yok, mesele onu yorumlamasında yani çıkmayacak yorumu çıkarmak, çok ilginç yani öyle bir yorum çıkartıyor ki kesinlikle çıkmaz yani, ben şuna kızıyorum yani eee kaderciliğe çok kızırım, yani Allah öyle istemiş tamam Allah öyle ister elbette ki kaderin çizilmiştir ama değiştirmekte senin elindedir yani bi bakıma hani sen camı açık bırak eee hırsız girerse girer Allah bilir öyle bi şey yok, yani bunu zaten açıklamaları var. Önlem al, güvenliğini al, Allah zaten bilir ama nasıl diyeyim ben size şimdi tam doğru cümleyi bulamıyorum yani işin öz cümlesini bulamadım öyle diyeyim ben size, bazı cümleler bazı şeyleri anlatmak için çok yetersiz kalıyor...

“Kader vardır da kaderini insan kendi yönlendirebilir diye düşünüyorum” diyen Serpil bir çelişkiyi de ortaya koymaktadır. Kaderi bir belirlenmiş bir durum olmaktan çok; bir sistem ve düzen üzerinden açıklayan Sami ise sadece ölümün belirlendiğini ifade etmektedir:

Yaratmış yani sistemi kurmuş burda da insanların nasıl yaşayacaklarını nasıl değişik icatlarını hazırlamış, her şey böyle bir sistem üzerinde insanlar yaratılmış, bunların bir alt seviyesi yaratılmış daha geri zekalı hayvanlar, hiç zekası olmayan bitkiler yaratılmış... Her şey bence insanların yaşamına insanlar nasıl yaşayacaksa bir gün gelecek insanlar bütün bunların onların zeka ve potansiyellerinin olacağını çoğalma gruplarının en fazla onlarda olduğunun, onların zaten egemen olacağını zaten biliyor. Bence sadece

insanların eee gününü belirliyor. Yaptıkları veya yapmadıkları ile değerlendirecek bana göre Allah böyle...

Uzak Doğu dinlerinin etkisi, reenkarnasyon inancı ve devamında tekamül anlayışıyla kader anlayışını özdeşleştiren Aslı ise konuya farklı bir pencereden bakmaktadır. Kaderi bir gelişimsel süreç olarak ifade etmekte ve yaşadıklarını bu çerçeveden anlamlandırmaya çalıştığını söylemektedir:

Ben hakkını vereceğim, ben tekamül edecem,, bazen tabi üzüleceğim, acı çekeceğim... Mesela yaşadığım şeyde de bu ben niye bunu yaşıyorum? Allah bunu niye bana verdi? Neyi göstermek istiyor diye bakıyorum bakmaya çalışıyorum. Yani hiçbir konuda tam oldum, şunu bunu yaptım diyemiyorum belki de birçok insanın yanında başında bir insanım, ben yani dileğimde bu konuda gayet güzel donanımlı insanlarla karşılaşmak.

Selim ise kader konusunda tevekkülü gündeme getirerek bunu kabul etmediğini ve bunun çabayı önemsizleştirdiğini iddia etmektedir:

Yani ben şöyle söyleyeyim. Tevekküle inanmadığım için o konuda onun ben doğru yaptığımda mı, mükemmel bir şey siz bir şey yapacaksınız ve siz öncülük yapacaksınız. Allah verir. Vermez diye bir şey yok. Her şey O'nun elinde her şey içinde Allah size engel olmaz... Kesinlikle tembellik değil yani çalışacaksınız karşılığını alacaksınız.

Kaderi kabul etmediğini ifade eden İlyas ise düşüncelerini şu sözlerle ortaya koymaktadır:

Şimdi kader konusunda ben derim ki, şimdi bizim kaderimizde her şey biliniyorsa Tanrı tarafından biliniyorsa bizim o zaman yaşamımızda çok anlam yok diyorum yani. Eee dolayısıyla yani kader kısmı yok, yok bence yok ya. Kendimiz belirliyoruz. Kendimiz belirlemezsek bunun bir anlamı olmaz yani. Geleceğimiz işte 60 yıl yaşayacağız zaten her şeyimiz biliniyorsa, Tanrı tarafından yazılmışsa o zaman öldüğümüzde de şunu dememiz lazım. Zaten biliyordum ki, niye gittik oraya dememiz lazım yani. Öyle bir güce de bunu diyebilecek misin bu da ayrı bir nokta da.

Dinleri ve inançları kabul etmediğini söyleyen Burak da kader diye bir şeyin olmadığını net olarak ifade etmektedir:

Kader diye bir şey olmaz hocam yok. Hepimiz öyle diyoruz “kaderimizde var”. Eee tabi ki yani kader diye bir şey yok. Yani insan öyle bir şey olur mu yani. Önceden belirlenmiş mi sen şu gün şu saatte öleceksin, sen şurada şu şekilde öleceksin yok öyle bir şey. Olmaz öyle bir şey.

Sonuç olarak kader inancı da katılımcılar açısından akıl, mantık ve bilime; eşitlik ve adalet ilkelerine uygunluk açısından değerlendirilmektedir. İnsan hayatının Tanrı tarafından belirlenmiş ve değiştirilemez olmasına rağmen insanın sorgulanması ve cezalandırılması,

adaletli ve mantıklı bulunmadığından eleştirilmiştir. Bu eleştiriler sonucunda genellikle kader inancı reddedilmiş veya farklı yorumlamalar getirilmiştir.

2.3. İBADETLER

2.3.1. Namaz

İslam'ın dört temel ibadetinden biri olan namazı Din Sosyolojisi açısından bir ritüel olarak isimlendirebiliriz. Namaz, sosyal demokratlar açısından değişik kategorilerde ele alınabilir. Namazla ilgili görüşlerini sorduğumuz katılımcılarımızın cevaplarında yoğunluk oluşturan konular genellikle namazın farziyeti, kılınması, gerekliliği ve değişik faydaları olmuştur. Namazın bir Müslüman sorumluluğu olduğunu söyleyen Zübeyde ise bunu uygulayamadığını şu sözlerle ortaya koymaktadır:

Yapılmamış görevler yani bunun gerekliliğini biliyorsun bunun bir Müslüman görevi sorumluluğu olduğunu biliyoruz. Ama yerine getirilmemiş bir görev...

Namazın farz olduğunu ama yapamadığını söyleyen bir başka kişi ise Yusuf'tur:

Ya namaz farzdır. Orda düşünecek fazla bi şey yoktur. Namaz, yapabiliyor muyuz yapamıyoruz ama...

Bilal'in ifadeleri de bu duruma örnek gösterilebilir:

Ya namaz ibadeti gerekiyor ben işte özellikle üç aylarda elimden geldiğince takip etmeye çalışırım kılmaya çalışırım. Daha doğrusu hep kılmak istiyorum ama bir ara diyo ya sonra yapalım filan geliyor, daha sonra da soğukluk geliyor, soğukluk gelince de kılamıyoruz. Ama ben devamlı kılmak isterim. Namazlardan sonra hiç bırakmayayım diye dua ediyorum ama işte zaman zaman da bırakıyoruz işte...

Namazın gerekliliği üzerinde dururken bunun uygulanamaması durumu da sık ifade edilen bir durum olarak dikkat çekmektedir. Katılımcılardan inandığını ve Müslüman olduğunu beyan edenlerin büyük bir çoğunluğu bu durumu ifade etmektedir. Bunun sebebi olarak zamansızlık, iş yoğunluğu, sosyal yaşamın bu ibadete uygun olmadığı ya da kadınlar için giyim tarzının buna uygun olmaması gösterilmiştir. Şevval iş yoğunluğundan ve zaman bulamadığından bahsetmektedir:

Ben mesela çağdaş artı dindar biriyim ama bi namazımı yapamıyorum ona da üzülüyorum ama gerçekten vaktim olmuyor ya akşam 7 de gidiyorum iş falan

derken saat 12'den sonra namaz kılmam lazım onda da gücüm kalmıyor ama ramazan'da mümkün olduğunca yapmaya çalışıyorum.

Gülcan da namazı düzenli olarak kılamadığını söylemiş; buna sebep olarak da alışkanlık oluşmamasını göstermiştir. Namaz kılanlara da hayranlıkla baktığını şu sözlerle ortaya koymuştur:

Namazla ilgili hani namazımızı kılamıyoruz açıkçası böyle işte anneler falan şeyde ya gerektiği zamanlar ne zaman diim kandillerde hani bunu başarabiliyorum. Aslında çok önemli ama o eğitim oluşmamış ve oluşmadığı için de çok zorluyor insanları hani oluşturmaya çalışanları görüyorum çevremde namaza başladım diyor mesela bir ay gidiyor bir ay sonra gitmiyor devam etmiyor o da işte o küçüklükten başlamamış ya da evde görmüyorsun ben ondan kaynaklı olduğunu düşünüyorum açıkçası ama evde olmayıp ta, görmeyip te yapan arkadaşlarım var onlara hayretle bakıyorum çok güzel bir şey.

İlkay ise namaz konusundaki hassasiyetini ve uygulayamama durumunu şöyle açıklamıştır:

Namaz boynumuzun borcu, asla hiçbir şekilde affı ötekiler gibi birçok şeylerin kefaletini ödeyebileceğimiz şeyler var dünyada ama onun asla bir şeyi yok kılabiliyor muyum hayır düzenli bir şekilde kılamıyorum. Zaman zaman yapabildiğim bir ibadet ama.

Aylin ve Emine bir yandan namazın farzietini vurgulayıp diğer yandan düzenli olarak kılamadıklarını söylemişlerdir. Bunu da araya giren fasıla dönemlerinden sonra başlayamamalarına bağlamışlardır. Mülakata katılanlar, namazı çocukluk ve gençlik yılları, üniversite eğitimi dönemleri gibi belli zamanlarda kıldıklarını sonra devam etmediklerini de söylemektedirler. Bunu da ortamın ruhuyla ilişkilendirmişlerdir:

O yoğunlaşma sadece üniversite ikinci ya da üçüncü sınıfta üçüncü sınıfta değildi ikinci sınıfta bi dönem odamdaki bütün arkadaşlarım namaz kılıyordu. Hayatımda ben ilk defa namaz kılmayı o dönemde öğrenmişim. Yani bi dönem insanı kendini huzurlu hissetmesini o dönemde öğrendim. Sadece bir dönem öyle bi şey oldu. Ama yine sonrasında yine koştuk.

Caner de Aylin'i destekleyen duygu ve düşüncelerini şu şekilde ortaya koymaktadır:

Namaz konusunda ını kılmaya çalıştım. Zamanında mesela bi ara hepimizin olur ya bir derdi olur sabah kalkarsın işte dersiniz ki ama onu öyle devam ettiremedim zor geldi. Belli bir sistem ettikten sonra insanların rahatlıkla buna alıştığını hayatın bir parçası olduğunu biliyorum ama uygulayamadım.

Aliye, Emre, Betül, Hakan ve Şevval de çocukken namaz kıldığını şimdi ise kılmadığını söylemektedir. Cemre de namazı şükür olarak kılması gerektiğini, kılanları takdir ettiğini ve bir gün kılabileceğini şu sözlerle izah etmiştir:

Namaz kılmayı isterdim hani şükür karşılığı olarak şu anki varlığımın, şu anki varlığımın rahat yaşamımın şükür anlamı karşılığında kılmam lazım ama kılamıyorum yani aslında kılanı da takdirle karşılıyorum. Günün birinde belki ben de kılabilirim (gülüyor)...

Aslında namazı ilerde bir gün kılabilme temenni ve arzusu da katılımcılar arasında sık sık dile getirilen bir durum olarak göze çarpmaktadır. Zeliha da bu konuda benzer cümleler sarf etmektedir:

Yani zaman kalmıyor yani gerçekten ama benim ailemde de şöyle bi şey var mesela benim ablam eniştem emekli oldular namazlarını kılarlar, hani biz de ben böyle düşünüyorum ben şimdi çalışarak ibadet ediyorum emekli olunca da inşallah namazımı kılarım orucumu tutarım, diğer işlerimi görevlerimi yerine getiririm diye düşünüyorum. Allah ömür verdiyse ama şimdilik bu yoğunluğun içinde birazcık ta ihmal ediliyor yani biz dinlenmeyi çok tercih ediyoruz, işte öyle yani daha fazla bi şey yapamıyoruz ne yazık ki...

Namaz ibadetini uygulamadığını söyleyen İrem bunun sebebi olarak tembelliğini göstermekte ve bu konuda yalnız kalmaktadır:

Namaaz yani biraz tembelim ben namaz konusunda herhalde biraz daha kişisel olarak tembel olmasam eee aslında namazın insanın ömründe çok vakit ve zaman almadığını düşünüyorum. Evet kıldığım zamanlar oldu ama devam ettiremedim. Eeee ama kılmak istiyorum. Çünkü hani uzaklaştırma noktasında Yaradan ile yakınlaşacağımız tek nokta, iletişime geçeceğimiz tek nokta o seccade üzerinde kibleye döndüğümüz nokta olduğunu düşünüyorum ve kıldığım zaman çok huzurlu oluyorum. Ama bazen de kıldığım zaman da rahatsızlık duyuyorum. Yani rahatsız da oluyorum. Belki de tam anlamıyla yerine getiremeyeceğim içindir. Bilemiyorum yani sürdüremeyeceğim devamını getiremeyeceğim içindir, ama sürekli bir ibadetim yok.

Betül ise namazı tam anlamıyla kılmak için kapalı olmak gerekir yorumuyla istisnailik arz etmektedir.

Bi de namazı tam anlamıyla yerine getirmek için tam anlamıyla örtünmek gerekiyor biz hani... onu yapamıyoruz. Hani beş vakitte belki başımızı açıyoruz, namaz vaktinde örteriz de o biraz da zor bizler için belki çalıştığımız için (hıhı) bi de o kadar çok dinin içinde büyümedikte, dinin içinde büyümedik derken dini değerler varda etrafımızda kapalı...ha sürekli ibadet yapan insanlar yoktu ama mesela annemin babaannesi biz nene diyorduk hocaydı Ayşe hoca denirdi dua okurdu hani biz bilirdik onu, gelirlerdi o Kur'an-ı Kerim'i benim babaannem de okurdu mesela.

Caner de bu konudaki kafa karışıklığını, gerginlik ve streslerini ibadet etmeme durumuyla açıklamaktadır:

Tabi o zamanlar şey yapıyordum mesela insanlarda şey var huzur meselesi ve belki de siz son on on beş yıldır gergin olmamın sebeplerinden biri de bu da olabilir. Çünkü kabul ediyorum insanın manevi yönden de doygun olması lazım. Tabi mesela şeyi bilmiyoruz öldükten sonraki şeyi bilmiyoruz. Bunun hiç kimse için garantisi yok. Acaba hata mı yaptım yapmadım mı bunu ancak ölümden sonra anlıcaz. Şu anda yapmak istediğim şey doğru olanı evrensel şeyleri yapmak. Yapmaya çalışıyorum inanç kısmında da insanları kandırmanın hiçbir anlamı yok. Bir gün olursam mesela iki üç sene sonra fikrim değişir bilemem ki onun şeyi yok ama doğru zamanda doğru yerde gerçekten samimi şekilde şeyi yapmak daha iyi benim için kimseyi kandırmanın bir anlamı yok Allah'ı zaten kandıramaz.

Değişik sebeplerden ötürü namaz kılamadığımı söyleyen katılımcılarda sıkça rastlanan bir duygu da bu ibadeti yapamamanın eksikliği ve suçluluk duygusudur. Remzi bu konuda şunları söylemektedir:

Uygulamıyorum evet uygulamıyorum... düzenli hiçbir zaman ben beş vakit namaz kılmadım...Evet [suçluluk] duyuyorum...duyuyorum... evet ben sonuçta aslında ibadetin yapılması gerektiğine inanıyorum. Kendimde gerçekten bu konuda suçluluk duygusu vardır içimde düzenli namaz kılmadığım için ibadetlerimi düzenli yerine getirmediğim için ya da mesela ramazanda çevremde insanlar oruç tutarken ben oruç tutmuyorsam mesela o gün kendimi çok rahatsız hissedirim. Kendimi çok rahatsız hissedirim... Ya o orda ki eee çevreye karşı değil kendime karşı aslında bir suçluluk.. yani ben bunu yapmam gerekirdi. Yapabilirdim de bunu ama yapmıyorum ondan kaynaklanan bir iç pişmanlık ya da iç suçluluk var yani... o suçluluğu yaşarım ben...

Sami de bu konu da Remzi'yle aynı duyguları paylaşmaktadır.

Namaz ibadetine çok yapmıyorum yani çok da bilgim yok bu konuda ama ya insanlar böyle her zaman dünyada bütün insanlar ibadetlerini yapıyor, yapmamak insana bir sıkıntı veriyor... Suçluluk duygusu veriyor ama elimden geldiği kadar bir tek Cuma namazları yani insanların kaçamak olduğu nokta Cuma namazlarını kılıyorum. Onlara gitmeye çalışıyorum işte ben de onları yapmaya çalışıyorum.

Esmâ, Emine ve Seçil de bu suçluluğu yaşayanlar arasındadır. Seren'in ise bu konuyla ilgili suçluluk duygusu daha farklı bir boyuttadır. Kendisinden ziyade çocuklarına bu deneyimi aktarma konusunda endişe ve suçluluk duygusunu aşağıdaki cümlelerle ifade etmektedir:

Eee kendimde bazen suçluluk hissettiğim zamanlar oluyor. İrem mesela büyük kızım dört yaşındayken babaannesi bize gelmişti ya aslında küçük yaşlarda gördü yani babaannesi namaz kılarken falan kızım babaannen nerde dedim sofraya oturacaktık galiba anne dedi bi şey sermiş önüne oraya oturup kalkıyo, yatıyo falan dedi işte yani çocuk bir seccade olayını, bir namaz kıldı olayını

algılayamamış, o zaman çok kötü hissetmişim kendimi yani benim çocuğuma karşı...

Bu sözleriyle Seren eksiklik duygusuyla beraber bu yaşantının nesilden nesle aktarılma sorumluluğunu yerine getirememeye duygusunu da endişeleriyle birlikte şöyle ortaya koymaktadır:

Eksiklik duygusu. Bizde uygulamıyoruz, hani ben kandillerde, ne bileyim işte Ramazan'da biraz kılarım falan ben de kılamıyorum. Eee aslında halada yaşıyorum ben o duyguyu, çünkü çocuklar görmüyor, örnek yok önlerinde e onların nesilden nesile gittikçe zayıflıyor bu duygu (hıhı) bunu nasıl arttırabiliriz bilmiyorum. Şimdi günümüzdeki mevcut durumda biliyoruz ha acaba diyorum o eksikliği farklı alanlarda farklı arkadaş gruplarıyla mı tamamlamaya çalışır diye düşündüğümde oluyor (evet) ee aslında işte bu şeytana uymak dediğimiz şey değil mi; aslında inançsız değilim ama yani bu konuda vicdan azabı çektiğim oluyor eee üniversite döneminde ben baya kılmıştım. Dört beş sene evlenmeden önce sabah namazlarına kalkardım mesela namaz konusunda hani yapabileceğim olay şeydi.

Bu duygular katılımcılar arasında yaygın olarak karşılaştığımız duygulardır. Anne babalarının ya da diğer aile büyüklerinin düzenli olarak namaz kıldıklarını ama kendilerinin bu alışkanlığa sahip olmadıklarını ifade eden cümleler dikkat çekmektedir. Bu durum özellikle de sosyal hayatın tam merkezine yerleşen namaz ibadetinde daha belirgin hale gelmektedir. Zira modernleşme süreci günlük hayatı boşluk kalmayacak ölçüde şekillendirmektedir. Köy yaşantısından şehir yaşantısına geçme, tarım toplumundan sanayii ve hizmet sektöründeki işlere geçme günlük hayatı şekillendiren bir ibadet olan namazı da bir süreç dahilinde hayatın dışına itmiş görünmektedir. Diğer yandan Avrupa için üretilmiş olan sekülerleşme tezlerinin Avrupa'dan ve modernleşmeden daha çok etkilenen toplum kesimlerinde daha doğrulanır bir durum arz ettiği söylenebilir. Diğer yandan namaz kılmadığını ama bundan dolayı suçluluk duygusu yaşamadığını söyleyenler de vardır. Bunlardan Cemre şu ifadelerle duygularını ortaya koymaktadır:

Suçluluk yaratmıyo aslında çok yaratsa ben çok suçluluk hissetsem başlarım. Ama suçluluk hissetmiyorum eee yapanları tekrar diyorum çok takdirle karşılıyorum fakat ben çok büyük bir eksiklik duymuyorum hani namaz kılmadığım için öyle.

Halil de bu konuda aynı duyguları paylaşmaktadır. Katılımcılar arasında sürekli ve düzenli namaz kıldığını söyleyen Songül bunun kendisini için acılarla baş etmek için önemli bir destek olduğunu söylemektedir.

Evet yani ıı Ben her zaman dinime çok bağılı oldum hep yani namazımı orucumu tutarım kılarım da halen daha eşimi kaybettiğimde de dine daha çok sarıldım hep dua ederek acılarımı aştım bana orda çok bazı şeyleri aşmamda yardımcı oldu.

4 yıl önce namaza başladığını söyleyen İhsan sürekli namazını kıldığını hiç bırakmadığını söylerken katılımcılar arasında istisnai bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnşallah namazımı kılmaya çalışıyorum sadaka zaten ufak tefek veriyorum zekat bana düşmüyor. Ya İslam'ın beş şartından elimden geleni yapmaya çalışıyorum...Hemen öfkelenmiyorum hemen tepki vermiyorum sabrediyorum söyleyeceğim sözü söylemeden önce aklım yerine gelsin kolay kolay öfkelenmiyorum öfkelensem bile yalandan öfkeleniyorum yani gerçek bir kızgınlık olmuyor he bir dinginlik bir ruh rahatlığı yaratıyor ve şu anda şey var bende dört yıla yaklaştı dört yıl bitmek üzere bir vakit namazımı bile bile geçirdiğim zaman huzursuzluk duyuyorum.

Yukarıdaki anlatımlarda görülüyor ki katılımcıların çoğunluğunu oluşturan inandığını ve Müslüman olduğunu söyleyen kişilerin neredeyse tamamına yakını bu ibadetin hayatlarında olmadığını söylemekle birlikte bundan rahatsız olsun ya da olmasın bunu yapabilmeyi istediklerini, bunun hayatlarına katkılarının farkında olduklarını söylemişlerdir. Merve bu durumu çok güzel ifade etmiştir:

Namaz ibadeti hiç yok. Hiç de bilmiyorum namaz kılmanın nasıl bir şey olduğunu. Öğrenmeye de... Kız kardeşim işte bir kere onunla birlikte kıldık. Küçükken şey yapardık aslında, camiye giderdik halalarımızla falan. Onlara bakarak kılmaya çalışırdım ama onun dışında...Kesinlikle hissediyorum. En büyük eksikliklerimden bir tanesi ama o işte o konuda da bir çabam yok. Eksikliği hissediyorum. Sadece hissetme kısmı var ama uygulama kısmı yok... Namaz kılmak mı? Şimdi Allah'a karşı görevlerini biliyorsun. Namaz ibadeti de bunlardan bir tanesi. Hani o görevi yapamama anlamında bir eksiklik hissederim. Hani sorumluluk duyduğum bir kişiye karşı görevini yerine getirmiyormuşsun gibi hissederim. Onun dışında herhalde insanı rahatlatıyordur. Çünkü arkadaşlarım hep o şekilde söylüyorlar; namaz kılmanın insana büyük bir huzur verdiğinden bahsediyorlar. Fiziksel anlamda da katkılarının olduğunu düşünüyorum. Hani sonuçta o rükûa varmak, ondan sonra o hareketleri yapmak da fiziksel anlamda insanı şey yapıyordur, rahatlatıyordur. Temizliği sağlıyordur.

Aslında namazın katılımcılar açısından günlük hayatın dışına itilmiş olmasının en önemli gerekçelerinden biri de gün içine yayılmış olmasıdır. Zübeyde bu durumu ifade etmekte ve bunun da kaza namazıyla telafi edileceğini söylemektedir.

Ama ben şunu da biliyorum evet dinimiz toplumsal hayata çok uymuyor hani çalışan bir insan için çok kolay değil bu ibadetleri yapmak fakat şunu da biliyorum hani gözünle bile kılabilirsin yapabilirsin yani bizim dinimiz

bunlara olanak tanıyan, insanların hayatında zorluk olan bedensel özürleri ya da sıkıntıları koşulların uygun olmadığı durumda onu yerine yapılabilecek bir şey var. Yani aslında insan gerçekten istese bir şekilde yapabilir. Bu sadece insanın istemesi ile alakalı olduğunu düşünüyorum yani orda aslında toplumsal hayatın getirisi evet ama bi şekilde yapılabilir ya da kaza yapılabilir. Hani kaza diye bişey var. Yani yapabilirsin...

Namazı kaza etme ve dinimizin kolaylık dini olduğuna vurgu yapma sıkça karşılaşılan ifadelerdir. Süleyman da kaza yapmak varken bu konuda ısrarcı olmayı suiistimal olarak nitelendirmekte ve bunu yapanları Müslüman olarak görmediğini söylemektedir:

Şimdi tabi yani dinin gerektirdiği namaz kılınacaktır, zekat verilecektir, hacca gidilecektir bunlarda hiçbir tartışma yok yani ne gerektiriyorsa yapmak zorundayız... Namaz kılınmalıdır, yani emrediliyorsa mutlaka kılınmalıdır ama nedir tekrar ediyorum suistimal edilmemesi gerekir. Yani bildiğim kadarıyla tabi o kadar çok bilmiyorum, büyük bir dini bilgim yok ama nedir mesela namaz konusunda gerekli kolaylıklar sunulmuştur. Mesela ben size bir örnek vereyim eee mesela otobüste gidiyoruz adam otobüsün önüne çıktı muavinin bir giriş yeri var namaz kılmaya kalktı, şimdi siz ne diyebilirsiniz buna söyleyebilecek bi şey var mı? Yani şarttır yapmamız gerekiyor ama kazaya bırakmak olgusu var kazaya bırakabiliyorsunuz namazınızı neden bunu layığıyla Allah ile baş başa kılabileceğin temiz bir ortamda kılman için bu zorunlusuyla ona göre hareket etmek zorundasın he hacca gidilmelidir emredilmiştir gidilmelidir yapılmalıdır ama dediğim gibi iç insanın içinden ve samimi olması gerekiyor öbür türünü kabul etmiyorum zaten ben onlara müslüman olarak bakmıyorum.

Serpil de bu konuda Süleyman'la aynı görüştedir:

Benim herhangi bir sıkıntım yok çünkü namazda bizim dinimizde namaz konusunda çok büyük kolaylıklar var. İlla işyerinden mescit olmasına gerek yok çünkü kazalar var. İnsanlar yapamadıkları ibadetleri sonradan yapabilmek adına bir sürü yol yordam gösterilmiş ta o zaman . İllaki ben burada namaz kılacam diyip bir zamanlar milli eğitimin içinde takunyayla gezen şube müdürleri vardı.

Sosyal demokratların namaz bahsinde üzerinde durdukları bir başka konu ise namazın fiziksel ve psikolojik faydalarıdır. Bu fiziksel faydalardan en öne çıkanı ise vücudu çalıştırması ve fiziksel aktivite sağlamasıdır. Çünkü modern yaşamın insana sunduğu hayat hareket kısıtlanması ve beraberinde getirdiği sağlık sorunlarıdır. Buna ek olarak fiziksel ve manevi temizlenme aracı olması da söylenebilir. Yaşar bunun mantığa da uygun olduğunu şöyle açıklamaktadır :

Sonra bana kitabımın tamamen mantık pardon dinim tamamen mantık dini değil mi ben şimdi düşünüyorum. Bilimsel olarak düşünüyorum nedir orucu koymuş, ben Cenabı Allah'ın orucuma ihtiyacı mı var yok, ibadetime ihtiyacı

mı var abdest alıyorum bana temizlik yaptırıyor doğru mu, namaz kıldırıyor namazda oynamayan uzvumuz yok, eklemimiz yok... Doğru mu? Sporumu yaptırıyor, temizliğimizi yaptırıyor, belli bir zamanda vücut organlarımı dinlendiriyor yani aklın yolu bir yanlış mı düşünüyorum.

Bu kanaati destekleyen şu ifadeler de Erdem'e aittir:

Namazın olması gerektiğini düşünüyorum. Çünkü dini vecibelerden birisi insanları yaklaştırması gerektirdiği ilk aklıma gelen... Evet yani aslında amacı da odur yani ibadet etmenin ve insan vücudundaki etkisini de önemli seviyede tutuyorum bence çünkü dindeki yasaklanan şeyler olsun, olumlu düşünceler olsun (Hıhı) hepsinin insanın yararına olduğunu düşünüyorum. Onda da hep derim yani namazda da iyilik var, Allah'ın namaza ihtiyacı yok çünkü, eğilip kalmada yani şöyle bakıldığında bütün hareketleri bir spor, sabah spor akşam spor, yemekten sonra spor, yatarken spor mutlaka bişeyi var. Olumlu oluyor insanın içi rahatlıyor. Yakınlaştırıyor insanı...

Benzer bir şekilde Yıldız da namazın hem spor yapma, hem de temizlenme aracı olması yönündeki faydalarına şu sözleriyle vurgu yapmaktadır.

Çok da güzel düşündükten sonra yani namazı kılmak başkasına yararı yok kendimize daha çok yararı, temizlik, mesela gusül abdesti alıyorsun, tertemiz ondan sonra ben gusül abdesti aldıktan sonra namazımı kılabiliyorum tekrar normal abdest almaya gerek var mı? (.....) ne kadar güzel abdest alıyorsun elin yüzün tertemiz, ayakların temiz, her tarafın temiz, sporunu yapmış oluyorsun her türlü kendi yararına...

Cihan, namazı tam bir Sosyalizm olarak nitelendirip farklı bir bakış açısı getirmiştir:

Namaz, İslam dini tam bir sosyalizm, tam uygulandığı zaman. Şimdi sabahleyin kalkıyorsunuz, vücudunuzun en çok kullanılan organlarını kalktığınızda hemen yıkıyorsunuz. Nedir kalktığınızda hemen elinizi, yüzünüzü yıkıyorsunuz. Ağzınızı burnunuzu yıkıyorsunuz. Kollarınızı dirseklere kadar da neden omuza kadar yıkayamıyorsunuz. En çok kullanılan bölümlerini yıkıyorsunuz. Boynunuz kirleniyor onu yıkıyorsunuz. Kulağınızın içindeki pislikleri temizliyorsunuz. Ondan sonra ayaklarınızı yıkıyorsunuz. Sabahları en azından belli bir jimnastik yapıyorsunuz. İki iki dört rekat neyse, ondan sonra öğlen yoğun bir yemek yiyorsunuz yine arkasından bir jimnastik daha, ikindi de uykunuz açılsın diye yine namaz kılıyorsunuz, akşam ve yatsı namazlarında da yine öyle gece yatıyorsunuz ama öncesinde yatsı namazında ağzınızı burnunuzu yıkıyorsunuz. Bir noktada temizliği de yapmış oluyorsunuz.

Müslüman olmadığını ifade eden Hasan, dışardan bir bakışla namazı yerel ayrıntılarla açıklamaya çalışarak katılımcılar arasında istisnailik arz etmektedir:

Namaz ibadeti benim nazarımda bir... Araplara verilebilecek ödüdür. Çölün sıcağında hareketsiz kalacaksın mayışacaksın beyin gidecek ve sen bu insanlara diyosun ki sabah öğle yatsı günde 5 vakit elini yüzünü yıka, o

bunalımı üzerinden at ferahla ve zaten bugün bile ben suyla teması çok severim her teneffüs nerdeyse elimi yüzümü yıkarım yani suyla temas bana farklı bir hava veriyor bunun çok iyi tespit edildiğine inanıyorum ben ve çok güzel ve Müslümanlar için çok güzel bir ibadet olduğuna inanıyorum mesela benim annem 80 yaşındadır ve yalnız yaşar. Kendisi yalnız yaşıyor bir gecekondusu var. Sabahları bakıyosun bir takır tukur geliyor bu namaza kalkıyor. Şimdi bu namaz ibadeti olmadığını düşünürsek şimdi buyur... hareket etmez ve inanın o buruşur. Müslümanlar için bunun çok iyi olduğunu ve spor olduğunu temizlik olduğunu.

Hasan, namazı Arabistan'ın iklim koşullarıyla ilişkilendirmiş, suyun insan üzerindeki olumlu etkisinden ve fiziksel aktivite sağlamak açısından ele almıştır. Kendi yaşantısı açısından baktığında namazın bir anlamı olmadığını ise şu şekilde ifade etmektedir:

Hani bu bağlamda mesela namaz kılmak, oruç tutmak yani mesela bu kutsal emanetler felan bunlar bana bir şey ifade etmiyor.

Fiziksel aktiviteye ek olarak düzenli bir temizlik alışkanlığı ve ruhsal temizlenme aracı olmasına dikkat çeken Remzi ise şunları söylemektedir:

Ha ben namaz kılmanın aslında insanların nefsinin terbiye etme konusunda ciddi anlamda etkisi olduğuna inanıyorum. Çünkü insanların her şeyden önce hani namaz kılmaya başlamadan önceki o hazırlığı vardır ya, yani temizlenme aşaması, o temizlenme insanın sadece bedensel temizlenmesi ile ilgili değil ruhsal temizlenmesine de araç olduğuna inanırım ben ve namaz kılmak yalnızca kendini ibadete verebiliyorsa yani Allah'la direkt olarak karşı karşıya kalabiliyorsa dünyevi düşüncelerden kendini soyutlayabiliyorsa, sadece ruhen kendini verebiliyorsa o zaman gerçekten insanın birçok şeyi daha iyi algılayabileceklerini, aslında sorgulayabileceklerine kafasında yol açabileceğini düşünüyorum. O yüzden bence olmalı, düzenli bir şekilde insanlar ibadeti yerine getirmeli.

Namaz kılmanın insana huzur verdiğini, görevini yerine getirme rahatlığının yaşandığını söylemek de sık karşılaştığımız ifadelerdendir. Hayriye şöyle demektedir:

Daha bir huzurlu hissediyorum kendimi, o zaman hani daha bir rahat hissediyorsun, manevi yönden daha bir huzurlu oluyorsun. İçinden geliyor huzurlu oluyorsun...

Nisa da Hayriye gibi düşünerek şöyle demektedir:

Ya... namaz aslında insanın içini rahatlatıyor. Yani mesela o namazı bitirdikten sonra illa ki bir dua etmek istiyorsun, ya da Allah'a kendini yakın hissediyorsun namaz kılmak, bi de vücut temizliği açısından beş vakit abdest alıyorsun, bi de abdestin var mı yok mu emin olamıyorsun tekrar abdest alıyorsun. Abdestini yeniliyorsun mesela hani namaz esnasında yapılan hareketler insanı bi yerde vücutlarına, kaslarına, kemik gelişimlerine... Hani bir Fen ve Teknoloji öğretmeni olarak söyleyebilirim ki katkısı var.

Allah'ın huzurunda olmak hatırlamak ve hatırlanmak, unutmamak gibi temalar da katılımcıların anlam dünyasında namaza karşılık gelen temalardandır. Bu temaları görüşmelerimiz üzerinden şöyle örneklendirebiliriz:

Namaz temizlik bir kere, artı Allah'ın huzuruna çıkıyorsun unutmadığımızı Onun da seni unutmayacağını biliyorsun, ama sonuçta ama huzurundasın en yakın olduğun an o anı düşünüyorum. (Kadriye)

Mesela namaz kılmak bana göre çok muhteşem geliyor şu anda sürekli namaz kılamıyorum ama ibadetlerin içinde kendime çok yakın hissediyorum. Çünkü çok birebir, teklik birlik halini, o vecd halini ama anlık da olsa onu yaşamak hani anlamsız sebepsiz o halini yaşıyorsunuz ya içimden hiçbir olumsuz his olmuyor. Yani o varoluşsal mutluluk bana göre, batı felsefesindeki varoluşçuluktan bahsetmiyorum (hı) çünkü orda hep sorgulama vardır, hep olumsuzluk vardır, bir yere dayanma yoktur, hep akıl, dünyadaki olayları keşfetme olayıdır. Manevi olarak düşündüğünüz de orda mistik bir bağ var işte o benim çok hoşuma gidiyor. (Aslı)

Namazı terapi gibi modern dünyanın bize sunduğu kavramlarla açıklayan Fulya bunu sürekli hale getirme konusundaki sıkıntılarını ifade etmektedir. Namaz kılmamanın kendini iyi hissettirdiğini, Allah'la konuşma ve karşılaşma durumunu gündeme getirmektedir.

Namaz en büyük terapidir bi kere aslında yani ama ben çok uygulayamıyorum bi dönem çok güzel gidiyo belli zamanlardan sonra ara veriyosun ya o ara verdikten sonraki başlama benim için çok zor oluyo. Bi de bende şöyle var, hani der ki babam der ki kızım öğleni kaçırdıysan ikindini kıl. Kendini germe. Ben şöyle düşünüyorum. Bende de ya hep ya hiç kavramı var. Hepsi olacak hepsi olmadı mı da mesela bugün sabah kılmadım ki öğlen kılalım, öğlen kılmadım ki akşam kılalım. Muhtemelen o da şeytanın işi gibi geliyo bana yani bende de öyle bi şey var olmuşken tam olsun. Ondan dolayı da şu aralar şeyim... Ben kendimi iyi hissediyorum tatlım çünkü ben Allah ile konuşuyo gibi oluyorum. Hani dua bölümünde özellikle, hani karşımda Allah var ve beni görüyor, gülümsüyor bana öyle gibi geliyo yani.

Modernleşmenin toplumu şekillendiren bir başka olgusu olan uzak doğu din ve felsefelerindeki de dinî yaşantı ve düşüncelerin sosyal demokratları önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Önce dünyada sonra Türkiye'de uzak doğu kültürlerine ait kitapların yaygınlığına bakılırsa bu durumun kaçınılmaz olacağı ortadadır. Bu bağlamda Aslı, namazı mistik bir bağ olarak tanımlayıp bu inançlara atıfta bulunmaktadır. Asude ise namazı meditasyona benzettiğini söylemektedir:

Namaz ile ilgili ne düşünüyorum. Namaz kılmıyorum, kılana saygılıyım, onu meditasyon gibi düşünüyorum ben. Hani kendi kıldığım dönemlerden de bir rahatlama, bir meditasyon içine dönüş ve Allah ile baş başa kalış, yani öyle düşünüyorum namazı. İ11 Sadece tapınmak için olmamalı diye düşünüyorum.

Günde beş vakit Allah hani benim önümde eğilin demez diye düşünüyorum, bunun başka manası olması gerekir diye düşünüyorum.

Burada Asude'nin namaz için sadece tapınma, Allah'ın önünde beş vakit salt eğilme durumuna itirazı ve başka bir anlam arayışı içine girdiğini göstermektedir. Asude'nin namaz kılmıyorum, kılana saygılıyım ifadesi bu toplumsal kategori içinde namaza saygı duymayanların olduğuna ya da duyulsa bile bazı itirazlara işaretidir. Nitekim Mehmet de benzer cümlelerle bu duruma işaret etmektedir:

Yani namaz kılan aile içinde büyüdük namaz kılan, bütün sülalemiz bizim namaz kılıyor. Namaz kılmayı hiçbir zaman olumsuz gözle bakmıyorum ben.

Demet de önyargılı bir yaklaşımım yok ifadesiyle bu durumun varlığına işaret etmektedir:

Benim hayatımda şöyle bi yeri var mı aslında güzel bi şey olduğunu düşünüyorum buna karşı benim önyargılı bi yaklaşımım yok bi çok ibadet biçimi var ibadet biçimlerinin Allah'la bütünleşmek olduğunu düşünüyorum.

Elif bu noktayı daha açık ve net bir biçimde ortaya koymaktadır:

Valla diyorum ki ben aslında (gülüyor) insanlar namaza çok farklı bakıyor hani Allah o kadar güzel düşünmüş ki hani beş vakit sabah kalkıyorsun elini yüzünü yıkıyorsun hani inanç olarak çok ayrı ama temizleniyorsun sabahın en güzel vaktinde uyanıyorsun mesela sabahtan başlıyorsun o işe, içsel bir yolculuğa çıkıyorsun yani her şeyi düşünülmüş bir şey yani yapabilece mükemmel sabah, öğle, ikindi, akşam, yatsı yani aslında çok güzel kurgulanmış bir şey hani o düşünülenin aksine hani o tarafını da düşünüyorum aslında... İnsanlar her gün yani belirli noktalarda insanların hani iletişime geçmeden önceki noktaları, bak o noktalar işte insanlar hem disipline oluyorlar hem rahatlıyorlar ya, baya çok farklı bir şey o, o açıdan bakılabilir...

Barış'ın, eleştirmiyorum ama suiistimal edilmemesi gerekir, şerhini koymas, bu rahatsızlığı ortaya koymaktadır. Katılımcılar arasında namaz kılanların namazı kullanması ve haksızlık aracı olarak görmesi kabulü sık rastlanan bir düşüncedir. Asude'nin sözleri bu kabulü onaylamaktadır:

Kayseri'de yapılan bazı şeyler çok itti beni. Diyo ki mesela öğretmenler odasında sehpanın üzerinde bir seccade durur. Kim alıyor onu ordan kim namaza gider böyle bakılır yani. Teneffüslerde mesela sabahçı öğlenciydi benim çalıştığım okul öğlencilere kış vakti öğle namazı denk geliyor, ikindi namazı denk geliyor. Ben nöbet tutuyorum, altımdaki ve üstümdeki nöbetçi arkadaş iki teneffüste nöbet tutmuyor mesela namaz kılıyor. Ona hiçbir şey söylenmiyor ben altla uğraşıyorum, üst ile uğraşıyorum yani görev de bir ibadettir. Görevini yerine getiriyorsan da bi rahatlaman lazım, Allah sana kaza imkanı vermişse senin orada o namazı kılmana gerek yok bence.. Yani gösteriye dönüştürülüyor ve onlara hiçbir şey söylenmiyor mesela ben mesela

şeye nöbet yerime geç kalsam şeyde (...) bakarlardı işte hoca hanım nöbet yerinize gidin diye bunlar her gün aynı şekildeydi fakat hiç uyarı almazlardı. Yani bir ayrıcalık olarak...Evet meşruiyet kazandırıyorlardı işte o namaz kılmalı o olmamalı yani din ibadet derken görevini aksatmamalı, insanların (hıı) ya da bunu yaparken bak sen başkasına zarar veriyorsun... ha onu sevabı nerde kaldı? Hak ihlali de olabiliyor bazen...

Meryem'in eleştirisi ise namazın, özellikle cemaatle kılınan namazlarda cemaatin sokaklara taşması konusudur. Buna sebep olarak da görünür olma amacını göstermektedir:

Aaa evet evet mesela ben bir cumada çarşıda tesadüfen işim çıktı. Sokaklar dolmuş geçemiyorum insanlar buldukları yere oturmuşlar, ara sokaklar dolmuş belki de caminin içi boştur bilmiyorum... Yani gösterme amaçlı, çıkar amaçlı bulunulduğunu düşünüyorum ve insanlığın da bu gidişatından son derece rahatsızım yani İslâm toplumlarına baktığımız zaman hani yapıyı görüyorum İslâm toplumları derken hani şeriat kanunlarına göre yaşayan toplumları kastediyorum hiç doğru bulmuyorum. Güzel bulmuyorum yani kötü bir yaşam olarak düşünüyorum, o da göstermelik dindeki temizlik yani işte ne bilim ben temizlik gerekli çünkü çok gerekli hani abdest alırken insanlar... o iyi güzel yani... valla bilmiyorum... o sokakta kılıyorlar ne kadar temiz oluyorlar abdest alırken en azından bir ellerini yıkıyorlar ayaklarını yıkıyorlar...bir faydası olabilir.

Aliye de bu konuda Meryem'le aynı duyguları paylaşmaktadır:

Ya ben neye kızıyorum biliyor musun insanlar camide namaz kılıyorlar tamam kılsınlar Cuma namazına gitsinler tamam ama sokaklara taşıyor yolun üstünde ya yolun üstünde oturuyor gelen geçen kadına bakıyor ona buna bakıyor yani bu namaz kılmak mı? O cami kalabalıkça git başka bir camiye ne kadarcık yer ki caminin içinde kıl o yeri o havayı teneffüs etmek istiyorsan caminin içinde kıl sokaklara falan niye taşıyorsun? Geçiyorsun sen kaldırımdan adam sana bakıyor yani... beni de rahatsız ediyor ve orda oturup namaz kılması ibadet değil diye düşünüyorum. Eee tabi yani kendi başına yapsa mesela onu namaz tamam kılsın kendi başına benim kendi başıma namaz kıldığım zamanlar da olmuştu eskiden ama, bire birsin orda istediğin duayı yap.

Hayriye'nin eleştirisi ise örtünmek için uzun giyinen kadınların yerlerde sürünen kıyafetlerle namaz kılmaları ve temizlik şartını sağlayamamalarıdır.

Her namaz kılana hele de günümüzde namaz kılanın birçok şeye dikkat etmesi gerekir... Ben şu arabalara biniyorlar görüyorum yerleri süpürüyor toz toprak biz temiz namaz kılınır diye biliyorum, gidiyor o pislikte namazı kılıyor, bu doğrumu onu bilemiyorum ama bence yanlış... Ya da ne bileyim uzun uzun eteklerle secdeye duruyorlar camiye gidiyorlar... bence doğru değil, yani temiz olmalı, yerde çamurlu gittiğini çok gördüm, yani bana onlar yanlış... Yanlış geliyor.

Namazın göstermelik olduğu ve reklam amaçlı kılındığına işaret eden Barış da namaz kılanlarla bir arada olmamak için camiye gitmediğini söylemektedir.

Aslında sıkıntı orda zaten... Eğer ıı 5 vakit ona inanıp da Allah'ın huzuruna çıkıp da sen hala bazı kötülükleri yapıyorsan bana göre o insanlardan daha çok korkacaksın. Yani biz hem huzura çıkmıyoruz hadi yanlış yaptığımız zaman şeyimiz yok. Ama sen her gün 5 vakit çıkıp da dua ediyorsun ve sonra da o kötülükleri, o yanlışları yapabiliyorsan o insan yani bizlerden on kat daha bir tehlike insan diyeyim. Ben çok, çok... Sebebi bir de şu dönemde özellikle namazı falan kendilerine reklam amaçlı kullanıyorlar. Demek ki içten değil yani gerçekten inanmıyorlar ve inanarak yapmıyorlar, göstermelik yapıyorlar. Evet... Orada da ben şuna bakıyorum aslında gerçekten bu işi kendince yaşayanların hiç kimseye zararı yok yani çevremde var birkaç tane böyle. Kendilerince namazını kılıyorlar ve dürüstler. Çevreye karşı hiçbir zaman kötülükleri yok, örnek insanlar... Hiçbir zaman baskıları da olmuyor. Ama bu işi göstermelik yapanlarda genelde zaten baskılar oluyor... Tabi, tabi. Bazıları işte gel hadi bu seferlik götürüyüm seni diyorlar. Onlar ve şöyle söyleyeyim; benim uzaklaşmamın en büyük sebebi oraya gidip de göstermelik kılanları gördüğümüz zaman diyorsunuz benim bu insanla burada ne işim var. Her türlü işte ne derler ikiyüzlülük, düzenbazlık her şey var. Ve gidiyorsunuz bir de o insanla yan yana duruyorsunuz. Cidden o insanlarla orada bulunmamak için gitmiyorum yani.

Namaz kılanların kötülükten uzaklaşmadığını savunan bir yaklaşıma ek olarak her zaman ibadet edenlerde değil de daha nadir ibadet edenler de daha çok etkisi olduğunu söyleyen Yusuf'un düşünceleri de ilginçtir:

Yani şimdi çok fazla sık namaz kılmadığımız için rutin her namazı kılandan daha fazla etkisi oluyor bizde huzur anlamında mesela bayram namazından sonraki huzuru hissediyorsun somut olarak hissediyorsun. İşte Cuma namazında Cuma namazına gidiyorsun biz iş nedeni ile çok fazla gidemiyoruz. İş zamanı müsait olamıyorum okulda idareci olduğunuz için ona göre davranıyorsunuz o yüzden Cuma namazlarına gidemiyorum. Ama gittiğim zaman o farkı görebiliyorsunuz. Beş vakit namazı sürekli kılsam onu görür müyüz, herhalde görmeyiz... yok yani doğruları fark ediyorsun tabi fark ediyorsun.

Allah'ın huzuruna çıkıp da kötülük yapanın daha da tehlikeli bir insan olduğu yaklaşımı da bir başka ilginç bir bakış açısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka eleştirel yaklaşım olarak namazın insanları kötülükten uzaklaştırmadığı düşüncesi de yaygın bir kanaattir. Bu şekilde yaklaşan birçok katılımcıdan biri olan Hüseyin şu izahı yapmaktadır:

Ben sırf namazla insanın doğru olacağına inanan bir insan değilim. Derler ya sen namaz kılmıyorsun işlerin doğru gitmez ben öyle düşünmüyorum yani...

Bilal de bu düşünceye katılanlardan biridir;

Namaz kılıp ta daha çok ahlaksızlık yapan olanlar da var memlekette özellikle şu dönemde yani o sadece dini bir vecibe yerine getirilmesi gerekiyor farz kılınmış onu için yapmak gerekiyor, görev...

Namaz kılanların neden her zaman olumlu davranışlar göstermedikleri sorusuna ise katılımcıların ağız birliği edencesine verdikleri cevap namaz kılmaktaki amaçlar ve taşıdıkları duygulara atıfta bulunmak olmuştur. Bu konuda Nisa şöyle demektedir:

Şimdi o biraz şeye göre değişiyor bence, yani kişinin içinden ne düşünerek namaz kıldığına hani namazımı kılayım hani hani ibadetimi ııı yerine getireyim şurda hani iki rekatımı kılayım beş rekatımı kılayım ama... bir de cidden manevi olarak o duygu ile namaz kılma farklı bence o biraz hani insanlar arasında farklılık var bence...

Yusuf da benzer ifadelerle Nisa'yı desteklemektedir:

Ya işte namazı niçin kıldığına bağlı biraz.. Birileri istediği veya çevre baskısı ile kılıyorsan çok fazla etkili olacağını zannetmiyorum. Ama amacına uygun dinde emredildiği şekilde kılırsan zaten diğer taraflarla şeyin olmaz.

Namazın kötülüklerden uzaklaştırmadığı gibi kötülükleri meşrulaştırma aracı olarak kullanıldığı yargısı da katılımcıların dile getirdiği bir konudur. Namazı sadece Cuma, bayram ve cenaze namazına indirgeme de farklı bir namaz anlayışı olarak kabul edilmektedir. Katılımcıların birçoğu da sadece cenaze ya da Cuma ve bayram namazlarına katıldıklarını söylemektedirler. Bu konuda Arda'nın ifadeleri şöyledir:

Cuma'ya elimden geldiğince gitmeye çalışıyorum. Hani o da öğretti erkekler cumaya gider. Önemli olduğuna inanıyorum.

Vural'ın namazla ilgili açıklaması ise şöyledir.

Cumalarımı mümkün mertebe kılmaya çalıştım. Öğrenci gruplarıyla, bizim okul biraz şehrin dışındaydı eee tabi Cuma'yı tek başına kılmak şekil yani Allah'ın emri gitmek lazım ama önemli olan hazmetmek dini bütünüyle algılayabilmek tabi öğrencilik dönemi vs. hani onları da çok olmamakla beraber onları yapmaya çalıştık hani Cuma'yı kaçırmak bende bir vicdani rahatsızlığı yarattığı genelde öyledir hani gidememek vacip olmasına rağmen bir bayram namazına gidememek bir burukluk yaratır. Hani öyle bir şey yaşarsınız. Duygusal bir yoğunluktur. O günü atlatırsınız ertesi gün hayat koşturma devam (karşılıklı gülme) gibi gidiyor.

Sami, Kemal, Mesut, Selim de sadece Cuma namazına katıldığını söyleyenler arasındadır. Bazı katılımcılar ise Cuma ve bayram namazlarına ailelerinin yanında oldukları zaman yani sosyal baskı sebebiyle katıldıklarını ifade etmektedirler:

Namaz kılmayı biliyorum. Ondan sonra Cuma, diğer şeyleri biliyorum. Memlekete gittiğimde yerine getiriyorum. Ama burada fazla bir şey olmuyor... Yani burada biraz... Biraz da çevre etkili oluyor. Biraz, biraz ortam etkili oluyor. Yani... Yani somut bir baskı yok da psikolojik şey oluyor tabi ortam, ortam.[namazı] Görevim olarak düşünüyorum ama suçluluk da duymuyorum fazla. Çünkü biraz da alışkanlık olmuş öyle. Ben onun şeyini yaşadım. Çünkü o işte benim şey yaptığım dönemde insan çok huzurlu oluyor. İşte ailemle herkes şeydir bu konuda ııı bağlıdırlar, şeyleri yerine getirirler. Tabi insanın iç huzuru daha şey oluyor; ııı bir şeyin görevini yerine getirmenin getirmiş olduğu bir şey var. Toplumsal olarak da yapılması gerekiyor olduğunu düşünüyorum.(Halil)

Hüseyin de sadece cenaze namazlarına katıldığını ifade etmektedir:

Yani ben bu açıdan zaten cenaze namazlarına gidiyorum. Oğlum ama her Cuma'ya gider. Kendini o şekilde rahat hissediyor. Ben bayram namazına giderim. Başka türlü camiye falan gitmiyorum. Karşı olduğumdan değil yalnız belki iyidir yani şöyle en azından bir egzersiz yapıyorsun. Belki o açıdan iyidir.

Burada Cenaze namazına katılmak dini bir görev değil sosyal bir görev olarak karşımıza çıkmaktadır. Burak ise inanmadığı için sosyal bir görev olarak bile bunu yapmadığını ifade etmektedir:

Tabi. Yakın zamanda annemi kaybettim... Yani şöyle söyleyeyim geleneksel olarak hani bir toplumda yaşıyoruz. O toplumun kurallarına uymak zorundayız. Yani tabi ki annem inanan bir insandı, dua okuyan bir insandı kendisi. Biz ona saygı tabi ki biz yine cenaze törenini yaptık. Cenaze namazı kılındı. Ama ben cenaze namazına girmedim mesela. Dışarda bekledim. Mezarın başında da Türkçe onu sevdiğimi söyledim. Yani ne başka bir şey yok yani. Dua zaten bilmiyorum. Edebileceğim bir dua bilmediğim için.

Katılımcıların namaz yerine koydukları başka ritüelleri kabul ettikleri de gözlenmektedir.

Aliye bu konuda şunları söylemektedir:

Çocukken kılardım ama şimdi kılmıyorum ama bak nasıl bir şey var bazen ben babamı ve annemi gördüğümde rüyamda şey yapıyorum ha diyorum ki ben bir şey yapayım bir şeyler alayım ihtiyacı olan birilerine vereyim. Ama namaz kılma konusunda yani namaz kıldığımda kendim için bir şey yapmak gibi değil de birilerine bir şey alayım, yaşlı birine bir şey götüreyim, yani namaz kılma ya aslında namaz kılmayı şey olarak düşünmüyorum yani insanın kalbi kötü olduktan sonra, başkalarına kötülük yapmış, bi taraftan da namaz

kılmış bi taraftan da kötülük yapmış... Onun bir anlamı yok. Öyle düşünüyorum.

Aliye namazın yerine yaşlı birine yardım etmeyi koymuştur. Namazla birlikte kötülüğün bir anlamı olmadığını bunun yerine insanlara iyilik yapmanın daha faydalı gördüğünü söylemektedir. Şevval ise zihninde namazı secde ile eşleştirmekte namaz kılınmasa bile secde yapmanın önemine vurgu yapmaktadır. Dua ve secde ile Allah'la yakınlaştığını söyleyip, namaza farklı bir yaklaşım tarzı ortaya koymuştur:

Şöyle diyim ben her zaman herkese de söylüyorum, ben Allah'ın çok sevgili bir kuluyum gerçekten. Yani ben şu anda namaz da kılmasam, alkol de alsam ben alkol de alıyorum eee ama bende müthiş bir Allah sevgisi var. Çok çok çok böyle ve çok fazla sınıırım mesela şey geceleri, kandil geceleri eee muayyen günümde olsam dahi açarım ellerimi dua ederim. Yani şey olarak dua etmem, Arapça dua etmem. Allah'a hep yakarırım yani. Mesela şuna inanıyorum hocaları da takip ediyorum eee böyle mesela namaz kılmayı bilmeseniz bile mesela diyo, sadece şu alınınızı yere koyun diyo. Ben onu mesela çok çok yapıyorum. Mesela tam anlamıyla kılamadığım zamanda abdest alıp direk secdeye varıp ağladığımı biliyorum.

Namazla bir başka bakış açısı ise namazın bireysel bir ibadet olduğu ve tek başına kılındığında, Allah'la baş başa kalındığında daha fazla yoğunlaşmak ve Allah'la bütünleşme yaşamak yaklaşımıdır. Hakan bunu şöyle ifade etmektedir:

Sabah namazı çok güzel bi şey bi kere hani sabah erken kalkabilmek onu yapmak insana müthiş bi güven getiriyo özellikle bu müthiş; bi namaz bence diğerleri de güzel tabii ama ben orda şöyle düşünüyorum o da toplu halde kılınmalı mı falan gibi söyleniyo da benim fikrim ben genelde bireysel yaptım onu bireysel daha mutlu edici olduğunu düşünüyorum daha özel mesela çok kalabalık oluyo camiler cumaya falan gidiyodum. O zaman sıkışıyosun orda iyi motive olamadım yani birebir yalnızken daha iyi motive oldum ben.

İbadetin bireyselleşmesi durumu günlük namazlardan en çok sabah namazına vurgu yapmalarına da sebep olmuştur. Birçok katılımcı sabah namazını çok özel ve etkileyici bulduğunu söylemiştir. Cemre namaz kılsaydı bunu Allah'la buluşmak amaçlı olacağını şöyle ifade etmiştir.

Hııı namaz kılsaydım ben onu çok dışarıya lanse etmezdim. Bana toplumsal bir yansıması olmazdı...Benim iç dünyamda belki yani hani beş vakit namaz, insanın beş vakit hazırlanıp Allah'a karşı hani durması O' nunla buluşması düşünürsek beni olumlu etkilerdi herhalde ama onun içinde çok bir çabam olmadı hani olmasının olumlu olabileceğini düşünüyorum ama şu ana kadar da ben ille de namaz kılmalıyım diyemedim hani. Belki bir zamanı gelecek bilemiyorum hani öyle.

Asude de bu paralelde cümleler sarf etmektedir:

Eee ben dinin, ibadetin kesinlikle Allah ile kul arasında olmasına inanıyorum. Bunun toplu gösterilere dönüştürülmesi, vazife gibi gösterilmesi bana bunlar çok itici geliyor. Yani ve ne bileyim yani sen yapıyorsan Allah bilsin. Başkalarının bilmesi önemli değil, ya da sende yap diye başkalarına telkinde bulunmaya çalışmak, etkilemeye çalışmak, ya benim üzerimde ters etki yaptı. Yani böyle olmaması gerektiğini düşünüyorum ben. İbadet et sen, namazı kıl, git bir odaya sessizce namazını kıl, hani bir de şey var ona da çok kızıyorum ben. Ortalık yerde durur mesela namaza ona da çok kızıyorum yani sen kıldığın namazdan ne anlıyorsun... Ha bir kendinle baş başa kalabilmelisin ne bileyim sessiz ortamda olmalı bu, tamamen Allah ile kendin kalabilmelisin eğer namaz kılıyorsan yani bi de özellikle gösterenler var, ben namaz kılıyorum, gider orta yerde namaz kılar yani buna çok kızıyorum.

Zeynep de bu düşünce de olanlardandır. Zaten Namazı tanımlarken çoğunlukla kullanılan Allah'la baş başa kalmak vurgusu da, özelde namaz genelde dinin bireysel bir olgu olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır. Erkek katılımcılardan cemaatle namaza katılan bazı kişiler ise namazın sosyal yönlerinden de bahsetmektedir. Bunlardan Kemal'e kulak verelim:

Yani arkadaşlarla görüşüyoruz, bir araya geliyoruz, o da bir fırsat oluyor. Görüşemediğimiz insanları görüyoruz. Mesela içerisinde gün içinde göremediğimiz arkadaşlarımızı görüyoruz onları görüyoruz bir araya geliyoruz. Topluluk oluşuyor yani, sohbet ediyorsun, toplaniyorsun bir arada, oluyo evet gidemediğim zaman bir şuçluluk duygusu oluyo... hissediyorum bunu.

Varol da bu konuda Kemal'e katılmaktadır.

Eee cemaatle kılınmasının önemini toplumsal bir bilinç yaratma diye algılıyorum. Yani Allah'ın emri olan cemaatten bahsediyorum fiili cemaate doğru geldikçe (gülüyor) işin ... başka sapmalar başlıyor. Ha cemaatle kılmak tabii ki herkes her konuyu aynı seviye anlamayabilir. İbadeti, namazı kılmak konusunda sonrasındaki veya öncesindeki zamanda sohbet, akılda kaldığı tartışmaları pekiştirme ile zaman yaratma asıl amaç bu yoksa hani tamam elli kişi yüz kişi bir araya geldiğinde yatın kalkın değil mesele.

Cihan ise namazın sosyalleştirme yönünü tarihsel bulmakta ve bugüne taşınamayacağını söylemektedir:

Cuma namazına gittiğim zaman şöyle de düşünürüm illaki cuma namazı çok önemli namaz olarak düşünülür. Fakat şöyle düşünürüm, cuma Peygamberimizin zamanında iletişim araçlarının olmadığı bir zamanda belirli bir zamanda hutbeye çıkılıp dini bilgilerin verildiği bir nevi meclisin konuşulduğu yer olarak da düşünmüşümdür... Sosyalleşme açısından, mesela çocukken de aynı şeyi düşünürdüm. Mesela dedemler namaza giderdik cami avlusunda dedem ve dedem yaşındakiler sohbet ederlerdi. Günlük olaylardan

günlük siyasetten konuşurlardı. Ondan sonra gelmediği zaman o gelmedi acaba hasta mıydı, diye konuşulurdu ve daha olmazsa ziyarete gidilirdi. İşte gelmedi acaba hasta mıydı, daha mı kötüleşti bi gidelim bakalım derlerdi. Yani sosyalleşme olarak ama şimdi günümüzde öyle değil mesela benim bacanağımın babası rahmetli birisinde alacağı var. İstemiş istemiş vermemiş. Takip ediyor onun namaza gittiğini görüyor. Namazda yanında duruyor. Şimdi farz namazlarını cemaatlerle kılınan namazlarda daha dikkatli olmak zorundasınız. Dirseği ile böyle paramı ver lan paramı ver lan, adam o kadar rahatsız oluyor ki tamam demek zorunda kalıyor.

Burada da yine bir faydanın bir yozlaşma ve bozulmaya dönüştüğüne işaret edilmektedir. Zaten katılımcılar açısından din, ibadetlerden ziyade ahlaki niteliklerin ağır bastığı bir özelliğe sahip olduğu için ahlak, ibadetlerin de önüne geçmektedir.

Şey şimdi dinin kuralı ise eee yapılması gerekir. Ama ben her zaman onu diyorum ya zaten kendim de onu diyorum ya iyi insan iyi olmalı, iyi olmak önemli. (İlyas)

Sonuç olarak namaz katılımcıların suiistimal amaçlı olmadıkça ve samimi bir şekilde yapıldığında, insanı ve toplumu geliştiren özelliklerine vurgu yapılan bir ibadet olarak kabul görmektedir. Bununla birlikte değişik nedenlerle bu ibadeti çoğunlukla uygulamadıkları görülmektedir. Özellikle namazın günlük hayatın bir parçası olarak kılınması ya da cemaatle namazla ortaya çıkan görünürlük din ve vicdan özgürlüğü, eşitlik açısından eleştirilmektedir.

2.3.2.Oruç

Oruç tanım olarak gün doğumundan günbatımına kadar yemek, içmek ve diğer bedensel zevklerden uzak durmaktır. İslam dininin dört temel ibadetinden biri kabul edilmektedir. Çalışmamıza katılan kişiler orucu nefis kontrolü, midenin dinlenmesi, sabır duygusunun geliştirilmesi, empati duygusunu geliştirilmesi gibi nitelendirmelerle tanımlamaktadırlar. Zübeyde'nin oruca bakışı şöyledir:

Oruç... şimdi nefis kontrolü (gülüyor) valla oruç tabi ki insanlar modern olarak diyorlar ya mide sağlığı oruca da gelince sadece aç kalmak insanlar bunu sadece aç kalma boyutuna indirgediler. Ben bunun sadece aç kalmak değil, gerçekten insanın duyguları ile niyetleriyle bütün insanlara zarar veren yani zarar verme düşünceleri, kötü söz yani bütün kötü olumsuz ne varsa bunların hepsinden uzak durmak ki kusura bakmayın biraz argo olacak ama babam şey derdi, oruç tutuyoruz falan yahu oruç tutmak aç kalmak değil eşeği bağlarsan akşama kadar ot saman vermezsen o da oruç tutmuş olur. Bu laf beni çok ciddi etkilemişti. Biraz kaba ama verilmek istenen mesajı çok ciddi ve dümdüz veriyor. Yani elini, dilini, gözünü, vücudunu kötü olan haram olan her şeyden kısacası nefis terbiyesi, kontrolü, canının istediği şeylerden uzak

durabilmek bu güzel koku da dahil yani her zaman kötülük değil bazen hoş giden şeylerden de uzak durmayı gerektiriyor.

İhsan da orucu sabrı geliştiren, nimetlerin farkına vardırarak, israfı engelleyen bir ibadet olarak vasıflandırmaktadır:

Oruç önemsiz gördüğüm bir şeyin nimetin ne kadar önemli olduğunu bir yudum suyun bir kuru ekmeğin ne kadar önemli olduğunu öğretiyor, israfı önüyor gördüğüm zaman ben çok üzülüyorum yani suyun başka şeyin israf olması beni oruç zamanında suya hasret bir dilim ekmeğe hasret zamanımı hatırlatıyor ben çok kızarım benim hanım falan israf etmez kızarım kızdığımı bildiği için ekme kısıntılarını bile ben toplatırım çocuklara toplayın hani toplayın yiye ya da kuşlara atın çöpe yok yani ben tasarruf anlayışını yani İslamiyet'te ziyan etmek yok yani yiyiniz içiniz ziyan etmeyiniz anlayışı bende yaygınlaştı orucun nimetlere karşı daha bir saygılı olmayı daha bir değerli bulmayı öğretti bana nefsin sabırlı olmayı bir şeyi çok istiyorsun ama zamanı gelene kadar sabredeceksin olay budur zaten yani acele karar verme yetisini kesti acele karar verme daima yanlış yaptırır ,yaptım acele kararlar verdiğim zamanlar oldu zarar da gördüm daha bi seyrek yapıyorum artık sadece neyde acele etmek gerektiğini öğrendim onun haricinde acele etmiyorum.

Aylin de oruç konusunda sabır ve nefis terbiyesine vurgu yapmaktadır:

Nefsin ıslahı. Yani hep o şekilde düşünüyorum. İnsan kendi nefsinin yenebildiği sürece yapamayacağı bir şey yoktur. Nefsin ıslahı açısından düşünüyorum... Sabır... sabır...En başında sabır maneviyat olarak daha huzurlusun daha rahatsın. Yani bir de gelenekler, Ramazan huzur; eşimle ailemle veya diğer kayınvalidemle huzur kesinlikle; huzur.

Barış, Hale, Halil, İlkay, Cihan, Varol, Kemal de benzer tanım ve nitelendirmelerle orucu tanımlamaktadırlar. Yıldız ise orucu arınma olarak tanımlamaktadır. Oruçla ilgili katılımcıların sıkça değindiği bir başka nokta orucun açıklığı, fakirleri anlama amacı olan, empati duygusunu geliştiren bir ibadet olduğudur. Remzi şöyle demektedir:

Ya oruç tutmanın şöyle bir şeyi var gerçekten de oruç tutmak insanda hani o algı diyoruz ya aç kalan insanın yaşadığı sıkıntıyı anlamak. Çevresinde hakikaten yoksulluğun, yokluğun ne demek olduğunu anlamak konusunda çok şey öğrettiğine inanıyorum.

Arda da Remzi'yle aynı düşünceleri paylaşmaktadır:

Hımm tabii ki yani inançlı biriyim keşke daha iyi yapabilesem diye düşünüyorum... Oruç insanları anlamanın en güzel yolu diye düşünüyorum. Kendim de elimden geldiğince tutmaya çalışıyorum...En büyük faydası nedir? O açlık anında eksikliği hissetmek noktasında çok önemli olduğuna inanıyorum.

Bu konuda Merve'nin sözleri şöyledir:

Bir kere en büyük katkısı nedir; aç olan bir insanın ne hissettiğini anlıyorsun. Ondan sonra nefsini terbiye ediyorsun. Çünkü sadece oruç tutma yeme, içme bu anlamında değil. İşte bugün dedikodudan uzak tutmaya çalışıyorum kendimi. İşte yalan söylememeye çalışıyorum. Bunun dışında işte çevreme yardımcı olunabilecek hani iyilik anlamında da iyilikseverliğin kapılarını açıp daha fazla yardımcı olmaya çalışıyorsun.

Betül de bu düşüncelere katıldığını ifade etmektedir. Bu düşünceye karşı çıkan Asude ise açlığı, fakirliği anlayabilmek için oruç tutmaya gerek olmadığını söylemektedir:

Oruç işte küçüklüğümde hep tuttum. Küçüklüğümde derken lisede üniversitede tuttum. Şu günlerin uzaması ve mide sorunlarımın başlamasından sonra bıraktım açıkçası... Yani bu son on yıldır diyim... Onun nasıl bir katkısı oluyor... Hani klasik nefsini terbiye ediyorsun falan filan yani açların halini anlıyorsun tamam öyle de hımm ne bileyim açların halini anlamak için illa aç kalmak gerekmez gibi geliyor bana.. yani tek anlamı bu olmamalı... Başka anlamları da olmalı. Ne bileyim başka dinlerde de var oruç.. Muhakkak bir anlamı var ama.

Bu düşünceye katılan bir başka kişi Aliye'dir:

İşte dediğim gibi aç kalmak diye düşünüyorum sen bi de kalkıyorsun bi sürü yemek yapıyorsun anlamı ne aç insanların halinden anlayasın diye hani sen açlığı yaşa ki bak sen de aç olanların halini anla... sen de ekmeğini onunla paylaş. Ama ben zaten durumu kötü olan insanların halinden anlıyorum. Aç kalmama gerek yok ki onun için eee ne yardım etmek gerekirse elimden geldiğince yardım ediyorum. O yüzden de... he anlıyorum. Oruç tutmadan da aç olan insanın halinden anlıyorum.

İlyas da fakirleri anlamak için 30 güne gerek yok diyerek daha farklı bir bakış açısı ortaya koymaktadır:

Evet şimdi oruç ibadet değil de şöyle düşünüyorduk. Ya tamam tutun fakirlerin durumunu öğrenelim, anlayalım ama zaten 5 gün 10 gün tutsan zaten anlarsın fakirlerin durumunu. Çok uzun falan dedi. Ya işte din içinde 5 şarttan biridir bizim için de.

30 gün orucu fazla bulan diğer bir kişi de Burak'tır:

Ya şimdi değişik değerlendiriliyor ya şimdi inanç anlamında bakarsanız. 30 gün aç kalmanın mantığı nedir yani nasıl bir ibadettir bu diye düşünüyorum.

Tüm bu eleştiriler ve sorgulamalar yanında oruç ibadeti ile ilgili en genel kanaatlerden biri orucun sağlık için faydalı ve gerekli olduğudur. Hayriye şu sözleriyle bu düşünceyi ortaya koymaktadır:

Ben oruç tutuyorum. Bir ay ki tutuyorsun...Orucun hem dinen hem de sağlık açısından bir yıldan beri çalışan mideye büyük faydası var.

Sami de aynı düşünceyi desteklemektedir:

Orucu hiç bırakmadım daha... Yani oruç... bi kere yani eee dedim ya bahsedilen şeyler toplum açısından, yaşayış açısından, sağlık açısından gerçekten çok çok iyi şeyler yani benim aklıma yatan şeyleri yapmış. Oruç da insanlar için sağlıklı olduğuna inanıyorum. Sağlığım için de yapıyorum yani yalnızca dini ibadet olarak değil hem vücudumu rahatlatıyorum yani inanıyorum onun... Faydasının olduğuna...

Emre de bu düşünceyi farklı bir bakış açısıyla desteklemektedir:

Oruç ile ilgili aslında ben o konuyu çok iyi buluyorum. Neden olumlu buluyorum. Oruç kavramı hemen hemen bütün dinlerde var. Benim gördüğüm her dinde tanıştığım her insanda yani birkaç ülkeyi de gezme fırsatım da oldu. Yani bu insanın kendi ile verdiği mücadelenin çok önemli bir boyutu. Yaptınız mı dersiniz bunu ben yapmadım işin açıkçası, ailemde yapan insanlar var... yok ben oruç tutmadım. Tuttuysam da hatırlamıyorum, muhtemelen tekne orucu falan tutmuşumdur. Hani küçükken öğlene kadar tuttururlardı ya evet sahura kalkıp yemek yemek çok önemli o zaman.

Bilal, Emine, Yaşar, Seçil ve İlkay da bu fikre katılanlar arasındadır. Öte yandan orucun sağlıksız olduğunu düşünen katılımcılar da vardır:

Ya çok sağlıksız buluyorum orucu... tabi performansını da düşürüyor da. Ayrıca orucu tutmanın temel amacı zenginin fakir birbirinin derdini anlasın ya da nefsinin terbiye etsin falan... ıı ben bu şekilde terbiye edildiğini düşünmüyorum. Mesela bir zenginin fakiri anladığımı da düşünmüyorum. Zengin akşam işte iftar sofrasının fakirin ki aynı mı zar zor doyuracak zaten ... karnını insanlar ve şey yani nefsinin de bu şekilde terbiye edildiğini düşünmüyorum açıkçası. (Meryem)

Burak da bu konuda şöyle demektedir:

İıı ama sağlık açısından hani bazen çıkıp konuşuyorlar. Yok işte şöyle böyle iyidir. Yok, inanmıyorum işte birçok kişi sık yiyin az yiyin derken işte 15 saat aç kal ondan sonra tıka basa ye. Sağlık açısından da çok fazla bir faydası olacağını inanmıyorum. İşte hani başlayacak Ramazan yani sıcakta susuz kal... Yani tutmadığım için direkt bilmiyorum ama eee performansını düşürür, algıyı düşürür, her şeyi düşürür. Aç kalmak, susuz kalmak... Ya şimdi inanan insan açısından faydası olur. Oruç tutarken daha dikkatli olur hani orucun bozulmaması için şudur budur o inançta şeyler var ya hani. Belki inanan birisi için gerçekten inanan birisi için oruç tutuyorsa belki faydası vardır. Ama eee sağlık açısından da değil başka bir faydası olabilir ama. (...)

Tabi tabi. Daha doğru davranmak anlamında, daha düzgün davranmak anlamında belki faydası olabilir.

Yıldız da orucun sağlığa zararlarına dikkat çekmektedir:

Ya çok iyi ama yaz dönemlerinde ben şeyden sonra da düşünüyorum çok da zararları var uzun günlerde şimdi sağlık açısından hani böbreklere falan zarar mideye falan hani. öyle bi şey yapıyor ki kendimi de çok inceliyorum bu ara o idrarın koyu koyu çıkması kısa günlerde çok güzel hani uzun günlerde biraz... tabii vücut dinleniyor şey yapıyor da hani böbreklere biraz zararı da oluyor. Tabii tutuyorum şeyden sonra ameliyat olduktan sonra doktorlara şey yapıyorum hani kronik hastalıkları olan tutmasın etmesin yani o arada bile içim rahat etmiyor tutuyorum Allah'a şükür yani devamlı orucumu tutuyorum da orucumu tutarken de kendimi de izliyorum o arada hani dediğim gibi o idrarın sapsarı çıkması baya sahurda su içsem de yani biraz değişiyor vücudun sağlığı sıhhati.

Yıldız oruç tutmasına rağmen orucun sağlıksız olduğunu düşünmektedir. Seren de orucun performans ve verimliliği önemli ölçüde etkilediğini ama inandığı için bir eylemde bulunmanın hoşuna gittiğini söylemektedir:

Yani şöyle eee... fizyolojik olarak düşündüğümüzde tabii ki etkiler, uzun süre aç kalıyorsun, kan şekerin düşer vesaire, beyin hücrelerin şekersiz kalıyor oksijensiz kalıyor sonuçta düşünmen konuşman hani mesleğinde çalışma şeklini mutlaka etkiliyor tabii ki eee diğer açıdan düşünenler hani şöyle düşünüyor; Allah tabii ki kolayını veriyor, o kadar aç kalıyorsun kolayını veriyor ama sonuçta vücut bitkin oluyor eee hani şöylede bir düşüncem yok hani bu bir mucize ne olursa olsun Allah sonuna kadar yardım eder. Yani o konuda sıkıntı olmaz. İş anlamında performans düşmez gibi algıda değilim çünkü bu bir mucize değil insan vücudu ile alakalı bunun da gerçeğini bildiğimiz için etkileyeceğini biliyorum ekiliyor da yani. Daha agresif oluyorsun, ben acıkınca biraz sinirli olurum, daha agresif anlayışın daha kıt oluyor falan ama o ramazandaki bereketi, o huzuru, sahurda mesela ben çok huzurlu hissediyorum kendimi orda yemek yerken, iftar olayında bana çok şey geliyor aradaki atmosfer, iftarda sofrada beklemek falan benim çok hoşuma gidiyor. Eee inandığımız bi şey için bi şeyler yapmak hoşuma gidiyor belki diğer gerekleri yapmadığım için tam olarak.

Serpil ise orucun sağlıksızlığına ve fiziksel ve performansına etkisine şu cümlelerle vurgu yapmaktadır:

Ama açlık ııı açlık diyorum orucu kabul etmiyorum insan metabolizmasını çok fazla yoran ve insanların ııı çeşitli hastalıklara yakalanmasına neden olan bir durum 30 gün üst üste belirli saatlerde özellikle çalışma saatlerinde... performansı düşürüyor ve vücut metabolizmasını bozuyor. Ve arkasından hastalıklar meydana geliyor benim mesela kan şekerim çıkmadan önce ben oruç tutuyordum çok kötü olurum baygınlık hâline gelirdim ve benim şekerim o zamanlardan bozulmaya başlamış... Düşünmüyorum ama ailemden genetik olarak hem annemde hem babamda var. O nedenle onu da tetiklediğini düşünüyorum. Üzüntüler stresler ortaya çıkınca da tamamen ortaya çıktı. Özellikle annemin ölümünden sonra ııı şey yaptı tavan yaptı.

Katılımcılar arasında orucun siyasi ya da ideolojik amaçlarla kullanılması, siyasi ve toplumsal menfaat aracı yapılması da görüşmelerimizde sıkça dile getirilen, eleştiri noktalarından biridir. Bunlardan ilk olarak orucun kapitalist amaçlarla kullanılmasına gösterilen tepkilere bakalım. Mesela Berrin bunu şöyle açıklamaktadır:

Ya şimdi orucun aslında gelme şeyi açlığı bilip aç olanlara yardım etmek değil mi ama bakıyorum bu günümüzde neye dönüştü artık kapitalist tüketime dönüştü. İşte iftar yemekleri veriliyor, işte en çok kimler çağrılıyor. Kendi çevren bu geleneksel şeye dönüştü bence o amacından uzaklaştı bence. Ama maneviyatını seviyorum tutamazsam da maneviyatını seviyorum.

Berrin orucun Kapitalist düzenin amacına hizmet etmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir. Bu rahatsızlığı Hasan daha açık bir şekilde ifade etmektedir:

Yani oruç. Oruç ibadeti zaten bütün dinlerde var... Farklı şekillerde farklı yeme şekillerine göre değişmesine rağmen bütün dinlerde... Oruçun nefsi Budizmden gelen nefsi islah etme İslam'ın nefsi islah etme yönü olarak görüyorum fakat uygulanış şekli Müslümanlara yakıştıramıyorum ...Mesela eee bir iftar sofrasının o kadar şatafatlı olması sanki ayetil kerimedir kola içeceksin diye o kapitalizmin verdiği bir şey eee kolayı getiriyor işte Ramazanın başlamasıyla birlikte dini bir müzik eşliğinde kolayı verdi miydi Yahudilerin veya Hristiyanların veya Liberalistlerin ayırmak istemiyorum bunların vermek istediği pek ala satılan bir şey var ortada... ve ürünlere baktığımız zaman Ramazan ayında daha ucuz olması gerekirken fakirleri korumak gerekirken ramazan ayı fakirlerin en zor geçirdiği bir aydır. Yardım edelim dediğimizde ne oluyor herkes makarna alıyor... yani ucuzdur zaten fakir makarna yediği için fakirdir farklı bir şey göremiyoruz yani fakirleri görün de yani fakirlere farklı bir uygulama bazında farklı bir şey görmüyoruz.

Orucun siyasi amaçlar için kullanılması ise katılımcılar tarafından sıkça dile getirilmektedir. Remzi Ramazan ayında kurulan iftar çadırlarını hatırlatarak orucun ve Ramazan ayının suiistimal edilmesinden duyduğu rahatsızlığını dile getirmiştir:

Orucun da kullanılıyor olması beni çok rencide ediyor. Açıkçası ben bir tas yemek için insanları saatlerce kuyrukta bekletip çadırlarda sunulmasının bir siyasi malzeme olarak kullanıldığını düşünüyorum. Bak biz size yemek dağıtıyoruz adı altında bu gösteriye dönüştürülmesinden ifrit olurum.

Oruç ibadetinin tanımı, anlamı, siyasi ve sosyal yansımaları, katılımcıların oruca bakış açıları yanında bu ibadeti uygulama açısından da baktığımızda namaza oranla daha fazla yapılan bir ibadet olduğunu söyleyebiliriz. Hatta birçok katılımcı yaptığı tek ibadetin oruç olduğunu söylemektedir. Aldığımız cevaplar değerlendirildiğinde cevaplayıcıların bir kısmı bu ibadeti ciddi sorgulama ve eleştiriye tabi tutarken bir kısmı ise orucu ibadetlerle en temel bağlantı noktaları olarak sunmaktadırlar :

Oruç hamilelik dönemlerim haricinde... O kadar dini vecibelerimi yerine getirmemiş olsam da oruç tuttum bu yaptığım tek ibadetim. Yani artık gelenek haline de gelmiştir. Ben kendimi suçlu hissediyorum oruç tutamadığım zaman. O var. Ha aynı huzursuzluğu namaz kılmadığım için hissediyor muyum bi köşede var ama oruç tutamamak kadar değil. Yani oruç konusunda bilmiyorum çocukluk döneminde tuttuğumuz ilk oruçlar o ailedeki birlik bütünlük anlayışım aklıma geliyor. Ne olursa olsun bütün ailemiz o akşam veya sahur yani dediğim gibi sahur. Namaz biraz daha bireysel. (Aylin)

Tutuyorum oruç ya şimdi böyle bir yeme düzeyinden sonra hemen geçince birkaç gün belki rahatsızlık yapabiliyor ama birkaç gün geçtikten sonra çok uzun sürmüyor o zaman kendimi o zaman manevi olarak daha yakın hissediyorum. Aynı zamanda bize sağlıklı da olduğunu düşünüyorum zaten... ya ben yaptıkları birçok şeyin dinde birçok şeyin sağlıklı alakalı olduğuna inanıyorum zaten.. Namaz kılmakta şimdi yemek yiyoruz, oturuyoruz yatıyoruz. On rekat namaz kılınca hiç olmazsa bir egzersiz oluyor. Kesinlikle sağlık olduğunu inanıyorum. O da aynı şekilde farz kılınmış yerine getirmek gerekiyor. Eğer Müslümanım diyorsa tutmak zorundasın. (Bilal)

Bilal'in de söylediği gibi oruç çoğunlukla farz olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte yukarıda bazı pasajlarda da geçtiği gibi anlamsız, gereksiz sağlıksız ya da farz değil de isteğe bağlı yapılacak bir ibadet olarak kabul edenler de vardır. Mesela Betül şöyle demektedir.

Herkes özgür, Allah zaten bunu ibadeti açık bırakmış, herkesin tutma zorunluluğu yok. Bana ibadet ederseniz iyi olur diyor, ama illa oruç tutun, tamam imanın şartlarında galiba... Ha İslam'ın şartlarında oruç tutmak vardı. Öyle bir zorunluluk, kimse kimseye baskı yapmamalı, Allah ile kul arasında olduğunu düşünüyorum ben...

Aliye ise namazda da olduğu gibi aç kalmak yerine iyilik yapmanın daha yararlı olduğuna inanmaktadır. Çocukken oruç tuttuğunu, evlendikten sonra ve büyüyüp sorguladıkça artık hiç tutmadığını onun yerine iyilik yapmayı tercih ettiğini söylemektedir.

Yani çocukken tutuyordum. Oruç genç kızlığında da tuttum ama evlendikten sonra eşim belki tutsaydı belki ben de tutardım. Tabi ondan etkilenmişimdir ama zamanla olgunluğa erince insan sorgulamaya başlıyor yani neden sorguluyorum mesela insanlara yardımcı olma yani oruç tutmanın yanında aç kalmanın yanında din açısından daha önemli diye düşünüyorum. Yardıma ihtiyacı olan birine yardımda bulunmak, birinin ihtiyacını görmek benim oruç tutmamdan daha önemli bir ibadettir diye düşünüyorum.

Canan'ın yaklaşımı da Aliye'ye benzemektedir:

Oruç tutamıyorum. Ama Allah biliyor, yani tutmak istediğim halde tutamıyorum yani bende tansiyon, mide problemi olduğu için eee denedim oruca niyet ettiğim zaman akşama kadar yatıyorum o gün hiçbir şey yapamıyorum. Elim ayağım olduğu için, ama dediğim gibi tutana da saygı duyuyorum. Ama zaten onun hani eee bir fakiri doyuracaksın ben onu da

inceledim ben zaten yani şimdi oruç tutana zaten onlara hizmet ederek ibadet ediyorum.

Oruç konusunda ilginç bir yaklaşım Rahmi'ye aittir:

Oruç da zaten o dönem koşulladılar, zorluk da açlık da yoksulluk da var insanların bi şekilde dayanması gerekiyor. Hz. Muhammed'in hicretini düşünün bir ikincisi İsrail'in Mısır'dan çıkışını düşünün oruç yapmak mutlaka şart bu oruç sürecini bir de kutsallaştırırsanız Nevruz bayramı kutlaması gibi kutsaliyet addederseniz bi ibadete dönüşür bu hale gelir ...

Oruç tutma konusunda bir başka ilginç yaklaşım da Hasan'a aittir:

Oruç ben kendim tutmam ama şöyle bir yönüm var mesela siz beni iftara davet ettiniz o zaman tutarım ama bunu islam inancına inandığımdan değil... İbadet olarak da değil davet eden insana davetine kendine de söylerim yani bugün kini sizin için tutayım isterseniz sizin hanenize yazılsın ama onu yaparım böyle bir bağlamda yani oruç.

Hakan ise orucun güzel olduğunu, birkaç kere tuttuğunu mutlu olduğunu ifade etmektedir. Orucu çocukken tuttuğunu üniversiteden sonra bıraktığını söyleyenler çoğunlukta olmasına karşın son yıllarda oruç tutmaya başladığını söyleyenler de vardır.

Son dört yıldır yani aklıma düştüğünden beri Allah'a şükür orucumu tam tutuyorum herhangi manim olmadığı sürece tam tuttum diim öyle bir tek sigara bağımlılığım olduğu halde onu bile ekarte ettim demek ki sağlam inançta oluyor borçlarım var inkar etmiyorum ödeyemiyorum da..(İhsan)

İhsan'ın oruç için kullandığı sorumluluk ve borç ifadeleri katılımcılarda hiç rastlamadığımız bir durumdur. İhsan'ın yaşı ve emekliliğe hazırlanması dinin belli bir yaştan sonra ve emeklilikle sosyal hayatın dışında yaşanacak bir olgu olarak görülmesiyle bağdaştırılabilir. Dine ya da dinsel olana yaklaşma yaş dışında yakınların kaybı vb. durumlarda da ortaya çıkışı katılımcılarda sık karşılaştığımız bir olgudur. Mesela Merve babasının ölümünden sonra son iki yıldır tuttuğunu söylemektedir. Hayatı boyunca oruç tuttuğunu ama son yıllarda Ramazan'ın yaz aylarına gelmesinden dolayı sıcaklardan dolayı tutamadığını Yusuf şu sözlerle söylemektedir:

Ya orucu ben kendi açımdan son iki yıla kadar tuttum, hiç firesiz tuttum bi de. Hiçbir gün dahi hani şöyle söyleyeyim bizim dönemimizde üniversiteye giriş iki sınavdı, birinci sınav, ikinci sınav. ben sınavda orucu bozmadım bile. Ramazan'a denk geldi kaçtaydı işte 2000 değil değil yok 1982 yazında işte Haziran dönemine denk gelmişti şey orda bile bozmadım. Fakat şu iki sezon yarısından fazlasını yedik. Havaların sıcak olması sebebiyle ama... huzursuzsun ya. Var çünkü hiç bırakmadan gelmişim buraya öyle bir

gelenekten gelmişim. Yani sonuçta tamamen kendimle ilgili işte belli bir geleneğin olduğu yerde büyüdüm, orada.

Remzi de aynı duruma örnek teşkil etmektedir:

Ben de son bi kaç yıla kadar açıkçası oruç tutmaya çalışıyordum. Ama son bi kaç yıldır özellikle yaz aylarında biraz koyuverdim diyeyim.

Sağlık sorunlarından dolayı oruç tutamamak da katılımcılar arasında sıkça dile getirilen bir durum olarak gözlenmektedir. Dini daha geleneksel formlarda yaşayan toplum kesimlerine göre bu kategoride sağlığı yerinde olmayanların oruç tutmama ruhsatı daha çok kullanılmaktadır. Bunu hem kendilerine hem de çevrelerine söylemektedirler. Bu konuda Varol'un sözleri şöyledir:

Benim yani benim geçmiş yıllarında çok rahat, iki saat futbol oynuyordum saat sekiz, sekiz buçuk sıralarında iftar oluyordu o susuzluğa dayanıyordum ama yaş ilerledikçe tansiyon gibi etkenlerde olunca zorlaşıyor, baygınlık hali oluşuyor ve tutmakta zorluk çekiyorum.

İrem ise şöyle demektedir:

Sürekli bir ibadetim yok, oruç olayına geldiğim zaman oruç tutmak da keyifli ama sağlık problemlerinden dolayı son zamanlarda son yıllarda bi on yıldır düzenli orucumu tuttuğumu da söyleyemem.

Senem annesinin hasta iken oruç tutmasına karşı çıkarken, bu ruhsata dikkat çekip, onu uyarmaktadır:

Oruç da öyle dediğim gibi insanın bedenine faydalı bi şey o yüzden emredilmiş diye düşünüyorum. Sağlığı elveriyorsa tutulmalı diyorum. Mesela annem sağlığı el vermiyor ama vazife ya anne diyorum bu vücut sağlığın için emredilmiş ama sen kendine hasta olarak oruç tuttuğunda bence günah yapmamam gerekir diyorum işte körü körüne inanıyor.

Cihan da orucu anlatırken sağlıklı olmak ruhsatına vurgu yapmıştır:

Oruç ta gerekli, vücudun dinlenmesi için oruç şart ama tabi vücudumuz elveriyorsa. Nedir vücudun özellikle karaciğer çok önemli vücudumuzun en önemli organı karaciğer kalpten falan her şeyden önemlisi karaciğer ancak oruç tuttuğun zaman dinlenebiliyor. Yemek yemediğin zaman dinlenebiliyor. Vücudun laboratuvarı olduğu için ama bunun yanında rahatsızlığın varsa bu sefer daha bir vücutta hasarlar oluşturuyor. Ama bunu şey olarak dinimiz kolaylıklar dini, oruç tutamıyorsanız tutamadığımız gün veya günler için fitrenizi[fidyeye] verebiliyorsunuz. Yani sıhhatinize bağlı bir olay.

Çalışmamızın örnekleme sosyal demokratlar açısından oruçla ilgili en genel vurgu veya rahatsızlık ise Ramazan ayı ve oruç ibadetinin toplumda oluşturduğu sosyal baskıdır. Selim bu konudaki rahatsızlığını şöyle ortaya koymaktadır:

Oruç tutanlar tutuyor tutmayanlar tutmuyor. Ha buradaki benim rahatsızlığım şu oruç tutanların benim üstümdeki baskısı, benim ya da mesela şu oluyo İnkumu'ndayız [Bartın'ın yazlık beldesi] yazın. Ramazan ayı kaçırıldı diye hanımdan baskı görüyorum mesela. Akşam yemek yiyeceğiz ben oruç tutmuyorum ama ezanın okunmasını bekliyoruz. Ha bu nedendir bakın şimdi tam o ezanı beklemek o işte Allah'a inançtır. İnsanlara saygısızlık etmemek budur bence. Ben içerde de yemek yiyebilirim. Ama hanım derki eve her geldiğimde anamda öyle derdi hanım da der Selim bak insanlar bize bakıyor biz bu yemeği yemeyelim biz bu yemeği yemeyelim bekleyelim sanki oruç tutuyormuş gibi iftarda yemek yeriz.

Remzi de farklı şehirlerde bu baskının farklılaşacağını yaşantısından örneklerle açıklamakta ve son yıllarda bu baskının arttığını söylemektedir:

Ben kendi yaşadığım şehirde de biliyorum. Benim yaşadığım şehir Adapazarı orda öyledir. Hani bana göre çok yobaz bir çevre. Çünkü hani kahvenin önünde oturamazsın kahveleri kapalı olacak, lokantaları hiçbirisi açık olmayacak ramazanda ya tutan var tutmayan var benim çocukluğumda bu hoşgörü daha çok vardı diye düşünüyorum. Şu son on beş yılda özellikle bu hoşgörünün tamamen yitirilmesi beni oldukça rahatsız ediyor zaten. Bartın'da da aslında başladı yavaş yavaş ben Bartın'a ilk geldiğim senelerde bazı meyhaneler bile açtı ramazanda çok farklı gelmişti bana çünkü benim yaşadığım çevreye göre bu kadar rahatlık, ne kadar rahat insanlar diye düşünüyordum. Şimdi birazcık daha onun değiştiğini görüyorum açıkçası... Baskının daha çok hissedildiği mahalle etkisinin daha çok yoğunlaştığını görüyorum.

Bu konudaki ifadeleri çoğu katılımcıda görmek mümkündür. Rahmi Ramazan ayı ve bu sosyal baskıyı şöyle ortaya koymaktadır:

Ramazan en sevmediğim ay... Evet neden sevmiyorum ama şu yönden seviyorum son zamanlarda denize girenlerin sayısı azalıyo rahat rahat denize giriyoruz kesinlikle baskı hissediyorum ya 11 ayın sultanı diyor ya tam tersine bizim için çok sıkıntılı bi süreç oluyo... İnsanlar bir ay Müslüman gibi yaşamak durumunda kaldığı ya da Müslüman gözüktüğü bir süreç oluyo haa bazı insanlar gerçekten o aylarda biraz daha dünyalarında bi değişim oluyo niye bunu 12 aya yaymaz ki oruç tuttuğu anda kendini daha farklı hissediyor heralde insan işte yalan söylememeye kötü şeyler yapmamaya özen gösteriyolar belki ama bizim için gerçekten büyük bi eziyet oluyor çünkü saklamak zorunda kalıyoruz kendimizi normalde yaptığın bi çok şeyi yapmamak zorunda kalıyosun.

Hiçbir baskıya şahit olmadığını ifade edenler de vardır:

Ya kimisinde oluyor benim çevremdekilerde olmuyor mesela İnkum'da kaldığımız için yazları benim arkadaşlarım her gün denize gidiyor her gün de bana kızıyorlar of sen yine mi oruç tutuyorsun bugün yine mi denize gelemeyeceksin hani o yüzden onlar çok rahat ama ben tutarsam onlardan uzak durmam gerekiyor hiç insanların üzerinde baskı olduğunu düşünmüyorum yani. (Gülcan)

Çok istisnai olarak karşılaştığımız farklı bir ses Gamze' ye aittir:

Ramazan ayı? Mutluluk, huzur hissettiriyor. En sevdiğim ay... Tutmayanlar, yani nasıl tutmadıklarına şaşırıyorum. Çok şaşırıyorum. Bartın'da işte çok kimse Ramazan aylarında oruç tutmuyor ya yani ben çok böyle şey yapıyorum onları yani değişik gözle bakıyorum.

Ramazan ayında değişiklik oluşturan bir başka sosyal baskı ise toplumsal bir mekanizma olarak ortaya çıkan içki yasaklarıdır. Katılımcıların bu konuda farklı görüşleri vardır. Ramazan'da içki konusundaki engelleyici sosyal mekanizmalardan mutlu olduğunu söyleyen Merve'nin Ramazan algısı şöyledir:

Ramazan'a girerken böyle bir huzur kaplar içimi. Neden huzur kaplar? Bir de böyle şey hani yasaklar da başlıyor ya; içki yasağıdır, başka anlamda. O içki yasağının olması en çok hoşuma giden durum. Neden? Çünkü benim mesela erkek kardeşim bu konuda gerçekten ciddi sorunları olan bir insan. O Ramazan'da o içkiden uzak durması işte evde bereketin, bolluğun, yardımlaşmanın daha fazla olması Ramazan Ayının manevi açıdan beni böyle çok şey yapar, rahatlatır.

Ramazan'da içki içilmesini hoş karşılamayan Esmâ ise şöyle demektedir:

Sülalem çok inançlıdır mesela ben ramazan da Isparta'dayken orucumu tuttum Allah kabul etsin ama buraya geldiğim zaman bizim memleket olarak da daha şeyizdir hani ramazan da bizde büyük restoranlar kapanır iftar da açarlar burada böyle bir şey yok burada alkol alıyorlar bu benim tüylerimi diken diken ediyor yani ramazan da tutmak zorunda değilsin ama bir bar ortamının açılması biz de böyle bir şey yok mesela ben ramazanda denize giremem çünkü kendim hani sağlık nedenleriyle tutuyorum tutmuyorum ama ramazan da böyle bir boyut bizde yoktur hani oğluma da tembih ederim mesela çok küçükken su içerdi hayır oğlum derdim sen tutarsın tutmazsın ama insanların yanında bunu yapma derdim.

Öte Yandan Mehmet bu yaklaşımı tutarsızlık ve riyakarlık olarak değerlendirmektedir. Hatta sosyal demokratlar arasında sıkça rastladığımız namaz kılmayıp oruç tutmayı da samimiyetsizlik ve tutarsızlık olarak kabul ettiğini söylemektedir:

Oruç için de aynı şeyi düşünüyorum yani. Belki namaz farz, oruç namaz kadar farz değil yani namazı kılmayan bir adamın orucu tutması biraz da çok iyi anlayamıyorum yani. Öncelikli yapması gereken namaz, oruç tutup eee

biraz... Ben çok kişi biliyorum mesela oruç tutup da eee o tövbe diyorlar galiba. Son Şeyi son yani rakı içmek için 3 gün geçmesi gerek diye onu sabırla çeken 30 gün oruç tutup Şu 3 gün de geçsin rakı içsin diye bekleyen birçok kişi gördüm yani ben. Bunda biraz eee riyakrlık olarak tutarsızlık olarak görüyorum yani. Çünkü o dediğim gibi eee biraz gösterişe dönmüŐ olarak gözüküyor. Namaz kılmıyorsun, diğer ibadetleri yapmıyorsun, Kuran'ı Kerim'in emrettiği gibi yaŐamıyorsun ama oruç tutuyorsun. O da biraz saçma geliyor bana. A kalmak gibi sadece boş geliyor... Ya o dönem içinde benim abim de mesela çok fazla dindar değildi. Ama ramazanda içki içmez, ramazanda oruç tutsa bile böyle Şey yapmaz. Yani biraz böyle sadece o 11 ay eee normal yaşa eee o bir ay dindar gibi yaşa o saçma geliyor bana...İki kardeŐiz biz o da işte dediğim gibi benim kadar uç noktada değildir belki ama yani bana yakındır o da. Ben de uç noktada deyince çok uç noktada değiliz açıkçası. Sadece sosyal demokratız...

Hasan ise bu tutarsızlığa Ramazan'da içki satmama konusunu eklemektedir:

Erzurum'da o da ilginçtir ramazan ayında her yer kapalı birahaneler ve tekel ürünleri satan yerler Tekel rnleri satanlar ürünlerini arka tarafa toplarlar ve üzerine bir bez atarlar ve burma kadayıf satmaya baŐlarlar. Hepsi Ramazan boyunca kadayıf satarlar fakat bu içki satmayı bıraktığı için ondan içki alırlar böyle de bir uygulamaları vardır. Yani Erzurum'u örnek veremeyiz çünkü İslam'ı tanımıyor İslam'ı bilmiyorlar ben inanmıyorum diyorum ama onlar benim kadar bilmiyorlar.

Ramazan ayı ile ilgili bir başka ilgi çekici durum ise oruç tutsun ya da tutmasın; orucu olumlu bulsun ya da bulmasın nerdeyse tüm katılımcıların ittifak ettikleri Ramazan ayının birleştirici ve sosyalleŐtirici yönüdür. Genellikle dinin bireyselliği üzerinde duran bir bakış söz konusu olunca bu yaklaşım olduğa ilginç görünmektedir:

Valla Ramazan'ın kutsallığına çok inanıyorum ama işte ben pek oruç tutamadığım için ama tuttuğum günlerde de çok mutlu oluyordum yani gerçekten o sanki evdeki yemek düzeni oluyor o gün içinde akşama hazırlık yemek saatinde herkesin bir araya toplanması bi de artık sağlık sorunun olduğu vakit Şey oluyorsun ramazanda iftar olacağı vakit kendini suçlu hissediyorsun hani o ramazan topu ben oruç tutamazsam yemeğimi o saate hazırlamayı zen gösteriyorum, hani herkesin yediği saatte mesela okuldan geldim çok aım diyelim ki yemek istiyorum ramazan inan balkonda yemek yiyemiyorum beni görecekler diye huzursuz hissediyorum yani yüreğimin bir köŐesi huzursuz oluyor ama yapılmasının yararına inanıyorum çünkü hakkaten vücudun bir ay dinlenmesi ya da vücudun terbiye edilmesi açısından doğru buluyorum yani bi de ramazanda insanlar hani böyle birbirini iftara gidip geliyorlar ya o bence dostlukları da biraz perinleniyor sosyal yönü de var o yönü de olduğu için yararlı buluyorum. (Zeliha)

Barış da Ramazan'ın tek olumlu yanı olarak birlik, beraberliğe katkısını gündeme getirmektedir:

Ya bir tek şu avantajı oluyor. Aile anlamında işte hiç normal hayat koşturmasında görüşemediğiniz insanlarla işte arada sırada toparlanıp bir yemek yeme ama maalesef bizim bayanlar bu işi çok abartıyor. Yani olayı akşama kadar aç kalıp akşam tıka basa yedikten sonra hiçbir anlamı kalmıyor. Tabii, kesinlikle çok büyük israf...

Sonuç olarak oruç ibadeti sosyal demokratlar açısından bir yandan daha çok kabul görüp daha çok uygulanan bir ibadet olurken diğer yandan da değişik açılardan eleştirilen bir ibadet olarak kabul edildiği şeklinde özetlenebilir.

2.3.3. Hac

İslam dininde Hac ibadeti Mekke, Medine gibi kutsal toprakların ziyaret edilmesi olarak tanımlanabilir. Çalışmamızın bu kısmında mülakatlara katılan katılımcıların zihninde Hac ibadeti ne anlama geliyor, anlam dünyalarındaki karşılığı nedir gibi sorulara cevap arayacağız. Yaptığımız mülakatlardan ulaştığımız veriler doğrultusunda hac konusuyla ilgili olarak öncelikle bu kavramının bir ibadet olarak kabul edilip edilmemesi konusu gündeme gelmektedir. Bundan dolayı öncelikle bu soruyla ilgili görüşlere bakacağız. Erdem “ Hac İslam’ın şartlarından biri o yüzden uymak zorundayız.” sözleriyle İhsan da şu ifadelerle haccın farziyetine işaret etmektedir:

Hac lüzumlu yani farz olan bir şey, benim şeyim ömrümde bir kere yaşamalı hacca gidip görmek imanı pekiştirir biz pek görmediğimize inanmayız Türk milleti olarak illa ki bir somut şeyler lazımdır somut şeyler görmek kafidir Peygamberimizin makamıdır bunları görmek lazım görenlerin imanı daha bir artıyor ya tamam ben bu zamana kadar resmini gördüm hayal ettim düşündüm işte varlığı biliyorum ama çıplak gözle görmek çok daha maneviyatı arttırıyor bana göre...

Varol da haccın farz olduğunu kabulünü şöyle ortaya koymaktadır: “Amaç kutsal mekanlar ömrümüz olursa inşallah gideriz. Beş temel farzımızın bunlar şey eee bütün dinlerde var.” Kadriye, Seçil, Caner, Fulya, İrem, İlkay da haccın gerekli olduğunu ve hacca gitmek istediklerini söylemişlerdir. Öte yandan Rahmi çok saçma bulduğunu söyleyerek şunları eklemektedir:

Hac ibadeti, çok saçma buluyorum yani sen buradan insanlar atlıyacaklar ha eskiden Arabistan’da iki tane Mekke Medine var o mantıklı... gidiyosun bi yeri ziyaret ediyosun tavaf ediyosun geliyosun şimdi paran olacak diyo parası olana farzdır diyo da adam elindeki avucundakini satıyor atlıyor hacca gidiyor sen desen ki o adama sen o parayı Allah rızası için bi git okul yaptır ya da yüz tane fakirin karnını bir ay doyur doyurmaz onun yerine gidecem illa bi dönecem diyo manen düşünürsen nedir amacı Allah’ın gönlünü kazanmak

yaptığım davranış bi çok insanın gönlünü kazanacaktır gönül kazanmak en büyük erdemdir o zaman gönül kazan zamanında belki gerekli olan bi ritüel ama şimdi çağımızda çok mantıklı olduğunu düşünmüyorum.

Rahmi aynı zamanda bu ibadetin tarihselliğini de vurgulayarak, katılımcıların cevaplarında çok sık rastladığımız hac yerine sadaka ve infakı önermektedir. Bu ibadeti saçma tarihsel bulan bir başka kişi de Barış'tır:

Yani...Eee gidip geldim ben işte kendimce temizlendiğimi düşünüyorum. Tamamen saçma. Ya ama diyorlar İslam'ın şartlarından oruç tutmak, hacca gitmek varmış. Bunu yapmazsan olmazmış gibi şeyler de... Evet. Eskiden diyor haç diyorlar şimdi. Ben biraz araştırdım. O dönemde iletişim hiçbir şekilde yok. Bütün insanlar, dünyadaki Müslüman insanlar o bölgeye geliyorlar. Fen, bilim, teknik, her konuda bilgi paylaşımında bulunuyorlar. Eee şimdi her şeyi ben şu anda görebiliyorken oraya gidip de orayı 7 kere tur atmak saçma geliyor. Bunu konuştuğumuz zaman da bize sen dinsizsin, sen söylesin, böylesin diyorlar. Tekke alıyorsun yani... Tabi yani o dönemde o mantıklı çünkü bir yerde bir icat bulunuyor, oralarda paylaşılıyor, başka yerde de kullanılıyor...İşte. Valla birincisi israf, ikincisi mantıksızlık... Yani eğer bu işin de temelinde doğruluk, insanlara yardım etmek varsa bana göre bencillik... Gidiyorlar, kendince tatil yapıyorlar; biz nasıl Antalya'ya gidiyorsak onlar da oraya gidiyorlar işte kullanıyorlar.

Hac ibadetinin tatil amaçlı, ticari amaçlı yapıldığını söyleyen Barış bu konuda Asude, Aliye, Canan, İhsan, Remzi, Hale gibi katılımcılarla ortak düşüncelere sahiptir. Konuyla ilgili Meryem'in fikirleri ise şöyledir:

Ticari düşünüyorum hac ibadetini gerekli olduğunu düşünmüyorum hatta bazı insanlar dindar hani kendini din adına şey yapanlar işte puta tapmak falan diye adlandırıyorlar insanlara hatta sırf mezar başında bile gitmeyi öyle adlandırırken hac ziyaretini bu kadar teşvik edici konuşmalarını tamamen ticari kaygıyla olduğunu düşünüyorum öyle diyorlar oraya da teşvik ediyorlar buradaki çelişkiyi söylemek istedim ben insanlara, bu kadar ülkemizde gelişmiş bir ülkede bir sürü insanımız açken eğer sen gerçekten benim anladığım manada dindarsan o insanlar açken sen oraya on kere niye gidiyorsun kardeşim. Yani ülken için çalış o birkaç tane aç doyur ne bilim okut eğitimine katkı da bulun insanları topluma kazandır. Ben hac ziyaretini doğru bulmuyorum. Hani ben gönül bağı düşündüğüm için 11 şeyi dini inançları yani eğer öyle de bir inancın varsa Hazreti Muhammed'e de Hazreti Muhammed işte bak kalıp ifadeler gördüğümüz gibi okuldan yerleşmiş ifadeler 11 inancında olabilir hiç 11 senin şeyindir duanı et oturduğun yerden yani sonuçta oraya gitmeye gerek yok oraya gittiğin zaman da burda ettiğin duanın bence hiç bir farkı yok ...evet dediğim gibi ticari din amaçlı yapıldığını düşünmüyorum orda ki uygulamalarında din amaçlı olmadığını ticari bir turizm gibi düşünüyorum.

Hac ibadetinin bir putlaştırma aracı olduğuna ve İslam'ın temel ilkelerine ters düştüğüne işaret eden Meryem bunu bir tutarsızlık olarak nitelendirirken, hacca gitmeden de peygambere dua edilebileceğini vurgulamaktadır. Bu pasajdan hac ibadetinin bir nevi Peygamberin kabrini ziyaret etmek ve dua etmek olarak kabul edildiği görülmektedir: Bu paralel de başka bir düşünce Serpil'e aittir:

Bence Hac olayı ne biliyor musunuz Suudi Arabistan'ın ekonomisini canlandırmaktan başka bir şey değil. Biz ibadetimizi illa ki oraya giderek mi yaparız. Hayır oturduğumuz yerden de yaparız. Gidemediğimiz zaman ölmüşlerimize okuyup gönderemiyor muyuz mezarlığının başına gidmeden benim annem babam herkes Kütahya'da ben onlara her özel günde okurum gönderirim illa benim oraya gitmem mi lazım zaten şu anda da gidemem öyle bir durumda bile öyle bir durumda bence hacıya gitmek çok da gerekli değil. Burda bence bir kız çocuğunu evlendir. Aynı sevabı Allah'ın vereceğine inanıyorum.

Tüm bunlara ek olarak Araplara duyulan kızgınlık ifadeleri de dikkatlerden kaçmayacak kadar çoktur. Bu sözleri cevaplayıcıların milliyetçilik duyguları ve ulusalcı yaklaşımları ile açıklanabilir. Sami ve Süleyman'ın ifadeleri şöyledir:

Valla hac ibadetini hiç düşünmüyorum (gülüyor) o Arapları çok görmek istemiyorum çünkü, yani kıskanıyorum onları bir yerde neden çünkü sanki Allah her şeyi onlara tasarlamış, her şey onların dilinde, onlar bu ibadetin doya doya yaşıyorlar bizim Türkçe'ye çevrilemediği için yani Kuranı Kerimden çok yararlandığımızı düşünmüyorum. (Sami)

Süleyman da haccın İslam'ın şartı olduğunu söylerken Araplara kızgınlığını şerh olarak koymuştur:

Hac tabi her Müslümanın gitmesi gereken eee bir emir yani İslam'ın şartlarından biri gitmesi de gerekir. Eee... valla isterim ama yani Arab'ın da yüzünü de görmek istemiyorum. Yani bence çok olumsuz şeyler yansıtıyor, gerek her türlü savaşta gerek her türlü yaşantımızda bizi arkadan vurdular, her zaman arkadan vurdular. Tarihsel süreç içerisinde yani güvenilir bir şey elbette gitmek isterim, görmek isterim ordaki ortamı elbette yaşamak isterim. Kitaplardan okuyoruz işte Uhud Savaş'ını okuyoruz, işte Kerbela'yı ama bunları gidince görmek istiyorum bu duyguyu anca orda yaşanabilir, ona bakarsanız Çanakkale'ye de çok gitmek istiyorum ordaki savaş atmosferini o ruhani durumu anca orda yaşayabilirim ve onun için istiyorum orayı ya inşallah Allah nasip eder gideriz ama dediğim gibi sulandırmamak kaydıyla.

Haccı Hz. Muhammed'in Araplara bağışladığı bir gelir olarak tanımlayan Hasan ise şunları söylemektedir:

Hac ibadeti Hz. Muhammet'in bir zekiliği ile Araplara bağışladığı bir gelir olarak görüyorum ... Hz. Muhammet zaten iyi bir ticaretçidir ve zaten önünü

çok iyi gören bir insandır. Bu ticareti destekler mahiyetindedir. Yani o dönemde düşünelim hacı kaldırdığımızda hacca kim gidecek yani çok turistik çok tarihi olan bir yer değil yani sadece dini yönde ve bunu da Hristiyanların Kudüs'ü örnek almasından bu tarafa götürüldüğüne inanıyorum... Onu kesinlikle eğer ki insanların böyle bir niyetleri varsa kendi bünyesinde gerçekleştirmeleri gerekir... kendi bünyesinde nasıl hacı olursun hacca ulaşmak Hz. Muhammet'in kutsal topraklarına Allah'ın evine ulaşmaktır. Ama sen kendi benliğinde verip rahatlıyorsan zaten sen o parayla fakirleri doyurabiliyorsan zaten şartları da vardır yani eğer sen bunu yapmışsan helalleşmişsen borcunu felan ödemişsen e şey için süs için bunu yapmıyorsan gösteriş, şatafat için yapmıyorsan eee bizim ki artık moda şeyine dönüyor mesela Ümre'ye gitme bir moda halini alıyorsa işte onu orda sorgulamak lazım, ibadet mi, evet işte.

Araplara öfke duygusu yanında Kabe'nin etrafındaki yapılar, orda kesilen kurbanların depolandığı veyahut gömülerek israf edildiği düşüncesi de bu eleştirilere eklenmektedir. Bu sebepler haccın dini değil ticari olduğunun kanıtı olarak sunulmaktadır:

Arapların da bunu ticarete döktüklerini düşünüyorum. Şimdi benim çocukluğumdaki Kabe ile şu son zamandakine bakıyorsun onun etrafında rezidınslar şeyler bi bakıyorsun orta küçücük bir yer kalmış, aslında onlarda sırf turistik bir yer olarak ticari amaçla şey yapıyorlar. Türkiye'de olsaydı Kabe gibi yer biz Araplardan daha farklı davranırdık. Daha korumacı ve daha fanatik olurlardı. Araplar orada Kabe'nin mahremiyeti bozulmasın diye Kabe'nin dibine turistik otelleri dikeyiyorlar... Ticari şeyle bakıyor yani orda tarihmiş, eski şeymiş düşünmüyor orayı yıkıyor ediyor burası ne kadar çok insan alır bunun şurasına ne kadar geniş yol geçirirsem ne kadar insan buradan geçebilir. Ne kadar çok kişi kalır ve konaklar. Yani dinden çok ticari olarak düşündüğünü şey yapıyorum. (Aliye)

Kesinlikle o hayvanların telef edilmesi çünkü anlatıyorlar gidenler o hayvanlar oradaki et kombinalarında depolanıyormuş. Bu etler nereye gidiyor. Hiç bize döndüğü yok. Arabistan'ı zengin ettik resmen. Adamlar köşe döndüler, zengin oldular. Zaten zenginlerdi, iyice zengin oldular herifler.(Hüseyin)

Haccın farz olduğunu kabul edenler ve bunu saçma, gereksiz görenler yanında bir de bu konuda kafası karışık olan, iç dünyasında sorgulamalar yaşayan katılımcılar vardır. Bilal'in düşünceleri şöyledir:

Yani o çok netameli bir konu aslında eee orda nasıl diyeyim neden o farz çok merak ediyorum birçok şeyi sorgulamadan yapıyoruz bunu da sorgulamadan yapmamız gerekiyor ama neden farz olduğu veya neden gerektiğini oralara gitmek farz onu bilmiyorum. Çok netameli bir konu... işte görev olduğu için farz olduğu için düşünürüm. Ama neden gittiğimi sorgulamam gerekiyor ama sorgulamıyorum, sorgulamaya da gerek duymuyorum.

Kafası karışık bir başka kişi de Seren'dir:

Hacca gitmek konusunda hiç konuşmadık biz eşimle o konuyu... ya bazen ne düşünüyorum biliyor musun bu ya gidiyorum oraya gidenler ordaki manevi hazzı bahsediyorlar. Ya boşu boşuna diyorum boşu boşuna gibi geliyor o zaman çatışıyorum. Hani insan hani Allah tamam bu o zamanlar öyle düşündü öyle konuşmuş, İşte oradaki Araplar iş dünyası hani hac için insanlar oraya parayı vereceğine daha hayırlı daha ihtiyacı olan bir insana vermek diyorum diye aklımda gelgitler yaşıyorum bazen, aslında ailemde böyle düşünüyör benim ailemden de gelmiş olabilir o konuda öyle.

Katılımcıların hac ibadetini uygulama durumu da üzerinde durmamız gereken konulardan biridir. Hac ibadetini yerine getiren yoktur, umreye giden ise ikisi karı-koca olmak üzere 3 kişidir. Mehmet ise inanmadığı halde annesine refakat etmek için, babasının yerine umreye gittiğini söylerken tecrübelerini şöyle paylaşmaktadır:

Yani biz ben geçen yıl annemi umreye götürdüm mesela. Yani beraber gittik. Yani eee babam rahmetli olmuştu. Benim de çok fazla dini yönüm yok. Eee işte o gençliğimizde öğrendiğimiz sureleri bile unuttum nerdeyse. Ama tabi eee orda da ibadetlerin herkes ne yapıyorsa onu yapmaya çalıştık. Ama sadece eee anneme çok büyük arzusu vardı gitmek için. Yaşlı ve yürüyemiyor. İşte ben onu koltuk, sakat arabasıyla gezdirdim orda falan. Eee kendim için bir şey isteyerek değil ama annem bu büyük isteği vardı. Bu ıı onu sevindirmek için şey yaptım. Yani annem işte dediğim gibi işte dindar bir ortam. Hep böyle hayatını dine göre yönlendirdiği için yani onun için çok şey gönlünde bir şey zulümdü yani ben niye gidemiyorum ekonomik durumum da uygun falan filan niye gidemiyorum diye şey yani insanların nasıl ki inanıyorsa namaz kılmasına, oruç tutmasına saygı duyuyorsam ona da saygı duyarım yani. Bu inandığı şeyin farzını yerine getirmek bir şekilde. Ona da saygı duyuyorum ben herkesin ibadetinin gönlünden geçtiği gibi engellenmeden yapılması eee yapması görüşümdedir açıkçası... Tabi o ayağında dizinde protez var yürüyemiyor. Dolayısıyla ben eee hatta bir akraba bir bayana derken duydum ben. "Beni hacca götürür müsün?" O da dedi ki götürürüm. Benim paralarımı da çekersen, benim masrafımı da çekersen ben seni orada yaşatırım dedi. Ben o kadına kızdım biraz da. Yani sadece kendisini götürmek için yapıyor. Ben dedim "anne seni ben götüreceğim" diye. Yani eee o bana biraz dokundu ve annemi de götürdüm. Annem şimdi bana hep dua eder. Beni oraya götürdün... Yani tabi bizi biliyor. Bizi biliyor bize kızar yani eee babama kızar. Bunlara çok fazla üzerine düşmedin diye kızar açıkçası. Benden de beklemiyordu açıkçası yani götürmemi çok fazla ummuyordu açıkçası. Ama götürünce de şaşırıldı. Kendi de şaşırıldı.

Daha önce oruç ibadetinde de gördüğümüz gibi hac ibadetin başkası adına yapılması sevabının istenmeyip başkasına bağışlanması hac ibadetinde de söz konusudur .(bkz: Oruç) Yıldız'ın tecrübeleri ise Mehmet'ininkinden oldukça farklıdır:

Ay ordaki duygular çok da güzel ya... evet yani sanki dünyanın sonu gelmiş gittiniz mi sizde... yani dünyanın sonu gelmiş gibi ya hiçbir şey düşünemiyorsun o anda herkes aynı kıyafet hiç hani şöyle güzel giyineceğim hemen kapalı git gidiyorsun hep abdest namaz zaten devamlı sık sık inşallah Allah kabul etmiştir devamlı camiye git gel ne olduğunu anlayamıyorsun ki zaten ibadetten başka.

Hac ibadetini yerine getiren olmasa da bunu çok isteyen, zamanı ya da gerekleri yerine gelmediği için ertelediklerini ifade edenler vardır. Yaygın olan hac ibadetinin yaşlanınca, dünyadan el etek çekince yapılacak bir ibadet olarak kabul edilmesi toplumsal karşılığı olan bir düşünce olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcılar arasında bunun örneklerini bol miktarda görmekteyiz. Mesela Fulya çok istediğini söyleyenlerdendir:

A keşke gidebilsek bizde derim başka bi şey diyemiyorum çok isterim yani. Ben öyle görmek hani insanlar ağlıyorlar ya merak ediyorum yani nasıl... o duyguyu yaşamak istiyorum.

Aylin de hacca gitmek istediğini şu cümlelerle ortaya koymaktadır:

Kesinlikle isterim. Görmek isterim yaşamak isterim... İşte nasıl bi şey olduğunu orda hissetmek isterim. Yani hani şu an sadece anlatılanlar var yani giden gelenlerin anlattıkları o duyguyu orda tatmak isterim. Hayır konu ile ilgili Yaşamadım ama çok yaşamak istediğim bir duygudur. Yani her yıl sanki gösteriş hani bir defa gidersin üç defa gidersin ama her yılda gitmek bilmiyorum. Kesinlikle kesinlikle yani hani bu bir ibadetse bunu bir defa yapman yeterli. Yok fazlasını gerekli bulmuyorum. Dedğiniz gibi yardım olarak yapılması daha uygun bence.

Emine, Gamze, İlkay, Remzi, Kadriye, Senem de hacca gitmeyi istediklerini söylemişlerdir.

Berrin ise hac ibadetine hazır olmama durumundan bahsetmektedir:

Gitmem gerektiği konusunda şu anda kendimde öyle bir şey hissetmiyorum. Yani ona hazır değilim belki manevi olarak o işe inşallah o ruh ilerde belki gelir ama şu an yok.

Cemre de hacca gitme konusunda aklen ve ruhen hazır olmadığını şöyle izah etmektedir:

Hac ibadeti nasip olursa güzel tabi. İlerde düşünebilirim. Şu ana kadar hiç düşünmedim gitmek ama yani... gitmek ister miydin diyorsun madem... niye gitmek istiyorsun yani eee düşünüyorum (...) farz olduğu için gitmek isterim ama işte şu anda da farz ama gidemiyorum gitmek istemiyorum şu anda ilerde gitmek isterim diyorum demek ki hani bi şeylere de beynen yada ruhen bir olgunluğa ulaşmak gerekiyor ki oraya gidelim yani giden insanların anlatımından hani müthiş bi şey diyorlar hani görmek lazım gitmek lazım o anlamda hani Hacca gitmek isterim ama şu anda git seni götürüyoruz her şey tamam deseler gitmem çünkü yani bir zorunluluk diye geliyor bana hani

gidince manen çok rahatlayacağım diye düşünüyorum öyle olacaktır diye umuyorum.

Hac ibadetine hazır olmama durumunu çağrılmama olarak nitelendiren İrem ise şunları söylemektedir:

Vallahi Hac....ıı yani uzak gelmiyor aslında ama eee hacın hac görevi de İslam'ın şartlarından Allah diyor ki işte eğer kulumun şartları varsa, şu şu şartları varsa gideceksin diyor ama ben şunu söylüyorum hac tamamıyla gidenler yürekte isteyenler oluyor ama tamam ben işte hacca gitmeliyim, işte umreye gitmeliyim diye bir istek kalbimde yok benim. Benim okul arkadaşım gitti. Yaradan'ın seni davet etmesi gerekiyor bence çünkü çağırması gerekiyor bence yani ben şöyle düşünüyorum Yaradanım henüz beni çağırıyor neden çünkü ben o hacca gitmeye artık layık değilim. Ben öyle düşünüyorum yani yaradanım beni çağırıyor yüreğime öyle bir istek koymuyor çünkü ben biliyorum ki ben hacca gidecek eeee seviyede değilim daha Cenabı Allah'ım için bence öyle yani ve şunu diyorum hacca gitmeliyim davet etmeliyim ama hacdan geldikten sonra o topraklardaki yaşadığımız ruhuyet ki gidenler öyle diyor çok özel diyor çok farklı bir hissiyat oluyorsun diyor çok çok anlatılmaz onu gidip onu yaşamak gerekiyor diyo o öyle bir maneviyat ki hiçbirimiz anlatamayız orda ancak yaşanılır diyor. İşte onu yaşarken döndükten sonrada onu yaşayıp yaşatabilirse o hacı ünvanına gerçekten yerine getirebileceğimi inandığım noktada Allah'ım da davet ederse istiyorum.

Bu pasajda İrem'in bir başka vurgusu hacı ünvanıdır. Hacılık ünvanı hem toplumsal bir itibar⁹⁶ hem de taşınması gereken bir sorumluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Zübeyde ise bu ünvanın kullanımına istismarına karşı çıkmaktadır:

İnsanlarda oluşturduğu algı önemli. Ya da insanlarda bu algıyı yaratmak istiyor bu olayı ama gerçekten iyi niyetle gidiyorsa ve dediğim birçok hayır işi yapıp, kulluk görevlerini tam yerine getirip bi de hacca gidiyorsa taçlandırmış olur diye düşünüyorum. Gündelik normal hayatında insanlara acımaz, kimseyi önemsemez, egoist bencil bir insan ise yani kendi çoluğunu çocuğunu ezmiş, üzmüş ise hacca gidip de bundan farklı menfaat bekliyorlarsa veya yetim hakkı ile gidiyorsa ben bunu kabul edemiyorum gidiyorsa da tabi ki bunu değerlendirecek olan Allah biz değiliz ama işin açıkçası o tip insanlara da saygı duymuyorum. Nasipse olur yani her Müslümanın yapması gereken bir görev düşünüyorum yani ticari kaygılarla eee işte hoca hacı efendi ya bide o insanların adının önünden hacı hiç gitmiyor hatta adını bile kullanmıyorlar, hacca gitmiş olmaları bu yapmış oldukları görev onların ünvanları haline geliyor. Bunu da bir ayrıcalık olarak kullandıklarını düşünüyorum ve bunu ben dine bilmiyorum da bana göre dine zarar verdiğine inanıyorum. Yani bu benim düşüncem eğer günahsa Allah affetsin. Ben böyle düşünüyorum.

⁹⁶ Fatma Çakmak 'Dinsel Bir İtibar Göstergesi Olarak Hacılık', Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.117-125

Hac ibadetini yerine getiren kişilerden toplumun beklentisi dürüstlük, dünyadan el etek çekmek, özellikle ticaretle uğraşmamak, kadınlar için kapanmak vb. katılımcılar arasında da karşılık bulmaktadır. Bu beklentileri Şevval ortaya koymakla beraber kapanmayı düşünmediğinin altını çizmektedir:

İnanmıyorum ya benim hacı tanıdığım bi kaç kişi var yoldan gecen kadınlara laf atıyorlar hacılıkta içinde inanmakta içinde benim için önemli olan önemli olan kalbinin temiz olması beyninin temiz olması mesela bizim bir arkadaşın dedesi hacdan yeni geldi erkek dayımla yanına gittik ya işte dedikleri inanılmaz ya sen yeni geldin hacıdan yeni gelmiş 2 gün olmuş sen dayımla beni sevgili yapıyorsun zaten dayımla aramda pek yaş farkı yok teyzemle aynı yaştayım dayımla aramda 2.5 yaş var tabi canım ve yaptığı da ilk iş pazarcılık hacıysan madem teraziye dokunmayacaksın para ya dokunmayacaksın hak hukuk olayı varsa dikkat edeceksin... eğer gidersem çok genç yaşta gitmeyi düşünmüyorum akıl bu ne yapacağı belli değil maddi durumum el verirse yani her şeyden elimi ayağımı çekersem işte torun torba işte sahibi olunca işte çocuğumu bir yere yerleştirence çünkü ben onu yaptıktan sonra ibadet edicem giderim maddi durumum el verirse, kafam rahat olacak ibadetimi yapıcım. Kuranımı okuyacağım öyle fellik fellik gezmeyeceğim bir torunuma bakacağım gideceğim geleceğim ama hacca gidersem de kapanmayı düşünmüyorum.

Zeliha ise bu ibadeti yerine getirenlerin hem daha dürüst olması gerektiğini hem de dünya malında gözü olmaması gerektiğini söylemektedir:

Ama hacca gitmek yani bana çok da farz getiren olmamalıydı diye düşünüyorum. Çünkü ben hacca gidenleri çok görüyorum kimisi hacca gitmiş olmak için gidiyor kimisi hacca giden gelen oluyo halen yaptığı hileler sahtekarlıklar devam ediyor mesela bir ticaret adamı görüyorum hacca gitmiş ama gözü dünyanın malında artık hacca gidince onun gözünün dünya malında olmaması gerekmesi lazım halen parayı sıkıyor kimseye beş kuruş faydası yok fakire yardımı yok hani ben de diyorum bizim ülkemizde bu kadar ihtiyacı olan varken önce çevrendekileri düşünürsün ha var hepsini yaptın var fazlası tabi ki gidilir gitmek güzel bi şey ama çevrende ihtiyacı olan insanlar senin gözüne baka baka senin etrafına dolaşıyorlar sen hacca gidiyorsan ya da şurda okulunu okuyamıyan bir sürü üniversiteli çocuklar var eğer onlara yararlı olamıyorsan bence hacca gitmekte çok önemi yok diye düşünüyorum.

Hac ibadetinden sonraki sosyal yaşam için Demet ise şunları söylemektedir:

Hac konusu aaa gitmek isterim isterim tabii ama dönünce hayatımı zorlaştırıcım kapanmam gerekir falan diye mesela bu benim için sıkıntı ama turist gibi gezsem gelsem isterdim umre daha rahat bütün ünlüler gidiyo... Gülben, Seda herkes gidip geliyor oralarda ben çocukluktan beri okuduğumuz dini hikayelerin yaşandığı yerleri görmek isterim mutlaka bana belki daha derin bi inanç sağlar mı derinlik verir mi bilmiyorum ama oraya giden herkes o derinliği yaşadığını söylüyor tecrübe etmediğim için şu an kestiremiyorum

ama tabi neden olmasın gitmek isterdim mesela anağnemi götürmek isterdim ama o derdi ki çok sarışın sen kaçırırlar orda derdi. Şarışınlar onların ilgisini çekermiş ama onun çok istediği bi şeydi. Ama nasip oldu Konya'ya götürdüm. Mekanların ve paylaşımın çok önemi var bence teravimler akşam camiye gidilirdi bunlar çok önemli şeylerdi. Ama burda tek takıldığım nokta başkasını gidiyo gitmiyor diye yargılamak yani seçimlerimizden ötürü birbirimizi bu kadar yargılamak.

Hac ibadetini yerine getirmekle ilgili diğer bir konu ise katılımcıların çevrelerinde hiç fakir olmaması şartına dikkat çekmeleridir. Gitmemesi gereken insanların, ailesini zor durumda bırakarak, borçlanarak, hatta kredi çekerek hacca gitmeleri eleştirilmekte ve bunun gösteriş amaçlı olduğuna sıkça değinilmektedir. Hale'nin düşünceleri şöyledir:

Hac ibadeti de öyle şey şimdi borcu olan işte bir şeyi olan gidemez gibi aslında peygamberimizin yaşadığı şeyler. Onları yaşamak güzel gitmek isterim açıkçası. Ama işte dediğiniz gibi kimseye borcu olmayacak, çocuklarının geleceğini hazırlayacaksın ki gideceksin. Ha şu an artık böyle şey gibi kendini arındırma gibi düşünüyorum şu an ki yapacak ibadetlerin. Herkesin borcu var, onu, bunu kırmış, sülalesinde ya da kendi çevresinde aç olan insanlar var. Ben ama hacca gittim demiş olmak için, yani...Göstermelik gibi oldu. (Hale)

Canan da Hale'yle aynı düşünceleri paylaşmaktadır:

Valla Hac ibadeti ile ilgili bence belki İslam'ın şartlarından biri ama eee onun Kuran'ı yine incelediğine göre çevrende hiç fakir olmayacak şu an gidenlerin haccını Mevlam bilir de eee çok doğru bulmuyorum... Ha tabi ki çevrende hiç ihtiyacın olmadığı gibi çoluğun çocuğun bütün sülalen ve ondan sonra ben zaten onu hep tartışıyorum eee çocuklarının da kendinin de rızkı tam olacak ondan sonra hacca gideceksin, ben bunu çok tartışıyorum siz ticaret için gidiyorsunuz diye düşünüyorum. Öyle bir benim pasaportum var benim teyze kızım da zaten Mekke'de idi ben oraları görmek için gideceğim. Hani hacı olmak için değil.

Canan da “hacı olmak” olgusuna tepkisini koymuştur. Başka bir katılımcımız Gülcan ise gösterişin farklı bir boyutuna dikkat çekmiştir:

Bence kesinlikle hani ben üç beş kere gidene gördüm hani en az oraya gitmek altı yedi milyara mal oluyor hani onu gitmek yerine hani bazıları bunu havaya dönüştürmüş şekilde hacca değil de umreye gidiyorlar orda hani kapanmak falan da gerekmiyor bazı kimisine göre öyle hani kesinlikle ünlüler bizim çevremizde de var öyle yer bildirimi falan yapıyorlar umrede ben zaten gülmekten hani selfi yapanları gördüm... Kesinlikle sanki Paris'e gitmiş Paris'te Eyfel'in önünde gibi arkaya şeye alıp Kabe'ye alıp ya da dağlarda falan fotoğraf çekenler hani ne bilim bana birazcık daha reklam gibi geliyor yani insan oraya gidince her şeye kapanmalı zaten çok yorucuymuş hem çok güzel hem çok yorucu dedem öyle anlatıyor zamanın nasıl geçtiğini anlamıyor sürekli ibadet ediyorsun hani oraya hazır olan biri gitmeli... Bence hac ibadeti

yerine gelmiyor yani hani çünkü bir yere gidince fotoğraf çekme mevzusu olsa bile insanın aklı kalıyor fotoğrafta ay şöyle mi çekseydim böyle mi çekseydim orda kesinlikle daha kötü olur.

Mülakata katılan kişiler arasında hac konusundaki belki de en genel yargı hac ve umre yerine sadaka ve zekat ibadetine öncelik verilmesi özellikle de farz olan bir kereden sonra yapılan hac ve umrelerin yukarıda değinilen gösteriş, toplumsal saygınlık kazanmak, moda uymak gibi nedenlerle yapıldığını iddia ederken, aynı zamanda bunun israf olduğunu vurgulamaktadırlar:

Kesinlikle aynen, bi sefer [hacca gitmek] farz bu bi sefer yapıyoruz yeterli bu.. Bundan sonrası daha çok gösterişe giriyor gerek de yok bence ya zaten birincisini sorgulayan bir insan ikincisini üçüncüsünü dördüncüsüne beşincisine [gülüyor] zaten gidilmemeli...Kesinlikle... mesela orda kurbanlar konusunda kurbanlar kesiliyor orda kalıyor, ama yeniliyor mu dağıtılıyor mu kurban bilmiyorum da orda kalıp gömüldüğünü söylüyorlar aslı nedir doğrusu nedir bilmiyorum ama gömülüyorsa zaten kesinlikle israf bizim dinimiz israfı yasaklıyorsa bunun da kesilen şeylerin fakir fukaraya dağıtılması gerekir. İhtiyacı olan birçok devlet ve insan var onlara dağıtılması lazım. (Bilal)

Varol da aynı konuya vurgu yapmaktadır:

Kesinlikle ticaret diyanet ile hac şirketleri arasında... kesinlikle kesinlikle ben rüzgara göre yelken açmak diyorum. Hükümet malum 2002'den beri hükümet iktidarda, bu hükümete şirin gözükmek isteyen herkes ilgili ilgisiz mankenden fotomodel kadar tutun iş adamları hiç alakası olmayan insanlar bir yerlere mesaj verme meselesi yani...Öte taraftan yedi yıldır Hacca gitmek için sıra bekleyenler var işte Suudi Arabistan'ın koyduğu kotalar var bilmem ne ciddi problem (gülüyor) Yadırğıyorum... Hı o konuyu öyle çok gitmesine karşıyım, ömründe bir kere, zaten Suudi Arabistan kota uyguluyor istediğiniz zaman gerçi hoş gidenler gidiyor gerçi bir de kota problemi var orada çıkan olaylardan dolayı o kesinlikle iflas israf ona kesinlikle katılıyorum. Bir kere gitmek isteyenler saf kendi duygularıyla çok büyüğümüzün, kendimizin öleceksek orada öleyim duygusu vardır. Bu saf anlaşılabilir bir duygudur. Dini emirleri hac dini emirlerden birisidir aslında. Yani tartışabileceğimiz bir konu değildir. Bi tanesi için bu israftır demem yanlış ama fiili uygulamadan bahsederek şey kısmına geldik iki üç dört tamamen yanlış. Oraya harcayarak parayı çok fazla sayıda öğrenci var çocuk var yapılabilecek çok farklı bir şey...

Bir defa hacca gittikten sonra başkalarının gitmesine vesile olmak onların da bu duyguyu yaşamaları için başkalarını hacca gönderme önerisi de Süleyman ve birçok kişi tarafından savunulan bir düşünce olarak karşımıza çıkmaktadır:

Hani bir insan on kere hacca gitmez. Bir insan bir kere gider dokuzunda da o parayı başkasına verir onlar yer veya gönderir ha yani tamam gideceğiz

emiridir şartlarımızdan biridir gideriz ama bir kere gideriz bırak o dokuzuna da birileri gitsin, o mutluluğu o şeyi yaşasınlar o daha büyük sevaptır. Ben yirmi kere hacca gitmişim düşünün daha büyük mü sevaba girdim. Bana göre daha büyük günaha girdim. Bir kere gittim yaptım, o dokuz kişiye de hacca gönderdim onlara da o mutluluğu o ortamı yaşattım işte ne diyoruz işte dinin yozlaştırılması. başka bir şey değil yani.

Haccı zengin muhafazakarların tatil anlayışı olarak gören Caner ise şunları söylemektedir:

Hac da mesela şey var ziyana on defa giden var ben bunu anlamıyorum on defa giden hala gruplara giren artık şeye döndü çocuğun birinci yaşını Mekke’de kutlama gibi artık Türkiye’deki İslami kesimin zenginleşen Türkiye’deki belli bir kesimin tatil anlayışı gibi oldu artık... Muhafazakar zenginliğin bir göstergesi gibi oldu... Umre ziyaretleri mesela ve toplumda bu pohpohluyor ben köyde insanlarla konuşuyorum umreye gitcez diyorlar. O bir rant kapısı haline gelmiş orada turizm şirketleri kurulmuş imamlarla bağlantıları var. Sanki bir mecburiyet haline geldi. Umre dahi bir mecburiyet haline geldi. Ama hac nihayetinde şeydir İslamiyet’in temel şeylerindedir. Beş şartından biridir. Kimse ne yapıyorsun diyemez ona.

Hac ve umrenin son yıllarda çok yaygınlaştığı da katılımcılar arasında yaygın bir düşüncedir:

Hac tabi tabi arttı arttı... dediğim gibi mı siyasi çıkar çevrelerine yakın olmanın bir aracı artık kurban ibadetini şöyle ben güzel buluyorum. Hani bazı şeylerinde güzellikleri var insanlar ama bu bu şekliyle değil. (Meryem)

Serpil ise hac ibadetinin yaygınlaşmasını ve okullarda da çocukların hacca götürülmesini çirkin olarak nitelendirmektedir:

Hac yaygınlaştı. Okullara bile yaygınlaştırmaları çok çirkin.

Farz olan bir kez hac ibadetinin dışında hacca ve umreye gidişler iki istisnası dışında israf, gösteriş ya da birilerinin çıkar amaçlı bu işi desteklemesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu iki istisna ise Merve ve Arda’dır. Onların sözleri ise öyledir:

Gidebilirler bence çünkü o topraklarda olmanın maneviyatı ve o hazzı alan insanlar bunu arzuluyorlar ve gerçekten imkanları da varsa neden gidilmesin yani biz dünyanın çeşitli ülkelerini ziyaret etmiyor muyuz, güzelliklerini görmüyor muyuz eee dört beş kere gidiyoruz on kere gidiyoruz işte yaz tatillerinde bir sürü yere gidiyoruz. Eğer o duyguyu yoğun bir şekilde yaşıyorlarsa durumları da varsa onu tekrar tekrar yaşamak istiyorlarsa gidebilirler. Bence de gitsinler yani.(Merve)

Hac ibadeti çok ayrıntılı bilmiyorum. Ama hacdan önce bir umre ziyaretiyle gidip görmek istiyorum. Gidenler tekrar gitmek istediğini söylüyor. Ben öyle düşünmüyorum. Herkesin parası kendine. Nasıl bir sene tatile gittim seneye tatile gitmeyecem diye bi durum yoksa...(Arda)

Son olarak hac ibadetinin yaşatacağı duygular konusunda katılımcıların düşüncelerine değinmek gerekmektedir. İbadeti gerekli gören katılımcılardan çoğu haccın insanlar üzerinde olağanüstü etkilerinden söz etmektedir:

Valla orda ki duyguya ben hiç anlam veremiyorum benim dayım dedem hepsi umreye gittiler dedem normalde içki içen adamdı, ordan geldikten sonra dedemin hayatında her şey değişti böyle bi yumuşak işte ibadet namaza başladı namaz da kılmazdı ve de şey böyle sürekli orayı çok böyle değişik sanki cennete gitmiş gibi anlatıyor onları anlatınca ben gerçekten çok merak ediyorum gerçekten çok gitmek istiyorum oraya gidince hayatlarında çok şey değişti hani orda bi ilahi bi şey var sanki.(Gülcan)

Caner gibi bazı katılımcılar ise bunun abartıldığını ve etkileşimden kaynaklandığını düşünmektedir:

Çünkü İslamiyet'in beş şartı inancın beş şartı. Gidenler şöyle diyorlar çok etkilendik filan ama şöyle bir şeyde duyamazsınız hiç etkilenmedim gittim geldim. Böyle bir şey duyamazsınız. Yani onu kimse diyemez.

Umreye annesini götüren Mehmet ise duygularında hiçbir değişiklik olmadığını şöyle ortaya koymaktadır:

Yani şöyle bir rahatsızlık oluyor. Yani iki tarafta farklı beklentiler oluyor yani sosyal demokrat diye düşündüğünüz bizim arkadaş çevremiz işte bunu kaybettik, bu da gitti elden diye böyle bir mantıkla yaklaşıyor. Onların sana sorduğu şey işte gelince rakı içecek misin? Gelince namaz kılacak mısın? Böyle yaklaşıyorlar. Öbür taraftaki kişi de çok dindar olan kişiler de “lan bu değişse de zaten bundan adam olmaz” mantığı ile bakıyor. O yüzden arada kalıyorsunuz yani. Ama dediğim gibi ben gittiğimde ne düşünüyorsam, döndüğümde döndükten sonraki yaşamımda düşüncelerimde hiçbir değişiklik olmadı yani ben o konuda... Çünkü 30 yılda bir yerleştirdiğimiz bir fikirdi pek öyle 15 günlük Umre şeyi pek etkilemedi açıkçası.

Oradaki kalabalıktan rahatsızlık duygusu, Arapların beyaz tenli kadınları kaçırma hikayelerinin yarattığı korku duygusu vb. duygular da dile getirilen duygular arasında sayılabilir. Sonuç olarak Hac ibadeti katılımcılar nezdinde diğer ibadetlerde olduğu gibi sorgulanan ve eleştirilen bir ibadettir.

2.3.4.Zekat

İslam'ın temel ibadetlerinden dördüncü olarak Zekat ibadeti ise belli bir zenginliğe sahip olan Müslümanların yılda bir kez varlıklarını belli bir oran dahilinde ihtiyacı olanlara vermesi olarak tanımlanabilir. Çalışmamızın bu bölümünde katılımcıların zekatı nasıl

anlayıp, tanımladıklarına, nasıl eleştiri ve yorumlar getirdiklerine bakacağız. İlk olarak zekatı paylaşma ve yardımlaşma olarak görenlerin sözlerine bakalım:

[Zekat] Yani hem sen veriyorsun hem paylaşmış oluyorsun o anlamda benim için önemli. (Emine)

Olması gerekli tabii ki, yani zengin olanın belli bir miktarını malının belli bir miktarını fakir olanla paylaşması lazım. Toplumsal bir denge, toplumsal bir dinamik olarak görüyorum. (Kemal)

Zekat önemli, zekat paylaşmak demek o önemli. Yani dinimizde de çok önemli yeri var. Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir diyor. Başka söyleyecek bi şey yok, mutlaka yardımlaşma, düşkünlere yardım etmemiz gerekiyor. (Süleyman)

Vural, Hayriye, Ekrem, Zübeyde, Erdem, Gülcan, Cemre, Elif de zekat tanımları içinde paylaşma ve yardımlaşmaya vurgu yapmaktadırlar. Barış zekatı geçmiş toplumların yardımlaşma şekli olarak tanımlamaktadır:

Zekât da aslında işte yine o zamanki toplumda fakir olan insanlara yardım şekli ama... İşte yok fitre birimi vermek gibi... Günümüzde onu uygulamak biraz zor geliyor bana çünkü ıı çoğu insan ıı birçok şeye ulaşıyor. Onun yerine bana bir öğrenci okutmak daha mantıklı geliyor.

Betül de zekatı “ maddi durumu iyi olanların yardım yapması” şeklinde tanımlamaktadır. İlkay, Yıldız, Ekrem, Zübeyde, İlknur, Şevval de zekatı yardımlaşma olarak tanımlamaktadır. Zekat ibadeti için bir başka ilginç yaklaşım Zekatın “İslam’ın komünizmi”olarak kabul edilmesidir. Senem’in bunu ifade eden cümleleri şunlardır:

Verilmeli zekat, bunun hesabı kitabı nasıl bilmiyorum ama hesapsız verilmeli hatta, çünkü o komünist düzen gibi aslında çok da hoşuma gidiyor benim yani birisi yokluk içindeyken öbür taraf çok aşırı varlık çok rahatsız edici, bu insanlık değil aslında, bizde yapıyoruz bunu şu an mesela bindiğimiz araba sahip olduğumuz ev birileri açken fazla.

Bir başka komünizm benzetmesi yapan Hasan zekatın günümüz vergi sisteminden daha iyi olduğunu söylemektedir:

Zekat eee bakın zekat kısmı İslam’ın Komünizm kısmıdır yani inanç kısmı yani olmasa İslam’ın komünizmden pek farkı olmayacak yoktur, kominal bir toplumdur... Sen kırkta bir dağıttın zaman sen 40’ın üstüne de çıkamazsın ne kadar zengin olursa olsun ben 40’da birini alacağım için devlette görüyor devlette güçlü olur çok güzel bir uygulamadır %18 ini istemiyor 40’da 1’ini istiyor. Ben bugün %18’ini veriyorum ve hiç yararlanamıyorum. Fakirler hiç yararlanamıyor yerine göre ama bu sistem çok farklı 40’da 1’ini vereceksin.

Cihan da bu fikre katılarak ekonomik sistemi güçlendirdiğini söylemektedir:

Tabi şimdi eşimle konuşurken zekat mesela dinimizin beş farzını yerine getirdiğimiz zaman bugün komünizmden farkı yoktur İslamiyet'in... Ekonomik sistemi de güçlendirmiş oluyorsunuz.

Cihan zekatı ekonomiyi güçlendiren bir unsur olarak görürken, Rahmi de ekonomiyi çökerttiğini şu sözlerle iddia etmektedir:

Malının kırkta birini çıkarıp verecek şeydir aslında evindeki tasın tabağın bile değeri ölçülüp onların bile zekatının verilmesi gerekiyomuş, insanlar işine gelmediği için o kısmını görmüyor çünkü para cepten çıktığı zaman orayı savsaklıyolar ama bunun dışındaki ibadetlerde para gerekmiyor namazda cebinden çıkan bi şey yok onun için zekat çok zorunlu bi ibadettir sosyal dengeyi sağlamak için ama zekatın yaratmış olduğu bi şey daha vardır zengin sınıfı yaratmaz ve ekonomi çöker yani her sene her sene kırkta birini veriyosunuz.

Zekatın ekonomik ve toplumsal etkilerinden bir diğeri ise sosyal dayanışma, sosyal dengenin sağlanması, fazla zenginliğe engel olmak olarak kabul edilmektedir:

İhtiyacı olan insanlara verilmeli yani bunu sosyal dayanışma için gerekli görüyorum bunu... Hani belki insanların normal şartlarda aklına gelmez birbirilerine yardım etmek, bu dini vazife olarak olunca bunu yapmak gerekir diye pek çok kişiye faydaları oluyor. (Asude)

Zekat konusu yani zekat konusunda itiraz edecek hiçbir şey yok zaten. Farz, artık bi de sosyal dengeyi sağlayıcı bi şey ama uygulayabiliyor muyuz tam manası ile uygulayamıyoruz yani. (Yusuf)

Toplam için de zekat tabi ki toplumsal barışı sağlar fakirin daha fakir olmasını zengin düşmanlığını engeller İslamiyet'te zenginlik aksine zengin insan İslamiyet e daha çok katkıda bulunur sevdirir ona bir şey verir hediye verir yemek verir İslam'ı sevdirir bak Müslüman ne güzel yardım ediyor derler fakire göre zengin Müslüman çok daha makbuldür yaptığı işlemlere göre.(İhsan)

Mülk eğer Allah'ın ise o zaman bu mülkü Allah dilediğine, işte kimisine fazla kimisine eksik değil de eşit bir şekilde dağıtmış olması gerekir ve bu şeyde çok fazla kazanan da kazandığından bir miktarını kazanamayana dağıtması lazım elbette ki, bunu yansıtmaması gerekiyor. Bana göre çok fazla zenginleşme doğanın akışına ters bir durum yaşamın özüne ters bi şey.. çok fazla zenginleşme hem dinin hem de insani duyguların hem de doğanın kanunlarına ters diye düşünüyorum. Olabildiğince insanların paylaşımcı olması gerektiğini düşünüyorum. Hem mallarını hem yani bunu şey olarak da değerlendirebiliriz sadece mal mülk olarak da değerlendirmiyorum bir kaygıyı bir sıkıntıyı, bir şeyi ezayı, cezayı, bir sıkıntıyı da insanların paylaşması lazım ki yaşanan sıkıntıları aza indirebilsin. (Kemal)

Zekat ibadeti diğer tüm ibadetlerden daha fazla katılımcılar arasında kabul gören bir ibadettir.

Hiçbir inancı, Tanrıyı kabul etmediğini söyleyen katılımcılar bile zekatı önemli ve

uygulanması gereken bir sosyal mekanizma olarak kabul etmektedirler. Burak bu konuda şöyle demektedir:

Zekat herhalde malın belli bir kısmını vermek değil mi? Yanlış bilmiyorum. İıı uygulansa çok güzel. Uygulansa çok güzel tabi... Hani bir ibadet olarak değil de toplumsal bütünlüğü sağlaması, yardımlaşmanın da dayanışmanın da sağlanmasında gayet güzel.

Meryem de aynı duyguları paylaşmaktadır:

Ben hani toplum... kural işte... toplumu düzenleme bir şekilde mümkün olduğunca düzenleme kuralları olarak gördüğüm için o da şeyleri Kur'an'daki yazıları zekatta güzel bi şey yani olması gerekir, ben mesela gün olsa ben kitaba da inanmayan peygambere de inanmayan bir insan olarak eğer benim fazla bir maddi varlığım varsa ben bunu paylaşmak isterim zaten... insan olmak bunu gerektirir diye düşünüyorum.

İlyas ise zekatı namazdan daha iyi, dindeki en iyi şey olarak vasıflandırmaktadır:

O iyi bir şey keşke gerçekten olsa. Gerçekten yani keşke verilse ha veriliyor mu dersiniz? Verilmiyor yani. İnsanlar artık vergisini vermiyor zekatını mekatını artık bir kenara atmış zaten de. Olsa zaten dinin içindeki en iyi şey. Yani birçok insan işte fakir insana yardım etmek falan belki ne bileyim bir namazdan daha iyi yani. İnsanlara yardım etmek amacıyla ama tabi uygulamasında problem var. Bugün artık herkes onu altını arttıralım yatırım olarak işte altındır zekatlar yastık altında yani.

Zekat ibadetinin Müslüman olmadığını hatta Tanrı inancı bile olmayan katılımcılar tarafından bu denli kabul görmesi sosyal demokrasinin eşitlik, sosyal adalet/dayanışma, gibi ilkeleriyle bağdaştırılabilir. Sosyal demokrasiyle İslam'ın kesişen noktasındaki zekat daha çok kabul görmektedir. Zekat katılımcılar tarafından bu denli kabul görmekle beraber cevaplarda bazı şerhler ve amaları da içinde barındırmaktadır. Bu amalardan biri Hakan'a aittir:

Zekat iyi bi şey ama ben burda samimi yapılyosa iyi bi şey ama korkudan yapılyosa hani cehenneme gitmeyim diye buysa samimi gelmiyor yani.

Süleyman da Hakan'ı desteklemektedir:

Mutlaka yardımlaşma, düşkünlere yardım etmemiz gerekiyor ama bunu ne yapıyoruz? Bunu suistimal ediyoruz. Nedir? Ramazan Çadırları, ramazan çadırlarından gerçekten kaç tane ihtiyaç sahibi yararlanıyor. Yani orucunu bozuyor, ordan bir simit alır yine orucunu bozar. Evine gidiyor nasıl olsa, ramazan çadırları... tabi, ramazan çadırının yerini açmak yerine anlatabiliyor muyum onlara harcanacak parayı fakir fukaraya tesviye etselerdi bir sene yeterdi o insanlara. Belki de iki sene yeter. İşte gerçek Müslüman gerçek paylaşma budur, ne oluyor yine rant yani yine yozlaşma anlatabiliyor muyum?

Şimdi bu ramazan çadırı kime hizmet ediyorsun bana göre hiç sevap olacak bi şey değil, kendi şahsi düşüncem Allah kesinlikle onlara sevap yazmıyor o paralar boşa harcanıyor. Her bir kurumun her bir aşevleri var yaparsın yardımını oraya o insanları üç yüz altmış beş gün doyurursun budur sevap gizli yapılı tabi bir gösterme var yani bir de işin o boyutu var yani yine reklam diyorum ya hani rant olayı yani ben... Tabi göstermemek gerekiyor. Sağ neydi o? Sol elin görmeyecek bakın yani o kadar güzel açıklamış ki bunun üstüne ne diyebilirsiniz ki siz. Diyorum ya peygamberimizin hadisleri, kitap her şeyi açıklıyor zaten mesele biz uygulayamıyoruz, teoride kalıyoruz hep sulandırıyoruz işi sıkıntı orda bizim işin...Nasıl diyeyim...İnsanları dinden soğutuyorlar bu şekilde ya bizi soğutuyorlar.

Yapılan görüşmelerde katılımcıların zekat konusunda eksik ve yanlış bilgilere sahip oldukları da görülmektedir. Bu yanlış bilgilerden biri zekatın fitre olarak bilinmesi ya da sadakayla karıştırılmasıdır:

Her yıl annem rahmetli şimdi hanım aynı şeyi yapar ramazan ayında yine gene işte o biraz önce niye ramazan ayı diyoruz ya annem beni arar oğlum bak baban camiye gitti., camide imam demiş ki şu kadar ver. Çoluğunun çocuğunun zekatını vermeyi unutma der ve ben her yıl en azından iki katı üç katı veririm. En az iki katı üç katı veririm çünkü onu da çok iyi araştırırım yani mutlaka gariban olacak şöyle olacak, hanım ayrı verir o götürür ayrıca verir ben de ayrıca veririm. İnanırım da yani okulda toplar gariban öğrencilere veririm. Okulda gariban öğrenciler olur okulda toplarlar. Mesela derler ya fitrenizi öğrenciye verin derler ben 16 liradan sa 100 lira veririm. Ayrıca başka birilerinden bulduğumda mutlaka veririm. (Selim)

Sami de fitreye zekat diyerek miktarını, zamanını ve baskı unsuru yapılmasını eleştirmektedir:

Zekat ibadetine... evet yani hayır ben zaten günlük hayatlarımda öğretmen olduğum için aşırı derecede bu yardımların fazlasını yapıyorum yani. Benim zekata ihtiyacım olmadığını düşünüyorum ama işte oda dini konuda bir baskı herkes yapıyor bugün verilmesi gerekiyor, son gün bile telefonla zekat veriyoruz, yani unuttuğumuz bazen işte şunu şeye ver yani tam bunu yerlerine harçlık gibi geliyor bana. Bence yeterli miktar değil şey değil...

Aliye'de de aynı durumla karşılaşmaktayız:

Ha yani zekat ha onu veriyorum ama şey için değil zekatın mesela şeye de karşıyım yılın bir gününde zekat verilmesine de karşıyım her ay ihtiyacı olan bir öğrenciye yani belirli bir miktarda para veriyorsun yani zekat sadece ramazan ayında verilen bir zekat olarak düşünmüyorum yani... yani ihtiyacı olana her an her şey verilebilir. Niye bir kere veriliyor ve ücreti de çok cüzi bir miktar.(Aliye)

Mülakat yapılan kişilerde sık karşılaştığımız bir yaklaşım ise ‘yardım yapmayı önemserim ama zekat olarak değil’ ifadesidir. Bu sözlerden dini olana mesafe koyma tavrını görmek mümkündür. Bu konuda İlknur’un sözleri şöyledir:

Zekat... Yani malım şu kadar şu kadarını vereyim gibi bi şeyim olmadı şimdiye kadar bir ibadetim olmadı ama kazanıyorum Allah’a şükür sağlığım yerinde birisi bi şeye ihtiyacı olduğunda artık sadaka yerine mi geçiyor bilmiyorum da vermeyi seviyorum onlara yardım etmeyi hani öğrenci olsun veya maddi durumu yerinde olmasın onlara kazancımdan bir miktar ayırmayı seviyorum yani, hem karşımdakinin ihtiyacını karşılamış oluyorum, onun bir ihtiyacını karşılamış oluyorum hem de manevi bir huzur buluyorum... Paramın böyle daha çok arttığını düşünüyorum. Bereketli olduğunu düşünüyorum.

Mehmet de bu tavra sahip olan başka bir örnek olarak gösterilebilir:

Valla bizim çocukluğumuzdan beri aileler hep zekât verir. Annemle babam hep verir. İşte fakat ben vermiyorum açıkçası. Zekât adında vermiyorum. Zekât adında vermiyorum ama işte bir yerde bir fakir gördüğümüz zaman işte burada da söylemesi ayıptır kendi öğrencimize fakir öğrencilerimize para topluyoruz, veriyoruz. Fakire yardımsa onu yapıyoruz ama zekât adında yapmıyorum açıkçası. Çünkü o bana böyle saçma geliyor. Annem her sene onu gündeme getirir mesela müftüyü aradım bu sene zekât 5 liraymış. Çok komik rakamlar bir kere. Ve işte malına göre altınına göre falan filan hesabı ben bunların gönülden olduğunu. Bir taraftan birinin yönlendirmesi ile olacağını düşünmüyorum. Yani ha zenginin fakire yardım etmesine inanıyorum. Ama böyle ister dini amaçla ister başka türlü yardım, yardımdır bence...

Mehmet de yine fitreye işaret ederek, dışardan bir yönlendirme ile yapılan davranışın samimi olamayacağını söylemektedir. Mehmet bu düşüncede yalnız değildir. Yardımın hesapsız kitapsız, zaman beklemeden, kuralları olmadan yapılması gerektiği katılımcılar tarafından dile getirilmektedir. Zeliha’yı şöyle demektedir:

Ben şimdi zekatı çok iyi buluyorum. Çünkü belirli zamanlar aslında biz bunu her zaman yapmalıyız. Hani bi tek o özel günlerde zekat vermek değil her zaman yapılması gereken bi şey bir fakiri sevindirmek bir ihtiyaç olana bi şeyler vermek ama hani bizim insanlarımız bunları hep ihmal ettiği için hani bir vesileyle o insanları sevindirmek çok güzel bi şey ona varım her zaman varım.

Diğer yandan zekatı hesaplayarak ve dikkatlice verdiğini ifade eden Nisa şöyle demektedir:

Zekat; bu konuya dikkat ediyorum. Hatta evde birikmiş birkaç altın falan var ihtiyacım olduğu zaman he evet he he ne kadar aşağı yukarı kaç gramdır aşağı yukarı ne kadar olur bu bunun gibi annemle hani konuşuruz hani ona göre zekatımızı da veririz yani. Bence dinen de iyi düşünülmüş bi şey yani...

Aslında genel olarak da toplumda gördüğümüz bir yaklaşım katılımcılar arasında da var olan çoğunlukla zekat değil fitre ibadetinin yapıldığı görülmektedir. Bu durumu bazı katılımcılar da “zekat verecek kadar param hiç olmadı” diyerek farkındalıklarını ifade etmişlerdir. Arda şöyle demektedir.

Zekat (gülüyor)... henüz zekat vermedim. Hiç o kadar param olmadı. Kesinlikle faydası olduğuna inanıyorum. Hani sadaka verir misiniz dersiniz veririm. Rahatlatan bi şey.

Meryem de “Hiç o kadar param olmadığı için bilmiyorum Zehracıgım. Zekat vermedim bi türlü” demektedir. Emre de hiç o kadar parası olmadığını söylemekte ve çalışma yaptığımız sosyal kategoride çok karşılaştığımız öğrencilere ve kimsesiz çocuklara yardım şeklinde bazı faaliyetlerinden söz etmektedir.

Zekat konusunu hiç yapmadım çünkü o konuda malının belli bir kısmında oran vermem lazım henüz o seviyede değilim. Valla öğretmen olduğum için de muhtemelen böyle bir noktaya ulaşamayacağımı düşünüyorum, ama şöyle bi şey var, bu söyleyeceğim şeyin çok da kişi veya kurumlar açısından değil de kendim gidip şöyle şeyler yaptım ama gerçi bu zekat mıdır bilemiyorum ama İstanbul’da belirli aralıklarla gidip Darülacezede çocuklara süt, bisküvi götürdük eşimle birlikte, onun dışında belli öğrencilere belli konularda yardım ettik, sonra Erasmus programına giden bir öğrencim vardı Yılmaz diye babası fırın işçisi bir kürek kazası geçirdi şimdi belinden sakattı, onun Almanya’ya gidiş masrafları, dönüşteki masrafları bu zekat mıdır bilemem ama, bunu tam anlamıyla zekat diye yapmıyorum, zaten kaygıyı duyarsam çok riyakarca davranmış olurum. Ya bunu şöyle yaptım Yılmaz, o konu beni çok etkilemişti, ya hocam bunu yapabilmem için benim bi türlü bir cemaate girmem lazım ama ben de bunu yapmak istemiyorum yani ben bu şekilde kullanılmak istemiyorum dedi. Ya ben o zamanlar evli de değildim mesela yalnız yaşıyordum İstanbul’da kira vererek yaşıyordum. Ciddi anlamda zorluk çekerek bunu karşılamıştım. Evlendikten sonrada o ikinci yılına devam ederken de o konuda ama o zaman daha rahat o da orda bir iş buldu orda beraber götürdük ama şu duygu var orda ha Yılmaz benim için neyi ifade ediyor dersiniz bir deniz yıldızı gibi hani deniz yıldızı hikayesinde var ya... Aynen öyle burda bu deniz yıldızına yardım edecek insan bensem kader inanıyorsanız olur. Kadere inanmıyorsanız doğru olan şeyi yaptım ben kendimce, diğer türlü Darülacezeye de o aslında bir çocuk ile birlikte oldu. Şimdi bu gönüllü projeleri vardır. Ailenin içinde tek kız olan bir öğrencim vardı benim, sonradan ben bunun psikolojik olarak rahatsız olduğunu öğrendim ailesinden, hayali arkadaşı vardı bu çocuğun, ama kızın öyle olduğunu siz bile fark edemezsiniz sonra bunu aşmak için onu Darülaceze’ye götürmüşler, yaştaşları ile iletişim kurmasını istemişler. Darülaceze’ye bende gidiyordum ama bebek bölümü var 0-6 yaş arası işte orda en azından onlara yardım etmesini, en azından bakmasına yardımcı olmuşlar. Bende böyle bir şey duyduğumda güzel bir fikir, bunu yapıyorsun ve her Cumartesi ve Pazar gidiyorlardı oraya. Ben de geleyim dedim sizinle, baktım oradaki durumu

görünce sormuştum onlara sizin burda en çok neye ihtiyacınız oluyor. Kurban da kesecektik aslında yalan değil ama zaten burda çok fazla et kesenler var. Ama buradaki insanların çoğu kolestrol hastası yağ yiyemiyorlar falan küçük çocuklara zaten vermiyoruz bu etleri falan dediler. Ne yapabilirim dediğimde süt, bisküi iyi markalı olanlarından o tür bi şeyler yaptım eğer zekatsa bu buna iyilik mi zekat mı dersiniz bilemem.

Zekat konusu sorulduğunda bu tarz yardımları gündeme getiren bir başka kişi Berrin'dir:

Kesinlikle vermek, fakat bunu zekat adını değil de yani zekat adına da pek düşünmem. Onu ben daha çok niçin düşünürüm zaten en çok ileride yapmak istediğim şey kimsesiz çocuklarla ilgili bir yerde çalışmak yani... Öyle bir hayalim var yani. İmkanım olsa şimdi de yapmaya başlarım. Ya dini açıdan da değil dini şeyi de olabilir ama ruhsal açıdan benim böyle şeylerim var. Kimsesiz çocuklar ile ilgili bir dernekte çalışmak, onlarla ilgilenmek. Eğitimlerine yardımcı olmak gibi olabilir.

Betül de benzer şekilde zekatın şekli kuralları dışında eğitime destek verilerek uygulanmasının daha doğru olduğuna inanmaktadır:

Toplumsal etkisi çok iyi tabii ki, yardım dışında zekat olarak küçük okutulamayan çocukların okutulması yönünde düşünürüm ben zekatı daha çok, hani fakir aileye yardımda olabilir ama ben durumum iyi olsa iki üç çocuğa eğitim verdirmek daha fazla çocuk okutmak isterim. Zekat yönümü o yönde kullanmak isterim, eğitim açısından çocuk okutmak isterim, hani faydalı şeyler olsun isterim. Kalkıp bir cami yaptırmaktansa zekat, bir insanı eğitmeyi, insana yatırıma daha uygun görürdüm.

Gamze, Yıldız ve Ekrem de zekatın eğitim için harcanması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Zekatın kime verileceği konusunda ise yaygın kanaat bireysel olarak ve en yakınındaki kişilere verilmesidir. Yardım kurumları ve sivil toplum örgütlenmelerine güvensizlik ise nerdeyse tüm katılımcıların ortak duygusudur. "Hayır kurumlarından ziyade, gerçekten bildiğin inancın olduğu kişilere kendin sonradan bir başkası ile verdirebilmek. (Serpil)" diyerek Serpil de bunu ortaya koymaktadır. Asude'nin bu konudaki sözleri şöyledir:

Kurumlara [sosyal yardım kurumları] hiç güvenmiyorum, hiç güvenmiyorum...Doğrudan ihtiyacı olana verilmesi gerektiğine inanıyorum. Aynen öyle işte görüyoruz burda kurumlar için topluyorlar hiç güvenmiyorum onlara.

Halil de Asude ile aynı düşünceleri paylaşmaktadır:

Şimdi yardım kurumları, yardım kurumlarına eee mesela şey ederse ona vermem. Şu yurt dışında toplayıp da, yardımları toplayıp da Türkiye'de Kanal 7 televizyonunu açtılar. Deniz Feneri, evet... Hatta orada insanları topla paralar topladılar, biz şirket kuruyoruz Türkiye'de diye insanları

dolandırdılar. Bir sürü şeyler kurdular. Holdingler kurdular ve yurt dışındaki işçilerin paralarını bu şekilde şey yaptılar. Bunların hepsini güya dini organizasyonlar yaptılar ama yani uyanıklar yaptılar. Bunlara yardım vermemek gerekiyor. Yardım kuruluşlarına tabi ki verelim. Verilmesi de gerekir ama yardım kuruluşunun da gerçekten yardım kuruluşu olması gerekiyor. Sen dini para topluyorum diye çıktığın anda bile şey oluşturuyor, bir şüphe uyandırıyor.

Caner de yardım kurumlarını güvenmediğini söylemekte ve Müslümanların paralarının nereye gittiğine bakmadan sadece görevini yapmaya odaklandığını ekleyerek bu davranışı eleştirmektedir:

Zekat ibadeti İslam devletinin devlet alanıdır. Kişisel bir şey değildir. Olması gerekir yani o güzel bir uygulamadır. Ben onlara zaten güvenmiyorum...Varsa kişi kendisi yapsın çünkü bu güvenilirlik konusunda ciddi sıkıntı var. Örnekleri var zaten televizyonlarda izliyoruz şuraya yardım götürüyoruz buraya yardım götürüyoruz ama artık o insanların çünkü devlette bunun üzerine gitmiyor işte deniz fenerinde olduğu gibi çok aslında acil üzerine gitmesi lazım ama sonuç burdan kaynaklanıyor. Deniz feneri olayı yaşandı. Almanya'ya gitti bir televizyon muhabiri vatandaşlarla konuşuyor. Bakın kardeşim deniz fenerine para verdiniz mi verdik ama şunu diyorlar bu toplumda maalesef çok yaygın ben diyo sevabı kaptım diyo ben diyo aldım sevabı diyo nereye harcamışsa onun günahı diyor. İnsanlar maalesef onu sevaba girmek için veriyorlar sadece. O insana yardım birine ulaşması gerekir mi takip etmiyorlar çünkü diyor ki sevap almam lazım sevabı da aldım bana benim işim bitti diyorlar. Takip etmesi gerekiyor. Gerçekten İslami yönden şeydir ama gerçekten o insana mutluluk vermesi gerekir ama benim diyo umrumda değil diyo ben diyo gerekçeyi kaptım zaten aldım diyorlar.

Katılımcılar dini örgütlenmelere karşı olsalar da daha seküler tarzda bazı sosyal yardımlaşma kurumları ve örgütlenmelere yardım etmektedirler. Seçil bunu şu şekilde açıklamaktadır:

Şimdi burda Bartın'da zaten Yardımsevenler Derneği bayağı kaç yıldır hizmet veriyor. Biz de sadece onunla ilgili şey yapıyoruz bildiğimiz için tanıdıklarımızda çalışıyor içinde öyle, Hayvanları Koruma Derneğine yardımda bulunuyoruz. Bu şekilde iki kurum yani burda...

Burak da dini örgütlenmelere güvensizliğini ortaya koymaktadır:

Hani çok... Hayır, hiç yani hiç bugüne kadar o tür cemaatlere o tür herhangi bir yardım yapmadım. Hani kurumlara yardım yapıyoruz tabi ki yapıyorum ama hiçbir zaman dini bir örgütlenmeye yardım yapmadım yapmam da... Tabi ki tabi tabii onun için tabi ki. Ama bu tür cemaat örgütlenmeler bunun nereye gideceğine inanmıyorum. Gerçekten insanlara yardım olarak mı gidecek yoksa Radikal örgütlere mi gidecek? Nereye gideceğine inanmadığım için yapmam.

İlkay da sadece Türk Hava Kurumuna bağlı yaptığını söylemektedir:

Herkesin gücü yettiğinde yardımları olmalı gücü yettiğinde etrafındaki muhtaç insanlara olmalı. Emin olmadığım yerini bulacağım konusunda şüphelerimin olduğu hiçbir yere bağış yapmam... İçimin rahat edeceği direkt veriyorum ya da atıyorum Türk Hava Kurumu olabilir yada çok onun dışında bir yere şeyim olmadı kurban dışında çok amacına ulaştı mı düşünmüyorum şu dönemde günümüzde.

Zekatın toplumsal açıdan dezavantajı olarak görülen bir durum ise insanları tembelliğe alıştırma ve pasifize etme gibi sonuçları olacaktır. Buna dikkat çeken Barış bunu şöyle ifade etmektedir:

Eskiden belki mantıklıydı çünkü insanlar küçük bir çevrede herkes birbirini tanıyordu. Şu an böyle bir şey yok. Öyle bir şey olmadığı için de biz kendi öğrencilerimize de bakıyoruz. Eee bakıyorsunuz fakir gibi gözüküyor ama işin iç yüzüne baktığınız zaman öyle yaşamayı kendisine yaşam tarzı edinmiş. Ve sürekli dışarlardan alarak yaşamaya alışmışlar. Mesela her okulda vardır bu tür öğrenciler. Sürekli gelir. Yardım ettiğiniz zaman sizden bir şeyler isterler.

Ekrem de konuya işaret etmektedir:

Zekat ibadeti... Biraz hani paylaşımcı olma yönünden kurbana benziyor zekat yardım etmek, insanlara yardım etmek bazen düşünmüyor değilim hani yardımlaşma şimdi üç yıl dört yıl boyunca aynı yere yardım etme mantığını düşünmüyorum soru işaretleri doğurtuyor mu kafam da doğurtuyor zekata da olumsuz bir bakış açım yok insanlar paylaşmalılar ama tamamen ana mantık oturdu mu acaba gerçekten yani yerinde bana yardımlar gelsin diye bekleyen insanlar var bunların kırsal da çok fazla yoktur birkaç kişi de gözlemledim bekliyor yani insanlardan yardımlar bekliyor sadece bekliyor ama amaç orada beklemek değil gayret eden hali vakti yerinde olan ben bu açıdan...

Kadriye, Rahmi, Canan da bu düşünceleri destekleyen cümleler sarf etmektedirler. Katılımcılar arasında zekatla ilgili en genel düşünce ise bireysel ve insanın iç dünyasında yaşanan, tanrı ile insan arasında bir ilişki olarak kabul edilen din anlayışının bir sonucu olarak görülen ibadetin gizliliği konusu zekatta da kendini göstermektedir. Peygamberin hadisine de dayandırılan “sağ elin verdiğini sol el bilmeyecek” şeklinde ortaya çıkan bu düşünce katılımcıların ifadelerinde şu şekilde yer almaktadır:

Çok yani eee bir insanın karnı açsa ona para verdiğinizde bir miktar bi şey alıp yiyorsa eminim mutlu oluyordur. Eee zekat konusunda da yapıldığında hani bu çok hissettirilmeden yapıldığında onun ihtiyacının karşılanmış olmasının bence o ailede çok büyük mutluluk yarattığını düşünüyorum. Zekat mutlaka verilmeli ve hissettirilmeden verilmeli tabi ki...(İrem)

Zekat verilmeli ya, toplumda nasıl bir etkisi olur bir elin verdiğini öbür el görmesin o da öyle yapılmalı bence öyle göstere göstere zekat verilmemeli... Gerçekten ihtiyacı olan insanlara verilmeli fitreydi, zekattı. (Asude)

Özetle zekat ibadeti katılımcıların en çok yaptıkları ve daha az eleştiri getirdikleri bir ibadettir. Zekat olarak yapmadıklarını söyleyenler olsa da maddi yardımda bulunmak, infak etmek tüm katılımcıların önemseydiği bir tavidir. Bunun durum şüphesiz sosyal demokrat değerler ve sosyal demokrasinin getirdiği “refah devleti” kavramı ile yakından ilişkilidir. Sosyal Adalet, gelir dağılımında adalet, varlıkların daha adil bölüşülmesi vb. kavramlar İslam dini ile sosyal demokrasinin ortak noktaları olarak katılımcıların söylemlerinde çokça yer almaktadır.

2.3.5.Kurban

İbadetler içinde önemli bir yere sahip olan kurbanın toplumsal hayatta da önemli karşılıkları vardır. Bu çalışma çerçevesinde katılımcıların bu ibadete karşı çok geniş bir perspektif de incelenebilecek değişik bakış açıları olduğu gözlenmektedir. Zekat gibi kurban ibadetinin de sosyal yardımlaşma ve dayanışma yönü ağır bastığı için kurban ibadeti genellikle sıkça uygulanan, faydalı bulunan, bir ibadet olarak kabul edilmektedir:

Kurban ibadetine hiç karşı olmadım, destekledim kurban ibadeti bana ibadetlerin arasında İslamiyet’in böyle gizli amacını en fazla somutlaştıran kestiğinin üçte birini dağıtacaksın ne kadar uyuluyor ne kadar uyulmuyor o tartışılır ama çok somut İslamiyet’in amacını çok somutlaştıran bir ibadet olarak değerlendirdim bugüne kadar hep. (Ekrem)

Sami de bu düşünceye şu cümlelerle katılmaktadır:

Kurban ibadetine de yardımlaşmayı çok sevdiğim için her yıl yaparım. Yani bu dinsel bi şey olmasaydı da yine yapardım. Bugün evime gelenleri, evimin dışındakilerini, karnı et görmeyenleri bunların hepsinin paylaşmasını isterim.

Diğer ibadetleri maneviyatı olmadığı için yapmadığını söyleyen Berrin ise kurbanı her sene kesmek istediğini söylemektedir:

Ben kurban ibadetini yapıyorum. Yaptığım sayılı ibadetlerden bir tanesi, yani her yıl kesmek istiyorum ama bazen maddi olanaklar şey olmuyor ama çoğunlukla yapıyorum... Önemli olarak düşünüyorum, orda belki orda da et yemeyen çocukları falan düşünüyorum herhalde... dağıtıyorum olduğu gibi.

Gülcan da aynı düşüncelere katılmaktadır:

Kurban ibadeti hani kitabımızda öyle yazıyor sanırım ben kitabımızı okumadığım için bilmiyorum ama hani böyle süre gelmiş kesiliyor en güzel yanı hani ben hayvan severim ama direkte hayvanlar kesiliyor olarak yaklaşmıyorum hani onların da doğasında o var bi döngü var ama fakirlere verilmesi dağıtılması o çok hoşuma gidiyor hani bazı insanlar kurbandan

kurbanı et görüyorlar o yüzden hani beni çok hoşuma gidiyor iyi ki böyle bir şey olmuş.

Kurban kesmenin en önemli amacının paylaşmak olduğu kabulünden yola çıkan Aslı ise bu paylaşımın farklı şekillerde de yapılabileceğini şu sözleriyle ortaya koymaktadır:

Mesela kurban kesmeye karşıyım. Karşıyım demeyim kurban kesilebilir ben kesmiyorum çünkü bana göre o dönem belki kesilip paylaşılıyordu ama insanların şuan tek ihtiyacı et değil ki ben de farklı bi şekilde onu paylaşıyorum ihtiyacı olanlarla babamla da bu konuda tartışıyoruz siz de bi kurban keserseniz iyi olur diyo hep ben de ona ki babam muhafazakar bi insan değildir aslında hem modern hem muhafazakar yani ramazanda oruç tutulmalı namaz kılınmalı bu ibadetler yapılmalı ama onun dışında yanında şortla gezebilirsin denize girebilirsin yani bu dini vecibe olması lazım kurban kesilmesi ama dedim ben inanmıyorum ikna olursam keserim dedim ama şu anda ikna değilim ama bunu söylemek bile 40 yaşında...

İlkay da bu konuda Aslı'ya katılmaktadır:

Kurban halin vaktin yerinde ise çevrendeki insanlara yardım amaçlı bi ibadet olarak düşünüyorum çok da gerekli mi gerekli olduğunu düşünüyorum illa o kanı akıtmak gerekiyor mu gerekmiyor bence.. ama... yapılabilir. Yani o parayı kabul olur olmaz bilemiyorum. Ama biz daha çok... kestiğimiz dönemlerde oluyor ama daha çok bağış şeklinde de yapıyoruz Türk Hava Kurumuna yada herhangi bir yurda ordaki öğrencilere dağıtılıyor et yani ben evlendiğimden beri dört yada beş kere dolabıma koyduğum olmuştur onun dışında hiç böyle şeyimiz yok... Kesinlikle dağıtılması gerektiğini düşünüyorum. Şöyle oluyor tabi koskoca bir hayvanı tek başına bir kişinin kesip ondan sonra onu dağıtıp kalanı dolaba koymasına kış boyu kavurma olarak kullanması hoş değil yani o eti her zaman yiyebiliyorsan dağıtılması gerekir diye düşünüyorum.

İlkay gibi kurbanın amacının kan akıtmak olmasına karşı çıkan bir başka kişi Yusuf'tur:

Ama dün konuşuyoruz işte hacda kesilen kurbanların kötü organize yüzünden toprağa gömüldüğü, hemen yan tarafında insanlar açlıktan ölüyor Afrika'da... Şimdi nedir doğru olan insanın kafası karışmıyor değil yani nedir doğru olan şimdi bu mudur doğru... Kurban sen bizim kurban etine ihtiyacı olan yok mu? Atıyorum kurban orda değil de burda kesilse ne olur? Nasıl olur var bi sürü sıkıntılı durumlar var. Şimdi toprağa gömülecek kurbanı Allah istiyor mu istemiyor mu? Bunu sormak lazım değil mi.. kesip te birilerine ulaştıramadığın için toprağa gömüyorsun ve onu orda kesmek zorunda mısın? Yani böyle bir şey bunları biraz daha bu işin bilimini yapanların benim şimdi burda yalnızca görüş söylerim. Bana göre yanlış, belki de bunu söylerken günah işliyoruz. Hacda kurban kesmenin farz olduğunu varsayarak günah işliyoruz ama sonuçta toprağa gömüyorsun. Mesela kurban olayında kurban niye farz kılındı? Kan akıtmak için mi birileri et yesin diye mi?

Kurbanı bir ibadetten ziyade bir gelenek olarak kabul eden katılımcılar da bu düşüncelerini şöyle açıklamaktadır:

Kurban ibadetini de kurbanda kesiyoruz. Onda da herhalde şey olmuş herhalde gelenek haline... gelmiş sanki... sanki biraz; ibadet olarak yapılıyor da sanki biraz gelenek haline gelmiş hani kurban bayramı var hani burada kurban kesilecek gibi...(Nisa)

Zaman zaman kesiyorum imkanımız olduğu zaman kesiyoruz ama geleneğin getirdiği bir alışkanlık o bence aslında inançtan ziyade artık bu gelenek olarak devam ediyo bizim hayatımızda dini inançtan ziyade gelenek olarak devam ediyor. Toplumsal baskı ile ilgili kesiyo kesmiyo çünkü bu konusuluyo özellikle de kırsal kesimlerde kim kemiş aaa bak bu sene de kurbanı girmemiş, çok eski insanlar maalesef özellikle kırsal kesimlerde kendilerinden ziyade çevre ile birlikte yaşıyor insanlar acaba çevrem ne der ben ne düşünürümden ziyade başkaları ne der maalesef bizim hayatımızda çok daha önemli rol oynar. (Mesut)

Mesut bu ibadeti gelenek olarak kabul ederken bunun toplumsal baskı oluşturacağına ve bu baskının sosyal demokratlar arasında çok üzerinde durulan bir konu olan gösteriş ve toplumsal kabul aracı haline getirilmesine de sebep olduğuna dikkat çekmektedir. Bu konuda Meryem de şunları söylemektedir:

Ben mesela bir köyde kurban bayramı gördüm alevi köyüydü... İki köyün iyi olanları maddi durumu iyi olanları almışlar kurbanlarını tabi herkes alamıyor bir meydana bütün kurbanlar kesildi aynı yerde, hiç başka yerde kendi evlerinde kesen yok ve kesen kesmeyen herkes orda onları eşit olarak paylaştı. Ne kadar hoşuma gitti böyle olmalı şimdi kurban kesmekte gösteriş olmaya mı kestim işte kesmediysen insanlar hatta üzüyorlar ay ben kesemedim işte bundan dolayı utanıyorlar kesiyor koyuyorlar bundan dolayı buzdolabına şeylerini ve kurban kesti oluyor bu ne yani? Şimdi çok saçma hani benim dediğim anlamda hani mı et pahalı bir gıda maddesi sonuçta e ülkemizin de durumu belli böyle bir gelenek olarak düşünüyorum yani gelenek din anlayışından da ziyade böyle bir gelenek belli bir zamanlarda yapılıyor ve insanlara da eşit oranda dağıtılırsa herkes bi bayram gibi daha bir kaynaşma daha bir bütünleşme aracı olursa güzel ama bugünkü anlamıyla iyi değil.

Serpil oruç, hac gibi ibadetlere karşı çıkarken Hz. İsmail kıssası ve kurban ibadetine inandığını ve mucize olarak kabul ettiğini söylemesi ilginç görünmektedir:

Kurbanı inanıyorum ya şöyle inanıyorum eee hani o hikayeyi ben çocukluğumdan beri çok anlatırım Hz. İsmail, Hz. İbrahim olayı var ya... ya belki de insanoğlunun neslinin hani devamı için Allah tarafından belki mucizevi bi şey olmuş olabilir.

Diğer yandan bu kıssa Hasan tarafından ciddi bir eleştiriye tabi tutulmaktadır:

Kurban ibadeti bana dinlerin içinde en saçma geleni, en garip gelenidir. Eee hikayesi zaten benim çocukluğumdan beri beynimi yorar bir peygamber Hz. İbrahim bir oğlu olmasını ister oğlu olduğu zaman da Allah'a kurban edeceğini söyler eee şimdi kurban etmek için bunu etmek bana göre pek mantıklı gelmiyor, ikincisi insan Allah'la bir sözleşmesi olursa insan kendi canını bağışlar. Eğer ki Allah'ım bu olay gerçekleşirse ben kendi canımı bağışlayacağım deseydi ben mantıklı bulurdum ama ben oğlumu ya da Allah'ın verdiği başka bir canı kurban etme taraftarı değilim hatta bu sık kullanılan bir tabirdir hani Allah'ım bu adama koç vereceğine göndereceğine akıl gönderseydi daha iyi olurdu. Yani sen niye oğlunu kesiyosun yani bütün dinlerin tarihlerine baktığımızda Thales'e kadar yani güneşin nasıl tutulduğunu bilmeyen kabileler en güzel kızını ve en güzel oğlunu kurban edersem kanını gökyüzüne doğru tutarsam güneşin önü açılacak dedim ya bilinmeyene aşkıdır aslında kendi gölgesinin güneş tarafından engellendiğinin aslında bunun bir gölge olayının olduğunu bilse çocuğuna kıymaz.

Hasan gibi kurban ibadetine karşı çıkan bir başka kişi Barış ise herkesin aynı gün kurban kesmesine itirazlarını dile getirmektedir:

O [kurban ibadeti] tamamen saçma geliyor. Kesinlikle saçma. Yani bir kişiye yardım edeceksiniz herkesin o hayvanların kesip de çöplere gideceğine yani ben onu da söylüyorum diyorum kurbanda keseceğine üç ay önce kes ya da iki ay sonra kes ki ihtiyacı olan insanların işine yarasın. Eee zorunlu çevre baskısıyla insanlar kesiyor. Resmen heba oluyor. Bir sürü işte bir sene boyunca et yemiyor... yemiyor ondan sonra geliyor bütün etler... Kimisi kokutuyor kimisi çöpe atıyor. Yani şeyde Suudi Arabistan'da zaten hepsi gömülüyormuş. Bana göre tamamen ticari bir oyun. Başka hiçbir şey değil.

Burak da Barış'ı destekleyen cümleler sarf etmektedir:

Saçma sapan bir şey yani. Yazık... Yani kesilmesi ile ilgili eleştirim yok. Yani kurban sonuçta yediğimiz eee biz de yiyoruz normal kasapta kesilmiş ya da onla ilgili bir şeyim yok. Ya da kesilmesiyle ilgili bir sıkıntım yok. Ama bunu kurban adı altında bir aylık yani o bir iki gün içerisinde kesilip bir de hani Kuran'da yazıldığı gibi ıı dağıtmak yerine insanların evde depolayıp, hani 1 aylık etimi, 2 aylık etimi çıkardım mantığının olması tabi rahatsız edici... Yani adam gerçekten inanıyorsa kurbanı kesmişse herhalde dağıtması gerekir. Çünkü kurban ne için kesiliyor? Yani o inanca göre eee işte fakir fukaraya dağıtmak için, onların da et yemeleri için. Ama görmedim... Eleştiriyorum. Tabi tabi ki... Böyle bir ibadet olmaz yani. Olur mu böyle ibadet? Yani Tanrı'ya hani eskiden de kendi yaptıkları Tanrılar taptıklarının önünde kurban keserlermiş yani işte şimdi aynı mantık... Yani ilkel bir mantık.

Burak'ın bu eleştirileri nerdeyse tüm katılımcıların düşüncelerinde de karşılık bulan bir yaklaşım olarak görülmektedir. Bunun ibadet olabilmesi için etin dağıtılması gerektiği, stoklayarak bir yıl tüketmenin ibadetin ruhuyla bağdaşmayacağı belirgin bir şekilde vurgulanmaktadır. İlyas düşüncelerini şöyle açıklamaktadır:

Valla şimdi kurban ibadeti eskiden mesela ben hatırlıyorum kurban ibadeti çocukken falan kesiyorlardı, insanlara veriyorlardı, ihtiyacı olanlar alıyorlardı falan. Ama şimdi artık buzdolabını depoluyorlar yani. Etleri daha çok öyle oluyor. 2/3'ü dağıtılacak falan. 2/3'ü dağıtılıyor mu? O da meçhul yani. Ya artık insanlar taze et olsun işte şeye koyalım hatta bahane de var. Bulamıyoruz bilmem ne yapamıyoruz.

Merve ve Asude de kurban etinin dağıtılmadan depolanmasına, sadece etin beğenilmeyen kısımlarının dağıtılmasına karşı çıkanlardandır:

O da bir şey böyle, sorgulanan en önemli konulardan biri. Kurbanı kesiyorsun mesela etin büyük bir bölümünü kendine saklıyorsun. Nerde işe yaramayacak bir kısım varsa komşuya dağıtıyorsun. Hâlbuki orada önemli olan ne? Paylaşım değil mi? Olmayana onu tattırabilmek. Ama biz hep o kurbanı kestik ya, ibadeti yerine getirdik ama orada asıl olan o değil herhalde. Olmayı eşit biçimde dağıtmak, kendine de en azı ayırmaktır herhalde. (Merve)

Kurban ibadetinin de yanlış yapıldığını düşünüyorum. İnsanlar kurbanı kesiyor dolduruyor dolaba bütün yıl yiyor yani eğer kurban keseceksen hepsini dağıtacaksın diyorum. Ya da ne bileyim çok az bir kısmı kalabilir. Yani kışa yatırım yapmak gibi böyle yani oda amacından sapıyor gibi. Ya da kurban kesmiyoruz el alem ne der bunu da çok yapan var görüyorum. Söyleyen var işte sosyal baskı iki kişi çalışıyorsunuz niye kurban kesmiyorsunuz gibi bakıyorum ben insanlar kurban kesiyor ve dolaplarına tıkıştırıyorlar. Şu kadarcık şu kadarcık kemikleri veriyorlar millete yani ondan çok hoşlanmıyorum, kurban keseceksen dağıt. (Asude)

Mehmet ise kurban ibadetine değil yapılış şekline karşı çıktığını söyleyerek, ortaya çıkan vahşete dikkat çekmekte ve bundan devleti sorumlu tutmaktadır:

Yani kurbanın işte bu Hz. İbrahim'den kaynaklanan o hikâyeyi biliyoruz. Yani bunun dini bir şey olduğunu biliyorum. Yani bu sadece eee Müslümanlıkta da değil Hristiyanlıkta da geçiyor. Birçok dinde de geçiyor bu. Bunun doğruluğuna da inanıyorum. Eee kurban kesmeye de karşı değilim yani nasıl ki namaz, oruca saygı duyuyorsam bu da onun Müslümanlığın emrettiği bir şeyse. Mal varlığı yerinde olanlara getirdiği bir zorunluluksa tamam okey. Tek karşı çıktığım şey artık Türkiye'de et biraz kes eve kalsın mantığı hani o 1/3 ü komşuya dağıtılmış, 1/3 ü fakirlere, 1/3 ü evde kalırmış. Ben gözlemliyorum 3/3 ü evde kalacak şekilde yapıyor biraz böyle dolaba et gibi yapıyor. Biraz o iş dejenere olmuş gibi geliyor bana yoksa kurban kesmeye de karşı değilim. Böyle biraz vahşete döndürülen durumlar oluyor ya Kurban Bayramı'nda falan her taraf kana bulanıyor, nehirler kan akıyor. Tabi onun devletsel bir hata olduğunu düşünüyorum ben yani.

Caner kurban ibadetinin kan akıtma eylemi haline gelmesiyle insanların birbirini öldürmesini ilişkilendirmekte ve bunun cahillikle ilgisini vurgulamaktadır:

Yani kan akıtma işte iş tamamen şeye döndü kan akıtmaya döndü. Ona karşıyım annemde kesiyor Çünkü fakir insanlara da veriyoruz hala toplumda bir ihtiyaç bu ama köylü İslam'ı şeye yaşadığımız İslam sokağın ortalarında insan boğazlamayı falan bu şeyden kaynaklanıyo İslam'dan falan değil insanların cahilliğinden kaynaklanıyor.

Kurban bayramlarında oluşan kötü görüntülerin son yıllarda belediyelerin çalışmalarıyla değiştiğini ifade edenler de vardır. Kemal şunları söylemektedir:

Bizim tabii kültürümüz biraz şey bu tür şeylere alışık değil, son zamanlarda belediyeler bu konuya gerçekten el attılar biraz daha rahatlattılar. Yani biraz şeyi çok sembollerini ile ilgiliyiz biz dinin işte biraz önce söylediğim gibi içeriğinden ziyade biraz daha eee şeyine dönüyoruz böyle reklamına, uygulamasına dönüş işlerimiz var, özünü kaybedip sadece şekliyle uğraşmaya başlıyoruz herhalde dinde o bakımdan yani yüzlerce insanın bir çarşı pazar meydanında kurbanlarını Allah için yapılan bir ibadeti şeye dönüştürmeleri kanlı bir ortama dönüştürmeleri hoş bi şey değil tabii ki yani hem sağlık açısından hoş bir şey değil hem de psikoloji açısından hoş bir şey değil, bunların biraz daha derli toplu yapılması gerekiyo işte Ankara Belediyesi yapıyo, İstanbul Belediyesi de belli yerlerde yapıyor. Kurban kesim merkezleri var gidiyorsunuz sıraya giriyorsunuz gayet güzel tertemiz yapıyorsunuz ibadetinizi, kurbanınız kesiyorsunuz, parçalıyorlar, dağıtıyorsunuz, veriyorsunuz, kurban etinizi alıp gidiyorsunuz ama kendim keseyim eee işte bizim evin önü müsait bi yirmi kişi otuz kişi toplanıp da eee işi vahşete çevirmenin hayvana eziyet etmenin de pek şeyi alemi yok yani...

Kurban ibadeti ile ilgili ilginç bir başka yaklaşım ise kesilecek hayvan alınırken yapılan pazarlık, satıcının hakkının korunamaması, burada bile insanların çıkar sağlamaya çalışması durumunun ibadetin ruhuyla ters düşmesi durumudur. Yusuf da bu konuya dikkat çekmektedir:

Pazarlık yapıyorsun adamın gözü kalıyor şimdi adam beş bin lira fiyatını koymuş, beslemiş eee sen onu dört bin liraya aldın. Adamın gözü kaldı onda, adamın hakkını vermedin... vermedin işte adam getirdi o kadar yoldan şimdi biz ne yapıyoruz üçüncü günü bekliyoruz. Üçüncü gün kurban kesiyoruz çünkü niye adam onu getirip satamayan insan onu burada ta Kars'a geri götürümesin ucuza bize versin diye şimdi nasıl bir Kurban bu... İşte yani bunların hepsinin eee oturulup konuşulup bir çözüm bulunması lazım. Artık sabit bir fiyat mı konur, işte sadakaya üst sınır koyuyorsun ne o ramazan sonunda ödediğimiz...

Sonuç olarak Kurban ibadeti Sosyal demokrasinin eşitlik, dayanışma, sosyal/ekonomik adalet vb. değerlerine dokunan yönüyle katılımcılar tarafından kabul görmektedir. Bununla birlikte ibadetin uygulanışı, kurban etinin dağıtılmaması, depolanması gibi konulara eleştiri getirilmektedir.

2.3.6. Dua

İbadet başlığı altında ele alacağımız bir başka konu ise duadır. Yaratıcıyla bağlantı kurma, konuşma, iletişim sağlama olarak tanımlayabileceğimiz dua bütün dinlerde görebileceğimiz bir ritüeldir. Çalışmamız katılımcılara sorulan, “Dua sizin için ne anlama gelir? Dua eder misiniz? gibi sorulara verilen cevaplar çerçevesinde duanın katılımcılar nezdinde önemli bir kavram olduğu ve sıklıkla dua ettikleri tespit edilmiştir. “Dua eder misiniz?” sorusuna Fulya şu şekilde cevaplandırmıştır:

Dua ederim mesela çok şükrederim çok hamd ederim Allah’ıma bin şükür derim hani bi hasta görsem Allah’ım çok şükür derim halime hatta kendime kızarım bak nelerden şikayet ediyosun neler var derim yani ben dua ederim dünya duayla dönüyo diyolar ya hakaten ben çok inanırım.

Aylin de dua ettiğini şöyle dile getirmektedir:

Dua ederim. Her sabah çocuklarıma Ayet’el Kürsi okurum. Yolculuğa çıktığımda muhakkak okurum. Yani onlar oluyo. Muhakkak Allah’a sığınma ihtiyacı hissettiğin zamanlarda sıkıldığım bunaldığım kimse ile konuşmadığım zamanlarda muhakkak hani dua ediyorum tabii ki dua ediyorum.

Asude ve Hayriye de her gece dua ettiğini söylemektedir:

[Dua] Ederim... ederim... valla sık sık ederim. Her gün ederim herhalde bazen uyuya kalıyorum yatarken mesela kendimle baş başa kaldığımda Allah ile baş başa kalıp yani dua seansım o zamandır. Eee bazen kitap okurken uyuya kalıyorum bazen dua etmeyi unutuyorum ama hep o duygu ile girerim yatağa. (Asude)

Valla şöyle söyleyeyim her yatağa yattığımda önce şükrederim yani o bende var, hani ben bugün daha sağlıklıyım, bugün ben şunu yaptım, bugün sabah kalktığımda uyanabildim diyebiliyorum ben dünyaya yeniden bugünden gözümü açtım bunu yapıyorum ama gün içinde yoğunlukta aklıma gelmiyor yoğun tempoda anca bir olay bi şey yaşanırsa işte bir heyecan bir korku o an bi şey geliyor. (Hayriye)

Emine de her an dua ettiğini şöyle dile getirmektedir:

Evet yani önemli bir yeri var yani dua yatınca kalkınca sabah şu perdeyi açarken Allah bana açmayı nasip etti diye dua ederim kapatmak da nasip etsin diye dua ederim yani duamı ederim... tabi ki. Evden çıkarken Bismillah’la çıkarım girerken arabanın anahtarını çevirirken yani onlara dikkat ederim tabi ki tabi ki öyle ya mutlaka şimdi ne görürsen çocuk ne alırsa onu yapmaya çalışır bizde ailemizden böyle gördük. Küçükken bizim o zamanlar köyde elektriğimiz yoktu o zamanlar mesela kapının önünde oturur babaannemizle ay ışığında işte gece yatmadan üç defa şunu oku şunu oku şunları yapın

öğretirdi bende şimdi onları hâlâ alışkanlık hâline gelmiş yaparım yani yatağa girerken duamı yaparım.

Sürekli dua ettiğini söyleyen bir başka kişi Erdem ise “Dua ederim... akşam yatarken, sabah kalktığımda ederim. Ne bileyim işe giderken ederim.” demektedir. Her zaman değil de belli durumlarda dua ettiğini söyleyenlerden Sami ise :

Dua ederim tabi ben ne sıklıkla dua ederim mesela her mezarlardan geçişte okurum. Ondan sonra bilmediğim dilleri genelde ezberlediğim duaları okuyorum.

Cihan duayla ilgili şunları söylemektedir:

Dua ederim. Mesela ne zaman ederim. Cuma'dan Cuma'ya namaza gittiğimizde dua ederim. Yani ondan sonra akşamları gece yatarken ederim mesela kendime göre Türbelerin yanından geçerken, özellikle inandığım türbelerin yanından geçerken ederim. Yolda giderken mesela asfalttan geçerken bir türbenin olduğunu bilirim ve dua ederim.

Seren sıkıntılı zamanlarında dua ettiğini şu sözlerle ortaya koymaktadır:

İşte sıkıntım olduğu yerlerde, bir dua edilmesi gereken yerlerde sıkıntı olduğu durumlarda dua ediyorum genelde. Her gece bir dua alışkanlığım yok... evet onu bir ara düzenliydi sonra bıraktım.

Hamilelik döneminde çocuğunu kaybetme korkusuyla yoğun bir şekilde dua ettiğini söyleyen Zübeyde de Seren'le benzer düşüncelerini paylaşmaktadır:

Valla oğlum çok küçük doğduğunda hamileliğim süreci de sıkıntılı geçti. Aslında ben hayatımın her döneminde düşünüp dua ettiğimde kendimi, kalbimin de olduğunu hissediyorum. Yani böyle içinden gelerek ama işte duygusal olarak zayıf olduğum bir süreçti. Çocuğumu kaybetme ihtimalimin olması yani ona bir şey olursa dinen hani sürekli dua edip Allah'ım oğlumu bana bağışla diye dualar ettiğim sürekli böyle yoğun yaşadığım bir dönemdi.

Özel olarak dua etmediğini söyleyen Hakan ise şunları eklemektedir:

Özel olarak çok dua etmem ama içimden geçiririm öyle elimi açıp dua etmem. Dua hayatımızı değiştirebilir ama ben hayırlısı olsun isterim genelde hayırsızsa olmasın mesela bazen şey olur çok istersin ama iyi olmaz o yüzden ben her şeyi göremeyebilirim dua değil de niyet içinden geçirdiğin bi şey.

Bazı dönemlerde dua ettiğini söyleyenler yanında hiç dua etmediğini söyleyenler de dua eder misiniz? Sorusuna aşağıdaki gibi cevaplar vermektedirler:

Yok etmem. Hiç bu zamana kadar etmedim, bilmiyorum... (Burak)

Barış ise dinle ve Tanrı'yla ilgili kafasındaki soru işaretlerinden dolayı dua etmediğini söylemektedir:

Ya aslında dua etmek insanı rahatlatır ama o soru işaretlerinden dolayı dua ederken bile çok içten ıı edemediğim için uzun süredir de etmiyorum. Çok yok.

Dua etmediğini söyleyen bir başka kişi Hasan duanın işe yaramadığına inandığını söyleyerek şunları eklemektedir:

Mesela 1876 yıllarda Ağı Dağı'nın mesela bunu çok az insan bilir... 1800 kişilik Keldani Köyü var ve o köyün üstüne dağ düşer ve o kadar kişi yok olur ve sadece o köyün çobanı kurtulur. Allah buna mesela dur dese dağ durur onun haricinde yani kimsenin şeyi yetmez yani dua bağlamında inanmıyorum. Mesela tsunami inanmıyorum mesela Afganistan'ı iki gün önce heyelan vurdu 2000 insan öldü en çok inanan insanlar bunlar en çok dua eden insanlar burda duanın bu bağlamda bi etkisi olduğuna ben inanmıyorum...Dua etmiyorum.

Rahmi sadece annesi öldüğünde dua ettiğini, eşi için, çocuğı için dua ettiğini söylerken bir yandan da olmayan bir şeye dua etmenin mantıksız olduğunu söylemektedir:

Ya oturup dua etmem he annem vefat ettiğı zaman eğer Tanrı varsa beni değıl annem için günahlarını bağışla o anlamda şeyler söylerim eşim çocuğum için söylerim ama kendim için istemem dua ettim ya neden edeyim ki durmadan istediğın bi varlık var ama yapmadığın şeyler var eğer kabulleniyosan mantıksız var olmayan bir seye dua etmek saçma geliyor bana yani bi şey yokken ondan bi şey istiyosun milyonda bir ya da yüzde bir bi olasılık babında düşünürsün bazen şey olabilir tanrı yok değıl de bilinmezlik daha mantıklı geliyor he vardır %100 he yoktur %100 bunu kimse bilemez olasılığa dair bir dua istekte bulunuyosun çünkü değıer verdiğın varlıklar var elinden gittiğı zaman ya da bi sıkıntı anında bi sığınma içgüdüleriyle ki her varlıkta sığınma içgüdüğü var o içgüdüyle bi şey istiyosun.

İlyas duanın gerçekleşeceğine inanmadığı için dua etmediğini söylemektedir:

Ya şimdi dua eder misiniz derken? Şey nasıl diyeyim... Yok, öyle çok şeyimiz yok... Duanın gerçekleşeceğı kısmı yani ona çok inanmam da. Yani ben şey daha çok din için nasıl diyeyim ya mesela saygınlığı olan yaşanması gereken. Eee ama çok böyle ne diyeyim dua etmem.

İlyas'ın işaret ettiğı duaların tanrı tarafından kabulü ve gerçekleşmesi konusunda da fikirler farklılık göstermektedir. Yine İlyas duadan ziyade çabaya önem verdiğini ifade etmektedir.

Böyle şeyler, böyle şeyler yaşadım ama şey var, ıı orada da bir şey var; bir şeyi ne kadar çok olmasını istersiniz, kafanıza takarsanız bir şeyi, düşünürseniz mutlaka o küçük bir şekilde şey yapabilir. Ama ben hep şey yapmışımdır; hep hayatım boyunca bir şeyin sonucunu görmeden önce elimden gelen bütün gayretimle o sonucun istediğim gibi olması yönünde şeylerde bulunmuşumdur. Yani her yönüyle...

Sami de duadan bir beklentisi olmadığını bunun yerine çalışmayı tercih ettiğini söylemektedir:

Namazlarda bayramlarda gittiğimde herkes Türkçe ettiğinde katılırım. Yani dinsel yönden çok daha bir yüksek beklentim yok. Kendim çalışıp da yapmayı tercih ederim onları.

Mehmet de duanın gerçekleşmeyeceğine olan inancını dile getirmektedir:

O tür şeylere çok fazla inanmıyorum açıkçası. Yani...yani ben annemden çok duyarım mesela bu tür şeyleri yani çok inanmam açıkçası, inanmam. Eee böyle dua ettim de oldu falan gibi böyle hani mesela benim oğlum üniversite sınavlarına hazırlanırken annem ona dua etmiştir. Anne boş ver sen onu dediğim zaman da olmuştur yani... Yani o vicdani bir şey biraz inançla alakalı bir şey. Yani bizim de o dinden fazla bir beklentimiz olmadığı için eğer ona bağlıyorum yani. Yok, etmem, etmem... Yani.

Remzi ise dua edip gerçekleşeceğine inanmayı hayalcilik olarak nitelendirmektedir:

Ya şimdi eee açıkçası öyle evet dua ettim hemen yerine geldi vesaire gibi bir şekilde yani onu söyleyen insanlar vardır. İnanıyorlardır da gerçekten o olaya bağlamak istiyor olabilirler ama ben o kadar şey değilim yani hayalci değilim yani.

Diğer yandan Arda duanın gerçekleştiğine inancını ve bunu bizzat tecrübe ettiğini söylerken şu cümleleri kullanmıştır:

İnanıyorum kesinlikle. İnanıyorum çok dua ediyodum üniversite son sınıftayken yüksek yapıyım istiyodum. Eğitim bilimlerinde yapmak istiyodum hep o yönde dua ettim. Yabancı dilim yok nasıl yapcam dedim. 3 yıl KPSS'ye girdim öğretmen olmak için. Eninde sonunda bi şey olacak ama iyi bi şey inancıyla devam ettim. Sonra yüksek lisansa başladım eğer önce atansaydım sonradan yüksek lisans yapmak zor gelirdi hani ikisi birden aynı zamanda oldular. Ben bunun tesadüf olduğunu düşünmüyorum. Dua ettiğim için olduğuna inanıyorum. Her gece dua ediyorum... İnanıyorum en azından sevdiğim insanlar için dua ediyorum.

Selim duayı kabul ettiğini, ettiği duanın annesinin ruhuna gideceğine, günahlarının affedileceğine olan inancını ortaya koymaktadır:

Valla [Allah] duayı kabul eder ben öyle düşünüyorum. Allah'a dua ediyorsam ben o zaman demek ki bi şey var içimde yani onun büyüklüğünü ya da yargılamak bize düşmez yani öyle bi şey yok demek ki dua ettiğime göre kabul ediyö diye dua ediyorum. Etmese neden dua edeyim. Zaman zaman ... Daha doğrusu şöyle annem vefat ettiği zaman daha çok şeyi gördüm orda o inanç olayının dua edildiğini edilen duanın anneme gideceğini ya da onun ruhuna gideceğini, annemin günahı varsa affedileceğini bildiğim için çokça yani geçen sene annem vefat etmişti Baya bi beni etkilemişti. Hala da mesela dün

evelsi gün anneler günü idi. Ablama uğradım annemin mezarına git ve benim için onun ruhuna dua et demiştim.

Arda ve Selim’le örneklendirdiğimiz gibi birkaç istisna dışında katılımcıların büyük çoğunluğu duanın gerçekleşeceğine olan inançlarını dile getirmektedirler. Bununla birlikte duanın gerçekleşmesi için şartlar olduğunu dile getiren Canan’ın sözleri şöyledir:

Şimdi dua edin mukabele edeyim var yani böyle bir durum varsa ortada yani dua edilmesi önemli bi şey hani gerekli elzem olan bir durum yalnız eee şöyle hani bu duanın ne şartlarda kabul edilip edilmediğini de biz bilemeyiz. O yüzden samimi diyemeyeceğim ama en başında aslında ben onunla ilgili bir sinyal verdim. Biz diyoruz ya dine bakış açımız böyle ama kendi yaşantımıza baktığımız zaman çevremizin yaşantısına baktığımız zaman dinin içerisinde istenen kurallara aslında uymuyoruz yani böyle bakıldığında dua edelim de kabul olsun, yani kendi ile insan çelişiyor ama tabi ki sığınacak bir dal arama insan güçsüz bir varlık o güçsüzlükte hadi birisi bana destek olsun durumudur yani Allah’a sığınıp, yönelmek... Yani belki yanında çok sevdiği bir arkadaş olsa ona anlatacak... Ondan destek alacak, onun yerine Allah’tan destek almak.

Canan duayı sığınma ihtiyacı olarak tanımlarken içinde buldukları tutarsızlığı da dikkat çekmektedir. Duanın gerçekleşmesini odaklanmaya bağlayan Bilal ise düşüncelerini şöyle dile getirmektedir:

Ya mucize gibi düşünmüyorum onu da ya ben mesela bazen dua ettiğim zaman sanki onun oluyormuş gibi hissediyorum ama bunu mucize olarak değil de sanki ben oraya ben çok yoğunlaştığım için Allah da gönlümüze göre veriyor diye düşünüyorum. Dua ederim elimden geldiği kadar...ıı ne sıklıkla her gün edebilirim.

Dua konusunda üzerinde durmamız gereken bir konu da duanın katılımcılara ne hissettirdiği, nasıl bir duygu yaşattığıdır. Bu konuda en genel yargı psikolojik bir rahatlık sağlama durumudur. Meryem doğaüstü, tanımlayamadığı bir güce dua ederken rahatladığını söylemektedir:

Özel bi şey zaten her zaman ııı dua ederim fırsat buldukça... beni rahatlatıyor huzur buluyorum dua ettiğim zaman ya benim için bir güç var doğa üstü bir güç adı ne olursa olsun... Onu öyle ulaşacağımı düşünürüm. ya ne biliyim ben doğa üstü birtakım güçlere inanıyorum güce inanıyorum ben... yani bi şeyleri düzenleyen bi şey var bir güç var e ben bu gücü tanımlayamıyorum gerçekten ben hep canlıları koruyan ve kollayan bir güç olarak düşünüyorum onu.

Gülcan da dua ederek rahatladığını söylemektedir:

Evet çok sık ederim... Çok ihtiyacımız oluyor buna yani beni çok rahatlatıyor özellikle gece yatmadan benim mutlaka kendime göre dualarım vardır hani

çok fazla dini eğitimim bilgim olmasa da kendime göre dualarımı edip o beni huzur bulurum yani onunla.

Berrin ve Kemal de duanın rahatlama getirdiğini söylemektedir:

Dua ederim...Çok sık değil ama yani, (gülüyor) yatmadan önce, kızım aklıma geldikçe, sığınmak gibi bi şey oluyormuş ya (gülüyor) ben aklıma geldikçe, ezan sesi duyduğumda da aklıma gelir hııı Sadece rahatlama açısından. (Berrin)

Dua etmek evet dua etmek seni rahatlatıyor. (Kemal)

Duanın psikolojik etkisi yanında bedensel rahatlama sağladığını da Aylin dile getirmektedir:

İııı.. Yani sadece sanırım diyorum ya vücudumda rahatlama hissediyorum. Üniversite sınavına girerken aklıma geldi. Eee İlk ÖSS’de çok panik yaptım. Acayip paniklemişim 15 dakika hiçbir şey yapamamışım. Ellerim titredi kalemin arkasındaki sivri yeri ayağıma batırdım hissedemedim. ÖYS’ye girerken yine babaannem sağ olsun tevekkül edeceksin dedi ben sana inanıyorum. Bunu başarabileceğine inanıyorum. Tevekkül demek ben yaptım gerisini Allah’a havale ediyorum. Onun rahatsızlığını hissetmen gerek diyordu. İkinci sınava girerken bana bir dua öğretmişti. Onu okudum ve şey dedim artık hayırlısını istiyorum senden Allah’ım hayırlı değilse olmasın. Sınava girdim ve hayatımda ki en kolay sınavım oldu. Hiçbir heyecan yapmadı, hiçbir şekilde endişelenmedim. İçim rahat oldu çıktığımda tamam oldu dediğim bir sınavdı, kesinlikle.

Remzi de Aylin gibi tevekküle işaret ederek bunun rahatlama sağladığını söylemektedir:

[Duanın gerçekleşmesi] Bana o kadar çok mantıklı gelmiyor ha şuna inanırım ben evet insanlar tevekkül deriz yani inanırlar ve her şeyi Allah’ın takdir ettiğine inanırlar ve bu şekilde düşünürler, yaşadıkları her şeyi de buna bağlarlar. Diyebilirim ki insanların sorgulama özeliği yok o yüzden de böyle kabul edip böyle rahat hissediyorlar kendilerini ben ona bi şey demem ama ben şöyle yaptım böyle oldu şeklinde ifade kullanan insanlara açıkçası samimi bulmuyorum ben.

Buraya kadar açıklamaya çalıştığımız dua Türkçe olarak yapılan Allah’a yönelme, kendi dilinde edilen duadır. Katılımcıların milliyetçilik, ulusalcılık, Türkçe hassasiyeti, Arapçaya ve Araplara olan bakış açıları vb. siyasi yaklaşımları çerçevesinde değerlendirildiğinde Arapça yapılan duaları çok fazla tercih etmedikleri gözlenmektedir. Bu tercihi Şevval’in sözlerinde görmekteyiz:

Çok çok çok böyle ve çok fazla sığınırım mesela şey geceleri, kandil geceleri eee muayyen günümde olsam dahi açarım ellerimi dua ederim. Yani şey olarak dua etmem, Arapça dua etmem. Allah’a hep yakarırım yani.

Mehmet, Burak, Remzi gibi birçok katılımcı da Şevval gibi düşünmektedir. Öte yandan katılımcılardan az da olsa ezbere bildikleri Arapça metinleri okuyarak dua ettiğini söyleyenlerden Gamze ise bunun kendini kötülüklerden koruduğuna inanmakta ve şunları söylemektedir:

Mesela evden çıkarken mutlaka dua okumam gerektiğini Allah'ın beni Ayetel Kürsi'yi okuyunca o gün akşama kadar koruduğuna inanıyorum, başıma kötü bi şey gelmeyeceğini unutursam mesela bi arabayı yanlışlıkla sarsıyım falan hii ayatel kürsiyi okumadım hemen Ayetel Kürsi'yi okurum evet öyle bi şey var.

Merve de bildiği Arapça metinlerle dua ettiğini ama daha sonra uğursuz geldiğini düşünüp, okumadığını dile ifade etmektedir:

Onun dışında pazar günleri, Cuma günü, Perşembe, Cuma hep ama dualarımda genelde hep babam içindir. Onun dışında eskiden hep Ayet el Kürsi okurdum kötülüklerden korunmak için. Sonra babam şeyde, yoğun bakımda yatarken Ayet el Kürsi okuyarak gitmişim hep. Sonra Ayet el Kürsi 'nin uğursuz geldiğine inanmaya başladım. O günden sonra dua etmeyi de bıraktım. Ama babam için hep Yasin okurum. Ölenler için.

Hale de Arapça dua ettiğini söyleyenlerdendir:

Ben sürekli. Ben her gece mutlaka belli bir surelerim vardır. İşte üniveristede bile sınava girmeden Allahüla ilahe'yi mutlaka okurdum. Yani duayı hiç ağzımdan düşürmem zaten ben sürekli. Mesela bir bebek sevsem ben mutlaka işte nazar duaları onları mutlaka okurum. Evet. Çocuklarımı da hep duayla büyüttüm.

Önceleri Arapça metinleri okuyarak dua ettiğini ifade eden Mesut Üniversite döneminden sonra bunu sorguladığını şöyle açıklamaktadır:

Çocukluktan gelen bir alışkanlık üç Kulhuallah bir Elham okumak şeklinde ve sonradan üniversiteye gittiğim zaman düşünmeye başladım ben dua ediyorum ama ben ne söylüyorum her akşam ben ne dediğimi bilmiyorum ki sorgulama başladı. Daha o tartışmaları yapmaya başladık işte televizyonlarda onları dinlemeye başladık ve insanların din adına çok yanlış şeyler konuştuklarını fark ettim yavaş yavaş yani mesela anlamını bilmeseniz de olur işte ne gerek var siz sureyi ezberleyin, sizin için inançlı olmak yeterli, Allah onu bilir, iyi de Allah biliyorsa o zaman benim bunu okumama da gerek yok Allah'ım ben sana inanıyorum. Bak sen biliyorsun niye o zaman bu sureleri okuyayım boşuna ya da bu sureleri okuyarak dua edeyim.

Sorgulama sürecinden sonra kendisindeki değişikliği şu şekilde izah etmektedir:

Şimdi... (gülüyor) aslında eskiden daha sık ederdim şimdi etmiyorum. Ama bu bir inançsızlığa doğru bir gidişle ilgili değil ama gene dua ediyorum fakat

dua ediş şeklimi değiştirdim. Atıyorum sureleri okuyarak dua etmiyorum, kesinlikle o anlamda kendi içimde sürekli bir iletişim halindeyim Allah'ım bugün ben ne yapıyorum.

Ezberlenmiş metinleri okuyarak dua eden bir başka katılımcı Senem bununla ilgili kaygılarını ve soru işaretlerini şöyle aktarmaktadır:

İnsanlar çok aşırı kaygı duydukları için psikolojik olarak mesela sayı sayarlarmış, dua ederlermiş kendileri bir an o düşünceden uzaklaştırmak için ben dua ettiğimi sanıyordum bi süredir bunun için çok üzülüyorum acaba dua etmiyor muyum, sadece o kelimeleri tekrar ederek kendimi o an ki durumdan o olaydan uzaklaştırmaya mı çalışıyorum, benim ettiğim aslında dua değil mi eee yani o canımı sıktı. Çünkü sayı saymakla eşdeğer bi şey yapıyorsam eğer çok anlamsız yaptığım. Bunaldığımda ya da bi şey için çok kaygılandığımda La ilahe illallah, Fatiha ve İhlas okuyorum. Onları anlamlı bir şekilde okumak değil mi sadece benim kaygılarımdan mı kurtulmak için mi okuyorum diye öyle bir durum içindeyim yani.

Katılımcılar arasında kendisi için dua etmemek ailesi, sevdikleri veya ölmüş yakınları için dua etmek de ilginç bir yaklaşımdır. Bu durum “Ben kendim için dua etmem” cümlesi ile karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşımın en tipik örneğini ise Hüseyin de görmekteyiz:

[Dua] Ederim... Şimdi şöyle duayı şöyle ederim ben işte özel bir mesela beni buradan alacaklar [makam, görev] diye bir durum var mesela ben bunun için dua etmem tamam mı zaten alacaklarsa alacaklardır. Ama mesela büyüklerimin mezarına giderim dua ederim. Zaten bildiğim üç beş dua var onları ederim. Anlamını bilmem ama dua ederiz fakat ne söylediğimi de bilmem.

Kendisine bir şey istemek için dua etmediğini söyleyen bir başka kişi Merve ölmüş babası için dua ettiğini söylemektedir:

Demek ki her şey hayatımda... Demek ki her şeye sahibim ki hani hiçbir zaman bir şey isteme için. Her zaman şükretmişimdir verdiklerinden dolayı. Daha fazlasını hiçbir zaman Bir şey istemek için hiçbir zaman duada bulunmadım. Sadece babamın o dua ile rahatlayacağını düşündüm. Hani insan öldükten sonra bu dünyada ameli kapanmazmış ya evlatlarıyla işte vakıf kurumlarıyla... Ben onu düşünerek duada bulunurum ama bir şey istemek için hiç duada bulunmadım Allah'tan. Rahatsızlığı sırasında babamın yoğun bakımdayken istemişimdir.

Araştırmaya katılanların dua ile ilgili algılarına yukarıdakilere ek olarak Allah'ın yarattığı güzellikleri izlemek, tefekkür etmek, sağlıklı aldığı her nefese şükretmek, duayı pozitif düşünce/düşünce gücü ya da iyimserlik olarak kabul etmek, enerji göndermek, altıncı his olarak kabul etmek, duayla değil ama yaptıkları iyiliğin karşılığı olarak Allah/hayat tarafından kayırılmak, gibi algılar da mevcuttur.

2.3.7. Meal/Kuran Okuma

Katılımcıların din algısı irdelenirken kutsal kitapla ilişkilerine bakmak önemli bir bakış açısı kazandıracaktır. Bu bağlamda katılımcılara meal/Kuran okuyup okumadıkları ya da okunmasına nasıl baktıkları sorulmuştur. Bu cevaplar çerçevesinde araştırmaya katılanların kutsal kitapla ilişkisinin en temel boyutunun ‘anlamak, anlamlandırmak’ olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla daha geleneksel toplum kategorilerinde Kuran Okuma olarak isimlendirdiğimiz ibadeti Meal okuma olarak isimlendirmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Toplumda çok sık karşılaşmadığımız meal okuma eylemine sosyal demokratlar arasında daha sık olarak rastlanmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu bu bağlamda sorduğumuz meal okur musunuz sorusuna olumlu yanıt vermektedir. Genelde sosyal demokratların, özelde ise çalışmamıza katılanların toplum içinde sosyo-ekonomik ve eğitim düzeyi açısından nispeten daha üst grubu temsil ettiğini daha önce belirtmiştik. Buna rağmen meal okuduğunu fakat anlamadığını ifade etmek sık karşılaştığımız bir söylemdir. Hayriye buna işaret etmektedir:

[Meal] Okuyorum ama çok da anlıyorum diyemeyeceğim. Kendime göre bazı yerlerini yorumluyorum. Yaniii çok anladığımı söyleyemem açık bir dille yazılmamış hep Arapça şeyce çok iyi değil anlayamıyorum. Türkçe anlıyorsam bence Türkçe okunmalı Türkçe okunsun anlıyayım yani dedim ya rahmetli babaannem Arapça okurdu. O bize anlatırdı daha iyi anlıyordum. Yani Arapça bildiği için belki de çok iyi yorumladığı için daha iyi anlardım. Daha etkili anlatırdı.

Hakan da meal okuduğunu fakat anlamadığını söyleyenler arasındadır. Burada çevirinin önemine dikkat çekmektedir:

Üniversitedeyken bi ara bir kısmını okumuştum. Yaşar Nuri Öztürk’ten anlamadığım çok şey oldu... yani okudum ama anlamadığım yer daha çok oldu meal önemli ben bi de çevirmen de olduğum için çeviri çok önemli nasıl çevrildiği önemli çok hassas bi konudur o. Kutsal bir kitap olduğu için çok ince bi nokta çok yanlış bi yere getirebilir onun nasıl çevrildiğini tam bilmiyorum ama şüpheliyim çok değiştirebilir çok iyi bilenin çevirmesi lazım ve kişi yapmış Elmalılı Hamdi Yazır deniyo çok ince yapılması lazım çok zor bi iştir.

Senem, Şevval, Arda, Barış da mealleri okuyup anlayamadığını söylemektedir. Katılımcılar Kuran okumayı bir ibadet olarak değil dinin temel kaynağı, bilgilenme aracı olarak nitelendirmektedir. Kemal Kuran’ın mealden okunmasının gerekliliğini şu argümanlarla ortaya koymaktadır:

Elbette, en savunulması gereken durumlardan bir tanesi yine bir siyaset tartışmasına kurban gitmişti bu mesela ezanın Türkçeleştirilmesi konusu o kadar olmasa bile ama bu sembolik bi şey mutlaka genç nesillerin, çocuğun, gençlerin değil de hepimizin bütün insanların kendi dinlerini kendi konuştukları dilden bilmesi gerekiyor öğrenmesi gerekiyor. Arapça tamam çok güzel Kur'an'ı Kerim dili öğreniyoruz ama mahiyetini öğrenmiyoruz, içeriğini öğrenmiyoruz. Sonuçta problemler yaşıyoruz işte dinle uzaktan yakından alakası olmayan bir yaşam tarzına sahip oluyoruz sonucunda. Namaz kılıyoruz, oruç tutuyoruz, zekatımızı veriyoruz, hacca gidiyoruz ama ticarete hırsızlık yapıyoruz, memurlukta rüşvet yiyoruz, sahtekarlık yapıyoruz, taciz yapıyoruz, çocuk tacizi yapıyoruz, şunu yapıyoruz bunu yapıyoruz sonuç, işte böyle bi şey oluyor ondan sonrada biz bak işte bu namazında niyazında ama beş para etmez adam işte o zaman İslam dinine bakış da olumsuz hale gelmeye başlıyor. Ne olmamız gerektiğini, kuralını da şeyini de birinci elden öğrenmemiz lazım.

Kuranın anlaşılmeden okunması katılımcılar nezdinde ciddi bir eleştiri konusudur. Hüseyin bu konuda tipik bir örnek teşkil etmektedir. Kuran'ı okurken anlamanız gerekir mi sorusuna şöyle cevap vermektedir:

Tabi[anlamam] gerekir. Yani Arapça bi şey okuyoruz biz bunun anlamı nedir bilmek isterim. Bir iki tanesine bakmıştım ama şimdi onların anlamını da unuttum. Mesela şu mevlit falan yapıyorlar. Orda hoca devamlı okuyor. Şimdi bunu belki anlatmışlardır ama bizim de öyle bir şey oldu benim halamın çocuğu var biraz bilir öyle şeyleri, o Arapçayı bilir, o İstanbul'da çalışıyor Arapçayı falan bilir. Hocanın bir tanesi evde böyle mevlit okuyormuş, ekinler nasıl yetiştirilir diye bir şeyler anlatıyormuş tamam mı, millette amin diyormuş ya o zaman bende çok rahatsız oldum dedi anlatıyor bana da yani anlamını bilmediğimiz için biz orda acıklı bir şey olmuş gibi... gözler doluyor falan, o yüzden bilmek gerekir.

Anlamının bilinmeden Kuran okunmasını eleştiren Meliha Kuran'ı bilinçsizce okuma konusunda şöyle demektedir:

Hayır anlamını bilmiyorum işte en şey yaptığım, eleştirdiğim tarafı orası, yani insanlar Kuran'ı hep Arapça dinliyorlar kimse Türkçesini yani anlamını bilmiyor. Yani dinin ne dediğini anlamadıkları için eleştirdiğim noktalardan biri de o... Ya şimdi ağlıyor insan niye ağlıyorsun ne anladın da ağlıyorsun çok dokunaklı okudu. Ha İbrahim Tatlıses acıklı bir türkü söylemiş ağlamışsın ha Kur'an'ı okuyan insan ağlamış arada bir fark yok bilinçsizce dini öğrendikleri için toplumda ona kızıyorum. Yani ne diyor orda anlamını bilmiyor, belki başka bir şey söylüyor orda belki kurban kesme ile ilgili, bir ayetti okunan ama sen onda hüngür hüngür ağlıyorsun eleştirdiğim noktası o bilinçsizce yapıldığı için, insanlar bu konuda kandırıldığı için şeyim.

Benzer şekilde düşünen Serpil ise Arapçayı kutsallaştırmayı Arapçaya tapmak olarak nitelendirerek bunu dini anlamanın önünde bir engel olduğunu iddia etmektedir:

Arapça, biz Arapçayı görünce tapıyoruz. Geçenlerde arkadaşımın biri anlattı bir gün diyor bi tane diyor yolda Arapça yazan bi şey bulmuş öpe koklaya diyor başında getiriyor, dedim diyor yere atmış aay şöyleleer böyleleer ... günahkarlar bir baktım diyor Arapça biliyor bu diyor şey diyor muz kutularının üstünden düşmüş bi tane etiket diyor. Yani biz Arapça gördüğümüz her şeyi kutsal zannediyoruz bizim en büyük eksikimiz o yani Arapçanın o dönemde ıı işte kullanılıyor olması bizim maalesef dinimizi anlamamıza engel.

Kuran'ın anlaşılardan okunmasına en ciddi eleştirilerden biri de Rahmi'ye aittir.

Tabi ki bilginin rasyonel olması lazım Kuran şunu diyorum 2 kez Kur'an okudum 2 kez Tevrat okudum ya şunu diyorum buna inanan insanların Kuran'ı hiç okumadığını Tevrat'tan haberi olmadığını İncili ise dokunması günah olduğunu değerlendirdiklerini biliyorum, ya önce materyalin kendisine dönüp neyi anlatıyorum neyi konuşuyorum içinde ne var sorgulaması gerekir bu hikayeleri bilmesi gerekir eee bilmiyor insanları yargılıyor. Ya şurası kuranda akla ve mantığı uygun olmayanı koymadık, ya da anlayamayacağız bir şey koymadık diyor.

Anlama temelli okumama durumunun sadece Müslümanlara has bir davranış olmadığını diğer dinlerde de görüldüğünü söyleyen Hasan şöyle demektedir:

İşte oturup konuştuğumda tekrarlayacan duayı, söyleyecen bunu söylerim ben şöyle diyeyim mesela eee Yahudiler Tevrat'ı anlamıyorlar ki eski İbranice okunuyor Hristiyanlar İncil'i anlamıyor çünkü eski Latince olarak okunuyor eee Müslümanlar Kur'an-ı Kerim'i anlamıyor ve anlamadığı içinde eski Arapça bugünkü modern Arapçaylada bir değil olduğu şekliyle yani bütün dinlere baktığımızda şu sanki temel esasmış gibi karşıdaki kişi anlamıyor, anlayamayacak şeklinde okusun. Bugün sen kalk bir insana Arapça eee mevlütte küfür et insanlar seni saygıyla bekliyeceklerdir veya bir Arapça küfür yazalım onu nuska olarak boynunda gezdirecektir. Yani bu konuda bilmiyorlar kendi dinlerini bilmiyorlar yani.

Yukarıda örneklendirdiğimiz pasajlarda dikkat çekici bir nokta da kendisini ateist, deist, agnostik olarak tanımlayan, kuranın vahiy ürünü olmadığını düşünenlerin Kuran mealini tamamını hatta birkaç kez okuduğunu söylerken Kuran'ın ilahi kaynaklı bir kitap olduğunu kabul edenler arasında bu davranışın çok daha seyrek görülmesidir. Araştırmaya katılmış olup Kuran'ı insan ürünü bir kitap olduğunu kabul edenler arasında meal okumamanın bir istisnası bile yoktur. Son olarak Mehmet 'i de bu konuda dinleyebiliriz:

[Kur'anı]Okudum, okudum. Baştan sona bitirdim. Ama biraz hikâye gibi geldi. Hikâye derken yalan anlamında söylemiyorum. Böyle biraz şey... İncil'i de okudum. İncil'in mealini de baştan sona okudum o da aynı yani o da işte 5 tane kişinin insan yani şeyinin peşine... Biraz romansal gibi bu biraz

kalple alakalı bence, inanışla alakalı yani inanıyorsanız eğer ne okursanız inanıyorsunuz. İnanmıyorsanız eğer ne okursanız inanmıyorsunuz.

Meal okuyup anlamadığını söyleyenler yanında Kuran'ın mealini okuduktan sonra hayal kırıklığı yaşadığını söyleyenlerin mevcudiyeti de de sık karşılaştığımız bir söylemdir. Burada örnek olarak Zeynep karşımıza çıkmaktadır:

Kur'an'ı Kerim'in mealini okudum. Herkes gibi ben de hayal kırıklığına uğradım açıkçası. O'nun üzerinde de çok düşünmemeye gayret ettim. Bir sürü şeyi öteledim diyeyim yani çok ciddi düşünmek istemedim çünkü çok düşüncede hani bilgilerim de yetersiz ya bu sefer de çok acabada kaldık.

Kuranın mealini okumanın üzerinde şok etkisi yarattığını söyleyen Hasan ise hayal kırıklığı yaşadığını söyleyerek Zeynep'i desteklemektedir:

Lisede bu defa benim kendi sorgulamalarım başladı ve eee Kuranı kerimin mealini bulmaya çalıştım. O zamana kadar eee ne dediğini bilmiyordum. Arapça okunuyor ve ne dediğini anlamadığım için bu defa eee yani bunun içinde tamamen formüller oluşunu olabileceğini yani bilimsel bilgiler olabileceğini ve benim bunu anlamayacağımı eee mealini okumam bende şok etkisi yarattı. Yani bu olamaz hayal kırıklığını yol açtı yani bu olamaz Tanrı'nın söylemleri Allah'ın söylemleri bu olamaz.

Hasan hayal kırıklığının sebebini ise şu sözleriyle ortaya koymaktadır:

Çünkü söz ettikleri Tanrının bu kadar saf olamayacağını düşünüyorum. Sen bunla bunu ayırt edemeyeceksin... Bu bağlamda mesela dedim ya Kur'an-ı Kerim'in dili yüce bir yaratıcının dili gibi gelmiyor bana insan yazmış gibi ve çok basit bir cümlelerle yazılmış gibi daha önceki hikayelerle doldurulmuş gibi geliyor ve bir Tanrı'nın asla yemin edemeyeceği ben and olsun kime and olur ki peki en büyük sensin yani and olsun ki Kur'an'da defalarca geçer and olsun olmaz yani bu bir insan dilini veriyor bana bu da düşünce olarak neyi getiriyor bana?

Meal okuduktan sonraki duygusunu 'beni ürküttü' ifadesiyle dile getiren Meryem ise şunları söylemektedir:

Ben mesela ben herkesin yaşadığı gibi üniversitenin ilk yıllarıydım kuran okumak istedim yani şeyini Arapçasını ama Arapça bilmediğim için pardon Arapçasını okuduğum zaman bazı şeyler beni ürküttü. Bazı sözler bazı ıı ayet mi onlar işte şu kadınla ilgili olanlar toplum kuralları ile ilgili olanlar açıkçası, açıkçası onlar böyle bi şey olamaz. Bir yaratıcı ya da bir güç ne olursa olsun bu güç yarattığı kulları arasında böyle ayırım güdemez yani bir kadını köpekle bilmem neyle eşleyemez. Bir tutamaz gibi yargılamalara kötü oldum ve yarısından sonra bıraktım... Okuyamadım.

Öte yandan meal okuduktan sonra kafasındaki sorulara cevap bulduğunu söyleyen Zeliha deneyimini şöyle aktarmaktadır:

Ben en sonunda dedim ki tabi yetişkin bir insansın artık e dedim benim okumam yazmam var ben niye alemin söylediklerine bakıyorum şu Kuran'ı kerimi ben bir kendim okuyum dedim okudum, okudum ama ben okuduktan sonra bunu söyleyen insanlara aslında hiç te sizin söyledikleriniz gibi değil aslında böyle şöyle falan dediğimde yok hayır senin okuduğun gibi değil onun meali başka demeye başladılar bu seferde bana eee ben bunu anlayamadım yani meali nasıl başka olabiliyor ben okuduğumu anlayabilecek yaşta bir insanım ama yani benim Kuranı Kerim okuduktan sonra inan ki kafamdaki o bütün soru işaretleri hepsini attım bi kenara...

Aynı çerçevede Mesut da kafasındaki doğrularla Kuran'ın doğrularının örtüştüğünü şu cümlelerle ifade etmiştir:

Yani ben daha çok şey mesela kendi doğrularımın peşinden gitmeye çalışıyorum. Ondan sonra Kur'an'ı açıyorum okuyorum, tefsir Türkçesini okuyorum. Karşılaştırmaya çalışıyorum orda acaba benim doğrularımın benim düşüncelerimin şeylerin Kur'an'da karşılığı var mıdır? Acaba ben Kur'an'a göre ne düşünüyorum diye sorguladığımda çoğu paralellikler görüyorum. Yani benim ahlaki olarak doğru bulduğum değer verdiğim şeylerinde Kur'an'da olduğunu görüyorum.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi meal okumak yaygın bir eylem olarak gözlense de meal okumadığını ama okumak istediğini söyleyen katılımcılar mevcuttur. Gülcan'ın sözleri bu durumu yansıtan ifadeler barındırmaktadır:

Halan daha okumaya fırsatım olmadı mealini aldım hatta iki tane aldım birini de hani eşime vereyim halan daha okumaya fırsatım olmadı ama çok istiyorum hani hep derler ya benim ilkokul öğretmenim şey bir kadındı tam sosyal bir demokratı bize çok güzel laikliği de öğretti ama onun yanında böyle dinimizden de hiç geçirtmedi ayrıca o benim nikah şahidim olacak idolüm hep derdi o sizin baş ucu kitabınız olsun ondan korkmayın hani yok bel üstünde tutun bilmem ne abdestsiz dokunulmaz hep bizi korkuttular bizim evde en üstte tozlu rafta Kuran'ı Kerim'imiz işte hep böyle dediği için işte şu an evime güzel ama Türkçe olsun istiyorum onu bi güzel okuyalım işte altlarını çizerek okuyalım ayet ayet bi bakalım hani başucu kitabımız olması gerekiyor nasıl yastığımız altında bir kitap bulunuyorsa ben öyle olduğunu düşünüyorum hatta okuyacam şu ana kadar okumadım.

Betül de Kuranın Türkçesinin okunması gerekliliğine vurgu yaparken kendisinin okumadığını söylemektedir:

Türkçesini özellikle alıp okumadım ama var işte merak edip takvim yapraklarından gördüğümde okumadan geçmem bugün ne var diye, mutlaka okurum. Bi de Yasin falan oluyor ya, onların Türkçesini falan özel her gün alıp okuma gibi değil de onların Türkçesine bakmışlığım var ama Kuran'ın Türkçesini okumak isterim yani okumadım şu ana kadar.

Berrin, Cemre, Hale, Gamze da Kuran mealinin tamamını okumadığını ama okumak istediğini söyleyenler arasındadır. Araştırmaya katılanlar arasında daha az olarak da olsa Kuranın ibadet olarak okunması, Arapçasının okunması, Arapçası ile Türkçesinin birlikte okunması gerektiğini düşünmektedir. Halil Arapçasının Araplar tarafından okunduğunda çok etkilendiğini söyleyerek Kuranın orijinalinin de okunmasının gerektiğini düşünenlerdendir:

Arapçası. Arapçası okunmalı. Çünkü bilhassa bu şeyde ıı yabancı radyolarda bilhassa Suudi Arabistan'da ıı o Kur'an okunduğu zaman o şey ses beni çok etkiliyor çok. ıı çok. Bizde bizdeki şeyde yok. Onların şeyi var. Onlar etkiliyor ben bizimkiler etkilemiyor o kadar. Onların şeyi çok etkiliyor... Hıı anlamını, ııı tabi anlamını da, o da okunmalı ama ıı Arapça okumanın farklı bi şeyi de var yani onun farklı bir lezzeti de var insanın şeyinde, duygularında.

Bu düşünceye katılan Cemre de şöyle demektedir:

Ne okuyoruz biz Yasin okuyoruz nedir yani niçin okuyoruz onu bakmak gerekiyor tabi yapmak istiyorum fakat yapmıyorum çok fazla ben de yani, yapılmalı, peş peşe okunmalı ikisi de okunmalı bence.

Arda da bu fikri şu cümlelerle desteklemektedir:

Kesinlikle Arapçasının bilinmesinin gerekli olduğunu düşünüyorum ama orijinali okurken Türkçesini anlamını bilmenin hoş olacağını bilmenin iyi olacağını düşünüyorum.

Kadriye de aynı duruma işaret etmektedir:

Tabi ki yani Arapça da okuyorsun tamam ama önce bir Türkçesi okunsun çünkü biz Türküz Türkçeyi anlayacağız ezbere okuma ama Türkçesini okuduktan sonra Arapça metnini indir ona asla karşı değilim, ama bir kere Türkçesi okunacak neyin ne olduğunu o hikayeler şeyler kıssalar ders alınması için güzel bence.

Katılımcılar arasında mealde Kuran'ın kendisi arasında da farklılıklar olabileceği, meal yazarların ve tefsir yapanların dünya görüşüne, meşrebine göre yorumların değişebileceği fikri yaygınlık arz etmektedir. Hatta Burak bu konuda bir kitaptan bu kadar çok yorumun çıkmasına hayretini "Hani yani ilk düşündüğüm şey bundan bu kadar yorumu nasıl çıkardılar. Onu düşündüm ya belki düzüm, belki çok kötüyüm bu konuda ya da yani bu kelimeden bu kadar yorumun çıkması... Özellikle bazı şeylerde..." ifadeleriyle dile getirmektedir. Senem de tefsirlerdeki bu farklılaşmayı şöyle açıklamakta ve çözümü yine meal okumakta bulmaktadır:

Bana yorum katıyorlar gibi geliyor. Bu insanın doğasında var bir şeyi olduğu gibi aktaramıyor mutlaka bir şeyler katıyorlar. Arada bir es bırakıyor mesela

o bile anlamını değiştiriyor. Aynen öyle olduğu gibi aktaramadıklarından kasıtlı mı kasıtsız mı bilmiyorum ama, böyle bir şey var ve maalesef insanlarda bunu bu şekilde değerlendiremiyorlar onun için Kur'an'ı Kerim'in Türkçesi okunmalı diyorum.

Kemal'in yorumu da bu yöndedir:

Ama tabi orda da[tefsir] sıkıntı var biraz herkes kendi dünya görüşü açısından yorumlamaya başlıyor herhalde; o işte başörtüsünün tartışmasında da o var galiba değil mi? İşte Ali Bulaç diyor ki mesela zinet yerlerinin örtülmesi diyor başkası Hayrettin Kahraman mıydı? O da diyor ki yok başörtüsü diyo herkes kendi dünya görüşünden tercüme yapıyor. O da başka bir sıkıntı.

Hale ise bu farklılaşmanın saptırma amaçlı olduğunu iddia etmektedir:

İnternette şimdi şu an bi sureye bastığınız zaman bütün herkesin mealleri çıkıyor. Orda toplu okuyup ortaya karışık kendim bir tane meal çıkarmaya çalışıyorum. Çünkü her birkaç bazı kişilerin farklı yorumlamaları var. Özellikle saptırmaya çalışanlar var. Orda ki anlamdan bir gerçek kelimeleriyle tercüme yapıp sonrasında çevirmeleri var. Allah'tan internet var. şu an daha mantıklı bir şekilde daha doğru mealleri kendi mantığımızı ulaşabiliyoruz yani.

Kuranı Türkçe okumak konusu gündeme geldiğinde katılımcıların bazıları spontan olarak, sorulmadan ezanın Türkçe okunması konusuna da değinmektedir. Serpil bu konunun abartıldığına inanmaktadır:

Anlamıyoruz ki, bi zamanlar İnönü ezanı şey yapmış Türkçe yapmış, Türkçe yaptırmış diye adamı komünist, dinsiz ilan ettiler ya ne güzel şey haydin namaza insanları namaza çağırıyor... evet o güzel bi şey isteyen onu da okusun onu da okusun... Hani hayyalehselah hayyal ya tamam ben Arapça biliyorum da bi şeyleri çocukluğumdan aldım, hiç bi şey anlamıyor ve böylece dinden soğuyor.

Meryem de ezanın Arapçasının okunmasından rahatsız olmadığını söylemektedir:

Ya ne bileyim ezan hani böyle gelenekçi bir yanı da var alışmışız, açıkçası bu etkiyi bırakır mı artık bu saatten sonra bırakmaz... yani bilmiyorum ben rahatsız olmam açıkçası da insanlar ne der aslında Türkçe okunsa çok daha iyi olur. İnsanlar ne dediğini anlar ama bu çağda dini anlamadan yaşadığımız için bilmeden, tanımadan bizim için tuhaf geliyor.

Selim ise ezanın Türkçe okunmasına gösterilen tepkiden rahatsızlığını şöyle izah etmektedir:

Ben anlamalıyım. Ne dediğini. Ya Arap kültürünü ben niye uyguluyorum. Ben onu anlamıyorum peki şöyle diyelim peygamber efendimiz Türkiye'de doğsaydı, Türk olsaydı, Türkçe konuşsaydı Kur'anı Kerim Arapça mı olacaktı, Türkçe mi? Türkçe olacaktı. Niye o zaman biz şu anda yani şimdi bakın o günün yani bu yasaktır değil denmiyor bi yerde yani Türkçe mealini

Türkçe anlamı ile okumayın denmiyor. Biz bu ülkede ezan Türkçe okundu diye insanları horlayan, oysa ben dua ediyorsam mesela fatiha diyorsam el fatiha diyorlar ben ona elimi açıp el fatiha ben de diyorum ve fatihayı okuyorum ama gelgelelim şey yapamıyorum yani fatiha içeriğinde ne anladığımı bilmiyorum.

Ezanın Arapça okunmasına sanılanın aksine büyük bir itiraz söz konusu değildir. Varol da aynı şekilde ezanı meal okumaktan ayırarak istisna etmektedir:

Ya ben [meal okumak] gerektiğini düşünüyorum. Yani Arapçayı belki çocukluğumdan beri hani sureleri ezberledim okuyorum bazen düşünüyorum anlamını yeni yeni irdelersem anlamını çözüyorum. Böyle bakınca kızıyorum kendime birçok insan da belki bu durumda ne okuduğumuzu anlamını bilmediğimiz bi şeyi tekrarlayıp duruyoruz. Yani bilenler mutlaka vardır onları tenzih ederim de büyük bir kesimimiz çocukluğumuzda ezberlediğimiz şeyi tekrarlıyoruz duruyoruz. Anlamını sorarsanız bilmiyoruz yani bu camiide bir hoca bir şey okurken adam belki bize kötü bi şey söylüyorsa da anlamıyoruz, belki hakaret ediyorsa da anlamıyoruz, bu anlamda ciddi bir sorun kişisel bir şey belki ama bence yani bilinmesi gerekir ha ezanın Türkçe okunması gibi bir şey değil bu o zaten kalıplar belli; burda bi şey yapılabilir.

Sonuç olarak meal okuma katılımcılar arasında daha muhafazakar olan kesime nispetle daha sık gözlemlediğimiz bir eylemdir. Bununla birlikte meal ya da Kur'an okuma bir ibadet olarak değil, bir anlama ve anlamlandırma/bilgi edinme eylemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.BÖLÜM: DİN ve TOPLUM

3.1. DİN ve MODERNLEŞME

Modernleşme şüphesiz çok farklı yönlerden ele alınıp çok farklı şekillerde tanımlanabilecek bir kavramdır. Burada bizim bakmamız gereken tanım ve algı ise batı-dışı toplumlarda genelde Türkiye’de ve özelde sosyal demokrat toplum kategorisinde modernlik ve modernleşmenin nasıl tanımlandığıdır. Aslında bu tanımı çok net olarak ortaya koymak zor görünmektedir. Katılımcılar da bu zorluktan bahsetmektedirler. Mesela Emre bu konuya şu sözlerle vurgu yapmaktadır:

Yani şu an aslında benim gördüğüm karşılıklı modernlik kavramlarının ne olduğunu sorgulamak lazım yani nedir çağdaşlık eğer herkesin söylediği gibi batı çağdaşlık batı modernlik dersek biz burda yanılgıya düşeriz. Bizim için çağdaşlık kavramı insani ve modernlikle ilgili çağdaşlık kavramı ise din ne yazık ki buna uyum sağlayamıyor. Çünkü insani değerlerde de ciddi sıkıntılar var. Yapılan vicdani hareketlerde de sıkıntı var. Ama bunu bir moda olarak çağdaşlığı yapmaya çalışıyorlar fakat o zamanda ortaya çok da kötü bi şey çıkıyor. Çağdaşlık ve modernlik anlayışını dinin revize etmesini istiyorum çağdaşlık ve modernliğin ne olduğunu kim söyler bana... Şimdi çağdaşlık ve modernlik eğer bilim adına ise zaten din bununla ilgilenemeyecektir ama yaşam konusunda bir çağdaşlık ve modernlikse, düzen konusunda çağdaşlık ve modernlik ise, o zaman Batı modelini benimsememiz gerekir.

Caner de Modernlik tanımlarının çok sığ ve yüzeysel olduğunu belirtmektedir:

Modernlikten anlaşılan şey en basit örnek II. Abdülhamit’in vatandaşa II. Abdülhamit çok modern bir insandı. Opera dinliyen, klasik müzik dinliyen, bir adamdı. Yani dediğim gibi sıkıntı şeyden kaynaklanıyor. Yani modernlik bizim toplumumuzda artık eleştiri bugün modern aileden istenen şey, tanım yaptığı zaman çok sığ, görsel, yüzeysel tanımlar yapılıyor.

Katılımcıların modernlik tanımındaki bu belirsizliklere rağmen görüşmelerde ifade ettikleri ortak noktada modernlik “günün koşullarına uymak, yenileşmek” olarak özetlenebilir. Nihayetinde ise Batıdan gelen bir yenilik ve Batıya uyma kavramıyla tamı tamına örtüşmektedir. Katılımcıların anlam dünyalarındaki modernlik algısını en genel bir ifadeyle batı tarzı bir yaşam olarak vasıflandırmak mümkündür. Katılımcılar modernleşme kavramını genellikle sosyal hayattaki yansımaları üzerinden değerlendirmekte, giyim kuşam, eğlence, tatil anlayışı gibi konular çerçevesinde algılamaktadırlar. Mesela mayoyla denize girmek, oje sürmek, yeri geldiğinde ibadet edip yeri geldiğinde sosyal hayatın gerektirdiği şekilde davranmak sıkça verilen örnekler arasındadır. Özellikle mayoyla denize girmek katılımcılar

arasında sıkça karşılaştığımız bir modernlik örneği olarak sunulmaktadır. Yaşar'ın annesini vasıflandırırken kullandığı cümleler örnek olarak gösterilebilir :

Benim annem altmış yaşından sonra Arapça öğrendi kendi başına hiç hocası yok dokümanlarla Arapça öğrendi şimdi torunlara kardeşimin çocukları geliyor o gofretlerin üzerinde Arapça yazılar var ya eee anneanne, babaanne bunda Kur'an var o ona çocuklara anlatırdı. Peşinden eee bu işle ilgisi olan öğrenciler benim annemin yanına geliyorlar. Öğrenmek için gelenler işte tesettürlü normal de geliyor annem modern bir kadındır. Denize mayo ile giden bir kadındır, ama okumaya karşı aşırı bir isteği arzusu olan bir kişiydi rahmetli.

Bu konuda bir başka örnek Songül, modern hayat ve din ilişkisini açıklarken yine mayo giyme örneğini kullanmıştır:

Modern hayat ve din yaşanır ben yaşıyorum hem modernim hem de dinimi yaşıyorum hiç engellemiyo ben kendi açımdan her şeyimi dinimi de yaşıyorum namazımı da kılarım, oje mi de sürerim yani mayomu da giyerim gidince namazımı da kılarım yani beni hiç engellemiyor modern hayatla din benim için sıkıntı yok gayet güzel ikisini de götürüyorum gidince eve yatsı namazından sonra farzını kılarım Allah sen çalışma demiyo ki sen çalış diyo her gün yaşıyosan çalışacaksın ama yarın ölecekmiş gibi de ibadetini yapacaksın onu artık insanlar kendisi ayarlamalı benim dinimi yerine getirmeme engel diyil çalışmak. (Songül)

Selim de modern bir insan olan dayısını tanımlarken yine denize girme vurgusu yapan bir başka katılımcıdır:

Şu an da mesela bana örnek olan bir dayım var. Oda orucunu tutar, namazını kılar inşallah hacca da gidecek. Ama o tam bir çağdaş insan. Mesela denize eşi ile gider. Eşi türbanlıdır. Tam türban değil yani, yani bizim analarımızın taktığı yazması. Alır gelir eşi benden beş yaş küçüktür. Beraber denize girerler. İşte profil bu benim özlediğim profil bu. İnsanlar denize de girmeli başını da bağlamalı, oruçta tutmalı namazda kılmalı. O zaman benim için din özendirici olur herkes içinde özendirici olur. Yani gerçekten özendirici olur.

Yıldız ise yine modern hayatı deniz, güneş dünya nimetlerinden faydalanmak, bakımlı olmak olarak nitelendirip şöyle demektedir:

Modern hayat daha güzel bence, az önce dediğim gibi deniz, güneş Allah hepsini yaratmış tabiat ondan sonra ne güzel Allah'ın yarattığı kumun üzerinde ne güzel güneşleniyorsun ondan sonra bir tarafına iyi geldiği söyleniyor, belli yaşatan sonra çoğu da romatizma oluyor. Mesela benim görümcem çok aşırı kapalıydı hakikaten ben yanıyorum falan derken o kızım sen açıksın senin neren yanıyor biz kapalıyız da yanmıyoruz diye ama romatizma hastalığına bütün kemikler eridi, çok aşırı kapalıydı, ne güneşe çıkar ne saçının bir telini gösterir, bence şimdiki gençlik daha güzel... Orucunu

tutuyor namazını kılıyor ondan sonra güneşinden yararlanıyor, şortunu giyiyor, deniz kenarında dolaşiyor... Ondan sonra daha güzel daha iyi hissediyorsun. Bakımlı olunca kendini daha iyi hissediyorsun. Ben öyle başörtü uzun bir şeyler giydiğimde kendimi tuhaf hissediyorum, ama şimdi namazımı kılıyorum, orucumu tutuyorum ama çok da modern yaşamaya çalışıyorum, makyajımı da yapıyorum. Abdestimi alıyorum makyajımı da yapıyorum. Çok da kendimi iyi hissediyorum. Bakımlı olunca daha iyi hissediyorum. Ama bakımsız böyle başı eşarpla falan çıktığım zaman kendimi iyi hissetmiyorum. Ne yapayım (gülüyor) çok kişi de şey yapıyor o uzun etek (gülüyor) hoca hanım soruyor ben cevaplıyorum, uzun etek giyiyorlar hepten saliveriyorlar kendilerini, hakikaten öyle bakımsız, çoğu rahatsız, hasta, ondan sonra ne bileyim artık dinden başka bir şey düşünceleri yokmuş gibi toplantılara gidiyorlar, ne bi sinemaları var ne bir şeyleri sen dinini de güzel yaşa namazını kıl, orucunu tut, yine de sinemana git, denizine git, pikniğine git, bence böyle bilmiyorum tekrar mı gelinecek bu dünyaya, hayır bi de şunu düşünürüm ben, her zaman Allah'ım yaratmış, her şeyi yaratmış her şeyi biz inanlar için o günah bu günah ya Allah yaratmış bunları, şimdi cehenneme gitsek diyorum Allah'a ne faydası olacak. Yani dürüst olduktan sonra ondan sonra bilmiyorum hırsız olma kendin helal kazanç kazan evinde çocuklarınla güzel güzel yaşasa kimseye bir zararın olmadıktan sonra...

Özet olarak katılımcıların modernlik algısını sosyal hayattaki Batı tarzı yaşam olarak ifade edebiliriz. Modernliği hoşgörülü olmak ve birlikte yaşama kültürüyle özdeşleştiren Demet ise bu düşünceleriyle istisnailik arz etmektedir:

Cumhuriyetten günümüze bence çok da bi değişiklik olmadı bence modernleşmek ne zaman modernleştik Cumhuriyetten önce ve sonra moderndik bence nasıl moderndik kesinlikle bunun açıklık saçıklıkla alakası yok daha anlayışlıydık daha hoşgörülüydük hiç bizim mahallede 4-5 rekât namazını kılan da vardı içkisini içen de vardı ikisi de arkadaşı yeri geldiğinde aynı düğünde aynı güzel şeyleri kutluyodu, yargılamıyodu, biz gittikçe daha çok kapanıp daha çok ayrımcılık içine döndük döndürüldük bence.

İrem ise çağdaşlığı bilgi yönünden ilerlemek olarak tanımlarken şöyle demektedir:

Hayır yani şimdi şöyle çağdaşlık ve modernliğe bakış açımız çok önemli nedir çağdaşlık ve modernlik yani çağdaş olmak demek bilgi yönünden ilerlemek demek eee biz eee bizim zaten eee yaşamsal alanımızda ve dünyamızın içinde bizim kurallarımız zaten belli toplumsal kurallarımız var işte yine dinin getirdiği toplumsal ve ahlaki kurallar var. Bu anlamda bütün bunları içimizde harmanlayıp biz var ediyoruz. Eee ama tabii ki bazı dinin eee hani kanunlarla getirilen yasakların önüne geçilemediği durumlar da oluyor. Çağdaşlık ve modernlik demeyeyim ama işte sizin o çağda ya da o toplumda ya da o bir işte çalışabilmeniz için hani dinin bazı yasaklarına veya dinin bazı emirlerini yerine getiremediğiniz durumlar oluyor. Ama o tamamen o sizin kişisel yaşantınız içindedir. O anlamda hani di-dini din ile birlikte bazen kendi yaşantınızı şekillendiremiyorsunuz.

Bir diğer konu ise modernlik ve din ilişkisi, modern hayatta dinin kendisine nasıl bir yer bulduğudur. Katılımcıların bu konudaki görüşleri oldukça çeşitlilik arz etmektedir. Din-modernlik ilişkisini sorduğumuz katılımcılardan Elif bunu arkadaşı üzerinden şöyle dile getirmektedir:

Mesela benim Aydan diye bir arkadaşım var. Burda tanıştım onunla sonra Ankara'ya gitti o, çok modern saçları her şeyi, giyimi, hani normalde dar kotunu da giyiyordu ama çok güzel de ibadetini ediyordu. Bartın'a ilk geldiğimiz zaman işte sobalı bir evdi benim kaldığım ev hani ben çıkamazken gece yarısı şeyden sabah namazına o soğuk su o soğuk ev gayet güzel düzenli ibadetini yapan bir insandı. Ama dışarıdan baktığınızda da çok modern görüşleri çok böyle şey... Çağdaş bir insandı olabilir bence, ben bi de diyorum ya öyle gördüm herhalde arkadaşlarımın anneleri de her ortama girdiler hani bağnaz kötü bir örnek yoktu önümde.

Benzer şekilde Elif de modernliği giyim-kuşam üzerinden örneklendirmekte din ve modernliğin birbiriyle gayet uyumlu olabileceğini ortaya koymaktadır. Modern hayat ve din ilişkisi konusunda Selim de Elif ile benzer fikirlerini şöyle ifade etmektedir:

Uygundur, hiç bi sıkıntısı yok mesela eğer bir insan namaz kılacaksa denize girip çıktığından sonra namaz kılınmaz mı? Abdest alırsın gelirsın denize gidersın denize girersın çıkarsın namazını kılırsın kadın da yapabilir erkek de yapabilir. Sıkıntısı ne?

Kemal ise bu konuda şunları söylemektedir:

Uyum sağlayabilir[din ve modern yaşam] niye sağlamasın, eee bu çağdaşlık deyince dinsizlik anlamına gelen bir kavram olmadığını düşünüyorum ben çağdaşlığın, çağdaşlık günün şeylerini takip edebilmek diye düşünüyorum. Geleceğe dönük, geçmişe dönük, geleceğe dönük projeleri olabilme diye düşünüyorum. Dolayısıyla dinini yaşayan bir insan çok da çağdaş olabileceğini görüyoruz da yaşanan örneklerde var. Olabilir yani bunda bi şey yok. Dinini yaşayan bir insanın eee çağdaş olmayacağı türünde bir iddiayı ben şey yapmıyorum desteklemiyorum.

Zübeyde din ve sosyal hayat uyumunun olabilirliğini şöyle açıklamaktadır:

Aslında bizim dinimiz öyle katı kuralları... tamam var ama yani şu var modern yaşamı içinde yani modern yaşamla uymayacak bir kuralı yok. Yani aslında örtünme diyor mesela avret yerlerini kapat diyor yani sınırı yok. şekli yok yani sen kendine uyan çağın gerekleri ile uyumlu bir şekilde çok hani önemli bölgelerini kapatarak çağdaş yaşamla birleştirebilirsin.

Aliye de ailesinden örnekle dinle modern hayatın-kendi tanımlama ve algıları çerçevesinde uyum içinde olabileceğini iddia etmektedir:

Valla benim ailemde çağdaş yani ben aile yaşamımda çağdaş yaşamla dinin uyum sağladığını gördüm. Mesela benim babam hacıydı, eşim içki içerken gizli gizli içerdi, oğlum niye gizli gizli içiyorsun koy şunu şuraya iç derdi. Ha yani madem içiyorsun öyle bir ortamda şey yaptığım için yani babamla birlikte denize girerdik. Hiçbir olumsuzluğunu görmedim.

Berrin, Seçil, Arda, Esmâ, Erdem, Songül, Hakan, Duygu da bu düşünceyi savunan katılımcılara örnek olarak gösterilebilir. Bazı katılımcılar ise İslam dininin kolaylaştırıcı yönlerine dikkat çekerek din ve modernleşen toplumsal hayatın uyumunu örneklendirmektedirler:

Yok toplumsal hayatın içinde dediğim gibi bireysel anlamda din ona kolaylığı sağlamış bize ya sana atıyorum ya diyor ki akşam namazı beşte kılınacaksa diyor ki şu saata kadar kılabilirsin sana o kolaylığı veriyor, yani bu toplumsal hayatımızı engelleyici bir faktör değil nedir beşte gitmezsin de altı da yedide gidersin sekizde gidersin sana o süreyi veriyor zaten bu zorunluluk yok sana o kolaylığı sağlıyor aslında zorlaştıran biziz ya düşünebiliyor musunuz şimdi beş vakit atıyorum namaz kılıyoruz bunun üç vakti veya dört vakti bizim mesai saatimize denk geliyor, öyle değil mi, mesai saatimize giriyor tamam sıkıntı yok o da ibadettir bu da ibadettir. He dolayısıyla tamam öbür ibadetini yapacaksın ama öbür ibadetin buna engelleyemeyecek nedir beş dakika elbette ki şu an her kurumumuzun altında mescid var ve her yere yakın bir camii var veya her yerde uygun bir oda var gidilir hemen tertemiz bir ortamda namazınızı kılarırsınız, işinizin başına dönersiniz. (Süleyman)

Hakan ise bu kolaylığa ibadetler için kaza mekanizmasını gündeme getirerek çözümlenmektedir:

Modern hayatı dine uydurabilen insanlar var çalışma saatleri uymayabilir, ibadetlerle kaza yapabilir, çok niyetliyse yapar.

Modern hayatın dini yaşantıya uydurmanın zorluğundan söz eden Serpil ise buna yine kaza mekanizmasıyla çözüm getirilebileceğini iddia etmektedir:

Eee din yaşantısının hani ne kadar doğru uygulandığına, dini yaşantının çalışma hayatına etkileri, çalışma hayatı içinde dini yaşantı uygulamak çok zor, ama Allah ya da Peygamber efendimiz artık hangisi bilmiyorum bu konuda eksikim var ,kazalar var mesela yapamadığın şeyler için yerine onu yapabileceğini söylüyo... Yani din illa ki benim çalıştığım ortamda onu yapmak gibi bir zorunluluğum yok be b ide şu var her şeyi zamanında yaparsan makbul ama sen ona özel vicdani işin için zaman ayırıyorsun ve orda para alıyorsun, değil mi (...) sen orda kendi vicdanın için çalışman gereken helal kazanç elde etmen gereken zamanda sen kendi işine yöneliyorsun aslında Hz. Ömer ilkelerine uymuyor. Çünkü o dönemdeki şartlar onu gerektiriyormuş. Şimdiki düzende kamu düzeni mümkün değilmiş. Arabistan'da herkes işini bırakıyor namazını kılıp gelip işine bakıyo ama şu anda öyle bi şey mümkün değil çünkü karma bir toplumda yaşıyoruz. İnanan

var inanmayan var. Senin ibadet edeceğin saatler içinden gelecek belki bir başkası işini yaptırmak isteyecek sana öğrencim mesela beni bekliyo öğrencim de belki namaz kılmak isteyebilir belki ama bizim insanlarımız artık şu son dönemde işi o kadar çok azıttılar ki ders programlarını Cuma namazlarına göre oturtturanlar var. Yanlış ben karıştırılmaması taraftarıyım.

Mehmet de kaza konusuna vurgu yaparak din ve sosyal hayatın uyumunun mümkün olacağını söylerken, çalışmanın da ibadet olduğunu eklemektedir:

Bir Müslüman olarak soruyorsunuz. Yani 5 vakit namaz kılmaktır değil mi kastınız o? Yani çalışan bir kişi için belki zor olabilir bu. Yani bir devlet memuru için 5 vakit namaz öğle tatiline gelmeyebilir çalışma saatine denk gelebilir. Yani onun da dine o namazı illa o saatte değil de kaza ederek veya daha sonra yaparak kılması gerektiğine yumuşatan kurallar olduğunu düşünüyorum ben. Ama illa ki o saatte kılacağım ben deyip işi bırakmasını da anlamıyorum ben. Ama onun dışında namazın dışındaki orucu bir engel yok ki herkes... Türkiye’de dediğim gibi dine dönük yaşarsanız her kapı size açık zaten ama dine aykırı bir şey yaptığınız zaman her yer kapalı. Yoksa ben şu anda birçok kurumda müsait o mesela her yerde mescit var. Birçok kurumda bizim okulumuzda da var. İdareciler de şu an çoğu hükümete yakınlar. Mesai saatinde ben bu işi bırakıyorum ezan okundu ben namaz kılacağım dediği zaman birçok idareci buna sıcak da bakıyor açıkçası. Yani ama bir engel olduğunu sanmıyorum. Belki eski eski dönemlerde bu 28 Şubat dönemlerinde belki böyle şeyler yaşanmış olabilir ama şu anda böyle bir engel olduğunu düşünmüyorum ben herkes çok rahat yapıyor. Yani çalışmak en büyük ibadettir derler ben onun da kazaya bırakabileceğini veya işte mesela ikindi ile öğlen arasında bir süre var yani ona öğlen yemeğine denk getireceğini düşünüyorum. Allah’ın da buna saygılı olacağına olumlu saygılı ve olumlu karşılayacağına düşünüyorum. Çalışmak ibadet sonuçta...

Din ve modern yaşam (sosyal yaşam) ilişkisi konusunda başka bir yaklaşım ise din ve modern sosyal hayat birbiriyle uyumsuz, devlet bunu sağlamak istese de zordur. İlkur bu yaklaşımı şöyle ortaya koymaktadır:

Yani çok fazla ne kadar devlet uyum sağlamaya çalıştırsa a uyum sağlamıyor diye düşünüyorum. Mesela namaz kılıyoruz, diyelim ki namaz kılan arkadaşlar okulda mescid olabilir bence mescid olması ve bunu siyasi olarak düşünmesi mesela bana yanlış geliyor. Yani keşke bende namaz kılabilsem de öğle arasında gidip namazımı kılabilsem yada akşam namazını gidip namazımı kılabilsem yani kurumlarda mescid olabilir neden olmasın bir arada olabilir yani... Uyum sağlayabilir mesela erkekler için öğle arası tatil olabilir öğle arası Cuma için gidebilir...

Seren ise devletin vatandaşların dini vecibelerini yerine getirmesi için yapılan düzenlemelerin mahzurları olabileceğinden bahsetmektedir:

Ya ben şöyle düşünüyorum... Yani insanları etkilemiyorsa eee yani mesela burada bizim aşağıdaki memurlar için söyleyelim bizim öğle arasında bir iş olmuyor gitsinler kılsınlar, bir bankada ya da resmi bir kurumda insanlar kuyrukta beklerken oradaki eleman gidip vakit namazını Cuma namazını kılmaya gitmişse bence bu insanların hakkına girmektir yani ben öyle düşünüyorum. Eee hani ibadet yapılmalı ama hani bazen de çatışma yaşadığımda oluyor ya diyorum ki bu kurallar çok önce teknolojinin bu kadar gelişmediği dönemde yapılmış ama diyorum Allah ileriye de görmüştür yani ona göre (gülüyor) demek ki bunlar günümüzde de geçerli olabilir düşünüyorum.

Yusuf'un sözlerinde de ibadetlerin mesai saatlerinde yapılmasının yaratacağı mağduriyet endişesi dikkat çekmektedir:

Ya benim için toplumda yaşıyorsak toplumun herkesin uyacağı kuralları belirlersen, işini düzgün yaparsın, ondan sonra ki işini aksatmayacak şekilde işini bırakmamak adına şunu söylemek istiyorum kimseyi mağdur etmeyecek şekilde namazını da kılsın, giyim tarzını da belli kurallar çerçevesinde yani o sistemin belirlediği kurallar çevresinde, dini şeylere dikkat ederek deneyebilirsin. İnsan işini şeyini düzgün yaptıktan sonra ne diyeyim işte yani herkes istediği şeyi yaşasın diye düşünüyorum. Ama sen inanıyorsan dini şeylerine inanıyorsan onları da düzgün bir şekilde anlatıp, insanların seni yanlış gördüğü şeylerin düzeltilmesine taraftarım yani. Biz bu dine inanıyorsak bu arada düzgün insanlar doğru şeyler yapsın, faydalı şeyler yapsın, biz bunları öğretmek zorundayız.

Din ve modern sosyal hayat arasındaki uyumsuzluğu dile getiren İrem çalışma saatleri ve namaz ibadetinin gün içine yayılması; zor çalışma koşullarının oruç ibadetini imkansızlaştırması, kadınlar için namazdaki örtünme şartı, abdest alma koşullarının sağlanamaması gibi nedenler ise buna dayanak olarak gösterilmektedir:

İşte çalışırken namazınızı kılamıyorsunuz gibi... evet zaman içinde makyajınızı yapmışsınızdır ama abdest alamıyorsunuz gibi, işte ojenizi sürmüşsünüzdür namaz kılamıyorsunuzdur gibi gibi... İşte çok yoğun bir iş hayatınız vardır efor sarf ediyorsunuzdur orucunuzu tutamıyorsunuzdur. Ama bu bunu yapamamanızın işte modernlik, çağdaşlık işte İslam'ın buna uyuşmaması anlamına gelmemeli hayatın içinde bazen dini ibadetlerin tezat sandığınız zamanlar olabilir ama bunları telafi edebileceğiniz zamanlar da vardır. Engel olarak bakmamak gerekir diyorum.

Cemre'nin sözleri de aynı doğrultuda ele alınabilir:

Zor tabii ki yani iş hayatını düşünüyorum beş vakit namaz kılmak zaten çok zor imkansız gibi bi şey, yani erkekler bi şekilde yapıyorlar bi şekilde ama bizim için çok daha zor. Hadi sabah namazını tamam, akşam ya da yatsı diyeyim hadi akşamı da yatsıda 4 rekata ama o iki vakit zor. Mümkün değil bunun dışında mesela oruç aynı şekilde hem günde sekiz dokuz saat mesai

yapıp hem de oruç tutabilmek ve bunun getirdiği diyelim diğer ibadetleri veya diğer şeyleri yapabilmek modern hayatta çok kolay değil bence çalışma hayatı olunca kalabiliyo bence de kesinlikle kalıyo ben tatile denk gelmesinden daha memnunum mesela hani çok daha rahat yani istediğin vakit yat istediğin vakit kalk orucunu tut işte sahuruna kalk gerekirse Kur'ana gidenler[mukabele] var mesela hepsi iş hayatında olmayacak şeyler zor olacak şeyler daha doğrusu.

Din ve modern hayatın aslında uyuşmaz olduğunu, uyuşmasını sağlamak için dinde bazı reform ve revizyonlara ihtiyaç olduğunu savunan katılımcılar da azımsanmayacak orandadır. Dini modern çağın gereklerine uydurmak için reform yapılması gerektiğini savunan Canan düşüncelerini şu ifadeleriyle ortaya koymaktadır:

Ben dinde de reform olmalı diye düşünüyorum. Yani ben biliyorsunuz Erbakan Balıkesirli tabi tabi Altınolukta da nezarete kaldığı için yıllar evvel eee onun akrabalarından birini üniversiteydim o zaman dediler ki İstanbul'dan birisi gelmiş biz de gidelim gittim. Demek ki akrabanın biri görüldü ama gittim geldim onun şunu dediğini hatırlıyorum topuklu ayakkabı giymek günah, ben o zaman dedim ki bundan ta yetmiş yıl önce af edersin fakirlik varmış, köydekiler çarık giyiniyorlarmış yani şimdi bizde mi çarık giyineceğiz dedim. Dinde de her şeyde de reform, çağın gerekleri yapılmak gerekir. Tabi bence yani şimdi şöyle önceden sofrada af edersin ben hayal meyal hatırlıyorum eee bir köye gittik.. Çay içilecek kadın çayı tencerede yaptı getirdi. Çaydanlık yok, ama şimdi çaydanlık var yani her şeydeki gibi bizim yaşam biçimimizin de ne bileyim giyimimizde de her şeyde de bir reform olması gerektiğini düşünüyorum.

Dinin de gelişmeye ihtiyacı olduğunu söyleyen Halil ise Canan'la ortak düşüncelere sahiptir:

Ona da, o da şey tabi. İşte eskiden böyleydi şimdi halen de böyle olacak gibi bir anlayış da o zaman da pek şey olmuyor. Gelişmeye ihtiyacı var İslam dininde. Tabi çünkü din de gelişmek zorundadır şeylerle. Bir taraftan işte şey yapıyorlar bu konuda kaynakların farklı anlamlar içermesi, farklı dönemlerde. İşte aynı olayı anlatan kaynakların farklı şeyler ifade etmesi bile bu konuda tam bir şeyin olmadığını, net bir şeyin olmadığını gösteriyor. Böylesine şeyler var.

Barış da dinin günümüz koşullarına, sosyal hayata uyarlanması gerektiğine vurgu yapmaktadır:

Ya günümüze biraz uyarlanması gerekiyor insanların bunu yani dini en azından yaşayabilmeleri için. Yani tutup da 500 yüz yıl önceki şeyleri dinimize uyarlamak bu sefer bizi tamamen geriye götürüyor...Kesinlikle, kesinlikle. Ya ıı şöyle söyleyeyim iş hayatında yaşaması biraz zorlaşıyor. Diyelim bir öğretmenin işte Cuma namazına gideceği zaman dersinin olması ekstra bir sıkıntı yaşıyor. İşte ne bileyim normal iş koşturmasında bir insanın gidip namazını kılması, oruç tutması iş performansını etkileyebiliyor.

Dinin günümüze uyarlanmamasının bizi geri götüreceğini iddia eden Barış Serpil'le aynı düşünceleri paylaşmaktadır:

Eğer biz iyi kötü doğruyu ayırt edebiliyorsak o dönemin şartlarını da açıp okuduysak iyiyle doğruyu kendimiz bunu ayırabilecek bir beyine sahipsek biz bunun doğrularını tercih edebiliriz. Biz illa kötülerini yani şu anın şartlarına göre uygun olmayanlarını yapmayabiliriz. Dış fırçası varken neden biz misvakla dişlerimizi sürtelim. En basiti... Tabi ki... İslamiyet'in kesinlikle revizyona ihtiyacı var. Ve şu an Türkiye tam revize olma dönemindeyken tekrar sil baştan geriye gidiyor. İşin en kötü tarafı işte şeyler açılıyor ooo ne denir medreseler açılıyor ondan sonra insanlar o dönemlere özellikle Osmanlı'ya çok fazla merak var insanlar kendilerine padişah ondan sonra veziriazam vali, kadı ondan sonra demeye başladılar ve bunun canlı olarak televizyonlarda uygulamalarını görüyoruz. Bu bizim toplumsal olarak hem ilerlememizi hem de beyinlerimizin küçülmesine neden oluyor. Düşünmüyoruz çünkü. Çünkü bu toplulukta düşünmesini istemiyor kimse kimsenin ben yaparım ben denildiğinde ona kimsenin karşı çıkmasını istemiyor o yüzden bizde milli eğitimin müfredatları tamamen o. Çocuklara çok fazla bilgi vermiyoruz.

Selim, Fulya, Cemre, Meryem, Sami de dinin reforma ihtiyacı olduğunu düşünen katılımcılar arasındadır. Süleyman ise Arap İslamının aynen taklit edilmesi ve çağa uydurulamamasını şu ifadelerle eleştirmektedir:

Zaten çağa ayak uydurmazsanız gidirsiniz yani diyorum ya Arap İslamiyet'inin bize aynen değişmeden uygulandı yani kültür farklı örf ve adetler farklı, coğrafi konum farklı her şey farklı ve dolayısıyla siz hiç kıyaslama ve onları alıp getirdiğiniz, zaten onlar içinden ayıklarsak zaten kendiliğinden modernleşmiş olacak bunu yapamıyoruz biz mesela hala biz Arapçayı kutsal yazı olarak kabul ediyoruz neden neden takvimlerde yazar işte yani tamam hadis yazdığı için denebilir işte adam başıma geldi pardon arkadaşın başına geldi yerde Arapça yazılmış bir yazı aldı öptü başına koydu ve oraya koydu. Ne yazıyor belki... küfür yazıyo orda yani bu kadar cahillik olmaz. Yani biz Kur'an'ı Kerimde yazmayan ve peygamberimizin yüklediği misyonları biz başka şeylere misyon olarak yüklüyoruz en büyük sıkıntı bu bizde... İşte bu yüzden modernleşemiyoruz biz onları ayıklasak biz modernleşmiş olacağız biz, işte Arabın ne şamın şekeri ne Arabın yüzü diyo ya aynı biz içimizdeki bu Arap kültürü ile gelen bazı şeyleri ayıklamamız gerek, ayıkladığımız zaman zaten hiçbir sıkıntı kalmayacak.

Revizyon ve reform da yapılırsa din ve modern hayatın asla bir araya gelemeyeceğini savunan Burak ise şunları söylemektedir:

Ya aslında birbirine zıt şeyler yani çağdaş yaşamla birbirine zıt şeyler hani ben hem Müslümanım hem çağdaş yaşarım, bana çok mantıklı gelmiyor. Ya insan inanıyordur ya da inanmıyordur. Hani ben eee akşamı kadar içeyim akşam namaza gideyim ya da işte sahura kadar içeyim sahurda ondan sonra

ağzımı çalkalayayım ertesi gün oruç tutayım. Olmaz böyle bir şey yani ya insan inanıyordur inancının gereğini yapar ya da inanmıyordur ona göre yaşar. Tabi tabi...

Burak'ın çağdaşlık algısı oldukça dikkat çekicidir, Burak modernlikle inanmamayı; çağdaş yaşamla içki içmeyi aynı anlamda kullanmaktadır. Emre de modern/çağdaş yaşam ve din uyumunun olamayacağını yapılmaya çalışıldığında da bunun taklit olacağını söylemektedir:

O konuda uyum sağlayabiliyor diyorsanız çok büyük taklit var ortada demektir. Bi şeyi taklit ederek bir yere varamayız aslında, onu kendi içimizde kendi değerlerimizle vurgulamamız lazım. Bu Müslümanlıkta Müslümanlığın tabuları olabilir. Ama bu tabuları kurallar anlamında yıkmak değil esas olan bu tabuları belli olaylara göre revize etmek olabilir. Bu da İslam anlayışında bence var mı dediğim gibi İslam anlayışının da belli sıkıntı ve çıkmazları var.

Sami'nin de bu sorunu yeni peygamberle çözüme önerisi ilginç bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ya çağdaş yani eee işte o dönemlerde yazılmış din kitabı nasıl bu döneme aktarılamıyorsa onun çağdaş kısmını kapatıyor. Din onun çağdaş kısmını kapatıyor. Keşke yani eee bazı haklarda son peygamber diye tutunmuş keşke bir iki peygamber de gelse de bunlarda modern çağa bütün insanları toplayıcı yani böyle bir lider gönderilebilir ya da yetkiler verilebilir. Yani şimdi.

Modernleşme kavramı ve din ilişkisi katılımcılar arasında dindarlık söz konusu olduğunda bir şerh olarak hemen eklenmektedir. Şöyle ki “dindar aynı zamanda modern” söylemi sıkça dile getirilerek aslında dindarlık ve modernliğin bir arada olması zor iki kavram olduğunun kabulünü ifade etmişlerdir. Katılımcılar bu soruyu cevaplarırken bunun istisnalarına işaret etmişler zihinlerinde var olan dinin modern hayatla oluşturduğu tezadı ortaya koymuşlardır.

3.2. KURUMSAL DİN

3.2.1. Diyanet

Cumhuriyet tarihine baktığımızda din alanında toplumu şekillendiren birçok değişiklik yapıldığını görürüz. Saltanatın kaldırılması, ardından Cumhuriyetin ilanı ve nihayetinde 3 Mart 1924 tarihinde Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti'nin yerine kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması vs. bu değişikliklerdendir. Bu kurum başlangıçta Cumhuriyetin bir projesi; Atatürk'ün kurduğu bir kurum olsa da tarihi-sosyal süreçte Sosyal Demokratlar nezdinde değerini yitirmiş, “yanlış din anlayışlarının” “gericilerin” toplandığı bir kurum olarak üzerine düşeni yerine getiremeyen bir kurum haline gelmiştir. Mülakata

katılanlara yönelttiğimiz sorular ve aldığımız cevaplar çerçevesinde Diyanet kurumuna karşı çok ciddi eleştiriler söz konusudur. Bu eleştirilere geçmeden önce katılımcıların zihnindeki diyanet profiline bakmak yararlı olacaktır. Diyanetle ilgili görüşleri sorulan katılımcılardan hatırı sayılır bir çoğunluk bu kurumu çok da tanımadığını, yapmış olduğu hizmetlerden hiç faydalanmadığını, kendilerine ulaşılmadığını söylemiştir. Mesela Zeliha şöyle demektedir:

Diyanetle ilgili benim çok bende ne etkisi var ne olumlu ne olumsuz etkisiz yani benim için etkisiz eleman çok da fazla bi şey yok çünkü diyanetin yaptığı çok da fazla bir şey yok ne yapıyor ki ben çok fazla bir şey görmüyorum ya ben işin içinde olmadığım için çok fazla bilmiyorum ama yani diyanet bence beni çok sevdirek milletin bu işi severek yapmasını sağlamalı hani böyle aşırı dindarlıkla insanları bezdirerek değil ama ne yapıyor bunu bilmiyorum yani diyanetin çalışmaları hakkında çokta bir bilgim yok.

Hakan da diyanet konusundaki ilgisizliğini dile getirmiştir:

Diyanetin tam ne yaptığını bilmiyorum ben hani napıyo imamları falan mı atıyo diyanetle çok ilişkim yok da işinin ehli bi insan yaparsa düzgün olabilir iyi yönetirse iyi olur bence böyle bi kurum olmalı en azından bi sistem sağlıyo dini açıdan bi sistem sağlıyo.

Demet de aynı ilgisizlik durumunu dile getirmiştir:

Çok eleştirecek ya da bununla ilgili bi şey söyleyecek kadar bi bilgiye sahip değilim çok iyi takip etmiyorum şimdi ne söylesem çok takip etmediğim için neye karışıp neye karışmadığını bilmediğim için bu konuda fazla bi şey söyleyemem ilgimi çekmemesi de enteresan aslında değil mi demek ki her kesime herkese ulaşmıyor ama mesela bazen diyanete danıştık ettik falan deniyo bazen bana göre mantıksız kararlar oluyo duyduğum zaman eleştiriyorum ama çok da üstünde durduğum çok da ciddiye aldığım demeyim doğru olmaz da çok da üstünde durduğum takip ettiğim irdelediğim bi şey değil.

Diyanetle ilgili fikrini sorduğumuz katılımcılardan Canan'ın verdiği "Valla benim bu konuda pek... vakıf falan mı oluyor diyanet.." cevabı ise öğretmen olduğu da göz önünde bulundurulursa oldukça ilginç bir tabloyu gözler önüne sermektedir. Katılımcılar arasında diyanete olan bu ilgisizliğin temelinde bu kurumdan beklenen toplumsal görevleri yerine getirememesi yatmaktadır. Bu beklentiler diyanetin toplumu bilgilendirmesi, toplumu modernleşirmesi, yanlış din anlayışlarının gelişmesine izin vermemesi, olarak sıralanabilir. Toplumu bilgilendirme konusundaki yetersizliği fikrini Zeynep'in sözleriyle örneklendirebiliriz:

Valla hiç bilgim yok desem... bana ulaşamıyor benim diyanetle ilgili hiçbir şeyim yok hafızamı yokladığımda benim faydalandığım hiçbir şey aklıma

gelmiyor. Diyanet ile ilgili ne var namaz ve ezan saatlerinin belirlenmesi geliyor. Onlarla ilgili açıkçası hiçbir şey aklıma gelmiyor...yok gereksiz demiyorum ama biz bunları üniversitelerin hocalarından dinliyoruz. Bu diyanetin yaptığı... bilgilendirme gibi olmuyor. Diyaneti ben sadece takvim yapraklarında görüyorum saatleri düzenlemek konusunda. Bunun dışında diyanet ile ilgili bir bilgim yok.

Aslı da Diyanetin eksikliklerinin tarikat gibi oluşumlara neden olmasını sebep göstererek Diyanetin bilgilendirme görevini tam da yerine getiremediğini iddia etmektedir:

Yani toplum değişir, toplum dünyadan etkileniyor artık ve çok fazla etkileniyor. Gidip bazı bilgileri güvendiğim kurumlardan almalıyım, o zaman tarikata gerek kalmayacak ben gidip o bilgileri oradan almalıyım. Ya da konuşmak isteyebilirim hani bu konuda bilgi budur bunu kabul etmek size kalmıştır diyerek hoşgörülü olmalıdır yine ordaki insanlar . Belki toplantılar orda yapılabilir. Üniversitedeki ilahiyat bölümlerinden insanlar gelip yani nasıl farklı alanlardan insanlar gelip ekonomi alanında, sanat alanında yapılabilirse bu din ve inanç alanında da yapılabilir. O zaman insanlar çok daha özgürleşebilir çok daha sağlıklı bilgiye ulaşılabilir.

Sami'nin Diyanetten karşılanmayan beklentisi toplumu modernleştirme görevi ise şu sözlerle dile gelmektedir:

Diyanet... Yani Diyanette asıl konu bu, Diyanet olmalı ve o zamanda bu modernleşmeyi Diyanet yapabilmeli. Ya arkadaş her şeyi biliyorsunuz Arapçasını da Arap gibi biliyorsunuz bunları böyle insanlar var çıkın da konuşun. Bi kaç tanesi çıkıyor lan o adama inanılır mı? Kime inanacağız. Beyaz mesela çıkıyor diyo ki iki kadeh içilebilir madem müptelasısın madem bu onu dinden çıkartıyor iki kadeh içmesinde ne sakınca var. İki duble rakı kimi ne bozar.

Diyanete yapılan bu eleştirilerle beraber bir de bu kurum olmalı mı olmamalı mı tartışması sık sık gündeme getirilmektedir. Diyanet kurumu olmalı diyen katılımcılar büyük bir çoğunluğu oluşturmakla birlikte mevcut duruma eleştiriler had safhadadır. Erdem'in Diyanet kurumuna eleştirisi diyanet çalışanlarının yetersizliği noktasındadır:

Diyanet olmalı. Diyanet olmalı ama biraz daha kendilerini yetiştirmeleri gerekiyor yani danışmanları olsun biraz daha eğitilmiş olmalarında fayda var ve daha çok girmeliler toplumun içine... yani... görevlerini layıkıyla yapmıyorlar bana kalırsa. Daha çok anlatmalılar dini, daha çok insanın anlayacağı dilden konuşmalılar.

Diyanet kurumunun gerekliliğini savunan Betül şunları söylemektedir:

Diyanet kurumu olmalı ama yani bunu kullanmamalı Diyanet yani şey olarak kullanmamalı kendini hani dini şeylerde politik bakmamalı ya da öyle diyelim insanları yanlış yola saptırmadan daha doğrucu daha gerçekleri anlatıp çünkü

hani biraz Kur'anı Kerim biraz yoruma dayalı gibi herkes her istediği gibi yolculuğa çıkıyor. Mesela bir hoca başının telinin açık olmaması gerekir diyor diğeri açık olabilir diyor. Birileri alkol alabilirsin diyorlar bazıları yasak diyor bu tür çelişkiler olmamalı. Diyanetin başındaki, tabi halkın pozitif olarak gerçek bilgileri halkın anlayacağı bir dilde veren bir kurum olmalı. O zaman her kafadan daha çok, bir ses çıkacağını düşünüyorum yani son noktayı koyan bir Diyanet Kurumu o anlamda olmalı diye düşünüyorum.

Betül Diyaneti dini konularda hüküm veren, çoksesliliği ortadan kaldıran bir kurum olarak da kabul etmektedir. Merve de aynı konuya dikkat çekmektedir:

Diyanet işte kesinlikle olmalı. Neden olmalı? Sonuçta hani onlar o konuda yetkin insanlar olduğu için toplumu din konusunda yönlendirebilecek yetkin kurum olduğu için olmalı diye düşünüyorum. Doğru işler yapamıyor. Neden doğru işler yapamıyor? Çünkü çok siyasi baskının olduğunu düşünüyorum diyanet üstünde. O yüzden çok doğru işler yaptığını.

Katılımcıların Diyanet kurumu ile ilgili görüşleri arasında dikkat çekici bir nokta ise bu kurumu beğenen, çalışmalarını destekleyen hiçbir katılımcının bulunmayışıdır. Eleştiriler kısmen çeşitlilik arz etse bile eleştiri noktasında bütün katılımcılar ağız birliği etmiş gibilerdir. Bu eleştirilerden en sık rastlanana Diyanetin siyasetin güdümünde olması ve bağımsız olmamasıdır:

Ya şu an ki durumuyla siyasi bir kurum olarak görüyorum zaten hani bağımsız bir kurum olarak var olsa bilmem... belki de insanları hani gerçek anlamda aydınlatan bir kurum olarak sakınca yok ta daha iyi olabilir belki de diye düşünüyorum. (Meryem)

Selim de diyanetin bağımsız olması gerektiğini söyleyen sayısız örnekten biridir:

Diyanet Olmalı. Kesinlikle olmalı ama. Yani şu anda yani daha doğrusu Diyanet tamamen bağımsız olmalı. Kesinlikle devletten bağımsız olmalı. Hatta hatta devletin atadığı kişi değil cemaatten insanların seçtiği bir kişi olmalı. Yani daha doğrusu şöyle olmalı bura bir okul o okulun müdürünü insanlar seçmeli, ilin müftüsünü de insanlar seçmeli bu ilden olmalı bakın fakat bu ilin insanı seçmeli. Milletvekili gibi seçimle gelmeli. Daha bağımsız daha adaletli görev yapar.

Hale ise diyanetin siyasete bağımlılığını hutbeler aracılığı ile yaptığını söylemektedir:

[Diyanet] Kesinlikle bağımsız değil zaten şu an yani yönlendirmeler siyasi orda siyasi işte okuma her cuma günü söylenen hutbelerde falan hoş değil yani siyasi insanları din neydi? Birleştirici, kardeşlik, mutlu beraber yaşama değil mi? Orda ki insanları ki doğru dürüst hoca da kalmadı zaten onların çoğu görevlendirildi. İşte din öğretmenimiz kalmadı çoğu müdürlük yaptığı için yani bu tür şeylerde de siyasi dini çok fazla kullandıkları için Müslüman gençlik diye diye maalesef bütün gençliği de elden kaybedeceğiz bu gidişle.

Halil de diyanetin bağımsız hareket etmediğini ifade edenler arasındadır:

Tabi ki olmalı [diyanet]. Olmalı ama yani bütün şeylere, bütün insanların... Çünkü ibadet etmek bir özgürlük, bir haktır, insan hakkıdır. İbadet hakkı insan hakkıdır. Bir kişi bile olsa onu götürmek, götürmek, uygulamak, buna şey sağlamak diyanetin görevidir ama biraz üst yönetimin şeyin altında kalıyor diye düşünüyorum... Ya tabi. Bunlar herkese yönelik şeylerde bulunsa o zaman ben.. Ben ondan daha çok mutlu olurum. Çünkü bana da çok şey gelir, gerçekçi gelir. Bir kurum olarak gösterir kendini.

Diyanetle ilgili eleştirilerin yoğunlaştığı bir başka konu ise diyanetin sadece belli bir mezhebin görüşlerinin uygulaması, her mezhep ve dini gruba aynı mesafede olmamasıdır.

Emre bu durumu şöyle izah etmektedir:

Belli bir şöyle yani şimdi sosyolojik anlamda bakılacak olursa çok farklı dini grup ve şeylerin olduğu bir ülke, mezhepleri işte mezhepleri de geçtik içinde tarikatlardan farklı din anlayışlarından kaynaklı pek çok değişik grubun olduğu bir ülke tabii tek boyutlu bir şey din anlayışına, din hizmetlerini görebilmek pek de başarılı kılmıyor Diyanet işlerini, çeşitlendirmek lazım yani bu ülkedeki herkes din anlayışına hitap edecek bir noktaya getirmek gerekiyor. Yani resmi ideolojinin mezhep anlayışını takip etmektense, Alevi'si de var, Caferi'si de var, Şii'side var, Sunni'si de var efendime söyleyeyim Rıfai'si de var. Süleymancı'sı da var bunları bir şey içlerinde değerlendirmek lazım. Aslında cemaatlere biraz batılı anlamda bakacak olursak biraz bu şeyin dışına da çıkmak lazım devlet örgütünün dışına taşmak lazım diye düşünüyorum. Yani devletin içinde bir şey olunca din örgütü olunca ister istemez bunlarda resmi din anlayışını kendilerine görev addediyorlar bununla ilgili çalışmalar yapıyorlar ,işte bi Alevi köyüne imam atıyorsun Alevilerin camiden şeyden haberi bile yok gitmemiş ki ibadet bile etmiyor orda boşu boşuna işte boşu boşuna değil de aslında boşu boşuna tabii ki orda kadroyu işgal ediyorsun. Maaş veriyorsun şey ediyorsun orda ama o insanların o insanların eee ibadetlerini kolaylaştıracak bu işi de kuralına uygun yapacak insanlar olabilir tabi biz kendi din anlayışımıza göre her şeyi düzenleyince farklı din anlayışlarını da sanki dinsizmiş gibi yorumlamaya başlıyoruz. Sıkıntı çıkmaya başlıyor bu sefer.

Süleyman ve Bilal de bu konuda Emre'yle aynı fikirdedir:

Ve tabi şu var yani mesela din eee mesela içimizde her türlü var alevisi, sünnîsi var ne bileyim, zazası var ne bileyim ateisti var, ne bileyim şu güneydoğuda olan biri var tam aklıma gelmedi kafirler mi diyorlar tam adı aklıma gelmedi bir mezhep daha var yani yaşatılmalı bunlar yani isteyen istediği dini yaşamalı sonuçta herkesin ulaşmak istediği yer Allah öyle değil mi herkesin ulaşmaya çalıştığı yer Allah, Allah'a şükranlarını, ne bileyim hayranlığını söylüyor ha bunu namaz kılarak yapmışsın, ha Hıristiyanlığa, kiliseye gitmiş yapmışsın. (Süleyman)

Valla şimdi ne derim burda dinde aslında birçok mezhepler var biz genellikle işte işte Sunni olduğumuz için orası daha çok Sunnilerin bir merkezi gibi görünüyor ama daha çok farklı inanışlar da var. İşte farklı mezhepler var. Onlarında çok fazla temsil edildiğini düşünmüyorum orda... Mesela Alevilerin çok fazla temsil edildiğini düşünmüyorum. İseviler var aynı şekilde... ve orası bizden alınan vergilerle maaşlardan alınanlarla hatta ben orda kul hakkı olduğunu düşünüyorum çünkü Alevi'den de vergi alıyor ordaki personele de Alevi'den aldığı vergi ile maaş ödüyor. O adamın hakkını yediklerini düşünüyorum ben orda... Yani Diyanet sadece Sunnilerin merkezi olarak işlem göreceğine işte orda kaç tane mezhep varsa eğer onların varsa temsilcisi mutlaka olmalı orda onlar da görüşlerini belirtmeli... Bence herkesi temsil etmiyor. (Bilal)

Bilal'in sözlerinde Diyanetin bütün din, mezhep ve gruplara eşit mesafede olmaması vergi verip hizmet almamak bakımından kul hakkı yemek olarak nitelendirildiği görülmektedir.

Yusuf da bu fikri aşağıdaki sözleriyle desteklemektedir:

Ya bugün Diyanetin bu dine ne yaptığı tartışılıyor. Olması gerekli mi gereksiz mi o da tartışılıyor bu ülkede... Yani bu organize şartta ama kalkıp ta bir alevi olanda bir Hristiyan olanda ben nerdeyim deme hakkı oluyor. Bunlar da haklı çünkü şöyle olsa normal genel bütçenin dışında bir vakıf olsa hani bir vakıf gibi bağışlarsa kurulursa o zaman başkasının konuşma hakkı yok. Vergiyi veren... Bu ülkede ticaret yapıyor mesela Yahudiler dimi yüksek vergi veriyorlar, onlar da benim ne oluyorum, benim burda ne faydam var deme hakları doğuyor. Alevi'si yani şöyle diyelim senin maaş verdiğin imam işte namaz kılmayan camiye gitmeyen insanların da benim vergim nereye gidiyor deme hakkı doğuyor.

Hasan ise Alevilere ek olarak Şafililerle ilgili de çalışması olmaması nedeniyle Diyaneti şu sözlerle eleştirmektedir:

Diyanet eee tanımıyorum tanımak ta istemiyorum... şöyle... yok sadece hani Müslümanlar arasında gidelim bak diyanete son zamanlarda başladı bak onu demiyorum Şafilere yönelik bu ülkenin 20 milyonu kürttür, şafilere yönelik hangi kitabı vardır hangi açıklaması var... taraf tuttuğuna sadece Hanefi mezhebinin üzerinde gittiği için eee bunun olamayacağını...

Mülakata katılanlar arasında Diyanet kurumuna güvenmeme düşüncesinin neredeyse genel bir yargı olması yanında bu güvensizliğin son yıllarda daha da arttığını ifade etmek de çok yaygındır. Mesela Cemre Diyanetin kendi çocukluğunda daha güvenilir bir kurum olduğunu söylemektedir:

Diyanet bizim çocukluğumuzda çok daha güvenilirdi. Ama şimdi öyle değil devletin maşası gibi görüyorum ben Diyaneti üzerine düşeni tam anlamıyla yapmadı diye düşünüyorum... Mesela şu gezi olaylarında falan o imam üzerine çok gidildi bilmem ne Diyanet çok da fazla bi şey bence yapmadı hani

Diyanet güdümünde olmamalı bazen, bağımsız bakabilmeli olaya insanları bu konuda yönlendirebilmeli, Diyanet hani insanların sorduğu soruya net cevap verebilmeli hani devletin sözcülüğü gibi değil de daha bağımsız ve insanlara bu noktada yardımcı olabilecek bir kurum olmalı, olmalı bence, olmalı yani Diyanet en azından işte soru işaretlerini cevaplayan ve bu işi hakkı ile yapan bir kurum olabilmeli hani insanlara ona ona ona o hocaya bunu bu hocaya sorduracağına Diyanet hani bunu ifade edebilmeli ama eskiden Diyanet biraz daha güvenilirirdi ama şimdi ben güvenmiyorum pek, yani çok ifade etmiyor işte imsakiye bile yapamadılar ki sürekli tartışılıyo son yıllarda yok bir gün önceymiş yok bilmem bir saat sonraymış iftar bilmem ne gibi hani eee tartışılacak kararlar çıkıyo son zamanlarda çok da takip ettiğimi söyleyemem ama hani benim şu ana kadar düşündüğüm böyle.

Aslında Atatürk tarafından kurulan ve bir Cumhuriyet kurumu olan Diyanetin sosyal demokratlar tarafından kabul görmemesi dikkat çekici bir durumdur. Katılımcılardan sadece üçü bu kurumu Atatürk'ün kurduğuna atıfta bulunmuştur. Dahası bu kurumun olmaması gerektiği, devletin başına bela olduğu, kaldırılması gerektiği ve laiklikle uyuşmadığı düşüncesi de sıkça karşılaştığımız söylemler arasındadır. Yukarıda değindiğimiz Diyanet olmalı mı sorusuna, olmamalı cevabını verenler de düşüncelerini şöyle dile getirmektedirler. Emre diyanetin laiklikle bağdaşamayacağını iddia etmekte ve şöyle demektedir:

Diyanet bu ülkenin başına bela olan bir kurum diyorum ben. Son zamanlarda Milli Eğitimi'n başına da bela oldu. Bunları yazabilirsiniz burda hiçbir sıkıntı yok benim için. Bir ülkede olmaması gereken bir kurum varsa diyanet kurumu... Şimdi şöyle açıklamaya çalışıyorlar hani demin açıklamaya çalışıyorlar her iyiliğin peygambere her kötülüğün peygambere atfetmek var. Türkiye Cumhuriyeti'nde bunu M. Kemal yaşıyor aslında. Ne iyilik veya kötülük varsa M. Kemal yaptı. Diyanet işlerine bakıyorsun kimisi ordan tutmaya çalışıyor ya işte laikliği korumaya çalışıyor. Olmaz gitmez devlet laikliği korumakla falan olmaz bu insanları bilinçlendirme ile alakalı sen korumazsan ben korumazsam laiklik diye bi şey zaten kalmaz bu ülkede... Bunu diyanet ile ilgili şey yaparsın diyanet kapsayıcı bi şey değil. İnsanların vicdani şeylerin devletin içine sokulmasında bir anlam yok. Bu korkularla yaşayamayız.

Burak da Emre'yi destekleyen fikirlerini şöyle ifade etmektedir:

Kesinlikle olmaması gereken bir kurum. Diyanet İşleri Başkanlığı eee Devlet kurumu olamaz. Nasıl ki biz ha nasıl olamaz. Laik bir devletiz diyorsak. Biz din ile devlet işleri birbirinden ayrı diyorsak. E bağımsızlık olması gerekir. Böyle bir kurum olsun ama kamu kurumu olmasın. E tabi yani bu ülkede inanan Müslümanlar otursunlar işte bir kurum kursunlar eee ona göre kendi kararlarını ya da uygulamalarını yapsınlar. Eee finansmanını da kendileri sağlasınlar. Şimdi benim hiç kullanmadığım bir cami için benim vergilerimle cami yapılıyor ve benim vergilerimle işte imamların parası ödeniyor. Ama ben bunları hiç kullanmadım. Tabi tabii eleştiriyorum.

Kemal, Vural ve Aylin de de benzer şekilde diyanetin laik bir ülkede olmaması gerektiğini savunanlar arasındadır. İhsan ise diyanetin zorlama bir kurum olduğunu ve kaldırılması gerektiğini söylemektedir:

Ben olsam Diyaneti kaldırırım. Diyanet zorlamayla kurulmuş bir kurumdur, devletin dini yoktur bana göre devlet sadece kanun yapar der ki camiler şuraya yapılır imamın özellikleri şudur özelliğe vakıf olan imam olsun imam efendi de der ki cemaat şöyle şey yapacaksınız tamam yani halk organize olur halk da ki itilafları halleder devlet direk dine müdahale etmez, benim imamımın maaşını ödeyemez veya benim cenazemi yıkayanın maaşını veremez, benim işimi görüyor ben ödeyeceğim bana göre diyanet Avrupa'nın dışında kurulmuş biraz karışık sentez bir devlet kurumu...

Diyanetin anlamını hıyanet olarak açıklayan Yaşar'ın eleştirileri oldukça yüksek perdedendir:

Ben Kur'an bağlı kalmak istiyorum. Madem kitap geldi.. Eee şöyle söyleyeyim efendim Diyanet kelimesinin açılımını bana yapabilir misiniz? Dinler demek. nerden net anladık. bence diya nereden geliyor biliyor musun hiya'dan geliyor. Eski adı Dinayet Başkanlığıydı. Şimdi Hıyanet (gülüyor) e İlahiyat Fakültesi ne yapar efendim. ne yapar? evet nerde yayınlar bunları efendim? Ben hiç daha İlahiyat Fakültesinin bir dökümanını görmedim. Bilim Tekniğin görürdüm birçok yayının gördüm ama İlahiyat Fakültesinin aylık dergisi yıllık dergisi benim elime geçmedi, geçmedi evet görmedim yaşamadım da, evet evet... bence Diyanet görev yapmıyor. Diyanetten mezun olanlar neredeler bakalım geriye dönük bir araştırma yapalım efendim diyanet mezunlarının ne iş yapar bu memlekette... binlerce var... ekonomiyi kim yürütüyor, siyaseti kim yürütüyor... yapmayın efendim hakimler savcılar kim... bunlar özellikle yapılan şeyler. Yani tamam ama birilerinin bir maşası olmanın bir gereği yok. İmanımız varsa eğer hakkını verelim.

Diyaneti gereksiz bulan Rahmi ise şunları söylemektedir:

Diyanet gerekir mi? yani o kurumun gereği ne...? Din farklı bi şeydir, din hayattır bi yapının içine koyduğunuz zaman onun kurallarını o belirleyecektir, Osmanlıda fetvayı veriyö, uygun buluyö bulmuyö, Mısır'daki din kurumunun doğrularıyla Türkiye'deki din kurumunun doğruları bir değil o zaman bırakacaksın bunların kurallarını koymak mantıklı değil fetva hatta mantıklı değil zaten son zamanlarda fetva da vermeye başladı şunu yapın bunu yapın diye hiç gereği olmayan bi kurum.

Remzi ise diyanet kurumunun olmaması gerektiğini destekleyenler arasındaki yerini şu sözlerle almakta diyaneti toplumun inançlarına yön veren bir kurum olarak tanımlamaktadır:

Hayır asla, yani bir ülkede toplumun inançlarına yön veren bir devlet kurumunun varlığı asla olmamalı, çünkü dediğim gibi inanç o toplumda yaşayan insanların kendi değer yargılarıdır, herkes kendi inancını nasıl

yaşamak istiyorsa öyle yaşamalıdır. Kimse kimseye sen böyle yaşayacaksın, burda yaşamayacaksın, şunu yapmayacaksın diye bir dayatma olmamalı, devletin hele böyle gücü kullanması asla bence o ülkede inancın tam olarak yaşanmasına izin vermez. Yani bunu ne Arap toplumları için söyleyebilirim, ne batı toplumları için söyleyebilirim, ne bizim ülkemiz için ve bizim ülkemizde zaten Diyanet İşleri Başkanlığı verilen kurumun sadece tek bir mezhebin kurallarını ve yaşam biçimini ön plana çıkartıp diğer mezhepleri hani kıyırıktan dediğimiz şekilde koruyormuş gibi göstermelik şeyler göstermesi bana ikiyüzlülük gibi geliyor.

Son bir söz olarak diyanetin mevcut haliyle istisnasız hiçbir katılımcı tarafından beğenilmemesi ve olumlu tek bir görüşün olmaması ilginçtir. Diyanet imsakiye yapmak, ramazanda fitre miktarı belirlemek, imamaları atamak gibi işleri yapan, pasif, etkisiz, halka ulaşamayan, sadece belli bir kesime yönelmiş bir kurum olarak görülmektedir. Modern yaşamın gerçeklerine uymadığı kabulü de yaygın bir düşünce olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2.2. Camiler

Bu bölümde dini hayatın sosyal yönünü içeren en önemli yapı olan ibadet yerleri camiler konusunda katılımcıların düşünceleri, caminin onlar için ne anlama geldiği irdelenmeye çalışılacaktır. Öncelikle katılımcıların camiye nasıl bir anlam yüklediklerini ortaya koymaya çalışacağız. Mülakata katılanların çoğu için caminin sadece namaz kılınan bir mekan olarak algılandığını söylemek mümkündür. Mesela Hayriye'nin "şimdi bizim adım başı cami, adım başı cami, biz namazı evde kılamıyor muyuz? Neden camide kılıyoruz...?" Cümlesi buna örnek olarak gösterilebilir. Zübeyde de aynı paralelde fikirlerini ortaya koymaktadır:

Yani şu var şimdi cami ibadetimiz tabi ki yapılsın. Ama toplumun birçok ihtiyaçları giderildikten sonra, çünkü bizim ibadetimizi yapabilmemiz için böyle bir yere ihtiyacımız yok bu Hıristiyanlar için kilise olmazsa olmazdır ama Müslümanların bizim dinimiz bunu evinde kendin bir ağaç dibini bile temizleyip orda da ibadetini yapabileceğini, sohbetini her yerde yapabileceğini, insanların hayatını zorlaştırmıyor o yüzden her yere cami yapmaya gerek yok.

Şevval'in ifadeleri de buna örnek olarak gösterilebilir: "Bu kadar camiye hiç gerek yok çok fazla. Cami niçindir? Temiz yerde ibadetini et." Yukarıdaki örneklerde caminin sadece bir ibadet yeri olarak kabul edildiği görülmekle birlikte çok az sayıda da olsa camiye huzur bulmak, rahatlamak, maneviyatını yaşamak için gittiğini de söyleyenler mevcuttur. Yaşar bu duruma örnek olarak gösterilebilir:

Şimdi bakın ben eee gençlik yıllarımda eee talebeliğimde ve gençlik yıllarımda benim en güzel sukunet bulduğum huzur duyduğum yer camidir. Ben sinirlendiğim zaman, huzur duyduğum zaman camilere giderim bir sığınma olarak... efendim... ama ben cemaatle gitmem. Ben yalnız giderim otururum, cemaatle yapıyorduk bu işi sonradan kendi kendime ayrı gitmeye başladım... uzaklaştım yani.

Yaşar'ın yaklaşımı cemaate katılmama ve camiye yalnız gitme durumu da yine sosyal demokratların çoğunlukla benimsediği 'bireysellik' göstergesi olarak yorumlanabilir. Demet de aynı duygularla camiye gitmek istediğini ifade etmektedir:

Bi ay önce İstanbul'a gittik çok büyük çok güzel bi cami vardı çok görmek istedim ben seviyorum sessizliğini gözlemlemeyi o ortamı seviyorum o ortamda kendimle kalmayı işte Bursa'ya gittiğimde falan da gezdim girmek istedim eşim dedi ki ya şimdi başında örtü yok şu yok bu yok insanlar orda namaz kılyolar, işte şimdi hoş olmaz rahatsız etmeyelim falan o da kendince haklı ama ben de girmek istiyorum, belki ben de orda kendimce ibadet edicem, bi an yaşıcam daha sonra ben şey yaptım bi fularım vardı fularımı başıma bağladım girdim gezdim, oturdum, dinlendim falan ama şimdi şöyle bi şey var yani kadın bizim dinimizde daha zor, kadınlık daha zor, çoğu zamanlarda ibadet edemiyosun başını örtmeden oraya giremiyosun, şöyle yapmadan olmuyo, daha çok kural var yani bu kadar kuralların olması uzaklaştırıyor.

Demet camiyle ilişkisinde tesettür konusunun bir engel teşkil ettiğinden ve dini yaşama konusunda kadın olmanın daha zor olduğundan bahsetmektedir. Camiyle bağının benzer sebeplerle kopuk olduğunu söyleyen bir başka kişi İrem şunları söylemektedir:

Ben inanım ki yıllar yıllar yıllar yıllardır işte dinimi öğrenmek için koşturarak gittiğim cami dışında çok uzun yıllardır camiye gitmiyorum ve çok da istiyorum ama hani bir alışkanlık aklınızdan çıkartırsınız ya aslında keş.. keşke yapabilesek ama eee mesela bir Ulu Camiyi hatırlıyorum çocukluğumda hala yaşadığım yerde ailemin oturduğu yerde var. O camilerin pencerelerinin renkli renkli camlarının, o kocaman alan o kubbeler, o envai halılar o avizeler benim çok hoşuma gitmiştir. Ama belki de cami alışkanlığımızın gelişmemesinde sebebi olan şey oranın dokunulmazlığı vardır. Yani abdestini alamadan giremezsin, başörtünü örtmeden giremezsin işte burası çok özel bir yerdir. Dedikleri için biz orasını çekinilecek korkulacak sadece işte eğitim amaçlı gidilebilecek yerler olarak gördük belki de camiler bize kapılarını açmadılar ya da kapılarını çok açtıklarını düşünmüyorum. O anlamda hep böyle onlar orda çok da ifade edemiyorum. Çok bizim girebileceğimiz çıkabileceğimiz bir boyuta getirmedi. Yani çok rahat girip çıkabileceğimiz ortamlar olmadı. Çocukluktan kaynaklanan bir şey hani bu abdest başörtüsü falan olduğu için biraz daha zor geldi işte abdestsizim abdestim yok camiye giremem, işte başörtüm yok camiye giremem, diye biraz daha girilmesi zor alanlar diye düşündürüldü. Bize şimdi de çok istememe rağmen gidemiyorum. Gidemiyorum hala gideyim bir namaz kılayım diyorum gidemiyorum. Ama cami ortamlarını çocukluktan bilirim o renkli camları var ya şekilli şekilli hele

o avizeleri çok çok hoşuma gidiyordu. Ya birde Allah'ın evi olayı var ya Allah'ın evi biraz daha bize itinalı davranmamız gereken bir yer olarak geliyor. Biraz da korkarak bakıyoruz herhalde.

Emre caminin sosyal yönünden bahsetmekle beraber, zamanımızda caminin bu işlevini kaybettiğini de ifade etmektedir. Emre'nin caminin sosyal yönüne işaret etmesi katılımcılar arasındaki iki istisnadan biri olarak karşımıza çıkmaktadır:

Camiden bi şey çıkar mı dersiniz bana göre çıkmaz. Bundan bir yirmi yirmi beş yıl önce çıkıyordur hakaten çıktığına ben inanıyorum çünkü sosyal dayanışma, toplumsal dayanışma çünkü bazen şunu da görüyorum ben çok erken saatlerde sabah namazlarına giden insanlar oluyor mesela genelde bunlar altmış yaşın üstü, yani insan ölüme yaklaştıkça cennete gitmek için gerekirse sabahın o saatlerinde ibadete gidebiliyor ama şu güzellikte var görüyorum ki ben o adamlar oradan çıktıktan sonra bir sohbet ediyorlar yada beraber bir şey yapma ihtiyacı duyuyorlar. Oturup doğaya bakmak, köy camilerinden bahsediyorum özellikle, orada yapılacak işler evet genç olarak ben oraya gitsem eminim o yaşlı adamlardan birçok şey alabilirim o konularda... Bir sürü sosyal anlamda yapılacak işler anlatılır ama dediğim gibi bunu biraz daha o mecraya sokmak gerekir. Ve zorlama işin hiç sevmediğim tarafı, zorla bir işi yaptırırsan herkes bu işten kaçıyor. Sonra sadece cumaya gidiyor falan kendini bu şekilde kurtaracağını düşünüyor. Buda onun tercihi...

Caminin sosyal boyutuna değinen bir diğer kişi Demet ise bireysel bir din yaklaşımı olmasından dolayı bu duyguları paylaşmadığını söylemektedir:

Cami meselesine gelince dedem öldüğü zaman ilk imama bağış yapıyo ya ilk çeşme yaptırmak istemişlerdi hemen caminin bi yeri yapılacak ona verin falan dediler köydekiler hemen onun için kullandılar cami yaptırmak daha iyiymiş gibi bi şey var çok onaylamıyorum çünkü benim din anlayışında öyle bi şey yok çünkü her an her yerde her şekilde Allaha ibadet edebilirsiniz ama genel camilerin olup ta insanların bi araya gelip ibadet etmeleri de çok güzel eleştirdiğimi için değil çünkü ben kendimde gitmişimdir farklı bi duygu yaratıyo insanda farklı iç dünyanda farklı rahatlık yaşatıyo mitinglere katılanların duygusu birlikteliği gibi o gruba ait olma birlikte bi şey yapma çok korkusuz ve cesur oluyolar ya o zaman mesela ben onu da yapamadım hiç öyle bi gruba da hiç katılamadım benim düşüncemde bile olsa daha bireyselim biraz da kendimi korumakla ilgili körü körüne inanmamakla ilgili.

Dinin sosyal hayatta yer bulduğu ve Müslüman toplumun sosyalleştiği en önemli kurum olarak şüphesiz camiyi sayabiliriz. İslam'ın ilk dönemlerine baktığımızda peygamber döneminde o günkü adıyla mescit bir toplantı alanı, yönetim binası, bir eğitim kurumu ve ibadet yeri olarak birçok sosyal işlevi bünyesinde barındırmaktadır. Günümüze gelindiğinde ise cami namaz kılınan ve cenaze kaldırılan, salt dini yönü olan bir kurum olarak işlevini son derece daraltmış bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum camiyi toplumun büyük

bir kesiminden uzaklaştırmış, olsa da olur olmasa da olur noktasına taşımış, daha muhafazakar olan toplum kesimlerinde ise bu yapıya daha sıkı bir şekilde sarılma refleksi yaratmıştır. Aşağıda tartışılacağı gibi cami konusundaki bu farklılaşma sosyal demokrat toplum kategorisindeki “bireysel din anlayışından” da beslenerek camilerin yerine eğitim kurumlarının artırılmasını öne çıkarmaktadırlar. Katılımcıların neredeyse tamamı fazla cami yapılmasını israf olarak değerlendirerek eleştirmektedirler. Mesela bu konuda Yaşar bakış açısını şöyle ortaya koymaktadır:

Camileri severim, ancak çok fazla olduğunu düşünüyorum. Çok fazla olduğunu düşünüyorum...Şimdi bakın burda bir köy var bir köyde üç mahalle var, üç mahallede cami var...(gülüyor) Caminin cemaati kaç kişi efendim?

Cami sayısının fazlalığına vurgu yapan Bilal ise şunları söylemektedir:

Cami sayısı bence fazla... net fazla yani kesinlikle fazla.. Burda şimdi üç tane cami var. İskele camisi Cumalarda doluyor. Buradaki cami işte iki üç saf kalıyor. Yukarda Fatih Camisi var hiç gitmediğim için bilmiyorum ama diğer zamanlarda öğlen namazlarında denk geldiğimizde o zaman gidiyorum yirmi yirmi beş kişi hoca iki yüz kişilik cami içinde yirmi beş kişi var. Çok fazla.. sadece belli dönemleri kaldırması için bu kadar çok cami... tabi mutlaka bence israf olduğunu konusuna katılıyorum. Hatta şu var insanlar giriyor namaz kılacaklar taş çatlasın on beş dakika duruyor en fazla hadi yarım saat olsun. Eee kış döneminde özellikle yakıyorlar kaloriferleri bilmem ne falan her tarafı o yarım saati yakıp insanlar orada sıcak dursun diye sabahtan yanıyor belki orası kaç saat sonra gidiyor. Yaz dönemlerinde özellikle ne şartlarla Arabistan’da hiç klima falan yok yani namaz kılmışlar bizim burda klimasız cami yok nerdeyse... Tabi herkes klimalı cami seçiyor namaz kılmak için, biz de yapıyoruz ben İzmir’de gittiğimde özellikle çok sıcak oluyor. Onların, ben genel olarak israf olduğunu düşünüyorum.

Bilal cami sayısının fazlalığı yanında camide yapılan diğer israflara da dikkat çekmektedir. Hayriye de aynı konuya “Cami sayısı çok. Çok yani Aslında ona yapılacak masraf daha iyi bir yerlere gidebilir diye düşünüyorum.” cümleleriyle vurgu yapmaktadır. Betül ise çok fazla sayıda cami yapılmasını sömürü olarak nitelendirmektedir:

Çok fazla cami yapıldığını düşünüyorum (gülüyor) evet gerçekten adım başı cami oldu. Gerçi bu tabi politika ile ilgili her tarafta bu kadar cami olması gerektiğini düşünmüyorum. Çünkü cami sonuçta ezana namaza çağrı yani namaza çağırmak için orda her adım başı cami olmasına gerek yok. İnsan kılmak istedikten sonra her yerde... pardüsö ile de kılarırsın, oturarak da kılarırsın Allah yolunu göstermiş. Seyahatte kılarırsın... hani kum da bile toprakta bile kılıyorsun... su bulamadığın yerde temiz olan bir yerde... Allah o tür imkanı dinimiz kolaylığını sağlamış onu hani sömürmeye gerek yok adım başı cami hem de hoparlörleri açıyorlar ona karşıyım ben.

Camilerle ilgili israfın bir başka boyutu ise camilerin boş olması; sadece Cuma ve bayramlar için cami yapılması olarak kabul edilmektedir. Meryem mevcut durumu şu şekilde izah etmektedir:

Yani ibadethaneler olmalı gene mutlaka ama yeteri kadar yani gereğinden fazla adım başı da değil... çok fazla çok gereksiz yere fazla... adım başı cami var boş oraların çoğu zaten cumalar dışında... gereksiz buluyorum onun yerine eğitime daha fazla önem verilmesi gerekiyor bizim ülkemiz hâlâ çok cahil bir ülke...

Hüseyin de caminin sadece Cuma ve Ramazan'da kullanıldığına işaret etmektedir:

Cami sayısı, şimdi geçenlerde bir açıklama yaptılar her halde üç yüz metre de bir cami yapılacakmış siz duydunuz mu öyle bir şey? Bir yerde açıklama yapmışlar herhalde beş yüz metrede bir cami açıklaması... Şimdi camileri görüyoruz yalnızca Ramazanlarda doluyor. Mesela benim mahallem Bartın'da iki tane cami var aralarında yüz metre var. Bir tek Cuma'ları dolu oluyor biraz bi de Ramazanlarda diğer zamanlarda hoca ile müezzin ve camii... ya da birkaç tane ihtiyar oluyor onlarla namaz kılınıyor. Devasa camiler, İstanbul'da şimdi cami çok... bide şimdi Çamlıca Tepesi'ne bir tane kaç bin kişilik cami dikiyorlar bilmiyorum onu öyle yapacaklarına keşke o paraları başka yerde değerlendirseler... Tabi yeterli cami var diye düşünüyorum.

Katılımcılar arasında cami sayısını eleştirme ve israf olarak nitelendirme çok yaygın bir kanaat olarak karşımıza çıkmaktadır. Cami konusunda bir başka yaygın kanaat ise caminin yerine okul yapılmasıdır. Kadriye bu kanaatini şu cümlelerle ortaya koymaktadır:

Ya ne bileyim çok şaşalı bir cami yapınca kadar okul yapılsın okul olmayıp ta şaşalı bir cami olunca dikkat çeker eğitim de ihtiyaç eğitimsiz hiçbir şey olmuyor o da ayrı ama hani namazını evde de kılabilirsin ama okul şart, hani ben yapılmasın da demiyorum ama görüyoruz bazen tabi ki özel camilerimiz olacak ama her yerde de olmasına gerek yok, normal ibadetimizi yapalım yapacak kadar olsun temiz olsun güzel olsun halk kullansın.

Merve de cami ve okul sayısını karşılaştırarak bu düşüncesini ortaya koymaktadır:

Cami sayısı ülkemizde okul sayısından daha fazla... Evet, camii sayısının çok fazla olması da israf...

Aylin de Merve'yi destekleyen ifadeler kullanmaktadır:

Okullardan daha fazla olduğunu düşünüyorum. Yani hani şu son zamanlarda özellikle yani cami sayısının biii toplu yaşanan bir yerde atıyorum tek bir camii kafî iken onlarca camii var. Bunun da tamamen şekilsel olduğunu düşünüyorum. Tek bir camii olması atıyorum insanların ibadet edeceği yer olmadığı takdirde elbette ki ama bi alanda bir camii var insanların ibadet

edeceği bir alan varsa ikincisine kusura bakmayın derim. O anlamda kabul etmem.

Yıldız'ın sözleri de okul-cami karşılaştırmasını örneklendirmektedir:

Valla camiden çok okul yapılsa benim için daha iyi.. güzel eğitimler verilse çocuklara yani evinde de yapabiliyorsun ibadetini, mesela ben tek başıma kaldığımda daha iyi ve güzel ibadet edebiliyorum...Çok da yapılıyor tabi ki okul yapılsa eğitilmiş olsa şu Türkiye daha güzel değil mi yani?

Cami okul polemğinde siyasi irade tarafından çoğunlukla caminin tercih edilmesi ciddi bir eleştiriye tabi tutulmakta ve bu durumun anlamlandırılmadığı Yusuf tarafından ifade edilmektedir:

Yardım kötü bir şey değil... Yapılsın da bu ülkenin öncelikleri neler işte toplum niye bir cami yapmak ister de okul yapmak istemez? Bu tamamen din ve eğitim ile ilgili bir şey.

Asude'nin sözleri de Yusuf'u destekler niteliktedir:

Cami işinin de çok abartıldığını düşünüyorum. Cami var gene cami yapalım gene yapalım, cami için yardım toplayalım yani bir gün gelip te okul için yardım toplayan yok. O kadar okul eksikliği var, derslik eksikliği var, okullarda çocuklar üst üste hani millet bir araya gelelim de bir okul yaptıralım demiyor ama cami yaptıralım diyor. Hani yok mu cami var zaten çoğu cumadan cumaya kullanılıyor. Bu kadar camiler dolup taşıyormuş ta sanki yeni cami gerekiyormuş gibi eee bu kadar cami yapalım, cami yapalım şey geliyor bana çok gereksiz geliyor ve yapmacık bir tavır geliyor.

Süleyman ise halkın ihtiyacı olan hastane, sağlık ocağı gibi kurumların olmadığı yerde cami yapılmasını samimiyetsizlik olarak nitelendirmektedir:

Maalesef maalesef o konuda üzgünüm yani gerçekten oraya camiye gerek var mı yok buda bir dayatmadır. Orada neye ihtiyaç var okula mı, sağlık kuruluşuna mı ihtiyaç var. Şimdi Cuma namazları hariç tüm ibadetler evlerde yapılabiliyor değil mi? Her yerde evet doğru... özür dilerim her yerde yapılabiliyor peki yani ama her yerde eğitim verilebiliyor mu? Her yerde ameliyat yapılabiliyor mu? Bana göre bu da bir rant kapısı. Şimdi kişi geldiği zaman okula bir yardım topluyorum dediği zaman siz soruşturma açılıyorsunuz neye göre yardım topluyorsun valilik izni olmadan ama Ramazan'da bir sürü yerden cami yardımı için geliniyor gerçekten yardım ediliyor mu veya yardımların ne kadarı cami yapıyo... atıyorum kocaman bir Selimiye Camii için para toplanmıştır adam küçük bir tane mescid yapar... Ha yani dolayısıyla yanlış buluyorum ve bu cami yapımında devletin mutlaka belirli bir planlama yapması lazım... gerekiyor. Dağın başında küçücük bir köy yüz tane veya elli tane nüfusu var üç tane camisi var. Buda siyasi bir çıkar, filmlerde izliyoruz, cami yaparız işte bilmem ne yaparız, en büyük günahı onlar işliyorlar yani

düşünebiliyor musunuz bir cami yapıyorsun geleni yok. Boş boş... mesela hastane yapmak da çok güzel.

Süleyman bu sorunun çözümünde yine devletin yer almasını ve planlama yapmasını önermektedir. Vural, Emre, İlknur gibi isimler de devletin planlama yapması gereğine dikkat çekmektedirler. Camilerle ilgili bir başka eleştirisi konusu ise camilerin kirli ve bakımsız olmasıdır. Bu konuda Serpil'in açıklamaları şöyledir:

Camilerimiz sayı olarak çok, bakım olarak sıfır. Çok pis camiler kokuyor ben Şubat tatilinde gittiğimde ben cami gezmeyi çok seviyorum Kütahya'da Çinili Cami vardır. Oradaki camiyi ziyarete gidelim dedim teyzeme hadi gidelim dedi ay girdiğimde leş gibi nasıl kokuyor. İnsan orda ibadet yapıyo halıların kaldırılması lazım bence... Oturturulması lazım. Eğer ibadet yapıyorsak orda necasetten taharet, temizlik söz konusuyla kesinlikle ve kesinlikle... dinden çıkmışız biz toplum olarak.

Hüseyin'in de Türkiye'deki camilerin temizliği ve bakımı konusunda ciddi eleştirileri vardır:

Ha camiler restore yapılabilir. Dedim ya daha dedim adam halıseri sermiş toz yumağı ama şimdi laminant parkeler var şahane şeyler var... Evet tozmayan şeylerden yani cami bide modern hale gelebilir... Arabistan'da bile camileri görüyoruz, ben televizyonda görüyorum o camileri.. Adamlar ne camiler yapmışlar ya pırıl pırıl kocaman camiler.. tamam orda hac maç bi şeyler oluyor gidiyorlar oraya, ama bizimkisi gibi mezbelelik gibi değil yani.

Bilal de camilerin kirli ve bakımsız olduğunu söylemektedir:

Genelde birçok cami temiz olduğunu düşünmüyorum. Gelen insanların çok fazla temiz olduklarını düşünmüyorum, orda ki kurallara uyduklarını sanmıyorum, temizlik konusunda ben Hıristiyanlara imreniyorum. Hafta bir gün pazarları gidiyorlar, tertemiz giyiniyorlar, işte Allah'ın huzuruna çıkacaklar kendi inançlarına göre tertemiz gidiyorlar. Ama bizim insanlarımız cuma günleri işte Cuma'ya diye geliyorlar. Evden çıkıyor üst başı yağ o kadar uç abarttık artık pis geliyorlar yani... Meslerle geliyorlar orada yıkıyor sonra geliyor önümüzden geçiyor aslında iğrenilmeyecek gibi de değil yani çok temiz de değiller o anlamda ben insanlardan kaynaklı pek temiz olduğunu düşünmüyorum.

Bilal'in sözlerinde görülen Hristiyanların ibadethanelerine ibadetlerine duyulan hayranlık Merve'nin ifadelerinde de görülmektedir. Camilerle ilgili fikrini sorduğumuzda Merve şu cevabı vermektedir:

Yarama parmak bastınız. Bakın ben Hıristiyanlığın en çok sevdiğim noktası nedir, biliyor musunuz? Bakın biz İslamiyet olarak ibadetlerimizi çok savunuruz, yani biz ibadetlerimizi dört dörtlük yaparız ya Hristiyanları da eleştiririz. Ama en güzel noktaları o ayinleri var ya o Pazar buluşmaları hiç

aksatmıyorlar. Hastanelerinde mutlaka dua edebilecekleri bir odaları var. Bunlar çok güzel şeyler.

Katılımcılar tarafından camilerin kirliliği ve bakımsızlığı kadar mimarisi ve zevki de ciddi bir şekilde eleştirilmektedir. Emre bu durumdan diyanet kurumunu sorumlu tutmaktadır:

Benim camilerle ilgili en büyük eleştirim cami yapımları ile ilgili değil. Bu kadar çirkin camileri nasıl yapıyorlar ben hala şey yapamıyorum. Eğer Diyanet denilen kurum iyi bir kurum olsaydı en azından insan şunu yapar, arkadaş kafası çalışan üç tane mimar koyarsınız şu şu modeller hani eski Osmanlı tarzı ne bileyim yeni dönem tarzı, Gotik tarzı bilmem biraz şunlara dikkat eder insan. Ne kadar çirkin. Ben mesela Erzurum'a gittim. Erzurum'dan ben müthiş keyif aldım... Ya onları gezmekten de görmekten de büyük keyif aldım. Hatta önlerinde resimde çektirdim. Hani Tanrı'nın evinde estetik aramak biraz tuhaf gelebilir ama şu andaki camiler için yeni yapılanlar için konuşuyorum ben. Bu kadar çok yapılması sorun ama bu kadar çirkin yapılmaları daha büyük bir sorun. İnsanın bir kere eğer böyle bir güzellikte hidayete erecekse ve o yapının da estetiği... ne bileyim, bu kadar çirkinliğin ardından nasıl cennete nasıl ulaşacaklarını düşünüyorlar bu insanlar. Şaşıyorum ben buna bilmiyorum belki bir tuhaf oldu ama.

Caner de camiler konusunda benzer eleştiriler getirmektedir:

Cami yapıyor oralara hoca gönderiyor onun dışında toplumu yönlendirecek benim kafamdaki şüpheleri giderecek veya toplumun önünü açacak şeyler yapamıyor. Birincisi korkunç. Bunun nasıl insanlar müdahale etmiyorlar anlamıyorum. Klasik Osmanlı mimarisi çok yapay bir yere konduruyorlar. Hiçbir estetiği yok. Yani ben şimdi camiye gidiyorsam yabancı bir insan geldiği zaman imrensin. Gidip te katedral mimarisi gibi şey yapın demiyorum ama hala mimar Sinan taklidiyle yapıyoruz. Bu da şeyden kaynaklanıyor. Toplumdaki zevkten. Başbakan Malatya'ya gidiyor. Malatya'da bir iş adamı cami yaptırmak istiyor Selçuklu mimarisi. Başbakan da böyle bir kulp olacak diyor. Ne Selçuklu mimarisini biliyor ne şeyi biliyor. Entellektüel seviyesi anca bu kadar. Yani Selçuklu mimarisinde bir tane cami yaptırdığım zaman insanlar böyle karşılıyor artık. Maalesef çirkin camiler yapılıyor. Annem Ankara hastanesine yatmıştı, duymuştum ben sırf onun için Bilkent'e camiye görmeye gittim. Merak ettim çünkü. Toplumun zevkiyle alakalı genel durumumuzu anlatıyor camiler. Gittiğiniz zaman o zorla kondurulmuş bazılarında 50 metrelik minareleri olan zevksiz camiler var.

Caner'in sözlerinde de görüldüğü gibi cami mimarisinde eleştirilen bir diğer konu ise minarelerdir. Yusuf minarelerdeki abartıyı Hristiyan mimarisini taklit olduğunu ve bunun İslam dininin felsefesine ters olduğunu iddia etmektedir:

Caminin olması işte minaresinin muhabbeti yapıldı da başbakan yıkın biraz küçültmüşler onu.. küçücük camiye yetmiş metre minare yapmışlar...bu kültür bizde var mı bilmiyorum ama Hristiyanlarda olduğunu biliyorum. Hristiyanlarda o kiliselerin heybetli yapılması güç göstergesi bizde İslam'da

veya İslam'ın buna ihtiyacı var mı? dimi İslam'ın buna ihtiyacı var mı? Böyle görkemli, ihtişamlı camiler yapmaya, olmaması lazım diyorum ben olmaması lazım İslam'ın daha farklı şeylerle öne çıkması lazım... İslam tamam ne insan odaklı özeti nedir iyi insan olacağız, faydalı insan olacağız, güzel işler yap, bunları atlادık ama biz.

Aslında minarelerin mimarisiyle birlikte bizatihi minarenin kendisi ve ezan sesi de eleştiri konusu yapılmaktadır. Ezan okunmuyorsa minare de gereksiz ve israf olarak nitelendirilmektedir:

Peki bi şey daha sorayım minareler ne işe yarar. Ezan çıkar okumak için hoparlör koyduğunuz zaman minare maliyetine bence gerek yok doğru mu? ne oldu neeeeymiyyy yapıyoruz biz? Yani günün koşullarını değerlendirmiyoruz ki biz teknolojide günün koşulu diyoruz ama dine geldi mi yok. (Yaşar)

Camiyle alakalı eleştirilerden biri de minareye ilişkin olarak ezanla ilgili tenkitlerdir. Ezanın gürültü kirliliği oluşturması, ezanın makam ve okunması ise ilgili teknik eleştirilerdendir. Bu eleştirileri örneklendiren Hasan şöyle demektedir:

Bu konuda şeyi de söylüyecem ezan farz değildir, sesi güzel olan bir kişi çıkıp bağırsın, İslam'ın özünde derki çıplak insan sesidir bizim teknolojimiz güçlenmiştir megafonlarımız bu şekilde ses desibeli camları kıracak şekilde düzeydedir bu sesle bağırmanın etmenin yani bu sesle kimsenin söyleyemez, söylese ezan sesine mi karşı mısın? Değilim kardeşim çıplak insan sesiyledir, çıplak sesle çık ordan bağır bakayım senin sesini duysun daha çok ilgi çeker, yani bu kısmı insanların bir kısmı hani rahatsız olan olmayan diye inanın insan kulağının kaldırabileceği desibelin çok çok üstünde insanlar onu düşünmüyor hoparlörün kaldırabileceği sese göre ayarlamış bakın eğer hoparlör insan kulağından daha değerli ise orda artık dürüst değil ezan okunduğu zaman çocuklar rahatsız oluyor daha alçak bir şekilde ben bunu iyiliği için söylüyorum yani hani karşı diye değil yani.

Hasan ezanın hoparlörden okunmasını samimi ve dürüst bulmamaktadır. Barış da ezanın gürültü oluşturması konusundaki rahatsızlığını dile getirmektedir.

Yok, öyle o kadar. Hatta bazen insanı hoparlörler rahatsız ediyor... Evet. Bu çok fazla...Yani mesela çarşıda bir ezan saati olduğu zaman telefon geliyor, konuşamıyorsunuz. Bu tür şeylerin işte o ince ayarı yapabilmek gerekiyor, kesinlikle gerekiyor.

Betül'ün eleştirisi ise ezanın müzik bilgisi olmayan imamlar tarafından kötü okunmasıdır. Betül şöyle demektedir:

Evet ezanı okuyanın çok huşu yani huşuyla yani güzel sesle okuması lazım bazen bakıyoruz rastgele çıkartıyorlar o da etkili.. bazen ezanı ben dinlerim yani bu hoca mesela içimden bu hoca güzel okudu, evdeysem mesela evde

kim varsa kızım varsa bak kızım güzel okuyamadı, bu çok kötü okudu bu... ne kadar çok konuştum bu saatte videoda... ezan nasıl okunmalı... ezan makamla söylenmesi lazım ... o makamla o ahenkli ses ile duyunca insana böyle bir huzur vermesi lazım ama o... bazen kötü sesle huzur vermiyor çirkin oluyo. Onlar da hoş değil... yani benim eleştirdiğim.

Ezana yapılan bu eleştiriler yanında ezandan hiç rahatsız olmadığını aksine dinlemekten hoşlandığını ifade eden katılımcılar -sayıları az olmakla beraber- mevcuttur. Esmâ bu örneklerden biridir:

Ezan sesi asla ve kata beni rahatsız etmez, zaten öyle konuşan insanlara da çok kızıyorum caminin yanından ev almışım, evimin içinde çalışıyor diye ee beni asla rahatsız etmez.

Serpil de bu konuda Esmâ ile aynı fikirdedir:

Onunla [ezanla] ilgili bir sorunun yok. Huzur duyuyorum... Çocukluğumdan beri ezanın sesini severim hep bana öbür tarafı hatırlatır ve bi kere gündün aklıma getirmem gerekir ya... getiriyoruz. Ezan sesinden rahatsız olmuyorum. Özellikle böyle güzel okuyan hocalar olursa... çok hoşuma gidiyor.

Yusuf'un eleştirisi ise müezzinlere ve teknolojiyle yeniden şekillenen Dünya'da müezzinin aldığı para konusundadır:

İslam'da nedir müezzinin yeri.. bugün teknoloji var çok güzel ezan okuyan Araplar var... basarsın düğmeye okur. Çünkü bugün ezan okuma şekli de tartışılmaktadır. Eskiden... kendisi okuyordu. Mahallede farklı bir hava vardı. Eskiden dinleniyordu, şimdi dijital şeyle ayarlanıyor. Dün başbakanın sesini de ayarladılar yani hiç sesi çıkmadığı halde çok da onun sesine benzemeyen bir ses çıktı. Sonuçta başbakanın sesi değil ama ne oldu söyleyeceklerini duyurdu. Böyle bir ortamda müezzine para gerekli mi, gereksiz mi? Bunları konuşmamız lazım sadece...

Camiler söz konusu olduğunda katılımcıların ciddi itiraz ve eleştirileri ile karşı karşıya kalıyoruz. Özellikle cami sayısı, bunun israf olduğuna yapılan vurgu tüm katılımcılar için ortak itiraz noktalarıdır. Sosyal demokrat değerlerden dayanışma ve sosyal yardımlaşma konusunda bir alt yapı oluşturabilecek bir kurum olması camiler için sağlanamamıştır. Camiler sosyal birlik beraberlik sağlayan kurumlar olmak yerine israfın ve kirliliğin merkezi olarak zihinlerde yer etmiştir. Katılımcılar arasında cami, ezan, hutbe vb. kavramlara karşı oldukça olumsuz yargıların var olduğu tespitini yapmak kanaatimizce yanlış olmaz.

3.2.3. İmam Algısı

Çalışmamızın bu bölümünde cami görevlileri olarak nitelendirebileceğimiz imamlar hakkında katılımcıların görüşleri ele alınacaktır. İmamlar camilerde namaz kıldırmak, hutbe okumak vb. görevleri yerine getiren kamu görevlileri olarak tanımlanabilir. Katılımcıların imamlarla ilgili düşünceleri değerlendirildiğinde genel olarak olumsuz, eleştirel bir yaklaşıma sahip oldukları gözlenmektedir. Mülakat yapılan kişilerin eleştirileri çeşitlilik arz etmekle beraber özellikle imamların yaptıkları işin çok basit ve sınırlı olması, bu iş için devletin bir kişiye görev vermesinden duyulan rahatsızlık ifadelerine sıkça yansımaktadır. Eleştiriler İmamların özellikleri ya da eksikliklerine, bizatihi imamlık kurumuna yöneltilmektedir. Aylin imamların çalışmadığını ve işleri olmadığını, artık ezan da okumadıklarını söyleyerek imamlık mesleğine eleştiriler getirmektedir:

Yani bunun iş olarak algılanması yanlış bence bu bir iş değil... Bunun bir meslek olarak görülmesi, iş olarak görülmesi doğru değil. Meslek olmamalı bence. Kamusal alanda tıpkı Diyanet İşleri ve bunun kamusal alanda olmaması gerekiyor. Yani aldıkları... yaptıkları... tamam karşı değilim ama yani imamlık artık tamamen bugün bir meslek. Namaz kıldırıyorum atıyorum cenazeye gidiyo yani bunların karşılığının maddi bir boyutu olmamalı.

Meryem, Asude ve Burak da Aylin gibi imamlığın meslek olmasının yanlışlığını vurgulamaktadır:

Bu da [imamlık] çok eleştiriliyor evet ben aslında buna katılıyorum öyle olmaması gerekir. Yani aslında parayla da yapılmaması gerekir, bu inanç işidir ordaki yürekten inanan herhangi birisi işte bu da çok zor yani insan oğlunun şeyinden kaynaklı zaaflarından kaynaklı bi şey bunu rahatlıkla namazını kıldırabilir, gidip orda birisi ezanı da okuyabilir bunun için maaşlı bir görevlinin bulunması hatta maaş için yapılması bana ters geliyor.. yani bunun gönül işi olduğunu düşünüyorum açıkçası. (Meryem)

İı yok imamlık güzel meslek. (gülüyor) Ya tabi imamlığın meslek olmaması gerek. Çünkü imamlığın gerçekten din tarafından bakarsanız Allah adına yapılan bir iştir. Hani bunu para karşılığında yapmak ne kadar doğru? Yapanlara sormak lazım. (Burak)

Valla imam dediğin ne yapar. Artık ezanda okumuyorlar zaten... Ortak okunuyor. Eee Cuma namazı kıldırır, işte vakit namazlarını kıldırır, ramazanlarda çalışırlar, Teravih ondan sonra... ne işte... çok da işleri yok imamların. Eeemm. (Asude)

Serpil de bu noktada Asude' ye şu sözlerle katılmaktadır:

Ayyy imam deme bana! İmamlar çok boş yani ne yapıyorlar bu adamlar ne iş yapıyorlar bu kadar parayı alıyorlar. Bi de üstüne üstlük cenaze yıkayıp ekstra

para alıyorlar... Mevlüdlerde para veriyoruz. Hem de altın takıyoruz...altın taktık biz.

Açıkçası benim toplumumuzda yaşayan din adamlarına onların yaşattıkları travmalar ve örneklerden sonra çok aman aman inancım olduğunu söyleyemem, beğeni değil, eleştiri açısından çünkü bir adamı oturup da diyelim ki bir dini merasim esnasında mevlid okutuyorsunuz tamam mevlid okutulup okutulmaması da acaba bir dini tören midir orası da tartışılır sonuçta ya da dua okuyorsunuz, cenazeyi defnediyorsunuz daha cenazeyi defnetmeden zarf nerde parayı kimden alacağım, bilmem neyin hesabını yapan din adamı bana göre din için uğraşmıyordur, tek uğraşısı vardır, onun tek derdi vardır, alacağı para ya da bahşiştir yada işte köylünün din adamına sağladığı imkanlarla yaşamını çok rahat sürdürüp de öbür taraftan mal mülk sahibi olma çabasına girmesi bana göre gerçek dindarlık falan değil...(Remzi)

Aslında Serpil ve Remzi'nin sözleri imamların toplumdaki yerlerine dair düşünceleri konusunda önemli ipuçları barındırmaktadır. İmamların parayla ilişkileri, yaptıkları her işten ayrı para almaları ve aslında bu parayı hak etmedikleri ileri sürülmektedir. Bu çeşit düşünceler katılımcılar arasında oldukça sık karşılaştığımız düşüncelerdir. Nisa ise imamların görevlerine ek başka işler de yapmaları gerektiğini söylemektedir:

Çok tanıdığım yakın bir imam yok. İki mesai saatleri içinde mesela çevremde namaz kıldırıyor başka da bi şey yapmıyor bunları duyuyorum yani farklı bi görev üstlenmeli bence imamlar sadece namaz kıldırarak yerine karşısına gelen cemaat genelde aynı kişiler oluyor, özellikle belirli bi mahalleden daha farklı iletişim kurmalı ama yine de çok bilmiyorum.

Asude ise diğer devlet memurlarıyla imamları karşılaştırarak, aldıkları parayı hak etmediklerini tekrarlamaktadır:

Evet, o konuda da bir adaletsizlik olduğunun düşünüyorum. Neden? İmam sadece ne yapıyor işte; namaz, ezan okuyor ondan sonra Cuma namazında hutbesi var. Onun dışında yaptığı önemli bir görev yok ama bir öğretmene bakıyorsunuz. 4 yıllık eğitime tabi tutuluyor. Sonrasında KPSS sınavına giriyor. Sonra bütün gün boyunca hem öğrencisiyle hem ailesiyle hem de evrak ileriyle uğraşiyor. Hani o gelir dağılımındaki dengesizlik belki onların suçu değil ama ister istemez insanlar onların gelirine bakarak yargılamada bulunuyor. O dağılım eşit yapılırsa kurumlar da birbirlerine bu kadar düşmez.

İmamlar söz konusu edildiğinde katılımlar hep bir ağızdan imamları eleştirmektedirler; görünüşleri, giyimleri, ahlaki yönleri vb.

Hiç iyi değildir (gülüyor) imamlar konusunda pek hani, pek hani imam şey yapmadığım hani imam sakalı makallı, bol pantolonlu birisi geliyor aklıma bol şalvarlı, ahlaki olarak son zamanlarda bazı olaylar oldu o yüzden imamlarda biraz gözümüzden düştü, toplumun gazeteden ve medyadan okuduğumuz olaylarda bahsediyorum onlar biraz ters tepki yaptı pek onun

dışında imamlar ile ilgili tam bi şeyim yok da imam deyince bir itici şey oluyor hani yalnızca, bir tepki oluyor. İmam kılıklı deriz ya bazen imama benziyor, imam çok gördüğümüzden değil de, maalesef...(Betül)

Hasan ise imamların eğitimlerine ve cinsel konulardaki zaaflarına dikkat çekerek bu konuda eğitilmeleri gerektiğini savunmaktadır:

İmamlar çok cahil. İmamların sağlam bir felsefe eğitiminden geçmesi gerekirken imamlar şey tarafında maalesef felsefeyi kaldırma tarafında ilahiyat tarafında felsefeyi kaldırmakla uğraşıyorlar ve imamların zaafları çok. Kesinlikle de cinsel zaafları çok ve bu konuda eee açıkça gizlemenin anlamı yok açıkça bir eğitim verilmesi lazım eee bu ayıp bir şey değildir ki bu Allah'ın bahsettiği bir şeydir. İnsanoğlu beyni onun organlarını yönettiği sürece o insandır güzel insandır ama organları onun beynini yönettiği zaman ortada bir problem vardır o zaman eee maddiyata çok düşkünler imamlar maddiyata çok düşkünler eee ve o kadar düşkünler ki eee bi tane imam göstermezsin bana köye bir tane çeşme yapsın camiye bir şey yapsın hep köylüden bekleyen bir zihniyet, lojmanıma bunu yap buna bunu yap ölüden çok medet beklerler mesela İstanbul Belediyesini takdir ediyorum zaten siyasal sebeplere gelirse Ak Partinin ilerlemesindeki en büyük etken de nedir daha öncede yaşadım eee Allah göstermesin eee bir yakının öldü mü en zayıf olduğu andır hele Cumartesi Pazarsa hele pazarsa kefen bulamıyorsan yer bulamıyorsan kazmacı kürekçi bulamıyorsan rezil oluyordu, rezil bunlar geldi kefeniydi pişmesiydi gömmesiymiş imam işiymiş imam geliyor gidiyor işte diyor ki ben görevliyim işte sizinle cenazeye ben görevliyim işte orda yazıyor ekranda işte en ufak bir para teklif etmeniz halinde sizin işleriniz yapılmayacaktır diyor, bunu çok dürüstçe gördüm ve insanlar bunu gördü ve insanlar buna saygı gösterdiler cenaze nakil işlemlerine çok saygı gösterdiler yani sorumlu tutulamaması yani şeyi yoktur dini töreni yoktur yani biri öldüğü zaman bir tane solcu bulamazsın, sistemi yoktur yani neye göre gömeceksin bunu yoktur mecbursun yine o dini kesimin yanına götürmek zorundasın yani.

İmamlar konusunda sıkça dile getirilen bir başka eleştiri ise ibadetlerini parayla yapmalarınıdır. bu görüşe katılan Barış imamları direkt cehennemlik olarak nitelendirmektedir:

Bana göre imamların yaptığı onlar direk cehennemlik. Sebebi namaz kıldırıyorlar, hem para alıyorlar. Öncelikle kendi görevlerini yapmıyorlar, bu işi parayla yapıyorlar yani. Onun o boyutu zaten kendilerinin büyük sıkıntıları var.

Özet olarak katılımcılar imamları eğitimsiz, cahil, kötü giyinen, bakımsız, korkutucu/ürkütücü, para ve mal düşkünü, Atatürk düşmanı, cinsel zaaflara sahip vb. pek çok olumsuz özellikle nitelendirmişlerdir. Yaptıkları işle ve aldıkları paranın dengesizliği bir yana bu işten para almaları da büyük bir haksızlık ve kul hakkı olarak algılanmaktadır. Son zamanlarda imamlara ayrılan kadro, imam ihtiyacının bir türlü bitmemesi, siyasi iradenin imamlar lehine yaptığı tasarruflar da yapılan eleştiriler arasındadır. İmamlar hakkında tek

olumlu görüş ise birkaç katılımcının son zamanlarda genç imamlarda gördükleri modern, anlayışlı, hoşgörülü imamların da az da olsa var olduğudur.

3.2.4. Din Adamı ve İlahiyatçı Algısı

Yaptığımız görüşmelerden elde edilen veriler analiz edildiğinde katılımcıların kurumsal, geleneksel din anlayışlarına mesafeli olduğunu ve eleştirel baktığını söylemek mümkündür. İmamlara, diyanet kurumuna bakış açıları da hatırlandığında bunları referans olarak çok da kabul etmediklerini söyleyebiliriz. Geleneksel, kurumsal dine mesafeli duran katılımcıların dini olarak beslendikleri kanalların, bakış açılarını belirleyen kaynakların, referans aldıkları kişilerin belirlenmesi zihin dünyalarının anlaşılması açısından önemli bir kaynak sunacaktır. Bu açıdan baktığımızda ‘din adamı olarak nitelendirdikleri, sözünü güvenilir kabul ettikleri kişiler, dinledikleri ve referans aldıkları kişiler, ilahiyatçılar kimlerdir?’ sorusunun cevabına bakmak faydalı olacaktır. Şüphesiz bu referans noktalarından ilk akla gelen isim Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk olacaktır. Katılımcılar da çoğunlukla Yaşar Nuri Öztürk’ü beğendiklerini, yorumlarını dinleyip kabul ettiklerini söylemişlerdir. Araştırma kapsamında sorduğumuz sorulara aldığımız cevaplar ışığında Yaşar Nuri Öztürk’ün Sosyal Demokrat din algısına etkisi en belirgin olan isim olduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim katılımcıların da en çok hatırladıkları isimdir. Hale ve Zeliha tam da bu duruma işaret etmektedirler:

Çok beğendiğim Yaşar Nuri. Onu çok beğenirim. Gerçekten hani işte ilk defa mesela işte Kuran sıranın altına bile konulmaz aman Kuran’ı ellemeyin. Onu şeyinden onu dinledikten sonra ha Kuran’ın normal bir kitap olduğunu aslında hiç elimizden düşürmememiz gerektiğini öğrendim. Şey mesela ojeler olmayınca abdest alamaz! Hani ojeliyken bile abdest alıp sürdüysen eğer o abdestin devam ettiğini öğrendim. Yani keşke hep başımızdakiler öyle olsa da gerçekten onun çıktığı dönemde o da biraz eritildi o. Biraz rahatsızlığı da etkili oldu kansere yakalandı diye. Yani onun döneminde gerçekten müslümanlığa daha çok bir sevildi gerçekten daha çok bir yöneldiğini çok hissediyorum. Yani benim de mesela çok şeyimin sorgulamam da ya da böyle daha pozitif bakmamda çok neden olduğunu inanıyorum. Yani onu ben çok beğenirim. Ya şu an çıkanlardan çok çok daha iyi. (Hale)

Yaşar Nuri’ye bayılıyorum her ne kadar kitaplarını okuyamazsam onu programları olduğu vakit kaçırmıyorum eskiden çok vardı hiç kaçırmazdım işte derdim bak modern hoca bu ben bunu beğeniyordum çok benim fikirlerime çok uygun bir din hocasıydı o ya... benim fikirlerime çok uyuyordu. (Zeliha)

Rahmi, Aslı, Hayriye , Betül, Seren, Vural, Gamze, Kemal, Mesut, Remzi, Hasan, Zeynep, Barış, Halil, Senem de yaşar Nuri Öztürk'ü dinlediklerini ve okuduklarını belirtmişlerdir. Yaşar Nuri Öztürk katılımcılar tarafından çok beğenilmekle birlikte özellikle siyasete girdikten sonra çok değiştiğini, kendisinin de biraz ölçüyü kaçırdığını söyleyenlerden Fulya şunları söylemektedir:

Şimdi mesela bir Yaşar Nuri Öztürk vardı şimdi ki Yaşar Nuri değil yani partili olduğu zamandan önceki Yaşar Nuri Öztürk'ten bahsediyorum. Beni o kadar dini açıdan rahatlatmıştı ki yani buna günah diyolar, yok efendim şunu yapıyolar, bunu yapın diyince beni daha çok yakınlaşmıştım, o adamın bana daha çok etkisi olmuştur mesela ben o zamanlar hani bi dönem bıraktım ya o bıraktığım dönemde başlayamıyosun şeye o dönemde aynı babamın dediği dönemde sabah kılamadıysan öğle kıl rahat olun yani dini rahat yaşayın diye benim üstümde çok önemli bir etkisi vardı. Şu dönemde biraz saçmalamaya başladı ama o ayrı bazı şeylerde sünneti kabul etmiyor, şu an bende bilmiyorum diyorum ya ben de öyle olmak istemiyorum ondan dolayı.

Cemre ise Yaşar Nuri Öztürk'ü halka inemediği ve anlaşılır olmadığı konusunda eleştirmektedir:

Yaşar Nuri Öztürk işte bizim gibi laik kesimin tuttuğu bir isimdi ama onun da çok fazla halka inemediğini düşünüyorum ben. Çok anlamıyorum onu dinlerken böyle şey...zor ağır anlatıyo, böyle insanların anlayabileceği gibi biraz da hani biraz daha açık biraz daha alt düzeyden hani bizim gibi hiç bu konularda okuyup yazma bilmeyen insanları da kazanacak şekilde yapsalar, yoksa Yaşar Nuri Öztürk bunların arasında en iyi bakanlarından birisi onun dışında pek fazla takip ettiğim yok.

Meryem de Yaşar Nuri Öztürk'ü eleştirenler arasındadır:

Çok fazla dinlemiyorum bir ara Yaşar Nuri Öztürk çok revaçtaydı, popülerdi. Şov yapıyor diye düşünüyorum açıkçası birçok konuda... önceleri beğeniyordum sonradan beğenmedim. Amacının daha farklı olduğunu düşünmeye başladım... Çok dinlemiyorum açıkçası dediğim gibi ben çok takılmadığım için o tarz katı kurallara, kalıplara ve içimde yaşamayı uygulamadan içimde yaşamayı uygun bulduğum için, kendimce yaşamayı uygun bulduğum için çok takılmıyorum.

Hakan, Aylın, Canan da Yaşar Nuri Öztürk'ü beğenmediklerini söylemektedirler. Katılımcılar Sosyal demokrat kimliğin bir parçası olarak beğendikleri ilahiyatçılarda akılcı, bilimsel, söylediklerine deliller sunan, aydın, Atatürkçü, çağın gereklerini göz önünde bulunduran, modern vs. özellikler aradıklarını söylemişlerdir. Bu bağlamda Prof. Dr. Mehmet Okuyan, Toktamış Ateş, Turan Dursun, Süleyman Ateş, Cemalnur Sargut (özellikle kadın katılımcılar), Muhammed Nur Doğan, Abdülaziz Bayındır, Ali Bulaç, Uğur Koşar gibi

isimlerden bahsetmektedirler. Aslı ve Halil ise İhsan Eliaçık'ı takip ettiklerini ve beğendiklerini söylemişlerdir. Aslı Antikapitalist Müslümanlar konusuna vurgu yapmakta duygularını şöyle ortaya koymaktadır:

İhsan Eliaçık sanırım ben oraya sol İslam'a daha yakınım antikapitalist Müslüman mesela onun gözlerim doldu diyebilirim o kadar çok para işi girdi ki işin içine İslami kesim diye isimlendirilen... bu çok kötü, çok çirkin görünüyo bana, işte 5 yıldızlı otellerde iftarlar hiç ihtiyacı olmayanlar birbirlerini ağırlıyorlar ama bu yeryüzü sofraları herkes sokaklarda peynirini ekmeğini alıp orucunu açtı ağladım diyebilirim o görüntülerde bu tarza çok yakın hissediyorum daha eşitlikçi daha insani daha paylaşımcı işte kapitalizm çok fazla her şeyin içinde.

Sol İslamdan ve İhsan Eliaçık'tan sadece Aslı'nın gündeme getirmesi ilginçtir. Diğer katılımcılar bu kavramı ve yaklaşımı hatırlamamışlardır. Bununla birlikte yukarıda dile getirdiğimiz aydın ve modern din adamı tanımını çerçevesinde özellikle Cüppeli Ahmet Hoca hem kendisi hem de cemaati sıkça hatırlanarak, eleştirilmektedir. Cüppeli Ahmet Hoca'yı komik bulduklarını ve din adamı olarak kesinlikle kabul edilemeyeceğini dile getirmişlerdir:

Haa komik buluyorum onları tamamen Cübbeli Ahmet Hoca'yı, şarlatan benim gözümde onlar. Onların arkasından giden insanlarda onlara da akıl fikir versin Allah diyorum hani hiç mi düşünmüyorlar mı bu insanlar hiç mi sorgulamıyorlar, nasıl böyle inanıyorlar bunlar düşünüyorum. Çok da fazla dini bir lideri takip etmiyorum. Ortalıkta gördüğüm insanlar çok samimiyeşiz geliyor bana. (Cemre)

O [Cüppeli Ahmet Hoca] tam komedi. O Cem Yılmaz'ın dindar hali. Yani onu da zaten gidip dinleyip onu inananlara söyleyecek hiçbir şeyim yok yani. Demek ki beyinleri yok yani diye düşünüyorum. (Barış)

Şevval Nihat Hatipoğlu'nun beğendiği ve takip ettiği ilahiyatçılardan biri olduğunu söylemektedir. Nihat Hatipoğlu'nu dini kolaylaştıran, dini sevdiren bir din adamı olarak nitelendirilmiştir.

İşte eee televizyonda mesela özellikle ramazan döneminde seyrettiğimiz hocalar. Çok etkiliyo beni mesela... Ben şeyi çok severim, Nihat Hatipoğlu'nu çok severim. Ondan sonra o mesela bana çok hoşuma gidiyo. Mesela buraya gelen İbrahim hoca. Bayılıyorum o adama. Bana dini sevdirmesi gerekiyor yani. Önce dini sevmem lazım...

Duygu, Sevgi, Canan, İrem de Nihat Hatipoğlu'nu beğendiklerini ve takdir ettiklerini söylemektedirler. Diğer yandan Rahmi, Vural, Serpil ve Hüseyin de sevmediklerini ve samimi bulmadıklarını ifade etmektedirler. Zekeriya Beyaz da eleştirilen ve samimi

bulunmayan ilahiyatçılar arasında sayılmaktadırlar. Zekeriya Beyaz ve Yaşar Nuri Öztürk'ün samimiyetsiz bulunması da dikkat çekicidir. Bu konuda Emre şöyle demektedir:

Çok dinlemiyorum onları aslında dinlediklerim vardı. Onla ilgili kısa bir anekdot anlatabilirim ama hep anekdotlar ile gidiyoruz ama Yaşar Nuri Öztürk şimdi benim emekli öğretmen bir eniştem var, bi gün dinlemiş onu, halam işte bana anlatıyordu işte Yaşar Nuri şöyledir böyledir ya hala bırak şunları falan diyordum. Ya eniştem de çıkıp da ya bunlar da Allah yoktur diyecekler ama diyemiyorlar işte (gülüyor) ...O benim için güzel bir anekdottu.

Din adamı veya ulema kabul etmem, Kuran var, peygamber var, benim kendi aklım var, din adamlarının hiçbirine güvenmiyorum diyen katılımcılar da azımsanmayacak ölçüdedir.

Ha din ulemasını ben kabul etmiyorum...Ha ulema görevini kim veriyor... hı kim veriyor, sen ulemasını kim deniyo nedir herkes kendi arkadaşını önerir, kendi gibi düşünen insanı önerir yani sen ulemasını seni kim önerdi benim zihniyetime yakın olan bir insansın yani kesinkile Kur'an'ı Kerim'de ne yazıyorsa peygamberimizin söylediği şeyler neyse o kadardır... yani bunun dışında... yoktur bana göre yoktur. (Süleyman)

Serpil, Meryem, Selim, Emre de Süleyman'la aynı fikirdedir. Yaşar ise din adamlarına güvenmediğini şöyle ifade etmektedir:

Ben din adamı dediğim zaman, benim algıladığım kişi dinimle ilgili beni aydınlatan kişi diye düşünüyorum din adamını... Olması gereken budur. Ama ben şu anda din adamı kimseye diyemiyorum.

Özet olarak katılımcıların din adamı ve ilahiyatçıları değerlendirme kriterleri; aydın, ileri görüşlü, modern, bilimsel verilere dayanan, akıl ve mantık çerçevesinde hareket eden, Atatürkçü, dini kolaylaştıran ve sevdiren, korkutmayan vs. gibi sıralanabilir. Bu noktada son bir söz olarak Senem'in özeleştirisi de dikkat çekicidir:

Yaşar Nuri'nin anlattığı çoğu şeyi doğru buluyorum dinliyorum sürekli o adam bana sürekli müthiş, çok eğlenceli, ondan sonra çok da okumuş ama sadece din ile ilgili okumuş. Hayır, hiç haberi yok o kadar çok bilmesi için sadece onları okuması lazım insanın ömrü anca ona yeter. Ben o şeyini takdir ediyorum bir şey sorulduğunda eee bile demiyor yani... Anında cevabı yapıyor ve seni de tatmin edecek bir cevap veriyor. Nasıl yaşar ne yapar bilmiyorum ama ben onun ilgiyle dinliyorum çünkü gerçekten çok iyi bir hatip, seni bağlıyor her şekilde... Aslında senin duymak istediklerini dillendiriyor daha çok Cübbeli öyle değil, o doğru bildiğini söylüyor da Yaşar Nuri senin duymak istediklerini söylüyor. Sen de öyle olduğuna inanmak istiyorsun ama yine de tam olarak öyle mi emin olamıyorsun. Yaşar Nuri'nin söylediklerinden... çok modernize etti bazı şeyleri acaba diyorum şüpheye düşüyorsun.

3.3. DİN ve EĞİTİM

Modern zihinlerin üzerinde en çok tartıştıkları konulardan biri de hiç şüphesiz eğitimidir. Eğitim doğası gereği toplumu ve özellikle toplumun geleceğini belirleyen önemli bir kurumdur. Tam da bu sebepten eğitim bütün dinlerin, ideolojilerin, felsefelerin en önemlisi devletlerin üzerinde çokça konuştukları fikir yürüttükleri bir alandır. Modernleşme ve okullaşmanın arttığı bir dönemde ise bu alan daha da önemli hale gelmiştir. Tartışmalarımızın kaçınılmaz olarak ilişkilendirilebileceği küreselleşme kavramı ise eğitime bambaşka etkileşimler sunmuş, internet ve kitle iletişim araçlarıyla okuldan daha etkili bir araç haline gelmiştir. Bu noktada işin içine bir de din eğitimi girince eğitimin bu olumsuz fonksiyonu daha da tartışılır hale gelmektedir. Bu çalışmanın da önemli bir konusu olan genelde eğitim özelde din eğitimi sosyal demokratlar ve katılımcılarımız arasında da üzerinde hayli tartışılan kafa yorulan bir alandır.

Din eğitimi konusunda katılımcıların sorulara verdikleri cevaplar üzerinden aktarılan düşünceleri ortaya koyarken “nasıl bir din eğitimi demeden önce din eğitimi olmalı mı olmamalı mı” sorusuna cevap almamız gerekir. Genel yargıların ve ön kabullerimizin aksine görüşmeye katılan kişilerin büyük çoğunluğu din eğitiminin olması gerektiğini ve ailede başlaması gerektiğini ifade etmektedir. Cihan konuyla ilgili şunları söylemektedir:

Ailede başlar din eğitimi ailede başlar. Çocuk önce ana dilini öğrendiği gibi, gördükleri ile başlar. Ahlak ve yaşantı bakımından bakacaksınız eğer siz şimdi, haksızlığı, yalan dolanı, ama hiçbir şey olmadan dürüstlüğü öğretmek gerekir. Belirli bir yaşa geldiğinde zaten kendisi algılayacak. Temel şey başlangıçta söylediğimiz gibi dini dört yaşına gelen kadar aile ondan sonra okulda devam etmelidirler.

Mülakatımıza katılanlar kişilerin din eğitimi konusunda zihinlerindeki en temel yargı bunun bir ahlak eğitimi olması gerektiği ve bunun ailede başlamasının gerekliliğidir. Songül, Berrin, Elif, Zeynep, Şevval, İlkay da Cihan gibi din eğitiminin ailede başlaması ve okulda devam etmesi gerektiğini düşünmektedir. Bazı katılımcılar ise daha ilkokuldayken daha küçük yaşlarda başlaması gerektiğini bile söylemektedir. Gamze ve İlkay da böyle düşünenlerden İlkay şöyle demektedir:

Din eğitimi ailede verilmeli okullar da geliştirilmeli okullarda bana göre din eğitimi olmalı ben olması gerektiğini düşünüyorum... Zorunlu olmalı ilkokul için olabilir ama lise ve üniversite de bir şey diyemiyorum çünkü lise de farklı dinler de olan insanların bir arada olduğu bir lise de atıyorum bir almanın bir Yahudi'nin bir arada illa bu dini öğreneceksin şeklinde olmamalı ama ahlak

dersi bence daha önemli yani ahlak bilgisi dersi daha önemli bence olmalı diye düşünüyorum ben.

Din eğitiminin zorunluluğu meselesini din ve inanç farklılıkları üzerinden yanlış bulan İlkay bu konuda pek çok katılımcıyla aynı fikri paylaşmaktadır, üzerinde çok tartışılan bu konu katılımcıların ekseriyeti tarafından bir rahatsızlık olarak dile getirilmektedir. Bu düşünceyi aşağıdaki ifadelerle örneklendirebiliriz:

Zorunlu olmamalı... Seçmeli yani kimseye dediğim gibi hani şu anda o da yapılan eğitim politikası ile ilgili bir yanlışlık. Bence din kültürü dersinin içeriğini bilmiyorum hani benim dönemimde olduğu kadarıyla açıklayacak olursam eee Müslüman olan bir öğrenciye o dersi verebilirsiniz ama Hristiyan olan Musevi olan bir öğrencinin o dersi alması bence doğru değil. Bunun zorunlu olması zorunlu değil. (Aylin)

Bir başka örnek olarak Serpil'in sözlerine bakabiliriz:

Bana göre din eğitimi verilmemeli zorunlu da olmamalı çünkü Türkiye şartlarında birçok dinden insan yaşıyo ve herkesin çocuğunun aynı eğitimi alıp da orda dini vecibelerini yerine getirmesi mümkün değil, dediğim gibi Diyanet Kurumu bu konuda liderlik yapıp özel zamanlarda isteyen ailelere istediği eğitimi çocuklarına sağlamalı.

Örneklerden de görüldüğü gibi din eğitiminin seçmeli olması katılımcılar arasında nerdeyse genel geçer bir yargı olarak görünmektedir. Senem de kendisi, çocuğu için istese de zorunluluğun dayatma olduğunu söylemektedir:

Zorunlu, bence bu birazcık ailesine bırakılmalı aile karar vermeli...onu çok yanlış buluyorum. Olmamalı aileye bırakılmalı, o evlat anne babaya emanet dünyaya gelirken ben Müslümanım bunu çocuğuma anlatmaya yükümlüyüm, kendi adıma böyle düşünüyorum. Okulda da hani öğretmen tarafından verilmesini isteyebilirim. Ama hepsine aynı şeyi dayatmak işte o din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmadığı için oluyor bence seçmeli yap, ister alsın ister almasın, ailesi ile birlikte karar versin. aile karar vermeli küçük yaşta.

Din eğitiminin zorunluluğu tartışması çerçevesinde din eğitiminin hiç olmaması gerektiğini savunanlar da vardır. Remzi bu çerçevede okulda din eğitimine tamamen karşı çıkmakta ve ahlak eğitimi yapılmasının gerekliliğini savunmaktadır.

Şimdi okullarda din eğitiminin verilmesinin çok sakıncalı olduğunu düşünüyorum ben çünkü belli bir dini düşüncenin referans alınarak o konu üzerinde sürekli eğilim ve yönlendirme yapmak aslında çocukları da aileleri de tam ters yönde tepki geliştirmelerine neden oluyor, yanlış.. Ha din eğitimi camilerdeki din adamlarına da bırakılmamalı çünkü onların da bunları ne

kadar sağlıklı yapacağı tartışılır. Buna çok da güvenim yok ama şu bir gerçek bizim eğitim sistemimizde din eğitimi değil ahlak eğitimi yapılmalı.

Temel evrensel ahlak ilkelerin çocuğa, okulda, uzman kişiler tarafından verilmesi gerektiği fikrini paylaşan Remzi iddiasını şöyle temellendirmektedir:

Evet okulda ahlak eğitimi yapılmalı. Yani ne doğru, ne yanlış... ne ahlaksızlıktır, ne ahlaklılıktır, insan neyi yaparsa bir başkasına zarar verir vermez, bunun eğitimi verilmeli. Yoksa dini eğitimi zaten her aile, çocuk, birey kendince, zaten biz birey olarak belirli bir dini inanca sahip olmak istiyorsak önümüzdeki örneklerin içinden bize en yakını tercih edebiliriz yani.. Kendimiz kararımızı verebiliriz bir süre sonra zaten dini eğitimleri toplumda, ailede veya çevrede alıyoruz. okulda ahlak eğitimi verilmelidir. Ahlak eğitimi bence çok önemli.. Çünkü bizim toplumumuzda en önemli sorun inançsızlık değil, bizim en büyük sorunumuz ahlaksızlık.

İlyas ise ahlak eğitimine vurgu yaparken din eğitimine gerek olmadığını ifade etmektedir:

Ya ben din eğitimiyle ilgili ben daha çok ahlakla bağlıyorum yani iyi olsun işte eylemlerinde tutarlı olsun. Yani bunlarla doğru olsun, dürüst olsun. Ya şunu şunu ezberleyip de dinsel bir yaşantıya gidemezsin. Ne bileyim bana kalsa Din Kültürü yazılısını bile kaldırıyorum yani. Böyle yazılı hiçbir anlamı olmayan bir şey yazılıya giriyorsunuz Din Kültüründen...Zorunlu olması kısmında mesela ahlakla bağlarsa mesela ahlak daha çok o eylemler kısmında bağlarsa zorunlu olsun. Ama hani şunu yapacaksın bunu yapacaksın şunu öğreneceksin bunu yapacaksın kısmında çok gerektiğine inanmıyorum. Zaten çocuğu da boğabilirsiniz.

Hayriye de bu konuda İlyas'la aynı fikirdedir:

Valla bence önce dürüstlük, doğruluk. Ahlak...yanlış doğruyu öğretecez. Ben ona inanıyorum. Bu yanlış bu doğru biz bir çocuğa bunları öğretirsek zaten dini kuralların hepsini alır. Din dersi çok zorunlu olmamalı ama aileler de eğitilmeli ne görürse onu yapıyor yani aileler eğitilmeli ya da okulda belli bir şeye göre verilmeli ki yeni sistemde bizim bi zamanlar gayet iyiydi ahlak kuralları, görgü kuralları bununla ilgiliydi bununla ilgili bütün bilgilerin nasıl yaşantımızda sosyalde dağı taşı öğreniyorsak onun da bilgilendirilmesi öğretilmesi lazım. Bilen kişiler tarafından öğretilmesi lazım, Şu anda çok dini konuda çocuklara bilgi verilmiyor ama doğru yanlış öğretiliyor onlar kalır. Doğru yanlış kavramları dürüstlük kavramı yalan söylememe işte bi takım şeyler veriliyor. şimdiki çocuklar bunların bunun bilincinde.

Kadriye, İbrahim, Nisa da benzer düşünceler ortaya koymaktadır .Özetle tüm katılımcılar ahlak eğitimi konusuna vurgu yapmaktadırlar. Berrin ise din eğitimi içinde en önemli olan kısmın ahlak eğitimi olmamasını şu ifadeleriyle eleştirmektedir:

Yok bana göre zaten dini eğitim açısından bakarsan eğer dini açısından ise ahlaki boyutu daha önde olması gerekir. En çok eleştirdiğim şey odur. Yani din eğitimi var ama ahlak eğitimi yok.

Diğer yandan din eğitiminin çocuğa bir dayatma ve yönlendirme olacağından, din eğitimi vermeden, çocuğun din ve inancını kendinin bulmasına izin verilmesi fikri az da olsa kabul gören bir yaklaşımdır. Mesela Rahmi 15 yaşından sonra olabileceğini ifade etmektedir:

Bence 15 yaşından sonra olmalı çocuğun en azından belirli bir yaşa geldikten sonra korkularını aştıktan sonraki süreçte olmalı hatta 15 bile erken bi dinler tarihi de olmalı sadece bunun içinde İslamiyet değil de dinler tarihi de olmalı eğrisi doğrusuyla anlatacak bir insan olması gerekiyor korkular üzerine değil de sevgi üzerine olması gerekiyor... Ama okulda değil, okulda din eğitimini çok fazla gerçekçi bulmuyorum insanlar istediği dışardaki kurumlarda camilerde mesela ben gerçekçi bulmuyorum yani seçen kişi gidecek okulda benim çocuklarım var onlar din dersini sevmiyorlar ben bi şey yapıyor değilim annesi de bi şey demiyo, sevmiyorlar çünkü o çağdaki çocuklara İna ataynayı öğretmeye çalışırsanız anlamadığı bi şeyi sevmiyor, doğal haliyle.

Rahmi'nin sözlerinde “nasıl bir din eğitimi?” sorusu ile ilgili başka ayrıntılar da dikkat çekmektedir. Din eğitiminin sadece İslam dini değil diğer dinlerle ilgili bilgiler içermesi gerektiğine değinirken Hasan, Aylın ve Meryem'in de bu kanaate sahip olduğu görülmektedir. Nasıl bir din eğitimi sorusunun bir başka kabul gören cevabı ‘korku değil sevgi temelli bir din eğitimi’ de üzerinde durulması gereken başlıktır. Betül'ün sözleri bu duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir:

Bizim dinimiz zaten korkutan bir din değil ki daha pozitif bir din bizim Müslümanlık daha pozitif yaklaşımı var ona göre yaklaşılmalı, çocukları korkutarak değil de daha doğruyu yumuşak bir şekilde göstererek daha bilinçli olmalarını sağlar. Korkutunca daha çok belki uzaklaşacak ters tepki yapacak belki aşırı bağımlı olacak, öyle olacak yani.. ortasını bulmak zor olur.

Meryem de eğitimin korkutmadan sevgiyle yapılması gerektiğini şu sözleriyle ortaya koymaktadır:

Şimdi ben... evet, Müslümanız ıı Müslümanlığın bir takım kuralları var, bilmeleri gerekiyor bir şekilde belli bir yaşa geldikten sonra. Ancak ben bunun dayatma yoluyla öğretilmesine ve zorunlu tutulmasına ve korkutularak yapılmasına çok karşıyım mesela benim tasavvufi bir yönüm vardır ve çok severim tasavvuf felsefesini gerçek anlamda daha sora yozlaşmamış hâliyle çok severim o Yunus Emrelerin düşüncelerini ıı beğenirim öyle olması gerektiğini düşünüyorum bir takım temel kurallar verilmeli çocuklara işte bizim dinimiz bu kurallarımız bu, ama önemli olan işte iç temizliği ve sevgiyle aşkla ıı o düşünebilmek.

Vural, Hale, Zeliha ve Seren de eğitimde sevgiyi vurgulamaktadır Din Eğitiminin bir başka boyutu olarak da bu eğitimi kimin vereceği konusu katılımcıların zihinlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu konuda ciddi bir hassasiyet olduğu dikkatlerden kaçırılmaması gereken bir noktadır. Bu sorunun cevabı ise mutlaka uzman, pedagojik formasyonu olan, üniversite mezunu gibi tanımlamalar getirilmektedir. Meryem eğitimin uzmanlar tarafından yapılması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Eee dinin bir takım temel bilgilerinin ne olduğunu kuralları ile verilecek bir çağrı olmalı bu çağrının nasıl verilmesi gerektiğini psikologlar belirlemeli, ya da bu işin uzmanları belirlemeli ama asla birtakım şeyleri ezberlettik ama bunlar olmamalı.. mesela ben din kültürü dersi almadım lisede büyük bir eksiklik miydi hayır hiç eksiklik yaşamadım. Ahlak dersinde de gerçekten insani değerler açıkça verilirse...Ahlak...

Kadriye ise din eğitiminin okulda verilmesine gerekçe olarak uzman tarafından verilmesini sunmaktadır:

Ben dini eğitimin okulda verilmesinden yanayım çünkü her şey küçük yaşta ama işin uzmanı verecek yaşına göre eğitim alıp benim küçüklüğümde ki gibi korkutarak değil de çok da korkma o aralar çok da korktuğum oldu ama korkutmadan sevdirilerek verilmesi lazım karşı değilim her şey küçükken öğreniliyor ağaç yaş iken eğiliyor.

Kemal'de de aynı hassasiyeti görmekteyiz:

İnsanlar kendi dinlerini, yaşadığı dinin şeylerini kurallarını, kendi dininin en temel kaynaklarından birisi olan peygamberimizin hayatını, yaşantısını direkt birinci kanaldan öğrenebilsinler, başkalarının anlatımıyla işte lise mezunu bir veya diyelim ki zamanın kuran kursu hocasının anlatımıyla değil de bu işi meslek haline getirmiş, üniversitede eğitimini görmüş, temel kaynaklara sahip doğru ve düzgün bir şekilde öğrenilmesi çok daha mantıklı ve yerinde bir uygulamadır diye düşünüyorum.

Sonuçta mevcut din eğitimi politikası hiçbir şekilde beğenilmemektedir. Bu konuda en sık dile getirilen öneri ise din eğitimi yerine ahlak eğitiminin konulmasıdır. Din eğitiminin okulda ve zorunlu olması şiddetle eleştirilmektedir. Din eğitimi veren kişilerin eğitimi, uzman kişiler olması da üzerinde durulan konulardan biridir. Korku ile değil, sevgi ile verilmesi gerektiği de vurgulanmaktadır.

3.4. DİN ve TOPLUMSAL CİNSİYET

“Toplum içerisinde cinsiyet tanımlamalarına dayalı bir kültür ve organizasyon içeriğini dile getiren bir kavram”⁹⁷ olarak tanımlanabilecek toplumsal cinsiyet ve beraberinde getirdiği tartışmaları katılımcılar arasında da bazı farklılıkları da barındırmaktadır. Aslında tüm dinleri hedef alan toplumsal cinsiyet tartışmaları araştırmamıza katılan kişiler arasında sadece İslam üzerinden yürüyor görünmektedir. Katılımcıların toplumsal cinsiyet, kadının toplum içindeki yeri, ikincil bir konumda olması İslam’la bağdaştırılmakta ve yer yer sorgulamalar bazen kabuller ya da ilgisizlikler sergilenmektedir. Bu yaklaşımları 4 ana başlık altında tasnif edebiliriz

1. İslam dininde ve Kuran’da kadın ikincildir, bu kabul edilemez diyenler,
2. İslam dininde ve Kuran’da kadın ikinci planda gibi görülebilir ama bunun haklı gerekçeleri vardır diyenler,
3. İslam dininde ve Kuranda kadın erkekle her anlamda eşittir ama dinin geleneksel yorumları kadını ikinci plana itmiştir diyenler,
4. İslam dininde ve Kuranda kadının nasıl bir yeri olduğu konusunda kararsız olduğunu söyleyenler.

Modernitenin toplumda en çok kadınların toplumsal hayatı üzerinde değişiklik oluşturduğunu söylemek yanlış olmaz. Sosyal demokrasinin temel ilkelerinden biri olan eşitlik ilkesi çerçevesinden bakılınca klasik bağlamda İslam’ın sunduğu hayat tarzı ile sosyal demokrat değerler arasında ciddi farklılıkların varlığı görülür. Bu bakış açısı dolayısıyla birçok katılımcı İslam’da kadına biçilen bu toplumsal rolü kabul edilemez olarak nitelendirmektedir. Toplumda kadının yeri ve din ilişkisini sordüğümüz Barış şöyle bir izahat getirmektedir:

Günümüze baktığınızda eşit pay[mirastan] alamama, çok eşlilik gibi şeyler aslında kabul edilebilecek şeyler değil. Ama ben erkek olarak düşündüğüm zaman bana artı bazı şeyler getiriyor ama tabi kabul edilemez... Ya benim bayan olsam kötü gelirdi tabi. Yoo işin şakası tabi de orda kesinlikle mirastan eşit pay al, yani onu nasıl erkek çocuğu bir insansa o da aynı şekilde onun aynı şekilde değerlendirilmesi gerekiyor. Tamamen yanlış... Kesinlikle...

⁹⁷İhsan Toker, ‘Toplumsal Cinsiyet ve Din’, Din Sosyolojisi El Kitabı’, Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapçıoğlu Grafiker yayınları, Ankara 2012, s.727

Barış'ın açıklamalarından görüleceği üzere bu uygulamaların tarihsel olduğu, günümüzde kabul edilmesi, uygulanmasının imkansızlığı vurgulanmaktadır. Zeliha da bu eşitsizliği Kuranda gördüğünü ve eleştirdiğini ifade ederek şöyle demektedir:

Ben Kur'an'ı Kerim'i okuduğumda bir tek kadın konusunda kafamda bir sürü soru işareti belirdi. Yani mesela işte kadının erkeğe çok bağımlı olması, hep erkek tarafından cezalandırılması, hani sözünü dinlemezse şöyle yapın böyle yapın gibi ifadeler kullanılıyor bu bana çok ters geldi, yani dinimiz bile kadını sanki ikinci sınıf vatandaşı görmüş yani ben Kur'an'ı Kerim'de bile okuyunca bunu hissettim kadın hep ikinci sınıf vatandaşı olarak görmüş onun için şimdi kadınların artık kendilerini ön plana çıkarmaları güzel bi şey bence, yani bence dinde kadın hep ikinci plana atılmış, hep ne varsa erkeklere verilmiş bütün haklar... ama şimdi kadınlarda erkekler kadar erkeklerin her yaptığını kadınlar da yapıyor, fazlasını yapıyor yani o bakımda bence dinimizin benim hoşuma gitmeyen taraf yani- evet yani bu okurken de ilgimizi çekiyor onun sonra bi gün konuşalım sizinle... Gerçekten yani ben böyle bi şey okuyunca kadına şu cezayı vereceksin, ona şu cezayı vereceksin şimdi tam satır satır aklımda yok ama hani böyle kadının eşinin dinlemediği vakit onu istemediği herhangi bi şeyi yapmadığı vakit ona verilecek cezalar konusunda, erkeği bu konuda hür bırakması bana çok ters geldi sonra şeyi de mesela Müslümanlığın yayılışı da böyle işte onları yedi kat yerin altına gömeceksin, onları şöyle cezalandırıp ağzını şunlar bunlar içinde bu kadar gaddarca cezalandırılmalarda bence Müslümanlığa sığmayan şeyler anlatılır. Kabul eden eder etmeyen eder zaman içinde zaten doğruyu gören kabul edicektir o yüzden cezalandırmak gibi yani öldürmek asmak kesmek neyse artık öyle çok satır satır hatırlamıyorum ama bu kadar ceza yöntemler uygulanması da bana göre yine ters yani Allah'ın verdiği cezaları yine kullar almış oluyor o zaman o olmaması gereken bi şey bana göre...

Meryem ise bu durumun kabul edilemezliğini, yanlışlığını dile getirirken sebebini Kur'anın insan eliyle yazılmasına bağlamaktadır:

Kesinlikle doğru bulmuyorum yani bunları. Yani eşit olmalı kadın farklı olmamalı erkek ne ise kadında o olmalı dinin de bu şekilde kurallar koyabilmesi bana hiç doğru gelmiyor, bence bunların tabi sonuçta insan eliyle yazılmış bunlarda bu şekilde olmadığını düşünüyorum asla. Olmaması gerektiğini düşünüyorum...tabi canım... din kadın erkeği yani bize anlatılan da bizim gördüğümüz tam olarak detayını bilmiyorum dinde kadın erkek eşit değil... ama bence olmalı ve bir dinin bu şekilde olmasını kabul etmiyorum. Yani insan yani kadın erkek eşit derken hakları bakımından eşitlikten bahsediyoruz tabi ki birey olarak fiziksel olarak görüntü olarak tabi ki farklılıklar var bunu kastetmiyorum hakları bakımından şu toplumdaki yerleri konumları bakımından eşit.

Duygu, İlkay, Hale, Hasan, Burak, Cemre gibi pek çok katılımcı da benzer düşüncelerini ifade etmişlerdir. İkinci bir görüş olarak dini olarak kadın ve erkek eşittir ama tarihsel

uygulamalar, geleneksel ve kadın karşıtı düşünceler kadını ikinci plana itmiştir. Yani kadın değerlidir ama uygulamada ikinci planda kalmıştır. Berrin'in sözleri buna bir örnek teşkil etmektedir:

Dinde kadının yeri yani güya dinin şeyinde var ama uygulamada farklı dinde eminim daha güzel yerlerdedir ama uygulamada kesinlikle daha ikinci sınıf vatandaş şeklinde geliyor çevreye baktığımda... Yani erkek kadar özgür değiller. Bi kere de bunu kabulleniyorlar o şeyde olanlar hepsi için demiyorum bak benim çok modern yaşayan arkadaşlarım var evinin sorumluluklarını eşi ile paylaşan arkadaşlarım da var kapalı olup ama hepsi için aynı şekilde diyemiyorum... Belki o geleneksel şeyin etkileridir dini olarak genelde kadınlar daha ikinci plana atılır ya dinsel yapıda... Ben aslında inanmıyorum ben ne kadar doğrudur bilemiyorum mesela üniversitede felsefe dersimiz vardı eğitim felsefesi diye orda bizim hocamız kendi açısından konuştuğunda öyle bir ayet falan yokmuş diye anlatırdı bize.. Mesela adamın tamamen kendi görüşünü oraya yazmış. Diyor ki kadın işte kocasına sırtını dönerse işte melekler tarafından lanetlenir falan böyle bi şeyler... o zamanlar çok eleştirmiştim hatta üniversite yıllarında, o zaman yapımız daha radikal bir şeydeydi... Ya ben bunu hep tartıştım zaten, dindar olsa da kabul etmem mümkün değil, yani bir kadının kocası tarafından lanetleneceğini kesinlikle kabul edemem, yani ne olursa olsun, ister dindar isterse ayet olsun ama sen bunları kabul etmesen dinsiz oluyorsun derler öyle olacaksa biz dinsiz miyiz şimdi, inanmıyorum yani okulda çok arkadaşım bu konuyu çok tartışıyorduk. O zaman bunu kabul etmiyorum dediğimde onlar nasıl kabul etmezsin diyorlardı. Esasında kim uyguluyor bunu eşine o uygulamaları yapıyor artık kadınlar biraz daha bilinçli... Kadını ikinci sınıf şeye düşüren her şeye dini olsa da karşıyım.

Hasan da yine Hz. Muhammet döneminden sonra ortaya çıkan uygulamalarla kadının ikincil olma durumunu açıklamaktadır:

Bu toplumda kadına baktığımızda o toplumun gelişmişlik yüzeyini görürüz. Bir mezarlıktan geçerken çocukların ölümüne baktığımızda ülkenin sağlığını görürüz eee İslam ülkelerinde kadına baktığımızda kadının yerinin bu olmadığını fakirlikle bunun alakası yok doğudan güneydoğudan söz edelim bugün siyasal din bilincini almış okuyan kadınlar ilginçtir batıdadır ama siyasal bir kimliğe sahip kadınlar doğudadır güneydoğudadır, eee bölücü dediğimiz cahil kör dediğimiz insanların kurmuş olduğu partinin %50 si kadınlardan oluşmaktayken tüm partinin tüm parlamentoda bu kadar kadın yoktur. Kadın milletvekili yoktur. Dini savunan partilerde de böyle yoktur. İslam'da kadına verilen değer bu kadar çarpıtıldığı eee kanaatindeyim eee şöyle ki: eee Hz. Muhammet dönemine inerek Kadın çok özgür kadın camiye girebiliyor Hz. Ayşe ile Hz. Muhammet aynı savaşa girebiliyor mu atışabiliyor mu atışabiliyor peki namazdan sonra gelip kadınları ziyaret edebiliyor mu edebiliyor bunlarla sohbetlere katılabiliyor peki aralarında ki kıskançlık meselelerini çözebiliyor mu çözebiliyor.

Vural da Hasan gibi kadının toplumdaki yerinin dinle değil tarihsel süreçteki idari uygulamalarla oluştuğunu ş şekilde dile getirmektedir:

Ben tabi şeyi kabullenemiyorum. Dinin birebir emri olduğunu bilmediğim için iddia etmeyeyim ama düşünmüyorum bu uygulama bacağındaki halifeler, tarikatlar vesaire kanalı ile... hatalı onu da söyleyeyim din devletle beraber Osmanlı'da da bu böyleydi. Sonuçta bu uygulamaları yapanlar aynı zamanda yöneticiler. Kadılar vesaire kanalıyla kararlar almaya başlıyorsunuz, uygulamalar var yani, dindeki emir dışında idari olarak bi şeyler yapmaya başlıyorsunuz ve o idari uygulama bir süre sonra... size kural haline gelmeye başlıyor... İşte dinle direk bağı var mı yok mu bence yok emin değilim hani orda şey yapmayayım ama, burda uygulamalar bacağında ben dinin bıraktığını düşünmüyorum. Ama sonraki süreçte gelen halkanın hep ikinci plana ittiğini şu an için bile aynı savı taşıyorum. Mümkün olsa belki çalıştırmama düşüncesi, görüyorum bizim toplumdaki yöneticilerde de dahil her anlamda birçok ailede benim annem Kafkas kökenli mesela kız çocuklarına mirasta pay vermek istemezlermiş ve kabul edermiş çocuk... yapacak bi şey yok onun payı diğer erkek çocuğa, abisine kardeşine gidermiş falan bi de toplumlar kültürler de bi de böyle bi şeyde var... Siz baştan bi şey verdiğiniz zaman sonraki uygulamalarda kraldan çok kralcılar çıkıyor.

Görüldüğü gibi 'İslam'da kadın erkekle eşit ama hem kendi haklarını bilmemesi, hem de erkek hegemonyası kadını bu noktaya taşımıştır' düşüncesi katılımcılar arasında yaygın bir kanaattir. Nitekim Hakan, Seren, Halil, Songül de bu görüşe uygun fikirlerini beyan etmişlerdir. Toplumsal cinsiyetle ilgili olarak katılımcılar içinde bir başka grup ise kadının dini olarak geri planda olmasını kabul etmekte ve bunun gerekçelerine işaret etmektedir. Bu gerekçeler kadınların fiziksel ve psikolojik zayıflıkları, İslam'ın geldiği dönemdeki tarihsel ve toplumsal koşullar olarak kabul edilmektedir. Gamze erkeklerin daha mantıklı düşündükleri için ön planda olduğunu kabul etmekte ve şöyle demektedir:

Dinde ben kadın erkeği eşit görüyorum zaten de. Asla ayrı görmüyorum. Yani dinde de yine de Kuran'da yazan bazı şeyler var ya onlara da inanıyorum yani. Sonuçta erkeğin bazı konularda daha mantıklı olduğu tabi her erkek değildir ama bizim ev için geçerli olan sebep bu. Ben mesela bizim evde her konuda ne olursa olsun son sözün eşimden çıkmasını isterim. Onun daha sağlıklı karar verdiğine inanıyorum. Ben çok duygusal bakıyorum. Yani biz kadınlar olarak mesela belirli bir yaşta "kız aklı kaz aklı" derler ya ona kesinlikle inanıyorum. O lise dönemlerinde falan öyle olduğuna çünkü o dönemlerde ne anneni dinlersin ne babanı dinlersin değil mi Allah' a emanetsin Allah eğer seni yani başka bir yollara sürüklemese sürüklenmezsin. Değişik bir çağımız oluyor bizim hani erkeklerde o çağ olsa da erkeğin başına çok kötü bir şey gelme ihtimali yok da kızın başına çok kötü şeyler gelme ihtimali yüksek. Ne diyecektim? Yani bazen hani erkeği üstün tuttuğu noktalar var ya o noktalarda haklı buluyorum. Yani aşırısını duymadım hiç de işte erkeğe hürmet etmelisin erkeğe saygı duymalısın falan hani gibi bir şeylere inanıyorum ben de yani.

Gamze'yle aynı doğrultuda düşüncelere sahip olan Senem ise kadının dindeki yerini psikolojik zayıflık ve duygusallık gerekçesiyle açıklamaktadır:

Dinde kadının yeri sanki erkek için yaratılmış gibi bir hali var... Ama bana kötü gelmiyor. (gülüyor) Ama bana mantıklı geliyor bakıyorum fiziksel açıdan gerçekten şey dayanaksızız yani, duygusal olarak çok ayrıntılı düşünüyoruz aslında dünya ile baş edebilecek kadar güçlü değiliz güçlü olmaya çalışıyoruz. Güçlüyüz diye kendimizi kandırıyoruz, değiliz yani eleştiriyorum ama, gerçekleri bu diyorum. Hani keşke olmasa, keşke böyle olmasaydı diyorum ama gerçekte bu gibi görünüyor. Kendi yaşadıklarından, etrafıma baktığım kadınlardan dolayı söylüyorum hakikaten güçlü olmaya çalışıyoruz ama eziliyoruz yani güçlü görünsek bile duygusal olarak bizi eziyorlar çünkü umursamıyorlar bizi. Ya çok umursamaz erkekler. Çünkü fitrat ve yapıları öyle... İsteseler de çok detaya inemiyorlar. Onların o hali de bizi kırıyor üzüyor, anlatıyoruz üzüldüğümüzü de anlamıyorlar. Mesela biz burada çalışıyoruz erkeklerle, erkek idareci mesela yani hassas davrandığımızı zannediyorsunuz, o da hassas davrandığını zannediyor ama değil yani (gülüyor) şimdi bunlarla baş etmek zorundasın, erkek işinde yaşadıklarını işinde bırakıp eve gelebiliyor. Ama biz hiçbir şey olmamış gibi davranamıyoruz, yani olay ile ilgili baş etmiş olsan bile olayın sende bıraktığı iz devam ediyor sende, bu yüzden kadınlar gerçekten erkeğin sevmesi için yaratılmış bi şey... (gülüyor) Hani erkekler hep bizi sevsinler, Biz de zaten sevdiğimiz zaman çok mutlu oluyoruz. Sevecen oluyoruz, parlıyoruz böyle, maalesef öyle...

Kadının ikincil bir varlık olmasını rasyonelleştirmeye çalışanların çoğunlukla yine kadın katılımcılar olması da ilginç bir noktadır. İkincil olma durumuna erkekler tarafından ise gerekçe olarak tarihsel arka plan sunulmakta ve bunların günümüzde uygulanamayacak kurallar olduğu ileri sürülmektedir:

Din o zaman işte destekliyormuş ama o şey döneminde, savaşların döneminde kadın, erkek sayısının az olduğu zamanlarla şimdiki şey farklı. Yani kadın hakları, değerleri ön planda tutulmadı. Ülke onu ön planda tutmalı. Tutmak zorunda.

Barış ise kadının ikincil bir varlık olmasına sosyolojik gerekçeler göstererek, kabul edilemezliğine dikkat çekmektedir:

Ya o dönemde de erkekler hep savaşa gidiyormuş. Kadınlar işte eşleri olmadığı için onları sahiplenme diye bence ortaya çıkartılmış. Tabi, yani o dönemde de erkek sayısı az olduğu için kadınlar da çalışmıyor, geçimlerini sağlayamıyorlar. E mecburen o tarz bir şey diye düşünüyorum. Şu anda günümüze bunu uyarlamak kadar saçma bir şey olamaz herhalde.

Son olarak dinde kadının yeri konusundaki fikirlerini sorduğumuz katılımcılardan bu konuda kesin fikirleri olmayanları ele alacağız. İslam'da kadının yeri konusunda kesin fikri olmayanlardan Vural şöyle demektedir:

Şimdi orda bir sıkıntım kendi adıma var. Ee İslam'daki ya da dini anlamdaki geçmiş uygulamalarda hukuktaki yeri çok detay bilmemekle beraber ama bildiğim belli konular ya da duyduğum konular eee bir erkeğin şahitliği yeterken iki ya da üç kadının şahitliğinin kabul etmesi zoruma gidiyor algılayamıyorum. Bu İslamiyet'in Kur'an'da böyle bi şey olduğunu emin değilim zannetmiyorum. Uygulamalar bacağındaki gelen hatalı şeyler diye düşünüyorum. Eee onu çok eşlilik konusunu sünnet kısmından bahsetmişsiniz, peygamber efendimizin sünnetlerinden midir yoksa atfedilmiş midir, yada onun amacının benim okuduğum anladığım kadarıyla zorda kalan veya bir sıkıntısı olan eşi ölmüş olana bir iki kol kanat germek, fiili olarak bir evlilikten ziyade hani onun amacının hani sünnet diye algılayıp bunu hayatımıza uygulamayı demeniz bir yerde sözü geçse bahsetsem ama ben tartışma meydana gelir, peygamberimizin onu yapıp yapmadığı tabi onu burda bilemiyoruz.

Betül ve Nisa da kadınlar konusunda dinin yaklaşımını tam olarak bilemediklerini, fikirleri olmadığını ifade etmektedirler. Katılımcılar arasında özellikle de erkekler arasında toplumsal cinsiyet, kadın hakları, eşitsiz uygulamalar dikkat çekici bir şekilde hassasiyet gösterilen bir nokta olarak tespit edilmektedir. Toplumsal cinsiyet konusundaki bu genel çerçeveden sonra birkaç dikkat çekici noktaya daha değinmek faydalı olacaktır. Katılımcılardan özellikle kadınlardan İslam'ın ya da Müslüman erkeklerin kadın ve cinsellik algısı ciddi eleştiriler almaktadır. Serpil eleştirisini şu sözlerle ortaya koymaktadır:

Ay çok saçma... ya çok saçma! şimdi bana... bi şey diyecem de direkt aklıma gelen ne biliyo musun Müslümanlıkta erkeklerin tamamen aklı belden aşağıya çalışıyo...Direkt bana bunu hatırlatıyor, bu ayrımcılık neymiş ayrı otobüslere bineceklermiş, mavi otobüs pembe otobüs illa ki birisine değdiğinde cinselliğin mi geliyo aklına, yani bu kadar mı iradesiz vatandaşsın neden kadınların gelmiyo...gelen vardır belki bilmiyorum ama biz erkeksiz yıllarca yaşayabiliyoruz erkeklere ne oluyo bu gücü de işte İslamiyet'ten alıyo.

Meryem, Demet, Mesut da benzer eleştiriler getirmektedir. Benzer şekilde cennetteki ödülün kadın olmasını eleştiren ve Kur'anın bu konuyla ilgili pasajlarını söz konusu eden Hasan bunu taciz olarak nitelendirip şunları söylemiştir:

Şu da çok ilgimi çekiyor, bütün dinlere baktığımda ödül kadındır. Ben istemiyorum Yunus'un dediği gibi, ben istemiyorum, ben öbür dünyada çocuğumla karımla, ben ailemle mutlu olmak istiyorum. Bu benim en doğal birincil hakkımdır. Denmeli ki bunu istemeyenler için huriler vardır, şimdi imamın biri diyor ki: Öbür dünyada huri muri yok diyor ki dönüp bakıyor

cemaat boşalmış he oda bir dürüstlüktür. Sen bu işi neden yapıyorsun neden namaz kılıyorsun? 13-14 yaşındaki kızlarla birlikte olmak için mi ben bunu istemiyorum ve samimi istemiyorum ve ben kız meslekte çalışıyorum, o zaman bunların hepsi veya bazen sorarım belki aşırı giderim ama bana bu dünyadaki hurinin tanımını yapar mısınız? Böyle bir canlı olabilir mi? Ya.. sadece seks için başkasının mutluluğu için verilmiş Tanrı'nın bu adaleti böyle sanal da olsa robot ta olsa böyle canlılar yaratmayacağına ben inanıyorum ben böyle yüce bir güce inanırım. Ama kalkıp da sen gideceksin böyle yapacaksın 40 tane huri gelecek ve... Tanımlar çok farklı tanımlar var işte 70 defa bununla birlikte yatacaksın kalkacaksın da... Yani hoş olmayan tabirlerdir, yani bugün ki bu tabirleri inanın biz eğitim ortamında kullansak bunun adı tacizdir, samimiyetinize güvenip söylüyorum bunun adı tacizdir. Tanıma bakar mısın göğüsleri yeni tomurcuklanmış kızlar bu yani kullanılacak kelime değildir yani, bu bakımdan yani şeyi hiç görmüyorum yani cennetin tarifini ben bi de şöyle görürüm yani eğer ki biz eee cennetin öyle gene tanımına baktığımızda hep kadın üzerinde hep ödül kadın olduğunu eee bunun samimi olmadığını düşünüyorum. Yani bu bağlamda...

Dinin kadına bakışı konusundaki bir başka eleştiri ise Rahmi'ye aittir:

Valla siz biliyorsunuz işte kadının erkekle aynı olmasının imkanı yok, kaburga kemiğinden yapılan bir varlık tutup da aynı eşdeğerde olması beklenemez eee beklenmiyor da zaten şimdi erkeğin saçı açıkken kadının saçının kapalı olması yani erkek şort giyerken kadının giymemesi, kadının bası kapalı erkeğin acık olması işte, yanlış uygulama doğru uygulama neyse artık araba kullanmaması, yüzünü kapatması bunların hepsi mirastan aldığı paya kadar adaletli bi şey yok ki zaten yüzde elli diye bi şey yok İslamiyet'te şöyle bi şey var kadın yüzde 25 eşittir, yüzde 75 erkek diye düşünürsek eşittir ama bunun dışında bi şey yok.

Son olarak değineceğimiz bir nokta ise aslında katılımcılardan alınan cevaplarda Türklerin kadına bakışının daha pozitif ve modern olduğu İslam'la birlikte bunun geriye gittiği düşüncesidir. Katılımcılara göre Türkiye Cumhuriyet'inin kuruluşu ve Atatürk devrimleriyle kadının durumunun tekrar düzelmiş ve Modern dünyaya yaklaşmaya başlamıştır. Bu konuyla ilgili düşüncelere de yer vererek konumuzu nihayetlendirmek yerinde olacaktır. Cihan bunu şöyle ifade etmektedir:

Dinde kadının yeri çok önemli bence, ama biz gittikçe kadınıımızı eve hapsetmek zorundayız, hissediyoruz kendimizi, bizim Türkler Müslümanlığı kabul etmeden evvel anaerkil toplumlarız. Özellikle Orta Asya'daki yaşantımızda kral dahi olsa annedir, çünkü kral sağa sola gider savaşa gider oğlu veya kocası dahi olsa toplumu yöneten annelerdir, benim evde babaannem yönetirdi evi bütün gelir babaannemdeydi ve o takip ederdi dedem sağ olduğu halde... Evin ihtiyaçlarını babaannem alır babam ona parayı verirdi. O ayarlardı her şeyi ve bizde şimdi öyleyizdir. Mesela bizim evliliğimiz 36 sene oldu hiçbir zaman dememişsizdir, birbirimizin maaşıydı.

Ne alınacak ne verilecekse de eşim bilir. Ama şimdi günümüzde öyle değil özellikle son zamanlarda kadın evde olacak çocuk doğuracak, ev işlerini yapacak ondan sonra hizmet edip erkeğin bir adım gerisinde yürüyecek... Bunda dinin etkisi var tabii...

Hayriye de bu konuda Atatürk'ten sonraki gelişmelere vurgu yapmaktadır:

Valla bence kadın her yerde en önde olmalı bana göre kadın çünkü her işi yapan kadın ben ona inanıyorum yani her yönüyle kadın. Kadının bence dinde en önemli olmalı, eskiden değilmiş eskiden değilmiş ama biz şeyden sonra Atatürk'ten sonra biz bi çok şeye kavuştuk.

Özet olarak katılımcıların dinde kadının konumu konusunda ciddi eleştirileri vardır. Benimsedikleri değerlerden eşitlik/adalet ilkesi çerçevesinde bu eşitsizliği ve adaletsizliği kabul etmediklerini ifade etmişlerdir.

3.5. DİNE İLİŞKİN BAZI TARTIŞMALI MESELELER

3.5.1. Tesettür

İslam ansiklopedisinde “insanın fitri, tabii, örfi veya dini bir gerekçeyle vücudunun belli yerlerini örtmesi”⁹⁸ olarak tanımlanan tesettür kelimesi yakın siyasi tarihimizde ayrı bir yer edinmiş; dini emir, yasak olmaktan çok öte toplumun gündemini uzun süre meşgul eden, üzerinde çokça yazılıp çizilen bir konu olmuştur. Bu kavram zamana, yaşanan coğrafyaya, sahip olunan siyasi görüşe göre çok değişik anlamlara karşılık gelmektedir. Türban, başörtüsü, örtünme, kapanma gibi isimlerle anılan tesettür konusu katılımcıların diğer konular da olduğu gibi çok seslilikten göstermeyip nerdeyse ağız birliği ettikleri bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcılar tesettür kavramını genellikle başörtüsü anlamında kullanmakta olup zaman zaman çarşafa da atıf yapmaktadırlar. 90’larda “siyasi sembol, siyasi simge, kamusal alan” gibi kavramlarla şekillenen gündelik siyasi tartışmaların merkezine oturan başörtüsü konusunun katılımcılar tarafından nasıl değerlendirildiğini ve aradan geçen yıllar içinde bu değerlendirmelerin nasıl bir değişim gösterdiğini irdelemek çalışmamız açısından yararlı olacaktır. Bu çerçevede mülakata katılan kişiler bir yandan başörtüsüne özgürlükler çerçevesinden bakarken diğer yandan onun siyasi bir simge olarak kullanılması ve istismar edilmesi hususundaki rahatsızlıklarını çok yaygın bir şekilde dile

⁹⁸ H.Yunus Apaydın, 'Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi' Tesettür Maddesi.(islamansiklopedisi.org.tr)

getirmektedirler. “Başörtüsü siyasi bir simge midir?” sorusuna nerdeyse tüm katılımcılar evet siyasi bir simgedir ve siyasiler tarafından istismar edilmektedir cevabını vermektedirler.

[Başörtüsü]Siyasi simge olarak çok kullanılıyor özellikle işe girmek için bile bazen gerekiyor yani hani ben siyasi olarak hani düğmelerinden işe alınan insanlar gördüm hani Ankara’da okurken evet Adalet Bakanlığı’nın açtığı bir şey vardı mülakat sınavlarını her şeylerini geçtiler aynı yurttta kaldığım bir arkadaşım hepsi yeşil düğmeli bir kıyafet giydiler kesinlikle düğmelerinden tanındılar başları açık girseler de hani o kadar ülkemizde... Öyle bir mesaj verdiler ülkemizde artık her şeyin bir şekilde yolu oluyor. (Gülcan)

Sosyal demokrasinin temel ilkelerinden olan özgürlük konusu başörtüsü konusunda da katılımcılar tarafından hassasiyetle dile getirilmekle beraber bunun özgürlüğün ötesinde bir siyasi amaç için kullanıldığını eklemektedirler. Bu bakış açısı tüm katılımcılarda aynıdır. Meryem’in sözleri bu hassasiyete tipik bir örnek olarak gösterilebilir:

Yani şimdi normal koşullarda bence hiçbir sakıncası yok. Sakıncası normal koşullarda yok bizim ülkemizin koşulları değil, niye böyle cevap vericem normal koşullarda hiçbir sakıncası yok insanlar özgür olmalı kimin nasıl giyineceklerine bana zarar vermediği takdirde, toplumun genel yapısına zarar vermediği takdir de, ki başörtüsü hiç kimseye zarar vermez. Serbest olmalı istediğini yapabilmeli ama bunu bir siyasi görüşle bi şeyleri anlatmak için şekil için yapılıyor, ona karşıyım ben. Siyasi bir sembol olduğunu düşünüyorum. Onun dışında benim annem de başını örter normal hiç siyasi sembol değil geleneklerden gelen bir alışkanlık işte onun din inancından gelen bir alışkanlık başını örtüyor zaman zaman her zaman örtmüyor gerçi de hiç sakıncası yok ama bir siyasi sembol olarak kullanılmasına siyasi olarak bakıyorum. Siyasetçilerin bunu din sömürüsü olarak kullandığını düşünüyorum...İşte çok yanlış buluyorum çok saçma buluyorum her şeyde olduğu gibi bunun da sadece şekil göstermelik olduğunu düşünüyorum.

Başörtüsünün siyasi sembol olduğu zaman karşı çıktığımı söyleyenlerden Zeynep ise şöyle demektedir:

Ha bu bana yanlış geliyor siz bu konuda ne düşünürsünüz daha sonra öğrenirim belki, bu bana kısacası yanlış geliyor bu kısmındayım ben özgürlüklerin sonuna kadar arkasındayım. Her ne olursa olsun özgürlüklerin arkasındayım. Ama böyle sembolik şeylere de sonuna kadar karşıyım. Kullanıldığını ben düşünüyorum.

Başörtüsünü özgürlük olarak görmediğini söyleyen Burak düşüncesini şöyle temellendirmektedir:

[Başörtüsü] Değil, değil bir özgürlük olarak bakmıyorum. Yani çünkü dayatmayla yaptıkları için yani onu özgürlük olarak görmüyorum. Yani 7 yaşından 6 yaşında 5 yaşında çocukların siz başını örtterek siz yetiştirirseniz o

onu özgürlük olarak görmez ya da özgürlük olarak kabul edilemez o. Ha bırakın kendisi karar veriyorsa özgürlüktür. Ha ben inandım kafamı örtüyorum tamam özgürlük olabilir. Ama şundakileri ben özgürlük olarak görmüyorum. Baskının, dayatmanın sonucu olarak görüyorum.

Kişi hak ve özgürlükleri noktasından bir bakış açısıyla bakan hiçbir katılımcı başörtüsüne karşı çıkmamakta, öte yandan siyasi istismar aracı yapılmasından dolayı; bazıları, tüm devlet kurumlarında, bazıları belli kurumlarda; okullarda, Türk Silahlı Kuvvetleri'nde, ya da mahkemelerde olmaması gerektiğini savunmaktadır. Mesela Gamze okullarda başörtüsü serbestliğine ilişkin rahatsızlığımı şöyle dile getirmektedir:

[Devlet kurumlarında başörtüsünün serbest olması] Rahatsız ediyor aslında ya rahatsız ediyor. Çünkü başörtüsünde az önce demiştik ki başörtüsü bir şeyi ifade etmediği için o anlamda. Eğer insanın içinde varsa o başörtüsü hiçbir şeye engellemez yani bir erkek nasıl bakıyor ondan yani bilemiyorum. Tabi saçtan etkilenebileceğini hiç ihtimal vermiyorum da bir erkeğin. Ama yani ben onaylamıyorum kurumlardaki kapalıları. Öğretmenler falan kapalı gidince mesela hiç şey yapmadım. Yine de mesela bir okula gittiğimde kapalı öğretmen görünce yani değişik bakıyorum. Bakış açım farklı onlara karşı. Açık öğretmen görmek beni daha çok huzurlu hissettiriyor.

Süleyman da Gamze'yi desteklemektedir:

Rahatsız yapıyor tabi...Şu var beni rahatsız etmez, bizi rahatsız eden şu beni rahatsız eden bunun bu kadar nasıl diyeyim... Gelip bu kadar büyütülmesi, büyütülmeden de tamam kardeşim isteyen öyle gelir, isteyen öyle gelir tamam gayet doğal gelebilir ama şunu da unutmamak gerekir her mesleğin kendine özgü kıyafetleri de olmak gerekir, çünkü o kıyafetler gelişigüzel seçilmemiştir. Düşünebiliyor musunuz polis koşacak arkasından perdesü var kapalı bir bayan nasıl yapacak bu işi, asker nasıl yapacak bu işi, yani özel hani devlet sektöründe bazı hizmetlerde mecburi kıyafet olmak zorunda ha bazı devlet hizmetleri sektöründe bizde serbest bırakabilirsiniz problem yok. Ama bu kadar bunun üzerinden bunu dinle bağdaştırmak sürekli dinsizlikle kafirlikle suçlamak yani işte bu olmuyor anlatabiliyor muyum? Ya bu bu bu değil, kocaman İslam dinini küçücük bir işte bir başörtüsü ile eş görmek çok yanlış bi şey çok yanlış bir şey yani bunu ben kabul edemiyorum yani dediğim gibi her şey insanın kalbindedir, yani ben doğru olduktan sonra ben düzenli olduktan sonra insanlara insan gibi baktıktan sonra...

Devlet kurumlarında çalışanların başörtüsü kullanması konusunda bir başka bakış açısı ise eğer gerçekten dindarsa ve kendini saklamak istiyorsa, o takdirde çalışmaktan vazgeçmesi önerilmektedir. Bu fikri Asude şöyle dile getirmektedir:

Ya eskiden şey görürdüm yani o kadar dini boyutunu düşünüyorsan işin, yani çalışmayı da düşünmezsin ne bileyim evinde oturursun belki yani bu kadar önemlisiyle, yani Allah'a karşı bu kadar inançlıysan ve eee toplum koşullarında inançlarını gerçekleştiremediğini düşünüyorsan inzivaya da

çekilebilirsin yani o kadar önemliyse...yani bu konuda direktmek çok saçma geliyor bana eee bu konuda direktmek çok saçma geldi.

Gülcan da şu sözleriyle Asude'yi desteklemektedir:

Karşıydım evet, ne demek ne münasebet neden bu zamana kadar çalışmışlar bi de bana göre şey dine eğer çok ileri düzeyde yaşamak istiyorsan ev hanımı olman gerekiyor evden dışarı çıkmaman gerekiyor yani bana göre öyle hani dinimizin o kadar yani hoşgörülü yanlarının yanında o kadar sert yanları var ki yani hani bunu yaşamak istiyorsan çarşıfta... Demin hani eşin görsün seni hatta akrabalarıyla bile görüşme, internet olmasın, televizyonu açma, çünkü her yerde caiz[olmayan] şeyler var yani bana göre o yüzden bunu yaşamak isteyen insanlar çok uç noktada olan insanlar çalışmasınlar bana göre öyle...

Aslında katılımcıların zihnindeki başörtüsü; yaşlılara, geçmiş zamanlara, nostaljik hatıralara, dine değil geleneklere ait bir uygulama olarak kabul edilen bir imgedir. Çünkü birçok katılımcı başörtüsü konusu gündeme gelince babaanne, anneanne, yaşlılık, geçmiş, gelenek kavramlarını kullanarak bunu ortaya koymuşlardır. Mesela:

Başörtüsü ya şimdi bak kendini nasıl, çünkü biz birçok insan kendini şöyle kapatıyor kültürel yapıda başörtü diye bi şey var yani ama onların sembolleştirilen bir başörtüsü değil benim dediğim. Benim annemin de başı kapalı başına örttüğü bir örtü ve bu o inanca rahatlık çünkü kendini öyle rahat hissediyor. Çünkü bu toplumsal olarak bu böyle ritüel olarak gelmiş ama bunu farklı şekillerde yapıldığında karşıyım. Birinci şekliyle saygı duyarım, sırf birtakım politikalar ile yapılıyorsa ona saygı duymam... [devlet memurlarına] yakıştıramıyorum... yakıştıramıyorum. Yani Anayasanın belli kuralları var hani bunu eğip bükmenin o anayasadaki o imajı orada yakıştıramıyorum. (Zübeyde)

Ayrıca katılımcılar siyasi sembol olarak kabul edilen başörtüsü ile dinin gereği olarak takılan başörtüsü arasındaki ayırımın başörtüsünün bağlanma şekliyle de ortaya çıktığını, sonradan ortaya çıkan başörtüsü bağlama şeklinin üretilen bir sembol olduğunu vurgulamışlardır:

Başörtü normal hani bizim büyüklerimizde, benim annemde anneannemde böyle başlarını gevşek bağlardı. Çocukluğumuzda öyleydi. Değişik bir bağlamaydı boyundan bağlanırdı. Normal bağlamaydı, hafif şöyle saçı açıktı. O şekilde biz öyle gördük bizi hiçbir zaman rahatsız etmiyor ama sonradan bu sembol haline gelince türban modeli, bere tak, iyice sık o bizi beni rahatsız ediyor. (Betül)

Yukarıda katılımcıların ifadelerinde de görüldüğü gibi katılımcılar babaannelerinin örttüğü başörtüsü ile gençlerin kullandığını başörtüsünü aynı görmemekte; şekli, amacı ve hatta ismi de türban olarak ayrı tutulmaktadır. Birisi masum, doğal, spontan diğeri siyasi amaçlı, zorlama ve dayatma olarak görülmektedir. Şevval'in sözleri de buna örnek teşkil etmektedir:

Eee ben 76 doğumluyum benim zamanımda türban diye bir şey yoktu nedir öyle yoktu ya yoktu baş örtüsü vardı babaannem baş örtülü, annem baş örtülü anneannem baş örtülü ya babaannem de baş örtü takar namazlarını kırlarlar, 5 vakit namazlı, Kuranlı ama giyer hanım hanımcık döpiyesini, Atatürk tarzı işte buradan böyle bağlar, çene altı, gideceği yere böyle gider, ya budur zaten ya surat badana gibi kafada türban napıyım ben senin yaptığın o şeyi peygamber efendimiz bi sürme çekermiş o benim bildiğim sünnet bi tek göz kalemi sünnet, o da rastık olursa şu anda yaşananların heer şeyi politik gerisi bana saçma geliyor.

Bu konuda Aylin'in izahı ise şöyledir:

Bence değil ya değil lı yani bence başörtüsü önceden takıldığı gibi değil bence yani önceden insanlar daha masumane belki biraz dinsel bir anlayışla daha affedilmek bağışlanmak, günah olmasından... diye takarken; yani düşünüyorum ben babaannem ya da anneannem kalkıp ta bunu bir çıkar aleti olmaktan ziyade annesinin babasının istediği bi şey olmasından ziyade kendi istedikleri için yapmışlardır. Ama şu dönemde farklı.

Emre, Burak, Zeliha, Süleyman, Hayriye de siyasi sembol ve inancı gereği takılan başörtüsü arasındaki ayırma vurgu yapmışlar. Başörtüsü konusunda bir başka yaygın kanı ise başörtüsünün aile, toplum ya da siyasi baskıyla ortaya çıktığı ve bu yüzden mevcut siyasi iktidarla birlikte başını örtenlerin sayısının ciddi bir şekilde arttığıdır. Cemre de bu kanı da olanlardandır:

Ya bu kadar yani bir anda olması siyasi tabi yani. Bizim çocukluğumuzda böyle şeyler yoktu. Veya ben daha şu 20 sene öncesine kadar ben öğretmen olduğum zamanlarda bile bu kadar yoktu. E şimdi işin siyasi olduğunu insanların bi şeyle bunu yaptığını düşünüyorum. Yani kapanan insanların bir kısmına bakıyorsun ya iyi bir iş bulmak için genç kızlar ını daha statüsü yüksek bir erkekle evlenebilmek için falan bunu alet ediyorlar yani. Çok gönülden yapan insanlara bir şey diyemem öyle tanıdıklarım da var. Hani hiçbir baskı görmeden arzu edipte kapananlar var onlara da bir şey diyemem. Ama çoğunluğun siyasi sebeplerle veya işte dönem onu gerektiriyor diye hani gerek maddi ı gerek farklı farklı yönlerden artılar getireceğini düşünerek kapandıklarını düşünüyorum çok dini sebeplerle değil. Öyle yani benim için çok büyük bir gereklilik değil. Bu yönlerden daha iyi bir insan olmak gerekiyor.

Bu düşüncenin bir devamı gibi görülebilecek bir başka düşünce ise bunun bir moda, akım haline gelmesidir. Songül bunu şöyle ifade etmektedir:

Türban başını kapatabilir herkes isteyen kapatabilir o inançla ilgili bi şey başımı kapattım ben Müslümanım demek değil içindeki duygularınla ilgili her şey belki başımı kapatan bi insanla ben başımı kapatmıyorum ama belki ben ondan daha çok bilgiliyim daha çok benim inancım var yani bu bi şey değil başörtü örtmek bi Müslümanlık şeklinde değerlendirmiyorum ben isteyen

örtebilir isteyen örtemez şimdi artık simge durumunda başörtüsü insanlara bi moda oldu benim gözümde moda birisi kapatıyor, ben de böyle kapatayım şeklinde modaya uyuyolar, onun dinle bi ilgisi yok başını kapatmanın.

Başörtüsüyle ilgili katılımcıların çoğunluğunun eleştirdiği ve samimi olmadığını düşündükleri durum da tesettürün şekli, modaya uygun hale getirilmesi, zihinlerindeki tesettür fikrine uymayan giyim tarzlarıdır. Bu konuyu birçok katılımcı da gündeme getirerek vurgulamışlardır. Zeliha'nın sözleri buna örnek olarak gösterilebilir:

Yani bir saç telini kapatmak için başörtüsü takıyor ama gözünü dudağını... bütün vücut hatlarını ortaya çıkarıyor, aşırı makyaj yapıyor, nerde kaldı bunun dindarlığı yani baş örtmenin manası nerde kaldı ben şimdi baş örtmenin çoğunu da onların bir moda akımı diyor dindarlıktan örttüklerini de asla inanmıyorum hani belki yaşlılarımız falan dindarlıktan örtüyor olabiliyorlar, bir alışkanlıkları vardır örtüyor olabiliyor ama şimdi ki gençlerin örtünmeleri ben kesinlikle dindarlıkla alakası olmadığını düşünüyorum. (Zeliha)

Remzi, Berrin, Soner, Barış, Aylin, Meryem ve Serpil de aynı vurguyu yapan katılımcılardandır. Diğer yandan Türkiye'nin sosyal ve siyasal gündemini uzun süre meşgul eden bu tartışmada zaman içinde de değişiklikler olduğunu söylemek mümkündür. Katılımcılar da bu durumu artık alıştık, eskisi kadar tepkili değilim, laiklik tehlikede zannediyorduk değilmiş gibi ifadelerle ortaya koymaktadırlar. Başörtüsü yasağının kaldırılması konusundaki fikirlerini sorduğumuz katılımcılar şöyle cevaplar vermişlerdir:

Ya ilk başlarda tabii ki endişe vericiydi her şey işte girdi benimde çok inanmadığım saç işte türbanlı yarın o zaman diyorum ki hepten siyah olup ta hiçbirini mi tanıyamayacağız. Yani bir sınava girecek onlar sınav hakkını da verecekler, açmadan ikiz kız kardeşi girerse artık bunlara nasıl engel olacaksınız kardeşi girecek nasıl engel olacaksınız yani ne bileyim parmak izi mi alınacak, ne alınacak?.. Bunlar yani insanların şekil olarak birbirlerine çok benziyorlar özellikle bayanlar o dönemlerde ilk dönemlerde daha çok kaygım vardı ama şimdi umursamıyorum artık...(Sami)

Özgürlük... hımm... yani kapatsın, kapatsın başını... yani eskiden çok rahatsız ediyordu... farklı evet düşüncem değişti o konuda... gelişmelerden hani alışma diye bi şey var... yani gözün alışıyor. Ne oluyor ki diyorsun kapatsın ne oluyor ki?... Hani bana sakıncası yok yani kendisi öyle istiyorsa öyle olsun...Önceden yadırgıyordum tuhaf geliyor. Hımm daha tepkiliydim açıkçası... (Asude)

Fulya, Gülcan, Caner, Rahmi de kamusal alanda başörtünün görünürlüğüne olan tepkilerinin azaldığını, zamanla alıştıklarını söylemişlerdir. Dikkat çeken bir başka ayrıntı ise katılımcılar arasında 30 yaş altındakilerin diğerlerine göre daha özgürlükçü, ılımlı baktıkları; yaş faktörüyle beraber başörtüye bakışın daha katı ve eleştirel ve kabul edilmezliğini tespit etmek

mümkündür. Katılımcıların başörtüsüne tarihi, sosyal, siyasal bakışlarını özetledikten sonra şimdi de bireysel olarak kişilerin öznel dünyasında, kendi dini anlam dünyalarında başörtüsünü nereye koyduklarını ortaya koymak yararlı olacaktır. Bu konuyla ilgili olarak ilk sorulacak soru başörtüsünün dindeki hükmü ve kurandaki yeri sorusudur. Katılımcılardan İlkay Kuran'ı okuduğunda başörtüsünü bulamadığını ifade etmektedir:

Eeee namaz kılarken, ibadet yaparken, eee Kur'an okurken, evet bir mevlid dinlerken evet... ama bir bayan olarak bir kadın olarak dışarıda başımın kapalı başörtülü olarak dolaşmam gerektiğini düşünmüyorum açıkçası... Örtünmesi gereken yerlerimi kapalı olduğunu düşünüyorum. Saçımın açık olmasının örtünmeyle ilgili ayetleri biliyorum okudum. Ama saçımın başörtüsü ile kapatılması gerektiğine inanmıyorum yani böyle bir düşüncem yok.

Canan, Meryem, Fulya, İrem, Şevval, Hakan, Demet de benzer fikirlerini ortaya koymaktadır Erkek katılımcı olarak Süleyman ise şunları söylemektedir:

Valla ben insan her şeyi giyebilir ama başörtüsüne ben inanmıyorum, ben inanmıyorum. Yani sadece istenen şeyin kapanmakla sağlanamadığına inanıyorum. İnsanın içi diyorum, ya kalbi, insanın kalbi neyse odur. Yani siz istediğiniz kadar kendinizi kapatın, istediğiniz kadar görünmeyin, istediğiniz kadar kaçın, karşınıza gelecek olan gelir. Bu sefer... daha çok ilgi çekersin. Bakın dinle, dini küçük bir bez parçasına bağlamak kadar günah bi şey yok.

Süleyman başörtünün şekil olduğuna önemli olanın kalpte olduğuna vurgu yapmakta, kapanmakla daha çok ilgi çekileceğine dikkat çekmektedir. Remzi de aynı konuyu, şöyle dile getirerek, bunun inançla değil siyasi iktidarla ilişkili olduğunu ileri sürmektedir:

Ya ben onun bizim toplumumuzun şekilciliğe çok önem vermesinden kaynaklandığını düşünüyorum. Çünkü bizim toplumumuz ön teker nereye giderse arka teker oraya gider misali öndeki örneklerine bakar ve siyasi iktidar ve güç kimin elinde ise ona yaranma algısı bizim toplumumuzda çok vardır. Bizim toplumumuz şeklini, her şeyini ona göre ayarlar. Ona yaranma duygusu veya dürtüsü ile hareket eder. ben maalesef öyle olduğuna inanıyorum. Gerçekten inanarak kapanmak isteyen bu şekilde tesettür içinde yaşamak isteyen insanlar zaten bunları her zaman yapıyorlardı. Bugün değişen ne, bugün bu kadar yaygınlaşmasının temel nedeni insanların daha çok inanç sahibi olmasından falan inanmıyorum.

İlknur ve Emre de başörtüsünün şekilcilikten kaynaklanan bir uygulama olarak kabul ettiklerini söylemektedirler. Kuranda başörtüsünü bulamadığını söyleyen bir başka katılımcı Serpil ise şunları söylemektedir:

Yani kadınlarınızı örtün! niye örtülsün? başınızı örtün de demiyor Kurani Kerim'de sadece şey var ıı karşıdaki insanda ıı toplayamadım şimdi yani ilgi uyandıracak ondan olmayan bi şeyse işte ziyetidir ya da açıktır şurayla

boğazından aşağı altından işte şeye kadar kapatın diyor...Baş örtüsünden ben bahsettiğini hiç anlamadım.[dini bir gereklilik olarak] düşünmüyorum Yani neden erkekler bizim saçımızın telinden bu kadar muzdaripler... bir tek telini görerek bu kadar mı şey insanlar onlar iradesiz.

Bu pasajda Serpil'in dile getirdiği kadın saçının tahrik ediciliği üzerinden bir tartışma ve bunun eleştirisi katılımcılardan sıkça duyduğumuz ifadeler arasındadır. Saçın tahrik ediciliği konusunda fikirlerini beyan eden Mesut'un izahı şu şekildedir:

Şöyle düşündüğüm zamanda ya bizim bu dinimiz sadece cinsellik üzerine kurulmuş kardeşim, ya da biz o zaman başını kapat şimdi niye başını kapatacakmış o zaman kendisini ne olarak gösteriyor insanlar etkilenirmiş...saçını görüp de neyinden etkileneceğim. Beni bir insanın baktığım zaman gözleri etkiler, kaşları etkiler, ne bileyim dudakları etkiler, yani o insanın saçının kapalı olması eğer benim öyle bir düşüncem varsa bir şey değiştirmez ki kapatırsa acaba içinde ne var diye merak edebilirim. Ama din dediğimiz şey bu kadar basit değil.

Canan da kadınların saçlarının kapatılması konusuna şöyle değinmektedir:

Ben Kur'anı Kerimin mealine yeni başladım, çocuklar üç dört yazarını şey yaptılar ama eee saçımızın kapalı olduğu yere daha gelmediğim için gerek yokmuş, saç kapalı... benim işte ona geleceğim şimdi, ben ya saçtan insan tahrik olmaz. Benim düşüncem ... Ama bir insan sesinin şuhluğu ile veya kılık kıyafetiyle ne bileyim böyle cilvesiyle, değil mi daha böyle o zaman tahrik olur gibi geliyor bana.

Katılımcıların başörtüsü konusunda fikirlerini genel olarak değerlendirdiğimizde örtülmesi gereken yerlerin saçtan ziyade, avret yerleri, ya da ziynetler olarak değerlendirdiklerini görebiliriz. Bu konuda Yaşar'ın sözleri örnek teşkil etmektedir:

Dönüyoruz aynı yere geliyoruz, bence kitabımızda çok affederseniz avret yerlerinin kapanması olarak geçer bildiğim budur. Ben annem Kur'an okurdu, ama mayo ile denize girerdi. Ben böyle bir annenin çocuğuyum. Ben şunu söylüyorum efendim bunlar insanın içinin temiz olması ahlak diyorum ahlak bi böyle bakış vardır b ide böyle eğri eğri bakış vardır.

Şevval de tesettür konusunda avret yerleri vurgusu yapmaktadır:

Söyleyeyim ben türbana karşıyım, dini değil tamamiyle politik şeyde mesela ben çok görüyorum kız mesleğin orada okula türbanla gelip okul içinde açanları çünkü bu olaya aileden geliyor baskı benim şimdi eşim zorlarsa kapan diye eşimi boşarım yine de kapanmam çok çok karşıyım benim için edep yerleri demek ya şuram görükmesin bi de kabam gözükmessin. Benim için o önemli. Saçın kapatılması. Yani affederseniz saçımı kapatmışım altımı açmışım, ne alaka? Esas oraya bakıyo millet.

Bu değerlendirmelerin bir devamı niteliğinde olacak bir ifade ise kadın katılımcıların kendilerini açık olarak kabul etmediklerini, kapalı olduklarını söylemeleridir.

Bunun bir takım siyasi görüşler için yapıldığı için karşıyım bir de bi yerde bu saçta ne vardır ben bunu bir türlü anlayamadım... Yani örtünmek dendiği zaman bende kendimi örtülü buluyorum mesela... bunun sadece başının örtülmesi olarak algılanması tamamen şekilcilik olarak değerlendiriyorum ve çok saçma buluyorum [dini bir gereklilik olduğunu] düşünmüyorum kesinlikle dini bir gereklilik olduğunu düşünmüyorum. (Meryem)

Berrin de kendini günahkar olarak hissetmediğini ve kapalı olarak gördüğünü dile getirmektedir:

Ama ben kendimi de böyle günahkar hissetmiyorum... kapatmak zorunda da hissetmiyorum. Kendimi açık olarak da görmüyorum.

Canan da aynı konuya işaret etmektedir:

Sonra böyle Müslümanlık, İslamiyet inanç olmaz diye düşünüyorum. Dar dekolte kazak altta tayt giymişler. Bir başı kapalı, bir bayanın vücut hatlarını eee bende böyleyim ben onlardan daha kapalıyım diye düşünüyorum. Hani bir bayanın saçını örtmekle olmuyor demek istiyorum...vücut hatlarının bir de madem kapanyorsan Allah rızası içindir Allah'a daha yakınsındır. Hatalı davranmışsın.

Başörtüsü konusunda fikirlerini sorduğumuz katılımcılardan (yukarda örneklerini sunduğumuz) birçoğu buna şiddetle karşı çıkıp asla kapanmayacaklarını söylerken bazıları kendi yaşantıları üzerinden tecrübelerini paylaşıp bir dönem kapandıklarını da ifade etmişlerdir. Senem üniversitede okurken bir dönem kapalı olduğunu, Gamze lisedeyken kapandığını, kısa süre sonra tekrar açıldığını söylemiştir. Merve ise lisede kapanmayı düşündüğünü sonra yapmadığını ifade etmişlerdir. Yıldız ise Umreye gittikten sonra kapandığını ama sonra vazgeçip tekrar açıldığını şöyle ifade etmektedir:

2008 deydi evet valla umreye gitmeden bir ara kapanmayı falan daha köydeyken onlardan mı etkileniyordum ne yapıyordum falan dimi başımı soğuklarda falan örterdim. onlar bilmiyorum yaşlandıkça mı oldu menopozun verdiği sıkılıyorum diye hepten işte... (saçını gösteriyor) ama şimdi daha iyi çevre baskısı değil hani çok istekli gittim hani tabi şartlanıyorsun hani kapanmam gerekiyor gibi. Sonradan da sıkılınca başımdan alışkın olmayınca demek ki hani yani kapansam ne olacak demek içimde... yokmuş.

Başörtüsü konusunun katılımcıların zihninde önemli bir yönü ise bunun sıradan bir dini uygulama olmadığı, insanları böldüğü, kutuplaştırdığı, kapalıların açıklar üzerinde baskı ve rahatsızlık oluşturduğu noktasıdır. Sosyal olarak ayrımlaşma ve rahatsızlığı yaşadığını ifade

eden Hale öğrencileri arasında kapalıların açıklar üzerinde baskısını gözlemlediğini şöyle ifade etmektedir:

Yani bizim öğrencilerimiz de genelde hani açıkların kapalılarına karşı bir önyargısını görmüyorum. Ama kapalıların açıklara karşı bir bakışları bir şeyler var yani değişik şeyleri var.

Bariş da aynı rahatsızlığı dile getirmektedir:

[Baş örtmek] Aslında bana göre yanlış. Kesinlikle yanlış. Çünkü şey oluyor, insanlardan arasında ayrım ortaya çıkıyor. Gittiğiniz zaman, ıı siz işte ıı size bakış açısı kesinlikle farklı oluyor. Keşke bunları yaşamazsak, ama başörtülü birisiyle, mesela benim eşim açık, gittiği zaman tamamen şeyler farklı; hizmeti bile farklı alabiliyorsunuz. Tabi, eşitsizlik ortaya çıkıyor. Ya aslında siyasi sembol kullanan da var kullanmayan da var. İşte burada sıkıntı ikisini ayırt edememek.

Berrin ise açık olmayı özellikle kırsal kesimde bir dezavantaj olarak nitelendirmekte rahatsızlığını kendi tecrübeleri üzerinden açıklamaktadır:

Konya’da da çok gördüğüm içinde, orda bu şeyin şeyi de gördüm yobazlaşma şeklinde dışarda açık bir bayan gördüğünde, orda çok sıkıntı yaşar, yani orda yaşayanlar bunu çok iyi bilir. Açık olduğunda Konya’lı olmadığını biliyorlar, ben 94-95 de kaldım orda çok sıkıntılı idi orda dışarı çıkmak, oranın erkekleri, sadece başı açıklık yetiyordu yani.. Konya’nın erkekleri tarafından rahatsız ediliyordu genelde açık bir bayanlar... el hareketi falan çok yaygındı o dönem.

Asude de aynı duruma vurgu yapmaktadır:

[Başörtüsü]Bazı yerlerde kadını ön plana çıkartıyor. Hep Kayseri örneği veriyorum gerçi yörelere göre değişiyor. Başını örttüysen ayrıcalıklısın yani. Yani istediğin yere gidebilirsin eee yani her şeyi yapmakta özgürsün gibi. Başın kapalı yaa o bir zırh gibi eee koruyor seni...Yani kötü sözlerden, kötü bakışlardan her şeyden seni koruyan bir zırh gibi görünüyor. O da bana çok itici geliyor mesela. Pek çok kişide toplumda bir statü olarak görüyor... Ama hani içten içe kınadıklarını biliyorum. Bu görüşte olan kişilerin içten içe kınadıklarını biliyorum.

Zeynep, Aylin, Fulya, İlknur, Esmâ gibi katılımcılar da benzer rahatsızlıklarını dile getirmektedirler. Yine aynı şekilde rahatsızlığını dile getiren Seren bunun Atatürk ilkelerinden geriye bir dönüş olarak nitelendirmektedir:

Yani şöyle düşünüyorum. Eee eskiden de bunlar problem değilmiş bu kadar, günümüzde problem haline getirildi. Sanki iki cephe var açıklar kapalıları muhabbeti, eskiden bu kadar problem değilmiş. Atatürk’ün yaptığı inkılaplar çok uzun ömürlü olsa da hani devam edebilse biz geriye dönüş yapıyoruz hani o inkılaplar yok sayılmış oluyor. Dini anlamda bir başörtülü olsaydım, herhalde ben bir iş yerinde başörtülü olarak çalışabileyim diye düşünürdüm.

Ama bunun dozunu kim nasıl ayarlayacak. Bu önemli inkılaplar niçin yapılmış? İnsanlar bunun dozunu bilemedikleri için eee şimdi duyuyoruz işte nerde bir okulda çarşafli derse giriliyormuş, kimden duydum ben ya Ankara'da komşu kızının öğretmeni siyah çarşafli derse giriyormuş. Yani bunun dozunu ayarlayamadıktan sonra normal Anadolu insanı gibi gerçekten bu işin abartmadan başörtüsünü taksın giyinsin ben ona bi şey demem, başörtülü olsam ne yapardım ve bunun dozunu kim ayarlayacak?...

Seren'in bu ifadelerinde de görüldüğü gibi başörtüsü serüveninin çarşafa doğru evrilmesinden duyulan endişe de dikkate değerdir. Bu endişeyi ortaya koyan bir başka kişi Vural'dır:

Baş örtmek mi yani yani kadının saçı görülse ne olur? Erkek burda nasıl bi şey olur anlamakta zorlanıyorum. Örtünmenin bi de hani başörtüsü örtmek dışında bi de çarşaf vesaire diğer modellerimiz de var ha bu iyice tartışmalı bir durum. Bu bile toplumda şimdi kamplaşmalar, gruplaşmalar, semtler, mahalleler vesaireler ciddi şekilde ondan sonra, peçe olsun olmasın, yüzü gözüksün gözükmemesine kadar...Eee asıl dışında teferruatla ciddi şekilde sorun yaratıldığını düşünüyorum. Yani dini anlamda iddia etmiyorum çok emin değilim bir örtme kavramı var mümkünse işte erkek şimdi burda tabi bi de bunu böyle diyince erkek toplumunun Yaradan'ın erkek toplumunu biraz sorunlu gördüğünü anlaşılıyor. Yani ben burada da tuhafılık hissediyorum. (Gülüyor) Yani bi tarafı serbest bırakıyorsun öbür tarafı örtünmeye veya kapatmaya muhtaç hissediyorsunuz biraz anlamakta zorlanıyorum.

Sonuç olarak tesettür konusu çoğunlukla tarihsel bir uygulama olarak görülmekte ve dinin bir emri olarak kabul edilmemektedir. Var olan uygulamanın üretilmiş, suni ve politik amaçları olan; kutuplaştırıcı, ayrıştırıcı yönleri olan sosyal bir enstrüman olduğu kabul edilmektedir. Bu yönleriyle başörtüsü sorgulanmakta, eleştirilmekte ve çoğunlukla reddedilmektedir. Zaten kadın katılımcılardan hiçbiri başörtülü değildir.

3.5.2. İçki ve Faiz

İslam dininde haram kabul edilen alkollü içkilerin yasaklığı toplum hayatında etkileri olan, toplumu şekillendiren ve üzerinde farklı görüşler ortaya konulan bir konudur. Bu sebeple çalışmamızda alkol yasağı konusuna yer vermemiz gerektiği kanaatindeyiz. Mülakata katılan kişilerin de bu konuda daha muhafazakar kişilere göre hayli farklı uygulamaları ve düşünceleri olduklarını görmek mülakatlara genel bir bakışla bile kolayca tespit edilebilir. Katılımcıların alkollü içkiler ve bunun yasaklığı konusundaki bakış açıları ve uygulamalarına yer vermeye çalışacağız. Yaptığımız mülakatlarda 'İslam Dininin Alkole bakışı' konusunda fikirlerini sorduğumuz katılımcılardan aldığımız cevapları temelde iki ana başlık altında inceleyebiliriz.

1. Alkol yasaktır; çünkü zararlıdır
2. Az ya da kontrollü içilirse yasak değildir; çünkü o zaman zararlı değildir.

Şimdi bu başlıkları daha ayrıntılı şekilde ele alalım. Alkolün dini olarak yasak olduğunun açık ve net olduğunu söyleyenler, bunun gerekçesini sağlığa zarar vermesi ve düşünceyi engellemesi olarak kabul etmektedir. Elif bu düşünce de olanlardandır:

Yasaklamakta fayda var diye düşünüyorum, ama içilebilir zaten hepimiz bi şeyleri yaparız, o sarhoşluk durumu neden olmasın deniliyor? Onu dini olarak da çünkü o insanlar ailelerine zarar verebiliyor, dışarıdaki insanlara zarar verebiliyor. Çünkü benliği ortadan kalkabiliyor. Yani o tür açıdan yoksa zararı olmayan bir şey olsa niye içilmesin, ama herkes özgür yine... Dini açıdan yasaklamak sağlık açısından sosyal açıdan bir sebep vardır diye düşünüyorum.

Remzi ise düşünce ve davranışları kontrol yeteneğini kaybettiği için dinen yasaklandığını söylemektedir:

Ya şöyle söyleyeyim bence dinen yasak olmasının bir mantığı var. Alkolün, uyuşturucu maddelerin vesaire davranışlarını ve düşüncelerini kontrol yeteneği, iradeye zarar verdiği için insan, verilen o en önemli yeteneğe zarar verdiği için sakıncalı olduğunu biliyorum ben... Dinence de bu nedenlerinden dolayı yasak edilmiştir.

Kemal de benzer gerekçelerle alkolün yasak olmasına vurgu yapmaktadır:

Elbette yani bağımlılık yaratan her şey insanlar için zarar veriyor, bu sadece şey değil, alkol değil, sigara efendime söyleyeyim, uyuşturucusundan alkolüne kadar insana zarar veren bi şey bu bunu insana zarar veren bi şeyi de yasaklamanın doğru olduğu kanaatindeyim... Ama az ya da çok bir zarar veriyor diye biliyorum ben yani bilincinizi... etkiliyor. Az olsa bile yani şu bağımlılık olayı var ya siz günde bir kadeh içseniz eğer ertesi gün onu arıyorsanız o bağımlılık yapmış demektir. O bir sıkıntıdır problemidir. Sigara da aynı şekilde işte sigaraya da mekruh diye kabul ediyorsunuz ama bağımlılık yaratan bi şey sürekli arıyorsunuz onu kendisi belki bilincinizi direkt bir zarar vermiyor ama ertesi gün tekrar siz onu içmek istiyorsunuz.

Dini olarak alkolün yasaklığı kabul edilse bile birçok katılımcı içki içtiğini, bunu hayatın bir zevki olduğunu söylemekle beraber, başkalarına saygı çerçevesinde içki içtikleri şerhini de mutlaka koymuşlardır:

Valla ben içki içiyorum. Sık da içiyorum açıkçası ve ben kendi oğluma da... Zaten dediğim gibi çok fazla o yönden dini şeyimiz yok akide mi derler. Çok fazla şeyimiz yok. Biz 26 yıldan beri evliyiz benim eşim beni sarhoş görmemiştir. Ben içki içerim ama böyle hani sokaklarda bir sağa sola zikzak çizen insanlar gibi içmem. O yüzden dini kesimde de içki içmek denilince hep

o tür duruma düşülecek gibi hep içki içince öyle olunmuş gibi bir algı var. Ve ben arkadaş ortamlarımı da arkadaşlarımı da biliyorum arkadaşlarımı da. İçki içenlerin çoğu %90'ı da böyle içiyor. Yani o %10'luk kişi yani kendisini, etrafını, ailesini rezil eden tek boyuta getiren içki içenlerin %10'udur yani. (Mehmet)

Serpil de başkalarına zarar vermeden alkol aldığını vurgulamaktadır:

Ben o konuda alkol alan bir insanım. Asla kimseye de kötü gözle bakmam. Çünkü ben kendimden geçmem çevremdeki insanları da geçirttirmem zaten benim eşim de kullanmaz çünkü içemez içtiğinde bi tanesi onu tamamen götürür.

Selim, Berrin, Senem, Mesut, Betül, Seren, Demet de benzer açıklamalar yapmışlardır. Alkol aldıklarını ama bazı zamanlarda bunu yapmanın yanlışlığına dikkat çeken Şevval ise Ramazan ayında, kandillerde kesinlikle alkol almadığını dile getirmektedir.

İçiyorum ... işte Ramazan şu da bu da içilmez o benim maneviyatımdan dolayı içmem... işte bi ramazanı bi kandili bi bayramı işte bizim evin erkekleri de içmez, işte bayram sofrası kurulur kurban etiyle alkol alınmaz.

Hale ve Betül de Ramazan ayında içki içmediklerini söylemişlerdir. Hiç içmediğini söyleyen Kadriye, Cemre ve Nisa'dır. Nisa şunları söylemektedir:

Ya ben hiç içki içmedim içmem de... hani bunu ilk başlarda yasak olduğu için içmemiş veya başlamamış olabilirim. Ama şimdi baktığım zaman insanın kendi sağlığı açısından, çevresi açısından, ben içilmemesi gerektiğini düşünüyorum.

Alkol konusunda katılımcılar arasında ikinci bir başlık olarak inceleyeceğimiz yaklaşım 'az ve kontrollü içilirse' içkinin yasak olmadığı yaklaşımıdır. Bu yaklaşım katılımcılar arasında en genel ve en çok kabul gören yargı olarak kabul edilebilir. Bunu ifade edenlerden Gülcan şunları söylemektedir:

Ben kontrollü içilirseden yanayım ben de gerektiğinde kullanan biriyim azıtmadan, ama içki yasağı da yerine göre doğru hani kimi insanlar çok rahatsızlık verici, hani onlarla birlikte olmaktan hiç haz duymam bi apartmanımızda olur ,rahatsız edici olur, çevremizde olur rahatsız edici olur, hani bunlar kaynaklı önüne geçilmesi açısından koyulmuş hem sağlığa çok fazla zararlı ileri boyutta hani ortasını bulmak gerekiyor bence...

Canan da insanların eğitilmesi durumunda, dozu ayarlandığında yasak olmayacağını söylemektedir:

Hayır ben içkinin veya hiçbir şeyin yasaklanmasını... insanları eğitersen insanlar dozunu ayarlayabilir diye düşünüyorum. ... Ha tabi öyle hani bayan da içebilir erkek te içebilir veya giyebilir gezebilir ama biz sınırlarımızı

bilirsek bir bayan olarak normal giyinirsek saygı duyarız birçoğumuz sınırları aştığı için hepimiz aynı kefeye konuyoruz, ya ben bunun için bunlara karşıyım.

Hasan da içkiyi bulduranın Allah olduğunu, yasaklayanın ise peygamber olduğunu söyleyerek, yasak olsa cennet de şarap olmayacağı gerekçesiyle içkinin yasak olmadığını söylemektedir:

Akıl veren Allah'tır, içkiyi buldurtan da Allah'tır. Eee çok su içersen de sana o zararı verir bence, içki bir iradedir. Müslümanın ortaya çıkmasını sağlar yani yasaklanmasından kesinlikle yana değilim yani, mesela içen insanlara bakarsın yani biri bir bardak içer kudurur yani kendi bütün cinselliği yani bütün her şeyi çıkar ortaya para ve içki insanı en çabuk ele veren organlardır, şimdi para ve içki de yani paraya zate o yönde İslam'da yasak gelmiyor ama içkiye baktığımız zaman mesela ayetler diyor ki : Eee ayakta duramayacak kadar sarhoşsanız namaza durmayın bu ne demek o kadar sarhoşsanız sağa sola yıkılacaksanız durmayın, sonraları farklı örnekleri var, farklı hayatlarda Hz. Muhammet yasakladı benim ümmetime bu yasaklansın çünkü niye tersine şahit olduğunu düşünelim Hz. Muhammet'in tersi bi durumu düşünelim içenlerin hoş güzel sohbet ettiğini her zaman böyle bir ortama denk geldiğini düşünelim belki de derdi ki hani bu Allah tarafından değil de yani burda da Hz. Muhammet yazmış gibiye getirelim bütün kuralları onun koyduğunu düşünelim bide yasak olsa cennette neden şaraplar akıtılsın.

Hasan içkiyi yasaklayanın Hz. Muhammet olduğunu iddia etmekte ve içkinin yasaklanması konusunda çok sık anlatılan bir rivayetten bahsetmektedir. Bu hikaye içki yasağı sorulduğunda katılımcılar tarafından sıkça başvurulan bir anlatıdır. Bu hikayeyi Emre'den dinleyelim:

Ya onunla ilgili bir hikaye dinledim. Bunu belki siz daha iyi bilirsiniz, bu içkinin yasaklanması peygamber giderken, hani şarap serbestmiş o zamanlarda, yolda yürürken işte bir şekilde kavga eden insanlar görüyor işte bunlar fazla içtiğinden falan ondan sonra diyor ki şarap haram... ben buna çok mantıklı bir gözle bakmıyorum. Yani bir şeye haram helal demek için hani içip kavga eden insanlara bakacaksak içmeden kavga eden bin tane adam var. Eğer bu şekilde ise bu hikayedeki gibi yasaklamasına neden olan bana doğru gelmiyor. Yani bu her şeyde, böyle her davranışta böyle ben şimdi şunu tutup sizin kafanıza atsam tamam bundan sonra su şişesine haram mı diyeceksiniz? Veya o gün fazla kahve içmiş olsak kafeinden dolayı farklı bir kötülük yapmış olsak kahveye haram mı diyeceğiz bundan sonra... Ya kahve içmek haram mı bilemiyorum ama.

Sonuç olarak katılımcıların çoğu içki yasağına zararlarıyla orantılı olarak yasaklık atfetmekte ya da yasak olmadığını kabul etmektedir. Bununla birlikte tüm katılımcıların şiddetle karşı çıktığı nokta devletin ya da siyasi otoritenin içki konusundaki yasakları ve

sınırlandırmalarıdır. Katılımcılar bunu özgürlüklere müdahale olarak kabul etmekte ve şiddetle karşı çıkmaktadırlar.

Kontrollü bir şekilde satışı ve tüketilmesi gerektiğini düşünüyorum. Tamamen yasaklanmasını doğru bulmuyorum. Buna devletin hakkı olduğuna inanmıyorum. Ama kontrol mekanizmasını işte bunu ne şekilde hangi kurum aracılığıyla yapar bilmiyorum ama... ben istedim bu şekilde uygun gördüm değil de hani anayasaya uygun insanların hak ve özgürlüklerine belirlenmiş çerçeveler hususunda yapılması gerektiğine inanıyorum. 18 yaşından küçük bir insanın gidip bir sigara veya içki alamaması beni mutlu ediyor bu olmalı. Ama onun dışında saat ondan sonra burda içki satışı yasak bunu yapamaz yani bu olmaması gerekir... Bunu denetleyebilirsiniz sadece... Bunu özgürlüklere bir haksızlık olarak görüyorum. (İlkay)

İlkay'ın dile getirdiği içkinin 18 yaşından küçüklere yasaklanması konusunu Senem ve Rahmi de vurgulamaktadır:

Bazı zararlı şeyleri yasaklamak gerekiyor doğal olarak da dinler iyi şeylere yöneltmek... yasaklaması gerekir yasak da, zina da yasak, yalan söylemek de yasak... ama içki içmek daha büyük bi yasakmış gibi düşünülüyö, o en büyük sıkıntı yasaksa insanlar bilerek yaşağı işleyebilirler yalan söylemek de yalan söylerken nasıl kendi seçimiyle yalan söylüyorsa içki içerken de onlara diğer insanların müdahale etmesi doğru olduğunu düşünmüyorum ama ama dini olarak yasak olmalı diğer insanlara zarar vermedikçe insanlar istediği gibi yapar. İı ben şimdi 15 yaşında çocuğum için istemem ama 18 yaşında içtikten sonra çocukla beraber içerim kuralları belirleyelim, kurallar çerçevesinde yaşamasını isterim, din olduğu için doğal olarak kural koyması gerekiyor yani vücuda zararlı bir sey yasaklayabilir, devlet yasaklayamaz çünkü herkes aynı dine sahip değil, ıı kuralını koyarsın 18 yaşından küçüklere satışın yasak olması ama tamamen yasaklamak saçma sapan bi şey...

Alkollü içkiler konusunda devletin uygulamalarına ilişkin eleştiriler içkinin yasak olmasıyla sınırlı değildir. Devletin hem içkiyi yasaklamaya çalışıp hem de vergisinden faydalanması, verginin yükseltilmesi bu vergiyle cami yapılması da eleştiriye konu olmaktadır:

Ya işte şu belli şeylerin devlet gücüyle yasaklamanın toplum üzerinde yarattığı tam bir ters etki oluşuyor ve özenti daha çok oluşuyor. Biz nasıl çocuklara okulda sigara içmeyin desek de çocuklar sigara içmenin bir yolunu bulabiliyorlar. Alkolde bence öyle, uyuşturucu maddeler için birazcık daha devletin yasaklama getirmesinin taraftarıyım ben, çünkü hani alkol belki o kadar ciddi anlamda düzenli kullanan insanlara tamam sürekli alkolik duruma düşmüş insanlar hakikaten çok büyük zarar veriyor o kontrol edilmeli, ama bir uyuşturucu maddenin insanda yarattığı feci sonuçlar var... o yüzden denetim tamam belli kurallar getirilmesi taraftarıyım ama alkolü; bi de şu var bizde ülkemizde siyasetçiler şunu çok iyi bilmemize rağmen alkolden sonuçta bi şekilde devlet vergi alıyor. Kazanç elde ediyor ya da satışından pazarlamasından birleri rant ya da gelir elde ediyor bunun ticaretini yapan

bundan para kazanan insanlar var. Bu ürünü eken insanlar var. Tarım ürünü olsun diye ekiyorlar bunu sonuçta bir alkol ürünü olsun diye ekmiyorlar. Bundan para kazanmak zorunda olanlar ve bundan geçimini sağlayan insanlar var. Sizde bunu net olarak biliyorsunuz ve bundan daha yüksek vergiler alarak devletin kasasını daha çok para girsin ve bunda daha çok para harcayalım derken hiç sesiniz çıkmıyor. Kullanmayın şöyle yasak böyle yasak. (Remzi)

Mehmet de Remzi gibi içkiden alınan vergiyle cami, yol, hastane yapılması eleştirilirken bunun sebebinin gençleri içkiden korumak olduğu gerekçesini çok samimi bulmadığını ifade etmektedir. Devletin bunu hem kötü gösterip hem de gelir kapısı olarak kullanması eleştirilmektedir:

Mesela yasak saat 10'dan sonra alkol satan yerlerin kapatılması... Tabi son 3 ay önce getirilen bir kanun bu. Saat 10'dan sonra siz alkol almaya çıkın siz hiçbir yer bulamazsınız mümkün değil. Ama ondan önce vardı. Bunu getirirken de gerekçe olarak gençleri alkolden koruyalım gerekçesini getirdiler. Ben öyle olduğuna inanmıyorum. Yani devletin alkol içmeye müdahalesi olarak algılıyorum. Yani içecek kişi zaten onu 10'dan önce de alır 10'dan önce de alır yani. Genç genci de engellemenin farklı yöntemleri var. Bu da bir yöntem değil yani. Mesela rakının nasıl yapıldığını biliyorum ben, maliyetinin kaç paraya mal olacağını biliyorum. Bir 70'lik rakı şu anda 50 milyon civarında. Maliyeti 10 milyon. Sadece zam getirerek almayı engellemek devletin baskısı burada da bence... Tabi tabii bu da bir bakış açısı. Yani sen içmiyorsun ama içenden vergi alıp onunla camii yapıyorsun, onunla yol yapıyorsun, sağlık yapıyorsun, hastane yapıyorsun o da bir tezat.

Toplumun özellikle dindarların içkiye bakış açısı konusunda başka bir eleştiri ise Selim'e aittir. Selim içki konusunun toplumsal olarak bir ötekileştirilme sebebi olduğunu ve bundan rahatsızlığını şu sözleriyle ortaya koymaktadır:

Bizim toplumda bir de çok büyük korku var. Şöyle bi şey de var mesela kurban zamanı ben kurban kesiyorum her gün, her yıl yani camiye gidiyoruz, kurbanda imam çıkıyo vaaz etti. Arkadaşlar içki içenle kurban ortaklığı yapmayın. Aynen böyle. İmam diyo ha bu Kur'an'ın neresinde yazıyo hiçbir yerinde yazmıyor işte biraz önce söylediğim yoz yobaz düşünceler var ya biri bir yerde söylemiş imamda oradan algılamış üstüne vazife olmayan şeyi üstüne eklemiştir. Bu beni çok rahatsız etti. Ben içki de içerim namaz da kılarım, çok rahatsız etti. Şimdi ben yanlış bi şey yapıyorum diye mi çünkü ben kurban kesmekle acaba yanlış bi şey mi yaptım ya da kesmekle yanlış bi şey yaptım. İçki, oysa şu olmalı bu insan içki içen bile kurban kesiyorsa demek ki sevabını işliyo demek ki Allah için Allah'a inancın ııı yavaş da olsa az da olsa geliyor, diyip güya siz bunlarla...kesmeyin... bende ters tepki yapıyo. Orda normal koşullarda vatandaşla ben birebir olsam itiraz edecem ama camidesiniz cemaat var orda ben öyle bi şey dediğimde ben linç edilirim. Diyemezsiniz.

Katılımcıların Alkolle ilgili düşüncelerini bu şekilde özetledikten sonra faiz yasağı, etkileri ve uygulanması konusundaki düşüncelerine de kısaca değinmek yerinde olacaktır. Katılımcıların faiz konusundaki düşünceleri genel itibariyle faizin haram olmadığıdır. Serpil bu konuyu şöyle dile getirmektedir:

Faizin haram olduğuna inanmıyorum niye diyeceksiniz, sonuçta ben o parayı alın terimle kazandım cebime koydum cebime koyduktan sonra eee götürüp bir bankaya yatırıp karşılığında belirli bir süre benim param gene çalışmıyor mu çalışıyo... benim adıma bi başkası çalıştırıyor onun için de ben haram olduğuna inanmıyorum.

Fulya da şu sözleriyle Serpil'i desteklemektedir:

Öyle diyorlar tatlım ama olmuyor ki faiz. Bu çağda bence bu çağda haram olduğuna pek inanmıyorum.

Bu konuyla ilgili olarak en fazla dile getirilen itiraz noktası enflasyondur. “Enflasyon denen bir realite varken faiz olmaması aslında adalet yerine adaletsizliğe sebep olmaktadır” düşüncesi yaygındır. Bunu en güzel dile getiren Meryem şöyle demektedir:

Ya o günün koşullarına göre hani insanların ticaret adamlarının yaptıkları iş belli, bugün ki belli, şimdi ben bankaya paramı yatırıyorum bir sürü de para kazanıyor, o bir sürü işler yapıyor bende ordan hakkımı almalıyım daha adaletli bir şey bu, daha adil yani yasaklanmasını yanlış buluyorum. Ama mesela bugün de tefeciler var örneğin tefecilerin yaptıkları insanları çok sıkıntılara sokuyor. Zor durumda kalıyor, mecburen para almak zorunda, çünkü ihtiyacı var o gün ki koşullarda ben bunu kötüye kullanıyorum ondan kazanç elde etmeye çalışıyorum, bu kötü bi şey ilişkilerin bozulması açısından toplum yapısının bozulması açısından muhtemelen de o açıdan kullanılmıştır bi şeydir ama günümüz koşullarında benim paramın işletilmesi ve benimde bundan hakkıma düşeni almamam çok saçma buluyorum dediğim gibi Kuran'daki bir takım gündemi güncele uygulamayı mesela bu da bunlardan bir tanesi.

Meryem Kurandaki konuların günümüz koşullarına göre yeniden değerlendirilmesine işaret ederken faizin de bu çerçevede ele alınması gerekliliğini ifade etmektedir. Bir başka genel yargı olan faiz ve tefecilik ayrımını dile getirmekte aslında yasak olan şeyin tefecilik olduğunu ve bunun adaletsizlik ve kötülüğe sebep olduğunu söylemektedir. Bu konuya değinen bir başka katılımcı ise Barış'tır:

Baktığınız zaman geçmişte ne yapıyorlardı; tefecilik yapmak tabi biraz işin faizciliğine giriyor. Karşı, zor durumda olan bir insanı daha zor sokmak... Ama şu anda bankaların veya diğer şeylerin faizciliği o kadar insana vermez yani. Tabi yani şu anda yok işte ben faiz alıyorum yanlış bir düşünce. Çünkü

o zamanda enflasyonda yoktu buna benzer. Yani dinin günümüze göre biraz modernleştirilmesi gerekiyor, insanların daha kolay yaşayabilmesi için.

Faiz konusunu dindarların ikiyüzlülüğü olarak nitelendiren Burak konuya şöyle bir açıklama getirmektedir:

Yani günümüzün koşullarında mı faizin yasak olması ne inananların ne de inanmayanları çok etkilemiyor. Hepsi güzel güzel faiz alıyorlar. Adını değiştiriyorlar... Katılım bankacılığı. Yani tamamen insanları kandırmak ya da eee hani insanlar kendini rahat hissetmeleri “bak ben faiz almıyorum”. Kendilerini kandırıyorlar da ya ben hep onu söylerim. Kendilerini kandırırken bak o inandıkları Tanrıyı da kandırabileceklerini nasıl inanıyorlar ben ona şaşıyorum... Yani... Hem her şeyi görüyor, duyuyor, biliyor diyorsunuz. Hem de kandırdığınıza inanıyorsunuz.

Burak katılım bankacılığı adı altında faizin adının değiştiğini ama faizden bir farkı olmadığını söylemektedir. İlyas da aynı duruma işaret etmektedir:

Onu yumuşattılar ama şimdi daha çok işte bankalar İslami bankalara hatta birçok insana. Tanıyoruz biz öyle ya buraya yatırıyorum faizini de almıyorum onlar o faizi hayır işlerinde kullanıyor kısmına doğru onu biraz yumuşattılar, tamamıyla yasak değil.

3.5.3. Tarikatlar ve Cemaatler

Çalışmamızın bu kısmında dini hayatın önemli bir bileşeni olarak karşımıza çıkan, toplumu dini anlamda şekillendiren ve yönlendiren tarikat ve cemaat yapılanmasını ele alacağız. Katılımcıların zihninde bu yapıların ne anlama geldiğini ve bu yapılar karşısında konumlanışlarını irdelleyeceğiz. Aslında yakın tarihimize baktığımızda daha Cumhuriyetin ilk yıllarında 30 Kasım 1925 tarihli bir kanunla Tekke, Zaviye ve Türbelerin kapatılmıştır. Bu realiteye rağmen bu kurumlar Türk toplumunun dini hayatında az veya çok etkili olmaya devam edegelmiştir. Tarikat ve cemaatler değişik şekillerde evrilerek varlığını günümüze kadar devam ettirmeyi başarmışlardır.

İlginçtir ki; bu konudaki fikirlerini sorduğumuz katılımcılardan hiçbiri bu kurumların kanunla yasaklanan, illegal yapılar olduğunu dile getirmemiştir. Yani kendini sosyal demokrat olarak tanımlayan bu kişiler bile bu olguyu bir anlamda kanıksamış ve kabullenmiştir. Daha muhafazakar toplum kesimlerinde olağan karşılayabileceğimiz bu durum katılımcılar arasında da istisnasız tespit ettiğimiz bir olgudur. Katılımcıların ifade ve yaklaşımları incelendiğinde bu iki kavramın genellikle birbirinden ayrılmadığı ve birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Bu açıklamalardan sonra katılımcıların bu

konudaki yaklaşım ve yorumlarına geçebiliriz. İlk ve en genel değerlendirme ise katılımcıların cemaat ve tarikat yapılanmasına karşı ciddi eleştirileri olmasıdır. Katılımcıların tümü yaşantılarında böyle bir şeyi asla kabul edemeyeceklerini ve bu yapılardan her zaman uzak durduklarını söylemişlerdir. Bu tavır alışını Hayriye’de görmekteyiz:

Tarikat ve cemaate tamamen karşıyım ona karşıyım. Din tarikat olarak yaşanmamalı bence hayır. Bi farklılık, bi bölücülük, tamamen karşıyım, dinin bölünmesi olarak... din bi tanedir şusu busu olmaz. Dini bölme diye düşünüyorum... yok şu tarikat bu tarikat.

Aylin ve Şevval de karşı duruşlarını net olarak ortaya koymaktadırlar:

[Tarikatların] Valla benim kafamda hiçbir yerleri yok. Benden uzak dursunlar ben uzak Allah’a yakın. Nereye yakın olursa olsunlar. Yani öyle bir anlayışım var.(Aylin)

Cemaat ve tarikat kesinlikle bana göre değil, kesinlikle gereksiz hatta köklerinin kurutulması lazım onların, ya benim mezhebim belli ben Hanefiyim ben neye inanıyorum? Kurana inanıyorum. Allah’a inanıyorum, peygambere inanıyorum, bana zaten Kuranda napacağım yazılmış bana ne cemaatten, beni kandırıp hipnoz edip te aralarına da alamazlar.

Öyleyse bu eleştirilerin ve olumsuz bakış açısının sebepleri nelerdir onlara bakalım. Öncelikle katılımcılar bu toplumsal yapıların bireyin ve devamında da toplumun özgürlük alanını daralttığı, dışardan, yapay ve zorlama bir müdahale olduğu kabulüne dile getirmektedirler. Özgürlük alanlarına müdahale kabul ettikleri bu sosyal mekanizmalar ise sosyal demokrasinin temel ilkelerinden özgürlük, eşitlik ve demokrasi ilkelerine ters düştüğü söylenebilir. Katılımcıların ifadelerinde de sıkça yer bulan bireysellik vurgusu da bu dini yapılanmaların işleyiş ve mekanizmalarına ters düşmektedir. Aylin bu duruma işaret etmektedir:

Yani kimse beni yönlendiremez. Kimse benim yaşam tazıma karışamaz. Hani cemaat evlerini düşündüğünde ben kimseye abla demek zorunda değilim kimseye hocam demek zorunda değilim. Kimse bana şunu yap dediği için yapmak zorunda değilim. Kimse bana şununla evlen dediği zaman evlenmek zorunda değilim. Yani cemaatin hayata müdahale olduğunu düşünüyorum. Kişisel haklarının olmadığı, sürü psikolojisi içerisinde yaşadığım bir topluluk olduğunu düşünüyorum... Din simsarlığı... insanlar kullanıyor. Hem maddi boyutu ile kullanıyor hem de manevi boyutu ile kullanıyor.

Cemaat ve tarikat ihtiyaçtan gelen bi şey insanın birey olup kendi özünü bulamama başkalarının ilgisine, gücüne ihtiyaç duyma, onun getirdiği... Türkiye’nin temel sorunu bu zaten çünkü birey olan, kendi olan, ne istediğini ne istemediğini bilen çok az vee böyle olmak çok ciddi bi mücadele gerektiriyor sağlam bi irade çok sağlam bi kararlılık Türkiye’de bunu

başarabilen çok saygın olur; yani birilerine yaslanmak daha kolay... din tabii ki bireysel yaşanmalı... (Hakan)

Vural da Hakan gibi özgürlük ve bireysellik açısından konuya yaklaşmaktadır:

Yani kabul etmediğim hususlardan biri bu zaten yani sonuç oraya gidiyor sonuç olarak o gruba girdiğinizde zaten sizin iradeniz ortadan kalkıyor, size söylenen şeyleri yaşamaya başlıyorsunuz, memursanız işte şuraya gideceksiniz, işte şu görevi yapacaksınız ya da işte şundan başkasına mal vermeyeceksin gibi artık bir müddet sonra size dikteler başlıyor, emirler veriliyor.

Katılımcılar bireyin özgürlüğüne müdahale olarak gördükleri tarikat ve cemaat yapılanmasını aynı zamanda topluma da müdahale ettiği gerekçesiyle eleştirmektedirler.

Barış topluma müdahaleyi şöyle izah etmektedir:

Ben onlara [tarikat ve cemaatlere] kesinlikle karşıyım. Bir tamamen insanların sömürü düzeni, kullanma düzeni... Bir de bu genel toplumlarda işte insanları bir arada tutup istedikleri gibi yönlendirme... Yani insanın bir mantığı, kendi fikri, düşüncesi varsa, cemaatle tarikatın kesinlikle olmaması gerekir... Valla, güç ihtiyacından diye düşünüyorum. Yani bir gruba dâhil olunca, o gruptaki insanlardan tanıdıklarınız varsa –Türkiye’deki işler zaten genelde bu şekilde yürür- mesela Avrupa’da falan bu, bu şekilde olduğunu düşünmüyorum, bu kadar yaygın olduğunu. Türkiye’de zaten işte sendikanız, işte cemaatiniz bunlarla insanlar bir yerlere gelebiliyorlar ve insanlar buna göre işlerini yürütüyorlar. Hemşericilik bile var yani... Kendi tanıdığınız hemşerinize, bir yere gittiğiniz zaman Gaziantep’te işiniz daha kolay halloluyor. Yani bunları bizim aşmamız gerekiyor aslında.

Bireysellik, özgürlük, kişiye ve topluma müdahale konusuyla beraber gündeme getirilen bir başka nokta ise dinin Allah’la kul arasında olduğu, bu ilişkiye üçüncü bir kişinin dahil edilmesinin yanlışlığıdır. Hatta bu, şirk olarak kabul edilip bu durum şiddetle eleştirilmektedir. Bu yaklaşım nerdeyse tüm katılımcılar tarafından dillendirilmektedir:

Ben cemaat memaat kabul etmem, tarikatı, tekkeyi kabul etmem, medreseyi, zaviyeleri kabul etmem.. Böyle bi şey olamaz, ben Allah’la tekim, araya ben hiç kimseyi almam. Türbeye gidip ben başkasından yani çok saçma buluyorum, Türbeye gidip yok bez bağla, yok çaput bağla yok bilmem bi şey bağla işte Allah’a yakar, çok saçma bi şey bu ya.. bu şirk koşturmak yani araya başkasını koyuyorsun, sen zaten ne söyleyeceğini, Allah zaten içinden geçeni biliyor söylemene bile gerek yok. İçinden geçeni zaten duyuyor. Ya dolayısıyla sen türbeye git, medreseye git. İşte bu da bir insanların dini inançlarını sömürmektir yani şirk mi veriyorsun orda yok ramazanda Telli Baba’ya git işte neydi işte sirkemi ne rüşvet mi veriyorsun yani; yani çok saçma, çok batıl yani olmaması gereken şeyler ama dediğim prim her şey prim...(Süleyman)

İlknur da Allah'la kul arasına başka birinin girmesini doğru bulmadığını söyleyenlerdendir:

Bence cemaat araya belki de peygamberimizden sonra bir kişiyi de sokmak gibi geliyor Allah'la kendisi arasına... lider sokmak gibi geliyor. Sonuçta elimizin altında birçok kaynak var, kitap var, internet var.

Bu bir bakıma cemaat ve tarikatların liderlerine de tepkiyi ortaya koyarken aslında gerçek ölçünün kişinin aklı olduğu, aklın devreden çıkarılmasının yanlışlığı olarak görülmektedir. Cemaat ve tarikat liderlerine tepkisini ortaya koyan Remzi şunları söylemektedir:

Cübbeli Ahmet Hoca'yı asla tasvip ettiğim bir kişi değildir. Ben onun bir dindar falan olduğuna inanmıyorum. Çünkü 99 depreminde ben üç yeğenimi kaybettim. Adapazarı'nda kaybettim hem de Cübbelinin her gün Cuma vaazı verdiği bir şeyin.. camide değil... Tekke gibi bir yerin hemen yanında üç tane yeğenimi kaybettim üçü de sabi en büyüğü 14 yaşındaydı en küçüğü 10 yaşındaydı... ve o depremden birkaç gün sonra yaptığı açıklama yani bana ve din adamlarına karşı olan inancımı temelden sarstı diyebilirim. Ya o çocuklar günahkarlar o ölenlerin hepsi günahkarlar o yüzden öldüler şeklinde başlarına felaket geldi diye açıklama yapan insanın ben inanca sahip olduğuna asla kabul edemem eğer öyle bir inanç varsa ben o inancı reddederim.

Remzi böyle bir tepkiyi dile getirdikten sonra kişinin aklına ve iradesine vurgu yaparak sözlerini şöyle sürdürmektedir:

Açıkçası hep şunu söylerim ben çocuklarıma bizi diğer canlılardan farklı kılan tek şey düşünüp karar verebilme gücümüz yani irademiz eğer biz bu gücü kullanamayıp bir başkasının iradesine teslim olacaksak insan olmanın ne kıymeti kalıyor ki, Allah'ın bizi yaratmış olmasının bir başka hayvanı yaratmış olmasından ne farkı kalıyor ki o zaman... en cahil insanın bile kendine göre bir düşüncesi vardır. Kendine göre doğru ve yanlışları vardır. En cahil bir insan bile dini referanslar ile kendi hayatında neyin doğru neyin yanlış olduğunu birbirinden ayırt edebilecek kadar düşünce gücü vardır. Tabi ki düşüncesi olmayan insanlar için bunu söyleyemem. Zaten onların hesap verme şeyi yok.. Fakat hesap verebilecek derecede düşünce kabiliyeti olan insanların ben tutup da düşüncelerini bir başkasının iradesine teslim etmeleri ben bu işi yapamam, yapamıyorum, ben insan olmak istemiyorum benim yerime bir başkası karar versin bence çok yanlış.

Bu düşünceleri Songül, İhsan, Yıldız, Zeliha, Senem de desteklemektedir. Lidere itaati 'biat kültürü olarak değerlendiren Meryem de bu yaklaşıma eleştirisini şöyle ortaya koymaktadır:

Ama o cemaatler, tarikatlar eee onlara da karşıyım ben onların olmaması gerekiyor... tabi tabi tabi o biat kültürü... onlar da çok doğru değil hani insanların kendini rahatlatmak adına hani ibadet ettikleri zaman çok rahat hisseder kendini böyle mekanlar zaten camiler şunlar bunlar var.

Hale de bu itaati korkutucu bulduğunu söyleyerek Meryem'i desteklemektedir:

Beni çok korkutuyor gerçekten. Orada anlatılanları çok riayet eden, onları böyle çok destekleyen padişahın buyruğundaki insanlar gibi. Yani gerçekten ben onları seyrederken çok korkuyorum...Bu kadar boş hiç sorgulamadan onların her dediğini doğru kabul edip de bu şekilde inanan o işte kendini kamçılayan insanları gördükçe ben çok üzülüyorum gerçekten. Yani korkutuyor bunlar beni.

Lidere koşulsuz itaat eleştirilirken akıl, irade, kişi hürriyetleri ön plana çıkarılmakta ve dini kaynak olarak Kur'an referans olarak alınmaktadır. Kemal'in sözleri buna örnek teşkil etmektedir:

Tarikat işi bilmiyorum dinin doğasına biraz aykırı gibi geliyor bana özellikle şeyhlik, işte müritlik konusu, bana biraz ters geliyor. Dediğimiz gibi kaynaklarımız var elimizde Kur'an var, bir yaşam tarzı olarak yaşanması uygulanması gerekiyorsa işte peygamberimizin hayatı var ayrıca ne gerek var başka bir dini lider aramaya pek bi gerek olmadığını düşünüyorum.

İrem'in açıklamaları da aynı paraleldedir:

Benim bir kitabım var bütün her şey aslında okursam var. Bizim en büyük eksliğimizin Kur'an'ımızın mealini alıp okumamamızdan kaynaklanıyor. Biz bize verilenlerle İslam'ı yaşıyoruz. Aslında bize verilenlerle değildir İslam, cemaatin de gerçekten kendi çevrelerinde topladıkları insanlara verdikleri ile yaşıyor insanlar, ben bunun doğru olduğunu düşünmüyorum. Çünkü gerçek İslamiyet tamamiyle o mantık dini denilen İslam dininin her şeyinin Kur'an'ı Kerim'de olduğunu düşünüyorum. Tek yapmamız gereken cemaat ve tarikatlarla değil tek kaynak kitabımızın Kur'an olduğunun ve onu bence göz önünde bulundurmamız gerektiğidir. O yüzden ben tarikatlarla ve cemaatlere sıcak bakan bir insan değilim.

Kadriye, İlknur, Yaşar, Hüseyin de aynı düşüncüyü ortaya koymuşlardır. Mülakata katılan kişiler arasında cemaat ve tarikatlar için yapılan bir başka değerlendirme ise bu yapıların özellikle maddi 'menfaat odaklı gruplar' olmalarıdır. Bu değerlendirme de sıkça karşılaştığımız yorumlar arasındadır. Demet şöyle demektedir:

Samimi gelmiyor bana yani benim kapanmam bi gruba ait olmam benim işimde, yaşayışında bana bi itibar, kolaylık demi cemaatte nedir birbirimizin işini görürüz, onlar öyle bi güzel grup halindeler ki, bi işim olsa cemaatten biri gelip yapıyo, tayinim olsa bu çok büyük bi tehlike evet bana bunu sağlıyosa bunu düşünerek kapanıyosam, bu çok samimi gelmiyor bana, bi çıkar ilişkisi olduğunu düşünüyorum ve ben onun için de sen bi şeyler ödüyosun, gene fazlasını veriyosun, elinde ne varsa yerine göre zamanı geldiğinde istendiğinde veriyosun, koşulsuz veriyosun ve birbirimizi yargılayıp uzak duruyoruz daha yüzeysel bi ilişki kuruyoruz, ötekileştiriliyoruz düşüncelerimizi bile yanında açıklamaya korkuyoruz.

Aliye de bu tür sosyal yapıların çıkar ilişkilerinin sonucu oluştuğunu iddia etmektedir:

Ya cemaat bence onların hepsinin altında yatan maddi birtakım şeyler var. Yani o insanlara bir araya getirme gayretleri hep bir yerlerden nemalanma düşüncesi, onların altında da bir takım maddi şeyler var... bunun bir kırk yıl öncesinde hiç cemaat falan yoktu. Benim çocukluğumda hiç böyle cemaatler yoktu.

Arda, Rahmi, Kadriye, Zübeyde, Esmâ, Yusuf, Vural, Gülcan, Kemal, Cemre, Serpil, Meryem, Aylin, Selim, Aslı, Mehmet, Burak, İlkay, Emre de bu yapılardaki çıkar ilişkilerine ve sömürü aracı olarak kullanılmasına dikkat çekmektedirler. Sömürü aracı olarak kullanılmasında ise en temel enstrüman olarak siyasetin kullanıldığı da en sık dile getirilen iddialar arasındadır. Tarikat ve cemaatlerin salt dini yapılar olmadığı ve siyasetle çok yakın ilişkileri olduğu vurgulanmaktadır. İlyas bu konuyu şöyle ortaya koymaktadır:

Tarikat, menzil şeyi tarikatı falan vardı. Daha çok işte o tarikatlar insanlar biraz içlerine almışlar. Ya işte bu ne diyelim eğitim kısmı zayıf olan insanlara yani o feodal bir yapı var. Orda eee din feodal yapıyla kısımda, din oldukça etkili, belirleyici. Ya sadece mesela oraya Türkiye'nin birçok yerinden geliyorlardı. Ziyarete geliyorlardı. Öyle tabii onun içinde siyaset falan da giriyor... Ben girmedim de. Dışardan baktığımız için insanlar çok gözlemlenmedik gerçi de ama görünüşe göre işte insanlar çevrelerinde çevrede tarikat çevresinde kümelenmiş. Tabii çıkar birliği de var. Muhakkak var öyle... Valla ben onu çok net bilmiyorum ama neden gittiği kısımda bir nebze o iş imkânı bilmem ne onlar yani. Adam mesela birçok şeyi almış. Ne diyelim işte otobüs firmasını almış işte, tarlaları var ,heh işte orada çalışıyor ediyor. Bir de tabii işte bu işin içerisinde bir de o dini motifi iyice yerleştirirsen üst noktada insanlar korkudan dolayı iyice gidiyor. Şimdi siyaset şöyle tabii şimdi demokrasiyi biliyorsunuz seçim sistemine dayalı. Mesela siyasetçiler falan çoğu zaman da geliyorlar da oraya ben hatırlıyorum. Şimdi kitle büyük olduğu için orada oy oranı etkili dolayısıyla siyasetle din ilişkisi o zamanlarda şimdilerde.

Dini grupların siyasete müdahil olmasından duyduğu rahatsızlığı İlkay ise şöyle ifade etmektedir.

Üye olabilirsiniz herhangi bir cemaatin çalışmalarına katılabilirsiniz, onların sohbetlerine gidebilirsiniz, onlar gibi insanlar yetiştirmelerine vesile olabilirsiniz ama bunu çok devlet anlamında devlet işlerine katmamak gerektiğini düşünüyorum... Valla şu an için söylemek gerekirse günümüzde herhangi bir cemaate mensupsan belli konularda söz hakkın olabiliyor. Kadro, iş ya da bir yöneticilik anlamında öyleydi. Sanki insanlar geleceğim kurtulsun diye böyle bir şeylerin içine de girebiliyor. Ama doğru bulmuyorum.

Diğer dini gruplar söz konusu edilse bile siyaset ve dini gruplar ilişkisi sorulduğunda katılımcıların hemen hepsi Gülen Cemaatinden [Araştırma uygulaması 2014 yılında

uygulandığı için katılımcılar bu ismi kullanmıştır.] özellikle siyasetle ilişkisi konusundan rahatsızlıklarını ve eleştirilerini dile getirerek bahsetmektedirler. Bir proje ürünü olduğunu, Türkiye'nin ondan kurtulması gerektiği vb. yorumlar yapmaktadırlar. Remzi rahatsızlığını şöyle dile getirmektedir:

Fetullah Gülen hocanın ya da Gülen cemaatinin evet çeşitli konularda düşüncelerini ya da eğitim ile ilgili çalışmalarını bana göre kendilerince doğru bildikleri yöntemler yaptıklarını düşünüyorlar ama yanlış olduğunu düşünüyorum. Hele son dönemde siyasete bu kadar müdahil olmalarının çok yanlış olduğunu düşünüyorum. Çünkü bir dini felsefe her şeyden önce insanların kalpten gelen duygularını belki de etkileyen bir felsefe tutup ta insanların siyasi ve ideolojik felsefelerinin üstüne bir şeyler yapmaya başlarsa artık o dini felsefe olmaktan çıkar, o ideolojik bir çalışma veya siyasal çalışmaya dönüşmüştür. Ben de dinde bunun yeri olduğuna inanmıyorum ve onların hesabını verebileceğine inanmıyorum açıkçası.

Hüseyin, Betül, Yıldız, Selim, Emre, Şevval de bu rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. Cemaat ve tarikatlarla ilgili eleştirileri sıralamaya devam edersek yoğun bir eleştiri noktası olarak bu yapıların toplumu böldüğü, ötekileştirdiği, kutuplaştırdığı yorumlarına yer vermemiz gerekmektedir. Mülakata katılanların hemen hepsi bu düşüncelerini ifade etmişlerdir.

Evet herkes hoş istediği gibi yaşasın. Kapalı, İslam'ı başörtülü olarak yaşamak istiyorsa yaşasın, ama kesinlikle şunu söylemeliyim şuna karşı yani bi takım işte kendilerini hoca vesaire gibi, insanların emri altına girip te o insanın kendi kafalarında düşüncelerinde böyle neredeyse peygamberleştirerek o insanın peşine gitmelerine karşıyım, ya bizim bi Kur'an'ı Kerim'imiz var Peygamber Efendimizin hadisleri var, onun bir yaşantısı var, yani onun dışında İslam'ın gereklerinin dışında başka bir insanın direktiflerine neden gerek duyulur?... Ya da o insanın etrafında olmak daha mı artı puan kazandırıyor ya da sevap kazandırıyor. O inananlardaki o algıyı anlayamıyorum yani öyle olmamalı, herkes kendi içinde yaşamalı ve gruplaşma olmamalı yani... hiç tasvip etmiyorum doğru bulmuyorum. Yani ülkeye hizmet olarak düşünmüyorum ben yani, ülkeyi bölünme gibi geliyor bana... İslami açıdan da öyle çünkü ben komşularımız vardı. Birisi bilmem ne tarikatı, birisi bilmem ne tarikatında ee Cumaları bina içinde Yasin, vesaire okutuyorlardı ikisi birbirlerininine gitmiyorlardı. Ya biz farklı dinden miyiz? Yasin herkesin Yasin'i yok onlar başka bir şekilde yapıyormuş, yok öbürleri başka yapıyormuş yani bizim hocamız var, bizim bilmem kimimiz var, işte şeyleri tarikatları var değişik değişik şimdi oralara gidiyorlar. Bakıyorum bölünme yani bu, bakıyorum ikisi de kapalı kadınlar, ikisi de İslam kadını ama birbirilerinin toplantılarına gitmiyorlar. Bölünüyor bence burada İslam saptırılıyor. (Seren)

Yaşar ise bu ayrışmayı daha ileri bir noktaya taşıyarak, Hristiyanların mezheplerine benzetip bunu şirk olarak nitelendirmektedir:

[Tarikat ve cemaatleri] Hiç beğenmiyorum niye beğenmiyorum? Eee Hristiyanlık zamanında da ne yapmış? Hz. İsa'dan sonra bölünmeler vesaire, aynı şey bizim dinimizde de İslam dinimizde de Hz. Muhammed'in ölümünden sonra mezhepler çıkıyor aynı anda bir sürü tarikatlar bilmem neler yani biz konuştuğumuz zaman şirk oluyor, onlar yaptıkları zaman şirk olmuyor mu? Efendim yanlış mı konuşuyorum.

Halil bu kurumların toplumda ortaya çıkaracağı gruplaşma ve ötekileştirmeye dikkat çekerek sebebinin ise yalnızlık duygusu olduğunu iddia etmektedir:

Şimdi cemaat yaşantısı, cemaat olayı bi kere insanı kısır bir döngüye döndürür, cemaat yaşamı. İşte biz aynı cemaatteniz, işte aynı şeylerden alışveriş yapalım, aynı şeylerde oturalım, aynı şeylerle aynı camiye gidelim, aynı ibadeti yapalım, ıı bizim dışımızda başka şeyler olmasın anlayışı insanın evrensel değerlerine uygun bir şeyler değildir. İnsan farkı şeyler de farkı insanlar da tanımalı, farklı insanlarla da arkadaş olmalı, ıı onlarla da iletişimde bulunmalı. Ama cemaat insanı biraz insanın yaşamını sosyal yaşamını nasıl deyim biraz kısırlaştırıyor mu, sırlaştırıyor mu? Biraz sanki öyle geliyor bana...Çünkü yalnızlık şeyi, yalnızlık duygusu... Eee bir şeyde, bir şehirde, bir çevrede insanın sahip olduğu en büyük şey yalnızlık şeyidir. Birkaç arkadaşın vardır ıı onun dışında ıı şeyin yoktur eğer hele hele konumun da sosyal konumun da ıı buna el vermiyorsa ıı çok az şeyin olmuştur. Eee yani yalnızlık şeyi insanları buna itiyor diye düşünüyorum.

Katılımcılardan bir kısmı ise bu gruplaşmaları anlayamadığını, tek kitap; tek peygamber varken bu kadar grubun nasıl ortaya çıktığını inanamadıklarını, anlamlandıramadıklarını ifade etmişlerdir:

Ee ben Kuran'ı Kerim'in mealini de okudum. İncilin de Türkçesini okudum. Hepsi özde aynı şeyler. İki farklı kişi Kuran'ı Kerim'i okuyup nasıl iki farklı şekilde yorumlayabiliyor onu da anlayamıyorum. Kuran'ı Kerim'in meallerini alırken bana dediler ki Elmalının mealini al bilmem kimin mealini al. Ya ben de İngilizce öğretmeniyim. Çeviri çok yaptım hayatımda çevirmenlik yaptım. Arapça bilen bir kişi Kuran'ı nasıl farklı çevirebiliyor onu da algılamıyorum algılayamıyorum. Yani dolayısıyla bu bakışlarda da öyle cemaatlerdeki cemaatlerin farklılığı da sanırım bu dini bazı noktalarını farklı yorumlamaları. Nasıl Kuran'ı Kerim'i böyle farklı yorumlayabiliyorlar? Biri birinden farklı yorumlayabiliyorlar? Onu algılayamıyorum. O yüzden bana da saçma geliyor yani. Yani cemaat deyince benim algıladığım o Kuran'ı farklı yorumlayıp farklı bir şekilde düşünmek farklı uygulamalara gitmek. Ee Kuran'ı Kerim tekse emir tektir, yapılacak iş tektir. (Mehmet)

Aslında bu ayrımların özden sapma ve değiştirilme eleştirisi olduğu da görülmektedir. Burak da aynı duruma dikkat çekmektedir:

Yani tarikat hani bir örgütlenme şeklidir. Onu hani örgütlenmeleri, bir arada olmaları güzel ama örgütlenmelerin din adı altında olması ya da işte her

tarikatta din farklı yorumlanıyor. Ya bu bir tane dinse eee elli bin tane yorumu olmamalı. Onun için hani örgütlenmenin onlar adına onlar için güzel bir şeydir. Kendileri bir arada olmaları örgütlenmeleri ama her tarikatın da ayrı bir din yorumu olması...

Tarikat ve cemaatlerle ilgili diğer eleştiriler ise bu yapıların mantıklı olmaması, samimi olmaması, psikolojik sorunlara sebep olması, cehalet kaynağı olması, cinsiyet ayrımcılığına sebep olması vs. sıralanabilir. Bu konuyla ilgili bu kadar eleştiriden sonra acaba olumlu bir yaklaşım, bakış açısı var mıdır? Aslı, Serpil, Demet, Gamze ve Burak kendilerine çok uzak görmekle beraber, insanların grup içinde kendilerini daha iyi hissetmeleri dolayısıyla bu gruplara dahil olduklarını ve bunun anlaşılabilir bir durum olabileceğini söylemişlerdir. Serpil'in ifadeleri şöyledir:

Onlar ne yapıyorlar işte toplu hatim indiriyorlar, tamam hatim çok güzel bi şey ama gidip de orda işte belirli sayılarda çekip çevirip, ondan sonra bunun gerekliliğine inanmaları benim hoşuma gitmiyor. Ama bazı gruplar var örneğin bir araya geliyorlar falan bi şeyler yapıyorlar bi dönem ben okuldaki bayan arkadaşlarla cuma geceleri toplanıyorduk belirli dualarımız vardı, onları okuyorduk, o evin işte sahibine hediye ediyorduk ya da ölenlerimizin ruhuna gönderiyorduk. Bilmiyorum ne kadar doğru yaptık ama onu yapmak bana müthiş bir huzur veriyordu. İşte burda ben de kendimle çelişiyorum. Toplu olarak yapılırken acaba insanlarla bir arada olmak mı beni cezbediyordu yoksa o işi toplu olarak yapmak mı beni mutlu ediyordu onu bilemiyorum... Evet çok ını huzur verici bi şey olmalı...

Dikkate değer bir başka yaklaşım ise tarihsel olarak tarikatların ve cemaatlerin alt yapısını oluşturan Tasavvuf ve tasavvuf edebiyatına olan entelektüel ilgidir. Tasavvuf ve tekke edebiyatı da özel bir ilgi alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcılardan çoğu Mevlana, Yunus Emre gibi tasavvufi figürlerden övgüyle bahsederek, bugünkü cemaat, tarikat ve tasavvuf anlayışını onlardan ayrı tutmuşlardır. Mesela Cemre şunları söylemiştir:

Cemaat ve tarikatlar benim çok uzak olduğum şeyler (gülüyor) evet çok uzağım. Eee yani bunlar da işte çok samimiyetsiz olduğunu düşünüyorum hepsinin çok eskiden o aaa işte 13. yüzyılda 14. yüzyılda tarikat anlayışı ile şimdiki tarikat anlayışı hiç yakınlık olmadığını düşünüyorum... Ya hani evet o zamanki insanların çok daha iyi samimiyetle bu işleri eee yapmış olabileceklerini düşünüyorum hani onları da çok araştırmış değilim onların içinde olumsuzluklar vardır belki de ama hani o zamanki tasavvuf anlayışı ile şimdiki tarikat anlayışının çok farklı olduğunu düşünüyorum ben, çünkü hiç olumlu bir örnek çıkmıyor ki tarikatlardan veya cemaatlerden işte her biri bi şekilde var olmaya çalışıyorlar hani bi bundan bir pay çıkarmak için... Allah adına yapılan bi şey olduğunu düşünmüyorum yani.

Fulya ve Bilal aynı vurguyu yapmaktadırlar:

Ben çok severim tasavvuf edebiyatını da çok severim zaten böyle Yunus Emreler, Mevlanalar ya gerçekten ne büyük insanlarmış diyorum ne kadar böyle geniş bakıyorlar hayata çünkü insanı seviyolar onlar. Gel ne olursan ol yine gel, demiş ya Mevlana, insanı seviyolar yaratılanı severim Yaratan'dan ötürü o felsefe bende de vardır o felsefe. (Fulya)

Çok yoğunlaşmış insanları seviyorum. İşte Mevlana olabilir, Şems Tebrizi olabilir yani onların görüşleri mutlaka çok muteber görüşleri var ama son zamanlarda birçok çıkmış Müslim Gündüz gibi şarlatanlar var. Onların da hayırlı olduğunu düşünmüyorum ben. (Bilal)

Hasan ise bu alanın ihmal edilmesinin mahzurlarını şu sözleriyle ortaya koymaktadır:

Tarikatları biraz daha samimi görüyorum İslam'ın tasavvuf yönünün çok ihmal edildiğini düşünüyorum, çok güzel bi yönü vardır Muhiddin İbni Arabi'nin anlaşılması, Nesimi'nin anlaşılması Hallac-ı Mansur'un anlaşılması bakın bizde doludur bu tür örnekler kalemi kırıyor. Hallac-ı Mansur'un olayında kanı düşüyor işte Bismillahir-rahmanirrahim yazıyor, kalemi kırıyor zaten tasavvuf çekildikten sonra düşünce kısmı bitti. Düşünen bi toplum değiliz yani uyduruyo, namaz kırıyor ama niye kıldığını bilmiyor, gelenekten kendisine bi miras verilmiş bugün bu toplumun yüzde yüzü diyorum.

Sonuç olarak tarikat ve cemaatlere bakış açısı eleştirel ve dışlayıcı olup, toplumsal açıdan zararlı yapılar olarak görüldüğü şeklinde özetlenebilir. Bununla birlikte bazı tasavvuf büyükleri Yunus Emre, Mevlana vb. bu eleştirilerden istisna edilmektedir. Bu isimler katılımcılar tarafından çok değerli ve saygıya değer bulunmaktadır. Bu yaklaşım CHP parti programında yer alan 'partinin ideolojisini besleyen üç kaynak -Sosyal demokrasinin evrensel değerleri, Anadolu' ve Trakya'nın tarihsel ve felsefi birikimi-⁹⁹ ile doğrudan ilişkili görünmektedir. Anadolu'nun tarihsel ve felsefi birikimi derken tam da buna işaret edildiği açıktır. Cumhuriyet rejiminin ve sosyal demokratların, ismi geçen tasavvuf büyüklerine bakışını göstermesi açısından şu tarihî delilleri de sunmak faydalı olacaktır. Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra yapılan yenilikler çerçevesinde tekke ve zaviyelerin kapatılması sürecinde tüm tekke ve zaviyeler kapatılmış, faaliyetleri durdurulmuş ve bu yasakların uygulanması konusunda ciddi tedbirler alınmıştır. Çünkü Cumhuriyet rejimi bu yapıları zararlı; gericilik faaliyetlerini destekleyen kurumlar olarak kabul etmektedir. "1925 yılında çıkarılan kanunla tüm tekke, zaviye ve türbelerle birlikte Mevlana Türbesi de kapatılmış, 1927 yılında ise bu türbe Atatürk'ün isteği ve emri ile müze haline getirilmiş ve günümüzde de hala en çok ziyaret edilen yerlerden biri olarak varlığını devam ettirmiştir. Atatürk'ün

⁹⁹ CHP parti programı. (chp.azureedge.net).

Mevlana'ya saygısı ve sevgisi yanında türbesinin kapatılmasından duyduğu üzüntüyü hatırlatmamız gerekir.”¹⁰⁰Katılımcılar da aynı paralelde düşüncelerini ortaya koyarak Mevlana'ya karşı derin bir sevgi ve saygı duyduklarını söylemişlerdir. Bu istisnalar dışında tarikatlar ve cemaatler konusunda katılımcılar tek bir ses olarak hayır demektedirler.

3.5.4. Mezhepler

“Dinin inanç esaslarını veya ameli hükümlerini anlama ve yorumlama konusunda kendine özgü yaklaşımlara sahip düşünce sistemi; bu yaklaşımlar etrafında meydana gelen ekolleşmenin ürünü olan ilmi ve fikri birikim¹⁰¹”olarak tanımlanabilecek mezhep kavramı çalışmamızın da önemli bir alt bölümünü oluşturmaktadır. Tarikat ve cemaatler kadar güncel olmayan bu dinî ve sosyolojik yapılar, çalışmamıza katılan kişiler nezdinde de çok dikkat çekici bir konu olarak görülmemektedir.

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu bu konuya ilgisizliklerini ve bu konudaki bilgisizliklerini beyan etmişlerdir. Fulya “Mezhepler ile ilgili çok fazla bi şey bilemiyorum çünkü bilmiyorum işin gerçeği.” diyerek, Cemre ise “Mezheplerin ayrımlarını çok fazla bilmiyorum gerçekten eee yani çok da fazla bi şey bilmiyorum.” sözleriyle bu konuya ilgisizliğini göstermektedirler. Aynı şekilde Elif, Aslı, Emine, Zeynep, Hale, Gamze, Mehmet, Merve, Bilal, Demet, Senem ve İlkey da bu konuda bilgi sahibi olmadıklarını söylemişlerdir. Mezheplere olan ilgisizliği ve bilgisizliği Mehmet şu şekilde anlatmaktadır:

Yani Türkiye’de kime sorarsanız 100 kişiden 50 kişisi mezhebini bilmez mesela yani Hanefi deniyor. Hani ben biliyorum Hanefi olduğumuzu ama Hanefi’nin ne demek olduğunu ben de bilmiyorum mesela. Bunu sadece aşırı dini yaşayan kişiler kendi aralarında gruplanırken kullanıyorlar. Yani yoksa benim gibi yaşayan sıradan Müslümanların sıradan insanların şimdi çok farklı olduğu... Önemli de bir konu da değil açıkçası.

Mezhepleri ciddi bir problem, savaş ve kan dökme ve toplumu bölme sebebi olarak vasıflandırmak da yaygın bir kanaat olarak karşımıza çıkmaktadır. Vural, mezhep konusunu ciddi bir problem; Demet çok acınacak bir durum; Merve insanlar arasındaki bölünmüşlük, ayrılaşma; İlyas dini bölen, yüzyıllardır savaşlara sebep olan oluşumlar olarak

¹⁰⁰ İnsan Hakları, Hoşgörü ve Mevlana Sempozyumu,26-27 Ekim1994, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 72 s. 44.

¹⁰¹İlyas Üzüm ‘İslam Ansiklopedisi’, Mezhep Maddesi, İstanbul, 2004 cilt 29 s. 526.

nitelendirmektedirler. Bu olumsuz yorum ve yaklaşımlarla paralel olarak mezheplerin olmaması gerektiği kanaati de ortaya konulmaktadır:

En çok takıldığım noktalardan birisi de o.[Mezhepler] Hani bence hani dinler bozulduğu için en son İslamiyet gelmiş deniyor ya ben bunu çok arkadaşım ile tartıştım, hocalarıma sordum hepsi kendilerine göre bi takım gerekçeler söylüyorlar. bazıları mantıklı gibi de geliyor ama bence hiç mantıklı değil din bi tane ise bunun mezhebi olmaz, olmamalı hoca bilmem neye göre, hoca şuna göre, din ona buna göre belki yorumlanabilir, ama insanlar kategorize edilmemeli. (Mesut)

Yusuf, Asude, ve Arda da mezheplere gerek olmadığına inanmaktadırlar. Rahmi ise daha üst perdeden eleştirerek, mezhepleri saçmalık olarak tanımlamakta ve şunları eklemektedir:

Yani saçmalığın daniskası diyim, yani dört farklı mezhebin kurulması ve kiminde kan şuraya gelecek kiminde şöyle olacak kimi şunu yiyecek kimi bunu yiyecek, bir tane din var sen bunlara yorum yaparak farklı şeyler geliştiriyorsun, yorum mutlaka olacak ama geliştirdiğin şeyde birine göre doğru birine göre yanlış olacak, hangisinin doğru olduğu tartışılıyor ortada bi doğru kalmıyor, bu bizde değil sadece tabi ki bölünme olarak görüyorum.

Mezhepleri saçma bulan bir başka katılımcı Berrin ise şunları söylemektedir:

Ya onların da ortaya çıkış şekli zaten mezheplerin de bana o da saçma geliyor yani... Neden çıkmış, neden aynı dine inanıyoruz da neden farklı şeyler uygulanıyor. Bir sürü çelişki var orda bi türlü şey yapamıyorum.

Hasan ise mezhepleri saçma bulmasını, sorgulamalar üzerinden şöyle temellendirmektedir:

Mezhepler konusunda neden 5. Mezhep 6. Mezhep olamayacağını ben çok merak ediyorum niye? Kim koymuş bu mezhebi? ve ben sormak istiyorum Hz. Muhammet hangi mezhepten, eee mezhep demek yorum demektir. Hz. Muhammet, sağken neden sormadınız? Bir gün kalktı gitti abdestini tazeledi eee diğerleri dedi ki heralde Hz. Ayşe'nin eline elledi diye gitti yok diğerleri dedi ki burnu kanadı, bir diğeri doğal ihtiyaçtan dolayı gitti, abdest bozulmasını buna getirdiler, diğeri dedi ki abdest bozulmaz mezhepler arasındaki farklılıklar ortaya çıktı çevrede bir mürid kültürü mü vardı neden sormadınız.

Mezheplerin batıl oluşunu Peygamberden sonra ortaya çıkmasıyla delillendiren Burak şöyle demektedir:

Ya inancın mezhebi olmaz yani, işte ben bazen çok soruyorlar o soruyu, ben de hani öğrencilerden de geliyor bazen o sorular. Ben o zaman diyorum yani Peygamber Efendimizin mezhebi neydi? Tabi tabii öğrenciler. Benim görev yaptığım hani daha önceki görev yaptığım özellikle Maraş'ta görev yaptım, orda çok karşılaştım. Eee orda diyordum yani, peygamberin mezhebi ne?

Ondan sonra sormuyorlardı. E tabi yani hani Kuran'ın Türkçe 'sini okudum ordan bildiğim kadarıyla Kur'an'da mezhep diye bir şey yok.

Mezhepler konusu ile ilgili görüşleri sorduğumuz katılımcıların verdiği cevaplarda dikkat çeken durumlardan biri de mezhep olgusunun Şafii ve Hanefi mezhebinin abdest konusunda ayrıldıkları noktalara indirgenmesidir. Arda'nın cevabı bu indirgeme yaklaşımına örnek teşkil etmektedir:

Mezhepler bana çok ilginç geliyor. En çok rastladığım şey hani bu parmak kesildi abdest bozuldu mu noktasında. Hani bi tarafta diyor ki hani şu mezhepse uyarsan, abdest bozulmaz birine uysam ya da ikisine birden inanamaz mıyım kafa karıştıran bi olgu.

Nisa, Rahmi, Hasan, Yaşar da bu konuyu gündeme getirmektedirler. Bununla birlikte mezheplerin ihtiyaçtan ortaya çıktığını, koşulların oluşturduğu kurumlar olduğu; insanların işini kolaylaştırmak amacıyla var olduğunu söyleyen az sayıda katılımcıyı da görmekteyiz. Mesela İhsan mezhebi şöyle izah etmektedir:

Mezhep konusu oldum olası benim ilgimi çekmiştir niye mezheplere ayrıldı diye. Tabi ki coğrafya şartlarına göre halkın kendine İslamiyet öncesi getirdikleri geleneklere göre, başka işte yeme içme alışkanlığı, efendim düğünler çocuk doğumu ölümlere göre ayarlanmış olaylardır, hak tekse hak yoluna giden yüz yol vardır iki yüz yol vardır yeter ki sonun da hakka varsın.

Aylin ihtiyaç sebebini öne çıkarmaktadır.

Çıkış noktasına bakacak olursan ihtiyaçlardan kaynaklanan ayrımlar olduğunu düşünüyorum. Olabilir yani ihtiyaçlar karşısında değişik değişik mezhepler çıktığını inanıyorum yani.

Asude ve Ekrem de mezheplerin ortaya çıkış sebebini ihtiyaç olarak tanımlayarak istisnai bir durum arz etmektedirler. Katılımcıların mezhep olarak mutlaka dile getirdikleri ve ayrı bir yere koydukları Alevilikle ilgili sözlerine yer vermek de yararlı olacaktır. Katılımcılar nazarında Alevilik özellikle beğenilen ve takdir edilen bir mezheptir. Hakan Alevilikle ilgili duygularını şu cümlelerle ortaya koymaktadır:

[Mezhepleri] Çok tanımıyorum ben şimdi hani Sünni Hanefi mezhebinden o heralde daha bi batılı yorum bilmiyorum diğerlerini çok tanımıyorum yani duyduğum kadarıyla Şafilik varmış doğuda ama onlar daha tutucuymuş. Alevileri severim böyle çok taktir ederim, Sünnilerin çok söylemese de kendi içlerinde Müslüman görmediği bi grup aslında ,çok benimsemediği bi grup vee varlar ve çok çağdaşlar tanıdığım bi çok grup kültürlü entelektüel sıra dışı. Mezhepleşme sosyolojik olarak doğal bi şey, ama bana en yakın hissettiğim Aleviler, Alevileri beğeniyorum, şekle çok takılmayıp daha özü yakalayabildiklerini düşünüyorum, diğer mezhepleri çok tanımıyorum

ulemayı çok bilmiyorum da peygamber yani asıl kişi öldükten sonra konu biraz sapa, sapmalar olur yani sapma ihtimali yüksektir.

Hale ise Müslümanlığı Alevilerden öğrendiğini söyleyerek beğenisini ifade etmiştir:

Ben üniversitede, arkadaşımın Alevî kendimin de ilk defa Sünnî olduğumu öğrendim. Bizim evde hani hep normal ibadetlerden işte dini konulardan böyle ben başka mezheplerin olduğunu falan bilmiyordum açıkçası. Yani biz öyle bir şey görmedik. Demek okulda da mı dikkatimi çekmemiş, ya da ilgilenmemişim. Bizim evde hiç öyle şeyler konuşulmazdı. Üniversiteye gittiğim zaman öğrendim. Arkadaşım bana Sünnî olduğumu öğretti. Kendinin de Alevî olduğunu öğrendim. Yani gittim ben onlarda da kaldım. Adanalı Ceyhanlıydı arkadaşım. Onlarda da yaşadım. Eee bizden daha temizler. Hani bize Alevî hakkında sonradan öğrendim eve gittiğimde söyledim anneme babama. Onlar da bana bildiği kadarıyla anlattılar ama hani hiçbir zaman mezheplere karşı şu mezhepten bu mezhepten diye bizim evde hiç önyargı olmadı. Hiç bize öyle bir bilgi verilmedi. Ha üniversitede öğrendiklerim araştırdıklarım zamanda da hani herkesin mesela bizim içimizde de pis ve temiz insan varsa onların da Alevilerin içinde de pisleri temizleri var. İşte o pislerin yüzünden Alevilerin toplumun hepsini yargılamak hiç hoş değil. Yani dediğim gibi Alevilikten sonra Müslümanlığı öğrendim. “Eline, diline, beline” Alevilerin şeyiymiş o. Yani gerçekte Müslümanlık evet Alevilerin dediği gibi.

Hayriye, Mehmet, Meryem gibi pek çok katılımcı da Alevîlerden, dini uygulamalarından, yaşam tarzlarından övgüyle bahsetmektedir. Bunun sebebi ise sosyal demokrat kimliğin bileşenleri ile Alevî kültürünün ve yaşam tarzının daha fazla benzerlik göstermesi olarak görülebilir. Ayrıca Alevilerin hakları, onlara yapılan haksızlıklar, ayrımcılıklar, önyargılar da ciddi bir hassasiyet noktası oluşturmaktadır:

Mesela ben şey değilimdir ama Alevilere karşı, işte onların cemevleri falan oluyor, hep onlara karşı da aynı duruşta olmamız lazım. Çünkü onların o zaman tepkisini çekmememiz gerekiyor. Türkiye’de baktığımız zaman işte bir Sünnî grup diyorlar, bir onların gücü var, diğerlerini yok sayıyorlar. Mesela okullarda falan da bir insan din kültürü dersi almak istiyorsa alır, almak istemiyorsa almaz. Bunların rahat bırakılması gerekiyor. (Barış)

Burak’ta da aynı duyarlılığı görmekteyiz:

Tabi ki en büyük sıkıntı zaten şimdi siz cami demişsiniz, ibadethane saymışsınız ve bir dinin bir kesimin sunni kesimden her türlü özgürlüğü tanımışsınız, her türlü imkânı tanımışsınız. O kitapta aynı dinin başka bir mezhebine de eee cemevini ki aynı kökten geliyor yani toplananların yeri anlamında. Ona yok. Siz burada ibadethane olmaz demişsiniz. Senin ve sen ibadethane yapmayız sana demişsiniz. Senin işte dedenin parasını ödemeyiz demişsiniz. Tamamen ayrımcılık.

Bu hassasiyeti sosyal demokrat kimliğin değerleri olan eşitlik ve demokrasi ilkeleri ile bağdaştırmak mümkündür. İlkay, Alevilerin siyaset malzemesi olarak görülmesini de rahatsızlık olarak dile getirmektedir:

Alevîlerin yaşadığı sıkıntıları görüyorum hani ülkemizde sadece hani oy potansiyeli olan ama onun dışında çok fazla hakları devlet tarafından hani saygı görülmeyen şey olarak görüyorum, kendilerinin geçmişte yaşadığı sıkıntıları var, katledildiği dönemler olmuş Alevîlerin topluca, çünkü hani Türkiye’de çok öyle bir mezhep çatışması olduğunu düşünmüyorum açıkçası.

Emre, Mehmet de benzer durumları dile getirmektedirler. Alevîlikle ilgili olarak dikkat çekici bir nokta da “Alevîlerle evlenme yasağı” olarak kabul edilen ve toplumda yaygın olan bir kanaattir. Katılımcılar bunu da sıkça dile getirmişlerdir. Gülcan bu konudaki tecrübesini şöyle dile getirmektedir:

Ben onları dinsiz olarak algılamıyorum Alevi olup ta çok böyle ben şey algılıyordum Alevilerle biz evlenemeyiz hani üniversitede öyle arkadaşlarım da olmuştu hani sırf bir arkadaşım o yüzden bir şeyleri bağdaştıramamıştık, annelere falan bahsetmiştim annem o aaa Alevi kesinlikle bize uymaz hani onların çok farklı yaşamları... hani onlar cem evinde evleniyorlar bana bir sürü şeyler söylemiştiler, böyle mesela ben gidip hani çocuğa soramamıştım bile, üzüntümden öldüm hani sonuçta bi din içinde hani ayrılma çok sıkıntılı. daha sonra bi şekilde ayrıldım ama öğrendim ki öyle değil hiç öyle değilmiş hiçbir anne yakın arkadaşım var Alevi ama onlarda biz gibi annesi gayet kapalı mutasıp böyle şey insanlar hani hiç öyle değil, yok kokusu bile farklı diyorlardı, bana ben öyle şeyler duyduyduym iğrenç gelmişti bana...

Gülcan’ın ‘ben onları dinsiz algılamıyorum’ sözü toplumda yerleşik algılara işaret etmesi bakımından da dikkate değerdir. Sonuç olarak mezhep olgusunun katılımcıların zihninde çoğunlukla olumsuz anlamlara karşılık gelen, toplumu bölen, hoşgörüsüzlüğü ve tahammülsüzlüğü destekleyen bir sosyolojik yapı olarak kabul edildiğini söylemek mümkündür.

3.6. DİN ve SİYASET

3.6.1. Laiklik Kavramı ve Din-Siyaset İlişkisi

“Eğer din, bir toplum içinde yaşayan insanın eylem ve davranışları için bir kriter koyuyorsa siyasetin bunun dışında kalması mümkün değildir.”¹⁰² Bu çalışmanın önemli bir parçası din siyaset ilişkisi çerçevesinde laiklik kavramına bakış açısıdır. Din siyaset tartışmalarının en önemli odak noktası şüphesiz laiklik kavramıdır. Laiklik kavramı Sosyal demokrasinin üç temel ilkesi olan özgürlük, eşitlik ve demokrasi kavramlarının ayrılmaz parçası olarak kabul edilebilir. Sosyal demokrat kimliğin önemli bir parçası da olan bu kavram katılımcıların zihninde özgürlüğün garantisi; olmazsa olmazı olarak görülmektedir. Bu bağlamda katılımcıların laiklik kavramını nasıl tanımladıkları, anlam dünyalarında neye karşılık geldiğini ortaya koymak yararlı olacaktır.

Çalışmamızın Din ve Siyaset başlığı altında sizce laiklik nedir? Sorusuna verilen cevapları analiz ettiğimizde karşımıza en bilindik haliyle “laiklik; din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır.” tanımı çıkmaktadır. Bu tanım klişeleşmiş, ezberlenmiş ve eğitim sistemi aracılığıyla zihinlere kazınmış görünmektedir. Kadriye ve Asude’nin tanımları buna örnek olarak gösterilebilir:

Laiklik bence bilinen klasik... din ve devlet işlerinin ayrılması bu güzel bir şey çünkü din işi ayrı devlet işi ayrı din herkesin uyulması gereken bir şey ama devlet o anki politika siyasetin değişebilir ama din değişmez kuralları değişmez. (Kadriye)

Laiklik gerçekten din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ise uygulanmalı yani devlet işlerinde kesinlikle din meselesi gündeme gelmemeli yani bu insanların yumuşak karnı, zayıf noktası ve onun üzerine gidilerek bir siyaset yapılmamalı... Çok karşıyım buna yani laik olmalı, bir hükümet laik olmalı diyorum ben.(Asude)

Laiklik için çok kabul gören bir başka tanımlama ise özgürlük vurgulu laiklik tanımıdır. Sosyal demokrasinin önemli bir ilkesi olan özgürlük kavramına atıf yapılan ve üzerinde sıkça durulan ve kavramlardan biridir. Laiklik ilkesi de din ve vicdan özgürlüğü, inancını seçme özgürlüğü bakımından önem kazanmaktadır. Hakan’ın tanımı şöyledir:

Laiklik inancını seçme özgürlüğü ve bunun garanti altına alınması yani inanç ya da inançsızlığından dolayı sıkıntı yaşamaması.

¹⁰² M. Emin, Köktaş, “Din ve Siyaset, Siyasal Davranış ve Dindarlık” Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 40.

Rahmi ve Hayriye de laikliği inancını seçme özgürlüğü olarak tanımlamışlardır. Katılımcılardan Zübeyde ise özgürlüğe şöyle değinmektedir:

Laik olması gerek tabi ki laiklik eşittir dinsizlik demek değil yani tam olarak eşitlik. Şöyle aslında laiklik, dinini özgürce yaşama için eee çok gerekli... Çünkü bir tek din; laik olmadığını düşünün bir tek dinin hegemonyası ve diğer insanların buna koşulsuz şartsız uyması demek.. Ama laiklikte nedir herkes kendi inançlarını dilediği şekilde dilediği yerde yapabilme özgürlüğünü kazanmaktır.

Betül ise özgürlüğe kadın noktasından bakarak sosyal yaşama müdahale konusunu gündeme getirmektedir:

Laik olmasa şimdi belki hepimiz kapalı olurduk. Yani baskı olurdu böyle özgür olmazdık. Ben mesela bir kadın olarak bize daha çok baskı olurdu. Mesela evden çıkamazdık, din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması zaten laiklik sağladı. Eğer dine göre yönetilsedik hacılarla hocalar ile işimiz olurdu, belki bizi taşılayacaklardı, açık gezdiğimiz için, eski çağlarda öyleydi ya... ha ha evet hiç belki çalışma hayatımız olmayacaktı evde erkeklerin kölesi haline gelecektik, din şeyiyle bize iyice baskı kuracaklardı. Kadın yalnız gözü gözükecek, orası gözükmeyecek burası açılmayacak veya işte toplumsal açıdan eğitimi her alanı etkilerdi; eğer din ve devlet işleri ayrılmasaydı.

İnanç özgürlüğüne vurgu yapılırken dindarların da dinlerini yaşama özgürlüğüne vurgu ifadeleri çok cılız kalmaktadır. Katılımcılardan sadece Aslı bunu dile getirmektedir:

Herkese böyle bir özgürlük verip ülkede böyle bir ortam sağlamalı. Çünkü herkes çıkıp ben inanıyorum, ben inanmıyorum, ben şu dine inanıyorum ben bu dine böyle inanıyorum, ben başım kapalı olarak inanıyorum, ben başım kapalı olmayarak inanıyorum. Bir süre sonra çünkü işler çıkar yüzünden şekilciliğe dönebiliyor... o şekilciliğe dönmesi dini siyasete karıştırmayı yol açıyor.

Katılımcılar zihinlerindeki laikliği tanımlarken ne olduğu kadar ne olmadığı noktasından da yaklaşmakta ve bu konuda tek bir noktada birleşmektedirler. Laiklik asla dinsizlik değildir.

İrem bu tanıma dikkat çekmektedir:

Laiklik yani laikliğe baktığımızda bize verilen bir tek şey var içinde değilim. Yani laik değil misin işte toplumda şöyle bir ayrışım var. İşte ama laiksen dinsizsin, eğer dine inanıyorsan laik olamazsın ama şöyle laiklik dinsizlik demek değildir. Laiklik sadece ve sadece geçmiş zamanlarda gerçekten devlet işlerine karışan eee dini kuralların ayrıştırılması olarak görülüyor. Ama günümüzde tamamıyla kutuplaşma dine yönelik sen laiksen dindar olamazsın, değilsen dinle alakan olmaz. Böyle bir şey kabul etmiyorum asla.. Ama devlet işlerinde kurumsal işlerde dini kuralların kural koymasının da doğru olduğunu düşünmüyorum. Yani o anlamda din ve devlet işlerinin ayrışmasıdır. Ama asla

ve asla toplumdaki şu ayrışımında ortadan kaldırılması görerek ben din ve devlet işlerinin ayrılmasını istiyorum ama gerçekten inançlı bir insanım. İslamiyet'e de inanıyorum.

Laiklik dinsizlik olmadığı gibi dine çok da uygun, dini yaşamak için gereklidir diyen Aylin 'hem dindar hem laik olabilirim.' Diyerek ikisinin bir arada olamayacağı düşüncesine karşı çıkmaktadır:

Yani artık şey var kalıplaşmış görüşler var. Biz o görüşlerin dışına çıkamıyoruz. Dindar kesim şudur, laik kesim budur. Hani ben laik bir insanım ama laik bir insanın ne olduğunu ne olmasa gerektiğini tam anlamı ile biliyor muyum? Karşı olduğum grupta ne var. Ya da çok dindar bir insanım laikler ne düşünüyö bunu biliyor muyum? Bence karşılıklı artık hazmedememe anlayışı var. Yine onun eee zaman içinde kişiler tarafından yaratıldığına inanıyorum. Yani toplum aslında yani eee nasıl diyeyim bu şekilde olmayabilirdi ama yine siyaset geliyo, devreye giriyor.

Bu ifade katılımcılar arasında kendini ifade etme konusunda sıkça başvurulan bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcılar nazarında Laikliğin faydaları olarak ifade edilen konuları şöyle sıralayabiliriz:

- 1-Laiklik dini korur, değersizleştirilmesini engeller.
- 2-Laiklik toplumu birleştirir; kutuplaştırma ve ötekileştirme gibi ayrılıklarla bölmez.
- 3-Devletin tüm vatandaşlarına eşit mesafede durmasını; eşitliği sağlar.
- 4-Din ve inanç özgürlüğünü garanti altına alır.(Yukarıda laiklik tanımları bahsinde ele alındığı gibi)

Bu maddelere katılımcıların gözünden bakmak gerekirse din kutsal, önemli, mahrem bir kavramdır. Bu bakımdan insanın iç dünyasında yaşanmalı, başka bir ifadeyle "Allah'la kul arasında" özel bir yaşantı olarak kalmalıdır. Dinin toplumsal alanda görünürlüğü dinin bu özel ve naif dokusuna zarar verir. Laiklik ise dini toplumdan ve siyasetten tamamen arındırarak, bir bakıma onu korur ve yüceltir. İhsan bu düşünceleri şu ifadelerle dile getirmektedir:

Laikliği ben sonuna kadar savunurum çünkü laiklik benim inancıma uygundur. Niye? Din ve devlet işlerini birbirinden ayırır doğru uygulandığı sürece laiklik dini koruyan bir şeydir, kuraldır çünkü diyor ki devlet dine karışmaz tamam o zaman sende benim dini hayatıma karışamazsın, ne benim başörtüme, ne kıldığım namaza, ne benim gittiğim camiye, ne benim tarikatıma, ne benim başladığım yere karışamaz, yasa dışı olursa yasa dışı işler yaparsa karışabilir. Laiklik uygulandığı sürece Türkiye de çoğu şeyi... bize

toplumu barıştırır çünkü devletin dini yoktur, devlet somut bir kavram değildir. Soyut kavramdır ben hep bunu sormuştum laiklik ilkesi doğru uygulanmadı bu zamana kadar ve siyaset konusu oldu bana göre olmamalıydı. (İhsan)

İkinci olarak laiklik toplumu birleştirir, kutuplaştırmaz, din, mezhep, tarikat, cemaat vs. gibi ayrımlarla bölmez. Remzi laikliği hem toplumu kutuplaştırmamasını hem de devletin vatandaşlara eşit mesafede durmasını sağlayacak sosyal bir mekanizma olarak nitelendirmektedir:

Şimdi bu zaman zaman tanımlanan kategorik olarak tanılanmış o laiklik kavramına ben de karşıyım. Dinsizlik gibi algılanıyor ya laiklik yanlış. Bunu bazı dini gruplarda dinsizlik diye algılıyorlar. Gerçekten de devletin şu adaleti temsil eden kadının gözü gibi, inancı olmaz. Devletin inancı olmaz. Devlet o ülkede yaşayan tüm yurttaşlarının inancına saygı duymalı ve eşit mesafede durmalı. Bana göre laiklikte budur zaten, kimse kimseye inancı ile ilgili olarak baskı unsur oluşturmamalı ya da inancından ötürü ötelememeli onu dışlamamalı devlet asla bunu yapmamalı zaten. Devlet tüm kuralları ve düzenlemeleri ile her inanca eşit mesafede durmalı ama bizim toplumumuzda yasaları bile eşit mesafede durmuyor.

Laikliğin devletin bütün vatandaşlarına eşit mesafede durmasını sağladığını söyleyen Rahmi bu olmazsa Türkiye’de Sünnî Müslümanların dışında kimsenin yaşama şansı olmayacağını iddia etmektedir:

Laiklik olmadan zaten dini yaşanılması mümkün değil. Laikliğin kalktığını düşünün sadece Sünnî İslam’ın olduğunu düşünün diğer dinlerin yaşamasına şans tanıyorsunuz, yani ateistlerin veya agnostik bi sürü kendini sınıflandıran anarşistinden tutun bunların hiçbirinin yaşanmasına kesinlikle izin verilmez. Sadece ben Sünnî Müslümanım, Aleviler falan hiçbirisi dikkate alınmaz bundan dolayı laiklik şart devletin bütün dinlere insanlara eşit mesafede olması gerekiyor.

Laiklik katılımcılar arasında istisnasız olarak beğenilen, kabul gören, olmazsa olmaz bir siyasi ilkedir. Toplumun bütünlüğü, huzuru ve dinî yaşantısının garantisi olarak çok önemlidir. Bununla birlikte katılımcılar Türkiye’de laikliğin özellikle son yıllarda yok sayıldığını ve yok edilmeye çalışıldığını düşünmektedirler. Aliye düşüncesini şöyle açıklamakta ve endişesini dile getirmektedir:

Türkiye’de her geçen gün Cumhuriyet’in ve laikliğin tehlikeye girdiğini gözlemliyorsun.... Tabi sıkıntı var tabi her geçen gün insanlar yakalarına Atatürk rozetini veya arabalarına Atatürk çıkartmasını bile asarken tedirgin oluyorlar artık.

Şevval de “Laiklik yok artık laiklik maiklik öncedendi o, laiklik ; şu anda tamamı ile din işleri” diyerek Aliye’yi desteklemektedir. Senem ise şunları söylemektedir:

[Din ve devlet işleri] tamamıyla ayrı olmalı, hiç ilişkisi olmamalı bence, bu başka bir şey yani toplumda işte yolları yaptırmak, hastaneleri yaptırmak başka şeylerle insanların inancını karıştırmamaları lazım ama çok iç içe bize ayrılamıyor. Her türlü halifeliği kaldırdık, laik olduk desek de oraya doğru gidiyoruz. O yüzden biz Avrupa’dan bu kadar gerideyiz. O adamların öyle bir sıkıntıları yok. Yani dine uygun mu değil mi diye aramıyorlar insanlara faydalı mı değil mi zaten insanlara faydalıysa dine uygun bir şey oluyor. Zaten din insanlar için faydalı olanı emrediyor. Bence kendi menfaatlerine uyanları yapıp bunun arkasına bunu saklıyorlar.

Erdem, Gülcan, İlyas, İlkay, Berrin, Canan da laiklik ilkesinin gereklerinin son yıllarda yerine getirilmediğini düşünenlerdendir. Laikliğin tehlikede olduğunu düşünenlerin yanı sıra “Ya şimdi şöyle, laiklikle uğraşıyorlar ama laikliği değiştirmek biraz zor olacak gibi.” diyen Hüseyin gibi böyle bir kaygı taşımadığımızı dile getirenler de mevcuttur. Burak ise Cumhuriyet kurulduğunda bile laik olmadığımızı iddia ederek konuya farklı bir bakış açısı getirmektedir:

Laiklik hani biz laik bir devletiz demeyeceğiz hiçbir zaman ama gerçek anlamda bu laik devlet olmamışız. Yani Cumhuriyet kurulduğundan beri hiçbir zaman hani gerçek anlamda uygulanmamış. Hani Laiklik ne olarak algılanmış? Hani daha ılımlı Müslümanların daha rahat yaşaması ını daha modern insanların daha rahat yaşaması, onlara müdahale edilmemesi anlamında kullanılmış. Öyle bir uygulama yapılmış. Ama gerçek anlamda bir laiklik yaşanmamış. Yani resmi kurumlarda bile görüyoruz yani en basitinden o yani. İşte resmi kurumlar herkese eşit mesafeli olmalı. Yani kimsenin dini inancına göre insanlara hizmet sunulmaması gerekiyor ama bu resmi kurumlarda tamamen değişti.

Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki laiklik uygulamalarına eleştiri getiren bir başka kişi Caner ise laiklik uygulamalarını Fransız ihtilalindeki jakobenist yaklaşıma benzeterek bir laiklik dayatmasına işaret etmektedir:

Ha Türkiye’deki laiklik çok sert uygulandı eleştirileri getirilebilir daha yumuşak uygulanabilir. Ama şunun farkında değiller Türkiye gibi toplumlar laik olmadığı sürece Mısır gibi olur veya yaşanmaz bir hale gelebilir. Bunun farkında değiller. Özellikle laiklikte zaten Hristiyan olan bir toplumu değil Müslüman olan bir toplum uygulanması lazım. Hepimiz farklı inanıyoruz. Hangi şekilde göre devlet yapısını kuracaksınız. İşte bu çok basit bir şey olduğu halde Türkiye’de bu siyasi malzeme olarak da kullanıldığı için mesela sözü vardır yıllar önce hem laik hem Müslüman olunmaz diye vaazları. Bütün vaazlar yüzlerce binlerce yapıldığı için toplumda böyle bir sıkıntı var. Dindar kesim barışık değildir. Şey var. Mutlaka jakobenist anlayış uygulanmıştır. O zaten bütün o devrimlerde vardır. Fransız devriminde de vardır. Cumhuriyette de oldu kopartma. Devrimde önce çocukların yani mutlaka muhafazakar kesim şey oldu ama mesela o dönemki Atatürk’ü anlayamadı. Çok zor zaten.

Cumhuriyet dönemi ve hemen sonrası için baskıcı bir dönemdi diyen Barış bugünkü duruma sebep olarak baskıcı laiklik uygulamalarını göstermiştir:

Yani bazı şeylerde aslında çok keskin çizgi de koymamak gerekiyor da onun çözümünü tabi ben de bilmiyorum. Yani yaşamak isteyen kiliseye de gitsin, camisine de gitsin. Ama Atatürk'ten sonra diyeyim özellikle İnönü döneminde çok fazla baskı yapılmış bu tür cemaatlere falan. Ve onlar bu işi biriktirip biriktirip, bilenmişler ve şimdi de maalesef bu şekilde karşımıza çıkıyorlar. Yani ne zaman olayı kesmeye kalkıp baskı yapıldığı zaman olay ilerde daha büyük bir şekilde patlıyor.

Cumhuriyet dönemi laiklik uygulamalarının eleştirisi yanında başka bir eleştiri de Atatürk'ün laiklik anlayışının değiştirildiği ve çarpıtıldığıdır. Remzi şöyle demektedir:

Ya şöyle bir şey var aslında belki de Cumhuriyetin ilk yılları onda laiklik kavramı Osmanlı'nın son dönemlerindeki kurallardan kaynaklanıyor. O kurallar katıydı sonra sonra belki düzelebilirdi. Bizim ülkemizde düzelmek yerine daha da dejenere edilmiş, yani kasıtlı olarak belki de siyasetçiler belki o günkü politikacılar yaptığına göre farklı şekilde kullanılmış ben belki onun getirmek istediği sistemin bu olduğuna inanmıyorum açıkçası. Yani Atatürk'ün getirmek istediği laiklik sisteminin bu olduğuna inanmıyorum ama sonraki dönemlerde bunun üzerinde çok oynamalar yapılmış ve bugün geldiğimiz noktaya varmışız.

İhsan ise Laiklik ilkesinin şekillenmesinde Atatürk'ün etkisinin çok az olduğunu iddia etmektedir:

Onun[Atatürk'ün] hiç müdehali olmamıştır bu konuda çünkü 1936'da bildiğim kadarıyla laiklik ilkesi kondu Anayasaya ve hastaydı hasta insana ne anlatırsan ona inanır tabi tam bakamadı, tam aslında inceleyemedi tereddütte kaldığı için de ilk başta ilkesini koyamadı benim anladığım kadarıyla sonra bir karambole getirip koydular bana göre laiklik ilkesiyle Atatürk'ün hiçbir doğrudan ilgisi yok onun sağlığında oldu ama kendi rahatsızlıklarıyla uğraşıyordu.

Atatürk'ten sonraki dönemin laiklik uygulamalarının yanlış anlaşıldığını, halka anlatılmadığını söyleyen Cihan ise çokça bahsedilen İnönü'nün camileri farklı amaçla kullanmasını ve yanlış uygulamalarını şöyle anlatmaktadır:

İsmet İnönü'yü din düşmanı derler, camilere buğdayları doldurdu derler, halbuki dünyada İkinci Dünya Savaşı gibi dünyanın başında iki üç tane bela var. Hitler, Musolini ondan sonra onların yaptıkları savaş çünkü savaştan geçtikleri için iki dedemden biri Çanakkale'de şehit olmuş. Dedemin biri Arabistan'da gitmiş, Yemen'de kalmış on sene, hayvanın pisliğindeki arpaları yemişler. Savaşın zorluklarını biliyor İsmet İnönü o cephelerde savaşmış Yemen'de hastalanıyor hatta. İlk evlendiğinde Mehtap hanımla oraya gidiyorlar. Yemen'de görev yapıyor hastalanıyor falan... Oradaki yaşamı

biliyor bunun içinde Türkiye'yi savaşa sokmuyor ama her an savaş yapıyor diye stok yapıyor. Gidiyor buğdayı saklıyor. Yiyecek ekmek saklıyor şeker saklıyor stok yapıyor. Askerine, halkına vermek için ama o arada şimdiki gibi iletişim güçlü değil ki o zamanlar benim dedem varlık vergisi vermiş... Çok büyük bir vergi vermiş o zaman bir varlık vergisi var. Zorda diye devlet o zaman iki bin lira gibi büyük bir para vermiş dedem. Onu zorlamışlar belki onu Cumhurbaşkanı haberi yok ki başbakanın nerden haberi olacak. Safranbolu'da yetkili geliyor sen zenginsin ver bakalım Ankara'daki ne bilecek... Ama şimdi öyle değil anında dünyaya bildiriyorsunuz.

Katılımcılar tarafından laiklik uygulamaları kadar laiklerin kendisi de eleştirilerek toplumsal bir özeleştirme yapılmaktadır. Hasan laikçiler olarak isimlendirme yaparak şunları söylemektedir:

Bana göre laikçilik laikler bana göre dincilerden daha gericedirler gerici olarak tanımlarsam laikleri veya bugünkü kendi ülkeme göre Kemalistlere çok geri görürüm yani aşırı gerici görüyorum yani böyle hiç okumada yok yani bir ezber yani onlar için yani birileri onların beynine empoze etmiş ön yargılı eee belki saçtı açıktır ama beyni kesinlikle kapalıdır onun beyni türbanlıdır diğerinin açık türbanlıdır hımm aradaki farkı görmek lazım yani özellikle bizim bağlamımızda söylersek yani bu toplumda devletle barışmamamızın sebebi de budur yani.

Hale de benzer bir özeleştirme yapılmaktadır:

Aslında dincileri sorguluyorsak laikçileri de sorgulamak lazım. Onlar da laikçiyiz işte sosyalistiz falan diyorlar ama yaptıklarıyla hiçbir zaman uyuşmuyorlar insanlar. Laiklikte de gerçekten ee dindeki yapılan şeylerle hani insanların işte daha demokrat davranmaları daha herkese saygı. Değil mi? Dinle devlet, hani din ayrı insanın içinde yaşamakla Allah'la insan arasındaki şeydir.

Laiklik kavramına ilişkin düşünceler açıklanırken katılımcıların ele aldığı “ O halde din ve siyaset (devlet) ilişkisi nasıl olmalıdır?” sorusuna verilecek cevaplar ve yapılacak açıklamalar da konumuza katkı sağlayacaktır. Bu sorunun cevabı tahmin edileceği üzere” kesinlikle hiçbir ilişkisi olmamalı” cevabıdır. Katılımcıların birkaç istisna dışında hepsi din ve siyaset yolu hiç kesişmemesi gereken; asla bir araya gelmemesi gereken iki kavram olarak tanımlanmaktadır. Mesela Kadriye din-siyaset ilişkisine şöyle değinmektedir:

[Din siyaset ilişkisi]Olmamalı çünkü siyaset kullanılıyor din kullanılmaması lazım, onun saf temiz olması lazım, sonra ne oluyor böyle kafasında tam bilgisi olmayan insanlar eğer o görüşte değilse o görüşte onu kullanıyorsa antipati yaratıyor, gene şimdi ki olumsuzluklar mesela görüyoruz geçmişte görüyoruz ya... onun ayrı yeri olması lazım dediğim gibi de az önce de bu konu da Avrupalıları gerçekten çok beğeniyorum yani adamlar her türlü her şeylerin dozunu güzel yaşıyorlar.

Kadriye din-siyaset ilişkisinde dinin zarar göreceğini söyleyip, Avrupa'yı iyi örnek olarak göstermektedir. Hakan da Kadriye gibi dinin istismar edildiğini, çıkar aracı haline getirildiğini öne sürmektedir:

Din istismar edilmiş oluyo ve bu şekilde din bi ilgi alaka ya da belli bi makama gelme çabası oluyo din ise tam tersi bundan arınmanı istiyoy... Din siyaset ilişkisi tabi olmamalı siyaset din üzerinden yapılmamalı.

İhsan ise din ve siyasetin doğalarının uyumsuzluğunu vurgulamaktadır:

Siyasette ben Allah lafını sürekli ağzına alan siyasetçiden nefret ederim çünkü siyaset yalandan ibarettir imanla yalan bir arada olmaz dini kullanarak da servet yapanı öbür taraf da yerini ben çok merak ediyorum gittiğimiz zaman göreceğiz inşallah da yani sen şu an ki durumu da biliyorsunuz zaten.

Meryem sadece siyasette değil hayatın tüm alanlarında dinin ölçüt olmaktan çıkarılması gerektiğini söylemekte ve dinin insanın iç dünyasında yaşanması gereken bir şey olduğunu da buna sebep olarak göstermektedir:

Din hiçbir şeyde ne devlet işinde ne okulda ne arkadaşlık ilişkilerinde ne sosyal hayatta bir kıstas bir ölçüt olmamalı yani Musevidir, Hıristiyandır, Müslümandır farkı olmamalı... İnsan olarak sosyal hayatımızı sürdürebilmeliyiz biz. Din dediğim gibi insanın iç dünyasında olan kendisinin yaşaması gereken herhangi bir müdahaleyi kabul etmeyen bir şey bence.

Sosyal demokrat kimliğin önemli bir parçası olan bireysel din anlayışı; dinin Allah'la kul arasında olması gerektiği anlayışı da dinle siyaset arasında bir ilişkinin olmaması gerektiği anlayışının oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Fulya laiklikle ilgili düşüncelerini bu çerçeveden bir bakış açısıyla sunmaktadır:

Laiklik bence çok güzel bir kavram. Yani laiklik işte yavaş yavaş kayboluyo gibi geliyor bana. Neden dinle şey karıştı bi taraf Atatürk'ü kullanıyoruz bu dönemde bi tarafta dini kullanıyor. Yani yok böyle bi şey. Dinimiz ayrı biraz önce konuştuk içimizde yaşarız biz onu Allah ile benim aramdadır o ibadetimi yaparsam gene kendime faydam eee onun asla devlet işine karışmaması girmemesi lazım. Çünkü burası kozmopolit bir ülke artık. Yani her kesimden insan var. Yani dinimizi bence sokmasınlar dinimizi ayaklar altına alıyorlar. Başkada hiç bi şey değil... Bence aslında artık özgürlüğü verin. Laiklik bence özgürlüğü veriyor. Yani bazı insanlar onu kabul etmiyor ama laiklik bence çok güzel bi şey.

Asude, Bilal, Yusuf, Aslı, Hale de laiklikle bireysel din anlayışlarını vurgulayanlar arasındadırlar. Din –siyaset ilişkisi konusunda az da olsa farklı sesler de vardır. Din ve siyasetin ilişkisinin zorunlu olduğunu söyleyen Rahmi bir yandan bunu eleştirirken bir

yandan da CHP'nin başarısızlığını bunu anlamamaya bağlamaktadır. Rahmi şöyle demektedir:

Dinin siyasetle ilişkisi ya istesen de istemesen de var olacaktır taa Osmanlı kendisi İslam devletidir şu an Türkiye Cumhuriyeti bi İslam devleti olma yolunda, bu yönde ilerliyor dini mutlak surette kullanıyor işte adam çıkıyor bi yeri acıyor ve dini kullanmak zorunda din olmadan topluma hitap etmeniz mümkün olmuyo, çünkü yüzde 90 95 insan inanan insanlardır, inanan insanların az yada çok duyarlılığını yakalamanız gerekiyor,siyaseti de bir oyalama sistemi olduğuna göre mutlaka bi şekilde onlara hitap etmek ele geçirmek ya da onlarla bütünleşmek için buna ihtiyacınız var zaten ve CHP'nin de yaşadığı en büyük sorun budur. CHP dini iyi kullanamadığı için yani her zaman Atatürk'ten beri gelen bir şey vardır, bir laik toplum yaratılmaya çalışılır, laik toplum yaratılırken eee bi beyaz Türk yaratıldı, beyaz Türk kendi sınırlarını çizmi,ş din anlayışını çizmiş, ve halktan biraz kopmuş, halkın o din anlayışından da kopmuş, o din anlayışını yavaş yavaş değiştirecek dönüştürecek bi hamle de yapmamış, hamle yapmadığı için de başka insanlara hamle yeri bırakmış, bu açık olan yere de bir başkaları da gelip çok rahatlıkla da kullanıyorlar eee arka bahçeye çevrilip onu siyasete dönüştürüyorlar, şimdi kentlerde alınan bi oya bakın AKP'nin aldığı oya bakın ben sandık başkanıydım benim sandıktan % 20 çıkıyor eşim Asude köydeydi %80 çıkıyor, yani bu eğitimle köylülükle kentlilikle anlatılacak bi durum, zamanında laik kesim köylüyle kentliyle barışmış olsaydı; böyle bi sonuç çıkmazdı o köylü kesim kendisini ifade edecek yeri makamı şu anki iktidarda gördüğü için böyle bi sistemde ortaya çıkıyor ya istediğin kadar yolsuzluk yap yine ben, yine senin arkandayım gibi bi mantık çıkıyor.

Kemal de Rahmi gibi dini siyasetten de toplumdan soyutlamanın mümkün olmadığına inanmaktadır:

Din yani din olmadan yaşanabilecek bi şey yok şöyle ya da böyle ve bu toplumda bir din anlayışı var, ister tek tanrılı olsun ister çok tanrılı olsun mutlaka bir şey var din anlayışı var. O yüzden dinsiz ya da dini tamamıyla devletten veya toplumsal yaşamdan soyutlanması mümkün olan bir kavram bir boyut değil, toplumsal yaşamın direkt olarak belirleyen temel kavramlarından birisidir.

Tüm bu söylenenler yanında laiklikle ilgili başka bir tartışma konusu ise devletin, laikliğin ruhuna uymayan uygulamalarıdır. Milli eğitim müfredatındaki zorunlu din dersleri, doğar doğmaz nüfus cüzdanlarına yazılan dini 'İslam' ibaresi ve devlet kurumu olan diyanetin varlığı ve çalışmaları bunlar arasında gösterilebilir. Rahmi'nin eleştirisi şu şekildedir:

Laik değiliz laik olsak şimdi diyanet işleri olmaz, bir okullarda zorunlu din dersi olmaz, iki devlet imam hatip de imam yetiştirmez üç laik değiliz tabi ki ama bu laik olduğumuz şeyden itibaren yanlış olduğu için yüzyıllar standart davranış şekli diye düşünüyorum.

Cihan da diyanet kurumunun varlığını Laikliğe aykırı olarak görmektedir:

Laiklik şöyle yani devletin dini olmaz. Ama bizde var, şu an Diyanet İşleri tarafından sünni bir yaklaşımla devleti yönlendiriyor. Şu an Diyanet İşlerinin olmaması gerekir. Din ve devlet işleri birbirinden farklıdır. İnsanlar düşüncelerinde hür olmalıdır. Ama buna karşılık Diyanet İşleri Başkanlığı zorunlu olarak din üzerine veya şimdi toplumumuzda sadece tek mezhep yok, bir sürü mezhepler var. Bu mezheplerin birçok tarikatları da var. Bunlar dine ulaşma yönüdür.

Cihan nüfus cüzdanındaki dini İslam ibaresini ve zorunlu din derslerini de eleştirmektedir:

Zorunlu ama şimdi bizim nüfus cüzdanımızda yazıyor İslam bana kimse sormadı. İslam mısın değil misin diye... Yani yazılmamalı, okullarda da bence zorunlu olmamalı ama İslam diniyse Müslümansa şey alacaksın zaten o eğitimi almak zorundasın.

Bilal'in benzer yorumları da şu şekildedir:

Ben çok da laiklik uygulandığını düşünmüyorum aslında... Ya en basitinden çok da duymuşsunuzdur belki nüfus cüzdanı çocuk doğuyor daha hiçbir şey bilmiyor nüfus kağıdını çıkartıyoruz arkasına dini İslam yazıyoruz. Ya çocuğun dini İslam nerden biliyorsun hani anne baba Müslüman bu belki, anne baba bile belki...

Özet olarak laiklik katılımcıların benimsedikleri en temel ilkelerden biridir. Dinin toplumsal hayattan özel alana çekilmesi, bireysel din anlayışı, dinin siyasetten uzak tutulması ve sosyal demokrat değerlerden eşitlik/adalet ilkesi çerçevesinde de laikliğe sıkı bir bağlılık söz konusudur. Bu konudan taviz vermeme yaklaşımı zaman içinde yerini bir umutsuzluk ve endişeye bırakır görünmektedir. Birçok katılımcı laiklik ilkesinin zihinlerde tam olarak yerleşemediğini, devlet kurumlarında uygulanmadığını, zamanla tamamen ortadan kalkacağından duydukları endişeyi dile getirmektedirler. Yaptığımız görüşmelerden aldığımız cevaplardan nerdeyse tamamına yakını laiklik konusunda taşıdıkları endişeyi dillendirmektedirler. Bu endişe zamanla alışılmış ve kanıksanmış olmakla beraber bu kaygının gerçekleşmesi durumunda Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ve bekasının tehlikeye düşeceğini ifade etmektedirler.

3.6.2. İslam Devleti ve Endişeler

Sosyal demokrat değerleri benimsemiş veya kendini sosyal demokrat olarak tanımlayan katılımcıların dine ilişkin düşünceleri tespit edilmeye çalışılırken İslam devleti konusundaki yaklaşımlarını ele almak konunun anlaşılması bakımından önemlidir. Bu

konudaki bakış açılarını tek kelimeyle özetlemek gerekirse bu kelime “endişe/kaygı” olurdu. Yukarıda laiklik bahsinin de devamı olan ‘İslam Devleti’ ve ‘şeriat devleti’, ‘geriye dönüş tehlikesi’ gibi endişe kaynakları görüşmelere çok yoğun bir şekilde yansıyan endişelerdir. Bu siyasi endişelere ek olarak toplumsal hayata, özgürlüklere yapılabilecek kısıtlamalar da önemli düzeyde kaygı yaratan kaynaklardır. Çalışmamız çerçevesinde cevaplayıcıları kaygılandıran şeylerin kendi dillerinden ifadeleri, anlam dünyalarındaki karşılığı nedir? Bu kaygılar hangi düzeydedir? Bu soruların cevaplarını irdelemek bu konudaki tartışmalara ışık tutacaktır.

Bu problem çerçevesinde katılımcılara sorduğumuz “içinde bulunduğunuz tarihsel ve sosyal koşullar dolayısıyla endişeli misiz?” sorusuna öncelikle bakmamız faydalı olacaktır. Mülakata katılanların ezici bir çoğunluğu endişeli¹⁰³ olduklarını söylemişlerdir. Endişe kaynaklarına baktığımız zaman şöyle bir sınıflandırma yapabiliriz:

1-Laiklik kaygıları

2-Cumhuriyet değerlerini kaybetme kaygısı

2-Özgürlük alanına müdahale kaygıları

3-Ekonomik kaygılar

4- Gelecek kaygısı

5-Ötekileştirilme kaygısı

6-Eğitimle ilgili kaygılar

Siyasi endişelerin temel noktası laiklik eksenlidir çünkü yukarıda değindiğimiz gibi katılımcılar laikliğe önem vermekte özgürlüklerin sigortası olarak görmektedirler. Bu yüzden Sosyal demokrat kimliğin de önemli bir parçası olan özgürlük kavramı hem siyasi, hem sosyal, hem de ekonomik alanda endişe kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır. Siyasi kaygılardan en yoğun dile getirilen Türkiye Cumhuriyeti’nin İslam Devleti haline gelmesi, kazanılmış Cumhuriyet değerlerinin yerine, şeriat hükümlerinin konulması kaygısıdır. Canan Cumhuriyet’in sahip çıkılmazsa elden gideceği konusunda kaygılarını dile getirmektedir:

¹⁰³Vahap Coşkun, ‘Endişeli Modernler ve Demokrasi’, (Taraf Gazetesi 19.02.2011).

Valla ben bazen altı yüz yıllık Osmanlı İmparatorluğu yıkılmış ta seksen yıllık Cumhuriyetimiz de eğer sahip çıkmazsak elden gidiyor diye düşünüyorum... Tabi ki endişeleniyorum, huzursuz oluyorum yani bizim gidebileceğimiz bir yer yok. Ben çok üzülüyorum. Ben şimdiye kadar vicdanen rahat öğretmenlik yaptığımda huzurlu olabiliyorum. Kendi çocuklarıma karşı vicdanen rahatsızım. Öğrencilerime verdiklerimi çocuklara veremedim. Yani anlatabildin mi bu yön hiç hoşuma gitmiyor... Kötü bir yere doğru gittiğimize inanıyorum.

Betül ise laik düzeni kaybetme endişelerini şöyle ifade etmektedir:

Endişeleniyorum, tekrar laik düzen, din ve devlet işleri, tekrar bir araya gelecek dini yönetileceğiz diye çok korkuyorum. Yani bir İran gibi... Irak gibi yaşamak istemiyorum açıkçası, endişe verici işte bu gittikçe toplumda artış olması da tekrar eski günlere dönersek kaygısı oluyor. Din devletine döneriz diye, Cumhuriyet yok olur diye bir korku oluyor.

Meryem ise siyasi değişiklikler ve İslam devleti haline gelme kaygısını şöyle dile getirerek, kendisini dinden daha da uzaklaştırdıklarını söylemektedir:

Çok kaygılanıyorum evet ... gelecekle ilgili çok kaygılarım var örneğin bir Arabistan, bir İran gibi toplum olma yoluna gidiyoruz gibi, birdenbire bir geçiş sağlanabileceymiş gibi geliyor. Ve kendim adına öncelikle çocuklarım adına çok kaygılanıyorum... ve insanların bu kadar yani dini duygularının sömürülmesine yani ben inançlı bir insan olmama rağmen inanın beni dinden uzaklaştırıyor ...Olumsuz yönde dinden uzaklaştırıyor. Ben din adına mesela bir siyasetçinin sırf halka şirin gözükme için orda bir yer veya bir mezar başında çıkması hiç gereği yokken Allah'tan kitaptan bahsedilmesi bana son derece itici geliyor eğer bundan dini bildiklerini iddia eden bu insanlar dindarsa ben dindar değilim diyorum açıkçası... Tamamen dinden uzaklaştırıyor yani...

Hüseyin bu siyasi değişikliğin yavaş yavaş yapıldığını ve çocukları için endişelendiğini söylemektedir:

İnsanlar ağır ağır İran rejimine doğru kaydırılıyor diye düşünüyorum. Tabi endişelendiriyor hayır biz onu görmeyiz ama ilerde çocuklarımız bunu görebilirler. Aslında biz gençliğimizde böyle şeylerin olabileceğini tahmin bile edemedik.

Burak da aynı endişeleri dile getirmektedir:

Endişeleniyorum tabi. Tabi tabi endişelendiriyor. Hani bizden çok çocuklarımızın geleceği endişelendiriyor. Hani çevrelerimizde gördüğümüz ülkeler gibi daha radikal İslam'a giden işte dinci örgütlenmelere giden topluma doğru gidiyoruz düşüncesi oluyor.

Gamze ise İslam ülkelerindeki duruma düşme kaygısını dillendirmektedir:

Tabi ki de evet... Tamamen kötüye gittiğimizi düşünüyorum. İran'daki Irak'taki duruma doğru gidiyoruz yani. Şu anda bir sebepten dolayı belki biz bir yerlerin desteklediğini düşünüyorum... Amerika'nın. Ama ilerideki bir yıkıma doğru gittiğimizi düşünüyorum için açıkçası. İlerde onlardan bir farkımız olmayacağını düşünüyorum. Bölüneceğimizi belki ilerde çocuklarımız kapatılmak zorunda bırakılacaklar saçları. Yani uygun din eğitimi alamayacaklar. Yine ikinci sınıf muameleye düşecekler. Öyle düşünüyorum yani geleceğimizi hiç parlak görmüyorum, endişeliyim evet.

Siyasetle ilgili bir başka kaygı ise diktatörlleşme, demokratik kazanımların kaybedilme kaygısı olarak söylenebilir. Cihan bunu şöyle ifade etmektedir:

Mesela ben çocukluğumda gençliğimde Cumhuriyet Halk Partisi gençlik kollarındaydım. Ankara'da da görev yaptım ben. Ankara'da okurken Yeni Mahalle İlçe Gençlik Kolu Başkanıydım. Ama biz o zaman hangi milletvekili meclise girecekse oy kullanırdık. İki sistemliydi hani Başbakan seçmezdi yani. Halk seçerdi ... diktatörlüğe doğru gidiyor. Şu anda Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Cumhurbaşkanı seçiyor. Bir başbakan bir parti lideri Cumhurbaşkanı seçiyor, bakanları seçiyor milletvekillerini seçiyor, belediye başkanları, il meclis üyelerini, muhtarları seçiyor. Rektörler, bütün adli yargıdakileri bir adam seçiyor. Diktatörlükten başka nedir?

Siyasi haklarla ilgili olarak duyulan endişelerden biri de ifade özgürlüğü konusudur. Bu konuda da sıkça dile getirilen endişe ifadeleri şöyledir:

İyiye gitmiyoruz. Kesinlikle diyorum. Şu anda o kadar siyasallaşmışız ki yanlış yapılan şeye asla körüz, oraya götürmüşler bizi bi şeyin yanlış olduğunu biliyoruz. Bildiğiniz halde A kişisi söylemişse doğrudur diyoruz ilahlaştırıyoruz. Kötüye gidiyoruz yani insanlar eleştirmeyi kaldırmış eleştirmek yok. Suç. Daha şu an ben onu görmedim ama benim çocuklarımın veya torunlarımın bu hızla giderse büyük bir baskı olacak kesinlikle. (Selim)

Süleyman ise ifade özgürlüğü endişesini şöyle dile getirmektedir:

Etkilenmez olmaz mıyım hem de çok endişeleniyorum. Yani güvenle bakamıyorsun yani tartışamıyorsun yani senin dinin sana benim dinim bana diyo yani bunu uygulayamıyorsun.

Katılımcıların ifade ettiği siyasi endişelerden başka sosyal hayata ve özgürlüklere dair çok sayıda endişeyi tespit etmekteyiz. Bu alanda özellikle giyim-kuşam, yaşam tarzı, sosyal hayat vb. örnek verilebilir. Bu endişeleri özellikle kadınların dile getirmesi dikkat çekmektedir. Meryem endişelerini şöyle ortaya koymaktadır.

Gidişattan endişelerim var... Açıkçası çok düşünüyorum en büyük endişelerimden biriside bu zaten, örneğin istediğim gibi sokağa çıkamayacağımı düşünüyorum. İstedğim gibi giyinemeyeceğimi düşünüyorum. İstedğim gibi konuşamayacağımı düşünüyorum şu tarz

konuşmanın bile mümkün olmayacağını düşünüyorum. Mesela hani Arabistan'daki kadınlar tek başına sokağa çıkıp alışveriş yapamıyorlar illa yanında bir erkek olması gerekiyor, saçma sapan uygulamalara gidiyor, orda işte birtakım sapkınlıklar yaşanıyor o tarz şeylerin yaşanacağını düşünüyorum kaygılanıyorum açıkçası gidişatta konuşmalarda söylemlerde bunu gösteriyor işaret ediyor bana.

Özgürlük alanlarına müdahale kaygısını Mesut da şöyle dile getirmektedir:

Beni endişelendiriyö, özgürlük alanlarıma müdahale edildiğini düşünüyorum. İnsanlar dindar olması beni asla rahatsız etmez gerçekten inanarak ianancının gereğini tam olarak yerine getiriyorsa onların düşünceleri beni asla rahatsız etmez...Ama engellenmesi beni rahatsız eder. Beni kendi özgürlüklerimi engelleyecek noktalara ittiğini düşünüyorum.

İlkay da benzer ifadelere yer vermektedir:

Evet o anlamda var gelecek ile kaygılarım var, en basitinden elimin altındaki bir bilgisayara bile müdahale edilebiliyorsa bunun parasını ben ödüyorken ben faturamı yatırıyorken, ben istediğim bir siteye giremiyorsam bu beni korkutuyor yani...

Katılımcıların vurguladığı bir başka konu ise ülkenin geriye gitmesi kaygısıdır. Ülkenin geriye gitmesi konusundaki kaygılar dile getirilirken 90'lı yılların moda kavramlarından olan 'irtica' kelimesinin hiç kullanılmaması dikkat çekicidir. 90'lı yıllarda dillerden düşmeyen bu kavram zaman içinde unutulmuş sosyal demokratlar tarafından bile kullanılmaz olmuştur Songül de diğerleri gibi irtica kavramını hiç kullanmadan, ülkenin gerilemesi kaygısını ortaya koymaktadır:

Ben çocukluğumda çok güzel şeylerle dini duygularla büyüdüğüm için şimdi bakıyoruz eskiden olması gerekenler şimdi geri gittiğimizi gösteriyoo, yani her şekilde geri gittiğimizi düşünüyorum işte kapalılık gerektiğini insanların dini yönden dini bilgileri öne sürerek sömürme, ben bunları günümüzde daha çok görüyorum benim zamanımda çocukluğumda böyle şeyler yoktu yani dini ortaya sürerek sömürme fikirleri sömürme insanları sömürme yoktu ben şimdi bunları daha yeni daha çok görüyorum. Tabii bizim çocukluğumuzda bu kadar çevrelere uzak çevrelere ulaşamıyoduk, bilmiyorum ama benim kendi çevremde bu tür şeyler yoktu.

Serpil ise "Geriye gidiyoruz. Kesinlikle geriye gidiyoruz. Erkeklerin şalvarla gezmesi beni rahatsız ediyor." diyerek benzer bir kaygıyı dile getirmiştir. Siyasal ve ekonomik olarak bağımsızlığı kaybetme kaygı ve rahatsızlığı da başka bir kaygı kaynağı olarak sayılabilir. Seren duygularını şöyle açıklamaktadır:

Endişeliyim tabii ki, endişeliyim eee yani ilerisini çok da iyi göremiyorum ama yani çok bağımlı hale geldik. Yani Amerika'ya veya dış ülkelere çok

bağımlı hale geldik. Biz aslında bütün zenginlikler olarak, ülke olarak bütün bir dünyanın gözde ülkesi olarak, genç nüfusu olmasına rağmen bağımlı hale getirildik, dışarıdan gelen oyunlara alet edildik ve insanlarda bunu yaptılar. Eee ülkenin başında gerçekten vatansever insanların olmaması beni endişelendiriyor.

Cihan da ekonomik sosyal yaşam ve gelecekle ilgili kaygılarını dile getirmektedir:

Ben endişeliyim. Şimdi şu anda Türkiye ben emekliyim devletin bana verdiği bi şey benden kesilen paralarla emekliyim ben... ama bundan sonraki yaşantı ama ben torunlarım için endişe duyuyorum. Ne gibi toplum bekliyor şu anda Türkiye'nin dışı olan borcu 500 katrilyon trilyon milyon çok büyük borcumuz var...Maddi konu yaşantı konusunda zaten her an.

Aslında tüm bu endişeler içinde katılımcıların en çok dile getirdiği gelecek endişesi, çocuklarına, torunlarına dair kaygılar büyük yer tutmaktadır. Serpil'in ve Gülcan'ın izahları katılımcıların gelecek kaygılarına örnek olarak gösterilebilir:

Çok fazla. Yani çocuğum için çok büyük kaygılar taşıyorum. Bazen diyorum acaba çocuğumu özel okula göndermekle hata mı ettim diyorum tarikata cemaate mi versem ki. En rahat edebileceği yer orası şu anki konuma göre inşallah öyle bi şey olmaz. (Serpil)

Evet bizim özgürlüklerimiz artık git gide kısıtlanacak, hatta biz böyle ya eskiden ya hani ben çok eskiyi bilmiyorum ama sıkıntıya düşebiliriz gibi geliyor hani bizim için olmasa da bizim çocuklarımız. Bu hükümet böyle devam ettikçe, devam eder değişmedikçe eder yani. (Gülcan)

Mülakata katılan kişiler gelecek endişelerini, çocuklarına dair kaygılarını eğitim sisteminde yapılan değişiklikler üzerinden de ortaya koymaktadırlar. Süleyman'ın sözleri şöyledir:

Yani o anlamda bizi zor dönemler bekliyor hala biz bunu yıkamadığımız sürece, bunu yıkamadığımız sürece eee dini getirip belirli kıstasların içlerinden kurtarmayacağımız sürece bizi upuzun süreler bekliyor, Avrupa'nın Reform Rönesans da yaşadığı şeyi herhalde biz şu anda yaşıyoruz, anormal bir kutuplaşma oldu geleceğe güvenle bakamıyorsunuz. Yani çocuğunuzun ne olacağını düşünemiyorsunuz, bir iktidar değişiyor, milli eğitim her şeyi değişiyor yaşam tarzı değişiyor, bi değişiyor, her şey birden daha değişiyor yani nasıl güvenle bakabileceksiniz ki yani nasıl güveneceksiniz, çorbayı bir gün sıcak ertesi gün soğuk yersen o çorbanın lezzetinden anlamazsın yani mutlaka ideal bi şeyi vardır yani, bir standardı vardır. Her şeyin bir standardı olmalıdır.

Elif de Süleyman gibi eğitimle ilgili kaygılarını ortaya koymaktadır:

Ya ben hep şu açıdan endişeleniyorum. Yani ben bu başörtüsü vesaire olarak ta değil mesela eğitim de bir bi grup var bir diğer grup var ben gruplaşmadan yana olan insan değilim. Eğer eğitimde çocuğu geliştirmek için alınacak bulunacak materyaller ise onu herkes bulacak yani herkes bir noktada

buluşması yani üç noktada uzlaş, o üç noktanın yine faydası olacaktır o çocuğa. sen senin noktanda sense. Ama çatışmaktan hiçbir şey yapamıyor ki insanlar.

Katılımcıların sıkça dile getirdikleri toplumun kutuplaşması, kamplaşması ve bunun doğuracağı; ötekileştirilme ve adaletsiz uygulamalara maruz kalma kaygısıdır. İlyas bu konuda şöyle demektedir:

Şu an ki gidiş endişelendiriyor. Hatta biz konuşuyoruz arkadaşlarla konuşuyoruz. İşte tamamen kamplaştı ülke. İşte bu din şey kısmı değil burada etnik yapı problemi de var. Eee oldukça kötüye doğru gidiyoruz bence yani. Ee eskiden daha mı iyiydik kötüydük laiklik kısmında dersek yani bence şu an daha kötüyüz. Daha kötüyüz eskiden en azından insanlar birbirine hoşgörülü bakabiliyordu. Mesela her mahallede işte ailelerde, işte o din motifi vardı kapalıydı, problem yoktu ama şimdi mesela insanlar kutuplaşmaya doğru gitti. Biraz daha ayrımlaşma var. İşte görüyorsunuz işte televizyonda falan işte hep belli bir bloklaşma var yani.

Cemre ise bu ayrımın gelecekte artacağına dair endişesini dile getirmektedir:

Tabii ki endişelendiriyor tabii ki, yani gelecekte bu ayrımın daha da güçlenebileceğini düşünüyorum, şu an da böyle bir şey yoktu ama şimdiden sonra daha da fazla olacak ve 111 çocuklarımız bizim bu eğittiğimiz şekilde giderlerse ve değişmezlerse 111 bundan belki de zarar görecekler. Dini siyasete çok alet ediyorlar son zamanlarda bu da çok zararlı ve çok kötü noktaya götürüyor bizi. Sadece dindar insanlar veya sadece dindar insanlar demeyim de yani dine dayalı bir devlet düzeni, dine dayalı bir toplum düzeni, dine dayalı bir siyaset bu inanmayan insanı kendisinden olmayan insanı yok sayıyor ötekileştiriyor dolayısıyla hani çok sağlıksız çok tehlikeli buluyorum ben.

Gamze de aynı şekilde ötekileştirilme ve haksızlığa uğrama konusundaki kaygısını dile getirmektedir:

Şimdi mesela hani dini siyasete karıştırırsın sadece ne oluyor işte dini benimseyenleri devlet bir yere yerleştiriyor. Sen dinini dışarda açık beyan yaşamadığın için, içinde yaşadığın için, ya da onların kurallarına tam olarak uymadığın için dışlanıyorsun. Kesinlikle ayrı yürütülmesi gerekiyor. Kesinlikle. Şu anda ki olan ortam o zaten. Kendi dini tam olarak yaşadıklarına inanlar hâlbuki çoğu da üç kağıtçı da onlar hep bir yerlere geliyorlar. Ama sen de içinden dini yaşıyorsun ama dışında tesettürlü değilsin, kapalı değilsin vs. yani o anlamda ikinci sınıf gibi muamele görmem çok saçma ki şu anda devletimiz ona doğru gidiyor. Kesinlikle desteklemiyorum yani. Din ayrı yaşanması gereken bir olay.

Sosyal demokrasinin temel ilkelerinden biri olan eşitlik hassasiyeti ve bunun doğurduğu kaygı ise Emre tarafından dillendirilmektedir:

Yani yavaş yavaş ona doğru gidiyoruz herhalde. Yani Anayasa ya da yasalara göre değil, dini kurallara göre bazı şeylerin yapılması işine doğru gidiyoruz herhalde. Şimdi bu ülkede sadece Müslümanlar yaşamıyor, yani şimdi Müslümanlara göre ders programı yaparsanız. O biri ben inanmıyorum dediği zaman ona göre de yapmanız lazım o biri Hristiyan'ım dediği zaman ona göre de yapmanız lazım. Eşitliği bozar tabi ki eşitliği bozar her insan arasındaki.

Katılımcılara sorduğumuz “Türk toplumu dindarlaşıyor mu?” sorumuza verilen cevaplar çerçevesinde Türkiye'nin mevcut siyasi iktidarla birlikte özde olmasa bile, şekil olarak dindarlaşma; dine ve dini olana belirgin bir yönelim olduğunu ifade ettiklerini söylemek mümkündür. Genellikle toplumsal görünürlük bakımından tesettürlü kadın sayısındaki artış bir gösterge olarak görülürken bunun samimiyeti konusunda şüphelerini dile getirmişlerdir. Bazı katılımcılar ise bunu dindarlık ya da dindarlaşmanın artışı olarak görmediklerini söylemişlerdir. Asude bu düşüncesini ortaya koyarken, siyasetin bu konudaki dahlini tehlikeli bulduğunu şöyle dile getirmektedir:

[Dindarlık düzeyinin artması] Eehm endişelendiriyor bir bakıma ama bir bakıma da düşünüyorum da bunlar gerçek dindar değil. Pek çoğu hükümete iyi görünmek için böyle görünüyorlar. Yani bi gün hükümet değişirse bunlar döner, bunların yarısı en az yarısı döner yani. Yani onlar rüzgara karşı, rüzgar ne yöne eserse o tarafa gider ama insanların şeyi değil de yönelimi değil de hükümetin yöneltmesi şu anki götürdüğü durum endişelendiriyor... İyi görmüyorum.

Hakan ise dindarlaşmayı şöyle açıklamaktadır:

Türkiye'nin eskiye göre daha dindarlaştığını düşünüyorum ıı toplumlar iktidara göre şekillenir, mesela bence CHP iktidara gelse tekrar değişir güçlü olana göre şekillenen bi kitle oluyo...

Rahmi, çevresinde ki insanların dindarlaştığını, ama bunun böyle devam etmeyeceğini iddia etmektedir:

Türkiye dindarlığa gidiyor yani dindar toplum olma yolunda gidiyo, zaten baştan da bu söylendi daha dindar bi toplum istendiği söylendi. Şu açıkça görülüyor her okula bi mescit konu, artı başları kapalı gelebiliyorlar, artı zorunlu din dersi konu 8 saat, eskiden imam hatipte varken burada da çocuklar din dersi görüyorlar, bunun dışında yazın kurslar daha çocuk yaşında başlıyor yani, dindar bi topluma doğru gidiyoruz. Bunun sonucu ne olur bekle gör, ben bi yerde toplumun buna dur diyeceğini düşünüyorum ya abi yerde her toplum zamanla 28 Şubat nasıl bi yanlışa ve onun yanlışları bi şekilde ortadan kaldırılıyorsa şimdi de büyük bi yanlış var bunun da 5-10 yıl sonra doğrudan bi hareket gelecektir. Toplum kendi kendini doğrultur, başkalarının müdahale etmesine gerek yok, yanlış gidişe bi yerde dur der, duracaktır mutlaka bi yerde böyle devam ederse sıkıntı çıkar çatışma ortamı doğar.

Dindarlaşma, laiklik özgürlükler konusundaki endişelerini sorduğumuz katılımcılardan az da olsa kaygı duymadıklarını söyleyenler de vardır. Fulya da "Sanki biraz oluyo gibi oluyo ama ondan sonra diyorum ki burası Türkiye bi şey olmaz diyorum." diyerek kaygı duymadığını ifade etmektedir.. Barış da rejim konusunda bir tehlike görmediğini söyleyerek kadrolaşma konusunda rahatsızlığını dile getirmekte, bunun da bir Türkiye gerçeği olduğunu eklemektedir:

Yok. Zannetmiyorum yani çok da uzun sürecek gibi gelmiyor bana. Çünkü Türkiye’de her şey çok çabuk değişebiliyor, çok çabuk unutuluyor. Ama tabi bunun izlerini silmek biraz zaman alabilir. Ve insanların özgür olması bana göre. dediğim gibi dinini de herkes kendi evinde kendi kişisel alanında yaşayabilir ama bunu çok fazla böyle dışarıya yansıttığımız zaman özellikle devlet kurumlarına girdiği zaman büyük problemler ortaya çıkar. Şu anda ya ben çok büyük bir şey görmüyorum, tehlike görmüyorum. Sadece siyasi kadrolaşma var. Daha önce ülkücülerdi, tüm devletin her kurumuna yerleşmişlerdi. Şimdi de ın bunlar bu şekilde yerleşmeye çalışıyorlar. Dönem dönem.

Arda da Barış gibi artan bir dindarlaşma görmediğini söyleyenlerdendir. Burada dikkat çeken nokta ise yaşları daha ileri olan katılımcıların dindarlaşma ve laiklik kaygılarının nispeten genç katılımcılardan daha fazla olmasıdır. Genç katılımcılar; özellikle 2002’den önceki siyasi ve sosyal ortamı bilmeyen katılımcılar, daha ileri yaşlardaki katılımcılara göre daha ılımlı yaklaşım gösterirken kaygı düzeylerinin daha düşük olduğu gözlenmektedir.

3.6.3. Atatürk İmajı

Sosyal demokratları anlama noktasında irdelememiz gereken en önemli konulardan biri de şüphesiz katılımcıların zihnindeki Atatürk algısı olmalıdır. Atatürk siyasi bir lider olmaktan öte her alanda mükemmel kabul edilen bir kahraman, hatta kutsal bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırmaya yönelik hem beklentimiz ve hem de gözlemlerimiz birbirini desteklemekte; Atatürk, Türkiye’de sosyal demokrat kimliğin ayrılmaz bir parçası, eleştirilemez, sorgulanamaz kült bir yapı olarak Cumhuriyet geleneğinde var ola gelmiştir. Yaptığımız mülakatlar da aynı paralelde, bu tezi şüphe bırakmayacak ve istisnası olmayan bir şekilde doğrulamaktadır. Görüşme yaptığımız katılımcılarda gözlemlediğimiz en genel yargıyı sonsuz bir Atatürk hayranlığı olarak özetleyebiliriz. Şimdi görüşme kayıtlarımızdan örneklerle bu savımızı temellendirelim.

Ben Atatürk’ün hayranıyım seviyorum. Tabii...çok büyük katkısı var da Atatürk biraz erken öldü, erken ölmeyeydi bazı şeyleri yerleştirmesi

gerekiyordu erken gittiği için onun kurması gereken kurum ve kuralları tam yerleştiremedi. Yanlışta doğru çekildi, bu yüzden bazı şeyler yanlış olgunlaştı. Atatürk bir yirmi sene yaşasaydı çok farklı olurdu. (Hüseyin)

Canan da Atatürk'e hayranlığını şöyle ifade etmektedir:

Valla ben Türküm, Atatürkçüyüm, Elhamdülillah Müslümanım. Bu şekilde bir insanım yani, biz Kılıçdaroğlu'na oyumuzu verdik, belirli yerlerde mesela Bursa'da kazanmayacağı yerlerde ha kazansın kazanmasın hani doğru tek ya doğruyu yapmak gerekiyor. Şimdi ben Atatürk'e hayran bir insanım. Haa Atatürk'ün de hataları olmuştur. Kusursuz bir Allah zaten. Atatürk diyor ki ben tek başıma değilim. Arkamda Türk milleti vardı diyor. Türk milleti derken de Atatürk'ün de dil, din, ırk ayırmaksızın, Atatürk işte sen Yörüksün, sen Lazsın, sen Kürtsün dememiş, mesela Gaziantep'de, Kars'ta, Urfa'da Türkiye'nin her tarafında Kurtuluş Savaşı'nı açıp baktığımızda üç beş şehit vermişiz onun için Atatürk'ü gerçekten yine o kadar inançlı bir insanmış ki Çanakkale'de bi yerde Balıkesir'in sınırı bizim Çanakkale'de biliyorsunuz Anzak'lar ya benim vatanım düşünün, ben çocuklarıma bunu örnek veririm çocuklar Ahmet arkadaşınız sizin alacak. Ne yaparsın! Gebertirim hocam aynen bu şekilde ama biz onlara mezarlarını evinize gelmiş, sizin evinizi yaptırmışız, ziyaretlere açıyoruz. E bundan büyük ne olabilir, hayranlık duyulacak bir şey...

Erdem ise Atatürk'ü idolü olarak nitelendirmektedir:

Atatürk benim idolüm. Kendimi bir Atatürkçü kadar dindar, Atatürkçü kadar milliyetçi hissediyorum. Onun duyguları ile hareket etmeyi istiyorum. O bizim hakkaten bir örneğimiz.

Katılımcıların ifadelerinde gördüğümüz büyük hayranlığa eşlik eden bir diğer duygu ise minnettarlıktır. Aslında bu hayranlık duygusu minnettarlığın sebebi olarak da görülmektedir. Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'ndaki başarıları, bağımsız bir ülke yaratması, yaptığı devrimler, modern bir hayatın sağlayıcısı olarak görülmesi, minnet duygusunun sebepleri olarak sıralanmaktadır. Betül'ün sözleri bu minnet duygusuna iyi bir örnek teşkil etmektedir:

[Atatürk] Benim açımdan çok güzel şeyler ifade ediyor. Ülkeyi bu konuma getiren Atatürk, biz bir genç ülkeyiz zaten geniş bir ülke yokluktan bu hale gelmiş eee yoktan var olmuş. Cumhuriyet ilan edilmiş çok güzel, Latin alfabelerine girilmiş, seçme seçilme, kadın hakları birçok şey Atatürk ve Cumhuriyetle olmuş. Bu yenilikler bizim daha çok hani kalkınmamızı, diğer ülkeler arasında saygımızı, en başta zaten bizim kadın olarak daha var olmamızı sağladı. Bu çok önemli, kız çocukları okumaya başladı bunlar çok önemli. Eskiden kız çocuksun evde otur, erkek çocuklar okumaya gidiyorsun, veya erkenden kızları evlendiriyorlardı. Şimdi tabi gene var bazı küçük yerlerde doğuda o hatalar var da yanlışları var ama o da zaman içinde eskiden belki daha fazla olacaktı ama şimdi biraz daha azaldı.

Betül, Atatürk'ün insan olduğunu ve hataları olduğunu söyleme gereği duymuştur. Bu söylemlerden aslında Atatürk'ün insan üstüleştirilmesinin, kutsallaştırılmasının izlerini görmek mümkündür. Zübeyde de aynı insan olma vurgusuyla birlikte bugünkü kazanımlara minnetini dile getirmektedir:

Ben şunu söyleyeyim insanlar geçmişine saygı duymayı bilmezlerse geleceklerini sağlıklı temeller üzerine oturtamazlar. Ben buna inanıyorum ve Atatürk bizim için çok değerli şeyler yapmış bir insan, yani ne bir dini lider ne bir aziz... O da insan yani ve ben bütün insanların zaaflarının, zayıflıklarının acılarının olduğunu biliyorum ve onun da olduğunu düşünüyorum. Tabi ki kusursuz olması beklenemez sonuçta bir insan ama denildiği kadar da saldırıldığı kadar da kötü şeyler yapmamış. Kötü şeyler yapmamış...çok iyi şeyler yapmış, işin açığı biz bu koşullarda şu konuşmayı yapabiliyorsak bu Atatürk'ün vermiş olduğu mücadelenin büyüklüğünü, bize nasıl bir şans bıraktığının farkında olmamızın ve o insanı, ne kadar saygı ve sevgi duymamız gerektiğini bir kere daha hatırlatıyor.

İhsan da bu konuda bir başka bir örnek olarak gösterilebilir:

Valla o da bir insandı günahıyla sevabıyla benim soyum sopum genetiğimin belli olmasında büyük bir aktör aksi takdirde ne olacağımız belli değildi... Bağımsızlık yönünde önder bir insan, kendi inançları kendi değerleri tabi ki onu ilgilendirir, ama genel değerler bağlamında Türk adının dünya üzerinde silinmesine mal olan bir liderdir çok da parçalara bir çatışması yoktur bana göre yani bize tutulup git mantığı doğrudur, işgal altında ayaklanmayı başlat dediğine inanıyorum ben.

Yıldız, Bilal, Şevval, Nisa da bu minnet duygusunu dile getiren katılımcılardan sadece birkaçıdır. Atatürk hakkında fikirlerini sorduğumuz katılımcılardan sıkça aldığımız yanıtlardan biri de Atatürk'ün dindar bir insan olması, ibadetlerini yapıyor olması, ama bunun genelde bilinmemesi veya bilmezden gelinerek göz ardı edilmesidir. Süleyman, Atatürk'ün dinî yönü hakkında şunları söylemektedir:

Atatürk adından da anlaşıldığı gibi büyük bir insan benim belki ailemden daha fazla hayranlık duyduğum bir insan. Tüm hayatını okudum, Türkiye için getirdiklerini okudum. Eee valla pek diyecek bi şey yok ...Atatürk ya. Tabii hepsini okudum hepsini okudum bakın Atatürk ateist bir insan değil. Yani inançlı bir insan namazını, kılan bir insan, dinî gereklerini yerine getiren bir insan Atatürk.

Yıldız da, Süleyman gibi, Atatürk'ün dindarlığına vurgu yapmaktadır:

Atatürk'ü şey yapıyorlar, Atatürk şöyle dinsiz minsiz değil aslında onun da şey yapması, mevlilere önem vermesi, namaz kılması ama çok ta modern giyinmesini seven... çok da iyi bence.

Atatürk'ün dine yaklaşımı konusunda göz ardı edilen başka bir konu da Atatürk'ün dine yaptığı hizmetlerdir. Bu da sıkça dile getirilen bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Merve bu konuda şöyle demektedir:

Atatürk benim için büyük bir insan. Hani din konusunda da mesela Atatürk'ü çok eleştirirler ama onun bu konuda bir sürü çalışması var. Kurtuluş Savaşı'nda hep imamların desteğini almış ondan sonra bir konuya başlamadan önce onların fikirlerini almış. Atatürk benim için büyük bir insan. Hem davranışlarıyla hem yaptıklarıyla hem de ahlaki boyutuyla.

Zeliha ise Atatürk döneminde yapılan Elmalılı Tefsiri'ne işaret ederek bu iddiasını temellendirmektedir:

Yani Atatürk'ün şeyi akılcı ve bilimsel bir şekilde sorgulanmalı, mesela Kur'an'ı Kerim'in Elmalı'ya Tefsirini Atatürk kendisi yapıyor. Yani orada şeyhler, müridler, dervişler kulaktan dolma. Türkiye şeyhler, müridler, dervişler ülkesi olamaz diyor Atatürk. Yani bilimsel olarak her şeye yaklaşılması gerekir. tabi herkes ibadetini yerine serbestçe getirebilir...tabi dinibaskı yapmasın.

Fulya'nın Atatürk'ü dinin kurtarıcısı olarak nitelendirmesi de bu bağlamda dikkat çekicidir:

Valla Atatürk benim için örnek alınması gereken bir lider. Ben hep öyle gördüm, okuduğum şeylerde de öyle yanlış anlatılıyor o ayrı hani yani bence dinimizi de kurtaran öyle diyim ülkemizi de kurtaran Cumhuriyetimizi de kuran yani bizim adam gibi yaşamamızı sağlayan Allah'ın yarattığı en güzel varlıklardan birisi yani...

Atatürk'ün dine hizmeti ise en çok; dini yaşayabilme, ibadet edebilme ve din özgürlüğü sağlama konusunda takdir görmektedir. Katılımcıların sözlerinde, yukarıdaki pasajlarda da görüldüğü üzere, Atatürk'ün bu konudaki çalışmaları önemli bir kazanım olarak görülmektedir. Atatürk hakkında fikrini sorduğumuz Bilal bu konuyu şöyle dile getirmektedir:

Eee bence dini insanlar anlasın diye çalışmış da bir insan... ama farklı yorumlamış farklı...yargılanmış belli kesimler tarafından anlaşılmamış bir insan, ama kesinlikle şu dönem Atatürk olsaydı diyorlar hep bence daha farklı olurdu. İnsanların dine bakışları da farklı olurdu. Özgür bırakmış insanları bi kere şimdi özgür bırakmıyor ama... Bence dindar kesimle[Atatürk'e Bakış açısı] olumsuz değil dinci kesimle... olumsuz olduğunu düşünüyorum. Dindar kesimin bence minnet duyguları olduklarına inanıyorum. Gerçekten dinine inanan bir insan Atatürk'ün yaptıklarını yadırgayamaz, ona kesinlikle bir minnet duyar. En azından bağımsız bir şekilde dünya kadar cami yapılmış bu memlekette herkes gidiyor o camide namazını kılıyor. İşte ibadetini yapıyor ülkesinde olabildiğince namazını kılıyor bence Atatürk sayesinde yapıyorlar bunu.

Kemal bugün dinî yaşantının mümkün olmasını şu sözleriyle Atatürk'e borçlu olduğumuzu dile getirmektedir:

Ya bence bugün insanlar dini yaşayan insanlar bence daha rahat yaşıyorlar. Daha samimi daha inançlı yaşıyorlar. Gerçek anlamda yaşayanlar ben bunu Atatürk'e borçlu olduğumuzu düşünüyorum. Olumsuz bir etkisinin olduğunu düşünmüyorum kesinlikle.

Süleyman da aynı vurguyu yapmaktadır:

Ülkeyi kurtarmış, şu an da ne yaşıyorsun, ibadetini rahatlıkla yapabiliyorsun. Ya sen bugün ibadetini Türkiye Cumhuriyeti'nde rahatlıkla yapıyorsun, kimsenin baskısı altında değilsin, dinini istediğin gibi yaşayabiliyorsun, ne kötülük yapmıştır.

Başta da belirttiğimiz gibi katılımcıların tümünde büyük bir Atatürk hayranlığı vardır, ama bu hayranlık bazı katılımcılarda kutsama ve kutsallaştırma boyutuna da ulaşmaktadır. Şevval bu kutsallaştırmayı şu sözlerle ifade etmektedir:

Valla Atatürk benim için her şeyi ifade ediyö.. ben her zaman söylüyorum bugün yaşıyo olsaydı herhalde onun bilmiyorum yani Allah kadar demiyim yani haşa da ya biz onun sayesinde varız o kadar diyorum. Valla ben onun hayatına hayranım. Çok hayranım. Yani ben çok kitap okudum. Şurda çalışma dönemimde çok fazla okuyamıyorum. Çünkü eve zaten yedide gittiğim için. Şimdi valla ben bilmiyorum ama benim için hayatımda üç şey çok değerli : Biri Allah, biri Muhammed biri de Atatürk.

Ekrem ise Kurtuluş Savaşı'nı kutsal bir mücadele, Atatürk'ü ise bu kutsal mücadelenin lideri olarak vasıflandırmaktadır:

Atatürk benim için çok önemli bir lider, eşsiz bir lider bütün dünyanın kabul ettiği bana göre bir lider, bir sürü olumsuz şartlarla mücadele etmiş insanları örgütleme bağlamında ön plana çıkmış bir lider. Yalnız yanındaki çok değerli komutanların da desteğiyle kurtuluş savaşından ticaret savaşına, ticaret savaşından yoksulluk savaşına, kadar mücadelenin içinde, bu ülkenin batılı devletler batı tarafından hem fiziksel hem fikirsel olarak işgalinin önüne geçilmiş geçmeye çabalamış bir insan. Yalnız ben tekleştirmiyorum bu olayı o kutsal bir mücadelenin en önemli bir lideriydi.

Bilal, Atatürk'ten bahsederken kutsal diyemeyeceğim derken, bir kutsiyet affetme durumuna karşı çıkışı seslendirmektedir:

Valla bir kere vatani kurtardı yani kesinlikle bence hani çok kutsal diyemeyeceğim ama çok önemli bir kişi, herkesin kabul ettiği ya da birçok kişinin kabul ettiği, bazıları artık kabul etmiyor da yani birçok kişinin kabul ettiği önemli bir devlet adamı.

Aslında görüşme yaptığımız katılımcıların bazıları da Atatürk'ü çok sevmekle ve hayran olmakla birlikte, bazı rahatsızlıklarını, eleştirilerini dile getirerek kutsallaştırıcı bir bakış açısından ziyade daha seküler bir bakış açısını ortaya koymaktadırlar. Bu bakış açısının oldukça genel bir bakış açısı olduğunu söylemek de yanlış bir değerlendirme olmaz. Bu bakış açısı genelde “o da insan ve her insan gibi hataları vardır” ifadesiyle vücut bulmakta ve ilk akla gelen hata da içki içmesi olarak dile getirilmektedir. Atatürk'ü sevmeyenlerin eleştirisi olarak nitelendirilen bu kusur şöyle izahat bulmaktadır:

İşte tamam rakıyı sevebilir rakıyı sevebilir ama insanları sadece böyle bir şey ile aşağılamak ne dinde yeri vardır, şimdi herkes Peygamberimiz değil ki hiç hatasız olsun herkesin hatası olacaktır yani hatasızım diyen haşa olamaz, mümkün değildir. Mümkün değil öyle bi şey olması, rakı sofralarında hükümeti, devleti konuşuyor, eğer rakı sofralarında insanlar bu hale geldiyse bırakın rakı sofralarında konuşsunlar, ülkeyi kursunlar yani. Gerisine gerek yok zaten. Dediğim gibi Atatürk benim için çok büyük bir insan, yeri doldurulmayacak bir insan asla kötü manada anılmayacak bir insan, tartışmayı asla kabul etmediğim veya beni ikna edemeyecekleri kötü olduğuna, iyi ki vardır. (Süleyman)

Gamze'nin sözleri de derin bir hayranlıkla beraber yine hata olarak içkiyi gördüğünü ortaya koymaktadır:

Ben Mustafa Kemal Atatürk'ü çok seviyorum, aşırı seviyorum. Yani onun yaptığı her şeyin doğruluğuna inanıyorum. Onun cennete gitmesi için her akşam kendime dua ediyorsam ona da dua ediyorum. Belki bir tek yaptığı yanlış işte alkol almaktı çok aşırı derecede alkol almak. Onun ölümünü kolaylaştırdı. Yani o süreci hızlandırdı sadece. O da sadece kendine zarar verdi. Onun yaptığı her türlü hareketi destekliyorum zaten. Çok ileri görüşlü yani dünyada bir daha bir tane daha ondan gelir mi bilmiyorum. Yani o derecede onu çok seven bir insanım. Zaten o laikliği bize getiren zaten o. O dönemde, yani aslında o dönemde de bazı şeylerin bize de doğru iletilmediğini doğru yansıtılmadığını kitaplarda doğru şeyleri okumadığımızı da artık hep yayınlanıyor ya her yerde. Yani net bir şey de bilmiyorum ama tek bildiğim şey Atatürk'ün doğru şeyler yaptığı. Onu zaten kalben hissediyorum ve inanıyorum kesinlikle.

Öte yandan Atatürk'e duyulan sevgi ve hayranlığın abartılıp farklı yönlere çekildiğini söyleyen Emre, Atatürk'ün dindar olarak sunulmasına şu sözlerle karşı çıkmaktadır:

Ya Mustafa Kemal'in ben her şeyi adama yakıştırmaya çalışıyorlar. Müslümanlıksa Müslümanlık da onda vardı diyorlar. Bir insan bu kadar yükü kaldıramaz. Tamam Müslümandı ama dini yaşayan bir adam değildi, bi kere

bu yaşam tarzından çok açık. Bunu yaşamaya insanın bir fırsatı olması lazım yaptığı işlerden şunlardan bunlardan.

Hasan ise daha da ileri giderek Atatürk'ün İslamiyet'i bile kabul etmediğini iddia etmektedir. Bununla birlikte bu fikrinde, o katılımcılar arasında yalnızdır. İddiasını şu ifadelerle ortaya koymaktadır:

Atatürk'ün laikliği kesinlikle yanlıştır yani zaten Atatürk Muhammed'in dini der yani bu konuda dürüst değiller yani hiç İslamiyet demez Muhammed'in dini Muhammed'in dini der... Orta Asya'dan gelen Türk'ün yani eee dini çok iyi kavradığını iyi biliyorum, yani onun dini diyor Türkçe diyor onun dilindeydi anlıyordu ama geldi diyor bu Arapçaları Arapça yazıları verdi buna diyor, yıllarca Türkler Anadolu'da ne ettiğini bilmiyor, bilmeyen sarhoş dervişler gibi dolaştılar diyor bilmiyor çünkü bunun dini de Türklerde bi de şu yönü yani kabul etmiyor Türkler zorla Müslümanlığı kabul etmiş bir toplumdur yani gönüllü olarak değil diyor. Kürtlerde öyle silah zoruyla kabul etmiş; başka seçeneği kalmadığı için eee yani gönüllü olarak girdiğimiz bir din değildir yani.

Serpil ise Atatürk'ün putlaştırılıp ilahlaştırılması durumunu eleştirerek abartıldığını dile getirmekte devamında da hayranlığını şöyle ifade etmektedir:

Atatürk'ü de mesela bir ara çok fazla ilahlaştırdılar, putlaştırdılar. O da bir hataydı, ama şu anda baktığımda gerçekten Türkiye'de gelmiş geçmiş yüzyılda (gülüyor) yüzyıl boyunca gelmiş en iyi lider şu anda o kadar objektifsel ki zengine fakire eşitliğe işte ıı ayrımcılığa şuna, buna her şeye eşit mesafe koyabilen tek lider. Asla sağ sol davasını gütmeyen herkesi tek şey altında, çatı altında toplamış ve insanlara hakaten ihtiyacımız olan modernizasyonu sağlamış.

Atatürk'ü abartma ve yanlış davranma konusunda eleştirisi olan bir başka kişi de Bilal'dir:

Atatürkçü görünen kesim de aslında Atatürk'ü düşmanlaştırmış, insanlara çok yanlış uygulamalar yapmış. Şimdi ben öğretmenliğe ilk başladığım yıllarda 10 Kasım'da Atatürk büstünün yanında nöbet tutuyor çocuklar, ya niye nöbet tutturuyorsun, büstün yanında nöbet mi tutturulur. Böyle bir saçmalık yok, yani bunu da Atatürkçüyüz diyen insanlar yapıyor. Yazmışlar 19 Mayıs şöyle kutlanacak. 19 Mayıs'ı Atatürk görseydi kesinlikle böyle kutlatmazdı bence. Atatürkçü kesimin de çok yanlışları var Atatürk'ü anlatmakta; yanlış anlatmışlar insanlara sanki dinden uzak bir insanmış gibi anlatmışlar o da çok yanlış.

Araştırmamızın en önemli başlıklarından biri olan Atatürk, katılımcılar açısından son derece hassas, dikkat edilmesi gereken, eleştirilmesi, sorgulanması yanlış bulunan, hiç kimseye benzemeyen ve benzemeyecek olan; siyasi, ideolojik bazen kutsal bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun sebebi ise Atatürk'ün çok başarılı, vatansever, her zaman doğru kararlar

almış, ileri görüşlü, çok okuyan, dürüst, dine büyük hizmetleri olan vb. zellikleri gösterilmiştir.

SONUÇ

Bu araştırmada sosyal demokratlar ve din arasındaki ilişki inanç, ibadet, eğitim, siyaset, kadın, özgürlükler vb. konular üzerinden ele alınarak analiz edilip sonuçlar ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Türkiye Cumhuriyeti'nin laik, demokrat, modern, batı ve sol yönelimli kurucu değerlerini vurgulayan bir toplumsal kategorisi olan sosyal demokratlar ve onların anlam dünyasında karşılık bulan din kavramı irdelenmiştir. Bu toplum kategorisi ve din kurumu arasında bir ilişki var mı yok mu varsa ne nitelikte bir ilişki olduğunun sosyoloji biliminin yöntem ve metotları kullanılarak ortaya konulup analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Yukarıda belirttiğimiz amaçlar doğrultusunda sosyal demokratların dini tanımlayış ve algılayışları, dine yükledikleri anlamlar, bu algılayışların temelini oluşturan yaşantı, deneyim ve etkileşimler, birbirlerine benzer ve benzemez yönler; Tanrı'ya, Peygamber'e, kutsal kitaplara, ölümden sonraki hayata, kader inancına bakış açıları; namaz, oruç, zekat, hac, kurban gibi ibadetlere ilişkin görüşleri; Türkiye'de din ve eğitim ilişkisi, din eğitiminin mevcut durumu ile ilgili fikirleri; Cemaat ve tarikatlar, din ve siyaset ilişkisi, din ve kadın ilişkisi, din ve laiklik ilişkisi gibi ana konular üzerinden Sosyal demokratların dine bakışı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda örnekleminiz Bartın şehrinde yaşayan sosyal demokratlar üzerinden sosyal demokratların dine bakışları kendini sosyal demokrat olarak kabul etmeyen bireylere göre önemli farklılıklar arz etmektedir. Dini anlama, algılama, tanımlama, kurallarını benimseme, itiraz etme, sorgulama, yeniden anlamlandırma, dinin emirlerini akıl/mantık süzgecinden geçirme vb. zihinsel mekanizmalar görece daha ön plana çıkmaktadır. Bu sorgulama ve itiraz süzgecinden geçemeyen kuralların reddinin de mümkün olduğu görülmektedir. Bu sorgulama sürecini sosyal demokratların akla ve bilime yaptığı vurgularla ilişkilendirerek açıklamak mümkündür. Çünkü katılımcıların din de dahil olmak üzere her şeyi sorgulayan, akıl ve mantık süzgecinden geçiren, bilime uygunluk parametresini dikkate alan bir yaklaşımı söz konusudur.

Katılımcıların ailelerinden aldıkları eğitimler, sosyal çevrelerindeki etkileşimleri, eğitimleri, özel okumaları gibi vasıtalarla edindikleri siyasi/ideolojik kimlikleri onların tüm

tercihleri gibi özellikle dini tercihlerini ve dine bakış açılarını da büyük ölçüde belirlemektedir. Sözü edilen Siyasi/ İdeolojik kimlik özellikle dini algılayış noktasında belirleyici bir unsurdur. Görüşmelerden elde edilen verilerle tespit edilen bu yaklaşımı ‘ideolojik filtreleme’ olarak kavramlaştırabiliriz. Yani özellikle sosyal demokrasinin ilkeleri olan özgürlük, eşitlik/adalet, dayanışma gibi değerlere ters düşen durumlarda ya o durumlar için ya da bütüncül bir yaklaşımla dine, dinî olana karşı çıkılmakta ya da sorgulanıp soru işareti olarak sunulmaktadır. Bu sebeple Sosyal demokratların dine yaklaşımını irdelerken “ideolojik filtreleme” kavramını dikkate almak doğru bir analiz için önemlidir.

Cumhuriyet tarihinde; İstiklal Savaşı’yla elde edilen bağımsızlık, millet egemenliği, laiklik, demokrasi vb. kazanımları koruma hassasiyeti devletin tüm alanlara bakış açısını etkilemiştir. Devlet tarafından benimsenen bu korumacı yaklaşımın belirlediği eğitim ve sosyal politikalarla büyüyen nesiller, politize olmuş sosyal yapıları ortaya çıkarmıştır. Bu politikalar muhafazakar çevrelerde rejime karşı bir düşmanlık ortaya çıkarırken çalışmamızın konusu olan sosyal demokratlar üzerinde siyasi ideolojik kimliği daha baskın olan toplumsal bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Söz konusu ideolojik kimlik ise dini anlama ve yorumlama konusunda en belirleyici faktördür.

Bu bağlamda sosyal demokratların din tanımları bir taraftan bireysel, ‘Allah’la kul arasında’ içsel bir deneyimi vurgularken diğer taraftan sosyal adalet, eşitlik, insan hakları gibi modern, aydınlanmacı değerlere atfen ‘kul hakkını’ önceleyen bir tanıma karşılık gelmektedir. Bireysel ve içsel bir din anlayışı sosyal demokrat zihinlerde; modern hayatın getirdiği iş hayatı ve sosyal hayatla dinin gündelik hayattan çekilerek, özel zaman dilimlerine (Ramazan ayı, bayramlar, haftanın cuma günü gibi) sıkıştırılmasını beraberinde getirmiştir. Bu durumu sekülerleşmenin beklenen bir sonucu olarak da nitelendirebiliriz. Buna ilaveten sosyal demokratların din tanımlarında sosyal demokrasinin değerlerinden adalet kavramından mülhem ahlak vurgusu da sıkça yer bulmaktadır.

Sosyal demokratlarda tipik bir özellik olarak karşımıza çıkan Cumhuriyeti ve laikliği koruma hassasiyeti dine ve dinî olana mesafe koymayı da beraberinde getirmektedir. Çünkü genç Cumhuriyet, temelini geleneksel olanla tüm bağlarını kopararak, ondan özgürleşerek güçlendirmeye çalışmıştır. Bu yaklaşım, geleneğin en önemli belirleyicisi olan din ile ilişkisini de belirleyip sınırlandırmıştır. Bu sebepten dine ve dinî olana şüpheyle yaklaşmak ve sorgulamak bu siyasi kimliğin önemli bir parçasıdır.

Araştırmanın başka bir önemli yönü ise inanç boyutudur. Sosyal demokratlarda Tanrı ile ilişki geleneksel formlardaki Allah-kul ilişkisinden büyük ölçüde farklılaşmakta, Tanrı'yla daha bireysel, özel ve daha yakın/samimi bir ilişki kurulduğu gözlenmektedir. Peygamber inancı söz konusu olduğunda sözü edilen ideolojik filtreleme mekanizması yine devreye sokulmakta ve Türkiye'de Sosyal demokrat kimliğinin önemli bir parçası olan Türk milliyetçiliği/ulusalcılık etkisi ile İslam peygamberi Hz. Muhammed'in Arap olması nedeni ile milliyetçilik duygularıyla çatışabilmekte ve farklı vaziyet alışları ortaya çıkarmaktadır. Kutsal kitap konusunda da aynı durum söz konusu edilebilir. Kur'an'ın dili, indirildiği toplumun kültürü aynı hassasiyetlerle eleştirilmekte; onun yerine evrensel ve ahlaki boyutları öne çıkarılmaktadır. Ahiret inancı ve ölümden sonraki hayata dair inanç konusunda ise sosyal demokrat değerlerden adalet/eşitlik gibi değerler çerçevesinde bir değerlendirme söz konusu olmaktadır. Cehennem konusunda ise Allah'ın rahmet sıfatı çerçevesinde bir karşı çıkış ortaya konulmaktadır. Benzer bir şekilde kader inancı insan özgürlüğü açısından değerlendirilmekte ve sorgulanarak karşı çıkılmaktadır.

İbadetler söz konusu olduğunda ise bazı ibadetlerin öne çıktığını söylemek mümkündür. Sosyal adalet, eşitlik, dayanışma gibi sosyal demokrat değerlerin benimsenmesi zekat, sadaka, kurban gibi sosyal adaleti, eşitliği, tesis etme boyutu olan ibadetleri öne çıkarmaktadır. Modernleşmenin getirdiği günlük hayat ritmine pek de uydurulamayan namaz, oruç gibi ibadetler ise uygulama alanı bulamamaktadır. Hac ibadeti ise yine milliyetçi hassasiyetler çerçevesinde kabul görmemekte ve yerine zekat ve sadaka ibadeti tercih edilmektedir. Bireysel din algısı, ibadetleri de bireysel çerçevede kabule sevk etmekte ve ibadetlerin özel ve kişisel yönlerine odaklanılmaktadır. Bu bakış açısından ibadetlerin özel zamanlarda, özel yerlerde ve gizli yapılması daha makbul görülürken kamusal alanlar ibadet için uygun yerler olarak kabul edilmemektedir. Cemaatle namaz da bu yaklaşımla tercih edilmeyen bir ibadet formudur. Kur'an okuma ibadetine gelince yine milliyetçilik duygularının etkisiyle orijinal Arapça metni okuma nerdeyse hiç yapılmazken; meal okuma dikkat çekici bir yoğunlukta karşılaştığımız bir eylemdir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ise Kur'anın kutsal bir obje olarak kabul etmek yerine bir bilgi edinme aracı olarak görülmesidir. Kur'an okuma bir ibadet etme ve sevap kazanma amacı olmadan bir anlama-anlamlandırma eylemi olarak işlev görmektedir.

Araştırmanın din ve toplum ilişkisi konularına ilişkin sonuçlarına bakacak olursak sosyal demokratlar, eğitimin tamamen laikleştirilmesini; dinî eğitimin ise seçmeli ve Milli

Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda yapılmasının gerekliliğini Şiddetle vurgulanmaktadır. Ek olarak Diyanet İŞleri Başkanlığı ve devletin dinle kesiŐtiđi tđm alanlar en önemli itiraz noktalarını oluşturmaktadır. Atatđrk tarafından kurulan bir kurum olmasına rağmen bu kurumunun meŐruiyeti sorgulanmakta bđtçeden bu kuruma ayrılan paya ciddi eleştiriler getirilmektedir. Dinin diğer toplumsal boyutlarından biri olan mezhepler; sosyal demokratlar aÇısından, toplumsal bir karşılığı olmayan, zaman içinde anlamını yitirmiş, gereksiz kurumlar olarak gđrđlmekte, ve mezheplere karşı ilgisiz bir tavır sergilenmektedir. Öte yandan son on beş yılda aktivitesini ve sosyal gđrđnđrlüđünü artıran tarikat ve cemaatler ciddi bir Şekilde eleştirilmekte, siyasi ve toplumsal aÇıdan tehlikelerine dikkat çekilmektedir. Nitekim araştırmanın yapıldığı 2013 yılı itibariyle tarihinin en gđçlü zamanlarını yaşayan 'o gđnkü adıyla' cemaat yapısı 2016 yılında kalkıŐtıđı darbe ve sonrasında yaşanan gelişmeler ne yazık ki sosyal demokratları haklı çıkarmıştır.

Çalışmanın odak noktalarından biri de din ve siyaset iliŐkisidir. Bu konu hassasiyet noktalarının başında gelmektedir. Devletin benimsediği laiklik tanımı çerçevesinde din ve siyasetin birbirine karıştırılmaması, birbirinden tamamen soyutlanması katılımcılar aÇısından çok büyük önem taşımaktadır. Laiklik dine bakışın en önemli belirleyicisidir. Hatta dokunulmaz ve tartıŐılamaz bir değer olarak kabul edilmektedir. Laiklikle beraber Atatđrk de kutsal ve dokunulmaz olarak kabul edilmektedir.

Özetle sosyal demokratların dine nasıl baktıklarını anlamak için siyasi kimliklerini çok iyi tahlil etmemiz gerekir. Çünkü Sosyal demokratlar özgürlük, eşitlik/adalet, dayanışma, sosyal refah devleti, laiklik gibi değerlerle örđlmüŐ bir elekten geçirdiği dinî değerleri kabul etmekte, geçmeyenleri ise sorgulayıp eleştirirken bazen soru işareti olarak zihninde bırakmakta bazen de reddederek dinin böyle olamayacağını iddia etmektedirler. Sözü konusu siyasi/ideolojik eleme iŐleminden geçen ilkeler ve kurallar ise daha çok benimsenerek ön plana çıkartılmaktadır.

Sonuç olarak sosyal demokratlar ve din ilişkisinin ele alındığı çalışmamızda bireylerin ve toplumsal kesimlerin siyasi gđrüŐ ve ideolojilerinin onların dine bakışlarını belirleyen önemli bir unsur olduğu gđrđlmüŐtür. Çalışmada bilimsel yöntemler kullanılarak elde edilen veriler bu konudaki varsayımlarımızı desteklemiŐtir. Araştırmamızın benzer toplumsal gruplar için de, dini algılayıŐta siyasi kimlik ve ideolojilerin ne kadar belirleyici

olduğu konusunda yapılacak yeni çalışmalara öncülük edeceği, hem yöntem hem kaynak hem de elde edilen veriler açısından zenginlik sağlayacağı kanaatindeyiz.

Sosyoloji, toplumlar hakkında bilimsel bilgi üreten bir bilimdir. Bu bilgiler topluma bakışımıza önyargılardan arındırılmış bir bakış açısı sunar. Bilimsel yöntemlerle elde edilen bilgilerle toplumlar hakkında doğru analiz ve değerlendirme imkanları sunar. Çalışmamızdan elde edilen veriler, ortaya konulan sonuç ve değerlendirmeler dikkate alındığında bu tür araştırmaların ölkemizde birbirine muhalif olan toplum kesimlerinin birbirini tanınmasına, anlamasına ve birlikte yaşama kùltürüne önemli katkılar sağlayacağını söyleyebiliriz.

KATILIMCI BİLGİLERİ

	Takma Ad	Meslek	Eğitim	Yaş
1	Aliye	Öğretmen	Lisans	48
2	Arda	Öğretmen	Yüksek Lisans	24
3	Aslı	Öğretmen	Lisans	38
4	Asude	Öğretmen	Lisans	33
5	Aylin	Öğretmen	Lisans	33
6	Barış	Öğretmen	Lisans	35
7	Betül	Öğretmen	Lisans	40
8	Berrin	Öğretmen	Lisans	36
9	Bilal	Öğretmen	Lisans	34
10	Burak	Öğretmen	Lisans	43
11	Canan	Öğretmen	Lisans	50
12	Caner	Öğretmen	Lisans	36
13	Cemre	Öğretmen	Lisans	40
14	Cihan	Öğretmen	Lisans	58
15	Demet	Öğretmen	Lisans	35
16	Elif	Öğretmen	Lisans	32
17	Emine	Hemşire	Lise	42
18	Ekrem	Öğretmen	Lisans	26
19	Emre	Öğretmen	Yüksek Lisans	37
20	Erdem	Kimyager	Lisans	33
21	Esmâ	Öğretmen	Lisans	47
22	Fulya	Öğretmen	Lisans	35
23	Gamze	İş Güvenliği Uzmanı	Lisans	33
24	Gülcan	Öğretmen	Lisans	23
25	Hakan	Öğretmen	Lisans	36
26	Hale	Öğretmen	Lisans	40
27	Halil	Öğretmen	Lisans	48
28	Hasan	Öğretmen	Lisans	44
29	Hayriye	Öğretmen	Lisans	60
30	Hüseyin	Öğretmen	Lisans	55
31	İhsan	Öğretmen	Lisans	48
32	İlkay	Öğretmen	Lisans	39
33	İlknur	Öğretmen	Lisans	28
34	İlyas	Öğretmen	Lisans	43
35	İrem	Öğretmen	Lisans	39
36	Kadriye	Öğretmen	Lisans	37
37	Kemal	Öğretmen	Doktora Öğrencisi	40
38	Mehmet	Öğretmen	Lisans	50
39	Merve	Öğretmen	Lisans	35
40	Meryem	Öğretmen	Lisans	50

41	Mesut	Öğretmen	Lisans	34
42	Nisa	Öğretmen	Lisans	31
43	Rahmi	Öğretmen	Lisans	46
44	Remzi	Öğretmen	Lisans	38
45	Sami	Öğretmen	Lisans	39
46	Seçil	Öğretmen	Lisans	28
47	Selim	Öğretmen	Lisans	56
48	Senem	Öğretmen	Lisans	33
49	Seren	Öğretmen	Lisans	34
50	Serpil	Öğretmen	Lisans	44
51	Süleyman	Öğretmen	Yüksek Lisans	42
52	Songül	Öğretmen	Lisans	60
53	Şevval	Kantin Çalışanı	Lisans	38
54	Vural	Bankacı	Lisans	42
55	Yaşar	Usta Öğretici	Lise	60
56	Yıldız	Hemşire	Lise	56
57	Yusuf	Öğretmen	Lisans	46
58	Zeliha	Öğretmen	Lisans	60
59	Zeynep	Öğretmen	Lisans	40
60	Zübeyde	Öğretmen	Lisans	55

KAYNAKÇA

AKARSU, Bedia, 'Felsefe Terimleri Sözlüğü', Ankara, İnkılap Kitabevi, 1987.

AKAT, Arif, Savaş, 'Sosyal Demokrasi Gündemi', İstanbul, Armoni Yayınları, 1991.

ALTUNOĞLU, Mustafa, 'Geçmişin Yüküyle Yenilik Arayışı', Seta Yayınları Ankara, 2014.

APAYDIN, H, Yunus. 'Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Tesettür Maddesi, 2011.(Erişim Tarihi: 27.07.2020).

AYATA, Ayşe, Güneş, 'Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Ortanın Solu Hareketi', Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 50 (03), 1995, s. 79-88.

BABAHAN, Ali, 'Bir Sosyal Politika Projesi Olarak Köy Enstitüleri', Alternatif Politika, Cilt 1, Sayı 2, 2009, 194-226.

BAİNBRIDGE, Sims, 'William, 'Ateizm', Çev: Ömer Bozkurt, Peter B. Clarke, ' Din Sosyolojisi/ Yaşadığımız Dünya', Çeviri Editörü: İhsan Çapçioğlu, Ankara: İmge Kitabevi, 2012, s. 35-60.

BAŞÇI, Emre, 'Türkiye'de Anti-Kapitalist Müslümanlar: Politik Dönüşümleri, Amaçları ve Tüketim Davranışları Üzerine Nitel Bir Model', Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:4, S.13, Eylül 2017, s.113-128.

BELGE, Murat, 'Türkiye'de Sınıf' 5 Şubat 2013' t24.com.tr.

BENHÜR, Çağatay, '24 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP ve DP'nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları', Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi, Sayı 17, 2007, s.61-75.

BEZCİ, Bünyamin, 'Siyasetsizleştirilmiş Toplum ya da Halksız Cumhuriyet: Sosyal Demokrasinin CHP Pratiği', Bilgi (21), 2010 Kış, s.38-53.

BORA, Tanıl, 'Cereyanlar "Türkiye'de Siyasi ideolojiler', İletişim Yayıncılık: İstanbul, 2017.

CANYAŞ, Orkunt, “CHP’nin Sosyal Demokrasi Serüveni” Alternatif Politika, Cilt 7, Sayı 1, Nisan 2015, s.6-31.

CEVİZCİ, Ahmet, ‘Felsefe Sözlüğü’, İstanbul: Paradigma, 1999.

CRESWELL, John W, ‘Nitel Araştırma Yöntemleri’, Çev: Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir. Siyasal Kitabevi, 2015.

COŞKUN, Vahap, ‘Endişeli Modernler ve Demokrasi’, (Taraf Gazetesi 19.02.2011)

ÇAKMAK, Fatma, ‘Dinsel Bir İtibar Göstergesi Olarak Hacılık’, Ankara 2018 Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

ÇELİK, Nur Betül, ‘Kemalist Hegemonya Üzerine’, Birikim Dergisi, Sayı:105-106- Ocak/Şubat 1998.

DALDAL, Aslı, ‘Mustafa Kemal Kültü’, Birikim Arşiv, Sayı 105-106, Ocak/ Şubat, 1998.

DAVİE, Grace, ‘Modern Avrupa’da Din’, Çev: Akif Demirci, Küre Yayınları, 2000.

DUMAN, Doğan, ‘1950 Seçimleri Öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Bir Manevrası Olarak İmam-Hatip Kursları’, Belgi, Sayı 10 (Yaz 2015/II), s.1343-1360.

ECEVİT, Bülent, ‘Ortanın Solu’, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1968.

EMRE, Yunus, ‘CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol’, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.

ERDOĞAN, Caner, ‘Tek Parti İktidarı Dönemi’nde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi’nin İdeolojik Değişim ve Dönüşüm Sürecinin Çözümlemesi’, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt: 10 Sayı: 51 Ağustos 2017, 271-279.

ERDOĞAN, Necmi, ‘Popüler Anlatılar ve Kemalist Pedagoji’, Birikim Dergisi, sayı 105-106-Ocak-Şubat, 1998,

GÜL, Hüseyin, ‘Keynesçi Refah Devleti’nin temeli Olarak Sosyal Demokrasi ve Yeni Liberal Dönüşümün Yansımaları’, Toplum ve Demokrasi 2 (2), Ocak- Nisan s. 107- 132 (109), 2008, s. 107-132.

GÜLEÇ, Sertaç, ‘1945-1980 Yılları Arasında Türkiye’de Refah Devleti Kentsel dönüşüm/Kentsel Yenilenme’, Yerel Siyaset 2008, s.48-55.

İNSEL, Ahmet, ‘Hangi Atatürk’ Birikim Dergisi, 6 Kasım 2005.

KAMALAK, İhsan, ‘Einstein’in ‘Sosyalizm’i , Sosyal Demokrasi ya da Demokratik Sosyalizm Olarak Türkçeye Çevrilebilir mi?’, Toplum ve Demokrasi 2(2), Ocak-Nisan, 2008, 187-190.

KAYA, Fehmi, 'Demokratik sosyalizm ya da Sosyal Demokrasi Nedir?' Toplum ve Demokrasi, 2, Ocak- Nisan, 2008, 211-213.

KAYNAR, Mete, Kaan- **AK**, Gökhan, '1980 Darbesi Sonrası Türkiye'de Ana Akım Sol Partiler: Benzerlik ve Farklılıklar', International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies, Vol:4, Issue: 9. pp. 365-375.

KESKİN, Yusuf, Ziya, 'Demokrat Parti İktidarı ve Günümüze Yansımaları' Erzincan Üniversitesi, SBE Dergisi 2012, (V) I 107-130, 2012.

KESKİN, Yusuf, Ziya, 'Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler', Arba Yayınları, İstanbul, 1995.

KOVANCILAR, Birol, 'Sosyal Refah Devleti ve Değişim' Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1998, S.3(Güz).

KÖKTAŞ, M. Emin 'Din ve Siyaset, Siyasal Davranış ve Dindarlık' Vadi Yayınları, Ankara, 1997.

KÖMÜRCÜ, Derya, 'Türkiye'de Sosyal Demokrasi Arayışı, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010.

KÖMÜRCÜ, Derya, 'Kılıçdaroğlu Sonrası CHP, İktisat Dergisi, Sayı 515-516, Haziran 2011.

KURTULUŞ, Cengiz, 'CHP seçmenlerinin Din Algıları ve Pratikleri', Mülkiye Dergisi, 40 (1), 2016, s.57-86.

NEUMAN, W. Lawrence, 'Toplumsal Araştırma Yöntemleri/ Nitel ve Nicel Yaklaşımlar', Çev. Sedef Özge, 2 cilt, İstanbul, Yayınodası, 2012.

ORTAYLI, İlber, 'Gazi Mustafa Kemal Atatürk', Kronik Kitap, İstanbul, 2018.

ÖVÜR, Mahmut, '12 Eylül'den 12 Haziran'a Siyasal Partiler: CHP', Seta Analiz, Mayıs 2011.

ÖZÇELİK, Kaya Pınar, '12 Eylül'ü Anlamak', Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, volume 66, issue 01, 2011, s.211-213.

PRZEWORSKI, Adam, ‘Kapitalizm ve Sosyal Demokrasi’, Çev: Naim Atabağsoy, Funda Çoban, İlky Ata, Soner Torlak, Ankara: Phoneix Yayınevi, 2012.

RİİS, Ole, Preben, ‘Metodoloji Sorunu, Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem’, çev: Ahmet Onay, Derleyen: Peter B. Clarke, İmge Kitabevi, Ankara, 2012, 365-388.

STİFTUNG, Friedrich Ebert, ‘Sosyal Demokrasi Temelleri’, Bonn, Çev: Recai Hallaç, Aralık 2010, Sena Ofset, 2009.

TAŞKIN, Yüksel, ‘Sosyal Demokrasi ve Din’, İstanbul: Alabanda Akademi, 2016.

TUNCER, Erol, ‘Ortanın Solundan Demokratik Sola ve Sosyal Demokrasiye, TESAV, 2011.

TOKER, İhsan ‘Teolojik Bir İnşa Olarak Laiklik’, Ankara: Eskiyei Yayınları, 2009.

TOKER, İhsan, ‘Bir Yapılaşma İlişkisi Olarak Kadınlar ve Din-Başkent Kadın Platformu Örnek Olayı-‘ Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2005.

TOKER, İhsan, ‘Nitel Araştırma Paradigması ve Din’, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 26, 2008, s. 55-76.

TOKER, İhsan, ‘Toplumsal Cinsiyet ve Din’, Din Sosyolojisi El Kitabı’, (ed. İ. Çapçioğlu, N. Akyüz). Ankara: Grafiker, 2012, s. 727-742.

TOSUN, Gülgün, Erdoğan, ‘Sosyal Demokrasi ve İlkeleri’, Ankara: Alabanda Akademi, 2016.

TURŞUCU, Hamdi, ‘Sosyal Demokrat Teori ve Pratiğe Kısa Bir Giriş’, Toplum ve Demokrasi 2, Ocak-Nisan, 2008, s. 75-90.

UZUN, Hakan, ‘Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları’, ÇTTAD, IX/20-21,(2010/Bahar-Güz), 223-271.

YAĞCI, Oya, ‘19. Yüzyıldan Günümüze Üçüncü Yolun Serüveni, ‘Sosyalizm ve Liberalizm Arasında Çatallanan Yollar’, Memleket, Siyaset, Yönetim, Cilt:2, sayı:5, 2007/5, s. 71-106.

YILDIZ, Aytaç, ‘Kemalizm: Resmi ideolojinin Kavramsal Tarihi’, Doğu Batı Dergisi Sayı 66, s. 170-191

ÜZÜM İlyas, ‘İslam Ansiklopedisi Tesettür maddesi’, İslam Ansiklopedisi 2004 cilt 29 s. 526-532.

İnsan Hakları, Hoşgörü ve Mevlana Sempozyumu, 26-27 Ekim1994, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 72 .

CHP, 2019,Yerel Seçim Bildirgesi. chp.org.tr (Erişim Tarihi: 22.07.2020).

CHP 2018 Seçim Bildirgesi. chp.org.tr (Erişim Tarihi: 22.07.2020).

chp.azureedge.net CHP parti programı. (Erişim Tarihi: 20.07.2020)

ÖZET

SOSYAL DEMOKRATLARIN DİNE BAKIŞI – BARTIN ÖRNEĞİ-

Sosyal demokrasi 19. yüzyılda işçi hareketleri ile ortaya çıkan özgürlük, demokrasi, dayanışma, eşitlik/adalet gibi değerleri benimseyen sol bir ideolojidir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde sosyal demokrasi ve sosyal demokrasiyi benimsemiş CHP ile din arasındaki ilişki en çok gündem oluşturan tartışma konularından biri olagelmıştır. Bu çerçevede sosyal demokratların dine bakışının tespit edilmesi ve sosyolojik olarak analiz edilmesi bir gereklilik olarak karşımızda durmaktadır. Bu çalışmada örneklem olarak seçtiğimiz Bartın ilinde yaşayan ve kendini sosyal demokrat olarak tanımlayan katılımcılar üzerinden sosyal demokratlar ve din konusu değerlendirilecek bu konunun siyasal, sosyolojik, teolojik boyutları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kavramlar: Sosyal demokrasi, din algısı, özgürlük, adalet, ideolojik filtreleme...

ABSTRACT

VIEWS OF SOCIAL DEMOCRATS TO RELIGION-SAMPLE OF BARTIN-

Social democracy is social ideology that emerged by the way of revolutionary socialist workers' movement in 19. century and adopted the values of democracy, freedom, justice, rivalry. In Turkish history, Social democracy and relationship between religion CHP which has adapted social democracy has been always argued in. this frame, it is essential to set agenda the view point of of social democrats to religion fixing and sociological analyzing it sociologically.. in This research, Thorough Responder that People living in Bartın and define yourself as a social democrat, Social democrats relation with religion will be evaluated sociologic politic and theologic dimensions of that issue will be exposed.

Key Words: Social democracy, perception of religion, freedom Justice, ideological filtering...